

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

Халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференция

Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және Әбу Насыр
Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған
ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫҢ
ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Международная научно-практическая онлайн-конференция

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ
И СОЦИАЛЬНЫХ НАУК
посвященная 175-летию Абая Кунанбаева и
1150-летию Абу Насыр Аль-Фараби

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

**ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАРДЫҢ
ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және
Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған халықаралық
ғылыми-практикалық онлайн-конференция материалдары
2020 жылғы 4 желтоқсан

**СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНЫХ И
СОЦИАЛЬНЫХ НАУК**

Материалы международной научно-практической
онлайн-конференции, посвященной 175-летию Абая Кунанбаева и
1150-летию Абу Насыр Аль-Фараби
4 декабря 2020 года

НҰР-СҰЛТАН, 2020

УДК 001
ББК 72
Г94

Редакция алқасы: А.Қ. Құсайынов, А.Ж. Исмаилов, Қ.Ә. Ахметов, С.С. Оспанов,
Редакционная коллегия: Я.Н. Оспанова, Т.Н. Кемайкина, Н.Т. Нығыманова,
Л.Н. Дәуренбекова, Қ.Ә. Әбішев, Г.Д. Тажбенова,
Л.В. Волкова, А.Т. Аязбаева, А.С. Сыздыкова

Г94 Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері»: халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Нұр-Сұлтан: Еуразия гуманитарлық институты, 2020. – 457 б. // **Современные проблемы гуманитарных и социальных наук:** Материалы международной научно-практической онлайн-конференции посвященной 175-летию Абая Кунанбаева и 1150-летию Абу Насыр Аль-Фараби: / под общей редакцией А.К. Кусаинова. – Нур-Султан: Евразийский гуманитарный институт, 2020. – 457 с.

ISBN 978-601-337-439-0

Бұл басылымда Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференцияға қатысушылардың баяндамалары жарияланды. Оларда педагогика және психология, тарих, әлеуметтану, философия, әлеуметтік жұмыс, экология, валеология, қазақ және орыс филологиясы, шетел филологиясы және аударма ісі, экономика, қаржы және құқықтану саласындағы ғылыми зерттеулердің нәтижелері баяндалды.

В настоящем издании опубликованы доклады участников международной научно-практической онлайн-конференции «Современные проблемы гуманитарных и социальных наук», посвященной 175-летию Абая Кунанбаева и 1150-летию Абу Насыр Аль-Фараби, в которых нашли отражение результаты научных исследований и достижения практической деятельности в сферах педагогики и психологии, истории, социологии, философии, социальной работы, экологии, валеологии, казахской и русской филологии, иностранной филологии и переводческого дела, экономики, финансов и права.

ISBN 978-601-337-439-0

**УДК 001
ББК 72**

© Еуразия гуманитарлық институты, 2020
Евразийский гуманитарный институт, 2020
© «ҰҒТАО» АҚ Нұр-Сұлтан қ-ғы филиалы, 2020
Филиал АО «НЦНТИ» в г. Нур-Султан, 2020

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

*Құсайынов А.Қ.
тарих ғылымдарының докторы, профессор, академик,
Еуразия гуманитарлық институтының ректоры
Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)*

ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ

Құрметті конференцияға қатысушылар, қонақтар мен әріптестер!

Бүгінгі Еуразия гуманитарлық институтының Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері» атты халықаралық конференцияға қош келдіңіздер!

1995 жылы құрылып, республикамыздың түкпір-түкпірінен елордаға білім іздеп келген талапкерлерге есігін айқара ашқан оқу орнымыз білім мен ғылымды дамытуда қыруар міндеттерді іске асырып, бәсекеге қабілетті мамандар дайындауда талмай еңбек етіп келеді. Сондықтан да тәуелсіз елімізді біліммен өркендетуге үлесін қосып келе жатқан біздің оқу орнымыз Нұр-Сұлтан қаласындағы тұңғыш мемлекеттік емес жоғары оқу орны ретінде тарихтан өз орнын алары анық.

Құрметті әріптестер! Биылғы жыл жер-жаһанға жайылған індеттің салдарынан күрделі кезеңді бастан өткеріп отырмыз. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың биылғы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауының «Қолжетімді әрі сапалы білім» атты бөлімінде қашықтан білім беру сапасын арттыруда қажетті онлайн-платформаларды дамытудың қажеттілігін баса айтты. Әлемге қауіп төндірген пандемия жағдайында да оқу процесін бәсеңдетіп алмай, қашықтан оқыту дәстүрін ілгерілету үшін бар күш-жігерімізді біріктірдік. Тіпті, біздің оқу орнымыз қашықтан өткізілген республикалық пәндік олимпиадаларда, ғылыми жоба байқауларында бірқатар жетістіктерге де қол жеткізді. Аталған байқаулар алдыңғы қатарлы технологиялармен қаруланған жігерлі жастарымыздың қандай жағдайда да жол тауып шыға алатын креативтіліктерін байқатты. Бүгінгі конференцияда да қашықтан білім берудің тиімді тәсілдері жөнінде де ой қозғалмақ. Сол себепті, жыл сайын өткізілетін гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың келелі мәселелеріне қатысты ғылыми-практикалық конференцияның ауқымы да кенейе түспек.

Озық ойлы елдердің қатарына ену үшін білім берудің алуан түрлі қажеттілігін бүгінгі жаһандану дәуірінде де айқын сезініп келеді. Бір айта кетерлігі соңғы жылдары сапаны жақсарту мақсатында бірқатар шетелдік ЖОО-лармен өзара ықпалдастық, ынтымақтастық шеңберінде әріптестік қатынастар орнатып, сыртқы академиялық ұтқырлық жұмыстарын да ілгерілетіп келеміз.

Бәсекеге қабілетті, қоғамның сұранысын өтей алатын біздің түлектеріміз институтты бітірісімен-ақ өз мамандықтары бойынша жұмысқа орналасып, бірқатары еліміздегі ұлттық, мемлекеттік, сондай-ақ алыс және жақын шетелдегі жетекші университеттердің магистратураларында білімдерін жалғастырады.

Биыл елімізде Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 және Абай Құнанбайұлының 175 жылдығы аталып өтілуде. Жыл басындағы мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және ХХІ ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында «Абай мұрасы – біздің ұлт болып бірлесуімізге, ел болып дамуымызға жол ашатын қастерлі құндылық» деген сөзінің мәні тереңде. Әбу Насыр Әл-Фараби мен Абай мұрасын ұлықтау ұрпақтарымыздың ұлттық сана-сезімін нығайта түсуіне серпін береді. «Әл-Фараби мен Абай» тақырыбы

бүгінгі конференция назарынан да тыс қалмайды. Сондықтан да гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың білім берудің аяқ алысын барынша шынайы танып-білуге мүмкіндік беретін конференциямыздың тағылымы мол деп білемін.

Бұл конференцияға Ресей, Қырғызстан т.б. елдердің бірқатар ғалымдарымен қатар, еліміздің жоғарғы оқу орындарының оқытушылары, профессорлары қатысуда. Конференция барысында өзара пікір алысып, ашық-жарқын әңгіме өткізудің сәті түсіп тұр деп есептеймін.

Құрметті әріптестер! Баршаңызды бүгінгі конференцияның ашылуымен құттықтаймын. Әрқайсыларыңыздың бүкпесіз пікір алысуларыңызға тілектеспін. Бүгінгі конференцияның қорытындылары бойынша нақты ұсынымдар әзірленіп, олар гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар аясын әрі қарай кеңейтуге мүмкіндік беретін болады.

Тулеубаева С.А.

*доктор филологических наук, профессор кафедры востоковедения
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева
г. Нур-Султан (Казахстан)*

ФЕНОМЕН АБУ НАСРА АЛЬ-ФАРАБИ В ИСТОРИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Абу Наср аль-Фараби (870/872/874-950), как известно, прежде всего, является ярким представителем средневековой арабо-мусульманской цивилизации. Его жизнь и творчество приходится на ее особый период – золотой век, когда наблюдается беспрецедентный культурный подъем, развивается наука и образование. Вместе с тем, его личность занимает особое место в истории всей человеческой цивилизации и знаменует собой один из первых опытов создания научной традиции на основе смешения достижений различных народов.

Феномен аль-Фараби, наверное, не состоялся бы в той мере, в какой он получил претворение, если бы не историческая обстановка, эпоха, в которой он жил и творил. Если бы не сложилась арабо-мусульманская цивилизация, не было бы и «Второго учителя». Вернее, он, несомненно, был бы. Само геостратегическое расположение и цивилизационное развитие нынешней Центральной Азии, окружающая среда способствовали появлению подобных личностей. Об этом свидетельствует большое количество ученых-выходцев из этого региона. Однако тогда аль-Фараби, возможно, мог получить славу меньшего масштаба – регионального (Низами, Рудаки, Кашгари, Баласагуни и др.).

С момента возникновения ислама в начале VII в. (610-612 гг.) к моменту рождения «Второго учителя» (870-872-874) проходит 260 лет. За более чем два века формируется и кардинальным образом меняется научная картина мира в Арабском халифате, созданном после смерти Пророка Мухаммада (да благословит его Аллах и приветствует!). Вместе с появлением ислама арабы вступили в письменную эпоху, хотя различные виды письма имели хождение на Аравийском полуострове и ранее. Как указывают исследователи, «письменная фиксация Корана, растянувшаяся примерно на 30 лет, имела огромное значение для изменения отношения к письменному слову. Грамотность из полезного навыка превращалась почти что в религиозную добродетель» [1, с. 216].

Таким образом, предпосылки для создания научного сознания на пространстве будущего Арабского халифата имелись. Но претворяются они будут, конечно, в городской среде представителями самых различных этносов и конфессий.

Приближаясь к эпохе аль-Фараби, следует понимать сам дух времени в контексте истории ислама. Период, в который жил и творил аль-Фараби, приходится на эпоху правления династии Аббасидов (750-1258). К этому моменту прекращаются внешние завоевания арабов с целью распространения ислама. Последним важным событием их внешней политики становится Атлахская, или Таласская битва 751 г., которая определила последующее цивилизационное развитие региона Средней Азии и Казахстана, известного под различными названиями (Туран, Дешт-и Кипчак, Мавераннахр, земли тюрков и др.). Влияние и юрисдикция Арабского халифата распространялись на огромную территорию, расположенную между Атлантическим и Индийским океанами.

Были покорены многочисленные народы, носители древних и прогрессивных цивилизаций (античной, индийской, иранской, тюркской и др.). В результате прекращения войн и покровительства правителей наукам в халифате сложились благоприятные условия для развития различных отраслей знаний. Этот процесс охватил не только крупные города и центры, но и завоеванные территории, где также разворачивалась культурно-просветительская деятельность (в т.ч. Мавераннахр). Как объективно отмечают многие исследователи, «в последующие века мусульманское общество значительно опередило все остальные регионы мира по уровню развития многих наук, философии, искусства» [2, с. 4].

При Аббасидах в обществе царили культ знаний, которые черпались из самых различных источников, культура диалога и толерантность. В отличие от других завоевателей, арабы по большей части не уничтожали материальное и духовное наследие покоренных народов.

Таким образом, можно заметить, что жизнь и деятельность аль-Фараби приходится на эпоху великого культурного и научного подъема, хотя и проходила в условиях усилившейся политической борьбы за власть и ожесточенных идеологических и религиозных полемик. Именно эти сложившиеся исторические реалии позволили ему достичь высот в науке и выдвинуть идеи, которые не теряют своей актуальности по сей день. Более того, ученые тогда пользовались большим авторитетом в обществе, им оказывали всяческую поддержку и покровительство. Известный средневековый автор аль-Джахиз в «Книге красноречия» («Китаб аль-балага») так охарактеризовал их место: «Без четырех вещей не может обойтись человек даже из знати – нельзя не вставать перед своим отцом, нельзя не услужить гостю, нельзя не заботиться о своем коне и не почитать ученого» [3, с. 347].

Так в Арабском халифате происходит формирование института науки, ранее не существовавшей в среде арабов-кочевников. Синтез кочевой и городской цивилизаций дал рождение феномену, которому удалось преодолеть расстояния, этнические и религиозные различия и стать в авангарде всей мировой науки того времени. Несмотря на то, что арабо-мусульманская цивилизация стала результатом смешения различных культур, этносов и народов, особо следует выделить и цивилизационную роль кочевников, их миссию по трансферту информации, знаний и достижений [4, с. 83-84].

Постепенно стали появляться труды по различным отраслям знаний, которые делились в тот период на местные, или чисто арабские (арабская филология, шариат), и пришлые, или иноземные (заимствованные). К числу последних относились медицина, математика, астрономия, химия, логика, философия и др.

На примере биографии и творчества аль-Фараби наглядно можно наблюдать отпечаток той развитой книжной культуры, которая имела место в Арабском халифате. Сначала ученый прорабатывал труды других авторов, переходя от одного учителя к другому. Затем создавал собственные произведения, опираясь на сложившуюся традицию.

Что касается Абу Насра аль-Фараби, то он представляет собой особое явление в научном процессе, который развернулся в арабо-мусульманской цивилизации. Во время своего так называемого «путешествия за знаниями» аль-Фараби посещает земли Саманидов, юрисдикция которых распространялась до конца IX в. и на юг Казахстана,

города на территории современных Узбекистана, Туркменистана, Кыргызстана, Пакистана, Ирана и Турции, в т.ч. Самарканд, Бухару, Мерв, Рей, Исфахан, Хамадан, Харран и др. То есть, он исчерпывает потенциал местной науки и нуждается в новых источниках знаний.

Отмечается, что в Харране он, в частности, изучает философию, логику и медицину у христианина Юханны ибн Хайлана. Последующие годы он проводит в Ираке и Сирии. В некоторых источниках также содержатся сведения о посещении им Каира и Александрии в Египте, что, однако, находит подтверждение не у всех исследователей. Таким образом, география перемещения ученого была весьма широкой.

Попав в крупные культурные центры, аль-Фараби расширяет и углубляет свои познания в области различных наук. Так, указывается, что христианин Абу Бишр Матта ибн Йунус (870-940) обучал аль-Фараби греческому языку и логике. Некоторые также считают, что аль-Фараби, как и арабы в целом, знакомился с наследием Аристотеля в переводах сирийцев на арабский язык. В этой связи логичным представляется, что философ в достаточной мере знал греческий и, возможно, сирийский языки. Обращение к оригиналам было неизбежным, в противном случае ему бы не удалось так глубоко понять и осмыслить греческое наследие. Подтверждением тому служит то, что аль-Фараби часто в своих трактатах проводит сравнение значений и семантики слов в различных языках (арабском, персидском, греческом, согдийском), останавливается на трудностях передачи того или иного понятия на другой язык. Тогда же Абу Наср приступает к глубокому изучению всех наук арабского языка и по рекомендации Абу Бишра Матта ибн Йунуса становится старательным учеником известного арабского филолога Абу Бакра ас-Сарраджа (ум. в 929 г.).

Здесь следует указать, что знания в тот период носили универсальный характер, независимо от этнической или религиозной принадлежности их носителей. Поднимая вопрос о присутствии различных национальных культур в социально-коммуникативной сети аль-Фараби, можно заметить, что ученый был открытой личностью. Прослеживая этапы его жизненного пути, исследователь обнаруживает, что он всегда находился в поликультурном, полиязычном, поликонфессиональном социуме. В детстве, юношестве и зрелом возрасте его окружали представители самых различных этносов, культур, вероисповеданий – тюркские народы, персы, курды, арабы, греки, сирийцы, мусульмане, христиане, иудеи, зороастрийцы, язычники и др. Это были его близкие, друзья, учителя, наставники, каждый из которых был носителем особого мировоззрения и оказывал то или иное влияние на формирование аль-Фараби как личности.

Ему удавалось установить с ними контакты, основанные на принятии и уважении «другого», терпимости и толерантности. Вместе с тем изучение его биографии с опорой на средневековые источники дает основание утверждать, что он всегда идентифицировал себя с тюркским «началом». Во всех классических трудах указывается, что аль-Фараби предпочитал носить одежду тюрков, увлекался суфизмом, который получил большое распространение именно на его исторической родине. В «Большой книге музыки» он дал описание многим музыкальным инструментам, которые были известны среди тюрков. Таким образом, пребывая в арабских землях в относительно новом для себя этнокультурном пространстве, впитывая лучшие достижения науки и знания, он популяризировал свою родную культуру.

Абу Наср ознаменовал собой рождение качественно новой науки в халифате. Сегодня ученые называют ее «школой аль-Фараби», или эпохой «альфарабизма», и характеризуют как один из самых плодотворных периодов в истории развития средневековой исламской мысли. Аль-Фараби относился к поколению, которое стояло у истоков формирования арабоязычной философии (VII-X вв.). Поэтому его заслуженно считают одним из ее основателей. До него философией занимался лишь арабский ученый аль-Кинди (801-873), который первым обратился к трудам Аристотеля и основал

направление перипатетизма на мусульманском Востоке. Аль-Фараби также признают первым исламским логиком, основателем багдадской школы этой науки.

Неординарность аль-Фараби, в т.ч. как языковой личности, заключается в том, что ему удалось настолько освоить и абстрагировать неродной для него арабский язык, что он смог подвергнуть его тщательной обработке для передачи сложных категорий человеческой мысли и создать фундаментальный терминологический аппарат по ряду отраслей знания, прежде всего – философии, логике и музыке. Более того, как гениальная личность он являет собой исторический пример воздействия на язык, который носит надындивидуальный характер, т.е. «чрезвычайно устойчив по отношению к индивидуальному вмешательству, к попыткам сознательно «улучшить» и отрегулировать его», при этом «не следует забывать, что возможность регулирования языка, воздействия на него весьма ограничены», как заключают современные лингвисты.

В отличие от многих представителей своего времени, аль-Фараби отказался от роли придворного ученого. Получив покровительство правителя Алеппо Сейф ад-Дауля аль-Хамадани, он довольствуется жалованием в 4 дирхема. Наука не служит для него источником дохода, а является призванием. Данное обстоятельство, полагаем, предоставляло ему определенную свободу действий в изложении своих мыслей. Ученого вообще в большой степени отличает смелость, за что он подвергался гонениям, поэтому часто был вынужден перемещаться между городами.

Аль-Фараби создал большое количество трудов почти по всем отраслям средневековой науки, каждый из которых можно назвать «энциклопедией знаний своей эпохи». При этом важным представляется то обстоятельство, что наука аль-Фараби не носила абстрактный характер. Многие его сочинения были ответом на вызовы времени. Так, тогда в обществе развернулась ожесточенная борьба между представителями местных и пришлых наук. Примером тому служит известный диспут между логиками и грамматиками, на котором, по большой вероятности, присутствовал и аль-Фараби. Официально спор, который произошел около 906 г., завершился победой грамматиков. Реакцией аль-Фараби на этот диспут стала его «Книга букв». А его книга «Взгляды жителей добродетельного города», которая считается первым мусульманским политическим трактатом, стала скрытой критикой негативных явлений, получивших распространение в халифате. Здесь же ученый предлагает пути выхода из кризисной ситуации, показывает модель успешного государства и счастливого народа. Теме счастья, которую Абу Наср поднимает одним из первых среди философов, посвящены и такие его труды, как «Указание пути к счастью», «Достижение счастья» и др. Аль-Фараби предстает как великий гуманист, желающий блага всему человечеству. Его философия носит сугубо антропоцентричный характер. Ученый полагает, что, в конечном счете, все должно служить одной заветной цели – постижению человеком счастья. Свое же счастье он находит в занятии философией, которая тогда понималась как «наука» в широком смысле слова, поэтому «не было четкого разграничения между философией и частными науками», а наукой было знание.

Аль-Фараби, которого отличала способность к систематизации, хотел видеть гармонию в окружающем мире, обществе и государстве. Не случайно, что им составлена одна из первых на Востоке классификаций наук, в которой наука о языке предшествует всем остальным знаниям. Этот постулат стал эволюционным шагом со времен греческих мыслителей. «Большая книга музыки», самый объемный труд ученого, также получила высокую оценку исследователей. И если некоторые рассматривают это сочинение «как один из первых исторических опытов создания систематической теории музыки на Ближнем и Среднем Востоке», то другие указывают на его значимость в мировом масштабе [9, с. 126].

Таким мы увидели феномен Абу Насра аль-Фараби в масштабах мировой цивилизации, важной частью которой стала средневековая арабо-мусульманская

цивилизации, признавая мыслителя «Вторым учителем» в знак его огромного вклада в формирование научной картины человечества.

Список литературы

1. Ирмияева Т.Ю. История мусульманского мира. От Халифата до Блистательной Порты. – Пермь, 2000. – 350 с.
2. Али-заде А. Хроника мусульманских государств I-VII веков хиджры. – М., 2004. – 445 с.
3. Халидов А.Б. Книжная культура // Очерки истории арабской культуры V-XV вв. – М., 1982. – С. 215-310.
4. Бадмаев В.Н. Культура кочевых народов: к методологии вопроса // Вестник Калмыцкого университета. – №9, 2016. – С.80-87.
5. Даукеева С. Философия музыки Абу Насра Мухаммада аль-Фараби. – Алматы, 2002. – 352 с.

*Федорова Марина Анатольевна,
кандидат педагогических наук, доцент
Орел, ФГБОУ ВО
«Орловский государственный университет им. И.С.Тургенева
г. Орел (Россия)*

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ: РЕФЛЕКСИВНЫЙ ПОДХОД

Переход к личностной парадигме в образовании обусловил необходимость пересмотра подходов к конструированию учебного процесса. Личностно развивающее обучение связано с формированием у обучающихся опыта осознания и реализации собственной личности. Его специфика отражена в самоценных формах активности, познавательных, волевых и эмоциональных устремлениях личности, позволяющих формировать смысл деятельности, а не саму деятельность. В соответствии с этим, структурной единицей личностно развивающего обучения выступает ситуация, требующая проявления личностных функций. Ситуация в данном случае представляет собой событие, пробуждающее субъективное переживание и ставящее личность обучающегося в активную позицию. Событие – это всегда источник личностного опыта, его обновления. Следовательно, роль преподавателя в личностно развивающем обучении заключается не в передаче знаний, умений и навыков, а в создании образовательной реальности, элементами которой выступают события, обеспечивающие развитие личности в учебном процессе. В качестве образовательной реальности выступает образовательная среда.

В «Словаре русского языка» С.И. Ожегова термин «среда» обозначает окружающие социально-бытовые условия, обстановку, а также совокупность людей, связанных общностью этих условий. С функциональной точки зрения, среда определяется как то, среди чего пребывает человек, посредством чего формируется его образ жизни, что опосредует его развитие. В широком смысле «образовательная среда» – это совокупность условий, обеспечивающих развитие, социализацию и воспитание человека. Анализ различных определений термина «среда» позволил установить, что структурообразующей составляющей образовательной среды является ситуация.

Ситуация развивается и может образовывать различного рода среду, когда между участниками, имеющими определенные ценностные ориентации, возникают ситуативные связи. В.И. Слободчиков отмечает, что «среда начинается там, где происходит встреча образующего и образуемого, где они совместно что-либо проектируют и строят. Такую среду можно рассматривать и как предмет, и как ресурс совместной деятельности» [6, с.4].

Поэтому с позиции личностно ориентированного подхода среда представляет собой добровольное, свободное образование участников образовательного процесса, объединенных для совместного решения проблем и соучастия в деятельности, способных реализовать свои возможности, проявлять творческую индивидуальность во взаимодействии.

Взаимодействие субъекта со средой регулирует «со-бытие как способ бытия» (М.М. Бахтин). Как отмечают Л.М. Ильязова и Л.Б. Соколова, «со-бытие является способом развития, формирования и социализации, поскольку оно дает возможность «обратиться к себе», «идти к себе», «быть собой» [3]. Обращение к себе, на себя характеризует рефлексивные процессы. Поэтому организация обучения на основе цикла ситуаций-событий и включение в них обучающихся (студентов) придаст учебному процессу рефлексивно-направленный, личностно развивающий характер. В связи с этим в процессе личностно развивающего обучения следует рассматривать не просто образовательную среду, а рефлексивную образовательную среду.

В работах М.Е. Белобородовой, А.А. Бизяевой, Н.Г. Боженовой, Л.М. Ильязовой, Л.Б. Соколовой и др. рефлексивная образовательная среда понимается как система условий развития личности (как внешних, так и внутренних), обеспечивающих последней возможность самоисследования и самокоррекции, активного формирования культуры деятельности, приобретения опыта взаимодействия, общения, эмоционально-ценностного отношения к миру, обеспечивающих результативную рефлексивную деятельность. Проанализировав указанные позиции по отношению к определению рефлексивной образовательной среды, мы пришли к выводу о том, что последняя обеспечивает осмысление субъектами образовательного процесса самих себя в нем, своих партнеров, отношения с ними, характер взаимодействия, мысленное проектирование ресурсного обеспечения, включаемого в свою и иную деятельность, а также технологическую составляющую процесса образования. В данной среде происходит мысленное проектирование всех образовательных актов, которым надо осуществиться. Сами акты предстают как единство и взаимодействие субъектных, ресурсных и технологических компонентов образовательного процесса.

Например, педагог производит мысленное проектирование занятия, разрабатывает его замысел. При этом происходит проектирование ресурсного компонента – содержания образования, выстроенного в определенной логике (на бумажных и (или) электронных носителях); субъектного компонента – своих действий и действий обучающихся, их взаимодействия; технологического компонента – этапного процесса движения от одного образовательного акта, к другому через реализацию способов выполнения спроектированных учебных заданий, отражающих содержание образования. В завершении – рефлексия планируемого результата обучения, то есть верное выполнение учебного задания и как следствие – усвоение содержания образования, заложенного в нем, или неверное выполнение учебного задания и, соответственно, не усвоение содержания образования. Результаты рефлексии проецируются в процессуальную среду, в которой организуется процесс обучения. Следует отметить, что в современном процессе обучения в вузе более 50% времени занимает учебная самостоятельная деятельность студентов.

Исследуя феномен учебной самостоятельной деятельности [8], нами было установлено, что рефлексия выступает философско-психологической основой данного процесса.

Термин «рефлексия» используется целым рядом наук: философией, психологией, этикой, педагогикой и др. И каждая наука трактует его с позиций своего предмета. Не будем проводить полный анализ всех существующих трактовок понятия «рефлексия», но обратимся лишь к тем, которые имеют непосредственное значение для определения педагогического смысла данного феномена.

Феномен рефлексии еще не достаточно изучен в педагогике, однако, для реализации личностной парадигмы в образовании он выполняет весомую роль.

Проанализировав трактовки понятия «рефлексия» В.В. Давыдова [1], Д.А. Иванова [2], С.Л. Рубинштейна [4], В.И. Слободчикова, Г.А. Цукерман [5] и др., было установлено, что в процессе обучения рефлексия, выступая механизмом самопознания, самоорганизации, самоопределения, представляет собой основу выполнения обучающимся учебной задачи как единицы учебного процесса. Рефлексия – это механизм перевода учебной проблемы (задачи) из внешней плоскости по отношению к обучающемуся, во внутреннюю, в которой данная проблема приобретает личностный смысл для ее решателя. Более того, процессы самоанализа, самооценки, саморегулирования, самоорганизации, которые происходят в процессе рефлексии при решении учебной задачи, являются составляющими учебной самостоятельной деятельности. Следовательно, рефлексия – основа осуществления учебной самостоятельной деятельности обучающихся.

Более того, в процессе изучения заявленной проблемы мы определили не только то, что рефлексия является основной учебной самостоятельной деятельности студентов, но и то, что учебная самостоятельная деятельность в свою очередь является интегратором основных типов рефлексии, а именно: личностного, интеллектуального (когнитивного), коммуникативного и кооперативного [7]. Покажем это более подробно.

Учебная самостоятельная деятельность представляет собой взаимодействие между субъектами процесса обучения (преподавателем и студентом – когда речь идет о формирующих этапах самостоятельной деятельности; и студентом с самим собой – когда тот выступает и в роль ученика, и в роли преподавателя для самого себя, т.е. в процессе самообучения). Так как процесс обучения имеет вербально-деятельностную основу, то учебная самостоятельная деятельность в своей основе имеет коммуникативное и практическое взаимодействия. В процессе осуществления первого важным моментом является налаживание взаимопонимания между субъектами учебного процесса, которое представляет собой ничто иное, как коммуникативную (межличностную) рефлексию. Практическое взаимодействие (учебное действие) реализует самостоятельную познавательную деятельность, в процессе которой обучающийся познает содержание образования. Однако данное познание станет эффективным, если оно будет происходить осмысленным, осознанным путем, т.е. посредством осуществления интеллектуальной (когнитивной) рефлексии. Поэтому коммуникативная и интеллектуальная рефлексии являются необходимыми составляющими учебной деятельности (в общем) и учебной самостоятельной деятельности (в частности). Интеллектуальная рефлексия направлена на осмысление усваиваемого в процессе выполнения учебного задания (решения учебной задачи) содержания образования и на организацию действий, преобразующих его элементы. Но, учитывая специфику самостоятельной деятельности, а именно – превалирование процессов «само», позволяющих в полном объеме реализовывать личностный потенциал обучающегося, проявляет его «самость», необходимо отметить обязательность присутствия личностной рефлексии в процессе осуществления учебной самостоятельной деятельности. Личностная рефлексия направлена на самоорганизацию через осмысление обучающимся себя и своей мыслительной деятельности в целом как способа осуществления самостоятельной деятельности в учебном процессе. Личностная рефлексия в учебной самостоятельной деятельности осуществляется в основном в двух формах: самооценки и мотивировки. Самооценка служит основой для осознания своих сил, возможностей перед началом выполнения учебной задачи, а мотивировка выступает побудительной силой к деятельности по решению поставленной учебной проблемы (задачи).

Менее четко в учебной самостоятельной деятельности представлена кооперативная рефлексия, но при скрупулезном анализе самостоятельной деятельности в учебном процессе выделить ее механизмы возможно. Так, по описанию данной рефлексии Г.П. Щедровицким [9] получается, что механизм кооперативной рефлексии начинает срабатывать тогда, когда обучающийся не может справиться с заданием или уже выполнил его неверно, т.е. на этапе самоконтроля процесса решения. Что же происходит в

этом случае? Получив неверный ответ, обучающийся начинает сравнивать, соотносить свои действия при выполнении задания со способами решения подобных заданий из «банка данных» личного опыта. При нахождении готового способа решения такого типа задач в своей образовательной «копилке», обучающийся использует его в готовом виде. Однако, если «готового» способа решения задачи не определяется, то обучающийся начинает конструировать его из наличных способов, т.е. происходит кооперация нового способа деятельности, который и будет использоваться для выполнения учебного задания. Следует заметить, что в процессе выполнения учебного задания (учебной задачи) нахождение способа его решения осуществляется еще в начале данного процесса, когда обучающийся проектирует способ выполнения задания, т.е. механизм кооперативной рефлексии начинает работать уже на этапе проектирования, а точнее – самопроектирования решения данной учебной задачи. Также, как было показано выше, механизм кооперативной рефлексии срабатывает на этапе самоконтроля и самокорректировки процесса решения.

Однако рефлексивные механизмы работают не всегда. Необходимы определенные условия и особые ситуации для их включения. Учитывая вариативный характер учебной самостоятельной деятельности, а особенно рефлексивной ее составляющей, в процессе обучения необходимо проектировать совокупность «ситуаций разрыва» (М.В. Розин) профессионально-ориентированного характера. Мы полагаем, что в качестве «ситуации разрыва» в учебной деятельности выступают ситуации, в которых наблюдается несоответствие, расхождение между субъектным опытом личности в области образования и нормативным содержанием образования, необходимым для осуществления той или иной деятельности в учебном процессе.

Следовательно, возникновение учебной самостоятельной деятельности и рефлексии в ней будет обусловлено наличием определенных потребностей по преодолению соответствующего барьера в осуществлении деятельности, понимаемых как реакция личности на возникающее в деятельности противоречие между условиями осуществления учебной самостоятельной деятельности и субъектным опытом личности, определяющим возможность выполнять деятельность в данных условиях.

Список литературы

1. Давыдов В.В. Последние выступления .М., 1998.
2. Иванов Д.А. Экспертиза в образовании: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2008 – 336с.
3. Ильязова Л.М., Соколова Л.Б. На пути к рефлексивной образовательной среде – <http://credonew.ru/contene/view/464/57>
4. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности // Вопросы психологии. 1986, №4, С. 101 – 107.
5. Слободчиков В.И., Цукерман Г.А. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте // Вопросы психологии. – 1990, №3, С. 25-36.
6. Слободчиков, В.И. Подходы и проблемы перехода к открытому образовательному пространству [текст] / В.И.Слободчиков // Переход к открытому образовательному пространству: стратегии инновационного управления. – Томск, 2003 – С.3-9.
7. Степанов С.Ю, Семенов И.Н., Новикова Е.Р. Типы и функции рефлексии в организации принятия решения оператором. [Текст] – В кн.: Проблемы инженерной психологии. Вып.2. Л., 1984 – С. 127-129.
8. Федорова М.А. [Рефлексия как основа учебной самостоятельной деятельности студентов](#) // [Психолого-педагогический журнал Гаудеамус](#). 2017. Т. 16. № 1. С. 21-26.
9. Щедровицкий, Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия. [Текст] – В кн.: Исследования речемыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974 – С.12-38.

Ибраева А.Т.

Доктор философии PhD по педагогике

ГИБКОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Подготовка конкурентоспособных специалистов на сегодняшний день является требованием времени. Специалист, соответствующий рынку труда, должен быть гибким, умеющим осознанно применять знания для решения проблем. В процессе формирования ключевых и профессиональных способностей важное место занимает проблема обеспечения и совершенствования качества знаний студентов.

Как отмечают исследователи, от качества знаний, усвоенных учащимися, зависит, насколько успешно ее выпускники смогут в дальнейшем овладеть специальными знаниями, умениями и навыками, а выпускники – специалисты вуза – ориентироваться в сложных вопросах профессиональной и общественной жизни. Анализом качеств, характеризующих отдельные стороны целостного знания обучающихся, занимались дидакты М.И. Зарецкий, М.Н. Скаткин, Т.И. Огородников, С.Г. Шаповаленко, И.Я. Лернер, Т.В. Кудрявцев и др.

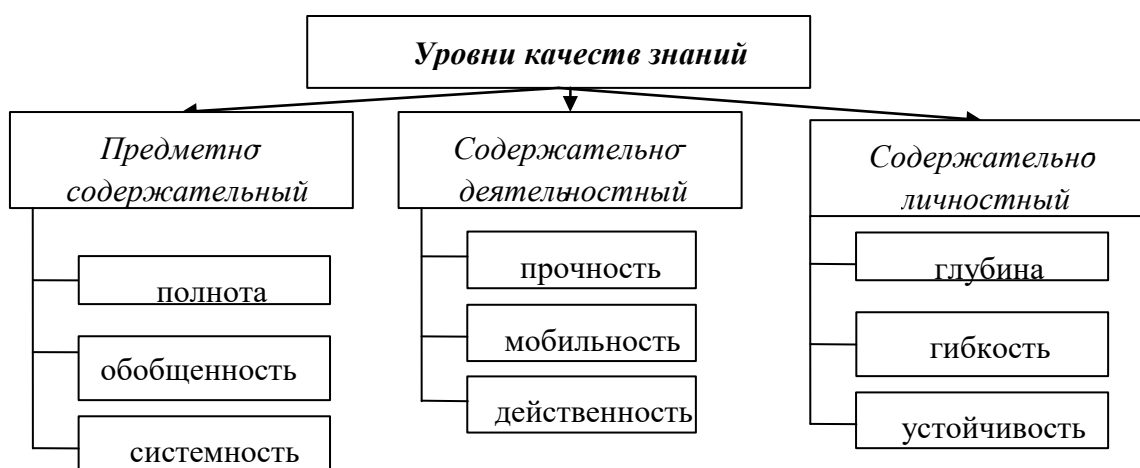
Существуют различные подходы к созданию системы качеств знаний и выявлению связей между теми или иными качествами.

С позиции целостного подхода целей обучения И.Я. Лернер, В.В. Краевский, М.Н. Скаткин выявили совокупность качеств «полноценных знаний» учащихся, разбив их попарно на шесть групп.

В выделенной И.Я. Лернером совокупности качеств есть интегральные качества.

Авторский коллектив [2] (Коган Т.Л., Красновский Э.А) предлагает выделить три уровня качеств знаний представленные на схеме 1.

Система качеств знаний Когана Т.Л, Э.А Красновского (Схема 1)

Соблюдая принцип уровневого, целостного членения, для каждого уровня авторы выделили соотносимые с ними качества знаний.

Качества *предметно-содержательного* уровня отражают существенные особенности знаний обучающихся: *полнота, обобщенность и системность*.

Содержательно-деятельностному уровню принадлежат качества, которые описывают результаты обучающихся в процессе усвоения учебного материала: *прочность, мобильность, действенность*.

К *содержательно-личностному* уровню относятся *глубина, гибкость, устойчивость*. Характерной особенностью этих качеств является то, что они формируются под влиянием обучения.

Выделенные качества являются свойствами личности, приобретенные под влиянием воспитания (воспитывающего обучения). Качества этого уровня описывают результаты применения знаний обучающимися в самостоятельной деятельности.

Психологи выделяют на *содержательно-личностном* уровне *активность, самостоятельность, продуктивность, гибкость, критичность, осознанность, устойчивость, глубину мыслительной деятельности.*

Так как именно эти качества отражают единство знаний и мыслительной деятельности, то осуществляется перенос знаний «на себя» и переход в свойства личности обучающегося. Среди названных свойств ума отобраны такие, которые легко соотносятся с качествами предметно-содержательной и содержательно-личностной группы. При соблюдении этого условия качествами содержательно-личностной группы можно описывать результаты дальнейшего преобразования знаний в условиях самостоятельной учебной и внеучебной творческой деятельности учащихся, в ситуациях самостоятельно выбранного нового учебного материала. В докладе рассматривается *гибкость*, как показатель познавательной самостоятельности обучающихся.

Гибкость знаний относится к *содержательно-личностному* уровню качеств знаний и характеризует *операционную сторону* знаний.

По мнению И.Я. Лернера, *гибкость* знаний «проявляется в готовности обучающегося самостоятельно находить способ применения знаний при изменении ситуации или разные способы решения одной и той же ситуации» [3].

В психологии *гибкость* рассматривают как:

- «способность индивида сохранять высокую скорость переключения мыслительных процессов между задачами или явлениями без потери эффективности между ними» (И.С. Якиманская) [4];

- «проявляется в целесообразном варьировании способов действия, в легкости перестройки уже имеющихся знаний и перехода от данного действия к другому» (Н.А. Менчинская) [5].

Проявлениями *гибкости* является:

- готовность учащегося к самостоятельному нахождению способа применения знаний при изменении ситуации или различных способов в одной и той же ситуации;

- умение найти нужные в данный момент знания о способе деятельности, преобразовать его для предъявленного случая и умение создать новый способ, комбинировать ряд известных в новый;

- вариативное решение одной и той же задачи, нестереотипный подход к решению сходных задач (быстрота ориентировки в новых условиях);

- умение видеть новое в известном;

- выделять существенное, находящееся в скрытой форме».

Рассмотрим, например, как определяют *гибкость знаний* в современной педагогической литературе:

- 1) выражается в свободе мысли от сковывающего влияния закрепленных в прошлом опыте способов решения задач, в умении быстро менять свои действия при изменении обстановки, в способности переключения от одной умственной операции к другой (В.А. Крутецкий) [6];

- 2) качество математического стиля мышления, характеризующееся: «способностью к целенаправленному варьированию способов действия; легкостью перестройки системы знаний, умений, навыков при изменении условий действия; легкостью перехода от одного способа действия к другому, умением выходить за границы привычного способа действия» [7] (Ю.М. Колягин);

- 3) способность самостоятельно применить несколько способов решения одной задачи и разработать нестандартный подход к решению сходных задач.

Во ГОС ВПО КР [1] находим косвенное описание качества «гибкости»: умение самостоятельно планировать пути достижения целей, в том числе альтернативные, осознанно выбирать наиболее эффективные способы решения учебных и познавательных задач.

В докладе рассмотрены характеристики *гибкости мышления*:

- 1) целесообразное варьирование способов действий; умение применять разные способы решения к одной и той же задаче;
- 2) легкость перестройки знаний, навыков и их систем в соответствии с измененными условиями (переключение с прямого хода решения на обратный);
- 3) способность к быстрому и точному переключению с одного известного способа действий на другой (так же хорошо усвоенный).

Как отмечает И.Я. Лернер, *гибкость* всегда предполагает наличие *оперативности* знаний и приводит к оперативности. Однако *оперативность* не всегда отображает *гибкость*. Кроме того, *гибкость* обусловлена *осознанностью* знаний.

Гибкость знаний проявляется при решении нестандартных или олимпиадных задач. При этом задания должны носить творческий характер и проверять не степень усвоения обучающимися различных разделов школьной математики, а его способность к нахождению решений новых для него задач. Такие задания должны включать в себя элементы научного творчества.

И.В. Насикан отмечает, что варьирование базиса и способа решения приводит к решению одной задачи разными способами. Тем самым метод варьирования задачи способствует развитию *гибкости знаний*.

Таким образом, формирование *гибких знаний* обусловлено творческим поиском. Несмотря на разнообразие трактовок понятия «*качество знаний*», большинство авторов определяют его как *совокупность* признаков (свойств, параметров), обуславливающих способность учащихся формировать знания, отвечающие требованиям стандарта образования.

Теоретический анализ научной литературы позволил установить, что выявление и формирование у обучающихся таких качеств знаний как *гибкость* является важной и актуальной педагогической проблемой. Ее решение затрагивает насущные вопросы формирования самостоятельной, успешной, уверенной в себе, творческой личности, необходимой современному обществу.

Гибкость позволяет обучающимся последовательно пройти все уровни усвоения знаний и осуществлять самостоятельное применение знаний на практике.

Список литературы

1. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования Кыргызской Республики, направление подготовки 550700 Педагогика. (квалификация: бакалавр). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/200082>
2. Красновский Э.А., Коган Т.Л., Горбачевская М.В. Качества знаний учащихся (дидактический анализ) // Проблема оптимальных требований к знаниям, умениям и навыкам учащихся. М., 1967. - С.33-55.
3. Лернер И.Я. Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? М.: Знание, 1978. - 48с.
4. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С. Якиманская. – Издание 2-е. – Москва: Сентябрь, 2000. – 112 с. – (Библиотека журнала 'Директор школы). – ISBN 5-88753-007-3.
5. Менчинская, Н.А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребенка: избранные психологические труды / Н.А. Менчинская. – Воронеж: Институт практической психологии; Москва: Издательство НПО 'МОДЭК', 1998. – 448 с. – (Психологи Отечества).
6. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников. - М.: Инст-т практ.псих., 1988. - 416с.
7. Колягин Ю.М. Вестник Елецкого государственного университета. – 2006. – Вып. 11

*Шаматов Д.
PhD. Ассоциированный профессор
высшей школы образования Назарбаев Университета
г. Нур-Султан (Казахстан)*

ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА

В связи с пандемией коронавируса, с марта 2020-года в системе образования Казахстан было введено онлайн-обучение. Это событие застало врасплох представителей образования всех уровней: преподаватели и студенты не были к этому готовы. Все начали изучать разные платформы для онлайн-обучения. Были проблемы и с подключением к стабильному интернету.

Много терминов вошли в обиход. Сначала давайте посмотрим в чем различие дистанционного и онлайн-обучения.

Дистанционное обучение и онлайн-обучение

Дистанционное обучение – это форма получения образования, при которой преподаватель и студент взаимодействуют на расстоянии с помощью информационных технологий, ТВ, радио или почтовой службы. Во время дистанционного обучения студент в основном занимается самостоятельно, выполняя задания по заданной программе. Так, к примеру, бывший президент ЮАР Нельсон Мандела получил степень бакалавра юридических наук в Лондонском университете, обучаясь дистанционно и находясь в тюрьме [1, 52].

В отличие от дистанционного, онлайн-обучение – это получение знаний и навыков при помощи компьютера или другого гаджета, подключенного к интернету в режиме «здесь и сейчас» (синхронно) или «когда студенту удобно» (асинхронно). Этот формат обучения еще называют e-learning или «электронное обучение», оно считается логическим продолжением дистанционного. Слово «онлайн» лишь указывает на способ получения знаний и связи преподавателя со студентом.

Онлайн-обучение делится на два вида – синхронное и асинхронное. Синхронное – это интерактивное обучение и заключается в том, что занятия проводятся в режиме реального времени с использованием электронных инструментов Zoom, GoogleMeet, GoogleClassroom, AdobeConnect. Преподаватель заранее планирует совместные часы работы, чтобы получить и дать обратную связь, ответить на вопросы [2, 23].

При асинхронном онлайн обучении, преподаватель готовит и загружает на электронный портал (например, Moodle) учебные материалы для самостоятельного изучения; студент заходит на портал в удобное для него время, и выполняет задания по индивидуальному графику, не находясь в режиме синхронного онлайн-занятия. Письменные задания выполняются и отправляются преподавателю или загружаются на портале до указанного срока.

Сколько должны длиться уроки во время онлайн-обучения? Изначально некоторые преподаватели планировали и пытались проводить уроки полностью синхронно на 100%. Однако существуют ряд проблем с этим. Например, ошибка заключалась в недооценке

асинхронного онлайн-обучения, а также длительность нахождения учащихся за экранами компьютеров. В первые дни пандемии была и такая проблема, когда многие преподаватели проверяли, чтобы студенты были в режиме «онлайн». Это неминуемо вело к проблемам со здоровьем. После того, как в Казахстане была сформирована собственная концепция, базирующаяся на лучших мировых практиках, процесс дистанционного обучения значительно сократился.

Эксперты советуют проводить основную часть обучения в асинхронном формате. То есть, в синхронном режиме студенты занимаются 30-50 минут с преподавателем, а в остальное (им удобное) время выполняют задания самостоятельно.

Преимущества онлайн-обучения

Большой экономический эффект, экономия времени – преимуществ в онлайн-образовании достаточно. Например – экономия времени. Вам не нужно будет подстраиваться под группу или преподавателя. Можно учиться где и когда угодно. Вы можете получить специализацию в любой сфере американского вуза (например, на Coursera), не покидая пределов родного города, с любого доступного устройства. Также многие считают, что онлайн-обучение очень затратное дело, но, с другой стороны, преимущества в том, что студенты и преподаватели не платят транспорт, за аренду квартиры. В этом отношении сохраняется баланс.

Недостатки онлайн-обучения

В то же время недостатков в онлайн-обучении достаточно. Во-первых, сказалась неподготовленность. По всему миру никто не был готов к переходу к такому формату работы. Тем не менее, многие преподаватели начали самостоятельно искать разные ресурсы и работать над собой.

Во-вторых, онлайн-обучение никогда не заменит живое общение. В этом отношении данный вид образования может помешать развитию командных навыков общения. Например, в образах воспитания и восприятия, так как студенты и ученики постоянно находятся дома и за экраном компьютеров. В дальнейшем работать в команде будет возможно, но трудновато.

Есть творческие преподаватели, которые любят общаться с учениками вживую. Когда учитель привык вести урок в традиционном формате на протяжении 20 лет, то ему сложно почувствовать ауру класса и аудитории через экран монитора. По этой причине многие учителя не могут преподавать воодушевленно.

Кроме того, как показала практика, для части детей дистанционное образование оказалось практически недоступно, так как в их семьях нет денег на компьютеры и телефоны. Это особенно заметно в сельской местности. Всем известно, что если не применять меры для качественного учебного процесса, то онлайн-образование может негативно сказаться на качестве всего образования, которое получают дети с разных слоев населения. Более того, ученики столкнулись не только с нехваткой компьютеров и телефонов, но и с незнанием компьютерных программ, которые используются в онлайн-обучении.

Получается, что ситуация выглядит таким образом: если у кого-то есть доступ к интернету и наличие современной техники, то этот кто-то будет в преимуществе перед теми, у кого этого нет.

Вопросы оценивания в формате онлайн

Один из вопросов – как соблюдать кодекс академической честности при дистанционном обучении, когда студенты учатся из дома, а не в классе. Предлагаются ряд рекомендаций. Невозможно все время следить за студентами, но можно постараться сделать так, чтобы они не исчезали из поля зрения. Зачастую возникает такая ситуация: студент исчезает и не контактирует с руководителем, а по окончании сдает работу очень хорошего качества. В итоге, неизвестно: написал ли студент работу сам или воспользовался помощью посторонних лиц. Проводить регулярные встречи посредством платформ и программ для организации видеоконференций – одно из решений. Таким

образом, руководители смогли бы видеть прогресс, давать комментарии о ходе работы и задавать вопросы студентам. Также необходимо в срок предоставлять прогресс дипломных работ.

Необходимо работать над тем, чтобы задания не были на 100% в письменном виде. 20-30% презентации можно провести в устной форме. В это время можно убедиться насколько студенты владеют материалом, минимизировать моменты с использованием шпаргалок. В конечном итоге каждый ВУЗ использует систему антиплагиат, которая автоматически вычисляет на подлинность.

Почему онлайн-образование должно изменить процессы обучения.

Разнообразие форматов, возможность выбора преподавателя, удобное время изучения – все это приводит нас к тому, что онлайн-обучение становится не просто очередным трендом, который захватил рынок. Сегодня это еще и новая веха развития дополнительного образования.

Безусловно, онлайн-обучение может изменить качество отобранного материала, которые смогут получать дети и взрослые люди. Во-вторых, изменится структура, а образование станет смешанным – онлайн и оффлайн. Оффлайн можно будет посвящать более качественному взаимодействию людей, совместному решению проблем, коммуникациям и пониманию многообразия.

Третий момент – это демократизация и большая доступность образования, изменение учебной траектории и изменение качества жизни. Онлайн-обучение может помочь и в организации инклюзии. Наконец самый большой плюс онлайн-образования – это гораздо большие шансы познать не только зарубежный опыт, но и других регионов Казахстана.

Будущее за смешанным обучением?

В Высшей школе образования Назарбаев Университета с 2014 года существует интересная программа, которая совмещает обучение с участием учителя и онлайн-обучение. Это подход называется смешанным обучением или «blended learning» [3, 19]. На сегодня таким методом обучения в основном пользуются магистранты. Они обучаются «без отрыва от производства» и имеют возможность работать у себя в школах или университетах, но при этом три-четыре раза в год по две недели посещают вуз. Остальное время занятия проводятся самостоятельно, но в определенное время студенты контактируют в онлайн-режиме с учителями.

Смешанное обучение хорошо тем, что достаточно гибко и позволяет работающим студентам качественно учиться. Как правило, большинство магистрантов и докторантов уже взрослые и семейные люди, не у всех есть возможность уезжать из своих городов на длительное время. Поэтому смешанное обучение популярно не только среди казахстанцев, но и за рубежом.

Список литературы

1. Rahim A.F. A. (2020). Guidelines for Online Assessment in Emergency Remote Teaching during the COVID-19 Pandemic. //Education in Medicine Journal, 2020. №12(2).
2. Aliyyah, R.R., Rachmadtullah, R., Samsudin, A., Syaodih, E., Nurtanto, M., & Tambunan, A.R. The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning during the COVID-19 Pandemic Period: //A Case Study in Indonesia. Journal of Ethnic and Cultural Studies, 2020. №7(2), 90-109.
3. Dhawan, S. Online learning: A panacea in the time of COVID-19 crisis. //Journal of Educational Technology Systems, 2020. №49(1), 5-22.
4. Li, C.S., & Irby, B. An overview of online education: Attractiveness, benefits, challenges, concerns and recommendations. // College Student Journal, 2020. №42(2).

*Әбішев Х.Ә.
заң ғылымдарының кандидаты, профессор
заң пәндері кафедрасының меңгерушісі
Еуразия гуманитарлық институты
Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)*

МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫНЫҢ ЖОЛДАУЫ – ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗИСТІК РЕФОРМА БАСТАУЫНЫҢ НЕГІЗІ

Еліміздің қабылданғанына жиырма бес жыл толған Ата заңының бірінші бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - деп бекітіп, адам құқықтарына, бостандығына ең қымбат қазына ретінде маңыздылық береді.

Мемлекет басшысы Конституциялық құқыққа кепілдік береді, оның сақталуын қадағалайды. Осы қағидаттарды жүзеге асыру үшін императивті реттеу механизмін қалыптастырады. Соның бірі заң шығару бастамашылығы.

Мемлекет басшысы халыққа арнаған Жолдауында құқықтық процессуальдық заңнамаларды жетілдіру реформасын нақты көрсетіп, арнайы мемлекеттік органдарға тапсырма жүктеді.

Өз әкімшілігінің жанынан арнайы осы құқықтық реформаны дайындаумен айналысатын өкілетті комиссия құрды.

Президент жолдауларының өткен жылдардағы мәтіндерін қарастырмай тек осы 2020 жылғы жолдаудағы көрсетілген реформалық негіздерін айтар болсақ, Мемлекет басшысы биылғы Жолдауында құқық қорғау мен сот жүйесін реформалауға баса мән берді.

Ол «заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндетті табысты жүзеге асырылмайды» деп нақты айтып, азаматтардың мүддесіне қызмет ететін мемлекеттің жаңа стандарттарын әзірлеуді тапсырды.

Тарихқа көз жүгіртсек, адам мемлекет тарапынан мобилизациялық ресурс ретінде қарастырылып, еркін құқықтың орнына тек жұмыс істеу міндеттілігі жүктелген, өктем жүйеге бағынуға бағытталған, кіріптарлық стандарттарда ғұмыр кешкені белгілі.

Қазақстан тұрғыны кейінгі жүз жылда, тек этатикалық мемлекеттің, саяси партияның, не бір авторитарлық тұлғаның мүддесіне тәуелді болып кіріптарлықпен күн кешкен жағдайда болды.

Конституция емес негізгі бас құжат қылмыстық кодекс үстемдігі болып, жеке адам мүддесі, оның азаматтық құқы есепке алынбағаны белгілі.

Президент «айыптауға бейімділігі басымдау» сот жүйесінің әлі өзгермегенін ашық айтып сот жүйесін реформалауға баса мән берді.

Оның пікірінше, сот жүйесіндегі үдерістерге, ең алдымен, азамат, кәсіпкер, инвестор мүддесі тұрғысынан қарау керектігін атап айтты және бұл ұстанымын Қазақстан Республикасы судьяларының сегізінші съезінде нақтылады.

Мемлекет басшысы сот жүйесін реформалау саласында әсіресе судьялардың кәсібилігіне, сот төрелігі мен сот ісін басқарудың сапасына негізделген түбегейлі жаңа тәсілдерге бару керектігін ашық айтты.

Бұл басымдылықтар, адам құқықтары мен заң үстемдігін қамтамасыз ету, сот жүйесінің тәуелсіздігі маңызды мәселе екеніне тоқталды.

Ол судьялардың әлі де соттар мен сот алқаларының төрағаларына тәуелді екенін ескертті. «Бұл тиімсіз тәжірибе. Бұдан құтылу қажет», - деді.

Тағы бір бізге тән жағымсыз тәжірибе ол «Бақ және әлеуметтік желілер тарапынан судьяларға қысым жасалатын жағдайлардың да кездесетінін» атап өтті.

Қ.Тоқаев «сот ісін оңтайландырып, керексіз рәсімдер мен регламенттерді алып тастауды» ұсынды.

Президенттің бұл бастамаларын жүзеге асыру бағытында арнайы комиссия заң жобасын дайындап ағымдағы жылы Парламентке ұсынбақшы.

Мемлекет басшысының жолдауында қылмыстық істерді жүргізу, оны процессуальдық дербестікте тепе теңдік үрдісінде қалыптасуы керектігі қатты сынға түсіп, болашақ реформа векторы анықталды. Бүгінгі күнде қылмыстық іске қожайын жедел іздестіру өкілі, (Опер) екеніне батыл айтты.

Жолдауда «Қылмысты анықтайтын жедел қызмет өкілдерімен, тергеушілер істі сотқа жіберуді басты мақсат санайтын бір басшыға бағынады», - деп баға берді, сондықтан, осы монополияны бұзып «полиция қылмысқа қатысты адамдарды тауып, айғақ жинап оны тиянақтап беруге, ал прокурор «жиналған дәлелдемелерге тәуелсіз баға беруге азаматтардың құқын бұзуға, кінәсіз адамды қылмыс ісіне тартылуға жол бермеу, сотта айыптау жағын қолдау» қызметін жетілдіру тәртібін кіргізуді ұсынды. Бұл түбегейлі өзгерістерді жүзеге асыру мақсатында мүдделі мемлекеттік органдар заң жобасын дайындап, қолданбалы заңдарға толықтырулар мен өзгерістер енгізбекші.

Бірнеше жоба Мәжіліс талқылауына ұсынылды. Құқық қорғау саласын жетілдірудегі ең бір маңызды және өте өзекті проблемасы – полиция органына реформа жасау.

Президенттің сөзімен айтсақ, «Полицияны сервистік модельге көшіру, жұртқа жақын полицияны» қалыптастыру. Бұл институционалды өзгерістің маңызы өте маңызды.

Біздің посткеңестік полиция сонау 30 жылдары қалыптасқан репрессивті (НКВД) қағидатында, сол келмеске кеткен КСРО мен КПСС қол шоқпары, жазалау, қорқыту, дәрежесінде қалған.

Адам құқы, меншік, тұлғалық дербестік деген, жұртқа жақын қорғаушылық принциптерінен мүлде ада ұйым есебінде жалғасып келе жатқан ортодоксалды мекеме.

Балаларын «милиция келе жатыр» деп қорқыту үрдісі, әлі ел арасында кездеседі.

Сондықтан Қ.Тоқаев ұсынған сервистік модель түбегейлі өзгерістерді қажет етеді. Бұл базистік реформаны жүргізу үшін әрине мемлекеттік ерік пен тегеурінді билік қажет. Себебі қарсы күштер мен консервативті топтардың пиғылын жеңу оңайға түспейді.

Ал құқық қорғау жалпы күштік апаратты жаңа заман сұранысына бейімдеу, тәуекелге бару Жолдаудың мықты ұстанымы дей аламыз.

Карыбаев А.А.-К.

кандидат экономических наук,

Заведующий отделом прикладных научных исследований ТОО

«Центр исследований, анализа и оценки эффективности»

Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Современный этап развития казахстанского государства характеризуется постановкой масштабных общенациональных социально-экономических задач, решение которых должно осуществляться на основе качественных преобразований и повышения эффективности деятельности государства в различных сферах экономики. На это нацелена проводимая сегодня административная реформа, суть которой заключается в создании эффективной системы государственного управления, а также бюджетная реформа, предусматривающая переход к формированию и исполнению бюджетов всех уровней на основе заданных целей проводимой государством политики и ожидаемых результатов их достижения. Это предъявляет новые требования и к организации государственного аудита и финансового контроля как составной части системы государственного управления, требует создания адекватных механизмов аудита и контроля, позволяющих определять степень достижения запланированных социально-экономических результатов.

В Законе Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V (далее – Закон), принятом в реализацию Концепции внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634 (далее – Концепция), предусмотрен правовой механизм внедрения системы государственного аудита, определены типы, направления, предмет и базовые показатели государственного аудита, включая аудит эффективности [1], [2].

Опыт применения аудита эффективности использования государственных средств, широко применяемый в зарубежных странах в течение последних десятилетий, свидетельствует о том, что аудит эффективности оказывает влияние на качество принятия и исполнения органами исполнительной власти решений в сфере управления государственными финансами, а также способствует повышению ответственности, прозрачности и подотчетности в их деятельности.

Таким образом, на сегодняшний день актуальной является задача перехода к аудиту эффективности на основе исследования основных подходов к трансформации системы внешнего государственного аудита и анализа зарубежной практики с целью разработки рекомендаций по успешному внедрению и имплементации аудита эффективности органами внешнего государственного аудита и финансового контроля республики.

Целью статьи является анализ процесса трансформации системы внешнего государственного аудита. Для этого предлагается использовать классическую модель анализа, разложив систему на главные составляющие, попытавшись оценить прогресс и проблемы в развитии каждого из компонентов. Применительно к системе внешнего государственного аудита полагаем целесообразным выделить следующие составляющие:

- анализ современного состояния внешнего государственного аудита в Республике Казахстан;
- SWOT-анализ нормативных правовых актов и методологической базы;
- организационные аспекты.

Учитывая важность каждого компонента и в тоже время ограниченность рамками статьи, анализ будет представлен в сжатой форме. Многие вопросы требуют своего разрешения и их обсуждение, в том числе на уровне публикаций, может являться полезным [3].

Анализ современного состояния внешнего государственного аудита в Республике Казахстан. Проблему трансформации системы внешнего государственного аудита от операционного аудита к аудиту эффективности полагаем целесообразным рассматривать через ее видение в Концепции внедрения государственного аудита в Республике Казахстан, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013

года № 634. Иными словами, трансформацию государственного аудита от аудита соответствия, направленного на выявление финансовых нарушений и случаев неэффективного использования бюджетных средств к проведению аудита эффективности, целью которого является повышение эффективности управления и использования государственных средств, активов государства и квазигосударственного сектора на основе оценки, проверки деятельности государственных органов и субъектов квазигосударственного сектора в развитии экономики или отдельных ее отраслей.

Анализ перечней аудиторских мероприятий Счетного комитета за 2016-2019 годы показывает, что проведение аудита на соответствие в эти годы сведено до минимума (в 2016 году – 3 мероприятия из 21; в 2017 году – 3 мероприятия из 25; в 2018 году – 4 мероприятия из 23; в 2019 году – 5 мероприятий из 25).

Основными проверками явились аудиторские мероприятия со смешанными типами аудита: аудита эффективности в сочетании с аудитом на соответствие, а также включение экспертно-аналитических действий в аудиторские мероприятия, либо проведение самостоятельных экспертно-аналитических мероприятий.

Результаты деятельности Счетного комитета за 2016-2018 гг. в разрезе ключевых показателей показаны в таблице 1.

Таблица 1. Ключевые показатели аудиторских мероприятий Счетного комитета за 2016 – 2018 годы

Наименование показателей	Ед. изм.	2016 год	2017 год	2018 год
Количество аудиторских и экспертно-аналитических мероприятий	ед.	21	25	23
Количество объектов, охваченных государственным аудитом	ед.	316	354	179
Объем средств, охваченных государственным аудитом	млн. тенге	3 736 368,5	8 737 083,9	5 195 843,8
Всего установленных нарушений норм законодательства, а также актов субъектов квазигосударственного сектора, в том числе:	млн. тенге	1 057 959,7	911 223,0	429 249,7
финансовые нарушения	млн. тенге	159 537,5	307 311,5	138 010,2
нарушения процедурного характера	млн. тенге	516 507,0		
нарушения актов субъектов квазигосударственного сектора, принятых для реализации норм законодательства РК	млн. тенге	111,9	239 296,3	26 279,1
неэффективно использованные бюджетные средства, активы государства	млн. тенге	381 803,4	281 499,2	100 859,8
неэффективное планирование	млн. тенге		83 116,0	164 100,7
Количество выявленных нарушений процедурного характера	ед.	2 042,0	3 789	2 385

Сумма установленных нарушений на один объект, в том числе	млн. тенге	3 348,0	2 574,1	2 398,04
сумма установленных финансовых нарушений на один объект	млн. тенге	504,9	868,1	771,01
Объем средств, подлежащих восстановлению (возмещению)	млн. тенге	155 796,8	307 311,5	138 010,2
Восстановлено (возмещено) средств в отчетном периоде	млн. тенге	95 089,3	198 514,7	130 123,7
Доля установленных нарушений к объему средств, охваченных государственным аудитом, в том числе	в %	28,3	10,4	8,3
доля установленных финансовых нарушений к объему средств, охваченных государственным аудитом	в %	4,3	3,5	2,7
Соотношение восстановленных сумм к средствам, выделенным на содержание Счетного комитета		71,1:1	108,1:1	103,2:1

** без учета процедурных нарушений в стоимостном выражении в соответствии с новой методикой*

Из указанных данных видно, что в 2018 году было проведено 23 аудиторских мероприятия на 179-ти объектах аудита. По сравнению с предыдущими периодами количество объектов аудита значительно снизилось: по сравнению с 2016 годом – в 1,8 раза, по сравнению с 2017 годом – в 2 раза. Соответственно снизилось количество выявленных нарушений, в том числе неэффективных расходов, которые составили в 2018 году 429 249,7 млн. тенге, что меньше чем в 2016 году в 2,5 раза, по сравнению с 2017 годом – в 2,1, раза. Однако в расчете на один объект аудита сумма выявленных нарушений изменилась незначительно: 2016 год – 3348,0 млн. тенге; 2017 год – 2574,1 млн. тенге; 2018 год – 2398,04 млн. тенге.

Нами были изучены и проанализированы материалы аудиторских мероприятий Счетного комитета за 2016-2019 гг. (за исключением мероприятий с грифами «секретно» и «для служебного пользования»).

В рамках проведенного анализа программ внешнего государственного аудита за 2016-2019 годы было выявлено, что при заявленном типе аудита «эффективности», «соответствия/эффективности» вопросы программ в основном ориентированы на проведение аудита соответствия, и в количественном отношении такие вопросы занимают значительную часть.

Кроме того, существуют пробелы, противоречия, коллизии имеющегося методологического инструментария, а именно между Правилами проведения ГА и ФК и Процедурным стандартом 100. Так, содержания аудиторских отчетов и аудиторских заключений, выводы, сформированные в аудиторских заключениях существенно отличаются от выводов аудиторских отчетов по содержанию, глубине, концептуальности; имеет место излишнее количество документов, их дублирование документов, которые

государственный аудитор формирует в процессе аудита; несогласованность по регламентации отдельных сроков.

Содержание программ аудита указывает на применение стандартных подходов к проведению аудита эффективности, применявшихся и ранее на протяжении ряда лет (проверки по вопросам на соответствие законодательству об архитектурно-строительной деятельности, бюджетному законодательству, о государственных закупках, бухгалтерского учета и др.), в особенности, при проведении аудиторских мероприятий в регионах, что в целом отрицательно сказывается на внедрении государственного аудита, соответствующего лучшим практикам. При этом на объектах аудита выявляются одни и те же нарушения, что и в предыдущих периодах.

Не ставятся вопросы оценки деятельности систем внутреннего контроля и аудита проверяемых объектов, в результате проверяются вопросы, касающиеся операционной деятельности, а при выявлении нарушений не дается оценка деятельности служб внутреннего контроля, в чьи компетенции входят такие вопросы.

Наблюдается упрощенный подход к разработке показателей эффективности в программах аудита: в качестве базовых показателей приводятся понятия этих показателей (эффективность, экономичность, продуктивность, результативность), идентичные по своему содержанию по всем программам аудита, без определения по ним индикаторов показателей, без разработки специальных показателей в зависимости от особенностей темы аудита.

Вышеуказанное свидетельствует о том, что на практике существует большой перечень вопросов, который требует незамедлительных решений и доработок.

SWOT-анализ нормативных правовых актов иметодологической базы[4]

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> • Создание достаточной методологической базы по проведению аудита эффективности, в целом соответствующей стандартам аудита INTOSAI • Внедрение в деятельность Счетного комитета информационной системы ИИС СК, являющейся информационным комплексом для всех органов государственного аудита и финансового контроля, единой информационной базой данных по объектам контроля, результатам аудиторской деятельности • Проведение контроля качества государственного аудита на всех этапах его проведения • Проведение текущего мониторинга работы государственного аудитора в период проведения аудиторского мероприятия • Разработан Процедурный стандарт по аудиту эффективности (Стандарт), который предусматривает применение передовых методов государственного 	<ul style="list-style-type: none"> • Отдельные критерии (показатели) аудита сложны в понимании и недостаточно соответствуют рекомендациям по установке критериев аудита: они должны быть понятными и четкими, однозначными и простыми для понимания • При присвоении квалификации государственного аудитора высшей категории не учтена приоритетность развития аудита эффективности, так как не требуется положительный опыт проведения аудита эффективности • Чрезмерно усложненная система контроля и оценки эффективности работы государственных аудиторов, ориентированная больше на контроль исполнительской дисциплины • Недостаточная мотивация и стимулирование государственных аудиторов на внедрение в аудит эффективности методологических разработок Счетного комитета • Выделение контроля качества в отдельную функцию, закрепленную за обособленным структурным подразделением, не обладающим для этого достаточными трудовыми ресурсами

управления посредством проведения аудита эффективности согласно Закона о государственном аудите и финансовом контроле	<ul style="list-style-type: none"> • Недостаток опыта в проведении аудита эффективности в Республике Казахстан; • Длительность и сложность процедур проведения аудита эффективности по времени; • Зависимость от квалификации и опыта государственных аудиторов.
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> • Развитие государственного аудита эффективности, соответствующего лучшим международным практикам • Улучшение работы системы государственного управления в результате реализации рекомендаций внешнего государственного аудита. 	<ul style="list-style-type: none"> • Проведение аудиторских мероприятий по тематике, не отвечающей актуальным вызовам • Дефицит квалифицированных кадров, обладающих стратегическим видением и аналитическими способностями • Медленные темпы развития аудита эффективности, не позволяющие накапливать хороший практический опыт и повышение профессионализма государственных аудиторов.

Касательно анализа организационных аспектов следует отметить, что на сегодняшний день система органов внешнего государственного аудита в регионах разрознена и характеризуется отсутствием единой политики в организации своей деятельности. Они не входят в систему центральных (или местных) исполнительных и представительных органов. При этом, ревизионные комиссии финансируются за счет средств местного бюджета, что ставит под вопрос их независимость от акиматов, которые одновременно являются объектами их контроля. На основании опыта ряд стран ОЭСР, таких как Турция, Швеция, Франция, выстроивших эффективную систему внешнего государственного аудита, в которой высшие органы государственного аудита имеют свои территориальные подразделения, считаем целесообразным создать вертикальную систему внешнего государственного аудита, путем реорганизации ревизионных комиссий в территориальные подразделения Счетного комитета. Это должно обеспечить единообразное применение законодательства на территории всей страны и повысить качество внешнего государственного аудита на местах.

Кроме того, это позволит унифицировать работу всех ревизионных комиссий по единой методологии, обеспечив признание результатов проведенных ими аудитов в полном объеме. Так, по результатам проведенных аудиторских мероприятий, в 2018 году Счетным комитетом значительная часть выявленных нарушений приходится на неэффективное планирование бюджетных средств – 38,2%, а у всех вместе взятых ревизионных комиссий только 9%. По неэффективному использованию бюджетных средств Счетным комитетом выявлено – 23,5%, а ревизионными комиссиями – 3,78%. Это говорит о том, что ревизионным комиссиям предстоит большая работа по планированию, подготовке и проведению аудита эффективности на местах.

Также существует ситуация по имеющемуся функциональному дублированию между органами государственного аудита.

Комитет внутреннего государственного аудита по-прежнему имеет право проводить проверки в органах, подотчетных главе государства, тем самым дублируя функции Счетного комитета. Учитывая, что Комитет внутреннего государственного аудита является ведомством Министерства финансов РК, осуществляющего функции по планированию, исполнению бюджета и контролю за его исполнением, возникает конфликт интересов, который возможно решить путем оптимизации действующей системы органов внутреннего государственного аудита. Для этого необходимо активизировать работу по функциональному усилению служб внутреннего аудита и реорганизовать Комитет посредством оптимизации его территориальных подразделений.

Необходимо повысить независимость и объективность служб внутреннего аудита путем наделения особого статуса, соответствующего их функциям и задачам, а также распространить институт признания на результаты аудита проведенного службой внутреннего аудита.

Принятие предложенных мер, на наш взгляд, будет способствовать институциональному укреплению государственного аудита, исключению дублирования деятельности органов государственного аудита, обеспечению их финансовой и организационной независимости.

В завершение следует отметить, что, несмотря на незначительный период с момента принятия Закона, система государственного аудита прошла серьезный процесс трансформации. Особенно это заметно в последние два года, когда очертания аудита эффективности в работе внешнего государственного аудита принимают все более четкие формы. При этом, проведенный анализ показал необходимость дальнейшего совершенствования работы по внедрению и развитию аудита эффективности в Республике Казахстан и дальнейшей трансформации внешнего государственного аудита.

Список литературы

1. «Концепция внедрения государственного аудита в Республике Казахстан», Указ Президента Республики Казахстан от 3 сентября 2013 года № 634.
2. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V.
3. Кари А.М. «Анализ проблемных аспектов в процессе формирования системы государственного аудита на современном этапе» //Журнал «Мемлекеттік аудит- Государственный аудит» №2, 2019 г. стр.32
4. Материалы аналитического исследования «Исследование основных подходов к трансформации системы внешнего государственного аудита: переход от операционного аудита к аудиту эффективности», 2019 г. РГП «Центр по исследованию финансовых нарушений» Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета.

Нуржанова Ж.Д.

кандидат педагогических наук, доцент

кафедры теории и практики иностранных языков

Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

г. Нур-Султан (Казахстан)

INNOVATIVE METHODS FOR DISTANCE LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES

Learning foreign languages cannot be imagined without the use of multimedia teaching aids. The ability to illustrate the real process of communication in English, the need to bring the educational environment closer to the real conditions of functioning of the language and culture being studied, are, of course, relevant tasks of teaching foreign languages.

The XXIst century is the century of informatization which brings its own corrections to the traditional teaching of languages. The use of computer technology in training in our time is of great importance, thanks to new features. The introduction of new information and communication technologies expands access to education, forms an open education system, changes the idea of the qualified characteristics that a modern graduate must possess [1].

The most significant group of advantages lies in the methodological advantages of computer training. For example, teachers use the ability of a computer to instantly respond to entered information to create simple training programs in the form of exercises. The technical advantages of teaching English using multimedia are the sound cards which allow the user to record their speech, and then listen to and compare it with the pronunciation of native speakers.

The graphic capabilities of a computer can represent any kind of activity in the form of pictures or animations. This is especially important when familiarizing yourself with the new vocabulary, since the images on the monitor allow you to associate the phrase in English directly with the action, and not with the phrase in the native language. Moreover, multimedia are an excellent means of interactive communication between different language groups, which is especially pronounced when using a computer network. It can be either a local network connecting several machines in one educational institution, or the Internet - a global network that unites millions of users around the world [2].

These advantages allow us to conclude that multimedia have a very great potential in teaching an oral foreign language speech. Due to the optimal combination of the capabilities of a number of technical teaching aids (language laboratory, videos, television, radio, newspapers, magazines, books, bibliographic directories, telephone) and possessing additional features (interactivity, graphic capabilities, etc.), multimedia provide almost limitless educational and self-learning opportunities.

In the system of Kazakhstani education, there has been a tendency to change the paradigm of education, according to which higher education is moving from transferring knowledge to students in a ready-made form to organizing and managing their independent educational and cognitive activities. Today's education requirements, where the independent work of students is the main one, force higher education to apply educational methods and forms of work organization that contribute to the active learning process, which develop the ability to learn, find the necessary information, use various information sources and develop the cognitive independence of students [7].

Modern pedagogical science seeks to use new technologies in education. The interactive media mentioned above also get their worthy application. Most of the varied interactive educational computer programs for studying the English language are aimed at independent study of phonetic and grammatical aspects and bringing them to automatism in use. The features of these programs are interactive dialogues, speech recognition and pronunciation visualization systems, animated videos demonstrating the articulation of sounds, exercises for the development of all types of speech skills, videos with translation, tracking of your own learning outcomes.

Since the goal of teaching English is the communicative activity of students, that is, practical knowledge of the language, the tasks of the teacher are to intensify the activities of each student in the learning process, create situations for their creative activity. The use of modern tools such as information programs and Internet technologies, as well as training in cooperation and a design methodology allow us to solve these problems [9].

The Internet sources that can come to the aid of a teacher of foreign languages in organizing independent work, one can include broadcasting, interactive, and Internet search resources, on which you can get full information, training materials and conditions that contribute to the formation of professional competence of future specialists [3].

Already today we have a unique assistant that allows you to bring the best teachers from any country closer through their software products.

The intensification of the transition to the information society, associated with the widespread introduction of new information technologies and computer telecommunications, necessitates the development of other forms and methods of teaching foreign languages.

Using traditional teaching technology, the possibilities of new information technologies can help the teacher in selecting more interesting and diverse educational material, implement a differentiated approach to each student, and thereby contribute to a better assimilation of necessary knowledge and skills by students.

Among the various types of innovations, as shown by the results of a sociological study conducted in universities of the CIS, teachers are most familiar with teaching using multimedia tools (66.7%) [6].

Multimedia technology is considered as an educational information technology that integrates the audio-visual information of several environments (text, video, audio, graphics, animation, etc.), realizing an interactive user dialogue with the system and various forms of independent activity [4].

The use of multimedia technologies in the learning process allows you to: improve the process of organic combination of traditional forms and methods of education with innovative ones; implement educational, informational, game, modeling, constructing and analytical functions; to fulfill such general didactic principles as visibility, accessibility, feasible difficulty, the systematic approach, the transition from learning to self-education, a positive emotional background of learning, the connection of theory with practice [5]. In addition, multimedia technologies are supported by multimedia programs, encyclopedias, dictionaries, and special information educational environments created to understand the holistic environment in the context of its computer-aided design, modeling, and construction.

Multimedia technologies act as special intellectual means of activity and have a number of advantages in comparison with other information technology training:

1. to provide an opportunity to identify and support students with linguistic abilities;
2. to provide access to advanced education and training methods for the wide pedagogical community thanks to the worldwide Internet and an extensive communication network;
3. to present new and, apparently, unlimited possibilities for creating means of visual clarity.

Multimedia (a computer with additional devices) can become a powerful means of independent work for each student of a foreign language, carrying out careful monitoring and constant operational assistance [3].

Along with the positive aspects, there are negative trends that impede the mass creation and implementation of multimedia technologies in the learning process. These include:

1. an insufficient readiness of the existing education system for the active use of multimedia technologies, their integration into the pedagogical process and its organization on the basis of technology data;
2. a shortage of qualified developers;
3. the lack of a developed methodology for building multimedia technologies;
4. the lack of financial resources for the creation and widespread adoption of multimedia technologies;
5. the evaluation apparatus is not developed.

In order to introduce multimedia technologies into the learning process, first of all, the conditions are necessary for pedagogically and methodologically sound application of multimedia technologies. The issue of integrating the Internet into education and, in particular, its use in teaching foreign languages is currently quite relevant.

At the moment, most schools and universities in our country are equipped with multimedia classrooms in English. These rooms have a computer, a projector and an interactive whiteboard [10].

Thus, a combination of traditional teaching methods of language teaching and the new ones will provide a higher level of learning material.

However, unfortunately, at present, the use of multimedia in order to intensify independent work in learning a foreign language is hindered to a large extent by the high cost of computer technology, as well as the lack of a sufficient number of theoretically substantiated and experimentally tested computer programs designed to work independently when learning a foreign language.

In general, at the moment there is a situation where, on the one hand, there is a small number of theoretical studies that have not been widely introduced into practice, and, on the other hand, there are a lot of disparate programs that do not have a serious theoretical base [8].

The analysis showed that in pedagogical science, and especially in the practice of domestic university teaching, there is an underestimation of the capabilities of computer-based teaching

aids, including multimedia. This is primarily due to the complexity and lack of sophistication in the theory of the concept of multimedia as a didactic tool.

Literature

1. Robert I.V. Modern information technology in education. – Moscow: School-Press, 1994. – 215 p.
2. Yang L.R. Benefits and drawbacks of controlled laboratory studies of second language acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 173-193.
3. Frolova N.Kh. Problems of the use of multimedia technologies in higher education // High technologies in the pedagogical process: abstracts of the inter-university scientific and methodological conference of university teachers, scientists and specialists. – N. Novgorod: VGPI, 2000. – P. 96-98.
4. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. – Moscow: Education, 2000. – P. 45-46.
5. Galtsova N.P., Mezentseva T.I., Shvadlenko I.A. The use of electronic information and educational resources to support scientific research of young scientists // Vestn. Tomsk State Ped. University (Tomsk State Pedagogical University Bulletin). V. 10. Series: Pedagogy, 2006. – P. 13-18.
6. Kushnirenko A.G., Leonov A.G., Kuzmenko M.A. What is the Internet? Information and communication technologies in education // Computer science and education. – No. 5 (7). – 1998. – P. 56-57.
7. Schukin A. New intensive teaching method // Journal “Foreign Languages at School”, 2005, No. 2. – P. 36–37.
8. Glazov B.I. Lovtsov D.A., A computerized textbook-the basis of a new information and educational technology. – Pedagogy. No. 6, 1995. – P. 12–13
9. Passov E.I. The communicative method of teaching foreign speaking. – Moscow: Education, 1991. – P. 88-89.
10. Polat E.S. Innovative technologies in foreign language lessons // Journal “Foreign Languages at School”, No. 3, 2001. – P. 97-98.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Абрашитова Т.А.,
д.психол.н., профессор
Аннаева Д.Г.,
студентка 3 курса
г. Нур-султан (Казахстан)

ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДЕТСКИХ СТРАХОВ

Проблема детских страхов на сегодня становится особенно актуальной. Страхи появляются за счет разных факторов влияющих на ребенка. Так же есть направления, которые определяют эти факторы. Рассмотрим их более подробно.

Биогенетическое направление. Представитель биогенетического направления С. Холл распространял биогенетический закон и на онтогенез страха. Он утверждал, что ребенок переживает в процессе своего развития страхи, которые испытали животные, а затем люди на различных этапах антропогенеза. Он писал, что в детских страхах сохранились многочисленные следы первоначальной психоплазмы, из которой первобытный человек создавал многочисленные волшебные демонические существа.

Выделение в детском страхе наследственной, инстинктивной основы поддерживали многие авторы. Так, Д. Селли писал, что инстинктивный страх, преобладающий в фазе раннего детства, в возрасте, соответствующем младшему школьному, все более замещается страхом «по опыту», то есть социальным. Подробное изучение феномена страха в детском возрасте проводилось в рамках психоанализа.

Как было отмечено, З. Фрейд полагал, что страх – это аффект, который возникает в субъективной ситуации неудовольствия, с которым (неудовольствием) нельзя справиться путем разрядки через принцип удовольствия. Эта ситуация является травматическим фактором, страх может быть как ее прямым следствием, так и предвосхищением возможного ее повторения. Соответственно любой страх является страхом внешней ситуации опасности, которая содержит травматический фактор.

Психоаналитический подход в исследовании детских страхов развивала А. Фрейд. Одним из базовых представлений для нее являлась идея о том, что в возрасте 6-7 лет происходят серьезные изменения специфики страхов. Существовавшая ранее объективная

тревога (страх, имеющий свой источник во внешнем мире) в этом возрасте теряет свое значение в психике ребенка, и на первое место выходит *возникающая тревога* Сверх-Я, имеющая свой источник в сознании и проявляющаяся большей частью в чувстве вины.

В рамках *неопсихоанализа* психоаналитические представления наполнялись социально-культурным содержанием. Одна из основных концепций детского страха в этом направлении связана с работами Г. С. Салливена. Основной особенностью его теории является представление о том, что переживания страха и тревоги различны по своей природе. Страх рождается из ощущения угрозы физико-химическим потребностям, необходимым для поддержания жизни. Тревога не имеет отношения к физико-химическим потребностям, а рождается из интерперсональных отношений [1].

Итак, можно отметить, что в зарубежной психологии исследования, связанные со спецификой детских страхов, велись в основном в рамках психоаналитических направлений. В советской психологии изучение страха у детей велось в рамках концепции невротозов и невротического развития личности.

Так, Н.С. Жуковская пишет о невротозе страха как о группе реактивных (психогенных) состояний с ведущим синдромом страхов.

В.А. Гурьева выделяет невротоз страха, развившийся из острой аффективно-шоковой реакции и возникший постепенно под влиянием травмирующей ситуации. Первый характеризуется паническим страхом, а второй – страхами, носящими навязчивый характер.

Т.П. Симсон отмечает высокое значение фактора неожиданности для возникновения детских страхов. Она заявляет, что любое явление, если оно возникло неожиданно, может стать источником страха.

В.И. Гарбузов разрабатывал концепцию невротозов у детей. Анализируя специфику детских страхов, он отмечал, что за всеми страхами ребенка стоит неосознаваемый или осознаваемый страх смерти.

А.И. Захаров рассматривал страх в детском возрасте как основную движущую силу невротического развития личности [2].

Обобщая, можно выделить два подхода, по-разному описывающих специфику содержания страха у детей.

1. В *психоаналитическом подходе* основное место уделяется развитию внутренних психологических инстанций. Отмечается, что в этом возрасте у ребенка формируется «Сверх-Я» и именно с данным феноменом связаны особенности детского страха.

2. Следующий подход условно можно назвать *социальным*. Здесь исследователи, как отечественные, так и зарубежные (Д. Селли, Г.С. Салливен, В.В. Лебединский, А.И. Захаров), обращают внимание, в первую очередь, на изменения социального положения ребенка, на особенности его взаимоотношения с внешним миром. Они говорят о том, что содержание детского страха становится тесно связанным с характером межличностных знаковых социальных взаимоотношений.

Можно предположить, что эти два подхода отражают две точки зрения на единый феномен. Сторонники одного подхода обращают внимание на внутреннюю психическую деятельность, другие исследователи обращают свое внимание на социальные аспекты существования ребенка.

В рамках данной статьи была проведена психодиагностика выявления страхов у детей. В качестве испытуемого выступил школьник 10-ти лет – Алибеков Батырхан.

Психодиагностика осуществлялась с помощью валидизированных методик: наблюдение, проективная методика «Кинетический рисунок семьи» (КРС) Р. Бэнса, С. Кауфмана [3], проективная методика (рисуночный тест), рисунок несуществующего животного (РНЖ) [4].

1. В ходе *наблюдения* за испытуемым было замечено, что Батырхан тревожен, агрессивен, невнимателен. Голос всегда повышен вне зависимости от того, что и с какими эмоциями он говорит. Атмосфера в семье благоприятная, но при этом отношения

достаточно холодные. Большое стремление подражать отцу, но отец, в свою очередь, строг с сыном. Подобное поведение отца увеличивает уровень притязаний ребенка и снижает уровень самооценки. Вследствие этого присутствует неуверенность в себе, страх быть непонятым, неуслышанным.

2. Проективная методика «Кинетический рисунок семьи» показала, что испытуемый Алибеков Батырхан изобразил свою семью в полном составе. Это говорит нам об эмоциональном благополучии в семье. Все члены семьи находятся на некотором расстоянии друг от друга, что указывает на низкий уровень сплоченности.

Исходя из результатов интерпретации, мы можем говорить об адекватной половой идентификации испытуемого, о стремлении сына быть похожим на отца.

Пострисуночная беседа и «6 ситуаций» также указывают нам на благоприятный эмоциональный фон внутри семьи. В предложенных ситуациях испытуемый (часто наперекор своему желанию пойти куда-либо) оставался дома, вероятно, это связано с тем, что Батырхан является старшим ребенком в семье и ему часто приходится уступать младшим. Также хотелось бы заметить, что частое упоминание отца и концентрация на его изображении может говорить еще и о нехватке внимания со стороны папы.

3. Проективная методика «Рисунок несуществующего животного». Основываясь на результатах интерпретации рисунка и анализа пострисуночного опроса, можно сказать, что у испытуемого прослеживается сильная нехватка защиты и общения со стороны близких людей (родителей). Испытуемый, в общем, положительно относится к окружающим, но так как связь между родными людьми плохо налажена, происходят недопонимания. На этом фоне случаются конфликты, в которых родные – это «враги с другой планеты». Подобные ситуации порождают тревожность и страх, поэтому чтобы защититься, Батырхан проявляет агрессию.

Исходя из полученной информации, можно сказать, что у Батырхана есть страх отвержения. Данный вывод можно отнести ко второму (социальному) подходу. Конечно, для постановки точного диагноза необходима более обширная диагностика, поэтому хотелось бы обратить внимание на то, что работа была проведена для практики использования методик и более глубокого изучения темы.

Список литературы

1. Е.П. Ильин Психология страха: Виды состояния страха / Учебное пособие для высших учебных заведений / г. Санкт-Петербург, 2017.
2. Практика психологической коррекции страхов младших школьников [Электронный ресурс].- <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-psihologicheskoy-korreksii-strahov-mladshih-shkolnikov>
3. Проективная методика «Кинетический рисунок семьи» (КРС) Р. Бэнса, С. Кауфмана [Электронный ресурс].- <https://psylist.net/promet/00002.htm>
4. Проективная методика «Рисунок несуществующего животного» (РНЖ) [Электронный ресурс].- <https://nekrasovspb.ru/doc/18givotnoe.pdf>

Абдрашитова Т.А.,
д.психол.н., профессор
Эюбова Г.Р.,
студентка 3 курса
г. Нур-султан (Казахстан)

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ДЕТЕЙ АССИМИЛЯТИВНО-АККОМОДАТИВНОГО УРОВНЯ

В данной статье мы рассмотрим, что собой представляют ассимилятивно-аккомодативные дети, и как можно организовать психологическую помощь таким детям.

На сегодняшний день проблема психологической поддержки детей стоит наиболее остро. Родители, как правило, не уделяют психологическому здоровью детей столько внимания, сколько физическому. Даже если они видят проблему, то часто не имеют возможности получить квалифицированную помощь [1].

Чтобы определить организационную структуру психологической поддержки детей в детском саду или в школе, которая поможет в составлении программы для психологической поддержки и последующей психокоррекции, необходимо вспомнить многолетние исследования психологического здоровья детей, который проводил В.А. Ананьев. Он, в свою очередь, выделил и описал уровни психологического здоровья детей.

Первый уровень – это креативный уровень. Дети устойчиво адаптированы к любой среде, обладают резервом для преодоления стрессовых ситуаций и активным творческим отношением к действительности. Это идеальный образ ребёнка-творца.

Второй уровень – это адаптивный уровень. Дети адаптированы к социуму, но проявляют отдельные признаки дезадаптации, обладают повышенной тревожностью. Такие дети не имеют достаточного запаса прочности психологического здоровья и нуждаются в групповых занятиях профилактически-развивающей направленности.

Третий уровень – это ассимилятивно-аккомодативный уровень, на котором мы и остановимся. К нему относятся дети с нарушением баланса процессов ассимиляции и аккомодации, то есть, либо неспособные к гармоничному взаимодействию с окружающими, либо проявляющие глубинную зависимость от фактора внешнего воздействия, не владея механизмами защиты, отделения себя от травмирующих влияний среды [2].

Так как нет специально направленных методик на определение уровня психологического здоровья, необходимо использовать косвенные методы. В качестве показателей психологического здоровья можно использовать адаптированность ребёнка к социуму (школе и семье), поскольку психологически здоровому функционированию соответствует наличие адаптации между человеком и социальной средой. Кроме того, необходимо определять тревожность, поскольку повышение тревожности коррелирует с нарушениями психологического здоровья.

Для психологов рекомендуется использовать комплекс из нескольких методик, достаточно быстрых в проведении и обработке, например, это рисуночные методики, проективные и включающие наблюдение за детьми. Сюда входит методика рисуночной диагностики адаптации детей к детскому саду и школе А.И. Баркана, а также признаки или шкалы Р. Сирса (определение шкалы тревожности).

На основании результатов диагностики и наблюдений за детьми, детей каждого класса или группы детского сада можно условно разделить на 3 группы в соответствии с уровнем их психологического здоровья.

Переходя непосредственно к проблеме ассимилятивно-аккомодативных детей, стоит уточнить, что после диагностики и определения уровня психологического здоровья, психологу нужно провести с такими детьми психокоррекцию.

Чтобы понять какая из форм психокоррекции будет эффективна для ассимилятивно-аккомодативных детей, необходимо расписать определённые качества данного уровня.

Ассимилятивный стиль поведения характеризуется, прежде всего, стремлением ребенка приспособиться к внешним обстоятельствам в ущерб своим желаниям и возможностям. Неконструктивность его проявляется в его ригидности, в результате чего ребёнок пытается полностью соответствовать желаниям взрослых.

Ребёнок с аккомодативным стилем поведения, наоборот, использует активно-наступательную позицию, стремится подчинить окружение своим потребностям. Неконструктивность такой позиции заключается в негибкости поведенческих стереотипов, преобладании экстремального локуса контроля, недостаточной критичности. Поэтому следует проводить с такими детьми индивидуальную коррекционную работу (из-за сложности самой работы и особых неконструктивных качеств).

Психологическое здоровье, по своей сути, предполагает динамическую гармонию между человеком и средой. Коррекционная работа должна содействовать восстановлению нарушенной по тем или иным причинам гармонии.

Основное нарушение гармонии у ассимилятивных детей наблюдается в отношении гнева, которое и влечет за собой многочисленные страхи, неуверенность.

У аккомодативных детей нарушение гармонии наблюдается в отношении несформированной в соответствии с возрастом эмоциональной дегенерации, а также локуса контроля, следствием чего является недостаточная волевая регуляция поведения.

Можно сделать вывод, что основное направление работы с ассимилятивными детьми – это работа с гневом, т. е. обучение детей осознавать свой гнев, принимать его и адекватно выражать.

Основное направление работы с аккомодативными детьми – интернализация локуса контроля, формирование эмоциональной децентрации [3].

Также следует отметить, что при организации коррекционного процесса у аккомодативных и ассимилятивных детей необходимо учитывать и зону конфликта, и содержание конфликта.

Зона конфликта и содержание конфликта определяются в беседе с ребенком, а также с помощью общепринятых для этих целей методик: проективных рисунков, неоконченных предложений, методики САТ.

Переходя к специфике самих индивидуальных занятий, условно выделяют три части.

Вводная часть состоит, как правило, из телесно ориентированных методов работы. Все упражнения, используемые в этой части, можно разделить на две группы. Упражнения с фокусированием на осознавая движения и самодвижении тела в целом, например: «побыть обезьяной, походить по горячему песку» и т.п. Упражнения, направленные на коррекцию конкретных страхов: страха падения, страха высоты, отсутствия почвы под ногами и т.п.

Центральная часть должна быть посвящена работе с гневом и интроектами. В качестве теоретической модели мы рассматриваем положения гештальт-терапии, соответствующим образом примененные в работе В. Оклендер.

В работе над интроектами среди наиболее эффективных можно выделить следующие группы методов: игры-драматизации, упражнение по изучению различных частей своего «Я» и др.

Заключительная часть занятия предполагает выход на глубинные проблемы ребёнка и представляет собой один из наиболее распространённых вариантов игротерапии – ненаправленную (недирективную) игротерапию.

Как в пример проработанной индивидуальной коррекции, можно говорить о наиболее эффективных техниках, как техника «Поиграем в маленьких», или техника «Пещера моей души».

Таким образом, можно сказать, что проблемы ассимилятивно-аккомодативных детей будут эффективно решены только тогда, когда школьным психологом будет проведена индивидуальная психокоррекция с использованием эффективных упражнения и техник.

Список литературы

1. Хухлаева О.В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции. М.: «Академия», 2015. - 208 с.
2. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья. — СПб: Речь 2016. - 384 с.
3. Осипова А.А. общая психокоррекция. Учебное пособие. М.:сфера 2017 г. - 510 с.

Абенова Б.Т.,
к.п.н.
Садвакасов А.,

ВОПРОСЫ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В последние годы в системе технического и профессионального образования интенсивно используются новые образовательно-воспитательные технологии, изыскиваются новые средства, рассматриваются инновационные подходы к осуществлению образовательной работы. Развитие познавательной деятельности используются как наиболее эффективное средство для профессионального образования обучающихся, однако существует ряд дисциплин, методологическая база которых требует пересмотра и существенной доработки. Проблеме развития у обучаемых познавательной деятельности уделяется пристальное внимание педагогов-практиков и исследователей в области педагогики, методики, педагогической психологии и других наук, связанных с воспитанием, обучением и развитием личности.

Современное профессиональное образование закладывает основу формирования учебной деятельности учащегося – систему учебных и познавательных мотивов, умение принимать, сохранять, реализовывать учебные цели, планировать, контролировать и оценивать учебные действия и их результат. Профессиональное обучение должно обеспечить познавательную мотивацию и интересы учащихся к профессии, готовность (способность) к сотрудничеству и совместной деятельности с педагогом и одноклассниками, сформировать основы нравственного поведения, определяющего отношения личности с обществом и окружающими людьми.

Активность личности проявляется, как правило, посредством его самостоятельности. Педагоги считают, что самостоятельность развивается посредством развитие способов учебной деятельности. Многие ученые рассматривают познавательную самостоятельность как отдельную черту личности, которая формируется посредством сложных психологических образований. Познавательная активность личности и его познавательная самостоятельность выступают в единстве и проявляются в только условиях самостоятельной работы обучаемых.

Современному выпускнику колледжа, растущему в условиях стремительных перемен, жить придётся динамически изменяющемся обществе. Поэтому, как отмечает М.С. Каган, важнейшей становится проблема подготовки молодёжи самостоятельно действовать, принимать решения, не потеряв при этом своей самобытности, нравственных начал, способности к самопознанию и самореализации [1].

В своих работах М.Н. Скаткин, считает, что активизации должна способствовать формированию личности человека, который умеет творчески решать задачи, самостоятельно мыслить, вырабатывать и защищать свою точку зрения, убеждения, непрерывно пополнять и обновлять свои знания и применять их для творческого преобразования действительности, соединять теорию с практикой [2].

Т.И. Шамова отмечает: «Познавательная активность проявляется в направленности и устойчивости познавательных интересов, стремлении к эффективному овладению знаниями и способами деятельности, мобилизации волевых усилий на достижение учебно-познавательной цели Это качество личности формируется, главным образом, в процессе познавательной деятельности, которая по своей природе связана с целенаправленной активностью субъекта» [3].

Познавательная активность тесно связана с формированием различных личностных отношений. Познавательную деятельность можно изучать с психологической и педагогической точек зрения. Вместе с тем, познавательная активность, активизация познавательных процессов человека ведет к постоянному поиску методов и форм организации деятельности обучающихся. Это особенно ярко проявляется в решении задач

учебной деятельности через познавательные игры, в том числе, активное выполнение логических заданий, стремление к находке ключа ответов, стремление к знанию.

В основном активность учащихся в учебном процессе характеризуется внешней и внутренней активностью.

Внешняя активность – это внешние проявления деятельности обучающегося (активные двигатели, практические действия, внимательное отношение к учителю, действия и т. д.).

К внутренней активности ученика относится его активная мыслительная деятельность. В любом случае активность ученика опирается на самостоятельность мысли.

Педагог (в ходе организации учебно-воспитательного процесса), стремится развивать у учащихся самостоятельность мышления во всех видах деятельности обучающегося. Познавательная активность бывает неоднозначной, она имеет простую и сложную творческую активность.

В зависимости степени психического развития обучающихся и их возрастных особенностей, формируются и развиваются несколько видов активности: двигательная, речевая, мыслительная, познавательная, самовоспитательная, творческая и др. активность.

Самое главное в творческом поиске педагога – это развитие мышления и формирование интереса к учебе. Необходимо привить у обучающегося навыки творческого мышления, сформировать умение принимать нестандартные решения, быть готовыми к практическим действиям.

Творчество является одним из путей развития познавательной активности у обучающегося. Результаты творчества являются источником вдохновения для дальнейшей познавательной деятельности. Каждое новое поколение не только овладевает достижениями предшествующего поколения, но адаптирует и совершенствует эти достижения в новых условиях, добиваясь при этом удивительных успехов во всех сферах своей деятельности.

Активизация учебно-познавательной деятельности обучающихся колледжа преследует не только цель повышения успеваемости, но и общее развитие личности, формирование у них осмысленного подхода к обучению, активной позиции в познании.

Активизация обучающихся в процессе профессионального обучения будет эффективным в том случае, если она обеспечит достижение поставленных образовательных целей, будет способствовать сохранению психологическому здоровью обучаемых и созданию у них положительных эмоций.

Активизацию познавательной деятельности можно представить как систематическую деятельность преподавателя и обучающегося, в процессе которого происходит стимулирование воображения, восприятия, мышления и творчества обучающегося. Активность связана с оптимальным умственным напряжением и направлена на формирование умственных потребностей личности, развитие активной жизненной позиции. Таким образом, целью активизации является стимулирование обучаемого к переходу на более высокий уровень активности.

Процесс активизации познавательной деятельности обучающихся колледжа будет протекать более эффективно, если реализуются следующие педагогические условия: обучение учащихся имеет профессиональную направленность; процесс обучения учащиеся строятся на коммуникации; при обучении используются информационные технологии.

Особое значение на уроках профессиональных дисциплин имеет развитие познавательного интереса. Эти дисциплины в основном новые для студентов, тесно связанные с их будущей профессией, поэтому интересны как для теоретических, так и для конкретных материалов, раскрывающих проблемы технологии производства, особенности сырья и материалов, производимых и используемых в промышленности, организации и экономике производства. Наряду с освоением значительного объема различных знаний,

студенты должны овладеть определенными компетенциями, непосредственно связанными с их будущей профессиональной деятельностью. Необходимо учитывать еще одну особенность содержания этих веществ-органическую связь с производственной практикой. Поэтому формирование познавательных интересов часто является формированием профессиональных и общих компетенций учащихся [4].

Профессиональная направленность обучения связана с формированием у обучающегося определенного комплекса знаний, навыков и умений, совокупность которых позволяет ему успешно осуществлять профессиональную деятельность.

Подготовка обучающихся колледжа к будущей профессиональной деятельности предусматривает овладение ими коммуникативными умениями, необходимыми для общения в процессе профессиональной деятельности будущих специалистов.

Применение информационных технологий в качестве средства обучения и средства управления повлекло за собой принципиальное изменение содержания деятельности педагога, а также индивидуальной учебной деятельности обучающегося.

Таким образом, процесс профессионального обучения основывается на актуализации мыслительной деятельности, обеспечивающей определенную независимость от внешних воздействий. Преподавателем колледжа в совместной деятельности с обучающимися создаются условия для активизации познавательной деятельности, используются все возможные интеллектуально-нравственные способы выполнения творческих заданий. Создаваемая при этом среда самостоятельного добывания студентом знаний способствует формированию *профессиональных знаний и умений*, посредством которых осуществляется процесс обучения.

Список литературы

1. Каган М.С. Тоталитарное сознание и ребенок // Вопросы психологии. - 2002. - №1-2. С.22
2. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований (в помощь начинающему исследователю). - М.: Педагогика, 1987.-152
3. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. - М. : Педагогика, 1982.-208 с.
4. Паршакова Т.Ю. Активизация познавательной деятельности обучающихся на уроках теоретического обучения профессиональных дисциплин // Молодой ученый №10, 2015, С. 1249-1252

Аязбаева А.Т.,

э.ғ.м., доцент

Қабыл А.Н.,

4 курс студенті

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАҒЫ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН ҚИЫНДЫҚТАР

Отбасы – мүмкіндігі шектеулі баланың жақын ортасы, оны тәрбиелеу, элеуметтендіру, қажеттіліктерін қанағаттандыру, оқыту, кәсіптік бағдар беру жүйесіндегі басты буын.

Мүмкіндігі шектеулі балалары бар ата-аналарға түзету көмегінің бағыттарын анықтау үшін оларға тән жеке айырмашылықтардың сипаттамасын да, сондай-ақ осы адамдардың отбасында дамуында ауытқулары бар баланың тууынан пайда болған күйзелістік жағдайға ден қою ерекшеліктерін де ескеру қажет. Психофизикалық кемістігі бар балалардың ата-аналары бастан кешкен уайымдар олардың өзіндік санасына, эмоциялық және когнитивті жүйелеріне әсер етеді. Адамның эмоционалдық жүйесі адам ағзасының белсенді жұмыс істеуін қамтамасыз ететін негізгі реттеуші жүйелердің бірі болып табылады [1].

Психологтар мүмкіндігі шектеулі балаға деген көзқарастың қалыптасуы барысында психологиялық жағдайдың төрт фазасын бөледі.

Бірінші кезең – «шок», дәрменсіздік, қорқыныш жағдайымен, өзінің толық емес сезімінің пайда болуымен сипатталады.

Екінші кезең – қойылған диагнозға деген негативті және терістеу сезімдерімен сипатталатын «дұрыс емес қатынас», бұл өзіндік қорғаныс реакциясы болып табылады.

Үшінші кезең – «созылмалы қайғы» сезімімен «баланың ауытқушылығын іштей сезіну». Бұл оң өзгерістердің жоқтығының салдарынан туындайтын депрессиялық жағдай.

Төртінші кезең – ауытқушылықты қабылдап, мамандармен қарым-қатынас орнатып және олардың ұсыныстарын қабылдауынан, отбасының барлық мүшелерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің басталуы.

Психологиялық тұрғыдан мүмкіншілігі шектеулі балалары бар отбасы өмірінде кездесетін ең қиын сәттер:

1. Баланың дамуындағы бұзылыс фактілерін анықтау, бала тәрбиесіндегі қорқыныш пен сенімсіздіктің пайда болуы. Үмітсіздік сезімін бастан өткеру.

2. Мектепке дейінгі ересек жастағы баланың (5-7 жас) жалпы білім беретін мектепте оқи алмайтынын түсіну.

3. Жасөспірімдік кезең (13-15 жас) жас баланың өз мүгедектігін сезінуі, құрбыларымен, әсіресе қарама-қарсы жыныспен байланыс орнатудағы қиындықтарды сезіну. Қоғамнан оқшаулану.

4. Үлкен мектептік жас (15-17 жас) кәсіпті анықтау және одан әрі жұмысқа орналасудағы қиындық. Ішкі тұлғалық бөліну.

Мүмкіндігі шектеулі баланың өсуі мен дамуы барысында отбасында жаңа стрестік жағдайлар мен қиындықтар пайда болады деп санайды, ал оларды шешуге ата-аналар дайын емес. Ауытқуы бар баланың тууы ата-аналар үшін қатты күйзеліс болып табылады және оның оларға әсер ету дәрежесін бағалау қиын. Психикалық жарақат, шок жағдайы, депрессия ата-аналардың бір-бірімен және жақын отбасы мүшелерімен өзара қарым-қатынасын өзгерте алады.

Әрбір отбасы аталған барлық төрт дағдарыстан өтпейді. Егер отбасында дүниеге келген бала өте күрделі даму патологиясына ие болса (терең ақыл-ой кемістігі, ауыр түрдегі БЦП, көптеген бұзылулар және т.б.), кейбір отбасылар екінші дағдарыста «тоқтап қалады». Бұл жағдайда бала мүлдем оқымайды және ата-аналар үшін ол «кішкентай» болып қала береді. Басқа отбасыларда (мысалы, егер балада соматикалық ауру болса) екінші дағдарыстан қиындықсыз өтеді, яғни бала мектепке келіп, онда оқиды, бірақ кейін басқа кезеңдерде (үшінші және төртінші) қиындықтар туындауы мүмкін. Әрбір дағдарыстық кезеңді егжей-тегжейлі қарастырайық.

Біріншісі – ата-ана баласының мүмкіндігі шектеулі екенін білгенде, бұл бала туғаннан кейінгі алғашқы сағаттарда немесе күндерде (генетикалық ауру немесе туа біткен ауытқушылық) болуы мүмкін, содан кейін ата-аналардың қуанышпен қатар келген қайғыдан үлкен үміт күтеді.

Екінші дағдарыс. Ата-аналар бала өмірінің алғашқы үш жылында немесе мектепке түсу кезінде медициналық-педагогикалық комиссияда психологиялық тексерулерден баланың типтік деңгейге сай келмейтіні туралы біле алады (негізінен бұл зияткерлік жоспарда ауытқуларға қатысты). Бұл туған-туыстары мен жақындары үшін «соққы» болады. Ата-аналар баланың дамуында айқын артта қалғанын «байқамадық» деп, «барлығы уақытша, өтіп кетеді», «ертең өсе келе, дұрысталады» деп өз-өздерін сабырға шақырады.

Үшінші, жасөспірімдер кезеңінде сүйек-бұлшық ет, жүрек-тамыр және жыныстық жүйелердің жылдам және біркелкі жетілуіне, құрдастарымен қарым-қатынас жасауға және өзін-өзі тұлғалық тануына байланысты психофизиологиялық және психоәлеуметтік дағдарысты бастан кешуде, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі тану белсенді түрде қалыптасады. Бұл қиын кезеңде бала өзінің мүмкіндігінің шектеулі екенін біртіндеп түсінеді.

Жасөспірімдер кезеңіндегі дағдарысқа ерлі-зайыптылардың қырық жас шамасындағы дағдарысы да қосылады.

Төртінші дағдарыстық кезең – одан әрі өмір сүруді қалыптастыру және осыған байланысты мамандық алу, жұмысқа орналастыру, отбасы құру секілді өткір мәселелері бар жасөспірімдік кезең. Ата-аналар балаларында аталған осы мәселелер орындалмай қала ма деп жиі алаңдаушылық білдіреді.

Отбасымен жұмыс істейтін мамандар мүмкіншілігі шектеулі балалары бар отбасының осы дағдарыстарының ерекшеліктерін білу және қажетті көмекті уақытында көрсету үшін оларды анықтай білу қажет.

Дағдарыс жағдайында көмекке мұқтаж адамға көңіл бөліп, оны жалғыз қалдырмау керек. Егер ол байланысқа, қарым-қатынасқа түсуден алшақтаса, жанында әрдайым қолдау көрсететін жақын жандардың болғаны дұрыс. Алайда, бұндай сынаққа түскен отбасын әрдайым туған-туысқандары емес, жақын достары жағдайын түсіне алады. Бұл жағдайда күрделі кезеңді еңсеруге ата-аналарға әлеуметтік қызметкер немесе дамуында ауытқуы бар бала бар және олар қиын кезеңді табысты еңсерген басқа ата-аналар көмектесе алады.

Осы тұрғыда дәрігер Элизабет Кюблер-Росс ұсынған 5 сатылы моделін атап өткен жөн. 1969 жылы Кюблер-Росс өзінің «Өлім мен өмір туралы» кітабында адамның қалыпты сезімдеріне, жеке өміріне де, жұмысына да сәйкес келетін өзгерістерге қатысты қайғының бес сатысын сипаттады. Белгілі бір дәрежеде өзгерістер жоғалып отыра ма? Сондықтан бес сатылы модель адамдардың өзгерістерге деген реакциясын түсіне білу үшін өте пайдалы. Кюблер-Росс жазған қайғыны қабылдаудағы бес сатылы модель:

1. Терістеу.
2. Ашу-ыза.
3. Саудаласу.
4. Депрессия.
5. Қабылдау.

Кюблер-Росс осы кезеңдерді сипаттаған кезде, бұл адамның қайғылы жаңалықтарға деген қалыпты реакциясы екенін түсіндірді. Ол бұны қорғаныс механизмі деп атады. Және өзгерістерді жеңуге тырысатын кезде оларды бастан өткереді. Әрине бұл кезеңдерді көрсетілген тәртіппен кезек бойынша бастан өткермейді. Әртүрлі уақытта әртүрлі кезеңдерді бастан өткеруі мүмкін тіпті өткен белгілі бір кезеңдерге қайта оралуы да ықтимал. Кюблер-Росс сатылар әртүрлі кезеңдерге созылуы мүмкін және бір-бірін ауыстыруы немесе бір мезгілде келуі мүмкін дейді. Көбінесе кейбір адамдар бір сатыға сүйеніп және одан әрі қозғала алмайды. Адамның жеке өмірінде кездесетін қайғының бес сатылы моделі 1-ші суретке сәйкес келеді.

Сурет 1 - Қайғының бес сатылы моделі

Бұл – үміті үзілген адамдардың табиғи реакциясы. Адамдар өзгерістерді бастан кешірген жағдайда жиі осындай мінез-құлықты көреміз. Өзгерістер мен жағдайдан шығу

жолында адамдар саудаласуды бастайды. Көптеген мәмілелерді Құдаймен, басқа адамдармен жасасуға тырысады. Мысалы, «Егер мен бұл уәдемді орындасам, сен менің өмірімде осы өзгерістерге жол бермейсің», - деп айтады. Яғни, саудаласу – бұл адамдардың болашаққа қарай көз тігуін көрсетеді. Алайда олар әлі де болсын өздерінің бойларындағы қорқыныштарынан арыла алмаған, сол қорқынышты жеңу барысындағы мүмкіндіктерді іздеу үстінде.

Адамдар өзгерістерге қарсы күрес нәтиже бермейтінін түсінген кезде, олар қабылдау сатысына қозғалады. Бұл бақытты жай-күй емес, керісінше өзгерісті қабылдау және оны мойындауға тиіс сезімін бастан кешіреді. Бірінші рет адамдар перспективаны бағалай бастайды. Бұл тоннельге баратын поезд сияқты. «Мен бұрылыстың артында не барын білмеймін. Мен рельстермен қозғалуға тиіспін, маған қорқынышты, бірақ таңдау жоқ, соңында жарық бар деп үміттенемін...» [2].

Отбасында мүмкіндігі шектеулі баланың дүниеге келуі ата-аналар үшін әрқашан ауыр психологиялық стресс болып табылады. Балалардың дамуындағы бұзылулардың қолайсыз динамикасы ата-аналардың психикасының қатты деформациялануына әсер етеді, себебі ата-аналар ұзақ уақыт бойы психотравмалық жағдайда болады. Нәтижесінде, ата-аналардың эмоциялық тұрақсыздығынан, түрлі эмоционалдық жағдайлар мен реакцияларда пайда болатын тұлғалық бұзылулар қалыптасады.

Е.Г. Силяева мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасына психологиялық көмек бір уақытта бірнеше бағытта жүзеге асырылуы тиіс деп санайды:

1. Ата-аналар клубтарын, мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының қоғамдарын құру. Мұнда олар қарым-қатынас аясын кеңейте алады, осыған ұқсас проблемалары бар басқа отбасылардың өмірі туралы біліп, қолдау мен түсіністікті таба алады.

2. Осындай отбасыларды ақпараттық қамтамасыз ету: мамандандырылған журналдарды немесе жеке мақалаларды медициналық немесе білім беру басылымдарында шығару. Ата-аналарға ауру балаларды күту бойынша практикалық кеңестер, баланы тәрбиелеу үдерісімен байланысты күнделікті мәселелерді шешу бойынша мамандардың түсініктемелері мен ұсыныстарын, қиындықтарды жеңе алатын және отбасында мейірімді қарым-қатынас жасай алатындардың тәжірибесімен таныстыру қажет.

3. Отбасына қолдау көздерін іздестіруге көмектесу (материалдық, әлеуметтік, медициналық, білім беру, рухани).

4. Өзінің жасырын резервтерін түсінудегі алғашқы қадам ретінде «күрес» стилін анықтау. Отбасы қолданатын әрекеттің түрін, түзету немесе басқа неғұрлым лайықты әдісті таңдауда тек мамандар ғана көмектесе алатынын ескеру. Стресті азайту мақсатында проблемаларды қайта бағалау мүмкін: басқа отбасылардың өмірімен салыстыру және өз жағдайында қандай да бір артықшылықты табу; қалыптасқан жағдайда жоғары мағынаны рухани тұрғыдан іздеу; достар мен таныстардың арасында қолдау табу, дәрігерлердің, заңгерлердің, әлеуметтік қызметкерлердің кеңестеріне жүгіну.

5. Психологиялық-педагогикалық қолдау. Ол қатаң сараланған және ауру баланың отбасы тұратын шындыққа барынша жақын болуы тиіс. Кеңес беру барысында ата-аналарға оның өмірінің әртүрлі кезеңдерінде қандай қиындықтар туындауы мүмкін екенін хабарлау қажет. Баланың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын қалыптастырып, оны отбасының тыныс-тіршілігіне қосу, дене немесе интеллектуалдық ауқаттылықты ескере отырып, «тұрмыстық дербестікке» тәрбиелеу қажет. Баланың өсіп-жетілуіне қарай ата-аналар балалар бастамасы үшін кең ауқым беруде сезімталдық пен икемділік танытуы қажет. Сондықтан психологиялық консультациялар жекелеген жағдайларды талқылау және қиын жағдайларда ата-аналардың мінез-құлқының стратегиясы мен тактикасын әзірлеу мақсатында жүйелі түрде өткізілуі тиіс.

6. Ата-аналар мен қоршаған адамдардың баланың физикалық кемістігін қабылдау мәселесін шешу. Ата-аналар жиі зақымдалған органдағы ақауға назар аударады және өзінің барлық күш-жігерін оны өтеуге немесе мүмкін болатын емдеуге жұмсауға

тырысады. Бұл ретте баланың қоғамға кірігуінде маңызды рөл атқара алатын әлеуметтік қатынастардың тұтас қыры жоғалады. Ата-аналар баланы тәрбиелеу стратегиясында мыналарды басымдылыққа алу тиіс: болашақта мүмкіндігі шектеулі ұлы немесе қызы қоғамға кіре алуы үшін, не балаға бүгінде өмір сүре алу үшін, өзінің қадір-қасиетін, батылдығын дамыту үшін аурумен күресу. Ата-аналарды мүмкіндігі шектеулі өз баласын жасырын мүмкіндігі бар адам ретінде қабылдауға үйрету қажет. Мамандар ата-аналарға науқас баланың ықтимал мүмкіндіктері туралы адекватты түсінік жасауға, оның келешегін ашуға көмектесуі тиіс.

Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасына психологиялық көмектің үшінші кезеңінде – ата-ана мен бала қарым-қатынасын тікелей оңтайландыру, отбасындағы психологиялық ахуалды үйлестіру.

Осыған байланысты ата-аналардың жүйке жүйесінің бұзылуының алдын алу мен түзетудің тиімді шараларын әзірлеу мақсатында, сондай-ақ осындай отбасылармен жұмыстың негізгі бағыттары мен нысандарын сипаттау мақсатында жалпы алғанда балалар мүгедектігі туралы және мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған отбасылар туралы ақпаратты жинақтау және жүйелеу қажеттілігі туындайды.

Осылайша, мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеп отырған отбасылардың ерекшеліктерін зерттеу ғана емес, сондай-ақ осындай отбасыларға психологиялық көмек пен қолдау көрсету жүйесін әзірлеу қажет. Осы сипаттағы отбасына көмектің бір жолы мамандармен бірлесе отырып тиімді жолдарды іздеу, яғни балаларды әлеуметтік бейімдеу, олардың болашағына қамқорлық жасау, мүмкіндіктеріне сәйкес келетін білім алуға тәрбиелеу бойынша жұмыстар ұсынылады.

Баланың отбасылық микроорталығын зерттеу үшін, ата-аналармен диагностика-аналитикалық жұмыс:

1. Диагностиканың ең кең тараған түрі – сауалнама жүргізу. Ол отбасының жалпы жоспарын, ата-ана жастарын, білім деңгейлерін, баланың ата-анамен қарым-қатынасын анықтауға көмектеседі. Бірақ кейде сауалнаманың да баланың өзі жайлы, оның отбасындағы рөлі жайлы толық ақпарат бермей жататын кездері де болады.

2. Индивидуалды жұмыста маңызды әрекет ретінде отбасымен кездесу өткізу саналады. Бұл – ата-аналармен индивидуалды жұмыстағы эффективті форма. Мұндағы басты мақсат – баланың өзі және отбасымен оған ыңғайлы жерде танысу. Баланың ата-аналарымен әңгімесінің өзінен-ақ оның қызығушылығы, денсаулық жағдайы, әдеттері, қабілеттері, мінез-құлқы жайлы көп мәлімет алуға болады.

3. Индивидуалды жұмыстың тағы бір формасына – кеңес беру мен әңгімелесу жатады. Мүмкіндігі шектеулі бала мен оның отбасына көмектескіміз келсе олармен әңгіме құрып, кеңес бергеніміз дұрыс. Кеңес беру ата-аналардың мазасыздықтарының, өз балалары жайлы әңгімеден қашудың алдын алу үшін қолданылады. Сауатты әңгіме мен пайдалы кеңес ата-ана мен маманның жақсы қарым-қатынасқа келуіне, отбасылық өмірді жақынырақ тануға әкеледі.

Ата-аналармен қарым-қатынаста маман өзін дұрыс ұстай білуі керек. Ол ата-аналарға қысылып, қымтырылатын сұрақтар қоймауы тиіс. Тиімді тәсіл мысалға мынадай болуы керек: «Біздің алдымызда ортақ мәселе тұр. Оны шешу жолында қандай іс-шара қолданғанымыз дұрыс деп ойлайсыздар?» деген тәрізді.

4. Ата-ана, бала және маман (мысалға, педагог) біріккен іс-шараларды да өткізу де тиімді әдістердің бірі. Мұндай іс-шараларда ата-аналар балаларының оқу процестеріне белсенді араласып, олардың жетістіктері мен кемшіліктерін қадағалап, олардың болашақта алдын алуларына мүмкіндіктері болады.

5. Ата-аналарға балаларының іс-әрекеттеріндегі сурет, бейнежазбаларын көрсетіп тұру.

6. Ата-аналардың да балаларының үй жағдайындағы жетістіктері мен кемшіліктері жайлы бейнежазбаларын мамандарға көрсетіп тұруы.

Мүмкіндігі шектеулі балалы отбасылармен топтық немесе ұжымдық жұмыс:

1. Ата-аналармен бірге дәрістер өткізу. Бұл ата-аналардың балалармен жұмыстағы педагогикалық қабілеттерін қалыптастырудың бірден-бір жолы.

2. Ата-ана жиналыстары. Бала білім алатын орталық пен ата-ана арасындағы қарым-қатынасты жақсартудың ең әмбебап әрі негізгі формасы.

3. Біріккен іс-шаралар. Балалар мен олардың ата-аналарының белсенділігін арттыруға септігін көп тигізеді. Бұл іс-шара ойын-сауық түрінде не болмаса, туған күн кештері, мерекелер түрінде өтуі мүмкін. Мысалға: балаларға ата-аналарына деген қандай да бір бағдарламалар, әдеби-музыкалық кештер өткізуге болады. Мұндай іс-шаралардан балалардың да, ата-аналардың алатын әсері мол болары сөзсіз. Бала өзін жаңа қырынан көрсетіп, жаңа қабілеттері шыңдалса, ата-ана қоғамға еніп, өзгелермен қарым-қатынаста ашылып, баласы үшін бойын мақтаныш сезімі билейтін болады.

Индивидуалды жұмыстың ата-аналармен мына түрлерін да өткізуге болады:

1. Ата-аналарға сауалнама жүргізу әкімшілік, психолог, тәрбиешілер жоспары бойынша және қажеттілігіне қарай бала, отбасы туралы ақпарат алу, ата-аналардың балаларға қосымша білім беру туралы сұрауларын анықтау, мамандар мен тәрбиешілер жұмысының тиімділігін бағалауды анықтау мақсатында жүргізіледі.

2. Мамандардың кеңестері мен сұхбаттары. Ата-аналардың сұрауы бойынша және ата-аналармен жеке жұмыс жоспары бойынша ата-аналарға түзету, білім беру және тәрбиелеу мәселелері бойынша жеке көмек көрсету мақсатында өткізіледі.

3. Ата-аналардың ерекше баламен жұмыс істеу тәсілдері мен оны оқыту мақсатында жеке түзету сабақтарына қатысуы.

Мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасына психологиялық көмек көрсетудің бір түрі – психологиялық кеңес беру. Психологиялық кеңес берудің жалпы міндеті физикалық және ақыл-ой мүмкіндігі шектеулі баласы бар анаға психологиялық көмек көрсету, осы процестің нормативтік мазмұны мен жас аралығы туралы түсінік негізінде баланың психикалық даму барысын бақылау болып табылады. Көрсетілген жалпы міндет бүгінгі күні мынадай нақты құрамдас бөліктерді қамтиды:

1. Баланың психикалық дамуының жас және жеке ерекшеліктеріне, тәрбиелеуге қатысатын ата-аналарды, мұғалімдерді және басқа да тұлғаларды бағдарлау,

2. Әртүрлі ауытқулары бар және психикалық дамуы бұзылған балаларды уақытылы алғашқы анықтау және оларды психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияларға жіберу;

3. Дене және ақыл-ой мүмкіндігі шектеулі, соматикалық немесе жүйке-психикалық денсаулығы әлсіреген балалардағы екінші психологиялық асқынулардың алдын алу, психогигиена және психопрофилактика бойынша ұсынымдар (балалар патопсихологтары мен дәрігерлерімен бірлесе отырып);

4. Мұғалімдер, ата-аналар және басқа тұлғалар үшін мектептегі оқу қиындықтарын психологиялық-педагогикалық түзету бойынша ұсыныстар жасау;

5. Отбасында балаларды тәрбиелеу жөнінде ұсыныстар жасау (отбасылық психотерапия жөніндегі мамандармен бірлесіп);

6. Мүгедек балалармен және олардың ата-аналарымен кеңес беру кезінде жеке немесе арнайы топтарда түзету жұмысы;

7. Дәрістік және басқа жұмыс түрлерінің көмегімен халықты психологиялық ағарту.

Ата-аналардың психологиялық клубының жұмысы жеке, отбасылық және топтық жұмыс түрлерін де көздейді. Жұмыстың тиімділігі ата-аналардың мүмкіндіктері шектеулі балалардың психикалық даму ерекшеліктері бойынша лекцияларды тыңдауға, эмоциялық жағдайларды, тұлғааралық және балалар – ата-ана қатынастарын түзетуге бағытталған тренингтерге қатысуына байланысты.

Мүмкіндігі шектеулі баласы бар ата-анаға көмек ретінде елімізде арнаулы білім жүйесінде мүмкіндігі шектеулі балаларды сапалы біліммен қамту мәселесі шешілуде [3]. Мәселелері тұңғыш рет мемлекеттік деңгейде көтеріліп, ҚР білім беруді дамытудың 2011-

2020 жылдарға арналған бағдарламасында инклюзивті білім беру жүйесін дамыту жан-жақты қарастырылған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Инклюзивті білім беру – толеранттылық қоғамның бастауы // республикалық ғылыми лекторий баяндамалар тезистері кірген жинағы – Астана: Еуразия гуманитарлық институты, 2017. – 71 б.
2. Лисовская Т.В. Компетентностный подход в условиях инклюзивного образования: сборник Инклюзивное образование: состояние, проблемы, перспективы. - Минск: Изд-во Четыре четверти, 2007. – 200 с.
3. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы, Астана, Акорда, 7 декабря 2010 года №1118.

Байжуманова Б.Ш.,
психол.ғ.к., доцент
Бердалы А.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ЖАСТАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫ ЖӘНЕ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЙЫНДЫҒЫ

Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың өзін-өзі анықтауының маңызды аспектілерінің бірі – оның болашақ отбасын құруға психологиялық дайындығы әрқашан да өзекті мәселелердің бірі болып қала бермек. Жастарды отбасылық өмірге дайындау, ең алдымен, олардың мәдени, адамгершілік деңгейін арттыру болып табылады. Баланың жыныстық жетілу кезіндегі рухани дамуының жеткіліксіз деңгейі жыныстық қатынастың жоғары сезімдер мен ұмтылыстармен қақтығысына әкеледі. «Жыныстық тәрбие» мәселесі тек «отбасылық білім» сабақтарында ғана емес, жыныстық қатынастарға назар аударатын «жыныстық білім» ғана емес, ең бастысы, гүлденген, бақытты отбасы үшін қажетті жеке қасиеттерді дамытуда.

Өзін-өзі анықтау – күрделі және ұзақ процесс. Адамның өзін-өзі анықтауы – оның өзін-өзі жүзеге асырудың әртүрлі мүмкіндіктері, өмірдегі жолын таңдау еркіндігі арқылы айқындалады. «Өзін-өзі анықтау» ұғымы «шектік аралық» мағынасын да қамтиды (Е.А. Климов), яғни шекаралар, шектеулер, өзін-өзі шектеу, өзіне шектеулер, шекаралар құру ретінде түсінуге болады. Мұнда ең бастысы, адам өзінің өмірлік таңдауының орындылығын, мүмкіндіктері мен шектеулерін түсінуіне орай анықтайды.

Жастар көптеген жолдармен өзін-өзі анықтауы керек: әлемге деген қарым-қатынасында, өмірдің мәні мәселелерінде, өзіндік сана-сезім проблемаларында (жалпыадамзаттық, этникалық, діни, тарихи, адамгершілік, кәсіби және т.б.), әлеуметтік және мәдени құндылықтарда, сезімдерде, идеалдарда анықтауы қажет. Өсіп келе жатқан жас ұрпақтың өзін-өзі анықтауында оның кейінгі өмірінің мәні анықталады деп айтуға болады.

Жастарды өмірге дайындаудың үлкен маңыздылығын мойындай отырып, мұғалімдер, ата-аналар, психологтар ұлдар мен қыздардың дүниетанымын

қалыптастыруға, олардың кәсіби ниеттеріне, болашақ мамандығын таңдауға баса назар аударады. «Оқуға қайда бару керек», «қалай жақсы маман болу керек», «ұжымда жақсы қарым-қатынасты қалай орнату керек» және т.б. сұрақтар өзін-өзі анықтау және жастарды өмірге дайындау мәселелерін шешуге бағытталған.

Бірақ адам өмірінің тағы бір маңызды жағы бар, ол – жастардың отбасылық өмірі. Қазіргі отбасы – қоғамның рухани және әлеуметтік денсаулығының ең сезімтал көрсеткіші. Отбасы – бұл әр адамның өмірі қандай-да бір жолмен байланысты болатын ең күрделі әлеуметтік бірлестік. Сондықтан, өсіп келе жатқан адамды өзін-өзі анықтаудың маңызды аспектілерінің бірі – болашақта өз отбасын құруға дайындығын қалыптастыру. Өмірдің осы саласындағы өзін-өзі анықтау, басқалар сияқты, күрделі және ұзақ процесс. Ол адамның өзін-өзі жүзеге асырудың әртүрлі мүмкіндіктері, өмірдің осы бағытында өз жолын таңдау мүмкіндігі бар деп болжайды.

Белгілі бір жасқа жеткен адам отбасын құруға дайын деп болжау дұрыс емес. Екі жас үшін ерте үйлену тек қуаныш пен қайғыда бірге болу туралы романтикалық арманның көрінісі ғана емес, сонымен қатар мінез мен сезімнің беріктігі үшін нақты сынақ болуы мүмкін. Жастар психологиялық қиындықтарға тап болуы мүмкін. Жас жігіт пен қыз бір қарым-қатынас әлемінен екіншісіне ауысады. Некеге тұрмас бұрын олардың қарым-қатынасы достыққа ұқсас болды. Достық қарым-қатынас басынан аяғына дейін бейресми, міндетті емес болып қалады. Достық қарым-қатынас оларды сақтау қажеттілігі болғандықтан ғана болады. Еркек пен әйелдің қарым-қатынасы көбінесе алдымен достық ретінде пайда болып, үйленгеннен кейін ресми түрге айналады. Мазмұны бойынша неке қатынастары бейресми түрде қалады және формасы бойынша ресми болады. Жастар отбасы үшін, балалар үшін бір-біріне белгілі бір міндеттемелер мен жауапкершілік алады.

Ерлі-зайыптылық жас жұбайлардың мінез-құлқы мен іс-әрекеттеріне белгілі бір талаптар қояды, ол белгілі бір дәрежеде жеке бостандықты шектейді, күнделікті қиындықтар туғызады. Балалардың дүниеге келуі ерлі-зайыптылардың алдында жаңа проблемалар туғызады. Міне, барлық ұлдар мен қыздар үшін кейбір міндеттіліктен жауапкершілікке көшу дереу және ауыртпалықсыз жүзеге асырылмайды. Сондықтан өсіп келе жатқан және дамып келе жатқан адамның өзін-өзі анықтауының маңызды аспектілерінің бірі – оның отбасын құруға психологиялық дайындығын қалыптастыру. Психологиялық дайындық ең алдымен, жас жігіттер мен қыздардың некені тіркеу отбасын құру жолындағы соңғы кезең емес, бастапқы кезең екенін түсіне білуі қажет. Отбасының бақыты көбінесе жастардың некенің құқықтық және моральдық негізін қаншалықты білетініне байланысты екенін түсіну. Және олардың шынымен сүйіспеншілікке толы қабілеті қаншалықты дамыған, яғни адамды өзі үшін сүйу қабілеті.

В.А. Сухомлинскийдің ескертуін еске түсірген орынды: «адам даналығының ең қиын беті – бұл ақыл мен жүреппен түсіну, сүйген адамың бақытты болатындай, махаббат арқылы дүниеге келген адам бақытты болатындай сүйу дегенді білдіреді. Жас ұрпақтың осы ұлы даналықты қалай игеруіне байланысты тек сенің жеке бақытың байланысты емес. Оған бүкіл қоғамның адамгершілік тазалығы мен бақыты тәуелді» [1, 143 б.].

Өз отбасын құру – әр адамның жеке таңдауы. Бірақ бұл таңдау өзіне жеке жетілудің жеткіліктілігін және ол үшін жауапкершілікті қабылдауды талап етеді. Сондықтан адамның отбасылық өміріне өте күрделі іс-әрекет ретінде арнайы психологиялық тұрғыдан дайындалу керек. Я.Л. Коломинский былай деп жазады: «Көлік жүргізу құқығын алу үшін адам арнайы дайындықтан өтеді, ал күйеуі мен әйелі рульдің артында және капитан көпірінде болатын ең күрделі отбасылық кемеге кіреді, өзінің арсеналында тек ата-анасының үйінен алған тәжірибесі ғана бар. Бұл кеме өмірдің толқулары мен дауылдарына төтеп бере алмайтыны таңқаларлық емес...» [2, 139 б.].

Мектеп оқушыларын отбасылық өмірге дайындау тұрғысынан, әрине, арнайы дәрістер, әңгімелер және жыныстық тәрбие, білім беру, отбасын дамыту және т. б. мәселелері бойынша бағдарламалар жүргізу пайдалы. Бірақ, ең бастысы, мұндай дайындық олардың жеке басын дамытуы, адамгершілік даму деңгейін арттыруы керек.

Қазіргі уақытта жас ұрпаққа адамгершілік тәрбие беру міндетін жүзеге асыра отырып, отбасында да, мектепте де оның мәні – адамдарға деген сүйіспеншілік сезімін, басқа адамға бағдарлануды тәрбиелеуге аз көңіл бөлінеді. Көптеген балалар басқа адамдардың қажеттіліктеріне мұқият қарау, жақын ересектерге қамқорлық жасау қабілеттерін қалыптастырмайды, өзімшілдік мотивациясы дамиды. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, адам мұндай ішкі ұстанымды сақтап, кейін өз отбасын құрып, мұнда бұрын әкесіне немесе анасына қойылған талаптарды енді жұбайына қояды. Айналасындағы адамдарды түсіну, олардың мүдделерін, талғамдарын, көңіл-күйлерін, әдеттерін ескеру қабілеті мен қалауы болашақ отбасылық өмірдің әл-ауқатының ажырамас шарты болып табылады.

Отбасылық өмірдің өзіндік ерекшелігі бар, онда жоғары моральдық қатынастар арқылы және жыныстық тартымдылықтар арқылы бір-бірін байланыстыратын еркек пен әйел кездеседі және мұның барлығы бірге махаббатты білдіреді. А.С. Макаренко «сүйіспеншілік» махаббатының күштерін тек толық емес адамның жанашырлығынан табуға болатынына назар аударды. Баланы адалдыққа, жұмысқа қабілеттілікке, шынайылыққа, адалдыққа, басқа адамға деген құрметке, оның тәжірибесі мен мүдделеріне тәрбиелеу арқылы біз оны жыныстық қатынаста да тәрбиелейміз, отбасылық өмірге дайындықты қалыптастырамыз [3, 246 б.].

Сонымен қатар, жастарды үйлену қарсаңында немесе одан кейін тәрбиелеуді бастау өте кеш. Адамның отбасылық өміріне бала кезінен, мектептен бастап дайындалу керек, жыныстық тәрбие мен ағартудың үздіксіздігі қажет. Бұл кейін көптеген психологиялық консультацияларды жасаудан, психолог-практик отбасын құрып қойған ересек адамдарды отбасында қалыпты қарым-қатынас жасауға және өзара әрекеттесуге үйретуінен гөрі оңай және тиімді.

Балалардың қалыпты өсуіне, тәрбиесіне, әлеуметтенуіне көмектесуге арналған негізгі әлеуметтік институттар – бұл отбасы, білім беру мекемелері, жалпы қоғам. Бұл институттардың әрқайсысы жас ерекшеліктерін – балалық, жеткіншектік, жасөспірімдік – және жеке қажеттіліктерді, қызығушылықтарды, өзін-өзі тануды және т.б. дамыту ерекшеліктерін ескеруі керек.

Психолог ата-аналардың, тәрбиешілердің, мұғалімдердің, оқушылардың болашақ отбасылық өмір саласында өзін-өзі анықтау тұрғысынан баланың дамуының қандай аспектілеріне назарын аударуы керек?

Бала үшін ең алғашқы және негізгі «әлеуметтік институт», әрине ол – отбасы. Сөзбе-сөз «ана сүтімен» бала ұғымдарды, бейнелерді сіңіреді және олармен бірге және олар арқылы отбасында белгіленген және қолдау көрсетілетін әлеуметтік қатынастардың белгілі бір түрі, қарым-қатынастың эмоционалды және этикалық нормаларын анықтайтын дүниетанымның ерекшеліктері, мінез-құлық стандарттары, жеке тұлғаның жалпы бағыты және т. б. түсінеді. С.Л. Рубинштейн былай деп жазды: «Қалай тәрбиелеу керек, бұл, ең алдымен, нағыз өмір сүруді және оған тәрбиеленушілерді қосып, оларды осы өмірге таныстыруды білдіреді. Бұл басқа адамның оған материалдық өмір сүру жағдайларын жасау ғана емес, басқа адамның этикалық өмір сүру жағдайлары болатын әрекеттерді жасауды білдіреді» [4, 368 б.].

Мектепте оқушылардың өзін-өзі анықтауын қалыптастыруға, әсіресе жеткіншек кезінен бастап және өмірдің осы «отбасылық» бағытына көбірек көңіл бөлу керек. Мұғалімдер мен ата-аналардың назарын жасөспірімдердің өзін-өзі тануын дамытудың белгілі бір жыныстың өкілі ретінде тану сияқты жағына аудару. Бұл жаста тез физикалық өсу мен жыныстық жетілу жеткіншектің сыртқы және ішкі әлемінде айтарлықтай өзгерістер тудырады, жаңа сезімдер, уайымдар пайда болып, бұл өзіне деген қызығушылықты және басқа жынысқа деген қызығушылықты тудырады. Қарама-қарсы жыныстың өкілдеріне деген сүйіспеншілік сезімі пайда бола бастайды, құштарлық, алғашқы махаббат пайда болады.

Ұлдар мен қыздар өздерін еркек немесе әйел ретінде сезіне бастайды, олар еркектік және еркектік тартымдылық, әйелдік және әйелдік сұлулық идеалдарын дамыта бастайды, өзін осы тұрғыдан түсіну қажеттілігі қалыптасады. Жеткіншек көбінесе осыған байланысты туындайтын жаңа сезімдермен, ойлармен, уайымдармен, өзін-өзі түсіну қажеттілігімен жалғыз қалады.

Психология ғылымы белгілі бір дәрежеде жеке тұлғаның даму аймағын қарастыра отырып, тұлғаның даму аймағын мұғалім баланы біртіндеп адам мен әлеуметтік қатынастардың күрделене түсетін әлеміне, адамның сезімдері, тәжірибелері, білімдері, ойлары, жеке тұлғаның психологиялық мәдениеті және т. б. әлеміне енгізеді [5, 218-223 б.].

Қорыта айтқанда, адамның өзі туралы ештеңе білмейтіні көбінесе қоғам үшін қымбат төлеуге тура келетін үлкен апаттың көзі болып табылады. «Физикалық, моральдық, эстетикалық мәдениетті психологиялық мәдениетсіз елестету мүмкін емес». Сондықтан, мектеп қабырғасында жастардың психологиялық сауаттылығы мен отбасын құруға дайындыған қамтамасыз ететін ықпалдардың көмегімен, баланың өзі-өзі анықтауға көмектесуге, болашақ жауапты өмірге дайындауға жол ашылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. – М., 1971.
2. Коломинский Я.Л. Познай самого себя. – Минск, 1981. – 143 б.
3. Макаренко А.С. Книга для родителей // Собрание сочинений: В 7-ми тт. – Т. IV. – М., 1957.
4. Рубинштейн С.Л. Человек и мир // Проблемы общей психологии. – М., 1976.
5. Дубровина И.В. Практическая психология в лабиринтах современного образования. – М., 2014. – 455 б.

Байжуманова Б.Ш.,

психол.ғ.к., доцент

Тамшыбай Р.,

3 курс студенті

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ

Соңғы жылдарда мектепте оқушылардың тәртіптері мен жүріс-тұрыстарына орай көптеген мәселелер туындап келеді. Оқушылардың мектептегі зорлық-зомбылықты, қорлауды қабылдауы, қорқытулар көрсетуі, әлімжеттіліктердің бой көтеруі мұғалімдердің, психологтардың және ата-аналардың белсенді араласуын, сондай-ақ тұтастай алғанда девиантты мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған іс-шаралар кешенін қарастыру қажеттілігі артып отыр.

Сонымен қатар, соңғы жылдары оқуды бітіргеннен кейін бірнеше жыл өткен соң ұлдар мен қыздардың қорлауды қабылдау динамикасы да байқалып келеді. Әлбетте, өткен кезеңнің маңызды оқиғасы ретінде мектептегі буллингті бастан кешудің қарқындылығы болашақ мамандық таңдауға, өмірдегі жетістікке және психоэмоционалды жағдайға әсер етуі мүмкін. Сондықтан педагог-психолог мамандықтар үшін бұл мәселе аса терең зерттеуді қажет етеді.

Ресейдің бірнеше қаласында жоғары оқу орындарындағы кіші курс студенттеріне арнайы онлайн-сауалнама әзірлеу арқылы олардың буллингті бағалауды экспериментті түрде зерттеген екен. Зерттеу нәтижелері респонденттердің әрбір екінші дерлік мектептегі қудалауға кем дегенде бір рет қатысқанын көрсетті. Зорлық-зомбылықтағы рөлдер (агрессор, жәбірленуші, куәгер) арасындағы оң байланыс болатындығы анықталған. Зерттеу мәліметтерінде буллингке қатысқан және қатыспаған респонденттер арасында гендерлік және әлеуметтік-экономикалық айырмашылықтар болатыны да келтіріледі.

Буллинг феномені. Мектептердегі қорлау, зорлық-зомбылық, әлімжеттілік мәселесі ондаған жылдар бойы етек жайып келеді. Бұл құбылысты жүйелі зерттеу ХХ ғасырдың 70-жылдарынан бастап белсенді жүргізілді. Бұл құбылысты егжей-тегжейлі зерттеп, сипаттай алған алғашқы зерттеушілердің бірі – Ден Олвеус. Ол берген анықтамаға сәйкес, қорқыту – бұл әдейі жүйелі түрде қайталанатын агрессивті мінез-құлық, оның ішінде әлеуметтік күш немесе физикалық күш теңсіздігі. Қудалау – бұл тек мектеп аясында ғана емес, сонымен қатар кез келген жабық топтарда да жиі кездесетін құбылыс. Ресейде және шетелде буллингті зерттеумен әртүрлі ғылыми салалардың өкілдері айналысты: антропологтар, философтар, әлеуметтанушылар, психологтар. Еуропалық зерттеушілерге қарамастан, бұл құбылысты Шығыс елдерінің мамандары зерттеді. Атап айтқанда, Жапонияда ұзақ уақыт бойы қудалау құбылысы тек өз еліне ғана тән болып саналды. Ол үшін Еуропалық қорқыту ұғымына ұқсас термин ойлап табылды: *ijime*. Қазіргі уақытта қорқытуды зерттеу жұмыстары мәдениетаралық деңгейде жүргізілуде. Ресейде ұжымдағы қудалау мәселесіне назар аударған алғашқы зерттеушілердің бірі К.Л. Банников болды. Ол армиядағы дедовщина құбылысын зерттеп, қудалаудың себептерін, механизмдері мен мақсатын анықтай алды. Бұл процестер көп жағдайда мектептерде қорқытуды жүзеге асыруға ұқсас. Мектепте де, армияда да агрессорлар мен аутсайдерлер тобы ерекшеленеді. Әскерде бұл «аталар (дед)» пен «рухтар», мектепте – агрессор және құрбан болушылар. Мектепте де, армияда да агрессор топтағы мәртебесін көтеруге тырысады.

Қудалау механизмінің маңызды функцияларының бірі – топты біреуге немесе бір нәрсеге қарсы шоғырландыру функциясы. К.Л. Банников ұжымды мәжбүрлеп біріктіру жағдайында «дедовщина» құбылысын табиғи деп санады. Болашақта ресейлік зерттеушілер мектептерде қорқытуды тікелей зерттеумен шұғылданды. 2005 жылы мектеп аясында қорлаудың алдын-алу бойынша нұсқаулық шығарылды. Бұл құбылысты мектептерде мақсатты түрде зерттеу әрбір оныншы оқушының Буллер болуға бейімділігі бар деген қорытындыға әкелді. Бұл ретте қудалауға тек оқушылар ғана емес, педагогтар да тартылуы мүмкін.

Сонымен, қазіргі мектептерде қорлау мәселесі Ресейде де, шетелде де жиі кездеседі. Мектептегі қудалау – бұл үлкен және ауыр құбылыстың бөлігі, атап айтқанда агрессивті жасөспірім мінез-құлқы, ол осы жаста өзін-өзі растау құралы бола алады және шындыққа наразылық білдіре алады.

Соңғы онжылдықтарда мектептердегі агрессивті мінез-құлық мәселесі үнемі көтеріліп, бұқаралық ақпарат құралдарында талқылануда. Батыста жасөспірім мектепке қарумен келіп, мұғалімдерге, құрдастарына және өзіне, тіпті өлімге дейін зиян келтіретін ауыр жағдайлар жиі кездеседі. Ұқсас жағдай Ресей мектептерінде де кездеседі. Шетелдік зерттеушілер мектептерде агрессияны жасау (атап айтқанда, атыс) жасына, ұлтына және әлеуметтік сипаттамаларына байланысты емес, қатыгездікке қызығушылық танытатын, мектепте проблемалары бар және құрдастарының қорлауының құрбаны болған жасөспірімдерге тән екенін анықтады. Бұл агрессивті мінез-құлық көбінесе жасөспірімдер ортасында мақұлдауды тудырады дегенді білдіреді. Жасөспірім – бұл адам өміріндегі күрделі өтпелі кезең. Негативизмге ұмтылу, қоғамның қалыптасқан негіздеріне қарсы шығу ниеті осы жас кезеңінің өте кең таралған құбылыстары болып табылады. Қорқыту агрессивті мінез-құлықтың көріністерінің бірі ретінде мұғалімдердің, психологтардың және ата-аналардың белсенді араласуын талап етеді. Жалпы агрессивті мінез-құлықтың алдын алуға бағытталған шаралар кешенін жүргізу қажет. Көптеген зерттеулер осы бағдарламалардың тиімділігін растайды. Мектептегі қудалауды тоқтатуға мұғалімдердің реакциясы айтарлықтай әсер етеді.

Жасөспірімдердің мінез-құлқының жас ерекшеліктерін, оның көзқарастарын ескере отырып, мектептер мен мамандандырылған орталықтардағы балалармен мұқият жеке және топтық жұмыс жүргізулері қажет.

Қорқытудың әлеуметтік-экономикалық және жеке факторлармен байланысы. Қорқытудың психологиялық зерттеулері мектептегі қудалау мен бірқатар факторлар

арасындағы байланыстарды, сондай-ақ оның қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін белгілі бір алғышарттардың болуын анықтайды. Әлеуметтік-мәдени контекст қорқытудың пайда болуына айтарлықтай әсер етеді. Мысалы, қудалауға тартылған мектеп оқушыларының пайызы елге және қаладағы ауданға байланысты айтарлықтай өзгеретіні анықталды.

Қорлаудың құрбаны, әдетте, ең әлсіз бала, қарапайым және ұялшақ, өзіне қарсы тұра алмайды. Қорқытудың көрінісінде гендерлік айырмашылықтар бар. Ұлдар қыздарға қарағанда қудалау жағдайына жиі түседі. Сондай-ақ, ұлдарға физикалық агрессияны қолдану тән. Алайда, қорлау жағдайының себептерін анықтауда ескерілмеген, мектептегі қудалау мен мектептегі жасөспіріммен, отбасындағы басқа оқиғалар арасындағы қарым-қатынасты орнату кезінде ескерілмеген көптеген ерекшеліктер бар.

Буллинг классификациясы. Қорқытуды зерттеу кезінде зерттеушілердің көпшілігі Олвеус жасаған жіктеуге сүйенеді. Осы модельге сәйкес оның келесі түрлері бөлінеді:

- Әлеуметтік буллинг;
- Физикалық буллинг;
- Жанама буллинг;
- Нәсілшіл (этникалық) буллинг;
- Жыныстық буллинг.

Әдетте, студент бір емес, бірнеше қудалау түрлерімен кездеседі. Қазіргі әлемде интернеттегі қорлауды білдіретін кибербуллинг сияқты қорқытудың жаңа түрі өзекті болып отыр. Зерттеушілер қорқытудың түрлерін жіктеудің үш критерийін анықтайды:

1. Зорлық-зомбылық объектісінің сипаттамасы: жынысы, жасы, ұлты, әлеуметтік мәртебесі. Осыған сәйкес жасөспірімдердің қорлауы, әйелдердің қорлауы және т. б. ерекшеленеді;

2. Әлеуметтік орта немесе қорқыту жүзеге асырылатын сала. Мектептегі, отбасындағы, жұмыс орнындағы, интернеттегі қорқыту (кибербуллинг);

3. Зорлық-зомбылық сипаты (физикалық, ауызша және әлеуметтік қорлау).

Ең маңыздыларының бірі – бұзушының физикалық шабуылын қамтитын физикалық қорқыту. Ауызша қорлау мен келемеждеуді қамтиды. Мәселен, Банниковтың жоғарыда аталған зерттеуі оны жүзеге асырудың бір құралы – бұл әзіл, ол армияда әрдайым дерлік әлеуметтік мәртебемен байланысты – басқа адамды қорлау әрекеттерімен де, басқалардың беделі мен құрметіне ие болу ниетімен де байланысты. Әлеуметтік қорқыту топтан шығаруды және мүлікті ұрлауды білдіреді.

Жасөспірімнің жеке басын қалыптастырудағы қорлаудың рөлі.

Көптеген зерттеулердің нәтижелері буллингтің болашақ өміріне теріс әсер ететіндігін көрсетті. Ол жарақаттан кейінгі синдромды және әртүрлі жүйке бұзылыстарының дамуына әсер етеді. Қорқыту құрбандары алкоголь мен басқа заттарды ішіп, өткізіп жіберуі мүмкін. И. Хюманның зерттеулерінде оқушылардың мектепте алған жарақаттары әлеуметтік фитнеске, физикалық және әлеуметтік мәртебеге әсер етеді деген қорытынды жасайды. Мектептегі қорқыту құрбандары мазасыздық пен депрессияға бейім, сондықтан олар жоғары оқу орындарында оқу кезінде тағы да қудалауға қатысуы байқалады. Студенттік жастағы респонденттер зерттеулердің бірінде мектептегі қорлаудың ұялшақтық пен оқшаулану, өзін-өзі бағалаудың төмендігі сияқты жағымсыз салдарын анықтайды.

Оқуды бітіргеннен кейін бірнеше жыл өткен соң ұлдар мен қыздардың қорлауды қабылдау динамикасын зерттеуге қатысты ақпараттар өте аз. Тек қатысу ғана емес, сонымен бірге мектептегі қудалауды өткеннің маңызды оқиғасы ретінде бастан кешудің қарқындылығы мамандықты одан әрі таңдауға, өмірдегі сәттілікке және психоэмоционалды жағдайға әсер етуі мүмкін. Осыған байланысты эксперименттік зерттеулер қорытындыларына байланысты тұжырымдар бойынша бірқатар болжамдар жасалады. Айталық, мектептегі қудалау мен студенттік жастағы әлеуметтік-

демографиялық факторлардың арасында байланыс бар, дегенмен, уақыт өте келе мектептегі қорлауды қабылдау өзгеруге ұшырайды.

Қорытындылай келе, жастар арасында туындайтын қарым-қатынасқа қатысты проблемалық жағдаяттар, оның ішіндегі буллинг мәселесі арнайы зерттеуді қажет етеді. Осы арқылы буллингтік әрекеттердің алдын алу іс-шараларын тиімді жоспарлай білу – әрбір педагог-психологтың кәсіби міндеті деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Реан А.А., Кошелева Е.С., Новикова М.А. Ретроспективное восприятие буллинга студентами: социоэкономические, гендерные и семейные факторы // Национальный психологический журнал. – 2020. – № 2(38). – С. 63 – 74.
2. Банников К.Л. Смех и юмор в экстремальных группах (на примере некоторых аспектов доминантных отношений в современной Российской Армии) // Смех: истоки и функции / отв. ред. А.Г. Козинцев. – Санкт-Петербург: Наука, 2002. – С. 174–186.
3. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2013. – Т. 10. – № 3. – С. 149–159.
4. Бутовская М.Л., Русакова Г.С. Буллинг и буллеры в современной российской школе // Этнографическое обозрение. – 2016. – № 2. – С. 99–115.
5. Вишневская В.И., Бутовская М.Л. Феномен школьной травли: агрессоры и жертвы в российской школе // Этнографическое обозрение. – 2010. – № 2. – С. 55–68.
6. Волкова И.В. Характеристики подросткового буллинга и его определение // Вестник Мининского университета. – 2016. – № 2 (15). [Электронный ресурс] // Вестник Мининского университета: [сайт]. URL: <https://vestnik.mininuniver.ru/jour/article/view/211/212> – (дата обращения 20.04.2020).
7. Собкин В.С., Смылова М.М. Буллинг в стенах школы: влияние социокультурного контекста (по материалам кросскультурного исследования // Социальная психология и общество. – 2014. – Т.5. – № 2. – С. 71–86. Цветкова Р. Та же травля. Как буллинг вошел в российские школы // [Электронный ресурс] // Коммерсантъ: [сайт]. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3557397> – (дата обращения 20.04.2020)

Болатбекова Н.Ж.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Ахмедина А.Ғ.,
4 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ОТБАСЫНДАҒЫ АТА-АНА ҚАТЫНАСЫ МЕН БАЛА ТӘРБИЕСІ МӘСЕЛЕСІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР

Отбасы – адам баласының өсіп-өнер алтын ұясы. Адамның өміріндегі ең қуанышты қызық дәурені осы отбасында өтіп жатыр. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын тәрбие жұмысын атқаруға кіріседі.

Отбасында бала қоғамдағы қалыпты өмірге қажетті өзіндік нақты ұстанымдар, қоғам мақұлдайтын өз-өзін ұстай білу қабілеттерін қалыптастырады. Дәл осы отбасында баланың жеке-даралығы мен оның ішкі әлемі жоғары деңгейде байқалады. Ата-ананың балаға деген махаббаты оның өмірінің рухани және интеллектуалдық, эмоционалды аймағын байытуға көмектеседі.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Елбасы Н.Ә. Назарбаев Ақордадағы «Көктем шуағы» Қазақстан әйелдер қоғамымен кездесу барысында былай деді: «Адамдарға сен дұрыс тәрбиелеген бала керек, біз өз балаларымыздың тәрбиесі үшін жауаптымыз, біздің өмір сүретін барлық жақсы құндылықтарымызды: біздің достыққа деген ықыласымыз бен мейірімділігімізді алуына жағдай жасауымыз керек» [1].

Қазіргі зерттеушілердің еңбектерінде баланың отбасындағы қарым-қатынас әрекетін ұйымдастыру, салауатты өмір салтын құру мектеп пен отбасы арақатынасы т.б. мәселелері қамтылған.

Тәрбие бүгінге дейін бір орында тұрған емес. Ол сан құбылып, сан өзгеріске ұшырап, қоғаммен бірге жаңарып келеді. Қоғамға нарықтық экономиканың келуіне байланысты балалар психологиясын нарық талаптарына сай тәрбиелеу қажеттілікке айналды. Оларда ұлттық тәрбиемен қоса нарық заманына сай қасиеттерді қалыптастыру тәрбие мақсатына айналды. Осы тұста ғалымдар Ж.Б. Қоянбаев пен Р.М. Қоянбаевтар өздерінің «Педагогика» кітабында тәрбие ұғымына былайша анықтама береді: «Тәрбие дегеніміз – жастарды қоғамда өмір сүруге және еңбек етуге бейімдеу» [2]. Бұл нағыз нарық талабын ескеріп, адам тәрбиесін қоғам талабына сай жүзеге асыруды көздеген анықтама болатын.

Сондай-ақ отбасындағы ата-ана қатынасы мен бала тәрбиесі мәселесі соңғы жылдарда жазылған ғылыми зерттеу еңбектерде тереңірек қамтылған. Мәселен, Г.К. Байделдинованың «Болашақ ұстаздарды отбасы мен мектептің ынтымақтастығын ұйымдастыруға дайындаудың ғылыми-теориялық негізі» [3], Қ.Т. Әтемованың «Оқушыларға гумандық қасиеттерді қалыптастыруда мектеп пен отбасының бірлескен жұмысы» [4], Г. Колесованың «Оқу-тәрбие жұмысының меңгерушісінің отбасы мен педагогикалық ұжымының өзара әсерін ұйымдастыру» атты ғылыми-зерттеу еңбектерінде бұл мәселе түрлі аспектілерде қарастырылған [5].

Отбасы – болашақ азаматтың әлеуметтену жолындағы алғашқы қадамдарын жасайтын бастапқы адым. Ол балаға моральдық қалпы туралы алғашқы түсініктер береді, оны еңбекке баулып, өз-өзіне қызмет ету дағдыларын қалыптастырады. Ата-ананың іс-әрекеті мен мінез-құлқы, өмір сүру салты арқылы балаға дүниетанымдық, адамгершілік, әлеуметтік-саяси құндылықтар берілетіндігін Әл-Фараби еңбектерінен де байқауға болады. Құнды пікірлерінің бірін келтіретін болсақ «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» делінген [6].

Отбасы бүкіл ғасырлар бойы адам баласы тәрбиесінің құралы болып келетіндігі белгілі. Сөзіміздің дәлелі ретінде педагогикалық тұрғыда қарастырсақ, К.Д.Ушинский «Воспитание человека» еңбегінде балалардың отбасындағы тәрбиесі оның белгілі бір тұрақты әлеуметтік институт ретінде анықталатындығын, ол отбасы мүшелері арасындағы өзара қатынастардың қалыптасуынан тұратындығын жеткізген болатын [7], Л.Н.Толстой адамды рухани жағынан жетілдіру, санадан тыс та, саналылық түрде де іске асады дейді. Санадан тыс қалыптасқан адамгершілік қасиеттер баланың өскен ортасында нелерді қабылдағандығын көрсетеді, оның құндылық бағдарын анықтайды. Белгілі жазушы-педагог осыған байланысты отбасы мен қоғамдағы екіжүзділік моральдің қауіптілігін әшкереледі [8], П.Ф.Лесгафт даралық ерекшеліктерді ескере отырып, баланың әлеуметтенуіне отбасы ықпал ететіндігін жеткізеді [9] және басқалар балалар тәрбиесін ұйымдастыруда олардың даралық ерекшеліктерін, бейімділіктерін, дене-күші және психологиялық дамуы деңгейін ескеру керектігіне ерекше көңіл бөлген. Н.К. Крупская отбасы тәрбиесінің қалануы мектеп жасына дейінгі кезеңде қалыптасатындығын жеткізсе [10], А.С. Макаренко отбасындағы тәрбиенің негізі еңбекте екенін айта келіп балаларды отбасы өміріне қатыстыру, соңынан еңбекке ұласу ретінде басталуы керек дейді. Оның «Ата-аналар кітабы», «Тәрбиенің жаңа жолдары», «Балаларды тәрбиелеу туралы лекциялар» және т.б. еңбектері ата-аналарға отбасы тәрбиесіне арналған [11], Бақытты отбасы – баланың эмоциялық дамуына қолайлы жағдай тудырады. Бірақ сезімдерді тәрбиелеу өздігінен келмейді, қандай да бір тәрбие сияқты ол да қыруар күш жұмсауды қажет етеді.

Қорытындылай келе, отбасындағы ата-ана қатынасы мен бала тәрбиесі мәселесіндегі зерттеулерді талдай отырып төмендегідей ұсыныстарды жеткізгіміз келеді:

1. Ата-аналарды мектеп басқару ісіне қатыстыру (сынып кеңесі, сыныптағы ата-аналар комитеті; мектеп кеңесі; қиын балалар мен жағдайы төмен отбасына көмек көрсету; қоғамдық бақылау комитеті (қоғамдық ұйыммен өзара әрекет ету).

2. Ата-аналарды оқу-тәрбие үрдісіне тарту (ата-ана жиналысы; біріккен шығармашылық істер; отбасылық байқаулар; сынып жетекшісі ұйымдастырған сабақтан тыс барлық әрекетке қатысу; жалпы мектептік дәстүрлі іс-шараларды ұйымдастыруға ата-аналарды қатыстыру.

3. Ата-аналардың педагогикалық, психологиялық білімін көтеру (сыныптың ағарту жұмыстарын өткізу; тәрбиенің жекелеген мәселелері бойынша ата-анаға мектептік, сыныптық конференциялар ұйымдастыру; педагогикалық білім университеті; педагогикалық, психологиялық, медициналық, заң туралы кеңестер беру; тренингтер.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. «Көктем шуағы», 2018 жыл, 7 наурыз Ақорда, Астана//www.akorda.kz
2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы, 2004
3. Байдельдинова Г.К. Научно-теоретические основы подготовки будущих учителей для организации взаимодействия школы и семьи. – А.: Ғылым, 1998. – 81 с.
4. Әтемова Қ.Т. Оқушыларда гумандық қасиеттерді қалыптастыруда мектеп пен отбасының бірлескен жұмысы: п.ғ.к. дисс. – А.: 1999. – 127 б.
5. Колесова Л.Г. Организация взаимодействия семьи и педагогического коллектива в структуре деятельности заместителя директора школы по учебно – воспитательной работе. Дис. к.п.н. – Сан-Петербург., 1999. – 137 с.
6. Әл-Фараби. Әлеуметтік этикалық трактаттары. – Алматы: Ғылым, 1995. – 305 б.
7. Ушинский К.Д. Воспитание человека: Ст., произведения для детей «Карапуз»: Изд. центр «Academia», 2000. – 256 с.: Об авт.: с.6-26.
8. Толстой Л.Н. Истории для детей / Лев Толстой: Музей-усадьба Л. Н. Толстого «Ясная Поляна», 2012. – 47 с.
9. Лесгафт П.Ф.: Избранные педагогические сочинения, Издательство: Феникс 1988. – 215 с.
10. Крупская Н.К. Дети – наше будущее: [Сборник статей и речей о дошкольном воспитании]. – М.: Просвещение, 1995. – 302 с.: ил
11. Макаренко А.С. Книга для родителей - издательство: Питер, 2016 г. – 496 с.

Болатбекова Н.Ж.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Бәкір А.А.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БАРЫСЫ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпыазаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар; оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», - деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді [1].

Бұл міндеттерді шешу үшін, мектепке дейінгі ұжымдарының, әр тәрбиешінің күнделікті ізденісі арқылы, барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа практикаға, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы педагогикалық үдерістердің инновациялығы – мектеп жасына дейінгі балалардың тиімді дамуына себебін тигізетін жаңа технологияларды мақсатты ендіруінде болып табылады.

Өзіміздің алған теориялық білім мен практикалық іс-әрекеттер негізінде бірнеше технологияларға тоқталсақ.

1.«Фребель сыйы».Фридрих Фребель идеялары технологиясы.

Фридрих Фребель (1782-1852) – неміс педагогі, мектепке дейінгі тәрбиенің теоретигі. Фридрих бала бақшасының құрылуын насихаттаған, балалар үшін тәрбиешілерді дайындаған және олардың жұмысының өзіндік әдісін әзірлеген.

Фребель тілдесу мен ойын арасындағы өзара байланысты және осы екі әрекет түрі қалай «жоғарғы өмірлік қатынастар мен байланыстарды құрады», яғни баланың әлеуметтенуіне ықпалын байқады.

Фребель мынаған назар аударады: бала болашақта жалпыға ортақ үлкен өмірдің бір бөлігі болғаны маңызды, сол себепті балалар ойынын қадағалау және оған жетекшілік ету ерекше назар аударуды талап етеді, ол дегеніміз: жетінші әрекет түрі бар, оны қамқор тәрбиеші мен тәрбиеші құрметтеп, балалар мүддесі үшін бақылауы тиіс.

Фребельдің бұл идеяларының барлығы бүгінгі таңда да өзекті болып қала бермек, сондықтан бұл әдістемелік құралда олар мектепке дейінгі білім беру Бағдарламаларының мазмұнына сәйкес көрініс тапты. Әдістемелік құралда ұсынылған ойындарды мектепке дейінгі білім беретін бағдарламалардың кез келгенін іске асыру барысында пайдалануға болады.

2.Ойын технологиясы (жаңартылған элементтер негізінде)

Ойын – бала өміріндегі тәрбиенің шешуші шарты. Бала өзін қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп, ұғынады. Әрине, тек көру, байқау арқылы емес, тікелей араласып, іс-әрекетке көшіп, нақты қарым-қатынас барысында біледі. Мұны ұғынуда ойын шешуші мәнге ие болады. Былайша айтқанда, түрлі заттар мен құбылыстарды, адамдар арасындағы қарым-қатынасты баланың білуі, сезінуі ойын негізінде жүзеге асады. Баланың таным-түсінігі, іс-әрекеті ойыннан бастау алады да, оның ұшығы болашақ өмірінде жалғасын табады.

Сюжетті-рөлдік ойындардың ерекшелігі сол, оны балалардың өздері жасайды. Ойынның дербес әрекеті айқын өнерпаздық және шығармашылық сипатта болады. Бұл ойындар ұзақ та, қысқа да болуы мүмкін. Сюжетті-рөлдік ойында бейнелеу құрылыс рөл мен ойын әрекеттері болып табылады.

Драмалық ойындарда мазмұн, рөлдер, ойын әрекеттері қандай да бір әдеби шығарманың, ертегінің т.б. сюжетті мен мазмұнына шарттас болады. Ол сюжетті-рөлді ойынға ұқсас. Драмалық ойында балаға қандай болсын айқын тәсіл көрсетпеу керек. Ол үшін ойынның шын мәнінде ойын болғаны дұрыс.

Дидактикалық құрылыс ойыны – балалар әрекетінің бір түрі. Оның негізгі мазмұны қоршаған өмірді алуан түрлі құрылыстарды және соларға байланысты іс-әрекеттерді бейнелеу болып табылады.

Қазақ халқының тарихында ұлттық ойындардың көптеген түрлері балалық, жеткіншектік, жасөспірімдік шақтағы балалар тәрбиесіне пайдаланылады. Ал қазіргі кезде ұлттық ойындардың көпшілігі тәлім-тәрбие саласында зор педагогикалық құралға айналады.

3.Жобалау іс-әрекеті

Қазіргі таңда жобалау іс-әрекеті өзекті әрі өте тиімді әдіс, себебі ол мектепке дейінгі жасқа тән болып келетін эгоцентризмді жеңуге, іздемпаздықты, интеллектуалдық инициативаны қалыптастыруға, шығармашылық қабілеттері мен коммуникативтік дағдыларды дамытуға, ересектердің көмегімен немесе өз бетінше мәселелердің шешімін анықтау қабілеттерін дамытуға ықпал жасайды.

4. *Өздігінен даму технологиясы (Монтессорин мектебі) [2]* – бұл баланы жан-жақты дамыту, дербестікке тәрбиелеу, бала санасында нәрселер әлемі мен ойлау әрекетінің

бірігуіне, мұнда оқыту бала дамуына сәйкес болуы керек, сонда ғана бала өзін дамыта алады.

Монтессоридің педагогикасы жалпылай оқытудан ашық оқытуға негізделген. Бұл педагогиканы экспериментті деп атауға болады, өйткені баланың бақылауы дидактикалық құжаттарды таңдауға мүмкіндік береді. Табиғи жағдайға қарап бала тағлиматтық әдіс тәсілдерді таңдайды. М.Монтессори педагогикасының ұраны «*Өзімді тануға көмектес*»!

5. Шығармашылық қабілеттерін дамыту технологиясы

ТРИЗ – өнертапқыштық тапсырмаларды шешу теориясы. Негізін салушы – Генрих Альтшуллер. Оның технологиясының басты идеясы техникалық жүйелер белгілі бір заңдармен туындап, дамиды: бұл заңдарды тануға болады және өнертапқыштық тапсырмаларды шешу үшін қолдануға болады. Қазіргі таңда Г.С.Альтшуллердің ТРИЗ технологиясы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін, тапқырлығын, шығармашылық елестетуін, диалектикалық ойлауын дамыту үшін бала бақшаларда табысты қолданылады.

ТРИЗ мақсаты – балалардың ой-өрісін дамытумен қатар, жүріп жатқан үдерісті түсіндіре отырып, жүйелі ойлануға үйрету. Тәрбиешілердің қолына балалардың қоршаған ортаның қайшылықтары мен біртұтастығын ұғынуға қабілетті шығармашылық қасиеттерін нақты практикалық тәрбиелеу құралын беру.

6. *Луллий шеңбері технологиясы.* «Луллий шеңбері» бұл – компьютер тәрізді материал. Оның қарапайымдылығы балабақшада қолдануға мүмкіндік береді. Бұл материал екі шеңбер (пластина) және арнайы жасалған қораптан тұрады. Луллий шеңберлерді баланың жас ерекшеліктеріне сай 4, 6, 8 бөлікке бөліп, оларға суреттер, сөздер, буын, сандар мен сөйлемдер жазған. Әрбір бала өзіне қойылған сұраққа жауабын таба алады және кез келген комбинация бойынша қиялдап әңгіме айтып береді.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі педагогтардың назарын балалардың шығармашылық және интеллектуалдық дамуына, эмоционалды-еріктік және қозғалыс аясын түзеуге бағыттау керек [5].

Қорыта келіп айтатын болсақ, аталған инновациялық технологиялар балабақшада балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, әр сатыға балалардың қабылдау мүмкіндіктеріне сай пайдалануға болады. Мектепке дейінгі балалардың есте сақтау қабілеті әлсіз, қабылдау процестері тұрақсыз келеді. Сондықтан олар затты қолмен ұстап, көзімен көргенді ұнатады. Осыған сәйкес, мектепке дейінгі балалардың оқу іс-әрекеттеріне көрнекілік, ойын технологиясын кеңінен қолданған жөн.

Тәрбиеші – бала бойына білім нәрін себетін басты тұлға. Жаңашыл тәрбиеші даярлауға қойылатын талаптар студенттерді оқытудың жаңа түрлерімен қаруландыра отырып, қазіргі уақыттағы кәсіптік дағдыларын игеруге бағытталған оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы. <https://kaz.zakon.kz/>

2. Монтессори М. Метод научной педагогики, применяемый к детскому воспитанию в домах ребенка. -М., 1995.– 221 с.

3. Жұмабекова Ф.Н Мектепке дейінгі білім мазмұнын жаңартудың педагогикалық негіздері. – Астана: Күлтегін, 2009. – 32 б.

Болатбекова Н.Ж.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Әбіш А.Т.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Соңғы жылдары білім берудің әлеуметтік рөліне, ұлттық дәстүрге көп көңіл бөлінуде. Бұның себебі олардың теориялық және тәжірибелік маңызы, қоғамның заманауи дамуының өзекті мәселелерін шешуге ықпал етуі. Білім берудің әлеуметтендіру қызметі негізгі және жеке тұлғаның типтік белгілерінің қалыптасуын қамтамасыз етеді, адамның қоғамдық мәртебесін көтереді, оның кәсіби және әлеуметтік бейімделу мүмкіндіктерін кеңейтеді. Әсіресе, мұның маңыздылығы Тұңғыш Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласынан кейін арта түсті. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында «жаңғырудың ең басты шарты – ұлттық кодынды сақтай білу. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды. Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы».

Білімге ұмтылу, жақсыға үйрену, жаманнан жиренуді ата-бабаларымыз баяғыда айтқан. Бұл енді ұлттық идеологиямызға айналып отыр. «Ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек», - деп өз мақаласында Елбасы қадап айтқан болатын [1].

Ол үшін ұрпағымызды білім беруді жаңғырту үрдісімен тәрбиелеу – болашақ маман ретінде біздің басты міндетіміз. Балаларды отан сүйгіштікке тәрбиелеу мақсатында Тәуелсіздік мерекесіне арналған «Байтақ елім – Ұлы Қазақстаным», «Тәуелсіздік – көптен күткен бақытым», «Тәуелсіз елім – Қазақстан», «Тәуелсіздік – Бақытым» тақырыптарында өткен мерекелік шараларымен бірге халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған адами асыл қасиеттерін ата салт пен ұлттық дәстүрлерімізді жас ұрпақтың бойына сіңіру жұмыстары жүргізілді. Әсіресе, «Наурыз» мерекесіндегі «Жыл басы – Наурыз», «Тұсау кесер», «Ата-баба дәстүрі ұрпаққа өнеге», «Бесікке салу», «Ат қою рәсімдері», «Ұлттық киімдер көрмесі» балалар мен ата-аналардың да салт-дәстүрге деген қызығушылықтарын арттырды. Балалардың туған еліне, жеріне, табиғаттына деген сүйіспеншілігін арттыру, патриоттық сезімге баулу мақсатында «Тәуелсіздігім тұғырым» атты ертеңгілік өткізілді.

Балабақша бүлдіршіндерінің арасында «Менің Отаным» атты көрме ұйымдастырылды. Көрменің мақсаты: бүлдіршіндерді отансүйгіштікке тәрбиелеу. Халық ертегілеріне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан қарайтын болсақ, мұның балаларға танымдық әсері жоғары.

Балабақша тәрбиешілері де сан ғасырларда қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды жан-жақты терең білумен қатар, балалардың бойына адамдық құндылықтарды терең сіңдіріп, рухани жаны таза адамды тәрбиелеуді басты міндет ету керек. Ол рухани-адамгершілік тағылымдарды өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім берудің барлық кезеңдерінде негізге алғаны жөн. Сонда ғана өзінің міндетін айқын сезіне білетін, мінез-құлқы жетілген саналы адам қалыптасады [2].

Балабақшаның балаға беретін тәлім-тәрбиесінің қаншалықты мықты болуы сол балабақшада қызмет ететін педагогикалық ұжымға байланысты. Әдептілік, мейірімділік, қайырымдылық, ізеттілік, қонақжайлылық құндылықтары қалыптасқан халқымыздың осы асыл да абыройлы қасиеттері жас ұрпақтың ақыл-парасатына азық болады.

Ұлттық мәдениеттің қайта пайда болуы жағдайында біз баланың назарын жас кезінен ұлттық әлеуметтік рольдерге аударуымыз керек. Бала басқа адам алдындағы өз міндетін, жауапкершілігін бірте-бірте игере отырып, өзінің этноәлеуметтік рөлінің мәнін түсіне бастайды.

Ұлттық әлеуметтік рөлді тани отырып, бала бір жас кезеңнен екінші жас кезеңге өту барысында әртүрлі этноәлеуметтік рөлдерді игереді. Бұл рөлдердің этникалық тәрбие берудегі маңызы өте зор. Оларды әлеуметтену үдерісімен бірлікте жүзеге асыру керек.

Адам әлеуметтену барысында белгілі рөлдер атқарып, сол рөлдер арқылы әлеуметтік ортада белгілі орын алады.

Ұлттық тәрбие бесіктен басталады. Отбасындағы ата мен әженің, әке мен шешенің, апа-қарындас, аға-інінің бір-бірімен күнделікті өмірдегі қарым-қатынасы, мінез-құлқы – ұлттық тәрбиенің бастау бұлағы.

Ұлттық мәдениеттің қалыптасу процесінде баланың психикалық даму кезеңдеріне сай бірнеше кезеңдерден өтеді. Баланың белгілі бір ұлттық топқа жататыны жөніндегі алғашқы тұжырымдамалардың бірін Пиаже ұсынды. Пиаже этникалық сипаттамалардың дамуының алғашқы кезеңін мектепке дейінгі жас кезеңіне арнады, бірақ бала алғашқы өз этносы туралы үзік, жүйелі емес білімді игереді деген болатын [3].

Мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың ұлттық мәдениетін қалыптастырудың маңызды факторы - *тіл*. Балалардың өзара әрекетінің нәтижесінде этникалық топ өзінің этникалық тілін сақтай алады, кез келген жағдайда ұлттық тілді сақтау ұлттық-мәдени сәйкестілікке әсер етеді.

Бабаларымыздың қара сөзінің құдыретін жас ұрпаққа үйрету арқылы олардың сөз қорын байытып, ана тілінің мәртебесін көтеру қажет деп ойлаймыз.

Балабақшадағы тәрбие бала табиғатына ерекше әсер етіп, оған өмір бойы өшпестей із қалдырады. Заман талабына лайық тәрбие мен білім беру жұмысын кешенді ұйымдастыру жаңа технологияларды, идеялар мен шығармашылық, инновациялық жаңашылдықты қажет етеді. Жас ұрпаққа білім беруді жетілдіру мәселесі толассыз күн сайын өзгеріп тұрған әлеммен бірге жүрері анық. Қорытындылай келе, балабақшада берілетін тәрбие – барлық тәрбиенің бастамасы, әрі жан-жақты тәрбие мен дамыту ісінің түпкі негізін қалайтын орын.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «*Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру*» бағдарламасы 12 қараша, 2017 ж. <http://www.akorda.kz>
2. Сыздық Р.М. Мектеп жасына дейінгі балалардың қызығушылығын қазақ халық педагогикасы негізі арқылы қалыптастыру әдістемесі. – Алматы. АГУ. 2001 – 35 б.
3. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М., 1994.

Бекова Ж.К.,
к.психол.н., доцент
Казначеева Ю.В.,
магистр
г. Нур – Султан (Казахстан)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Вопрос профессионального становления будущих учителей является актуальным во все времена. Современному обществу, как никогда, требуются высококвалифицированные педагоги, поэтому невозможно не рассматривать вопрос качественной подготовки будущих учителей. По данным Э.А. Гришина, около 40% выпускников не имеют устойчивого интереса к учительской деятельности, не обладают стремлением развивать свои личные качества в соответствии с современными требованиями к профессии [1]. Соответственно, особенности профессионального становления требуют тщательного теоретического и практического изучения, анализа различных аспектов, влияющих на будущих учителей.

Понятие направленности личности в отечественной науке ввел С.Л. Рубинштейн, определявший ее через установки и тенденции, потребности, интересы и мотивы. По его мнению, проблема направленности – это прежде всего, вопрос о динамических тенденциях, которые в качестве мотивов определяют человеческую деятельность, сами (в свою очередь) определяясь ее целями и задачами.

Психологические словари определяют направленность личности как устойчивую (трансситуативную) устремленность, ориентированность мыслей, чувств, желаний, фантазий, поступков человека, которая является следствием доминирования определенных (главных, ведущих) мотиваций [2].

Направленность личности может проявляться в различных сферах человеческой деятельности, в отношении к другим людям, к обществу, к самому себе [3].

Формами проявления направленности являются потребности, мотивы, интересы, идеалы, убеждения и мировоззрение, причем потребности являются основой направленности [4].

Динамику направленности в самом общем виде можно представить следующим образом: на базе различных элементарных потребностей у человека появляются влечения, осознанные влечения переходят в желания. Удовлетворение влечений, желаний связано с проявлением воли и эмоциональными процессами, при этом потребность сначала проявляется как эмоциональное состояние, затем это состояние, приобретая устойчивость, обобщается, осознается, становится мотивом деятельности. Одновременно потребности становятся формой проявления направленности. Удовлетворение гностических, в том числе и профессионально-познавательных потребностей ведет к активизации познавательной деятельности [5].

При изучении профессионального становления, интерес представляет профессиональная направленность личности.

Проводя теоретический анализ литературы, было отмечено наличие различных определений понятия «Профессиональная направленность».

В работах Н.В. Кузьминой профессиональная направленность понимается как интерес к профессии и склонность ею заниматься. Она отмечает, что профессиональная направленность представляет собой сложное многомерное образование, обладающее определенными свойствами (объектность, специфичность, обобщенность, валентность, удовлетворенность, сопротивляемость, устойчивость, центральность и др.) [6].

Профессиональная направленность проявляется в сферах разных профессий и в зависимости от особенностей профессии имеет соответствующие объектно-предметные характеристики. Согласно схеме характеристик профессий, разработанной Е.А.Климовым, объектом педагогической профессии является человек, а предметом – его развитие, воспитание, обучение [7]. Соответственно, профессиональная направленность педагога обладает объектно-предметным содержанием, чем и отличается от других видов направленностей.

Также помимо традиционных компонентов в профессиональной педагогической направленности можно выделить блок, отвечающий за творческую активность личности. Творческая направленность личности определяет продуктивный подход к деятельности и устремляет специалиста к реализации своего профессионального потенциала. Творческий компонент в структуре профессиональной направленности отвечает за стремление личности к новизне, к созданию какого-либо уникального продукта. Выделение данного компонента в структуре профессиональной направленности педагога требует уточнения [8].

Н.В. Кузьмина рассматривает профессионально-педагогическую направленность личности как систему педагогических умений, имеющую ряд внутренних взаимосвязанных компонентов:

- гностический компонент – подразумевает умение усваивать новые знания, систематизировать их в соответствии с педагогическими целями, анализировать

педагогическую ситуацию, преимущества и недостатки в деятельности учащихся и своей собственной, а также умение формулировать педагогические задачи;

- проективный компонент – включает умения в области перспективного планирования содержания и способов собственной деятельности и деятельности учащихся на длительный срок;

- конструктивный компонент – состоит из умений в области композиции учебной информации, деятельности учащихся и собственной на предстоящем занятии;

- организационный компонент – подразумевает умения, связанные с организацией собственной деятельности и деятельности учащихся в процессе непосредственного взаимодействия с учащимися;

- коммуникативный компонент – включает умения выстраивать взаимоотношения с учащимися, коллегами, администрацией [6].

В.А. Мижериков и П.И. Пидкасистый определяют понятие профессиональной направленности личности как совокупность устойчивых, не зависящих от сложившейся ситуации мотивов, ориентирующих поведение и деятельность личности. Направленность личности характеризуется ее интересами, склонностями, убеждениями, идеалами, в которых выражается мировоззрение человека [9].

По мнению Л.М. Митиной, педагогическая направленность – интегральная характеристика труда учителя, выражающая стремление педагога к самореализации, к росту и развитию в сфере педагогической жизнедеятельности. По мнению автора, основным психологическим условием развития педагогической направленности является осознание учителем ведущего мотива собственного поведения, деятельности, общения и необходимости его изменения. Мотивы самосовершенствования рассматриваются Л.М. Митиной в двух направлениях:

- узкопрофессиональное совершенствование – связанное с «сиюминутными» задачами профессиональной деятельности;
- широкое совершенствование – непосредственно не связанное с конкретными задачами и направленное на общее развитие личности [10].

Также Л.М. Митина выделяет три интегральные характеристики педагогического труда учителя: направленность, компетентность и эмоциональную гибкость. Иерархическую структуру педагогической направленности учителя автор представляет следующим образом:

- направленность на ребенка (и других людей) – забота, интерес, любовь, содействие развитию личности ученика и максимальной самоактуализации его индивидуальности;

- направленность на себя – потребность в самосовершенствовании и самореализации в сфере педагогического труда;

- направленность на предметную сторону профессии учителя – содержание учебного предмета [10].

Э.Ф. Зеер в своих трудах характеризует профессиональную направленность как интегративное качество личности, которое определяет отношение человека к профессии и придает учебно-трудовой деятельности учащегося глубоко личностный смысл, повышая тем самым качество усвоения профессиональных знаний, умений, навыков. Уровень профессиональной направленности определяется характером и силой выраженности ее составляющих: системы ценностных ориентаций, психологической установки, профессиональных интересов, мотивов, отношения личности к профессии [11].

Делая выводы, можно сказать, что нет единого определения педагогической направленности, ее структуры и особенностей. Каждый подход рассматривает свои особенности профессиональной направленности как основы профессионального становления. Однако можно выделить и общее: направленность как интегративное свойство личности; наличие эмоционального отношения к профессии; проявление интереса; самосовершенствование. Конечно, обладая педагогической направленностью, нет полной гарантии успешного профессионального становления учителя. Стоит также

учитывать и другие особенности, в том числе мотивы выбора профессии, наличие или отсутствие педагогических способностей и др.

Список литературы

1. Гришин Э.А. Социально-психологические и педагогические проблемы подготовки учителей. М., 1996. 152 с.
2. Большой психологический словарь / под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006.
3. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. М., 1986. 254 с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М.: Ин-т практ. психологии, 1995.
5. Жернов В.И. Профессионально-педагогическая направленность личности студента: теория и практика ее формирования: дис. ... д-ра пед. наук. Магнитогорск, 1999.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М., 1990. 119 с.
7. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях. М., 1995. 224 с.
8. Кунц Л.И. Профессиональная направленность и направленность личности // Сибирский педагогический журнал. 2013. №4. С. 137-140.
9. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В.А. Мижериков; под ред. П.И. Пидкасистого. М.: Сфера, 2004.
10. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. М.: Моск. психол.-социал. ин-т; Воронеж: МОДЕК, 2002.
11. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования. М.: Моск. психол.-социал. ин-т, 2003.

Baigozhina Zh.M.,
Candidate of Pedagogical Sciences, professor
Pavlodar (Kazakhstan)
Iskenderova M.S.,
1st year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

TEACHING GRAMMAR THROUGH THE USE OF DEDUCTIVE AND INDUCTIVE METHODS IN ENGLISH

Language is the best thing that God blessed the human with. And it is the first thing that discriminate man from other living beings. People from all over the world have their own languages. Among all of these languages English is the one which helps people from all over the world to communicate with. In the state three language program the role of English learning is very significant.

In Kazakhstan English is considered as one of the most important subjects in schools. Significant emphasis is also placed on grammar teaching. For years, the position of grammar teaching has been one of the disputable questions in the field of TFL. It is known that there is not enough research conducted to indicate whether the two ordinary methods for grammar teaching, namely inductive or deductive are more effective within the TFL context. This paper has been conducted to ascertain the efficacy of teaching grammar involving inductive and deductive

methods in English. Given information in the current paper brings guidance for teachers who teach grammar to view the effectiveness of working with two types of methods in order to make learning grammatical rules and its structures beneficial to the learners.

Except a few overachiever learners the level of English proficiency in our students is not encouraging and extremely poor. Many students feel themselves as incapable to transmit their ideas in English. They fail eloquence in communication. There are lots of reasons about weakness in student language acquisition, but the main reason is lack of insufficiency of attention to grammar instruction in the classroom from the primary school level. There are still full delusions about the significance of teaching grammar in English. There are four fallacies which are listed by Kwakernaak in «Second Language Teaching Pedagogy» [1, p.1]. The first misunderstanding is that grammar places the foundation of language teaching. Teachers make a mistake thinking that a student can do nothing without knowing the basis of grammar. Next one it is not true to decide how further you teach grammar and how good your teaching is. The contrast is valid. The value of grammar components are lowered, as sociable appropriateness has obtained significance and learners are obliged to use grammatical rules instead of learning them, although there's much focus on other skills like speaking, listening. The third fallacy is they believe that learners should obtain grammar only by practicing and studying the rule of grammar. Kwakernaak indicates that the entry of language use is the «engine» of this process, mastering the language instead of supplying grammatical rules; the rules just make it easier to learn grammar. Finally, many teachers believe that their students should not be allowed to write or speak a foreign language too early, because this would lead to making mistakes that are difficult to forget. Nevertheless, teachers should remember that students' mistakes may have a positive effect on their learning [1, p.335]. In general, the emergence of the communicative approach made a considerable influence on the character of linguistics instruction and study. The function of grammar teaching, in particular, had to be reexamined. Despite many methods teachers make use of techniques that were used centuries ago, they continue teaching grammar in the target language as their teachers did. They had acquired theories with very little practical teaching during their education.

There are some ordinary methods like: traditional, incidental, indirect, inductive and deductive. Deductive is one of the ordinary methods in which structures and data about the target language are operated at starting the lesson and supported with examples. The rule of this method is basically handled in the lessons in which the grammar structure is a principal purpose. For example, these standards are applicable in the classes where grammar translation is used [2, p.10-11]. From the Thornbury's three main standards deductive lessons start with teachers' presentation. Then teachers give cases to accentuate the grammar rules. After that learners do practice on the rules and construct their own examples at the final stage of the lesson [3, p.55].

Nunan (1999) describes inductive teaching as the process in where students learn the grammar structures themselves while analyzing instances. In this type of teaching it is available to use a text for grammar rules as well. In this case, learners survey the grammar structures in the text instead of just sentences. It was indicated that in the inductive teaching students are afforded with cases that contain the rules that must be acquired by them. They construct sentences with those rules and attempt to gain the data on their own. It helps them to comprehend the lesson material.

If to speculate on the principle differences between the aforesaid methods in grammar teaching in English we come to understanding of differences in teacher roles, the class process, and the student's role. In the inductive method learners tend to be more progressive as they survey the rules by their own. In contrast in the deductive method learners become as passive receivers as the teacher evokes the rule on the presentation. According to Thornbury, the lessons where students engaged in the class actively are perfectly sensible while it ensures a pleasant and motivating atmosphere for them. He also signed that an inductive method ensures deeper awareness of the language as students learn seriously for the uncovering rules [4, p. 38].

There is common knowledge that during the study process students seriously take part for catching the rules, they grow their sovereignty that turn them to be overachievers in the language learning process.

Furthermore it has been recommended that when grammar is taught according to the deductive method it turns to be clearer for students to understand a spoken or written form of language as students had known about the rules. For instance, when students read the text in the past simple they are capable for comprehending the content profoundly while they got to know the rules of the past tense. One more thing to notice is that it is better to use an inductive method when grammar items are complex for demonstrating utilization of the rules in the context vividly [5, p.80].

Another important thing to differentiate is the signification of teachers. It plays a pivotal role. In an inductive method of teaching teachers behave mentors and assistants as learners study grammar by themselves. By contrast in a deductive method of teaching a teacher is the authoritative head in the learning class. The primary duty of the teacher is to show and inform about the grammar item to the students. Another duty is preparing tasks and cases for the learners. A teacher plays a role of commandant and coordinator of the whole process.

It shows up that the first of the aforesaid methods is a student centered one while the deductive method is, teacher centered. Using these teaching types during grammar teaching depends on learners diversity in the learning process. Students always distinguish and accept information differently. For example, their backgrounds, age, needs and levels are factors that require teachers the take into account for electing an appropriate teaching strategy. For illustrating this Brown notes that adult students used to work with the rules while their usage of language since their intelligence is capable to speculate about abstract items. He mentioned that the deductive method is more suitable for older learners and appropriate as they give emphasize to the rules of using language. In that case presenting grammar rules first of all is advantageous for them. Exploring grammar structures from the examples of young learners is successful rather than studying them by the deductive method while they are quite likely to acquire by practice, because grammar rules are complicated and abstract for them [6, p.102].

In some cases it is possible teaching grammar combining two methods. But teachers should be more accurate in choosing tasks for learners, and should take into account the learners' age differences. For example, in teaching present simple teachers start a lesson in the conversational way with learners. They may start with asking students to tell some daily activities they used to do every day. Learners use some sentences in present simple but they may mix it with past simple as they are not aware of the rules of present simple. After that, teachers correct learners' sentences writing them down on the board. By this way teachers show instruction of using present tense. They give sample examples of such sentences which learners should practice. So, in this way they teach grammar using combinations of two methods in parallel. Since the lesson begins with learners making sentences it is an inductive way. The teachers who give instructions about present tense on the blackboard use deductive teaching.

The aim of grammar teaching is to inform students about how language is organized and how to make both written and verbally correct sentences. The common purpose of inductive and deductive methods is to teach grammar but in various modes. Learner-centered methods are more preferable in these days for the reason that learners study more efficiently when they intensively take part in the lesson. Consequently, it is obvious that an inductive method is more ideal. However, it is not constantly available to use this approach in all classrooms because of some factors. For instance, in an inductive method students work together in pairs or small groups to explore the grammar rules but when the amount of learners is high it is difficult for the teacher to monitor students during their work on the rules. It's obvious that there is no particular result for suitability of these two teaching methods. Consequently it is visible that it depends on people's personal option or their learning manner as well. Using both methods together can lead to profound language studying. However, combining two methods seems too hard for a young learner, because their mind used to concentrate on one serious thing. And mixing two methods

simultaneously requires the teacher's strong attention. Overall, it should be concluded that inductive and deductive methods are differentiated in terms of a teacher role, a student and a lesson process in teaching grammar items. Additionally, it is possible to mix these methods for teaching grammar in English. It also lies on the teacher's responsibility to choose the appropriate method in terms of learner necessity.

Literature

1. Kwakernaak Erik. Teaching of Foreign Languages. Bussum: Publishing House Couthino, 2009. Web.Page.
2. Nunan D. Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. London: Prentice Hall International 1991. P.10-11.
3. Thornbury S. How to Teach Grammar. Harlow: Longman 1999. P. 255.
4. Hinkel E. and Fotos S. New Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc 2002. – P. 38-40.
5. Larsen-Freeman, D. Teaching Language From Grammar to Gramming. Canada: Heinle, 2003. – P. 80-88.
6. Brown, H. D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents 1994. – P. 102-107.

Башеева А.О.,
старший преподаватель PhD
Малыхина Н.Г.,
магистрант 2 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

МЕТОДИКА РЕШЕНИЯ СТЕРЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРИИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Важнейшим видом учебной деятельности, в процессе которой усваивается система математических знаний, умений и навыков, является решение задач. Одна из главных задач преподавателя – не только дать обучающимся академические знания, но и развить у них интерес к учению, творчеству, воспитывая, таким образом, активно мыслящую личность. Данной теме посвящены довольно много научных, практических работ, и этот процесс непрерывно продолжается.

Интерес к предмету вырабатывается тогда, когда ученику понятно то, о чем говорит преподаватель, когда интересны по содержанию задачи и упражнения, которые побуждают школьника к творчеству, способствуют проявлению самостоятельности при овладении учебным материалом, учат не только делать выводы и обобщения, но и видеть перспективу применения полученных знаний на уроке, развивают их индивидуальные особенности.

Наблюдая за учащимися, читающими текст задачи, можно увидеть, что у них нет четкого понимания, с чего нужно начать решение. Приходится разбирать план решения каждой задачи. Причем, решая большое количество взаимно обратных задач, понимания можно достичь, но на это уходит большое количество времени. Однако все равно далеко не все научатся это делать.

У учеников нет четкого понимания, с чего начинать рассуждения. Учителю приходится задавать наводящие вопросы, помогать составлять план решения, ведь только тогда решение находится. Результаты, которые хочется получить, следующие: ученики должны научиться не только воспроизводить материал учебника, но и рассуждать, анализировать, делать выводы.

Рассмотрим на примере призмы. При работе возникает необходимость определить количество необходимых данных в условии задачи. Например, при работе с прямоугольным треугольником достаточно знать два элемента, чтобы найти остальные.

Для упрощения работы введем обозначения: R - радиус окружности, описанной около основания призмы; r - радиус окружности, вписанной в основание призмы; $S_{\text{осн}}$ - площадь основания призмы; $S_{\text{бок}}$ - площадь боковой поверхности призмы; $S_{\text{пл}}$ - площадь полной поверхности призмы; V - объем; H - высота призмы; d - диагональ призмы.

Классифицируем фигуры. Все призмы можно разбить на следующие группы: прямые и наклонные.

I. Прямые призмы

$$V = S_{\text{осн}}H, \quad S_{\text{пл}} = S_{\text{бок}} + 2S_{\text{осн}}, \quad S_{\text{бок}} = P_{\text{осн}}H$$

1.1. В основании лежит правильный многоугольник (треугольник, квадрат, правильный шестиугольник).

Чтобы решить задачу такого типа, достаточно знать всего два элемента.

a_n - сторона основания правильной призмы

Введем планиметрические формулы, которые нам пригодятся в процессе решения.

Основанием является:

$$\text{Треугольник: } R = \frac{a_3}{\sqrt{3}}; \quad r = \frac{a_3}{2\sqrt{3}}; \quad S_{\text{осн}} = \frac{a^2\sqrt{3}}{4}; \quad S_{\text{бок}} = 3aH.$$

$$\text{Квадрат: } R = \frac{a_4}{\sqrt{2}}; \quad r = \frac{a_4}{2}; \quad S_{\text{осн}} = a^2; \quad S_{\text{бок}} = 4aH.$$

$$\text{Правильный шестиугольник: } R = \frac{a_6\sqrt{3}}{2}; \quad r = a_6; \quad S_{\text{осн}} = \frac{3a^2\sqrt{3}}{2}; \quad S_{\text{бок}} = 6aH.$$

1.2. В основании лежит многоугольник, не являющийся правильным (треугольник, параллелограмм, трапеция). a, b, c - стороны основания призмы.

1.2.1. Основание - треугольник.

$$R = \frac{abc}{4S}; \quad r = \frac{2S}{P} \quad S = \sqrt{p(p-a)(p-b)(p-c)}, \quad p = \frac{a+b+c}{2};$$

$$S = \frac{1}{2}ab\sin\gamma; \quad S = \frac{1}{2}ah_a$$

$$\text{Теорема синусов: } \frac{a}{\sin\alpha} = \frac{b}{\sin\beta} = \frac{c}{\sin\gamma}$$

$$\text{Теорема косинусов: } a^2 = b^2 + c^2 - 2bc\cos\alpha.$$

$$\text{Равнобедренный треугольник: } R = \frac{a^2}{\sqrt{4a^2 - b^2}}; \quad r = \frac{b}{2} \sqrt{\frac{2a-b}{2a+b}}$$

$$\text{Прямоугольный треугольник: } a^2 + b^2 = c^2; \quad R = 0,5c; \quad h_c = \frac{ab}{c}; \quad r = \frac{ab}{p} = \frac{a+b-c}{2}$$

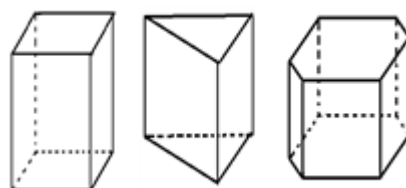
Не являющийся равнобедренным или прямоугольным треугольником:
 $R = \frac{abc}{4S}; \quad r = \frac{2S}{P}$

1.2.2. Основание - параллелограмм.

$S = ah_a; \quad S = absin\alpha; \quad S = 0,5d_1d_2sin\gamma, \quad d_1^2 + d_2^2 = 2(a^2 + b^2)$, где d_1 и d_2 - диагонали параллелограмма.

Прямоугольник: около фигуры можно описать окружность; $S = ab; \quad R = 0,5d_1$.

Ромб: в фигуру можно вписать окружность; $S = 0,5 d_1d_2; \quad S = a^2sin\gamma; \quad h = \frac{S}{a}; \quad r = \frac{S}{2a} = \frac{h}{2}$

1.2.3. Основание – трапеция.

Если в трапецию вписана окружность, то сумма оснований равна сумме боковых сторон, а средняя линия – половине суммы боковых сторон: $m = \frac{c+d}{2}$

Из всех трапеций только около равнобедренной трапеции можно описать окружность, так как окружность можно описать около четырехугольника, только если сумма противоположных углов равна 180° .

Рассмотрим решение задач.

Задача 1. Дана правильная четырехугольная призма, $a=2$, $H=5$ (известны только два элемента). Найти неизвестные элементы призмы.

Решение.

Применяя формулы, известные из курса планиметрии и стереометрии находим.

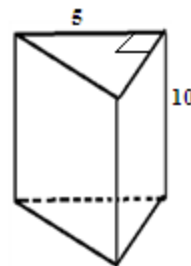
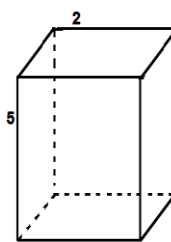
$$S_{\text{осн}}=a^2, S_{\text{осн}}=4,$$

$$R = \frac{a_4}{\sqrt{2}} = \frac{2}{\sqrt{2}} = \sqrt{2}; \quad r = \frac{a_4}{2} = \frac{2}{2} = 1.$$

$$S_{\text{бок}} = 4aH = 40, \quad S_{\text{пл}} = S_{\text{бок}} + 2S_{\text{осн}} = 40 + 2 \cdot 4 = 48.$$

При решении задачи видно, что можно найти не только один какой-то определенный элемент, но и другие.

Взаимно обратные задачи в курсе стереометрии рассматривают редко. Показывая разнообразие сочетаний данных по фигуре, можно составить десятки вариантов задач. Т.е., меняя исходные данные, находим неизвестные. Например, зная R и $S_{\text{бок}}$.

Задача 2. В основании прямой призмы лежит прямоугольный треугольник, катет которого равен 5, площадь основания равна 30. Найдите площадь полной поверхности, если высота призмы равна 10. (Здесь в условии определены три элемента).

Решение.

Введем обозначения: $a=5$, $S_{\text{осн}}=30$, $H=10$. $S_{\text{пл}}=?$

$$S_{\text{пл}} = S_{\text{бок}} + 2S_{\text{осн}} \rightarrow S_{\text{бок}} = P_{\text{осн}} \cdot H \rightarrow P_{\text{осн}} = a+b+c \rightarrow S_{\text{осн}} = \frac{1}{2}ab \rightarrow b = \frac{2S}{a}.$$

$$b=12, \quad c = \sqrt{a^2 + b^2} = 13.$$

И, возвращаясь по цепочке, находим неизвестные элементы.

$$P=12+5+13=30, \quad S_{\text{бок}} = 30 \cdot 10 = 300, \quad S_{\text{пл}} = 300 + 2 \cdot 30 = 360.$$

В процессе решения дети учатся видеть сходства и различия, замечать изменения, выявлять причины и характер этих изменений, на этой основе формулировать выводы.

Все вышеупомянутое помогает учащимся быстрее и более полно понимать информацию. А это значит, учащиеся смогут самостоятельно мыслить и получать знания, находить свой подход к решению задачи. Это поможет успешно сдать ЕНТ, участвовать в различных интеллектуальных конкурсах, олимпиадах по математике.

Список литературы

1. Погорелов А.В. Геометрия: Учебник для 10-11 классов общеобразовательных учреждений. М.: Просвещение, 2004.
2. Далингер В. А. Методика обучения стереометрии посредством решения задач : учеб. пособие для СПО – М. : Издательство Юрайт, 2017.
3. Вульф С.И. Моделирование на уроках стереометрии в 10, 11 классе. Методическое руководство по преподаванию стереометрии в общеобразовательных учебных заведениях. г.Рудный, 2007.

Галиев Т.Т.,
д.п.н., профессор
Алиева Э.,
магистрант 2 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОР ИНТЕНСИФИКАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Развитие профессионального образования осуществляется в условиях коренных изменений в государственно-политическом и социально-экономическом развитии Казахстана: формирования гражданского общества, рыночного сектора экономики, процессов регионализации, изменений в сфере занятости, перегруппировки спроса на рабочую силу в пользу отраслей непродуцированной сферы, а также с учётом возрастания требований общества к качеству и конкурентоспособности человеческих ресурсов.

Главными характеристиками выпускника любого образовательного учреждения являются его компетентность, конкурентоспособность и мобильность.

Образовательная система находится под контролем государства. Государство большое внимание уделяет вопросам модернизации национальной системы образования. В послании Первого президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. говорится: «Профессиональное и техническое образование должно быть основано на профессиональных стандартах и жестко взаимосвязано с потребностями экономики. Качество высшего образования должно отвечать самым высоким международным требованиям. ВУЗы страны должны стремиться войти в рейтинги ведущих университетов мира» [1]. Современный уровень развития требует высокообразованных специалистов, людей творческих, способных к свободному мышлению. Это ставит перед современной педагогикой задачу выработать методы развития такой конкурентоспособной личности. Для этого необходимо уделять большое внимание процессу обучения, его разработки и совершенствования.

Интенсификация обучения – это один из способов построения обучающей системы, основанный на применении внутренних ресурсов, помогающих повысить качество и эффективность образования. В процессе интенсификации обучения происходит активное внедрение новых технологий, форм, приемов, методов и средств в учебно-воспитательный процесс.

В этой связи акценты при изучении учебных дисциплин переносятся на процесс познания, эффективность которого полностью зависит от познавательной активности самого студента.

Активизация познавательной деятельности учащихся – одна из основных проблем современной педагогической науки. Её актуальность обусловлена поиском и необходимостью разработки оптимальных методических приёмов и средств обучения, к которым относятся активные методы обучения.

Активные методы обучения – это такие методы обучения, при которых деятельность обучаемого носит продуктивный, творческий, поисковый характер. К активным методам обучения относят дидактические игры, анализ конкретных ситуаций, решение проблемных задач, обучение по алгоритму, мозговую атаку, внеконтекстные операции с понятиями и др.

Активное обучение представляет собой такую организацию и ведение учебного процесса, которая направлена на всемерную активизацию учебно-познавательной деятельности обучающихся посредством широкого, желательно комплексного, использования как педагогических (дидактических), так и организационно-управленческих средств. При активном обучении студент становится субъектом учебной

деятельности, вступает в диалог с преподавателем, активно участвует в познавательном процессе, выполняя творческие, поисковые, проблемные задания.

В научной литературе проблеме активных методов обучения посвящено немало исследований в области психологии и педагогики.

Свой вклад в развитие активных методов обучения внесли А.М. Матюшкин, Т.В. Кудрявцев, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, М.М. Леви и др. [2]. А.М. Матюшкин в своих работах обосновал необходимость использования активных методов во всех видах учебной работы студентов, ввел понятие диалогического проблемного обучения как наиболее полно передающего сущность процессов совместной деятельности преподавателя и студентов, их взаимной активности в рамках «субъект – субъектных» – отношений [3].

Рассматривая различные определения, можно резюмировать, что активные методы обучения – это способы активизации учебно-познавательной деятельности студентов, которые побуждают их к активной мыслительной и практической деятельности в процессе овладения материалом, когда активен не только преподаватель, но активны и студенты [4].

Вследствие этого отличительными особенностями активных методов обучения являются:

- целенаправленная активизация мышления (обучающийся вынужден быть активным независимо от его желания);
- длительное время вовлечения обучающихся в учебный процесс (т.е. в течение всего занятия);
- самостоятельная творческая выработка решений, повышенная степень мотивации и эмоциональности обучающихся;
- интерактивный характер, т.е. постоянное взаимодействие субъектов учебной деятельности (обучающихся и преподавателей) посредством прямых и обратных связей, свободный обмен мнениями в процессе поиска решения проблем.

В дидактике существуют разные подходы к классификации методов обучения. В качестве отличительного признака используется степень активизации слушателей или характер учебно-познавательной деятельности. Вклад в разработку классификации активных методов обучения внесли Ю.С. Арутюнов, М.М. Бирштейн, Н.В. Бурков, А.А. Вербицкий, С.Р. Гидрович, Р.Ф. Жуков, В.М. Ефимов, Л.Н. Иваненко, В.Ф. Комаров, А.Л. Лившиц, В.И. Маршев, Ю.М. Порховник, В.И. Рыбальский, Т.П. Тимофеевский и др.

Наиболее часто используется классификация методов активного обучения предложенную Смолкиным А.М., в которой различают имитационные методы активного обучения, т.е. формы проведения занятий, в которых учебно-познавательная деятельность построена на имитации профессиональной деятельности. Все остальные относятся к неимитационным. Следует отметить, что большинство активных методов обучения имеет многофункциональное значение в учебном процессе.

Кроме того, активные методы обучения создают необходимые условия для развития умений самостоятельно мыслить, ориентироваться в новой ситуации, находить свои подходы к решению проблем, устанавливать деловые контакты с аудиторией, оказывают большое влияние на подготовку студентов к будущей профессиональной деятельности. Развиваются творческие способности, устная речь, умения формулировать и высказывать свою точку зрения, активизируется мышление. К тому же использование преподавателями активных методов в процессе обучения способствует преодолению стереотипов в обучении, выработке новых подходов к профессиональным ситуациям, развитию творческих способностей студентов [5].

Таким образом, умение пользоваться активными методами обучения – показатель высокой квалификации преподавателя, его прогрессивной методики обучения и развития студентов. Недаром эти технологии относят к технологиям XXI века,

предусматривающим прежде всего умение адаптироваться к стремительно изменяющимся условиям жизни человека постиндустриального общества.

Следовательно, активные методы обучения создают условия для формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков у студентов, для развития умений самостоятельно мыслить, ориентироваться в новой ситуации, находить свои подходы к решению проблем, устанавливать деловые контакты с аудиторией, что определяет профессиональные качества будущего специалиста, вооружают основными знаниями, которые необходимы специалисту в его квалификации.

В результате использования активных методов в учебном процессе наблюдается повышение качества образовательного процесса, так как происходит выработка новых подходов к профессиональным ситуациям, развитие творческих способностей студентов, повышается эмоциональный отклик студентов на процесс познания, мотивацию учебной деятельности, интерес на овладение новыми знаниями, умениями и практическом их применении. Все это способствует формированию современного мышления при подготовке студентов к будущей профессиональной деятельности.

Список литературы

1. Послание Президента Н.А. Назарбаева народу от 29 января 2015 г.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М.: «Высшая школа», 2001
3. Матюшкин А.М. Проблемы развития профессионально-теоретического мышления. М., 1980
4. Смолкин А.М. Методы активного обучения. М., 1991
5. Абдыкаримов Б.А., Абдыров А.М., Баубекова Г.Д., Профессиональная педагогика.– Астана, 2009г

Галиев Т.Т.,
д.п.н., профессор
Тортаева А.К.,
магистрант 2 курса
г. Нур- Султан (Казахстан)

ЭЛЕКТРОННЫЕ УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

XXI век – век новых знаний, новых способов познания и преподавания. Тем, кто хочет соответствовать роли мобильного, современного, нестандартно мыслящего и творческого преподавателя, предстоит учиться новым методикам преподавания и презентации своего предмета. Ведь уметь преподнести и вовлечь студентов в освоение

новой темы – это целое искусство, тем более сейчас, в эпоху креатива, стремительно меняющегося мира, инновационной творческой мобильности.

Основные формы и методы обучения, которые способствуют повышению качества обучения – это проведение занятий нетрадиционным способом обучения. Важной составляющей современного учебного процесса являются инновационные методики преподавания [1].

Применение новых форм и методов в преподавании развивает у студентов творческое мышление, умение правильно, адекватно, грамотно излагать свои мысли, уметь находить оптимальные варианты решения в различных ситуациях. Одним из способов повысить качество и заинтересованность к дисциплине является создание электронных учебных пособий.

Электронные учебные пособия уже уверенно входят в учебный процесс образовательных учреждений и являются неотъемлемой частью современной системы образования. «Электронные учебные пособия» – этот термин в настоящее время знаком каждому преподавателю. Обычно под электронным учебным пособием понимают образовательный контент, облеченный в электронную форму, который можно воспроизводить или использовать с привлечением электронных ресурсов

Применение электронных учебных пособий позволяют разнообразить учебные занятия, сделать их более интересными, познавательными и полезными. Некоторые авторы называют «электронными образовательными ресурсами учебные материалы, для воспроизведения которых используются электронные устройства» другие – «совокупность средств программного, информационного, технического и организационного обеспечения, электронных изданий, размещаемую на машиночитаемых носителях и/или в сети» [2].

Электронное учебное пособие используется в качестве первичного источника информации и дидактического средства, позволяющего обучающимся в соответствии с учебным графиком максимально быстро и эффективно освоить необходимый теоретический и практический минимум, подготовиться к аудиторным занятиям, а также выполнить текущие задания, используя компьютерную поддержку.

Преимущество электронного учебного пособия в том то, что оно позволяет охватить 100% количественный состав обучающихся, повышает качество обучения, уменьшает время на поиск и оформление литературы. При необходимости электронный ресурс можно распечатать для пользования, что дает возможность и обучающемуся и преподавателю иметь при себе подробный учебный материал [3].

Использование электронного учебного пособия при обучении помогает облегчить доступ к информации и сократить время изучения учебной дисциплины. Электронное учебное пособие по отношению к обучающемуся может выполнять многочисленные функции – функцию преподавателя, эксперта, инструмента деятельности обучаемого и т.д. Обучающиеся могут применять электронное учебное пособие в соответствии со своими индивидуальными потребностями на различных этапах работы и в различных качествах.

Таким образом, электронное учебное пособие – программно-методический комплекс, обеспечивающий возможность самостоятельно освоить учебный курс или его раздел. Соединяет в себе свойства обычного учебника, справочника, задачника и лабораторного практикума.

Электронное учебное пособие включает в себя следующие обязательные компоненты (блоки):

- средства изучения теоретических основ дисциплины (информационная составляющая);
- средства поддержки практических занятий;
- лабораторный практикум;
- средства контроля знаний при изучении дисциплины;

- средства взаимодействия между преподавателем и обучаемыми в процессе изучения дисциплины;

- методические рекомендации по изучению, как всей дисциплины, так и отдельных объектов в ее составе.

Вышеуказанные компоненты взаимосвязаны между собой следующим образом: пособие разбито на разделы, содержащие подразделы; каждый подраздел содержит теоретические сведения и блок самоконтроля. Структура пособия определяется тем, что в основном они используются для организации самостоятельной работы обучающихся и должны четко определять, какие именно разделы и в какой последовательности должны быть изучены.

Подготовленный к электронному изданию в виде электронного учебника предметный материал должен отвечать следующим требованиям:

- четкая структуризация предметного материала (по разделам, темам, параграфам) и определенный порядок изучения его компонентов;

- сложность и глубина структуризации предметного материала;
- наличие рекомендаций по изучению дисциплины;
- компактность представленного информационного материала;
- краткость и ясность в изложении основных моментов;
- наличие внутренних (например, словарь терминов) и внешних (например, на какую-либо используемую программу) ссылок между элементами учебного материала;
- графическое оформление и наличие иллюстративного материала (поясняющие схемы, рисунки, видео- и аудиовставки и др.);
- включение промежуточного и текущего контроля знаний и т.д.

По статистическим данным, обучаемый с первого раза усваивает примерно 1/4 часть услышанного, 1/3 часть увиденного, 1/2 часть услышанного и увиденного одновременно. Педагоги и психологи утверждают, что наибольший объем (а именно 3/4 изучаемого материала) усваивается в действии. Электронные учебные пособия с успехом могут создавать сами обучающиеся, так как в процессе создания обучающийся сможет оперировать большим количеством не только теоретического материала по предмету, но также будет составлять практические и проверочные задания, контрольные тесты и др. [4].

Вследствие этого, можно сказать, что использование электронных образовательных ресурсов в учебном процессе оказывает положительное влияние на результативность труда преподавателя и на эффективность восприятия учебного материала обучающимися, тем самым являясь средством активизации учебной деятельности.

Следовательно, электронные учебные пособия должны быть основной частью программно-методического комплекса, обеспечивающего возможность выполнения различных видов работ обучающихся, таких как изучение теории, решение типовых задач, выполнение лабораторно-практических работ и т.д. Главная идея электронного обучения – это дать возможность обучающимся самим добывать информацию, самим получать знания. В условиях недостаточного количества учебников по разнообразным дисциплинам, изготовленных обучающимися самостоятельно, их ценность еще более возрастает. Обучающиеся, являющиеся авторами и разработчиками электронных учебных пособий, могут демонстрировать свои работы, на конкурсах, научно-практических конференциях, а также участвовать с результатами этой работы в предметных декадах по данной учебной дисциплине, защитах курсовых и дипломных работ, на лекционных и семинарских занятиях и др. В свою очередь, данная работа будет способствовать активизации учебной деятельности обучающихся и накоплению профессиональных знаний умений и навыков. Для обучающегося процесс создания учебного пособия связан, прежде всего, с осознанием и пониманием тематики учебного материала, охватываемого данным учебным пособием. Кроме того, включаясь в процесс конструирования, обучающийся сможет более тщательно изучить предметный материал, ознакомиться

более подробно с интересующими или трудными темами по которому создается электронное учебное пособие [5].

Таким образом, в ходе использование электронных учебных пособий повышается эффективность образовательного процесса.

Список литературы

1. Искусство преподавания: концепции и инновационные методы обучения: учебное пособие / А.К. Мынбаева, З.М. Садвакасова.- Алматы: Қазақ университеті, 2011.- 198с.
2. Бабаликова А., Акимбеков Е., Абдраимова Г. Роль информационных технологии в повышении интереса студентов к дисциплине // «Наука и образование – важнейший фактор развития общества в современных условиях». Международная научно-практическая конференция, Караганды – 2015. Часть II. – С. 234-241.
3. Баранова Ю.Ю., Перевалова Е.А., Тюрина Е.А., Чадин А.А. Методика использования электронных учебников в образовательном процессе. // Информатика и образование. – 2001 – № 8
4. Матыкин, В. Ю. Создание и использование электронных учебных пособий. Режим доступа: <http://festival.1september.> – 2011
5. Малибекова, М. С. Психолого-педагогические аспекты создания и использования системы информационных средств обучения // Педагогическая информатика. - 2009. - N 4. - С. 43-46

Gauriyeva G.M.,
associate professor
Alibekova K.,
4st year bachelor student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

IMPLEMENTATION OF THE REGIONAL COMPONENT IN TEACHING ENGLISH

The regional component of the content of education has been studied in pedagogical science since the 90s. of the XXth century. For the first time, the regional component of education appeared in the experimental version of the basic curriculum in 1989. It included the content of education directly related to national, regional and local socio-cultural factors [1, p. 11].

Regional component is a part of the subject content of the basic curriculum, including materials about the region (regional components of the disciplines included in the component of the basic curriculum); regional academic disciplines that include local material.

The regional component provides for the possibility of introducing into the educational process the content related to the traditions and culture of the region, historical events, geographical features through a system of various elective courses, optional classes, workshops. First, these are subjects of the natural science cycle: physics, chemistry, ecology, biology, geography. As for the subject area «English», this aspect of learning is practically implemented not so widely. In modern schools, in the face of reduced hours for learning English, there is a tendency to consider English only as a means of familiarizing with the culture of the countries of the studied language. As a result, students often experience difficulties in conveying information in English related to their native regional culture and the characteristics of their region of residence, as well as in the process of real communication, when they are not able to reveal and broadcast their originality, to make it the property of world culture. Therefore, in the context of the cultural diversity of the general context of teaching English in a secondary school, the task is to form students' communicative skills that ensure the use of English as a language of interethnic communication, in situations of foreign language communication for mutual cultural enrichment [2, p. 147].

A number of studies by such authors as G.F. Aktyashev, V.M. Alimpiev, B.M. Andrievsky, V.A. Zhuravlev, I.A. Kachanova, A.S. Maksimov are devoted to the issues of the implementation of the regional component in the educational process, A.A. Makarenya, N.N. Surtaeva. Based on the work of the authors, we determined that the implementation of the regional component in a modern school is a strategy aimed at finding ways to include regional material in the content of education, which guides the teacher when organizing the educational process. This allows you to systematize the material in a different way and direct it to the specification of educational tasks.

Consideration of the works of a number of authors (G.F. Aktyashev, I.A. Kachanov, A.A. Makarenya, N.N. Surtaev) reveal that in the content of the education of schoolchildren it is possible to introduce the educational material related to the traditions and culture of the region, its historical events, geographical features in English. The implementation of the regional component in language teaching can be carried out by the introduction of local history material when comparing cultural traditions and customs, literary and artistic works, historical events and geographical conditions on the basis of the integration of different disciplines in the educational process [3, p. 16].

The introduction of a regional component in teaching a foreign language to modern schoolchildren does not imply a radical restructuring of the traditional content of education. Determining the place of this concept in the content of education, it should be noted that the regional component is included in both basic and additional education in a foreign language, into the lesson and extracurricular activities of students. Reasonable substantiated inclusion of the regional component in the basic and additional parts of teaching a foreign language to schoolchildren seems to be a matter of social significance, and most importantly relevant.

The implementation of the regional component in the English lessons using familiar linguistic and grammatical material, as well as with the study of linguistic material, should have both educational and social character [4].

Due to the increased interest, development and dissemination of the communicative side of teaching a foreign language, much more attention has been paid to the use of a foreign language in specific cultural and social situations.

The communicative approach is most often a strategy that simulates communication, which is aimed at creating the linguistic and psychological readiness of schoolchildren to communicate, as well as their conscious comprehension of the material and methods of action with it, and at awareness of the requirements for the effectiveness of teaching.

Integration of the regional component can be carried out in two directions:

1. The introduction of local history information from different subject areas (geography, history, art and literature) in the program of studying a foreign language. Thus, the selected fragmentary local history material is introduced in the English lesson. With a careful selection of local history material, students are familiarized with the history, culture, traditions of peoples and other features of their native land.

2. Creative rethinking of students of the received local history information, the ability to detail and analyze the historical and modern trends in the development of their native land [5, p. 82].

Thus, the introduction of a regional component into the learning process is achieved through reading texts of regional content, role-playing games and communicative situations, and project activities. Activities as speaking, listening, writing and reading are activated. It follows from this that the implementation of the regional component is both a means of forming different types of competences and has a great educational value.

In conclusion we can say that the regional component of the content of education can and should become the most important natural factor in the revival of the foundations of traditional national culture. It carries the universal values of the national worldview, forms in students the ability to understand the historical development of national culture as a dialogue of cultures, and cognition of reality.

Thus, the use of regional and national components in teaching a foreign language undoubtedly increases the effectiveness of the pedagogical process, however, it requires the teacher to take into account the age characteristics of students, the level of their language training, to develop programs with modern creative techniques for the development of the personalities of schoolchildren.

Literature

1. Lyzhova L.K. Regional component in teaching English // RYASH. - 1994. - No. 4. – P. 11-14.
2. Passov E.I. Fundamentals of communicative methods of teaching foreign language communication. M. : Russian language. - 1989. – 223 p.
3. Kozlenko S.I. Regional component of social studies: Questions of theory and teaching methods. M. - 2000. – P. 26.
4. Kolomiets T. I. Globalization and regionalization as tendencies of modern world development / Bulletin of Tomsk. State ped. University. - 2003. - No. 5. – P. 25–27.
5. Abysheva N.Yu. The use of the regional component in the lessons of a foreign language // Izvestia of higher educational institutions Sociology. Economy. Politics. - 2009. - T.12. - No. 2. – P. 80–83.

Gauriyeva G.M.,
associate professor
Kosbanova D.N.,
1st year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMPENSATORY SPEAKING SKILLS

This article deals with the theoretical foundations of compensatory competence, which is a component of foreign language communicative competence, as well as its significance and ways of formation when teaching foreign language speaking to students of language specialties.

Modern education is based on a competence-based approach that provides students with certain competences that contribute to their effective socialization and professional self-determination. The main goal of teaching a foreign language is to develop foreign language communicative competence in conjunction with language, speech, socio-cultural (as well as intercultural) compensatory and educational-cognitive competences [1, p. 117].

Communicative competence acts as an integrative one, focused on achieving practical results in mastering a foreign language, but it is also designed for the education, upbringing and development of the student's personality.

Compensatory skills are skills that enable visually impaired students to access their curriculum. For sighted students, a significant portion of their curriculum throughout the school is available through printed materials. This includes textbooks, worksheets, maps, graphs, and even tomorrow's homework written on the whiteboard at the front of the class. Students use their visual skills to read course materials, highlight or color-code specific information for educational purposes, and to observe and study the organizational strategies of their peers. However, students with visual impairments will need to develop compensatory skills in order to participate fully in the curriculum. In addition, many students with visual impairments require special training in general concepts that are usually understood through visual observation by sighted peers. A student studying a mountain range in a geography class may have difficulty conceptualizing these mountains if he has never seen them. To gain full access to the school curriculum, a student may need training aimed at developing precise concepts of various educational topics.

Compensatory skills refer to any skill that a student needs to gain access to the curriculum. The specific skill needs will vary depending on the student's vision and any additional deficiencies they have. Examples of compensatory skills include:

Communication method:

This includes listening, speaking, writing and reading skills. Listening skills may include learning to access audio recorded material, assimilating information from an oral lecture in class, or listening to the information read aloud using computer screen reader software. Conversation skills refer to the use of speech in a way that is best for each student, including the use of sign language or the use of an assistive communication device. Reading and writing skills can include learning to use printed, tactile objects for communication.

Organizational ability:

This may include specific instructions on how to maintain a neat and organized work area, how to find personal items easily, how to keep track of paperwork, etc.

Concept development:

This includes helping students with visual impairments to understand any concepts that are usually perceived and understood visually. For example, a geometric unit about three-dimensional shapes can be better understood if the student can sense a cone or wedge shaped object or model. Teachers are encouraged to be creative in the way they present visual concepts to students, realizing that each visually impaired student has a unique set of strength, needs, and learning approaches.

The most well-known model of the foreign language communicative competence is given by I.L. Bim, who includes five types of competences: language, speech, socio-cultural, compensatory and educational-cognitive [2, p.256].

It should be noted that in the documents of the Council of Europe there is another concept that has similar features to compensatory competence - strategic competence. However, these types of competences cannot be identified, since different approaches are used to understand their content. In foreign methods strategic competence is represented by a set of communication strategies that include compensatory ones, such as periphrasis, demonstration, substitution, facial expressions, and gestures.

Describing the components of foreign language communicative competence, I.L. Bim defines the compensatory competence as the ability to «get out of the situation in conditions of a shortage of language means when receiving and transmitting information» [3, p. 28]. Another definition of I.L. Bim should also be mentioned: the formation of compensatory competence involves the development of the ability and readiness to overcome the deficit of their foreign language knowledge, skills and abilities [4, p. 6]. Based on this concept of compensatory competence we can distinguish three groups of linguistic knowledge and skills that form the basis of compensatory competence for students of language specialties: lexical, grammatical, and oral- speech. Let's take a closer look at lexical knowledge, skills and abilities.

The problem of mastering compensatory skills as an important aspect of foreign language speech has attracted the attention of various researchers. Compensatory skill is a speech action to use foreign language / non-language means to compensate difficulties arising from the imperfect command of a foreign language. The compensatory skill, along with the compensatory strategy, is a basic element in the compensatory competence which requires the individual to be ready and able to solve communication problems in the course of the cross-cultural foreign language communication.

It is obvious that teaching a foreign language to students have certain difficulties associated with a lack of language and speech tools, as well as caused by the complexity of mutual understanding with a speech partner. Therefore, the purpose of teaching a foreign language is to form and further develop students ' skills to overcome these difficulties.

One of the linguistic strategies of the compensatory competence is the ability to apply knowledge about word formation in practice. However, not enough time is given to study these basics in educational complexes. There is no doubt that if you make a grammatical mistake while communicating in a foreign language, the people you are communicating with will still understand the meaning of what you are saying. However, the communication process will be significantly complicated by the fact that you will not know the meaning of any word. Therefore,

for free communication in a foreign language, it is extremely necessary that a person has a rich vocabulary. It follows that with modern, rather high requirements for mastering a foreign language, it is very important for the teacher to work on expanding the student's vocabulary [5, p. 50].

Formation of the compensatory competence is one of the primary tasks in teaching a foreign language, as it allows students to develop speech contact and the ability to vary the language form in accordance with the communicative intent. The formation of this type of competence allows you to fill in grammatical and lexical gaps in the foreign language speech of the students of language specialties.

Compensatory competence provides the ability of foreign language learners to operate with background knowledge.

The study of this competence, its structure and main components was based on the activity approach. It was found that the structure of the compensatory competence correlates with four acts of any activity and is represented by the following components: knowledge, skills, motives and attitudes to activity.

According to many modern researchers (N.D. Galskova, R.P. Milrud, E.I. Passov, V.V. Safonov, G.S. Trofimov, K.V. Fokin, etc.), communicative competence is one of the basic categories of modern theory and practice of teaching foreign languages. If the educational process pursues communicative learning goals (and at present this issue is not debatable), then it is necessary to form students' communicative competence as the ability to successfully perform speech activities. Today, when defining the main goal of training linguodidacts points to the need to achieve a given level of communicative competence.

«Compensatory competence implies the formation of such foreign language knowledge and skills that contribute to overcoming difficulties encountered in the process of foreign language communication,» postulates E.N. Grom [6, p. 146].

The problem of mastering the so-called compensatory techniques and strategies as an important aspect of foreign language proficiency has attracted the attention of many researchers. However, the issues related to the formation of compensatory competence in general and compensatory skills in particular have not been adequately covered. There are a number of contradictions that need to be understood and resolved between:

- traditional approaches to the preparation of exercises for the formation of compensatory skills in textbooks on foreign languages and the communication needs of students;
- the urgent need and importance of the formation of compensatory skills among students and the lack of a sufficiently generalized and complete description of the system for the formation of these skills, insufficient development of the appropriate methodology [7, p. 8].

Compensatory competence is one of the most important components of the communicative competence and acts as one of the goals of learning. Compensatory competence determines the speaker's speech strategy in the event of a shortage of language and speech resources, without which the communication process is impossible. Compensatory competence refers to the ability of an individual to get out of difficult communication situations due to a lack of language or speech resources through the use of compensatory strategies and skills.

Literature

1. Antonenko S.P. Teaching compensatory speaking skills at foreign language lessons // Actual problems of linguodidactics and methods of organization of teaching foreign languages: collection of scientific articles / ed. By N.V. Kormilina, N.Yu. Shugaeva. Cheboksary, 2014. - P. 116-121.
2. Bim I.L. the Theory and practice of teaching the English language: Problems and prospects. 1988. - P. 256.
3. Bim I.L. Once again about the system approach to the problem of methods. // RANCHO. 1981. - P. 39-42
4. Bim I.L. Goals of training in the framework of the basic course // IYASH. 1996. - P. 4-8.
5. Milovanova L.A. Compensatory competence as a component of the content of teaching a foreign language in a natural science profile. Volgograd state pedagogical University, 2015. - №. 5. - P. 49-52.

6. Grom E.N. Variativeness in the definition of the concept «Level of formation of foreign language communicative competence» // Cultural aspects of language education, 1998. - P. 141-151.

7. Shaw A., Gold D., & Wolffe K. Employment-related experiences of youths who are visually impaired: How are these youths faring? Journal of Visual Impairment & Blindnes. 2007. – P. 7-21.

Gaurieva G.M.,
associate professor
Yskakova Zh.R.,
2nd year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

THE CONCEPT OF BACKGROUND KNOWLEDGE AND ITS TYPES

The ability to correctly convey designations in question in the original, images associated with them implies certain knowledge about the reality depicted in the work, regardless such knowledge is acquired by direct acquaintance with it or received from books or other sources. For this knowledge, both in regional geography and in comparative linguistics and translation theory definition «background knowledge» has been recently fixed as the deployed picture of life of other countries and other people. Background knowledge is knowledge of any realities to speakers and listeners, which is implied, but clearly is not spoken in dialogue and basis of language is communication [1].

Background knowledge is «knowledge of realities and culture that a writer and a reader possess». Newman L. divides background knowledge to objects and phenomena of national culture, realities and knowledge about accepted standards of behavior and attitude in the country.

Background information is sociocultural information in relation to only certain nation or nationality mastered by a mass of their representative and reflected in the language of a given national community. Neither, background knowledge, as a more general category, nor background information is once for all established, some of them may be lost over time, as has become irrelevant and applied, background information tends to be constantly expanded, connections with growing contacts between nations and their cultures. To take into account in the process of communication background knowledge is now generally recognized. Background knowledge possessed by members of a certain ethnic and linguistic community includes non-equivalent vocabulary, reality, background vocabulary [2].

Background knowledge is potentially provided in proper names, idioms, proverbs, aphorisms, non-equivalent vocabulary [3]. For instance, linguistic cultural studies consider «background knowledge» as a less-studied component of semantics of the word. It must be said that background knowledge can be changed from one type to another. For instance, the death of a particular woman is a fact of individual knowledge, and the death of Princess Diana was a national, even world event. Thus, this fact entered social knowledge. Another example: household fact of appearance of mice in the house, in the kitchen is individual knowledge concerning the life of an individual family. But the appearance of mice in the kitchen of the castle of Queen Elizabeth became a fact of social knowledge.

On the other hand, background knowledge can be qualified on the part of their content, such as every day, pre-scientific, literary and artistic. In addition, background knowledge can be divided into trivial and non-trivial. As a rule, trivial knowledge in the text is not verbalized, it can be found only in a special, educational context such as the teaching process [4]. Literary and artistic knowledge as the background knowledge is used in journalism and newspaper publications.

Background knowledge can be divided into main types such as:

1. universal - all people without exception know sun, wind, time, birth.

2. regional - not all inhabitants of tropics know what snow is, but they know some facts about it.

3. country history- all members of a certain ethnic and linguistic community who are associated with the knowledge of the national culture. Such background knowledge peculiar to a certain linguistic community from foreigners [5].

It is obvious that background knowledge is a complex, multi-level system possessing both a peculiar structure and specific content. It is very important for a teacher and the teaching process to represent a general structure and the structure of background knowledge as a system, as well as the semantic composition of background knowledge of a the specific language culture. This is primarily necessary for an adequate choice of methods of the teaching process for translation of the background information from original to the target language.

Cultural background knowledge includes a system of a worldview, prevailing attitudes in a given society, ethical assessment, aesthetic norms of speech and nonverbal behavior. Cultural background knowledge is important for the «decoding» and «interpretation» of national cultural stereotypes for their correct interpretation. After all, many aspects of people's life, traditions of everyday life, customs, historical events are known to the members of this language community and unknown to a foreigner of certain stereotypes in a given cultural space. Therefore, any foreign language needs to be studied against the background of the country's history and culture, since in many language units there is a reflection of the national originality of the way of life of a particular people, facts of the country's history, natural and geographical features, and culture.

The linguistic units represented in the linguistic-cultural aspect can provide a large amount of background knowledge, historical and cultural information that is necessary for the correct and effective study of a non-native language. Linguistics belongs to the language and its highest tier and at the same time text is a form of existence of culture. It is the scientific discipline that studies material culture and mentality in a native language which is manifested in language processes in their effective continuity with language and culture [6].

The concept of background knowledge and background information is closely related to the broader and more ambiguous concept of implicit and implied information.

Researchers include pragmatic preconditions of a text, a situation of verbal communication and knowledge-based presuppositions, components of the utterance that make it meaningful and implications and subtext and the so called vertical context, allusions, symbols, puns and other implicit, hidden information, additional content, deliberately laid down by the author in the text.

Another classification of background knowledge may be:

- social - known to all readers, for example: topics about radio, mass media even before reading a text;

- individual - known specific information to a reader, from life experience and lifestyle of a reader;

- collective - known to exact members of some exact spheres;

- social group – characteristics of certain social community of people , for instance: doctors, teachers.

Background knowledge:

- collection of ideas that makes up the information to reading comprehension;

- important for «deciphering» and «interpreting» the written text due to prior knowledge such as stereotypes, names of the place, history and lifestyle;

- correct interpretation and use in the process of learning a foreign language;

- information which is known to reader in a collapse form in the consciousness and subconsciousness [7].

It is obvious that background knowledge is a complex of a multi-level system, possessing both a peculiar structure and specific content. It is significant for the reader to understand the general structure and the main idea. This is primarily necessary for an adequate choice of methods in order to understand background knowledge. Universal background knowledge will

not represent additional difficulties, since in each language there are language universal and corresponding lexical-grammatical techniques for expressing them in reading comprehension.

Background knowledge takes a special role in understanding the text. The text in this case is the true junction of linguistics and linguistic culture.

Literature

1. Кузьминская С.И. Фоновые знания как аспект духовной культуры. – М., 2004. – 37с.
2. Newman L. Facts from national longitudinal transition study: General education participation and academic performance of students with learning disabilities. 2006, P. 74-78
3. Kendeou P., & van den Broek, P. The effects of prior knowledge and text structure on comprehension processes during reading of scientific texts. 2007. 227 p.
4. Шумагер Е.И. Фоновая лексика, ее своеобразие и связь с культурой//Лексика и культура. Тверь: Тверской государственный университет, 1990, – С. 124 –129.
5. Nassaji H. Schema theory and knowledge-based processes in second language reading comprehension: A need for alternative perspectives. Language Learning, 2007, – 113p.
6. Lee S.K. Effects of textual enhancement and topic familiarity on Korean EFL students' reading comprehension and learning of passive form. Language Learning, 2007. – P. 87-88.
7. Fricke S., Bowyer-Crane C., Haley A., Hulme C., & Snowling M.J. Building a secure foundation for literacy: an evaluation of a background knowledge language intervention. – 2013. – 112p

Гауриева Г.М.,
қауымдастырылған профессор
Мизамадин Ә.М.,
1-ші курс магистранты
Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ МӘСЕЛЕСІ

Соңғы жылдары Білім және ғылым министрлігі ағылшын тілін әлемдік мәдениетті, ғылым, техника мен технологияны түсінудің жолы екенін мойындап, оқылуы міндетті пәндер қатарына қосты. Ағылшын тілін университет қабырғасында оқу барысында студенттер бірқатар мәселелерге жолығуда. Соның бірі және бірегейі – интерференция құбылысы. Лингвистика саласында интерференция адамның ана тілінің екінші тілді меңгеру барысында әсерін тигізуі. Интерференция құбылысы екі тілді меңгерген адамның сөйлеу үдерісіндегі шеттілдік акцент ретінде көрінеді. Тілдік интерференция көптеген жылдар бойы ғалымдар назарын аудартуда. Бұл мәселеге көптеген ғалымдардың диссертациялары арналған. Алайда қазір интерференция мәселесі тек лингвистика саласында емес, басқа да ғылым салаларында орын алуда. Тілдік интерференцияны зерттеудің маңыздылығының артуы – заманауи әлемдік ғылым мен мәдениеттің дамуы болып табылады. Осы себепті интерференция мәселесі жедел шешілуі тиіс мәселелер қатарына жатады.

Ең алдымен, «интерференция» құбылысының Лингвистикалық энциклопедиялық сөздігінде берілген анықтамасына назар аударайық. «Интерференция (лат. «inter» – өзара, «ferio» – ұрылу, соқтығысу) – тілдердің қатынасы кезінде, немесе екінші тілді дербес түрде оқу кезінде пайда болатын екітілдік жағдайындағы тіл жүйелерінің қарым-қатынасы; ана тілі есебінен екінші тілдің норма мен жүйеден ауытқуы» [1].

Көркем әдеби тілтану интерференцияның бірнеше түрін анықтаған:

- фонетикалық;
- семантикалық;
- лексикалық;
- грамматикалық;
- орфографиялық;
- стилистикалық;

- лингвоелтанулық;
- әлеуметтік-мәдени [2].

Бұл мақалада интерференцияның кей түрлеріне тоқталып, оларды шешу жолдары қарастырылады.

- Фонетикалық интерференцияны ағылшын тілі сабақтарында көп байқауға болады. Интерференцияның ең көп кездесетін мысалдары – екінші тілдегі сөздегі екпіннің дұрыс қойылмауы: *development, industry, botany*. Фонетикалық интерференция мәселесін шешуде алдыңғы ғасырда ғана табылған әдіс – тыныштық әдісі деп аталады. Бұл әдіс – ағылшын тілін оқып бастаған адамдарға алдымен тыңдату арқылы үйрету. Яғни олар алғашқы сабақтарда интенсивті түрде мәтіндер бойынша тыңдалым жаттығуларын жасайды да, айтылымды бастамайды. Нойфельд жасаған тұжырым бойынша, оқушылар тыңдалым сабағынан кейін оқылып жатқан тілде анығырақ сөйлеген. Мұндай тыңдалым сабақтарында оқушылар екінші тілде мүлде сөйлемейді де, фонетикалық қателіктердің алдын алады [3].

Семантикалық интерференция да жіті назар аударуды талап етеді. Өлем тілдерінің көбісінің сөздік қоры екі немесе бірнеше тілдерге ортақ сөздерді қамтиды. Мұндай ортақ сөздердің пайда болуы тарихи оқиғаларға байланысты – тілдердің ортақ шығу тегі, түрлі тілдерде сөйлейтін халықтардың ұзақ уақыт бойы тұрмыстық және мәдени қатынаста болуы. Грек және латын тілдерінен енген сөздер көптеген тұрмыстағы жаңа түсініктерді жеткізеді. Семантикалық интерференция сөз мағынасы деңгейінде орын алады. Интерференцияның бұл түрі адамға алдын-ала белгілі ақпараттың екінші тілде басқаша берілуі әсерінен болады. Мұндай жағдайда шетел тілін оқытушылар «сөздіктің жалған достарымен» ұшырасып жатады. Мәтін аудару барысында студенттер басқа тілдегі сөздің аудармасын сөздіктен қарамай, ана тіліндегі сөзбен ассоциация құру арқылы қателіктер жасап жатады. Сөздіктің жалған достары – екі тілде жазылуы немесе айтылуы ұқсайтын, шығу тегі бір, бірақ мағыналары әртүрлі сөздер жұбының болуы [4, 5]. Қазақ және орыс тілдерінің тұрмыстық және мәдени жақын қарым-қатынаста екенін ескере отырып, «сөздіктің жалған достарының» қазақ тілді студенттерге де тән мәселе екенін айтып өтуге болады. Мысалдар келтіретін болсақ:

«Жалған достар»	Бұрыс аударма	Дұрыс аударма
focus	фокус	назар
criminal	криминалдық	қылмыскер
original	оригиналды, қайталанбас	бастапқы
technique	техника	әдіс-тәсіл
mayor	майор	әкім

Сөзсіз, «globalization», «communication», «information», «management», «test» секілді интернационализм сөздер ассоциация әдісімен аударылады. Осы себепті семантикалық интерференцияны шешудің бірден-бір әдісі – «сөздіктің жалған достарын» есте сақтау және оқушыларға сөздікті дұрыс қолдануды үйрету.

Интерференцияның тағы бір түрі – грамматикалық интерференция. Мысалы, қазақ тіліндегі септіктердің жалғауларының ағылшын тіліндегі мезгіл, мекен шылауларына сәйкестігі. Ағылшын тілін үйрену кезіндегі интерференцияның тағы бір жарқын мысалы – артикль қою мәселесі. Белгілі (the) және белгісіздік (a, an) артикльдерін қою қиындығының себебі – қазақ тілінде ондай артикльдердің болмауы. Сонымен қатар, қазақ және ағылшын тілдеріндегі сөйлем құрылымдарында үлкен айырмашылықтар бар. Мысалы, қазақ тіліндегі сөйлемдерде баяндауыш сөйлем соңында келуі мүмкін болса, ағылшын тілінде баяндауыш міндетті түрде бастауыштан кейін орналасады. Салыстырайық: «Мен университетке бара жатқан кезде Әселді көрдім» және «I saw Assel when I was going to the University», «Мен кеше достарыммен серуендедім» және «I walked with my friends yesterday». Мәтінді аудару барысында студенттер аталған

ерекшеліктерден қателіктерге орын беріп жатады. Осындай кедергілерден құтылудың бір ғана жолы бар. Ол – есте сақтау. Мұндай қателіктер ұлттық ерекшеліктер, құндылықтар мен этикалық нормалардың сәйкес келмеуінен туындайды. Интерференция мәселесі адамның басқа мәдениет өкілінен байқаған бір құбылысты өзі үйренген әлемтану призмасы арқылы қабылдау. Мысалы, кей студенттер «How are you?» деген сұраққа жауап ретінде өз өмірінде болып жатқан қиындықтар мен мәселелерді айтып жататын байқаймыз. Бұл тіркес – ағылшын тілінде тек сәлемдесу әдебіне жататынын білмей қалып жатады. Мұндай интерференцияны шешу жолы – әлеуметтік-мәдени сенімділікті арттыру, ал ол тек студенттер ағылшын лингвомәдениетінің өзгешеліктерін түсінгеннен кейін ғана жүзеге асады.

Сөзсіз, интерференция мәселесі қазіргі шет тілдерін үйрету процесінде көптеген қиындықтар туғызуда және мұндай күрделі мәселені жеңу оңайға түспесі анық. Алайда, түпнұсқалық оқу материалдарын қолдану, аудиокурстар мен газет-журналдар, интернеттен таза ағылшын тіліндегі, ешқандай өзгеріс енген материалдар табу арқылы бұл мәселені жеңілдетуге болады. Сонымен қатар, оқытылып жатқан тілдің ерекшеліктерімен жұмыстың дұрыс ұйымдастырылуы интерференция мәселесінен туған қателіктердің біраз азаюына себеп болары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Лингвистический энциклопедический словарь. <http://slovar.cc/rus/lingvist/1465836.html>
2. Алимов, В.В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации) [Текст] / В.В. Алимов. – М.: КомКнига, 2011. – 232 с.
3. Neufeld, G. Toward a Theory of Language Learning Ability, 1979
4. Акуленко В. В. Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика». – М.: «Сов. Энциклопедия», 1969. С. 384 <http://windjview.sourceforge.net/>
5. Интернациональные слова и «ложные друзья» переводчика <http://sch-yuri.ru/transltn/false.htm>

Дуйсенбенова С.Д.,
жоғары санатты әдіскер
Сапаргужина Б.К.,
жоғары санатты Монтессори педагогі
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ МЕН ОҚЫТУДА М. МОНТЕССОРИ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ РӨЛІ

Бүгінгі таңдағы әлемдік білім беру кеңістігінде білім беру мақсаттары туралы түсініктер өзгеріп отыр. Осыған байланысты отандық педагогика жетістіктерін пайдаланумен қатар заманауи білім беру үшін, гуманистік бағытымен педагогиканың құрылымдық идеяларынан тұратын, шетел тәжірибелері өзекті болып отыр. Осы инновациялық қозғалыста итальяндық педагог Мария Монтессори жүйесі ерекше орын алады.

Мария Монтессоридің аты қазіргі уақытта балалармен жұмыс істейтін барлық педагогтар мен ата-аналарға белгілі. М. Монтессоридің маңызды енгізген жаңалығы баланың еркіндік пен дербестік құқығын мойындауға, өз жұмыс қарқыны мен білімді игерудің ерекше тәсілдерінен құрылған, 3 жастан 12 жасқа дейінгі балаларға арналған бірегей оқу үдерістерін құру болып табылады. М. Монтессори педагогикасы балаға деген сенімге, оның өзін-өзі дамытуға, тәртіп пен тәртіпке деген табиғи ұмтылысына негізделген. М. Монтессори бала өзінің табиғатына сәйкес арнайы дайындалған пәндік-кеңістіктік ортада өз бетінше дамуы үшін ортаны арнайы дидактикалық құралдармен жабдықтаған.

Бұл пәндік кеңістік ортасы 5 аймаққа бөлінеді:

- 1) күнделікті өмір жаттығулар аймағы;
- 2) сенсорлық даму аймағы;
- 3) сөйлеуді дамыту аймағы;
- 4) математикалық аймақ;
- 5) ғарыштық тәрбие аймағы.

Монтессори педагогикасында бұл арнайы ортада әр бала қай жерде, қандай материалдармен және қанша уақытта айналысатынын өз бетінше таңдауға құқылы. Педагог жұмыс барысында тек баланың өзін-өзі дамуында алға басқан кезінде қажет болса, көмектесу үшін балаларды мұқият қадағалап отырады, бірақ педагог баланың қызметіне араласпайды тек сырттай бақылап отырады. Егер бала педагогтан көмек сұраса ғана көмек көрсетеді.

«Маған осыны өзім жасауға көмектес» - дейтін М. Монтессори педагогикасының ұраны болып қалыптасқандығы кездейсоқ жайт емес. Ұйымдастырылған оқу кезеңінде балалар өздерін еркін ұстайды, өзіне қызықты болып табылатын материалды өзі таңдап алып, жұмыс істейді.

Монтессори педагогикасының басты ережесі арнайы жабдықталған ортада балалар еркін жүріп тұрады, қолданған затын ескертусіз қай жерден алса сол жерге апарып, орнына қояды, қажет кезде тәрбиешіден көмек сұрайды, жіберген қателіктерін тауып оларды түзетеді, бастаған жұмысын аяғына дейін жеткізу керек, басқа балаларға бөгет болмай тыныштықты сақтап, еңбек етеді.

Балалардың еркін қозғалып, өзіне сенімді, икімді, дербес болу мүмкіндігі «Күнделікті өмір жаттығулар» аймағында дамиды. Бұл аймақта балалар нағыз инемен түйме қадайды, шынайы үтікті тоққа қосып, ысытып, киім үтіктейді, аяқ киімін тазалайды, нан және көкөністерді өткір пышақпен кеседі және т.б. Олар тамақтану кезінде өздеріне толық қызмет көрсетеді: асхана аспаптарын қояды, сулық пен нан әкеледі, сусынды құяды және т.б. Балалар осылай шынайы өмірде кездесетін күнделікті өмірге араласып, ересек адамның көмегінсіз өздері киініп, жуынып, өздеріне қызмет ету қабілеттері шындалады.

Білмейтін адамға, Монтессори педагогикасы балаларға, олардың талаптары, еркеліктері мен бір сәттік қалауларымен айқындалатын, шектеусіз еркіндік ұсынатын сияқты болып көрінеді. Ал шын мәнінде балаларға шыдамдылық және табандылықпен, олардың еркіндігі басқа адамдардың еркіндігімен шектелетіндігі, ал басқа адамдармен келісу қажеттігі туралы жағдайды түсіну мен қабылдауға көмектеседі. Монтессори өзінің еркіндік түсінігін баланың үлкендердің еркіне тәуелді болмау деп түсіндірді.

Бұл дегеніміз баланың үлкендердің шамалы ғана көмегі арқылы өзіне қызмет етуі, жаңаны игере білуі, маңызды шешімді өзі қабылдауы мен баланың даралық құқығын қорғау болып табылады. Монтессори жүйесі бойынша балалар осындай тәртіп пен еркіндіктің үйлесімі арқылы қарапайым ережелерді сақтап тәртіпке, дербестікке, жан-жақты, саналы, бақылағыштыққа, өзін және басқа адамдарды қадірлеуге, тұлға ретінде өзін-өзі қалыптастыруға, келісім жасасып, бірге әрекеттенуге үйренеді. Монтессори педагогінің міндеті балаларға өзін-өзі дамыту жұмыстарында көмек беру, оның өз бетімен білім алуына жағдай жасау, балаларды топта сақталатын ережелермен таныстыру, балалардың іс-әрекетін бақылап, тек қажет кезінде көмек көрсету, дидактикалық материалдарды қалай дұрыс қолдану керектігін үйрету, топтағы жағымды атмосфераны қалыптастыру, келіспеушілікті шешу, баланың әрі қарай өзін дамытуда бағыт беру. Бала үшін Монтессори материалдары әлемнің есігін ашатын кілт болып табылады, соның арқасында өзінің әлем туралы бейберекет және өңделмеген әсерін ретке келтіреді және сезінуге, мақсат қоюға және оған қол жеткізу үшін сәйкес жолын таба білуге үйренеді. Дидактикалық құралдардың күшті тартымдылығы арқылы бала заттарға қызығушылық танытады. Білуге құмарлық және жұмыс істегеннен алған ләззаттан, оған әлемді түсінуге көмектесетін, онда ішкі уәждеме сезімі пайда болады.

Біздің елде Монтессори педагогикасы бойынша жұмыс істеу барысында Монтессори құралдарымен жұмыс істеу мақсатын сақтай отырып, ұлтымыздың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін ашатын ұлттық нақыштағы құралдарды қолдану міндетті. Мысалы, қонақжайлылыққа тәрбиелей отырып, дастарқанды жаюда әдемі оюланған ыдыс-аяқтармен «Күнделікті өмір жаттығуы» аймағын жабдықтауға болады. Бұл аймақта балалар нан турап, көкөністер мен жемістерді қолданып, ас жасаса, ұннан қамыр илеп, балаларға сол иленген қамырды бөліп беріп, бауырсақ кестіріп, қолының ұсақ моторикасын жетілдіруге болады. Оны асханадағы аспазшы апайлар майға пісіріп берсе, балаларға бауырсақ «ұлттық тағам» - деп нанның қадірін айтып, «Монтессори шеңберін»-жүргізу арқылы түсіндіру ұтымды.

Сондай-ақ Монтессори педагогикасында «Математика» бөлімінде санға затты сәйкестендіруді игеруге арналған «Ұршық» деп аталатын құрал бар. Балаларға бұл құралды таныстыру алдында ертеден келе жатқан халқымыздың қолөнерінде жүннен жіп иіруге қолданатын ұршық туралы түсінік бере отырып, таныстыруға болады. Бейнелеу өнері бөлімінде қағаздан тек жолақтар қиғызып қана қоймай, ою-өрнектерді қиюға арналған қалыптарды қолданып, текеметтер, ыдыс-аяқтарды безендіруге болады. Балалар берілген заттарды өрнектеп қана қоймай сонымен қатар олардың қайшымен, желіммен жұмыс істеу барысында қолдарының ұсақ моторикасы дамып, алдағы уақытта қалам ұстап, жазу қабілеттері қалыптасады.

Қазіргі кезеңде ұлттық патриотизмнің басты көрінісі – қазақтың ана тілінде сөйлеуі, жас жеткіншектерге ұлттық тәрбие беру, ізет, құрмет, қайырым, мейірім сезімдерін дамыту мақсатында Монтессори педагогикасындағы «Тіл дамыту» бөлімінде үлкен және кіші қозғалмалы альфавиттерді қолданып, өзінің аты-жөнін, ата-анасына, Отанына деген құрметті жаза білуге үйренеді. Бұл тіл дамыту бөлімінде қозғалмалы әріптер алдымен ағылшын тілінде кейін орыс тілінде болса, заманның талабына сай қазақ тілі әріптері де жасалған. Балалар бұл бөлімде үлкен қызығушылықпен жұмыс жасайды.

Монтессори құралдарының «Ғарыш әлемі» бөлімінде әр елдің карталары, тулары, жан-жануарлар, өсімдіктер т.б. көптеген айнала қоршаған әлем туралы құралдар берілген. Монтессори сыныбында балаларға еліміздің картасын қарата отырып, жан-жануарлары мен өсімдіктерімен таныстыра отырып, оның қандай үлкен, кең байтақ екені түсіндіріледі.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуда М. Монтессори педагогикасы «Сендер осы елдің болашағысыңдар, оны қадірлеп қорғау, дамыту енді сендердің қолдарында!»- деп балаларды өз Отанын сүйуге, оны құрметтей білуге, жас ұрпақты ойлы да іскер, жігерлі де батыл, өзіне-өзі сенімді, интеллектуалды деңгейі биік, жан-жақты азамат ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «БАҰО «Өрлеу» АҚ, «Қазақстан республикасы мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының оқу-тәрбие үдерісіне М. Монтессоридің педагогикалық жүйесін енгізу бойынша әдістемелік құрал». – Алматы: «Кредос - Трейд» ЖШС баспаханасы, 2013 ж.
2. Хултинен Е.А. «М.Монтессори ғылыми-педагогикалық әдісі»; – Москва: «Астрель» баспасы, 2010 ж.
3. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту мазмұнын жаңарту бағытында М.Монтессори педагогикасын пайдалану (әдістемелік құрал) «Өрлеу» БАҰО АҚФ ПҚБ АИ. – Астана, 2018 ж.

Есенғалиева А.М.,

к.п.н, и.о. профессора
Кан Л.Ю.,
педагог-мастер
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Анализируя сущность образования в Казахстане, необходимо подчеркнуть, что наша система образования стремится войти на паритетных началах в мировое образовательное пространство. Все это потребовало, чтобы система образования Республики Казахстан была ориентирована, прежде всего, на обеспечение высокого качества обучения и воспитания молодежи, подготовки ее к труду в новых рыночных отношениях. В принятых Законах «Об образовании» и «О языках» заложены нормы, обеспечивающие демократию и гуманизацию образования в РК. Этими законами была определена главная задача образования – создание государством необходимых условий для формирования и развития личности на основе национальной и мировой культур, общечеловеческих ценностей, свободы выбора языка обучения и типа учебного заведения [1, 2].

Сделаны крупные шаги в поддержку обновления системы образования, в том числе разработка и внедрение государственных общеобязательных стандартов образования, внедрение трехступенчатой модели высшего образования на основе кредитной технологии, внедрение вариативного образования, начата работа по разработке критериев оценки качества образования и т.д.

Для решения проблем связанных с мотивацией студентов к изучению иностранных языков в последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении современных технологий в процессе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения.

Основной целью обучения иностранным языкам является формирование и развитие коммуникативной культуры, обучение практическому овладению иностранным языком. Задачей учителя является активизировать познавательную деятельность студентов в процессе обучения иностранным языкам. Для этого педагог иностранного языка в своей педагогической деятельности может использовать современные методики такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика с использованием новых информационных технологий и Интернет-ресурсов, которые помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей детей, их уровня обученности, склонностей и интересов [3].

Эффективность процесса обучения, достижение высоких результатов в усвоении программного материала во многом зависит от заинтересованности студентов. Безусловно, существует множество разнообразных форм, позволяющих сделать учебную деятельность максимально эффективной.

Одной из них является проектная работа. Проект – это творческая деятельность, соответствующая физиологическим и интеллектуальным возможностям студента, с учётом требований, предъявляемых государственным стандартом.

Цель проектов – способствовать формированию системы знаний и умений, воплощённых в конечный интеллектуальный продукт; содействовать самостоятельности, умению логически мыслить, видеть проблемы и принимать решения, получать и использовать информацию, заниматься планированием, развивать грамотность и многое другое. Он позволяет создать на уроке творческую атмосферу, где каждый вовлечен в активный познавательный процесс на основе методики сотрудничества. Преимущества проектной работы известны уже давно и широко используются в западной и отечественной методике преподавания иностранного языка.

Суть проектного обучения заключается в том, что при подготовке проекта учащиеся изучают интересные для себя темы. Проекты способствуют активизации студентов: они должны писать, вырезать, наклеивать, подбирать информацию в справочниках, разговаривать с другими людьми, искать фотографии и рисунки и даже самостоятельно делать аудио- и видеозаписи. В этом случае повышенная познавательная и творческая активность обусловлена стремлением студентов проявить инициативу, что-то сделать своими руками. Посредством своих работ они учатся концентрировать усилия, управлять своей деятельностью и добиваться результатов.

На основании выше изложенного можно сделать следующие выводы:

1. В центре учебного процесса находится студент, его познавательная и творческая деятельность.

2. Ответственность за успех учебной деятельности школьники в большой степени берут на себя.

3. Главная цель такого обучения – развитие интеллектуальных и творческих способностей студентов, с тем, чтобы они были способны к самореализации, самостоятельному мышлению, принятию важных для себя решений [4, 5].

Итак, в заключение следует отметить, что использование современных технологий или их элементов в процессе преподавания иностранного языка доступно каждому преподавателю.

Используя современные технологии и нетрадиционные формы проведения занятий, дают возможность не только поднять интерес учащихся к изучаемому предмету, но и развивать их творческую самостоятельность, обучать работе с различными источниками знаний. Информатизация учебного процесса на современном этапе выдвигает задачу перехода к новым педагогическим технологиям и прогрессивным методам образования. В связи с этим важнейшими задачами совершенствования учебного процесса являются как повышение информационной культуры преподавателей, как следствие повышение уровня образования и учащихся, так и проблемы адаптации информационных технологий в сфере образования, разработки единых стандартов при создании программных продуктов.

Использование современных технологий положительно влияет на учащихся и способствует:

- развитию творческого мышления;
- эстетического воспитания (например, за счет использования возможностей компьютерной графики, технологии Мультимедиа);
- развитию коммуникативных способностей;
- формированию умений принимать оптимальное решение или предлагать варианты решения в сложной ситуации;
- развитию умений осуществлять экспериментально-исследовательскую деятельность (например, за счет реализации возможностей компьютерного моделирования или использования оборудования, сопрягаемого с ЭВМ) [6, 7].

Таким образом, использование метода проектирования на уроках иностранного языка способствует не только повышению эффективности качества знаний, повышению интереса к изучению языка, но и развитию творческого мышления школьников.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» Астана, 2007.
2. Закон РК «О языках» - Астана, 2001.
3. Рогова Р.В. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г.В. Рогова, Ф.М. Рабинович, Т.Е. Сахарова. - М.: Просвещение, 1991.
4. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // ИЯШ - 2001 - №2. С.14 - 19.
5. Теслина О.В. Проектные формы работы на уроке английского языка // ИЯШ - 2002 - №3. С.41 - 46.
6. Владимирова Л.П. Интернет на уроках иностранного языка // ИЯШ - 2002 - №3. С.39 - 41.
7. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // ИЯШ - 1991 - №2. С.3 - 10.

Каирбаева Р.М.,
мұғалім-модератор
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Мемлекетіміздің әрбір баласы – еліміздің ертеңі екенін ескерсек, ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылар сапалы білім алып, азамат болып қалыптасуына жағдай жасау міндетіміз болып табылады. Сапалы білімнің барлығы үшін қолжетімді болу шартын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру процестерінің бірі инклюзивті білім беру болып табылады. Алғаш рет 2002 жылы Қазақстан Республикасының «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетулік қолдау туралы» Заңы күшіне енді. Заң әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзетулік қолдаудың түрлері мен әдістерін анықтайды, мүмкіндігі шектеулі және ерекше білім беруді қажет ететін балаларға тиімді көмек жүйесін құруға, олардың тәрбиесіне, оқуына, еңбектік және кәсіптік дайындығына, бала мүгедектігінің алдын алуға байланысты мәселелерді шешуге бағытталған. Республикадағы инклюзивті білім беруді дамыту жұмыстарын жетілдіру және барлық балалардың білім алу құқығы келесі құжаттармен реттеледі: Қазақстан Республикасының Заңдары: «Білім туралы», «Балалар құқықтары туралы», «Мүгедектер құқықтары туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетудегі қолдау туралы». Мәселен, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттеріне: білім бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау және жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы парасатты байыту» қажеттілігі айрықша деп атап көрсетілген. Осыған байланысты қоғам алдына оқушының жеке басын үйлесімді дамытуға бағыттайтын міндеттер қойылып отыр. Отанымыздың әрбір болашақ азаматын жан-жақты тәрбиелеп, білім беру арқылы дамыту ең жауапты іс. Қазіргі таңда балалардың мүмкіндіктерін ескере отырып, өзгелермен теңдей білім алуына барлық жағдай жасалуда. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беруді қолдау бағытында жалпы білім беретін мектептерде белгілі себептермен ақыл-ой дамуында ауытқуы бар немесе психикалық даму тежелген оқушылар білім алуда. Әр оқушының білім алуда өз ерекшеліктері бар. Мәселен әр оқушының эмоционалдық және психикалық таным процестерінің дамуы деңгейі әртүрлі. Қазіргі таңда әр оқушыға жеке тұлға ретінде қарап, саналы тәрбие сапалы білім беру өмір талабы болып табылады. Бүгінде еліміздің барлық аймағында мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді қолдау негізінде жалпы білім беретін мектептерде түзете-дамыта оқыту сыныптары біртіндеп ашылып жатыр. Бұл сыныптың мақсаты: әр сыныптағы мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бір сыныпқа топтастырып, әр оқушыға жекелеп сыныбы мен оқу бағдарламасына сай білім беру.

Инклюзив – сөзі латын тілінен аударғанда «өзімді қосқанда» ал, ағылшын тілінен аударғанда «араластырамын» деген мағынаны білдіреді. Инклюзивті білім берудің мақсаты: даму мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты балалармен бірге білім беру. Яғни, адамның жынысына, дініне, шығу тегіне қарамастан тең құқылы жеке тұлға ретінде білім беру жүйесі болып табылады. Инклюзивті білім беру – мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-үйретудің бір формасы. Бұл арнаулы білім беру жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формаларды ығыстырмайды. Нағыз инклюзивті білім берудің 2 жүйесін, жалпы және арнаулы жүйелерді бір-біріне жақындастырады. Жалпы

білім беретін мектепте мүмкіндігі шектеулі оқушыларды бірлесіп (интеграциялы түрде) оқуын ұйымдастыру боп табылады.

Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Шетел тілін оқытудың басты мақсаты – оқушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту» деп көрсетілген. Өйткені қазіргі нарық жағдайында шетел тілін, оның ішінде ағылшын тілін меңгеру, шетел тілінде сөйлей білу өмірдің өзекті мәселесіне айналды. Сондықтан өсіп келе жатқан ұрпаққа шетел тілін оқытуда әртүрлі әдістемелік жаңа тәсілдерді түрлендіре, күрделендіре түсу қажеттілігі туындап отыр. Шетел тілі сабағында ерекше білім алу мұқтаждықтары бар балалардың ойын, сұрақ-жауап, өлең сөздерін толықтыру, суретке қарап мәтін құру, карточкаларды қолдану арқылы ауызша сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға болады. Кейінгі кезде мультимедиалық, гипермәтіндік, желілік және коммуникациялық ақпараттық технологиялардың пайда болуы шетел тілін тиімді оқыту үшін үлкен мүмкіндіктерге жол ашты. Мультимедиалық технологиялар мәтіндік құжаттарға, графикалық суреттер, дыбыс және бейне-көріністерін пайдалануға мүмкіндік береді. Ағылшын тілі сабағында ерекше білім алу мұқтаждықтары бар балалардың тілін дамыту, білім-білік дағдыларын қалыптастыру, сөйлеуге деген қызығушылығын, белсенділігін арттыру мақсатында қолданылатын әдістерге төмендегілерді жатқызуға болады:

- Ауызша әдіс – теория және фактіге негізделген білімді қалыптастыруда, үй тапсырмасын және жаңа сабақты пысықтауда, ережелерді қайталауда пайдаланылады.

- Көрнекі әдіс – бақылау қабілетін дамыту, оқылатын мәселеге ықыласын көтеру және оқу материалының мазмұнын көрнекілік арқылы түсіндіруде қолданылады.

- Практикалық әдіс – практикалық іскерлік пен әдетті дамыту үшін; тақырып мазмұнына сәйкес практикалық жұмыстарды жүргізу үшін; түсіндірілген материалды оқушылардың қаншалықты меңгергенін бақылау үшін пайдаланылады.

- Ойын әдісі – ерекше білім алу мұқтаждықтары бар балалардың сабаққа деген қызығушылығын оятып, белсенділіктерін арттыра түседі, сонымен қатар оқушылардың сөйлеу-білік дағдыларын қалыптастырады.

Аталған әдістерді пайдалана отырып, түрлі тапсырмалар мен жаттығуларды, теориялық мәселелер мен қағидаларды оқушыға меңгерту тиімді болып табылады.

Келесі жаттығу түрі – сөйлеуге үйрету. Алмасып сөйлеу «Stirrer» жаттығуы барысында барлық оқушылар сұрақ-жауап, өтініш айту, нұсқау беру және тағы басқа жұмыстары ретінде қарапайым іс-әрекеттерді жасай алуы тиіс. Балалар бөлік элементтерден жаңа, тұтас жағдай құрай алуы керек. Оқушылар жалпы арнаулы сұрақтарды қоя алуы, әртүрлі сұрақтарға жауап бере алуы, өтініш, бір нәрсемен келісетінін немесе келіспейтіндігін білдіре алуы керек. Оқушылардың сөйлеу қарқынын өсіру қажет және әр оқушы сөйлегенде екі репликадан айтуы тиіс. Қазіргі кезеңде пән мұғалімдерінің кеңінен қолданып жүрген тілдік жаттығуларының біріне «Stirrer» және «Settler» жаттығулары жатады. «Stirrer» жаттығуы «All my friends and neighbors» жаттығуы келесі сөйлемнен басталады, «I am looking for all my friends and neighbors who ... enjoy making pictures». If needed, help the person who is left in the middle to think of a phrase to add to «I am looking for all my friends and neighbors who ...». Тілдік жаттығудың мақсаты – ерекше білім алу мұқтаждықтары бар балалардың сабаққа деген бетбұрыстарын туғызу. Тілдік жаттығу барысындағы мұғалімнің жылы дауысы, сұрақтардың алдын ала ойластырылып тапсырмалардың дұрыс жоспарлануы мұғалім мен оқушының арасындағы жақсы қарым-қатынас туғызып, алдағы сабақтың нәтижесін жоғарлата түседі. Әдетте оқып болғаннан соң түсінік айтылады және жаттығулар жасалады. Сөйлей алудың әдістерімен қорытындыланады. Әңгімелесу балалардың логикалық ойлауын, тілдің қалыптасуына, қорытынды жасауға көмектеседі. Оқушылардың ағылшынша сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін сөйлеудің дұрыс үлгісін көрсету керек. Оқушының сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін: сөзді, сөз тіркестерін дұрыс айтуға үйрету, мәтінді, өлең сөздерді айтқанда дауыстың анық болуын қадағалау, сұрақтарға жауап беру, дұрыс

сөйлеуге үйрету, сұрақ қоя білу мен әңгімені бастау, жалғастыру, аяқтай білу қабілетін қалыптастыру сияқты жұмыстар қатар жүргізіледі. Сондай-ақ берілген мәтіннің мазмұнын айту мен сөйлеу үлгілерін сауатты түрде құрастыра білуге, диалог арқылы сұхбаттасу сияқты жұмыстар кеңінен жүргізіледі. Осындай жұмыс кең түрде жүрген тұста оқушының сөйлеу ерекшелігі күннен-күнге дамып, жан-жақты артып отырады. Ал бұл оқушының сөйлеу дағдысын қалыптастыру үшін: оқушы меңгерген лексикалық материалдар бойынша талқылауға қатысып, мәтін бойынша түсінгенін еркін жеткізе білуге дағдыланады. Қойылған сұрақтарға тез және нақты жауап беру және сурет бойынша әңгіме құрастыру, әртүрлі жағдаяттарға байланысты сұрақ қоя білу мен схема бойынша сөйлемдер құрастырып айту жұмыстары басты рөл атқарады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың ағылшын тілі немесе орыс тілі, қазақ тілі қай пән болса да жеткен жетістіктері ол бала мен мұғалімнің жетістігі деп ойлаймын.

Сонымен, қорыта айтқанда, инклюзивті оқыту – балалардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі балаларға оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады.

Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктерімен анықталады.

- Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.
- Әрбір адам қарым-қатынасқа құқылы.
- Барлық адам бір-біріне қажет.
- Білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады.
- Барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді.
- Әрбір оқушы үшін жетістік қажет ету өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру.
- Жан-жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.
- Мүмкіндігі шектеулі бір оқушының болса да білім сапасының жоғарылауы, ұлтымыздың саналы келешегіне қазіргі уақыттан бастап жинақталынып жатқан қор деп түсінуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Білім туралы» ҚР-ның 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы (15 сәуір 2016 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. Қазақстан Республикасында білімді және ғылымды дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016 жыл.
3. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы № 348 бұйрығымен бекітілген.
4. Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана: ҚР БЖҒМ, – 5-б.
5. Жұмаева Э.С. Ағылшын тілін оқытудағы жаңа ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігі. – Қызылорда: Санат, 2012. – 20-24 бб.
6. Қойшығұлова Л. Ағылшын тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану // Ағылшын тілін оқыту әдістемелігі. 2014. – № 1. – 44-45 бб.
7. Мадиева С.С. Benefits of extracurricular activities for students // Ағылшын тілін оқыту әдістемелігі. – № 1. – 4-5 бб.

Кемайкина Т.Н.,

к.п.н., доцент
Бочарова Д.А.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ПРИЕМНОГО РОДИТЕЛЯ

Понятие «психологический портрет личности» заимствованно из французского (portrait – страдательное причастие от peindre – рисовать, выставлять, изображать), в русском языке слово «портрет» получило широкое использование в эпоху правления Петра I. На протяжении трех столетий в общеупотребляемом контексте слово «портрет» не перетерпело существенных изменений, однако были расширены границы его применения в разных отраслях научного знания. Так, согласно толкового словаря современного русского языка, слово «портрет» может быть интерпретировано как «картина, рисунок или фотография с изображением лица, фигуры какого-нибудь человека», «изображение, характеристика», «описание внешности персонажа в литературном произведении» [1, с. 749]. В то же время портретная тематика находит широкое использование в истории, психологии, культурологии и т.д., где слово «портрет» несет разную смысловую нагрузку. Например, согласно результатам исследования, Н.М. Ракитянского, «портрет» может пониматься как жанр какого-нибудь вида искусства, использоваться в кино, на телевидении и т.д. Автор указывает на то, что в психологической науке в широком смысле понятие «портрет» может быть применено для описания характерных черт объекта [2]. Например, согласно А.Н. Сухову, «под психологическим портретом понимается целостный систематизированный, избирательный, но достаточно объективный комплекс сведений о психологии лиц (групп). Составить психологический портрет – значит, исходя из стоящей задачи определить психологическое своеобразие конкретного лица, обратив особое внимание на те психологические характеристики, которые могут непосредственно использоваться для ее решения» [3, с. 306].

Анализ литературы [4-6] позволил вычленить следующие психологические характеристики, которыми обладают приемные родители, взявшие на воспитание детей-сирот: активная жизненная позиция, позитивная самооценка, высокий уровень самоконтроля; ответственность и терпимость в отношениях; ориентация на семейные интересы; установление эмоционального контакта с приемным ребенком; умение создать ролевое и психологическое пространство для приемного ребенка в семейной системе.

Эмпирическое исследование выявленных характеристик стало одной из задач нашей работы. Исследование проводилось при поддержке ОФ «АНА УЙ» «Центр поддержки усыновления «Жанұя», в настоящее время Национальное агентство по усыновлению, летом 2019 года (Летняя школа приемных родителей).

В исследовании приняли участие 17 (34 человека) семейных пар приемных родителей, стаж приемного родительства 1-3 года, возраст родителей 32-55 лет, все имеют кровных детей.

Изучение личности приемного родителя проводилась с помощью: методика диагностики самооценки мотивации одобрения Д. Марлоу, Д. Крауна [7]; Тест жизнестойкости С. Мадди (в адаптации Д.А. Леонтьева, Е.И. Рассказовой) [8]; Тест семейных ресурсов (А.В. Махнач, Ю.В. Постылякова) [9]; Шкалы семейной адаптации и сплоченности (FACES-III) Д.Х. Олсона [10].

Беседа (фокусированное интервью) проводилась с целью анализа отношения замещающей семьи к следующим параметрам: мотивы приема ребенка-сироты на воспитание; наличие кровных детей в семье; основные трудности, возникающие в процессе общения с ребенком и его воспитания; степень удовлетворенности сложившейся ситуацией; степень адаптации ребенка в приемной семье; динамика психического и

физического развития ребенка в приемной семье; необходимость в психолого-педагогической и социально-юридической помощи.

Рассмотрим основные результаты исследования, так по методике диагностики самооценки мотивации одобрения (Д. Марлоу, Д. Крауна) выявлено, что 85% приемных родителей имеют высокие показатели мотивация одобрения, демонстрируют поведение, соответствующее социальным нормам, 15% излишне требовательны к себе.

Тест жизнестойкости представляет собой адаптацию Д.А. Леонтьевым и Е.И. Рассказовой опросника Hardiness Survey, разработанного С. Мадди. Жизнестойкость (hardiness) включает три компонента: вовлеченность, контроль, принятие риска. Выраженность этих компонентов и жизнестойкости в целом препятствует возникновению внутреннего напряжения в стрессовых ситуациях за счет совладания со стрессом и оценки неблагоприятных ситуаций как менее значимых. Эти компоненты жизнестойкости важны для понимания сильных сторон приемного родителя и прогноза успешности замещающей семьи. Тест включает 45 пунктов, содержащих прямые и обратные вопросы всех трех шкал опросника (вовлеченность, контроль и принятие риска).

Результаты теста жизнестойкости позволили оценить способность и готовность приемного родителя активно и гибко действовать в ситуации стресса и трудностей. Компоненты вовлеченности, контроля, принятия риска, а также жизнестойкости представлены относительно с одинаковой частотой.

Тест семейных ресурсов (А.В. Махнач, Ю.В. Постылякова) измеряет основные системные семейные ресурсы – семейную поддержку, физическое здоровье членов семьи, навыки решения проблем в семье, роли и правила, эмоциональную связь в семье, финансовую свободу, коммуникацию и навыки управления семейными ресурсами.

Диагностика по Тесту семейных ресурсов позволила выявить основные ресурсы, которые требуют тщательной проработки – это семейная коммуникация (57% приемных родителей имеют низкий уровень выраженности важного ресурса семьи, 29% - уровень средний и только 14% – высокий) и эмоциональная связь в семье (критично низкий уровень у 53% родителей, 27% со средним уровнем и только 18% приемных родителей обладают высоким уровнем эмоциональной связи).

Шкала семейной адаптации и сплоченности Олсона (FACES III) представляет собой стандартизированный опросник, цель которого является оценка семейной структуры замещающей семьи. В основе создания методики лежит «циркулярная модель» («круговая модель») Д.Х. Олсона, включающая в себя три важнейших параметра семейного поведения: сплоченность, адаптацию и коммуникацию. Для диагностики семейной сплоченности используются следующие показатели: «эмоциональная связь», «семейные границы», «принятие решений», «время», «друзья», «интересы», «отдых», а для диагностики семейной адаптации – «лидерство», «контроль», «дисциплина», «правила», «роли» в семье. Уровни семейной сплоченности определяются следующими границами: «разобщенный» (10-29), «разделенный» (30-38), «связанный» (39-46), «сцепленный» (47-50), семейной адаптации – «ригидный» (10-19), «структурированный» (20-25), «гибкий» (26-30), «хаотичный» (31-50). Посредством комбинирования четырех уровней сплоченности и адаптации можно определить 16 типов семейных систем. Четыре из них являются умеренными по обоим параметрам и называются сбалансированными, характеризующими успешность функционирования семейной системы. Для семейной сплоченности этими уровнями является разделенный и связанный, для семейной адаптации – структурированный и гибкий. Крайние (экстремальные) уровни семейной сплоченности и адаптации трактуются как проблемные, ведущие к нарушению функционирования семейной системы. Оставшиеся восемь типов относятся к средним: один из параметров является экстремальным, а другой – сбалансированным. Средние значения показателей семейных структур засвидетельствовали наличие разделенной и хаотичной структуры приемной семьи, что соответствует среднему или полусбалансированному типу.

На основании полученных психодиагностических данных беседы (фокусированное интервью), мы получили возможность составить психологические портреты каждой из 17 замещающих семей и сделать следующие выводы.

Общими психологическими характеристиками исследуемых приемных родителей являются:

- наличие трудностей в установлении отношений привязанности с приемными детьми;
- приемные родители не отдают предпочтение в эмоциональных отношениях приемным детям, занимая при этом активную позицию по отношению к ребенку;
- для семейных отношений в приемных семьях, характерны эмоциональная автономность и дистанцированность, неумение четко выстраивать границы и принимать решения, наличие затруднений в организации досуга и свободного времени, в общении с друзьями;
- приемные родители контролируют дисциплину и в целом ситуацию, связанную с появлением приемного ребенка в семье, сконцентрированы на распределении семейных ролей и реализации семейных правил и норм;
- приемные родители являются мишенью для коррекционной работы, поскольку именно на семейной адаптации и семейной сплоченности строится функционирование всей системы.

Список литературы

1. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М.: «Альта-Принт», 2007. – 1239 с.
2. Ракитянский, Н.М. Личность политика: теория и методология портретирования: монография / Н.М. Ракитянский. – 2-е изд., пер. и доп. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 2011. – 264 с.
3. Сухов А.Н. Социальная психология: учеб. пособие для сред. проф. образования / А.Н. Сухов. - 8-е изд., стер. – М.: Академия, 2009. – 240 с.
4. Ослон В.Н. Жизнеустройство детей-сирот: профессиональная замещающая семья. М., 2006.
5. Ослон В.Н., Холмогорова А.Б. Психологическое сопровождение замещающей профессиональной семьи // Вопросы психологии. 2001. № 4. – С. 39–53.
6. Жаппар А.Т., Кемайкина Т.Н. Профессиональное сопровождение приемной семьи: Казахстанский опыт: Методическое пособие. - Нур-Султан: Изд-во Форма Плюс, 2019. - 200 с.
7. Методика диагностики самооценки мотивации одобрения (Шкала лжи) Д. Марлоу и Д. Крауна / Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. – С.635-636.
8. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. – М.: Смысл, 2006. – 63с.
9. Махнач А.В., Лактионова А.И., Постылякова Ю.В. Роль ресурсности семьи при отборе кандидатов в замещающие родители // Психологический журнал, 2015, том 36, № 1, С. 108 – 122.
10. Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь. 2006 - 360 с.

Мәжит А.Ж.,
магистрант
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БЕЙСТАНДАРТ ТЕҢСІЗДІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ КЕЙБІР ӘДІСТЕРІ ТУРАЛЫ

Математикада теңсіздіктер негізгі рөл атқарады. Көптеген нәтижелер теңсіздіктердің көмегімен алынды және геометрия, физика немесе астрономияға көмекші құрал ретінде қолданылды.

Теңсіздік ұғымдарын ежелгі гректер бұрыннан қолданған екен. Евклид бірқатар теңсіздіктерді өзінің әйгілі «Бастамалар» трактатында келтіреді. 1821 жылы француз

математигі О.Л. Коши ең танымал теңсіздіктердің бірін жариялады, ол таңғажайыптар тізіміне енгізілді. Оның танымал болғаны соншалық, оған ондаған дәлелдер мен жүздеген қосымшалар табылды. Алайда, басқа да көптеген теңсіздіктер табылды. Солардың бірі – бейстандарт теңсіздіктер.

Түрлендірулер нәтижесінде немесе айнымалыны сәтті ауыстырудың көмегімен кез келген теңсіздікті белгілі бір алгоритмді қолданып стандартты түрдегі теңсіздікке келтіру мүмкін емес. Мұндай жағдайларда теңсіздікті шешудің басқа әдістерін қолдану тиімдірек болады. Осындай әдістер осы жұмыс барысында талқыланады.

Бейстандарт теңсіздіктерді шешудің бірнеше әдістеріне тоқталайық.

1. Алгебралық теңсіздіктерді шешудің қарапайым әдістері

а) Интервалдар әдісі. Көбінесе, алгебралық теңсіздіктерді шешу кезінде интервал әдісі қолданылады.

$(x - \alpha_1) \cdot (x - \alpha_2) \cdot \dots \cdot (x - \alpha_n) > 0$, теңсіздігі берілсін, мұндағы $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_n$ сандары, $\alpha_1 < \alpha_2 < \dots < \alpha_n$ орындалатындай реттелген. Бұл әдіс бойынша координата осіне сандар қойылады, олардың үлкенінің оң жағындағы саңылауға «+» белгісі қойылады, келесі интервалға «-» белгісі қойылады, содан кейін «+» белгісі, содан кейін «-» белгісі және т.с.с.

Сонда бұл теңсіздіктің барлық шешімдерінің жиыны «+» белгісі қойылатын барлық интервалдардың бірігуі болады.

Барлық интервалдардың минус белгісімен бірігуі $(x - \alpha_1) \cdot (x - \alpha_2) \cdot \dots \cdot (x - \alpha_n) < 0$ теңсіздігінің барлық шешімінің жиыны болатынын ескеріңіз.

Мысал. Теңсіздікті шешіңіз: $(x + 1) \cdot (x - 4) \cdot (2x - 3) > 0$

Шешуі.

$$(x + 1) \cdot (x - 4) \cdot (2x - 3) > 0,$$

$$2 \cdot (x + 1) \cdot (x - 4) \cdot \left(x - \frac{3}{2}\right) > 0,$$

$$-1 < x < \frac{3}{2}; x > 4 \quad \text{Жауабы: } \left(-1; \frac{3}{2}\right) \cup (4; +\infty)$$

б) Интервалдардың жалпыланған әдісі. Кейде $f(x) \neq 0$ түріндегі теңсіздіктер болады, $f(x) = (x - \alpha_1)^{k_1} \cdot (x - \alpha_2)^{k_2} \cdot \dots \cdot (x - \alpha_n)^{k_n}$, $\alpha_1 < \alpha_2 < \dots < \alpha_n$

мұндағы k_1, k_2, \dots, k_n – натурал сандар, олардың кейбіреулері 1-ден үлкен. Мұндай теңсіздіктерді интервалдардың жалпыланған әдісімен шешуге болады. Егер белгілерді орналастыру ережесін біршама ашып айтатын болсақ: α_n оң жағындағы интервалға – $f(x)$ көпмүшесінің түбірлерінің ішіндегі ең үлкеніне – «+» белгісін қойып, содан кейін оңнан солға қарай жылжып, келесі α_i түбірден өткенде, k_i – тақ сан болса таңбасын өзгертеді, ал егер k_i – жұп сан болса, белгіні сақтайды.

Мысал. Теңсіздікті шешіңіз: $x \cdot (x + 1)(x - 2)^2 > 0$

Шешуі. Координаталық осьте $x \cdot (x + 1)(x - 2)^2$ көпмүшесінің $-1, 0, 2$ түбірлерін белгілейміз және жоғарыда аталған ережені қолдана отырып, интервалдар аралықтарына «+» және «-» белгілерін қоямыз. Бастапқы теңсіздіктің шешімдер жиыны үш интервалдан тұрады: $(-\infty; -1), (0; 2), (2; +\infty)$

Жауабы: $(-\infty; -1) \cup (0; 2) \cup (2; +\infty)$

в) Рационал теңсіздіктер. $\frac{P(x)}{Q(x)} > \frac{R(x)}{T(x)}$, мұндағы $P(x)$, $Q(x)$, $R(x)$ және $T(x)$ – көпмүшелер. Мұндай теңсіздіктерді шешу жалпы жағдайда келесідей орындалады. $\frac{P(x)}{Q(x)} > \frac{R(x)}{T(x)}$ теңсіздігі эквивалентті теңсіздікпен ауыстырылады немесе сол жақтың бөлшектерін ортақ бөлімге – $D(x)$ көпмүшесіне келтіргеннен кейін, өз кезегінде $\Phi(x) \cdot D(x) > 0$ теңсіздігіне тең болатын $\frac{\Phi(x)}{D(x)} > 0$ теңсіздігіне ауыстырылады. Бұл

теңсіздікті интервалдар әдісімен, сондай-ақ, тағы бір әдіс – $\Phi(x) \cdot D(x) > 0$ теңсіздігін

жүйенің эквивалентті $\left\{ \begin{array}{l} \Phi(x) > 0, \\ D(x) > 0 \end{array} \right.$ жүйелер жиынтығымен ауыстырылады және олардың $\left\{ \begin{array}{l} \Phi(x) < 0, \\ D(x) < 0 \end{array} \right.$

әрқайсысынан шешім алынады. Кейде интервалдар әдісі $\Phi(x) \cdot D(x) > 0$ теңсіздігіне өтпестен, $\frac{\Phi(x)}{D(x)} > 0$ теңсіздігіне тікелей қолданылатындығын ескеріңіз.

Мысал. Теңсіздікті шешіңіз: $\frac{x^2 - 5x + 6}{(x + 4) \cdot (x + 1)} < 0$

Шешуі. $\frac{x^2 - 5x + 6}{(x + 4) \cdot (x + 1)} < 0,$
 $\frac{(x - 2) \cdot (x - 3)}{(x + 4) \cdot (x + 1)} < 0,$

$-4 < x < -1, 2 < x < 3$ Жауабы: $(-4; -1) \cup (2; 3)$

2. Түбір белгісінің астында айнымалысы бар теңсіздіктер

а) Дәрежеге шығару. Құрамында радикалдары бар теңсіздіктерді шешудің негізгі әдісі – теңсіздіктің екі жағын сәйкес дәрежеге шығару. Теңсіздіктің екі жағын да дәрежеге шығарған кезде түрлендірулердің эквивалентті болуын қамтамасыз ету қажет.

Мысал. Теңсіздікті шешіңіз: $\sqrt{8x + 7} - \sqrt{x + 2} < \sqrt{x + 3}$

Шешуі. Теңсіздіктің ММЖ(мүмкін мәндер жиыны) – $x + 2 > 0, 8x + 7 \geq 0, x + 2 \geq 0,$

$x + 3 \geq 0,$ шарттарын бір уақытта қанағаттандыратын барлық x тұрады. $\left[\frac{7}{8}; +\infty \right)$

аралығындағы барлық x -тің ММЖ бар, сондықтан берілген теңсіздікті $\sqrt{8x + 7} < \sqrt{x + 2} + \sqrt{x + 3}$ түрде жазуға болады. ММЖ бұл теңсіздіктің екі жағында да теріс емес, сондықтан осы теңсіздіктің екі жағын да квадраттап, ММЖ бойынша бастапқы теңсіздіктің $6x + 2 < 2 \cdot \sqrt{(x + 2) \cdot (x + 3)}$ баламасын аламыз. Теңсіздіктің ММЖ-да $6x + 2$

өрнегі оң және теріс мәндерді де қабылдайды, сондықтан ММЖ-нын $\left[-\frac{7}{8}; -\frac{1}{3} \right]$ және

$\left(-\frac{1}{3}; +\infty \right)$ екі аралыққа бөлеміз. $\left[-\frac{7}{8}; -\frac{1}{3} \right]$ аралығына жататын кез келген x үшін

$6x + 2 < 2 \cdot \sqrt{(x + 2) \cdot (x + 3)}$ теңсіздігінің сол жағы теріс, ал оң жағы теріс емес болады.

Демек, әрбір осындай x үшін $6x + 2 < 2 \cdot \sqrt{(x+2) \cdot (x+3)}$ теңсіздігі орындалады. Егер x айнымалысы $\left(-\frac{1}{3}; +\infty\right)$ интервалынды жататын болса, онда $6x + 2 < 2 \cdot \sqrt{(x+2) \cdot (x+3)}$ теңсіздіктің екі жағы да теріс емес және $8x^2 + x - 5 < 0$ болғандықтан осы облыста $(3x+1)^2 < (x+2) \cdot (x+3)$ теңсіздігіне эквивалентті болады. $8x^2 + x - 5 < 0$ теңсіздігінің шешімі $\frac{-1 - \sqrt{161}}{16} < x < \frac{-1 + \sqrt{161}}{16}$ аралығында анықталады. Осы интервалдан алынған x үшін $\left(-\frac{1}{3}; +\infty\right)$ шарты тек қана $-\frac{1}{3} < x < \frac{-1 + \sqrt{161}}{16}$ аралығын қанағаттандырады. Екі жағдайдың әрқайсысында алынған шешімдерді біріктіріп, бастапқы теңсіздіктің шешімдері $-\frac{7}{8} \leq x < \frac{-1 + \sqrt{161}}{16}$ аралығы болатындығын аламыз. Жауабы: $-\frac{7}{8} \leq x < \frac{-1 + \sqrt{161}}{16}$.

ә) Теңсіздікті функцияға көбейту. Кейбір жағдайларда радикалдары бар теңсіздіктің екі жағын да олардың ММЖ мәніне ие болатын $f(x)$ функциясына көбейту пайдалы.

Теңсіздікті шешкен кезде эквиваленттілікті бақылау қажет: теңсіздіктің екі жағын теңсіздіктің ММЖ-ң тек бір белгісін алатын функцияға көбейтуге немесе ММЖ-ны функция тұрақты болатын аралықтарға бөлуге және осы аралықтарда эквиваленттік түрлендірулер жасауға болады.

Мысал. Теңсіздікті шешіңіз: $\sqrt{4-x^2} - x - |x| - 1 > 0$. (1)

Шешуі. (1) теңсіздіктің ММЖ барлық x үшін $-2 \leq x \leq 2$. $\sqrt{4-x^2} + x + |x| + 1 > 0$ ММЖ-да бастапқы теңсіздікті $\sqrt{4-x^2} + x + |x| + 1$ функцияға көбейтіп, біз $(4-x^2) - (x+|x|+1)^2 > 0$, (2) теңсіздігін аламыз. Бұл $-2 \leq x \leq 2$ жиынына эквивалент. $0 \leq x \leq 2$ үшін бізде $|x| = x$ болады және (2) теңсіздікті $4-x^2 - 4x^2 - 4x - 1 > 0$. (3) түрінде қайта жазуға болады. (3) теңсіздікке арналған шешімдер $\frac{-2 - \sqrt{19}}{5} < x < \frac{-2 + \sqrt{19}}{5}$ аралығын құрайды, сондықтан осы x үшін (2) теңсіздікке арналған шешімдер $0 < x < \frac{-2 + \sqrt{19}}{5}$ аралығын құрайды. $-2 \leq x < 0$ үшін (2) теңсіздікті $4-x^2 - 1 > 0$ (4) түрінде қайта жазуға болады. (4) теңсіздіктің шешімдері $-\sqrt{3} < x < \sqrt{3}$ аралығын құрайды, сондықтан бұл x үшін (2) теңсіздіктің шешімдері $-\sqrt{3} < x \leq 0$ аралығын құрайды, сондықтан (1) теңсіздіктің шешімі $0 < x < \frac{-2 + \sqrt{19}}{5}$ және $-\sqrt{3} < x \leq 0$ интервалдарының бірігуі, яғни $-\sqrt{3} < x < \frac{\sqrt{19} - 2}{5}$ аралық.

Жауабы: $-\sqrt{3} < x < \frac{\sqrt{19} - 2}{5}$

Қазіргі замандағы ғылыми-техникалық прогрестің өркендеуіндегі және оның осындай күйге келуіндегі себептердің бірі – математика ғылымының жетістіктері. Математика ғылымы, оның теориясы мен әдістері ғылымның басқа салаларының және

техниканың дамуына қалай әсер етті, оның түрлі әдістері қалай пайдаланылды деген сұрақтарға берілген жауаптардың барлығын болмаса да біразын осы мақалада баяндалған мәселелердің ішінен табуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Седрадян Н. М., Авоян А.М. Неравенства. – ФИЗМАТЛИТ, 2002. – 256 с.
2. Харди Г.Г., Литтльвуд Дж.Е. и Полна Г. Неравенства. – Москва 1948, – 456 с.
3. Фихтенгольц Г.М. Математикалық анализ негіздері. – Алматы, Мектеп баспасы, 1972. – 442 б.
4. Орысша-қазақша терминологиялық сөздік. – Алматы, Рауан баспасы, 1999.

Муликова А.С.,
э.ғ.м., аға оқытушы
Мұхтар Н.,
2 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПРОФАЙЛИНГТЕ ЭМОЦИЯЛЫҚ ЭМБЛЕМАЛАРДЫ ТАЛДАУ

Профайлинг – қауіпсіздікті камтамасыз ету шараларын өткізуде потенциалды қауіпті тұлғалар мен жағдаяттарды анықтап, заңсыз әрекеттердің алдын алу шарасы ретінде қарастырылып жүрген заманауи технология және ол қолданбалы психология, оперативті психодиагностика әдістерін арқау етеді. Атап айтқанда, бет-әлпет перцепциясы, оперативті мінезнама, өтірікті анықтау детекциясы, вербалды және бейвербалды қарым-қатынас бойынша күдіктінің жүріс-тұрысын болжау және бағалау, эмоциялық эмблемаларды талдау т.б. әдіс-тәсілдердің кешенді қолданысы қылмыскер мен күдіктіні, жалған мен шындықты ажыратуға негізделген. Осы орайда, профайлинг профайлерге ғана емес кез келген қызығушылық танытушыға адамды тануда қажет дағдыларды меңгеруге мүмкіндік беретін технология, себебі әлеуметтік ортадағы адам-адам типіндегі салалардың барлық түріне қатысты. Профайлинг саласын тереңірек зерттеген жұмыстарға сүйеніп, соның ішінде «Записки Профайлера» атты Анна Кулик, Евгения Гусева, Михаил Мостовюк еңбектерінде профайлинг саласының негізгі құралдарына қысқаша талдау жасайық. Аталған еңбекте профайлингтің ең негізгі дейтін 9 құралына сипаттама берілген, олар: оперативті психодиагностика; өтірікті тану және эмоцияларды оқу; манипуляциямен жұмыс және қатаң түрде келіссөздер жүргізу; гипнотехнология; арбау, жалдау, тарту, иландыру; графология; бет-әлпет перцепциясы; жүйелі ойлау процесі; әлеуметтік инженерия.

Аталған құралдардың ішінде тақырыпта көрсетілгендей ең танымал және көпшілікке белгілі бейвербалды қарым-қатынас барысында қарастырылатын эмоциялық эмблемаларды талдауға кідірейік. Адам күніне әр сәтте, әр жағдайда жүйелі түрде бірнеше эмоциялардың араласуында сезімдер мен толқуларды бастан өткереді. Эмоция адамның көңіл-күйіне, өміріне, психикалық қалпына қозғау салып жатады.

Эмоцияларды екі түрге жіктеп қарастырар болсақ, олар жағымды және жағымсыз. Жағымсыз эмоцияларға: жек көру, ашу, қайғы, қорқыныш, реніш және т.б. жатады. Ал жағымды эмоцияларға: қуаныш, қызығушылық, таңырқау сияқты түрлері кіреді. Жағымды және жағымсыз эмоциялардан бөлек, базалық эмоциялар бар. Алғаш рет эмоцияның адам өмірінде маңыздылығын тұлға теориясы бойынша қарастырған Липер (1948) және оқыту психологиясы бойынша Маурер (1960) еңбектерінен байқауға болады. Маурер пікірінше, «...эмоция бұл әрекеттің өзгеруінің ең негізгі факторларының бірі және

оның нәтижесі де эмоцияға байланысты, оны біз «оқыту» деп атаймыз [1]. Эмоцияның кейігі зерттелуінде ғалымдар базалық эмоцияларды тереңірек талдай түседі. Психологиялық профайлингте болсын, психологияда болсын базалық эмоцияларды танып білу әдістерін меңгеру және машықтану межелі нәтижелерге жетуде тиімді. Психологиялық профайлингте кең қолданыста Пол Экман зерттеулеріндегі эмоциялық эмблемалар талдауы, ол базалық эмоциялардың негізгі 6 түрлері көрсеткен: таңғалу, жиіркеніш, қорқыныш, қуаныш, мұң, ашу [2].

Таңғалу эмоциясы бұл – ең қысқа уақытты эмоция болып табылады. Адам ұзақ уақыт таңғала алмайды, созылмайды, және адам таңғалуды доғарған сәтте өздігінен жоғалып кетеді. Бұл эмоция адамда жағдай кенеттен болғанда ғана болады, өйткені сіз егер оны алдын ала көріп, не болмаса сізге ескертіп айтқан болса онда сіздің эмоцияңыз таңғалуға жатпайды. Таңғалу – күнделікті күтпеген жағдайлардан туатын эмоция.

Әдетте таңғалу кезінде адамның міндетті түрде қастары жоғары көтеріліп, көздері ұлғая ашылып, жақтары түсіп кетеді. Бірақ, адам бірнеше секунд жоғары көтерілген қаспен тұратын болса бұл күдіктену «эмблемасы» немесе сұрақ қойғысы келетіннің белгісі, яғни «түсінбеу белгісі». Таңғалу кезінде әдетте көздер кеңірек ашылып, төменгі қабақ босаңсиды, ал жоғарғы қабақ сәл көтеріледі. Егер де адамға мән беріп қарасақ оның қасы көтерілген, көзі бақырайып, ақ қабығы көрініп, жағы түсіп, аузы ашылған болса, кейіннен ол аузын қолымен жабатын болса ол таңғалып, таңырқағанның белгісі болып табылады. Изард Кэррол таңғалу эмоциясын жағымдыға да, жағымсыз эмоцияға жатқызуға келмейтінін айтқан. Оның себебі бұл эмоция өте қысқа мерзімді және адамның ойлау процесін бір сәтте тоқтатып қояды. Сонда оның негізгі қызметі алдағы болатын жағдайға адамның жүйке жүйесін дайындау болып табылады [3].

Келесі базалық эмоция – **қорқыныш**. Қатты қорқыныш адам денесінде мынандай өзгерістерге алып келеді: терінің бозаруы, жүректің жиі соғысы, тыныстың тарылуы мүмкін, қол дірілі, бұл күйде адамның қуығы мен ішегі бағынбауы мүмкін. Қорқыныш ұзақ мерзімді де, қысқа мерзімді болуы мүмкін. Алда болатын немесе физиологиялық, моральдық нұқсан келтіру салдарынан немесе қарапайым қорқыныштардан пайда болады. Қорқыныш басқа эмоциялармен араласып жатады, таңғалу, үмітсіздік, бақыт немесе қуаныш. Қорқыныш мотивация ретінде де көрініс береді. Мотивация ретінде мысалға әртіс сахнаға шығарда қорқыныш эмоциясында болуы мүмкін, және бұл мотивацияға алып келеді. Ал таңғалу мотивацияға алып келмейді, басқа эмоциялардан бір айырмашылығы да осы. Қорқыныш кезінде қастар жоғары көтеріліп және түзу келеді, аздап біріктіріледі, бір-біріне жақындай түседі. Қорқыныш кезінде көз кеңірек ашылып, жоғарғы қабақ көтеріліп, ақ қабақ көрінетін болады, бірақ астыңғы қабақ сәл көтеріліп ширығады, аузы созылып ерін бұрыштары тырысады және басқа эмоцияларға қарағанда адам көзінен бірден байқалады.

Жиіркену. Жиіркену адамға көбінесе сыртқы түйсіктерге келген стимулдар ықпалынан туындайды. Жиіркену ашу, таңғалу, сонымен қатар менсінбеу эмоцияларымен араласа байқалады. Әдетте жиіркену эмоциясы ауыз бен мұрын қозғалысынан көбірек білінеді. Жоғары көтерілген ауыздың үстіңгі бөлігі, мұрын ұшының жоғары көтеріліп, жиырылуына алып келеді. Екі бет сәл көтеріліп, ерін мен мұрынның арқасында, астыңғы қабақтың өзгерісі мен көз айналасында әжімдердің шығуынан білінеді. Жиіркену адамды әртүрлі дерттерге шалдықтырып жатады. Яғни оның мотивациялық ықпалы жоқ деуге де болады. Изард Кэрролдың жасаған эксперименттері бұл эмоция асқазан ауруларын тудырып, сонымен қатар адамның өзін-өзі бағалауын төмендететінін алға тартады. Мысалы, көптеген әйелдер тамақтан және өздерінің салмақтарынан жиіркеніп, «анорексия» ауруына ұшырап жататыны белгілі.

Ашу-ыза эмоциясы. Ашу – адамға бағына бермейтін, ең жағымсыз көңіл шарпуы. Бұл эмоцияның пайда болуына Пол Экман пікірінше, басты себептердің бірі – фрустрация. Фрустрация жөнінде Изард Кэррол бірнеше мысалдар келтірген. Фрустрация көптеген кедергілердің, әділетсіздіктің арқасында жүзеге асады. Фрустрацияны тудырған

адамға өз ашуын көрсетіп, оған физикалық немесе вербалды түрде зиян келтіріп жатады. Екінші себептердің бірі физикалық қауіп төнгенде болады. Егерде адамға физикалық фактор жағынан тең болмаса, бұл жағдайда адамда ыза эмоциясы емес, менсінбеу эмоциясы белең алады. Ал адамнан мықтырақ болса, ол қорқыныш. Бірақ, күштері тең болса да, онда бір сәтте қорқыныш пен ашу эмоциясын сезінеді. Үшінші себеп ол – біреудің іс-әрекеті немесе, хабарламасы, шешімі. Бұл жағдайда адам моральды түрде көбірек соққы алып, ашуланатын болады. Егер адам жақын болса, адамға бұл соққы ауыр тиеді және ашу эмоциясын тудырады. Ал, бөгде жан болса, онда таңғалу мен менсінбеу эмоциялары белең алады. Адамды өзі жақсы көріп, сыйлаған адамы ренжіткен жағдайда, қайғы мен ашуды бірге сезінеді. Бір сәттерде, моральды соққы тигізген өте жақын адамның әрекеттерінен емес, адам өзінен қателік іздеп, өз-өзіне ашуланатын болады. Төртінші себеп ол – адамды бақылау барысында, егер адамның әрекеті мен сөздері құндылықтарыңызға қайшы келетін болса, ол да ашу-ызаға булықтырады. Бесінші фактор – қандай да бір адамның күткен үмітін ақтамауынан туындайды. Адам ашуланғанда: артериялық қысымы көтеріледі, бет-әлпеті бозарады, қызарады, олар маңдайдағы тамыр мен мойында біліне бастайды, тыныс алу өзгеріп, дене бітімі тіктеніп, бұлшық еттер қысыңқы түрге ауысады. Ашуланғанда адамның қастары бір-біріне қосылып, төменге түседі. Қабақтар кернеулі келеді. Ауыз екі жабық және тікбұрышты түрде көрінеді. Екеуі екі түрлі себептен пайда болады. Жабық еріндер, біріншіден физикалық зардап шеккенде, екіншіден өзін әрең ұстағанда, вербалды әрекетті бақылау үстінде. Ауыз ашылып тұрғанда адам, өз ашуын айғай мен сөздермен білдіріп, психологиялық қорғанады [4].

Қуаныш сезімі. Жағымды сезімдерді сезіну кезінде, болған жағдайларға қуанған кезде, қандай да бір істен ләззат алу адам қуаныш эмоциясына кенеледі. «Жеңілдеу» кезінде қуаныш эмоциясы байқалады, мысалға адамның физикалық аурудан айығуы. Кейбір адамдар бала кездерінде жылулық сезінбесе, есейген сәтте жылу мен махаббатты, әлеуметтік маңыздылығын айқындайтын мадақтау сөздерін көбірек естігілері келеді. Бұл да қуаныш эмоциясымен тығыз байланысты. Қуаныш эмоциясы менсінбеушілікпен араласқанда, өзіне риза және тәкәппар түр жасайды. Ауыз сол жабық күйінде қалса, екі беті сәл көтеріліп, астыңғы қабақтары жиырылады. Ашумен араласқанда, қарапайым күлу ашуды көрсетпеу үшін «маскировка» ретінде қолданылып жатады. Бірақ, бұл екі эмоцияның араласуы тек адам ашуына мәз болғанда ғана көрініс береді. Қорқынышпен араласқанда оны көрсетпеу үшін қуаныш эмоциясы арқылы көмкеріледі. Немесе өзіне қауіпті жағдайларда екі эмоция қатар жүреді. Сол себепті, профайлерлер адам өтірікті жасыру барысында күлімсіреп, қуаныш эмоциясының жиі қолданылатынын алға тартады.

Мұңаю эмоциясы. Қысқа және ұзақ мерзімді болып келетін, енжар психологиялық күйден байқалатын эмоция. Бұл кезде адамның көңіл күйі болмайды, қандай да бір-іс-әрекетке зауқы соқпайды, қан айналымы нашарлап, бет әлпеті бозарып, қабақтары түсіп, бас кеудеге дейін түскен кейіпке енеді. Мұң-қайғы вариациясы бойынша қайғы көбінесе физикалық ауру туғызады, адам үнсіз жылап онымен күресуге тырысады. Мұңаю барысында адам қасының ішкі бұрыштары аздап көтеріліп, қосылып тұруы да мүмкін. Сәл көтерілген төменгі қабақ эмоцияны анығырақ көрсетеді. Қабақтар мен жақ бұлшық еттері босап, түсіңкі келеді. Мұң қорқыныш пен ашу эмоцияларымен аралас көрініс беруі де мүмкін.

Қорытындылай келе, сөздер адамдар сезімін әрдайым сипаттай алмайды; көбінесе эмоцияға толы адамның бетінде көріп тұрғаныңызды барабар білдіруге мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, эмоцияға қатысты алғанда, сөздер бет-әлпетке қарағанда, сенімсіздік ұялатады. Ойымызды П.Экманның пікірімен түйіндесек, «Бет-әлпет нақты эмоцияларды білдіру үшін негізгі және ең дәл сигналдық жүйе болып табылады».

Пайдаланған әдебиеттер

1. Анна Кулик, Евгения Гусева және Михаил Мостовюк «Записки профайлера».
2. Пол Экман «Узнай лжеца по выражению лица».

3. Изард Кэррол Э. «Психология эмоции».
4. Пол Экман «Психология эмоций. Я знаю что ты чувствуешь».

Мұратқызы А.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

М. МОНТЕССОРИ ТЕХНОЛОГИЯСЫН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Монтессори педагогикасы немесе Монтессори жүйесі – ХХ ғасырдың бірінші жартысында итальяндық педагог, ғалым, әрі ойшыл Мария Монтессори ұсынған тәрбиелеу жүйесі.

Монтессори педагогикасы – еркін білім беру идеяларын тиімді практикалық іске асырудың тамаша жолы. М. Монтессори бала дамуының кейбір заңдарын ашып, балаларды оқытудың жаңа әдісін ойлап тапты.

Қазіргі уақытта М. Монтессоридің идеялары мен тәжірибесіне деген үлкен қызығушылық терең мазмұнды сипатқа ие, өйткені бұл гуманизм, баланың жеке басына назар аудару, сондай-ақ азаматтық қоғамда, үздіксіз өзгеріп жатқан әлемде сәтті әрекет ете алатын жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу қажеттілігімен байланысты.

М. Монтессори педагогикалық технологияларын балабақшаларға ендіру Қазақстан 30 дамыған елдердің қатарына кіруге бетбұрыс жасап отырған сәтте, ерікті және өз басының қадір-қасиетін сезетін, дербес, қабылданған шешімдеріне жауапкершілікпен қарауға қабілетті адамдардың пайда болуын қажет етіп отыр. Мұндай адамды тәрбиелеп шығару үшін, қазіргі заманның сұранысына жоғарғы дәрежеде жауап беретін бағдарламаны, жеке тұлғаны тәрбиелейтін технологияны табуы керек. Осыған байланысты балабақша педагогтары аса қызығушылығын туғызып отырған еркін тәрбиелеу ұжымының практикалық тиімділігінің тамаша көрінісі болып табылатын Монтессоридің тәрбиелеу мен оқыту жүйесі болып отыр. Бұнда басты назар бала болса, ал ересек адам – баланы жеке тұлға етіп тәрбиелеуде кәсіби көмекші, әрі бақылаушы.

М. Монтессоридің педагогикалық жүйесі көпшіліктің есебі бойынша әлемдегі ең үздік 10 педагогиканың бірі болса, көптеген мемлекеттерде ең таңдаулы педагогика болып есептеледі.

М. Монтессори технологиясының ең басты принципі: әрбір бала жеке жоспар бойынша арнайы дайындалған ортада жеке өз бетінше дамиды, жетіледі, ал негізгі ұраны: «Мен өзім жасауыма көмектес». Ересек адамның атқаратын қызметі: әрбір балаға жеке даму жолын тауып беріп, олардың табиғи қабілеттерін ашу. Жүйенің негізгі құрамдас бөлігі: ересектер дамиды орта, дидактикалық құралдар. Технология әрбір тәрбиеленушіге деген дара тәсілдемеге негізделген. Бұған сәйкес, балдырғандар мен бүлдіршіндер дидактикалық материалдар мен сабақ ұзақтығын әрдайым өздері таңдай отырып, өзіндік ағым мен ырғақта дамиды [3].

Монтессори өзінің еркіндік түсінігін баланың үлкендердің еркіне тәуелді болмау деп түсіндірді. Бұл дегеніміз – баланың үлкендердің азғана көмегі арқылы өзіне қызмет етуі, жаңаны игере білуі, маңызды шешімді өзі қабылдауы мен баланың даралық құқығын қорғау болып табылады.

Кесте 1.1. Монтессори технологиясының ерекшелігі

МОНТЕССОРИ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ		
1. Тәртіп пен	2. Педагогтың міндеті:	3. Топта сақталатын

еркіндіктің үйлесімімен тәрбиелеу		ережелер:
• қарапайым ережелерді сақтап тәртіпке үйренеді;	• негізгі міндет – балаларға өзін-өзі дамыту жұмысында көмек беру, оның өз бетімен білім алуына жағдай жасау;	• еркін жүріп тұрады;
• дербестікке үйренеді;	• балаларды топ ережелерімен таныстыру;	• қолданған затын ескертусіз жинап орнына қояды;
• жан-жақты, ықыласты болады;	• балалар іс-әрекетін бақылап, тек қажет кезінде көмек көрсетеді;	• қажет кезде тәрбиешіден көмек сұрау;
• саналы таңдау жасауға үйренеді;	• дидактикалық материалды қалай дұрыс қолдану керектігін үйрету;	• үлкен балалар жаңа келген балаларды үйретеді;
• бақылағыштыққа үйренеді;	• топтағы жағымды атмосфераны қалыптастыру мен келіспеушілікті шешу;	• жіберген қателіктерін тауып оларды түзетеді;
• өзін және басқа адамдарды қадірлеуді үйренеді;	• баланың әрі қарай өзін дамытуда бағыт береді.	• бастаған жұмысын аяғына дейін жеткізу;
• тұлға ретінде өзін-өзі қалыптастырады;		• басқа балаларға бөгет болмау;
• сенің құқығың басқалардың құқығы басталатын жерде шектеледі;		• келісім жасасып, бірге әрекеттенуге үйренеді;
• жауапкершілікті сезінуді үйренеді.		• тыныштықты сақтайды.

Монтессори технологиясының дәстүрлі балабақшаларда қолданылатын технологиялардан айырмашылығы – балаға ерекше, қайталанбас тұлға ретінде қарау, өзіндік даму жоспары, өзіндік тәсілдері мен қоршаған әлемді игеру мерзімдері.

Монтессори технологиясының негізгі идеясы – баланы өзін-өзі дамытуға ынталандыру, оны нақты құрылыс логикасы бар және баланың психологиялық қажеттіліктеріне сәйкес келетін дайындалған ортаға орналастыру [1].

Монтессори педагог іс-әрекетінің үш кезеңін бөліп көрсетті: [1]

Бірінші кезең: балалар шулап, ойынмен әлі айналыспай тұрған кезде, тәрбиеші көбінесе «дайындалған ортаға», тазалық пен тәртіпке көңіл бөледі. Орта баланы қызықтыратын, балабақшаға қайта келуге ынталандыратындай болу керек.

Екінші кезең: Монтессори балаларды қандай да бір іс-әрекеттермен айналысуға қызықтырады. Педагог өзі әрекет жасап, балаларды көмек көрсетуге, қатысуға шақырады. Тәрбиешінің шын көңілімен іс-әрекет жасауы балаларды қызықтырып, белсене кірісуіне ықпал жасайды.

Үшінші кезең: балалар іс-әрекетпен өздері айналыса бастайды. «Егер осы жаттығулармен бала өзі айналыса бастаса, тәрбиеші кедергі жасамауы керек, себебі бұл баланың қызығушылығы табиғи заңдарға сәйкес келеді және белсенділік циклін ашады».

М. Монтессори әдісі бойынша үш сатылы оқу іс-әрекеті: [2]

1 саты білімді меңгеру. Бұл жерде балаға жаңа білім, түсініктеме беріледі. Педагог балаға заттардың атауын, қасиетін немесе санын атайды: «Мынау – қызыл, мынау – көк».

Педагогтың көрсеткенін бала көреді және естиді, көру және есту түйсігі дами бастайды. Баланың алған білімін бекіту үшін 2-сатыны қолданылады.

2 саты тәжірибе деңгейі. Бұл жерде бала тәжірибеге үйренеді. Тәжірибе арқылы бала 1-сатыда алған білімін игереді. Бұл сатыда педагог балаға «Маған берші... Маған көрсетші...» деген тапсырмаларды береді. Тапсырманы орындай отырып, бала заттарға қарап қана қоймай, олармен белсенді әрекет етеді. Бұл тәжірибелік орындау баланың өз әрекетін сөзімен жеткізеді, педагог талап қоймайды. Бала тек қана көрсетеді. Бұл сатыда оқыту өте маңызды. Ол жыл бойы созылатын ең ұзақ оқу.

3 саты берілген білімді және оны меңгергендігін тексеру. Бұл сатыда жаңа терминдер мен түсініктемелер сөздік қорда белсенді қолданылады. Осыған байланысты педагог затты көрсетіп, оған сұрақ қояды: «Мынау не?» не «Мынау қандай?». Бала оның не екенін айтады.

Бұндағы тәрбиешінің міндеті – балаға осы ортада өз қызметін ұйымдастыруға, өзінің ерекше жолымен жүруге, өзінің шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға көмектесу.

Олай болса, Монтессори білім ортасында балалар өмірге қажетті келесі төмендегі дағдыларды бойларына сіңіреді:

Сурет 1 – Монтессори технологиясы бойынша балалардың өмірге қажетті дағдыларды игеруі

Яғни, М. Монтессори технологиясы балаларға жауапкершілікті сезінуге өздігінен шешім қабылдауына, топта да, жеке жұмыс жасай алуына, таңдау жасай алуына, өз уақытын ұйымдастыра білуіне, өзіне сеніммен қарауына мүмкіндіктер береді, қолайлы жағдай туғызады.

Технология бойынша оқытуда балаларға дауыстап сөйлеу бұл мүлдем жоқ. Педагог немесе тәрбиеші балаларға әр сала жайлы қызықты мағлұматтар береді. Қай салада жұмыс жасау бала қалауында: зертханада, жаратылыстану, аспан әлемі, асхана, қолөнер, бейнелеу, сумен т.б. Еркін жұмыс жасау барысында жетістігін өзі көріп, қатесін де өзі жөндеуі – ішкі дүниесін тәртіпке баулып, жеке адамгершілік қасиеттерін дамытады. Пайдаланған заттардың ең басында қалай құрғанын бақылаған бала жұмыс аяғында тап солай жинастырып, тазартып қояды.

Ең басты Монтессори технологиясының басқа технологиялардан айырмашылығы – ұйымдастырылған іс-әрекет жүйесінің жоқтығы. Бала өзінің қызығушылық саласын өзі таңдайды. Ата-аналар мен педоготар бұл үрдісте қараушы рөл ойнайды, сезгіш және ықыласты болады, неге десек олар жас зерттеушіні түсіну үшін лайықты шарттар жасау керек.

Монтессори технологиясымен оқыған балалар өз ойын білдіру саласында барынша көп еркіндік алады, мектепке дайындық мерзімі жеңіл өтеді. Ең бастысы, олар өздік түрде білім алады және олардың құмарлықтарын тоқтата алмайсың! Әрине, мұнда ең маңызды рөлді мұғалімдер мен ата-аналар ойнайды, олар баланың ерекшелігін қабылдау үшін тілектестік атмосфера жасауы қажет. Баланың ерекшелік қасиеттерін бастапқылыққа қойып нақты адамды тәрбиелеуге болады.

Мария Монтессори тәрбиешілерге осы технологияны қолдануда бірнеше өсиеттерін де қалдырып кетті. Оның өсиеттері: [4]

- ◆ Қандай жағдай болмасын, бала өзі көмек сұрағанша оған тиіспе.
- ◆ Ешқашан бала туралы жаман айтпа, баланың көзінше және ол болмағанда да.
- ◆ Баланың жақсы қасиеттерін дамытуға бағыттал, сонда жаман қасиеттер біртіндеп азая түседі.

- ◆ Танымдық ортаны дайындағанда белсенді бол. Әрқашан оны талаптар мен ережеге сай дайында. Баланың бұл орталықта дұрыс іс-әрекет жасауына көмектес. Әр дамыту материалының орнын және оны қалай дұрыс қолдану керектігін көрсет.

- ◆ Сенің көмегіңді қажет ететін балаға көмектесуге және оның сұрақтарына жауап беруге дайын бол.

- ◆ Қате жіберіп алып оны қазір немесе сәлдең соң түзете алатын баланы қадірлей біл. Бірақ баланың іс-әрекеті немесе материалды дұрыс қолданбаған жағдайында өзінің немесе басқа балалардың денсаулығына, дамуына қауіп төндіретін болса жұмысты тоқтат.

- ◆ Демалып отырған немесе біреудің жұмысын бақылап отырған, немесе қандай іс-әрекет жасағанын, әлде жасайтынын ойлап отырған баланы қадірлей біл. Осы сәтте оны ешқашан басқа әрекет жасауға мәжбүрleme.

- ◆ Немен айналысатынын білмей, іс-әрекет түрін іздеп жүрген балаға көмектес.

- ◆ Балаға жаңаны игеруге, бұрын бас тартқан материалдарды қалай дұрыс қолдану керектігін көрсетуден жалықпа. Қоршаған ортаны мейіріммен, шыдамдылық пен тыныштықпен, қайырымдылық пен махаббатпен толтыр. Ізденіс үстіндегі балаға өзінің көмек көрсетуге дайын екеніңді көрсете біл, және басқа балаларға оны білдіртпе.

- ◆ Баламен қарым-қатынаста тек жақсы әдеп-қылықтарыңды көрсет және өзіңдегі ең жақсы қасиеттеріңді ұсын.

Қазіргі таңда, Монтессоридің педагогикалық жүйесін бірегей және ерекше тиімді деп таныған мыңдаған педагог оның педагогикалық қағидаттары бойынша жұмыс істейді. Білім емес, әрекет маңызға ие болады. Біз ойланып әрекет жасайтын, жаңалықтар ашатын, ойлап шығаратын, құрастыратын және алдағы ғасыр алдына қоятын проблемаларды шешетін келесі ұрпақты қалайша тәрбиелей аламыз? Шынайы, іс жүзіндегі жұмыс қана сұрақтың жауабы болып табылады.

Білімді тарату және деректерді жалаң түрде жаттатудан оқушының қолы мен миын жұмыс істететін, сын тұрғысынан және креативті ойлауды өмір жолына айналдыратын оқыту түріне көшу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Комарова, И.А. Использование элементов системы М. Монтессори в работе дошкольных учреждений / И.А. Комарова. – Мозырь: РИФ «Белый ветер», 1998. — 56 с.

2. Ласминская, Л.Н. Внедрение Монтессори-педагогике в практику работы дошкольных учреждений Минской области / Л.Н. Ласминская // Монтессори-педагогика в дошкольных учреждениях Минской области. Управление образования Миноблсполкома, Государственное учреждение образования «Минский областной институт развития образования».

3. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому. – М., 2004.

Накипбекова Р.У.,
к.п.н., доцент
г. Нур-Султан (Казахстан)

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК НОВЫЙ КАЧЕСТВЕННЫЙ РЕЗУЛЬТАТ ОБУЧЕНИЯ

Сегодня студентов, обучающихся по образовательным программам педагогического профиля, мы готовим к профессиональной работе в условиях реализации стандартов обновлённого образования.

Известно, что в условиях обновления содержания образования новым качественным результатом обучения становится функциональная грамотность учащихся. В основе изменений, происходящих в начальном и среднем образовании в РК, лежит концепция, согласно которой приоритет отдаётся не общему количеству знаний, а функциональной грамотности.

В 2012 году в Казахстане был принят Национальный план действий по развитию функциональной грамотности школьников. Он определяет не только конкретную цель – использование знаний на практике, но и является одной из основ коренной смены парадигмы среднего образования.

В Национальном плане действий по развитию функциональной грамотности школьников отмечено, что «в современном, быстро меняющемся мире, функциональная грамотность становится одним из базовых факторов, способствующих активному участию людей в социальной, культурной, политической и экономической деятельности, а также обучению на протяжении всей жизни» [1].

«Функционально грамотный человек – это человек, который способен использовать все постоянно приобретаемые в течение жизни знания, умения и навыки для решения максимально широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений» [2].

Функциональная грамотность сегодня – это базовое образование личности.

«Ребенок должен обладать:

- готовностью успешно взаимодействовать с изменяющимся окружающим миром;
- возможностью решать различные (в том числе нестандартные) учебные и жизненные задачи;
- способностью строить социальные отношения;
- совокупностью рефлексивных умений, обеспечивающих оценку своей грамотности, стремление к дальнейшему образованию» [3].

Развитие функциональной грамотности обучающихся – актуальная задача казахстанского образования, которая решается сегодня в условиях новых стандартов образования.

Одним из базовых механизмов развития функциональной грамотности является коренное обновление методологии и содержания образования. На данной основе и с учетом мирового опыта сформирован новый Государственный общеобязательный стандарт образования.

В рамках перехода на обновление содержания образования «следует обеспечить смещение акцентов с обучения, направленного на передачу фактологического материала, на обучение способам получения информации, на развитие функциональной грамотности» [4]. Обучение в условиях обновления содержания образования ориентировано на формирование у обучающихся функциональной грамотности и навыков широкого спектра.

Функциональная грамотность как результат обучения формируется посредством каждой учебной дисциплины. Процесс обучения предполагает отход от традиционной организации учебного процесса и базируется на ожидаемых результатах, которые определяются по 6 образовательным областям и отражают деятельностный аспект, т.е. обучающиеся «знают», «понимают», «применяют», «анализируют», «синтезируют», «оценивают». Прежний стандарт позволяет ученику хорошо освоить только 2 из 6 уровней познания – «знать» и «понимать». Новый же стандарт позволит достигнуть остальные 4 уровня познания: «применять», «анализировать», «синтезировать» и «оценивать» [5].

Каким образом в обновлённой программе удаётся достигнуть уровней «применять», «анализировать», «синтезировать» и «оценивать»?

Студентам образовательной программы «Педагогика и методика начального обучения», которым в будущей профессиональной деятельности предстоит работа в условиях обновлённой программы, было предложено провести исследование в поисках ответа на этот вопрос. В ходе исследования студенты работали над заданием – провести краткий обзор учебников, по которым сегодня учатся младшие школьники.

Для примера возьмём учебник «Обучение грамоте» для 1 класса, страница 67: На странице красочное изображение большого дерева. Тема урока «Что такое родовое древо?» Отдельным фрагментом в рубрике «Это интересно!» выделено определение «Генеалогическое или родовое древо – это представление родственных связей в виде дерева. У корней указываются старейшие члены семьи – дедушки, бабушки, прадедушки, прабабушки. На ветвях – представители среднего поколения: папы, мамы, тёти, дяди. Листья, плоды – это дети, то есть молодое поколение».

Задания для первоклассника записано следующим образом: 1. **Исследуй** свою родословную. Расспроси родных и постарайся продлить ветви родства как можно дальше в прошлое. 2. Сделай с помощью фотографий **постер** «Родовое древо моей семьи» (в случае затруднения обратись за помощью к взрослым). В новом учебнике также мы можем увидеть задания исследовательского характера, а также творческие задания: «Сделай рекламный буклет или постер», «Разгадай кроссворд», «Составь схемы слов к отгадкам из ребусов», «Подумай, чем постер отличается от рисунка», «Опиши своё домашнее животное как **учёный и как писатель**» и др. И эти все задания предназначены первокласснику.

Перейдём к учебнику «Математика. 2 класс». На страницах учебника мы видим следующие задания: 1. Рассмотрю диаграмму. Составь свои вопросы по диаграмме, начни со слов «На сколько...». Составь различные неравенства по диаграмме. 2. **Прочитай диаграмму** (предлагается диаграмма). Составь задачи по схеме. Составь и реши обратные. 3. **Объясни закономерности**. Составь свои закономерности из геометрических фигур.

Обратите внимание: все эти задания предназначены для второклассника (прочитай диаграмму, составь свои закономерности из геометрических фигур и др.).

Рассмотрим примеры заданий для второклассников на страницах нового учебника «Естествознание». На страницах учебника содержится множество заданий: «проведи эксперимент, исследование», «понаблюдай», «работа с источниками информации», «выдвини гипотезу», «зарисуй с помощью пиктограмм» и др.

Самое ценное в новом учебнике – это задания, которые содержат настоящие исследовательские задачи, например, следующие:

1. Посади семена фасоли в почву. Наблюдай за ростом растения. Результаты наблюдений отмечай в Научном дневничке.

2. Используя различные источники информации, найди сведения о костях скелета человека и внеси данные в Научный дневничок. У кого больше позвонков в шее: у жирафа или у человека?

3. **Проведи эксперимент** «Где спрятался воздух?»

4. **Выдвини гипотезы**, что произойдёт, если вода исчезнет. Сосчитай, сколько стаканов воды, чашек чая и других напитков выпиваешь ты и члены твоей семьи в день. Сделай вывод в Научном дневничке.

5. Проведи наблюдение и узнай, как работают мышцы-сгибатели и мышцы-разгибатели. Узнай, как работают мышцы ног. Составь план наблюдения. Сделай вывод.

6. **Проведи исследование** «Кто быстрее читает». Результаты внеси в таблицу.

Приведённый выше краткий обзор новых учебников показал, что отличительной особенностью новых учебных программ является их направленность на формирование не только предметных знаний и умений, но и навыков широкого спектра, задания имеет тесную связь с реальной жизнью, практическую направленность.

Студентам образовательной программы «Педагогика и методика начального обучения» такой анализ новых учебников даёт (кроме полезной профессиональной информации) хорошую мотивацию профессионального саморазвития, способствует формированию готовности работать в условиях обновлённого содержания образования.

В процессе обучения студентов образовательной программы «Педагогика и методика начального обучения» мы целенаправленно используем в качестве средства формирования готовности к работе в условиях новых стандартов образования специально разработанные задания СРС, задания практико-ориентированного характера, такие как: 1. Составить кроссворд «Индикаторы функциональной грамотности». 2. Работа в группах. Подготовить кластер «Базовые механизмы развития функциональной грамотности». 3. Создать буклет «Родителям: Что такое функциональная грамотность и для чего она нужна Вашему ребёнку». 4. Построить диаграммы, отображающие результаты участия казахстанских школьников в международных исследованиях качества образования TIMSS PISA с 2007-2018 гг. 5. Подготовить аналитический отчёт «Какие задания PISA вызывали наибольшее затруднение у казахстанских школьников, и почему с аналогичными заданиями легко справлялись сингапурские, корейские и финские школьники?». 6. Создать видео для родителей школьников «Наши учащиеся отстают от среднестатистических школьников стран ОСЭР по грамотности чтения на два с половиной года, по естествознанию – на два года и по математике – на полтора года. Разве это не грустно?». 7. Работа в парах. Подготовить презентацию «Новые учебники как инструмент развития функциональной грамотности школьников».

Наш опыт использования практико-ориентированных заданий показал, что выполнение их будущими педагогами способствует формированию педагогического мышления, развивает умение применять творчески полученную информацию, осуществлять поиск, систематизацию, обобщение и интерпретацию полученной информации при решении профессиональных задач.

Список литературы

1. Об утверждении Национального плана действий по развитию функциональной грамотности школьников на 2012-2016 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 июня 2012 года №832. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000832>

2. Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла / под ред. А.А. Леонтьева. М.: Баласс, 2003. С. 35.

3. Виноградова Н.Ф., Кочурова Е.Э., Кузнецова М.И. и др. Функциональная грамотность младшего школьника: книга для учителя / под ред. Н.Ф. Виноградовой. М.: Российский учебник: Вентана-Граф, 2018. 288 с., с. 16-17.

4. Методические рекомендации в помощь учителям 1-х классов в условиях перехода на обновленное содержание образования – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2017. – 40 с.

5. Саринжинов А. Шаги к конкурентоспособной нации. <https://www.kazpravda.kz/articles/view/shagi-k-konkurentosposobnoi-natsii>

Нығыманова Н.Т.,
п.ғ.к., профессор
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ЭТНОПЕДАГОГИКА МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Отандық ғылым мен практиканың дамуының жаңа парадигмаларын іздеу ұлттық тәрбие тәжірибесі негізінде жас ұрпақты тәрбиелеу саласындағы өткеннің прогрессивті тәжірибесін түсінуге және оның қазіргі білім беру процесіне логикалық енуіне қолайлы жағдай жасайды. Осыған байланысты қазіргі жағдайда мектепке дейінгі тәрбиенің этнопедагогикалық бағытының мәнін негіздеу, өткеннің прогрессивті идеяларын олардың сабақтастығы мен дамуы тұрғысынан пайдалану мүмкіндігін анықтау қажеттілігі артып келеді.

Тәрбиенің этнопедагогикалық бағыты халықтық педагогиканың гуманистік негіздерін ашқан, халықтық тәрбиенің негізгі факторлары мен құралдарын анықтаған Г.Н. Волковтың еңбектерімен негізделген [1].

Біз мектепке дейінгі тәрбиенің этнопедагогикалық бағытын, бір жағынан, жалпыадамзаттық және этномәдени құндылықтар көрініс тапқан баланың бойында әлеуметтік жеке қасиеттерінің идеалды бейнесіне, екінші жағынан, осы мақсатқа жету процесіне байланысты мектепке дейінгі тәрбиені дамытудың құндылық бағдары ретінде қарастырамыз.

Егер адамның белгілі бір халыққа тиістілігі екенін саналы түрде меңгеруі, оның ерекшеліктерін іздеу және оны зерттеу, халықтық педагогикалық сәйкестіліктің педагогикалық аспектісін қарастырудан тұрады.

Халықтық педагогика материалдары арқылы дүниетанымын түсіну оның табиғатын зерттеп, мәнін талдаудан тұрады.

«Этнос», «этникалық» түсініктерін көптеген ғалымдар «топтық сәйкестілік» түсінігі арқылы береді. Л.Н. Гумилев этносқа анықтама бере отырып, былай дейді: «... өзін басқа ұжымдардан ерекшелендіретін дара ұжым... Тіл, тегі, дәстүрі, мәдениеті арқылы анықтауға қолданылатын жағдайлардан басқа, этносты анықтауға арналған бірде-бір нақты белгі жоқ», - дейді [2]. Америка әлеуметтік психологтарының пікірінше, индивидтің даму кезеңінде этникалық сипаттамалардың өзгермеуі және тұрақтылығы немесе «этникалық константтылық» этникалық сәйкестіліктің элементтері болып табылады. Этникалық константтар адам мінез-құлқы мен санасында он екі және он үш жас аралығында пайда болады.

Этнопсихология мен этнологияда «мәдениет» термині әртүрлі этникалық қауымдарды айқындау үшін және мәдениет пен адамның психологиялық сипаттамалары арасындағы өзара байланысты зерттеуде қолданылады.

«Мәдениеттану» сөздігінде мәдениетке мынадай анықтама беріледі: *мәдениет* – адамдардың әлеуметтік болмысты сақтау мен жаңарту жөніндегі қызметі және осы қызметтің жемістері мен нәтижелері.

Психологтарды алуан түрлі мәдениеттің әлеуметтік-психологиялық себептері қызықтырады. Алуан түрлі мәдениеттің себептері мыналар бола алады:

идентификациядағы қажеттілік, табиғи және географиялық ортаның, ландшафтың, климаттың жағдайлары. Мәдениет пен этностың шекарасы сәйкес емес. Мәдениеттің жалпы элементтері кездесетін халықтарда, мысалы, діні бір болса, дүниеге көзқарастың, мораль, мінез-құлықтың формаларында өзгерістерді байқауға болады.

Психология ғылымында Л.С. Выготскийдің адамның дамуындағы мәдениеттің рөлі туралы көзқарасы өте маңызды болып табылады [3].

Ж.Ж. Наурызбай «этникалық сәйкестілік маңызды проблемалардың бірі... Оған этникалық өзіндік сана-сезім, өзіндік тұрмыс, ұлттық мінез, «басқалармен» салыстырғанда белгілі топқа жататынын сезінуі кіреді. Этникалық сәйкестілікті нақтылау – ол халықтық педагогикалық сәйкестілік болып табылады. Халықтық педагогикалық сәйкестілік адамдардың әлеуметтік-мәдени жүйесі арқылы беріледі» - дейді [4].

Халықтық педагогика материалдары арқылы балалардың дүниетанымын қалыптастыруда оқу-тәрбие факторлары әсер етеді. Сонымен қатар оған биологиялық және басқа да әлеуметтік факторлардың әсерін де ұмытпауымыз қажет. Жеке тұлғаның психологиялық және дара ерекшеліктерін есепке ала отырып, біз жеке тұлғаның халықтық педагогика материалдары арқылы дүниетанымын қалыптастыруға оқу-тәрбие факторларының әсері көп екенін айтамыз.

Ұлттық ерекшеліктер, оның ішінде халықтық педагогикалық сәйкестілік тума қасиет емес. Ол жеке тұлға дамуымен қатар әртүрлі факторлардың әсерімен этникалық әлеуметтену процесінде қалыптасады. П.И. Кушнер былай деп жазады: халықтық педагогикалық сәйкестілік адамның тума қасиеті емес. Ол этникалық қауымның өте ерте формаларын сезінуден тұрады және қоғамның дамуына сәйкес бірнеше кезеңдерден өтеді. Тіл, салт-дәстүр адамның тұқымқуалаушылық механизмдері арқылы берілмейді. Тіл, салт-дәстүрлер, талғам – өскелең ұрпақтың еліктеуі, тәрбиесі, әлеуметтенуі, интеллектуалды, әлеуметтік тәжірибесін игеруі арқылы беріледі [5].

Этнос бұл орайда ортаны мекендеуші және мәдениетті иеленуші, ал мәдениет оның өмір сүретін ортасының антропогендік бедерінің бірі ретінде ұғынылады. Халықтық педагогикалық сәйкестілік әрбір этнос мәдениетінің өзге этностардың мәдениетінен өзіндік сипаттары бойынша ерекшеленеді. Мұндай сәйкестіліктің негізі этностықтың кезеңдігі, өзіне-өзі ұқсастығы мен оның мәдениетінің дамуындағы сабақтастық болып табылады. Бұл – мәдениеттің басқа этникалық мәдениеттерге ықпал ету қабілетін туындатады.

Халықтық педагогикалық сәйкестілік қисынды ортаның бәрінде сақталуы керек, тек сонда ғана ол «халықтың тарихи тағдырынан» тамырын үзбейді.

Халықтық педагогикалық сәйкестілік – өзін-өзі кедергісіз анықтау мен іске асыру бағдары. Бұл этнос пен мәдениеттің өзара байланысының жағдайы. Олардың арасында тұрақты бір қашықтық сақталғанымен этнос өз мәдениетін қорғайды, сақтайды, дамытады, туындатады. Мәдениет – этностың өрісі, панасы, болмыс тынысы, онсыз ол өмір сүре алмайды, демек, мәдениет этносты қорғап, сақтайды. Мәдениетті санаулы адамдар емес этнос қана сақтай алады. Төл мәдениетін сақтау арқылы ғана этнос өзін сақтайды.

Этностың мәдениеті – оның қуат өрісі, басқаларға сіңісуден, жойылып кетуден сақтайтын құралы. Бұл сонымен қатар оны ерекшелейтін белгі, әрі оның басқа этностармен байланыс, қарым-қатынас құралы. Ұдайы этникалық мәдениет «киімінде» көрінетін жалпыадамзаттық құндылықтарды этнос өз мәдениетінен табады және сол құндылықтармен аралас-құраластық арқылы өзгелермен байланыс орнатады.

Халықтық педагогикалық сәйкестілік қалпына халықтың әлеуметтік-мәдени жүйесі арқылы қол жетеді. Бұл халықтық педагогикалық сәйкестілікке жетуге септігін тигізетін тетіктер жиынтығының дәл өзі. Оған біз мектепке дейінгі балалар мекемелерін, оқу орындарын, ұлттық-мәдени орталықтарды және т.б. жатқыза аламыз.

Қандай мемлекетке де барша мемлекеттік құрылымы тәуелсіз мемлекеттік белгілермен сәйкес келетін сәйкестілік жағдайына қол жеткізу – өмірлік қажеттілік. Бұған

жетуде өзіндік сәйкестілік процестерінің тоғысуы ерекше. Мұнда, бір жағынан, мемлекеттің біртұтас халқының бір бөлігі ретінде барлық азаматтардың, ел аумағында қызмет етіп жатқан мемлекеттік құрылымдардың және барша саяси күштердің қалыптасқан жағдайға берген бағасы айрықша маңызға ие болса, екінші жағынан, тәуелсіз мемлекет ретінде Қазақстанға халықаралық қоғамдастықтың берген бағалауы да басым рөл атқармақ.

Халықтық педагогика материалдары арқылы дүниетанымын қарастырғанда бір мәселені еске алған жөн болар еді. Өзінің ұлттық түбірінен қол үзген адамды толыққанды тұлға санауға болмас та, бірақ, этникалық мәдениет рухында тәрбиеленсе де, басқа ұлттық әуенді білмеген, оны сезініп, түсінбейтін, адам да – рухани жарымжан. Ұлттық мәдениеттің қуатты таратушысы әрі оны жалпыадамзаттық мәдениетпен байланыстырушы ретінде оқу-тәрбие мекемелеріндегі балаларды өз халқының жүрек лүпілін сезінуге, ұлттық асылдарды (тіл, зерде және т.б.) көздің қарашығындай сақтауға, озық дәстүрлер мен тәжірибені дамытуға, бөгде мәдениетті, басқалардың да этникалық-ұлттық және мәдени-әлеуметтік қажетсінулерін түсініп, мойындауға үйретуге тиіс. Бұл үшін ол тәрбие берудің жоғары руханилыққа, ой-сана мен адамгершілікке бағытталған әдістері мен құралдарының бара-бар жиынтығын, тәлім-тәрбие әдістемесінің тың жолдарын игере білуі керек. Сондай-ақ, білім берудің мазмұны мен құрылымын да қайта қарау қажет.

Халықтық педагогикалық сәйкестілік түсінігі «этнос», «этникалық», «сәйкестілік», «мәдениет» терминдерімен қатар «менталитет» түсінігімен де тығыз байланысты.

Қорыта келгенде, халықтардың кәсібіне, сенім-нанымына, тіршілігіне байланысты қалыптасқан, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын салт-дәстүрдің әр адам өмірінде алатын орны ерекше. Себебі, бізге туғаннан бастап ұлттық рәсімдер, салт-дәстүрлер арқылы ұлттық тәрбиені бойымызға қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кожаметова К.Ж. Этнопедагогика: оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 256 б.
2. Гумилев Л.Н. Этносфера: История людей и история природы. – М., 1993. – 164 с.
3. Выготский Л.С. Проблемы развития психики // Собр.соч: В 6 т. М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 5-361.
4. Нығыманова Н.Т. Этнопедагогика: оқу құралы. – Астана: ЕАГИ, 2015. – 109 б.
5. http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2018/Pedagogica/6_233266.doc.htm

Нығыманова Н.Т.,
п.ғ.к., профессор
Елеукулова А.,
4 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Өскелең ұрпақты тәрбиелеу – қоғам дамуының маңызды факторы. Оның функциясы – жалпы мәдениетте, ғылымда, өнерде, тілде, моральда, мінез-құлықта, әлеуметтік қатынастарда көрсетілген адамдардың көпжақты тәжірибесін ұрпақтан-ұрпаққа беру. Бала кезіндегі, жасөспірім кезіндегі және жасөспірім кезіндегі тұлғаның қалыптасуы, мектепте және отбасында болып жатқан білім беру арқылы адамды қоғамға дайындаудың негізгі кезеңдері болып табылады.

Білімнің дамуы, отбасы тәрбиесі – адамзат өркениетінің дамуы. «Білімі күшті ел озады, білімі әлсіз ел оған қызмет етеді» демекші, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың мына ойы оған дәлел: «Ел келешегі жас ұрпақ тәрбиесіне тікелей байланысты». Елбасы Н. Назарбаев

бастамасымен еліміздің тұрақты дамуы мен рухани жаңғыру даңғылына түсуі жаһандық үдерісін ұлттық болмысымыз бен ерекшелігімізге еш зиян келтірместен бастан өткеруге меңзейді [1].

Тұлғаның жан-жақты дамуының жалпы жүйесінде адамгершілік тәрбие үлкен рөл атқарады. Тұлғаның адамгершілік қалыптасуы күрделі және қарама-қайшы процесс. Бұл қазіргі қоғамның моральдық саласындағы тарихи қалыптасқан ұғымдарды ассимиляциялау және өзін-өзі бақылаудың жоғары деңгейіне қол жеткізу болып табылады. Адамгершілік қасиеттерді дамытуға көп көңіл бөлу қажет. Адамгершілікке тәрбиелеу дегеніміз – барлығын құрметтеу, жақсы жұмыс істеу, бәрінде белсенді болу, бизнеске шығармашылықпен қарау, мүмкіндігінше көп пайда әкелуге тырысу, адал, әділ, қатыгездікке, зұлымдыққа, адамды қорлаудың барлық түрлеріне жол бермеу болып табылады.

Адамгершіліктің негізі адамзатқа, мейірімділікке негізделген. Отбасындағы балалардың дұрыс тәрбиесіне балалардың адамгершілік санасын қалыптастырудың әр отбасы үшін қолжетімді құралдары көмектеседі, олар: ертегілерді айту, балаларға дауыстап оқу, әңгімелер, ойындар, ұсыныстар және т.б., сайып келгенде ата-аналардың балаға неғұрлым көп көңіл бөлуі.

Отбасы – бұл кішкентай адамның өміріндегі алғашқы тұрақты ұжымы. Дәл осы отбасында мектепке дейін баланың мінез-құлқының негізгі белгілері, оның әдеттері қалыптасады. Мектебі мен достары, жаңа ортасы пайда болады. Отбасы әрқашан мектеппен тығыз байланыста болуы керек. Өйткені, баланың жоғары мәдениетті, адамгершілігі мол, шығармашылық жетілуі осы екі одақтастық тәрбиеде әрекет ете отырып, жүзеге асады. Ешкім дайын мінезімен, қызығушылығымен, бейімділігімен, белгілі бір қабілеттерімен дүниеге келмейді. Ұлы педагог А.С. Макаренконың айтуынша: «жақсы, тәрбиелі отбасында жазалау деген мүлдем болмайды», - деп айтқан [2].

Балаларға түсіністікпен қарап, қатесін түзетіп, ақылмен түсіндірген дұрыс әрекет. Әлемдегі қатыгездік пен мейірімсіздіктің бірі бала күндегі жылулықтың болмауынан байқалады. Егер әуел бастан үйде ата-ана арасында қиындықтар орын алатын болса, баланың тәрбиесінен жақсы нәтиже көрсеткіші көрінбейді. Бала барлық қиындықтарды жеңе алу үшін әрдайым отбасы тарапынан қолдау мен сенімді сезінуі қажет. Ешкім бұндай жылуды алмастыра алмайды. Бірнеше баласы бар отбасында ғана көбінесе ата-ана қамқорлығы қалыпты болады. Үлкен отбасында бала ең кішкентай жастан бастап ұжымға үйреніп, өзара байланыс тәжірбиесіне ие болады. Егер отбасында үлкен және кіші балалар болса, олардың арасында махаббат пен достық тәжірбиесі әртүрлі формада белгіленеді. Мұндай отбасының өмірі балаға адам қатынасының әр түрлерінде жаттығуға мүмкіндік береді.

Жалпы айтсақ, отбасындағы жағымды атмосфера баланың тұлғалық дамуына әсерін тигізеді. Ана ретінде баланың бос уақытын тиімді пайдаланып, әртүрлі үйірмелерге қатыстырғанымыз абзал. Қазіргі таңда баланы өнерге, шығармашылыққа баули отырып, өзіміздің ұрпақтан-ұрпаққа келе жатқан салт-дәстүрмізді сыйлауға, құрметтеуге және патриоттық сезімге тәрбиелейміз. Бауыржан Момышұлы айтқандай: «Тәртіпке бағынған ел құл болмайды» деп тәрбиенің маңызын қай кезеңде болмасын, адамзаттың басты өмірдегі маңызы деп білген [3].

Адамгершілік тәрбиенің маңызы оның жеке тұлғаның жалпы дамуына әсер ету қабілетіне байланысты. Моральдық әсерлердің әсерінен моральдық сипаттағы өзгерістер орын алады, адамның көзқарастары мен сенімдері, оның жұмыс пен адамдарға қатынасы өзгереді, шығармашылық күштер мен қабілеттері дамиды.

Қорыта келе, өскелең ұрпақтың адамгершілік мәдениетін қалыптастыру іс жүзінде оқу-тәрбие мекемелері мен қоғамдық ұйымдар жүйесімен жүзеге асырылады. Оның орталығы – мектеп. Мұнда мектеппен қатар баланың ең жақын әлеуметтік ортасы ретінде отбасы маңызды рөл атқарады. Отбасы оқушының жеке басына әртүрлі моральдық әсер

етудің өзіндік әлеуетіне ие, моральдық тәрбие жүйесінің жетекші буындарының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Пашаева О. «Рухани жаңғыру отбасы тәрбиесінен басталады». <https://bilimainasy.kz/> Білім айнасы газеті.
2. Макаренко А.С. «О воспитании». – Москва: Издательство политической литературы, 1990 – 416 с.
3. Момышұлы Б. «Ұшқан ұя». Повесть, әңгіме, нақыл сөздер жинағы. – Алматы, 2003. – 249 б.

Нығыманова Н.Т.,
п.ғ.к., профессор
Тынысбек М.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МЕДИА БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Медиа» термині біздің елімізде қолданыста жиі аталмағанымен, біртіндеп өміріміздің ең маңызды бөлігіне айналып келе жатыр. Оны біз өзіміз де байқамай қалып жатырмыз. Бұрын «технологияның өркендеген дәуірі» десек, бүгінде ол жаһандық ақпарат ғасыры деп аталатын кезең қоғамымыздың дамуына, соның ішінде тәрбие, білім беруде тұлғаның қалыптасуына әсерін тигізетін күшті қару болып отыр [1].

Медиабілімнің мәнін түсіну үшін ең алдымен, оның құрамдастарына анықтама беру керек. «Медиа» терминіне тоқтатылатын болсақ, (лат. *medium* – құрал, аралық, делдал). Бұл әртүрлі топтар, индивидуумдар арасындағы коммуникацияны жүзеге асыру және (немесе) аудиторияның кез келген мазмұнды өнімдерін жеткізу құралдары. Медиабілімге бұқаралық ақпарат құралдары (газеттер, журналдар, кітаптар, теледидар, кабельдік желілер, радио, кинематограф), ақпарат пен деректердің жекелеген тасымалдаушылары (хаттар, кез келген жеткізгіштегі аудио және бейнежазбалар, компакт-дискілер), сондай-ақ қоғамның коммуникациялық жүйелері (телеграф, телефон, пошта, компьютерлік желілер) кіреді [1,12 б.]. Біз күн сайын олармен бетпе-бет келеміз, бірақ тиімді емес. Әлбетте, егер бұл қабат ақпаратты оқыту арнасына аударса, онда өте әсерлі нәтиже болады Лао Цзы пікірінше, егер адамды өз бетінше білім алуға үйретсе, ол аш болмайды делінген. Бұл термин және қазір оқытудың нәтижесін білдіреді. О.А. Александровна медиа білімді «адамның, қоғамның, мемлекеттің мүддесінде тәрбиелеу мен оқытудың мақсатты үрдісі, азаматтың (оқитындардың) мемлекет белгілеген білім деңгейлеріне қол жеткізуін айқындаумен сүйемелденетін» деп түсіндіреді [2]. Шынында да, бұл алған білімін өз бетінше қолдана білу ғана емес, сонымен қатар моральдық құндылықтар арқылы қалыптасатын адамның рухани келбеті. Тұлғаны білімді деп атауға болады, тек қана оқыту ғана емес, оның дамуы да маңызды. Білім беру және алу процесінің табыстылығы тек оқытушыға ғана байланысты емес. Біріншіден, кері байланыс қажет (оқытушының өзіне қатынасы). Екіншіден, білім қалай беріледі және оқу үшін барлық жағдайлар жасалған-жасалмаған маңызды. Жеке қызығушылық кезінде нәтиже көп есе өнімді болады. Үшіншіден, білім беру траекториясы әрқайсысында болуы тиіс. Мұнда «Медиабілім» ұғымы пайда болады. Бұл барлық осы мүмкіндіктерді толық жүзеге асырады.

Медиабілімнің негізгі бағыттарына:

- қазіргі ақпараттық жағдайда жаңа ұрпақты өмірге дайындау;
- әртүрлі ақпаратты қабылдауға, оны адамның түсіне білуіне;
- зардабының жүйкеге әсерін түсіне білуіне;

- техника құралдарының көмегімен қарым-қатынас жасау қабілетін игеруге үйрету сияқты мәселелер жатады.

Соңғы жылдары педагогикалық практикада білім берудің ерекше бағыты ретінде коммуникация заңдылықтарын оқуын қолдайтын, сондай-ақ қазіргі бұқаралық байланыс құралдарын меңгеру мақсатында теориялық білім мен практикалық іскерліктерге үйретуді көздейтін «Медиабілім» педагогикалық бағыты ғылымға енгізілді.

Тұңғыш Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында білім беру реформасының басты өлшемі тиісті білім мен білік алған кез келген азаматы әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтын маман болатын деңгейге көтерілу болып табылады дей отырып, әлемдік стандарт деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізу керек екенін айрықша атап көрсетеді, Оқыту тәжірибесін онлайн тәсілінде дамытып, елімізде оқу теледидарын құру және оқу жоспарларына жаратылыстану ғылымдары бойынша, бірінші кезекте математика мен ақпараттанудан қосымша сағаттар немесе пәндер енгізудің маңызды екенін атап көрсетті [3]. Білім берудің ұлттық моделіне көшкен қазіргі мектепке ойшыл, зерттеуші, тәжірибелік қызметте педагогикалық үйлестіруді шебер меңгерген іскер мұғалім қажет екендігі аз айтылып жүрген жоқ. Заман талабына сай көштен қалмай қазіргі таңда педагогтан өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік-құқықтық, психологиялық-педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан-жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуын талап етуде.

Бүгінгі басты мәселеміз – білім сапасы десек, осы білім сапасын арттырудың тиімді жолы – білім беру жүйесінде түрлі ақпараттық технологияларды қолдану. Келешек қоғамымыздың мүшелері – жастардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру қоғамның алдында тұрған ең басты міндет.

Қазіргі қоғамның өмірі медиа, жаңа ақпараттық технологиялар, интернет, телекоммуникациялық желілер жоқ. Біз барлығы әртүрлі ақпаратты белсенді тұтынушылар болып табыламыз. Біз байқағанымыздай, теледидар арналарының, интернеттегі желісінің бір шамасы бейне аудиоөнімнің үлкен ағынсыз, мерзімді басылымдардың тақырыптарына толы болып келеді.

Медиа-мәдениет саласындағы болашақтың аудиовизуалды шығармашылығын ынталандыру аспектілерін қарастыра отырып, бұл жерде білім беру және білім беру мақсаттарын қоюдың дәлдігі өте маңызды екенін атап өтеміз. Біздің жағдайымыз үшін тәрбие қызметінің келесі негізгі мақсаттарын бөліп көрсетуге болады:

- дидактикалық стрестермен күрес, денсаулықты сақтайтын педагогикалық білім беру технологияларын енгізу үшін жағдай жасау;
- жеке тәсілге бағдарлану, оқушылардың шығармашылық әлеуетін іске асыру;
- оқушылардың практикалық көркемдік-шығармашылық қызметін жандандыру;
- оқушылардың әлеуметтік бейімделу дәрежесін арттыруға, олардың әлеуметтенуін тездетуге мүмкіндік беретін педагогикалық технологияларды игеру;
- оқушылардың белсенді адамгершілік ұстанымын, патриоттық рухын, азаматтық сана-сезімін қалыптастыру.

Осылайша, медиа-білім беру технологиялары қазіргі білім беру ортасының логикалық фрагменті болып табылады. Сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыру және тұлғаның көркемдік-шығармашылық әлеуетін іске асыру қазіргі мектептің негізгі қайта құруларына сәйкес келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologii-mediaobrazovaniya-v-sovremennoy-shkole>.
2. Сейітқазы П.Б. Тәрбие үрдісінде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану ерекшеліктері // Білім. 2006. №4. 31-33 бб.
3. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған Жолдауы «Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан» // Егеменді Қазақстан. 2007. Онлайн дереккөзі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007>

Нурмухамбетова Н.Н.,
ағылшын тілі пәні мұғалімі
Токпанова А.М.
ағылшын тілі пәні мұғалімі
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕГІ ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде болып жатқан елеулі өзгерістің бірі – қашықтықтан оқыту форматы. Даму жолындағы мемлекет болғандықтан, оқытудың бұл технологиясын қолданудың өзі жетістік деп айтуға болады. Себебі бәсекеге қабілетті, кәсіби маман жаңа білім алу жолдарын меңгеріп, іске асыра білуі тиіс деп ойлаймын. Алдымен, «Қашықтықтан оқыту жүйесі дегеніміз не?» деген сауалға жауап іздесек. Қашықтықтан оқыту – оқушы мен ұстаздың жанама немесе толық емес жанама өзара іс-қимылы кезінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды және телекоммуникациялық технологияларды қолдана отырып жүзеге асырылатын оқыту. «Онлайн» режиміндегі оқу сабақтары білім алушы мен педагог арасындағы асинхронды тілдесудің оқу іс-әрекеті үдерісін қарастырады. Қашықтықтан оқыта отырып, оқушының алған білімінің нәтижесін бағалау немесе күнделікті оқушы қандай деңгейде білімге қол жеткізіп жатыр деген сауалда әрбір адамзатты толғандырады. Осы тұрғыда критериалды бағалаудың қашықтықтан оқытудағы тиімділігі және жолдары деген ойға тоқталып өтсек.

Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің (Р.Ю. Глейзер енгізген) нақты жиынтығының көмегімен өлшенеді. Бұл нормаға негізделген бағалаудан өзгеше деуге әбден болады. Нормаға негізделген бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі олардың сыныптастарының үлгерімімен салыстырылып қойылады. Критериалды бағалау жүйесі қалыптастырушы бағалау мен жиынтық бағалауды қамтиды.

Күнделікті сабақтың өн бойында жүретін бағалау – қалыптастырушы бағалау. Бұл бағалаудың түрі оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады және оқушылардың дағдыларының қалыптасу және білімді меңгеру деңгейін байқатады, оқудағы қиындықтарды анықтауға, оқу бағдарламасындағы белгіленген оқу мақсаттарына қол жеткізуге көмектеседі. Сонымен қатар оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді, балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы бағалаудың негізгі функциялары:

- қалыптастыру – тәжірибе жүзінде құндылықтар жүйесін белгілеу, қалыптастыру және бекіту;
- ынталандыру – оқушының күтілетін нәтижеге қол жеткізуі, тиімді түрде алға ілгерілеуі үшін қолайлы жағдай жасау;

• уәждеу – оқушылардың бойында оқуға және нәтижеге қол жеткізуге деген ынтаны ояту. Олай болатын болса, қазіргі таңда қашықтықтан оқыту барысында оқушыларымызды бағалау тиімді болды ма? Біріншіден, мұғалім тарапынан әр баланың орындаған тапсырмасын көре отырып, жеке кері байланыс, түзетімдер енгізу кеңінен қолданылды деуге болады, себебі онлайн режимінде асинхронды қатынас жүзеге асырылады. Бұл дегеніміз баланың қаншалықты білімді игерді немесе бойында құндылық пен қажетті дағдының қалыптасқаны диалогтық қатынаста көрініс табады. Оқушы өзінің әлі де түзетімдер енгізуді қажет ететін тұстарын, тез арада өзгертуге мүмкіндік алады. Бұдан шығатын қорытынды қалыптастырушы бағалаудың бірінші функциясының орындалғанын байқатады.

Сонымен қатар оқушыны алға жетелеу мақсатында үнемі сындарлы және тиімді пікір білдіру қажет немесе қолайлы жағдай туғызған жөн. Мысалы, онлайн режимінде отбасында оқушыға ата-ана тарапынан қолдау, мадақтау берілсе немесе мұғалім тарапынан позитивті көңіл-күй сыйлай отырып, ашық пікір айтылып, жазылып және тапсырманың орындалуына қажетті дәрежедегі уақыт берілсе... Нәтижесінде қалыптастырушы бағалаудың екінші функциясы, яғни оқушыны ынталандыру жүзеге асырылғандығы байқалады және оқушыда алға қарай жылжу көрсеткішін көруге болады.

Кез келген адамзаттың бойында қандай да бір іс-әрекетке ынта болмаса, нәтиже болмайтындығы немесе сапасыз нәтиже болатындығы анық. Осы тұрғыда оқушыларымызда тапсырманы орындауда немесе жаңа білімді, дағдыны игеруде ынтасын оятуымыз қажет, яғни уәжін өсіре алуымыз қажет. Педагог оқушының ішкі уәжін өсіруге мүмкіндік беретіні белгілі. Яғни педагог әсер етуші сыртқы фактор ретінде десек, артық емес. Яғни, мұғалім дайын білімді бермей, керісінше оқушы ізденетіндей білім беруі қажет. Айталық, онлайн режимі кезінде бала ақпараттық құралдарды қолдана отырып, берілген тапсырманы өз бетімен іздене отырып, жұмыс жасаса, оның сабаққа деген ішкі уәжі өсе бастайды. Сонымен қатар педагог сабақты тек қана қашықтықтан оқытудың ватсап желісін қолданып қоймай, бейнечат, zoom т.с.с. қатынас бағдарламаларын қолданып өтетін болса, оқушыда ынта, ізденіс пайда болады. Бұл қалыптастырушы бағалаудың үшінші функциясының орындалуының бір мысалы деуге болады. Осылайша бағалау ынталандырушы, қалыптастырушы және уәждемелік қызмет атқарады.

Неғұрлым оқушыға қолдау, жігерлендіру, тиімді ұсыныс беру, әдіс-тәсілдерді таңдай отырып, онлайн режимінде сабақ жүргізілсе, нәтиже болатыны сөзсіз.

Алайда уақыт өте келе оқудың барлық кезеңдерінде оқушылар сабақ барысында жеке жұмыс істеуге қарағанда, мұғалім қолдау көрсеткен жағдайда көп жетістікке жетіп жүргеніне көз жеткізуі қажет. Мұны орындаудың ең тиімді жолы жеке оқушыларға жүйелі түрде кері байланыс ұсынып, тиісті, күрделілігі жоғарырақ мақсат қою болып табылады.

Қалыптастырушы бағалау – оқушылардың оқу жетістіктерінің дамуы мен өсуіне әсер ететін сабақ барысындағы негізгі үдеріс. Ол мұғалімге сынып оқушыларының білімін қадағалауға, жоспарына түзету енгізуіне, ал оқушыларға өз оқу жетістіктерін өздері бақылауына және одан әрі өзінің даму бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Олай болса, қазіргі таңдағы сұраныс бойынша онлайн режимінде де бұл талаптар орындалуы қажет.

Бағалаудың бұл түрінің қалыптастырушы болып аталатындығы – бағаның нақты бір оқушыға, оның білім мазмұнын меңгерудегі кемшіліктерін анықтауға және өзіндік орнын барынша тиімді толықтыруға бағытталғаны.

Мұғалім бұл бағалау әрекеті арқылы пәнді меңгерудің мақсатын нақты анықтай алады. Оқушының өткен тақырыптарды біртұтас, үйлесімді сурет түрінде елестетуіне, нәтижені бақылаудың сәйкес тәсілдерін өзі анықтай білуіне, жоғары деңгейге жетуге ынталануына ықпал ете алады. Қалыптастырушы бағалаудың мақсаты – оқу материалын меңгергендігі жөнінде объективті ақпарат алу, білім алушының кемшіліктерін дер кезінде анықтау, мұғалім – оқушы арасында кері байланысты орнату.

Қалыптастырушы бағалаудың ерекшеліктері – оқушының күнделікті білім сапасы, білім алудағы олқылықтарды күнделікті түзеу, оқушының қиындық тудыратын сұрақтарын анықтау және оны жою, оқушының бағалаудан алған жағымсыз әсерінің азаюы, психологиялық жайлы ортаның болуы, бағалаудың әділдігі, анықтылығы және ашықтығы, өзін-өзі бағалау дағдылары.

Қалыптастырушы бағалаудың тағы бір маңызды компоненттерінің бірі – кері байланыс әрекеті деуге болады. Кері байланыс әрекеті ауызша және жазбаша түрде жүзеге асырылады. Қателіктер болған жағдайда мұғалімге өзінің жұмысын жақсартуға байланысты нақты ұсыныс бере алады. Кері байланыс – бұл оқушының жеке жетістіктері мен білім алудағы олқылықтарды сезінуіне және өз іс-әрекетіне өзгерістер енгізуге көмектесетін, алға жылжуға бағыттайтын нақты ұсыныстар үшін алынған ақпараттар.

Қазіргі әлемде болып жатқан жағдайға байланысты қашықтықтан білім беру кезінде қалыптастырушы бағалау ағылшын тілі пәнінде қалай жүзеге асуда? Ағылшын тілі пәнінде оқушыларды жалпы өзімізге белгілі төрт дағды бойынша бағалайтынбыз. Олар: айтылым, оқылым, жазылым, тыңдалым. Қашықтықтан білім беру кезінде біз екі дағды бойынша бағалап отырмыз, олар: тыңдалым және жазылым дағдысы бойынша. 10 балдық жүйедегі бағалау шкаласын осы екі дағды бойынша бөліп бағалаймыз. Әрине, белгілі критерийлерге сүйене отырып, оқылым дағдысына қойылатын критерийлер: дұрыс дыбысталуы, сауатты оқылуы, түсініп оқуы, дауыс ырғағының қойылуы т.б. Жазылым дағдысының критерийлері: грамматикалық сауаттылық, жаңа сөздердің қолданылуы, фразалық тіркестердің қолданылуы, өз ойын жеткізу деңгейі т.б. Осы критерийлерге сүйене отырып оқушылардың оқылым және жазылым дағдыларын бағалап келеміз. Ал енді оқушылардың айтылым және тыңдалым дағдыларын тексерусіз қалдырмау үшін жағдайдан шығу жолдарын қарастырып, оқушылармен аудио, видео байланыстармен шығып түрлі тапсырмалар беріп бағалап отырмыз. Қашықтықтан білім беру кезінде қалыптастырушы бағалаудың тағы бір мүмкіндігі ол – Онлайн Мектеп, Bilimland платформасы арқылы оқушылар тақырыптық тапсырмалар орындап, өздерінің деңгейлеріне сай балдық бағалауларын алып отырады.

Қорыта келе, Теодор Сайзердің «Баға беру және есепке алу – керемет мақсаттар. Білім алу үдерісіне кедергі тигізбейтін және біздің жан салып жасап жатқан ісімізге пайдалы да әділ баға беретін жүйе...» дегендей, формативті (қалыптастырушы) бағалау дұрыс ұйымдастырылған жағдайда мұғалімге олардың іс-әрекеттеріне байланысты түсінік, ұсыныс т.с.с. бере отырып, жүйелі түрде кері байланысты қамтамасыз етеді. Кері байланыстың әсерінен мұғалімдер өздерінің оқу үдерісін ұйымдастыруға белсенді қатысады. Ол үшін мұғалім оқушылардың оқу нәтижелерінің өзгеруіне байланысты оқыту және оқудың жаңа әдіс-тәсілдерін, техникасын өзгертіп отыруы қажет. Мұндай бағалау жаппай тәжірибеде мұғалімнің қалыптастырушы бағалаудың теориялық негіздерін және оны ұйымдастырудың алгоритмін меңгерген кезде ғана жүзеге асады.

Оқай А.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Жусупова Д.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

**МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Қазіргі таңда еліміздің білім саласында жүргізіліп жатқан реформаның басты мақсаты – ой-өрісі жаңашыл, шығармашылық деңгейде қызмет атқара алатын, дүниетанымы жоғары, жан-жақты дамыған жеке тұлға тәрбиелеу.

«Инновациялық технологиялар – бұл білімнің басым мақсаттарымен біріктірілген пәндер мен әдістемелердің: оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың өзара ортақ тұжырымдамамен байланысқан жаңа міндеттерінің, мазмұнының, формалары мен әдістерінің күрделі және ашық жүйелері, мұнда әр позиция басқаларына әсер етіп, ақыр аяғында баланың дамуына жағымды жағдайлар жиынтығын құрайды [1]. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуға уақыт талабына сай өзгерістер енгізуді талап етіп отыр.

Қазіргі кезеңде білім ғылым саласында мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуде де педагогикалық технологиялар ұғымы кеңінен қолданылатын ұғымдардың біріне айналды. Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып отыр. Сондықтан мектепке дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеудің негізгі мақсаты – баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуына бағытталуы тиіс. Болашақ жас ұрпақты, жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр-сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Ол үшін мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балалардың жеке басының қалыптасуы мен дамуында педагогтардың педагогикалық технологияларды қолдана білу сауаттылығына көңіл бөлу қажет. Яғни, инновациялық технологияны қолдану негізінде келешек ұрпақтың еркін дамуына, жан-жақты білім алуына, белсенді, шығармашыл болуына жағдай жасау қазіргі таңдағы әрбір педагогтың міндеті. Қазіргі таңда мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде қолданылатын педагогикалық технологиялардың бірнеше түріне тоқталайық.

Ойын арқылы оқыту технологиясының мақсаты – дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жету. Ойын технологиясының ерекшелігі ойындық іс-әрекеттің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талап-талғамдарына сүйенеді.

Дамыта оқыту технологиясы – баланы оқыта отырып, дамыту. Бала бойында еркіндік, мақсаткерлік, ар-намыс, мақтаныш сезім, дербестік, адамгершілік, еңбексүйгіштік, белсенділік т.б. қасиеттерді дамыту.

Заман талаптарына сай мектепке дейінгі мекемелерде АКТ оқыту процесінде кеңінен пайдаланады. Түрлі танымдық салаларына арнаулы компьютерлік бағдарламалар құрылуда. Баланың жас ерекшелігіне және пайдаланатын компьютерлік бағдарламаларға сай интерактивті тақта баланың оппоненті, бағдарлаушы (әңгімелеуші), жаттықтырушы, емтихан қабылдаушы болуы мүмкін.

Проблемалық оқыту технологиясы – баланы өз бетімен ізденуге үйрету, танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамыту. Яғни, балалардың белсенділігін арттыру, оқу материалына баланы қызықтыратындай мәселе тудыру, бала материалды сезім мүшелері арқылы ғана қабылдап қоймайды, білімге деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында меңгереді, бала оқытуды өмірмен және еңбегімен байланыстырады.

Модульдік оқыту технологиясы – оқытудың тұтас технологиясын жобалау, алға қойған мақсатқа жетуді көздейтін педагогикалық процесті ұйымдастыру, тәрбиешіге нәтижені талдап, түсіндіріп бере алатындай жүйені таңдау және құру [2].

Білім берудің алғашқы баспалдағы балабақшадан басталмақ. Мақсаты – мектепке дейінгі білім мен тәрбие беру балалардың білім алуына бірдей бастапқы мүмкіндіктерді қамтамасыз ету. Кез келген оқыту технологиясы тәрбиешіден терең теориялық, психологиялық, педагогикалық әдістемелік білімді, педагогикалық шеберлікті, балалардың жан дүниесіне терең үніліп оны ұғына білуді талап етеді. Сондықтан білім беру саласы оның ішінде мектепке дейінгі білім беру жүйесі өзінің дамуы үшін жаңа қадамдарға барып, мектепке дейінгі білім беру ұйымдары жаңа бағытта жұмыс жасауда. Осыған

байланысты болашақ ұрпаққа ақпараттар кеңістігінде дұрыс бағытты таңдауға мүмкіндік жасай алатын оқытудың жаңа технологиялары пайда болуы заңды құбылыс.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесінде жаңа технологиямен орындалатын қызмет тәрбиеші-педагогтің уақытын үнемдеумен қатар жұмысын жеңілдетті.

Оқыту үрдісінде жаңа бағыттың кез келген нақты формасын тиімдірек етіп атқарып, адамның қызметі жеңілдеп, адам өркениетті бола бастайды. Бұрынғы уақытта ұрпақ үшін кітаптың маңызы қандай болса, қазіргі уақытта компьютер де бала үшін қоршаған әлемді танудың табиғи әрі басты құралы болып саналады. Олай болса, балабақшадан бастап, ақпараттық технологияларды пайдалану, оқу қызметтеріндегі компьютерді пайдалану – бүгінгі күннің кезек күттірмейтін мәселелерінің бірі.

Интерактивті тақтаның жетістіктері, оны оқу қызметінде пайдалану кіші жастағы балаларда оқуға, жаңа білім алуға деген құштарлықтарын туғызады. Интерактивті тақта ақпаратты кеңінен ұсыну құралы болып келеді және баланың мотивациясын күшейтеді. Мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы (түс, графика, дыбыс, заманауи видеотехникалық құралдар) түрлі жағдайлар мен ортаны модельдеуге болады. Мультимедиялық бағдарламаларға еңгізілген ойын компоненттері үйренушінің танымдық әрекетін белсендіреді және материалды ұғынуды күшейтеді. Интерактивті тақтаны пайдалану арқылы баланың төмендегідей қасиеттерін дамытамыз:

- Танымдық үрдістерін (зейін, ес, қиял, ойлау т.б.)
- Сөздік қорын молайту;
- Жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту;
- Оқу әрекетінің дағдыларын қалыптастыру;
- Қызығушылықтарын арттыру;
- Эстетикалық талғамын арттыру т.б.

Мектеп жасына дейінгі балаларды ақпараттық мәдениетке бейімдеу – ол тек ғана компьютерлік сауаттылық емес, соңымен қатар этикалық, эстетикалық және интеллектуальдық сезімді меңгерумен сипатталады. Мектепке дейінгі ересек жастағы балада ырықсыз зейіні жақсы дамығаны белгілі, бірақ балаға ақпарат қызықты, көрнекілік болғанда зейіні жинақталатыны, жағымды эмоциялар туғызатыны да белгілі. Компьютерді біріккен және өзбетімен әрекеттенуде қолдану баланың мотивациясын көтеру және оқуға деген жекелендіруінің бір тиімді тәсілі болып келеді, шығармашылық қабілеттерін дамытады және жағымды эмоциялық фон туғызады. Бұл интерактивті тақтаны пайдалану негізінде оқытуда пайдаланудың тиімділігі көрінеді. Мектепке дейінгі мекемелерде интерактивті тақтаны пайдалану балаларда қоршаған ортаның ақпарат ағымын бағдарлай білу дағдыларын дамытады. Тәрбиешілер ақпаратпен жұмыс жасаудың практикалық тәсілдерін меңгеруге көмектеседі, заманауи техникалық құралдар арқылы ақпаратпен бөлісу дағдыларын дамытады. Оқу іс-әрекеттерінде интерактивті тақтаны пайдалану түсіндірмелі-иллюстративтік оқыту тәсілінен гөрі әрекет жасауға көшу мүмкіндігін береді, бала педагогикалық ықпалдың пассивті объектісі емес, белсенді субъекті болады. Осы мектепке дейінгі балаларды саналы білім алуға әкеледі. Интерактивті оқу келесі міндеттерді орындайды:

- балаларды жаңа технологиялар арқылы оқыту;
- жабдықталған арнайы техникаларды тиімді пайдалану;
- балалардың жас ерекшеліктеріне сай бағдарламалар таңдап алу;
- балалардың қызығушылығын арттыру;
- балалар компьютерлік технологияның мүмкіндіктері мен дағдыларын игереді.

Оқытуда интерактивті кешендерді пайдалану сапалы, қызықты және оңтайлы болып келеді. Электрондық мультимедиялық бағдарламаларды дәстүрлі оқыту және педагогикалық инновациялармен қатар, оқыту үрдісінде үнемі қолдану дайындығы әртүрлі деңгейдегі балаларды оқыту тиімділігін көтереді. Бірнеше технологиялардың пайдаланудың әсері оқыту нәтижесінің сапасын күшейтеді. Электрондық жүйеде оқытуда

мультимедияны пайдалану балаларға ақпаратты беру жылдамдығын, оны түсінуді көтеріп ғана қоймай, сонымен қатар маңызды сапаларды интуиция, образдық ойлауын дамытады.

Мектепке дейінгі мекемеде интерактивті тақтаны пайдалануды әртүрлі тәсілдермен қолдануға болады. Бұл презентациялар, интерактивті оқыту бағдарламалары, топтық жұмыстар, графикалық, бағдарламалық орталықтарда жобалар құрастырумен сипатталады. Тәрбиеші-педагогтер интерактивті тақтаны пайдалануда төмендегідей дағдыларды меңгеру қажет:

- Компьютерді қолдана білу;
- Word, Power Point бағдарламаларының ерекшеліктерін меңгеру;
- Интернет жүйесінде жұмыс жасау практикасы (бейнелерді, әзір презентациялар мен оқыту бағдарламаларын тауып алу);
- Кез-келген оқу қызметін бағдарламалардың көмегімен өңдеп, балаларға жеткізе алу қабілеті болу қажет.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың негізгі әрекеті ойын екенін ескере отырып, компьютердің интерактивті мүмкіндігі арқылы көптеген нәтижелерге қол жеткізуге болады. Тәрбиеші күнделікті оқу қызметінде пайдаланатын көрнекі құралдарын интерактивті тақтаның көмегімен балаға оңай меңгертеді. Мұндай сабақтар баланың қызығушылығын тудырып, ойын түрінде болғанымен кейін оқу әрекеті ретінде жүзеге асырылады.

Оқу процесінде компьютерлік технологияны қолдану ойды кеңейтуді іске асырып, жаңа әдістің пайда болуына, оның ұйымдастыру түріне әкеледі. Білім беруді ақпараттандыру барысында дидактикалық және оқыту құралы болып табылатын – компьютер.

Интерактивті тақта мектеп жасына дейінгі балаларды оқуға, жаңа білімді тез меңгеруге деген құштарлығын туғызады. Мектепке дейінгі мекемелерде ақпараттық технологияны пайдалану балаларда қоршаған ортаның ақпарат ағымын бағдарлай білу дағдыларын дамытуға, ақпаратпен жұмыс істеудің практикалық тәсілдерін меңгеруге көмектеседі, заманауи техникалық құралдар арқылы ақпаратпен бөлісу дағдыларын дамытады. Оқу іс-әрекеттерінде ақпараттық технологияны пайдалану түсіндірмелі-иллюстративтік оқыту тәсілінен гөрі әрекет жасауға көшу мүмкіндігін беріп отыр. Мектепке дейінгі балаларды саналы білім алуға, заман талабына сай өзгерістерді үйренуге әкеледі.

Оқытуда интерактивті кешендерді пайдалану сапалы, қызықты және тиімді болып келеді. Электрондық мультимедиялық бағдарламаларды дәстүрлі оқытумен қатар, ұйымдасқан оқу қызметінде және оқу қызметінен тыс уақытта да пайдалануға болады. Бұл дайындығы әртүрлі деңгейдегі балаларды оқыту тиімділігін көрсетеді. Бірнеше технологияларды кіріктіре отырып ұйымдастырылған оқу қызметінде пайдаланудың әсері оқыту нәтижесінің сапасын арттырады. Бұл заманауи техниканы меңгеру, жұмыс барысында пайдалану жаңа жетістіктерге жетудің жолы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқулық. – Тараз, 2003.
2. Ахметов А.К. Принципы технологии и содержание образовательной программы. – Алматы, 1995.
3. Лебедева С.С., Маневцева Л.М. Управление инновационным дошкольным образовательным учреждением в условиях социального партнерства. – Санкт-Петербург: Детство-Пресс, 2005.
4. Андреева В.И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс. – Казань, 1998.
5. «Қазақстан мектебі» журналы, №8, 2014 ж.

Оқай А.,
п.ф.м., аға оқытушы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТТАРЫ

Бүгінгі таңда еліміздің мемлекеттік саясатының басты мәселелерінің бірі – мектеп жасына дейінгі балаларды балабақшамен қамтамасыз ету, жас ерекшелігіне сай тәрбие мен білім беру. Қазіргі уақыттағы мектепке дейінгі мекеме – қоғамның дамуына сай, заманауи талаптарды жетілдіруге, дамуға ұмтылатын, жаңа мүмкіндіктерді қамтыған, отбасының, баланың, қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайлар жасайтын орта болып табылады. Бұл баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуына жаңаша көзқарас пен білім беру мен тәрбиелеудің жаңаша мүмкіндіктерін қамтиды. Білім беру жүйесіндегі өзгерістер оқытудың мазмұнының жаңарып, жүйесінің өзгеріп, жаңа мақсатқа жетуді көздейді. Мұндай бетбұрыстар әр педагогтің іс-әрекетін өзгертіп қана қоймай, оның жеке тұлға ретінде жаңаша қалыптасуын талап етеді.

«Инновация» термині латын тілінен алынған, ол – «жаңару, өзгеру» дегенді білдіреді. Бұл түсінік ХІХ ғасырдағы зерттеулерде пайда болып, белгілі бір мәдениеттің кейбір элементтерін бірінен екіншісіне енгізу дегенді білдірді. ХХ ғасырдың 30-жылдарында Еуропада ғылымның жаңа саласы, жаңашылдық ғылымы пайда болып, ал 50 жылдары педагогикалық инноватика қалыптасты. КСРО-да бұл термин ХХ ғасырдың 70 жылдарынан бастап қолданыла бастады [1]. Бұл – түсіндірме сөздікте берілген анықтаманың мазмұны, ал К. Биекенов, М. Садырованың еңбегінде төмендегідей қарастырылған. «Инновация – мәдениеттану мен әлеуметтануда этностың алғашқы даму кезеңінде болмай, кейіннен пайда болған мәдени құбылыстар мен өзгерістер», - деген пікір білдіреді [2]. Бұл пікірлер «инновация» ұғымының маңызы жаңаны меңгеру, жаңашылдықты қолдау, ғылымның жаңа саласының игіліктерін тәжірибеде пайдалануға саяды. Екі анықтаманың да мазмұны бір-біріне жақын, бірі екіншісін толықтырып тұрғанын көреміз.

Елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер білім беру жүйесінің мазмұнын, әдістемесін, оқу-тәрбие процестерін ұйымдастырудың технологиясын түбегейлі жаңартуды талап етіп отыр. Педагогикалық жаңалықты білім жүйесіне енгізу, игеру және оқу үрдісінде пайдалану мектепке дейінгі білім беру ұйымынан басталады.

Мектепке дейінгі білім беру жүйесінде білім беру мазмұнына инновациялық технологияларды қолдану негізінде білімге деген көзқарас түбегейлі өзгеріп, оқытудың жаңа түрлері енгізіліп, жаңа бағыттағы тәрбиелеу қағидалары білім мазмұнының толығымен жаңаруына алып келді. Мектепке дейінгі ұйымдардағы инновациялық білім беруді енгізуде бірқатар маңызды мәселелерді ескеру шарт екенін ғалым Ф.Н. Жұмабекованың еңбектерінде қамтылған. Олар:

- инновациялық бағытты дұрыс таңдай білу;
- инновациялық іс-әрекеттің тұжырымдамасы мен бағдарламасын жасау;
- инновациялық жобаны жүзеге асырудың тиімді жолдарын анықтап, жағдай жасау;
- инновациялық іс-әрекетті дұрыс жүргізу үшін қажетті құжаттарды кәсіби сауаттылық тұрғысынан дайындап алу қажет,- деп пікір айтады [3, 190]. Білім берудің жаңа тенденциясын қалыптастыруға, дамытуға инновациялық өзгерістерді енгізудің ықпалы зор. Мектепке дейінгі білім беруде инновациялық әрекеттің мазмұны мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының бағдарламаларының мазмұнында айқындалады. Бұл білім мазмұнының сабақтастығын сақтай отырып, жаңашылдықты енгізіп, жаңа педагогикалық технологияларды білім сапасын арттыру мақсатында тәжірибеде жүзеге асырумен сипатталады.

Қазіргі уақытта әрбір мектепке дейінгі мекеменің инновациялық бағытта жұмыс жасап жатқаны белгілі. Әрбір педагогикалық ұжым инновациялық бағытты мектепке дейінгі ұйымның материалдық-техникалық базасына, оқу-тәрбие үрдісінің ерекшеліктеріне сай таңдап алуға құқылы. Мектепке дейінгі тәрбие мен білім беруде әдістемелік тәсілдерді жүйелеу, құрал-жабдықтарды іріктеп алу, жаңа тұжырымдамаларды жасап, оларды қолданысқа енгізудің өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары бар.

Кез келген инновациялық іс-әрекеттің, педагогикалық бастаманың объектісі балалар және мектепке дейінгі ұйымның педагогтері болып табылады. Бұл бағытта жұмыс жасау педагог қызметкерлердің шығармашылық қабілетін дамытуды, инновациялық әлеуетін арттыруды қажет етіп, жаңа міндеттемелерді жүктейді. Осы орайда, ғалым С.Н. Жиенбаева тәрбиеші қызметіне төмендегідей анықтама береді. «Тәрбиешілік қызмет – оқыта отырып тәрбиелеу, тәрбие жұмыстарын жүргізе алу біліктілігі, өзі де тәрбиелі болуы»,- дейді [4, 5]. Мектепке дейінгі ұйымның тәрбиешісі балаларды оқыту – тәрбиелеу үрдісіндегі өзекті мәселелерді анықтап, әр баланың жеке басының ерекшелігіне сай жұмыс жасап, шығармашылыққа, ізденімпаздыққа, өздігінен білімін жетілдіруге, жаңаны игеруге қабілетті болуы тиіс. Педагогтердің біліктілігімен қатар, педагогикалық инновациялық технологияларды қолдана білу сауаттылығы да жоғары болуы тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы инновациялық білім беру құралдарына: аудио, видео құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер, инновациялық бағыттағы ақпараттар, инновациялық сайт және тағы басқалар жатады.

Бұл бастаманың мақсаты – балаларды заман талабына сай тәрбиелеу, тәрбие мен білімнің ең озық үлгілерін бойына сіңіру, әлемдік білім кеңістігінен орын алуға, бәсекелестікке қабілетті ұрпақ тәрбиелеуді көздеп отырғаны белгілі. Ендеше баланы жан-жақты дамытуға, баланың өмірін жаңаша ортада қалыптастыруға, жаңа бағытпен ықпал ететін тәрбиенің түрлерімен қамтамасыз етуді ұйымдастыру қажет. Мектеп жасына дейінгі балалардың оқу қызметінің мазмұнын жас ерекшеліктеріне сай, қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып, инновациялық құралдарды қолдануды біртіндеп жүйелі енгізген жөн. Тәрбиеші педагогтерге инновациялық бағытты тәжірибеде жүзеге асыруға, әдістемелерді игеруде педагогикалық басылымдардың, әдістемелік көмекші құралдардың, баяндамалар, мақалалардың маңызы зор. Білім беру саласындағы озық тәжірибелерді жинақтап, насихаттап, инновациялық білімнің тиімділігін арттырудың жолдарын, әдіс-тәсілдері мен бағалау көрсеткіштерін алдын-ала меңгеруді көздейді.

Қоғамның қажеттіліктері мен ғылымның жетістіктері инновациялық қызметті ұйымдастырушылардың білім беруді жаңартуды, ұйымдастыру формаларының тиімділігін арттырудың жолдарын қажет етеді. Осы орайда, тәрбиешілердің игерген білімдерін кеңейтіп, біліктілігін жетілдіріп, өздігінен іздену мүмкіндігіне бағыт беріп, құзыреттілігін шыңдауға ықпал ету керек. Бүгінгі таңда адамзат қоғамына ғылыми жаңалықтар мен инновациялық технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектепке дейінгі мекемелердің білім беру мазмұнына, балаларды тәрбиелеу мен оқыту саласын заман талабына сай, уақыт сұранысын қанағаттандыратын жаңа бағдарламалармен, жаңа технологиялармен қамтамасыз ету қажеттігі туындап отыр. Жалпыға міндетті білім беру стандартының жалпы ережесінде педагогикалық үдерістің жаңашылдығын қамтамасыз ету көзделген. Осыған орай, балабақшада оқыту тәрбиелеудің басты құралы – бағдарламалардың мазмұны жаңартылып, оқу-тәрбие жұмысына инновациялық бағыттар елеулі өзгерістер әкелді. Осындай бағыттардың бірі – ойын технологиясы.

Мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеудің оқу үдерісінде ойын оқытудың әрі формасы, әрі әдісі болып табылады. Ойын арқылы балаларды оқыту технологиясын білім мазмұнының дамуына сай іріктеп алудың маңызы зор. Ойын әрекеті – тәрбиеші мен баланың іс-әрекетінің бірлескен формасы. Психолог мамандар баланың ойын үстінде санасын дамыту, тәрбиелеу, оқыту қатар жүргізілетінін дәлелдеп отыр. Бала ойын барысындағы жайттарды белсенділікпен шынайы қабылдайтындықтан ойынның түрлерін

оқу үдерісіне міндетті түрде енгізу жайлы пікірлер жиі айтылады. Мектеп жасына дейінгі балалардың ойын әрекетінің өзектілігі мен маңыздылығына назар аударып отырып, инновациялық бағытта жаңарту, мазмұнын кеңейтіп, сюжетін түрлендіріп, жаңаша ұсыну қажеттілігі туып отыр.

Адамзаттың әлеуметтік-тарихи даму барысында мектеп жасына дейінгі бала тұлғасын қалыптастыру үшін ойын үлкен маңызға ие. Ойын барысында балалар моральдық нормаларды меңгеріп, қоршаған ортамен танысып, өзара қарым-қатынасқа түсу арқылы тәжірибеге ие болады.

Тәрбие мен білім беру үрдісінде ойын әлеуметтік негізге ие. Қазіргі балалар ойынының мазмұны ересектер өмірін бейнелейтіні және белгілі бір сюжетке құрылғандығымен ерекшеленеді. Бұл қағиданы дәлелдеген ғалымдардың бірі К.Д. Ушинский оны ғылыми-психологиялық деректермен қамтамасыз еткен. К.Д. Ушинский «Адам – тәрбиенің пәні» деген еңбегінде (1867 ж.) ойынды ересектер әлемінің барлық күрделілігіне бала үшін қолдан келерлік кіру амалы деп анықтаған. Балалар ойыны «...ойыншық дүкенде ұсынылатындардан анағұрлым әртүрлі және шынайылау материалды беретін қоршаған әлеуметтік ортаны бейнелейді», деген пікір білдіреді [5, 13]. Балалар ойындарының шынайы өмірдегі бейнелі көрінісі құндылықтар жүйесінде қалыптасқан әсерлерге тәуелді. Ересектер өз кезегінде ұрпақтан-ұрпаққа берілетін арнайы жасалған ойыншықтардың, ойын ережелерінің, ойындық техниканың көмегімен балалар ойынының кең таралуына ықпал етіп, ойынның өзін қоғам мәдениетінің бір бөлігіне айналдырады.

Ойын қызметі бала тарапынан ойлап шығарылмайды. Баланы ойнауға үйрететін, ойындық әрекеттердің қоғамдық қалыптасқан амалдарымен таныстыру (ойыншықты, басқа бір заттың орнын басатын заттарды бейнелейтін басқа құралдарды қалай қолдануды түсіндіріп, шартты әрекеттерді орындау, сюжет құрастыру, ережелерге бағынуға және т.б.) педагогтер басшылығымен жүзеге асады. Бала ересектермен бірге түрлі ойындардың техникасын игере отырып, ойындық тәсілдерді жалпылайды және басқа жағдаяттарға көшуді үйренеді. Осылай ойын өздігінен қозғалысқа түсіп, түрлі сипатқа ие болады. Бұл оның дамытушы әсерін қамтамасыз етеді.

Ойын технологиясының нәтижелілігі, біріншіден, оларды қолданудың жүйелілігімен, мазмұнының бірізділігімен екіншіден, дидактикалық міндеттермен үйлестірілген ойындардың мақсаттылығымен анықталады.

Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытуға арналған әдістемелердің ішінде ойын технологиясы кеңінен пайдаланылып келеді. Балалардың жас ерекшелігіне сай түрлі ойындарды игеруі балаларды жан-жақты болуына зор ықпалын тигізеді. Балалардың оқуға, білімге қызығушылығын арттыру үшін ойын элементтерін тиімді пайдалану керек. Бұл ұйымдасқан оқу қызметінің мазмұнына, мақсатына, балалардың жас ерекшелігіне сай қандай ойын түрлерін қолдануға болатынын алдын-ала дайындаған жөн.

Мектепке дейінгі кезең балалардың ерік-жігері, әлеуметтік құзыреттілігі қалыптасатын шешуші кезең болып табылады. Балаларды ойын түрінде оқыту, тәрбиелеу қызықты, әрі ерекше болуы тиіс. Мектепке дейінгі балаларды осындай тәсілмен оқытуды жүзеге асыру үшін, ойын технологиясының жүйесі қалыптасқан әртүрлі ойындар болуы қажет. Педагог осы жүйені пайдалана отырып, нәтижесінде баланың белгілі деңгейде білім қорын меңгеретініне сенімді болуы қажет. Ойын технологиясына білім беру саласындағы интегративтік қасиеттерді қалыптастыратын дәйекті ойындар мен жаттығулардың жиынтығын жатқызуға болады. Сондай-ақ, ойын материалы білім беру үдерісі мен оқу материалын игеру тиімділігін арттыруға бағытталуы қажет.

С.А. Козлова өз еңбегінде: «Педагогикалық ойын технологиясы – педагогикалық процесті әртүрлі педагогикалық ойындар түрінде ұйымдастыру. Бұл педагог қызметінің дәйегі бойынша: іріктеу, әзірлеу, ойындарды дайындау, балаларды ойын қызметіне қатыстыру, ойынды қорытындылау»- дейді [6, 78]. Тәрбиешінің ойын процесін ұйымдастыруы, балалармен бірлескен ойын нысаны, ойын тәсілдері мен түрлерін

мазмұнына сай күрделендіру, баланы ынталандыру және қызығушылығын ояту негізінде құрылады. Балалар ойынының оқу үрдісіндегі көптүрлілігі, олардың бірте-бірте жетілуі, түрлі сипатқа ие болуы педагогтар алдына тиімді жолдарды анықтап, күрделі мәселе қояды. Сондықтан әр педагогқа балаларға сапалы білім беру үшін көп ізденуге, рухани жетілуге, жаңаша ізденуге тура келеді. Ойын әрекеті баланы зерттеуші, дамытушы, үйретуші болып тәрбиешінің негізгі іс-әрекетін құрайды.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың өмірі мен қызметін ұйымдастыратын форма ретінде ойынның күн тәртібінде және педагогикалық үдерісте өз орны болуы тиіс. Қазіргі таңда мектепке дейінгі ұйымдарда ойынға арнайы уақыт бөлінсе балалардың дамуына, өзара қарым-қатынасқа түсуіне зор мүмкіндік болар еді. Ал, ересектердің бұл әрекетке басшылық жасауы, балаға бағыт беруі заңды құбылыс болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Әлеуметтану және саясаттану бойынша / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. – 569 б.
2. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 б.
3. Жұмабекова Ф.Н. Мектепке дейінгі педагогика. – Астана, 2014. – 301 б.
4. Жиенбаева С.Н. Педагогикалық ғылыми зерттеу әдістемесі. – Алматы, 2010. – 116 б.
5. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. – М., 1954. Т. II. С. 483
6. Козлова С.А. Менің әлемім: баланы әлеуметтік бейбітшілікке тәрбиелеу. – М., 2000.
7. Жуковская Р.И. Ойын және оның педагогикалық маңызы. – М., 2001.

Омарова С.М.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Дулат Ш.,
4 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тәуелсіз Қазақстанның болашағы ұрпақ тәрбиесінде, оқу үдерісінде өркениетті қоғам мен құқылы мемлекеттің, нарықтық экономика кезеңінің қалыптасуы өскелең ұрпақтың рухани байлығы мен мәдениеттілігін, дербестігін, кәсіби біліктілігі мен білімділігін керек ететіні белгілі.

Осыған байланысты мектептерде оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал ететін сабақтарды ұйымдастыруда интерактивті әдістер мен педагогикалық, ақпараттық технологияларды тиімді пайдалану қажет. Тұлғаға бағдарланған білім беруде танымдық белсенділігі жоғары болған оқушының білімді меңгерудегі әрекеті де оның құзыреттілігін қалыптастыруға негіз болады.

Жалпы орта мектептің бастауыш сатысындағы кезең – оқушыда оқу әрекеті қалыптасуының өте қолайлы кезеңі. Оқушының танымдық белсенділігін дамыту нәтижесінде онда оқуға деген талап, ынта, құлшыныс туып, оқу біліктері қалыптасады, яғни оқушының әртүрлі оқу тапсырмаларын орындаудағы құзыреттілігі артып, ол білімді меңгеруде оқу әрекеттерін бақылау, бағалауды, нәтижені берілген үлгімен салыстыруды үйренеді.

Бастауыш мектеп кезеңінде негізгі іс-әрекет оқу болғандықтан, баланың барлық психикалық үрдісіне өзгеріс енеді. Оның іс-әрекетке белсенділігін көрсете отырып, ақыл-ой еңбегін зейін арқылы жүзеге асырады.

Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыру үшін мұғалім тарапынан ұйымдастырушылық пен дұрыс басшылық және оған оқушылардың өздері белсенділік танытпағы ләзім. Ал оқушылардың жеке басының дамуына белсенді болуы үшін оны қажетсінуі, ізденуі, бағдарлай білуі, зерттеу біліктері болуы қажет. Бұл жерде оқушылардың қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың танымдық жан қуаттарының оянуына ықпал етудің, сол жолда ізденісін, талабын ұштап, білім деңгейін жетілдірудің маңызы ерекше.

Оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың негізгі факторларына олардың өз мүмкіндігін сезінуі, оқушылардың өз таңдауымен жұмыс істеуі, оқу үрдісіне баланың өз әрекетінен қанағаттануы; оларға мұғалім тарапынан қойылатын талап пен қабілеттерінің сәйкес болуы; мұғалімнің өзіндік жұмысты ұйымдастыра алуы, т.б. жатады. Бұл факторлар оқу мотивтерінің өрісін кеңейтіп шығармашылық әрекетіне негіз қалайды. Қабілеттер оқушыға дайын түрде берілмейді, ол – оқыту барысында жүзеге асатын дамудың нәтижесі. Оқу, білім алу қабілеттерінің деңгейі әр оқушыда әртүрлі болғандықтан, мұғалім танымдық тапсырманы беру кезінде оны ескеруі тиіс.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттыру үшін білімді меңгерудің мынадай мақсаттары керек:

- мақсатты қоя алу (мақсатты түсіндіру);
- мақсатты жүзеге асыра білу (орындалатын бөлігі);
- нәтижені бағалай алу (бақылау, баға).

Бастауыш сынып оқушыларында ұғынатын түсініктер оның маңызын жаттап алып көптеген жаттығуларды, есептерді орындағаннан емес, оларды түсіну арқылы ғана болады. Танымдық белсенділік барысында логикалық ойлауы дами бастайды.

Сонымен, оқушылардың танымдық белсенділігінің көрсеткіштері ретінде мыналарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- білімді өз бетінше алуы және оны түрлі жағдайда қолдана білуі;
- іргелі білімдерге қол жеткізу;
- танымдық тапсырмаларды шешу біліктері;
- өзбетіндік оқу әрекетіне қызығушылығы, әрекет тәсілдерін білуі;
- тұтас педагогикалық үрдісте мұғалімнің оқуы мен мақсатты өзара әрекеті;
- әрекетке бейімделуі мен өзін-өзі бақылау.

Бастауыш мектеп жасындағы баланың танымдық іс-әрекеті оқыту үрдісінде жүзеге асады. Осы жаста қарым-қатынас шеңберінің кеңеюінен маңызы артады. Баладағы өтіп жатқан осы өзгерістер педагогтерден бүкіл оқыту тәрбиелеу жұмысын нақты мақсатқа бағыттауды талап етеді. Негізгі іс-әрекет түрі – оқу. Осы оқу арқылы олардың таным үрдісі дамиды.

Мектепте бастауыш сынып оқушыларына жүргізілген бақылаулар нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығуының мынадай көрсеткіштері байқалады:

- қоршаған ортадағы құбылыстар мен объектілерге және іс-әрекет сипатына қарай таңдамалы қатынас;
- білім алуға және оны меңгеруге тырысу;
- таным үрдісі мен танымдық іс-әрекетінің эмоционалдық көрінуі;
- танымдық іс-әрекетте еріктің болуы;
- бос уақытын пайдалана білу сипаты;
- танымдық белсенділігінің жалпы сипаты;
- жаңаны білуге ұмтылыс;
- мектепке және оқуға жағымды қатынасы.

Қызығу қуаныш, қанағат әкеледі және еңбек сүйгіштікті тәрбиелеуге әсер етеді. Демек, қызығуды тәрбиелеу оқуға немқұрайлы қарауды жеңуге көмектеседі. Қызығу жұмыстағы кемшілікті және қиындықты жеңуге жәрдемдеседі, қол жетпейтін нәтижелерге жеткізеді. Мектеп оқушыларының қызығуын қалыптастыру, белсендіру одан жан-жақты дамыған, білімді, шығармашыл қайраткерлі тәрбиелеуге көмектеседі.

Ұлы неміс педагогі А. Дистервергтің «Неміс мұғалімдерінің білім беру ісіне басшылық» атты еңбегінде: «Жаман мұғалім ақиқатты өзі айтып береді, ал жақсы мұғалім оқушының өзін ізденуге жетелейді, ойлауға үйретеді», - деген [1].

Соңғы кезде оқушылардың танымдық ізденімпаздық қабілеттерін арттыруға көп көңіл бөлініп отыр. Көптеген әдістемелік еңбектер бар. Бұл мәселелер төңірегінде әртүрлі көзқарастар бар. Мысалы, ғалым педагог Л. Замков: «Оқыту – оқушының жалпы рухани дамуын қамтамасыз етуі қажет» – десе, көрнекті психолог Л. Выгодский: «Жақсы оқыту деп, баланың дамуынан ілгері жүретін, оны жетекке алатын оқыту айтады» – деп тұжырымдайды және оқу – баланың өзінің танымдық белсенділігі екенін анықтайды [2; 3].

Оқу үрдісі оқушылардың танымдық іс-әрекетті нәтижесінде жүзеге асады, ал танымдық әрекеті негізінде оқушыларға танымдық белсенділік қалыптасады. Белсенді танымдық іс-әрекеттің көздейтін мүддесі, білімінің қоғамдық мәнін ұғыну, қоғамға қызмет ету қарқынын үдету қажеттігі негізінде дамиды. Белсенділіктің ең жоғарғы көрінісі оқушылардың алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана білуі болып табылады. Демек, оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыруды арнайы ұйымдастыруды оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты ретінде қарастыру қажет.

Т. Сабыров «оқушылардың оқудағы белсенділігі дегеніміз – оқуға қажетті білім мен дағдыны меңгеру және оларды өмірде, тәжірибеде пайдалана білуге үйренуде оқушының істейтін сапалы әрекеті», - деп атап көрсетеді [4].

Педагогикалық аспект тұрғысынан белсенділіктің үш түрін бөліп қарауға болады: ақыл-ой белсенділігі; интеллектуалды белсенділік; танымдық белсенділік. Ақыл-ой белсенділігі элементарлы іс-әрекеттен бастап шығармашылықтың күрделі түріне дейінгі барлық деңгейдегі нағыз әмбебап іс-әрекет шарты болып табылады. Ол түрлі модификацияларда көрінуі мүмкін:

- ынталандыру жаңалығынан туған зейін белсенділігі және бағдарлы – зерттеу іс-әрекетінде бағытталған зерттеу белсенділігі ретінде;

- интеллектуальды ынталылық түріндегі көрінетін белсенділік ретінде;

Ақыл-ой белсенділігінің орталық ядросын когнитивті функциялар мен процестер құрайды. Н.С. Лейтес былай бекітті: ақыл-ой белсенділігі кез келген дені сау балаға тән, бірақ әртүрлі деңгейде болады. Өз бақылауының кең материалында Н.С. Лейтес «Балалық шақтың әр кезеңі – белсенділік дамуының өзіндік сапалы сатысы» деген қорытындыға келді [5].

Интеллектуальды белсенділік – өзіндік шарттарға сай ой әрекеті ретінде түсіндіріледі. Бұл терминнің кең өріс алуы, жиі қолданылуы Д.Б. Богоявленскаяның жұмыстарымен байланысты. Оның пікірі бойынша, интеллектуалды белсенділік интеллектуалды емес факторлардан көрінетін жүйенің интегралдар қасиеті болып табылады [6]. Ол үшін қойылған міндеттерді шешу жолдары дайын күйінде берілмей, оқушылар арқылы іздеп табылуы керектігі анықталған. Ақыл-ой ынтасы, қиындықты жеңу балалардың ойлауын дамытады, оқуға қызығушылығын көтеріп, жағымды эмоциялық күй тудырады. Таным белсенділігі дәрежесі оқушының өзіне, тәрбиесіне, сана-сезіміне, еркіне, қызығушылығына байланысты. Егер балада бұл қасиеттер аз болса, оны қалыптастырып, дамыту – мұғалімнің міндеті. Оқушының белсенділік дәрежесі оқытушының педагогтық шеберлігіне, қолданған әдіс-тәсілдеріне қайтарған жауабы тәрізді. Жақсы нәтижелерге жету үшін, ең алдымен, дайындық және түсіндірме жұмыстарын тиянақты, әрі жүйелі түрде жүргізу басты шарттардың бірі ретінде есептеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Дистерверг Ф.А. Руководство к образованию немецких учителей. Избр.пед.соч. – М.: Учпедгиз, 1959, –120 с.
2. Занков.Л.Н. Обучение и развитие. – М.: Педагогика, 1975. – 440 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
4. Сабыров Д. «Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары». – Алматы: Мектеп, 1978 ж. 110 б.
- 5.Лейтес.Н.С.Умственные способности и возраст. – М.: Педагогика. – 1971. – 125 с.
- 6.Богоявленская.Д.Б.Психология одаренности: понятие, виды, проблемы. – М.:МИОО, 2005. – 125 с.

Оспанова А.С.,
доцент
Тынысбек М.А.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БАСТАУЫШ СЫНЫПТЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМДЕРІН БАҒАЛАУ

Болашақтың бүгінгіден да нұрлы болуына ықпал етіп, адамзат қоғамын алға апаратын күш тек білімде ғана. Кез келген елдің өсіп-өркендеуі, оның ұлттық білім жүйесінің деңгейіне, даму бағытына байланысты. «Білім – біліктілікке жеткізе баспалдақ, ал біліктілік – сол білімді іске асыра білу дағдысы»- деген А. Байтұрсынов. Қазіргі таңда жаңартылған білім беру мазмұнына көшу жағдайында бастауыш мектептерде туындап отырған өзекті мәселелердің бірі – оқушылардың оқу жетістігін бағалаудың тиімділігін арттыру болып саналады.

Бағалау процесі – қазіргі оқыту мен оқудың маңызды элементтерінің бірі. Оқу процесін тиімді басқару көбінесе бағалаудың дұрыс ұйымдастырылуына байланысты. Жалпы білім беретін мектептердегі білім алушылардың оқу жетістігін бағалауды қазіргі тәжірибеге енгізудің негізін критериалды бағалау жүйесі анықтайды. Бұл бағалау рәсімдерінің сапалылығын, олардың халықаралық стандарттарға сәйкестігін және әр білім алушының оқудағы қажеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. ҚР мектептерінде қолданылатын жаңа критериалды бағалау жүйесі білім алушының дамуын, оның қызығушылығын және оқуға деген ынтасын арттыруға бағытталады. Егер әр білім алушыға және оның ата-анасына түсінікті болатындай нақты әрі өлшемді бағалау критерийлері белгіленетін болса, бұған жетуге әбден болады. Анық құрастырылған бағалау критерийлерінің көмегімен мұғалім де, білім алушы да оқытудың қай сатысында және олар білім алуда неге талпынады екенін түсінеді.

Критериалды бағалау жүйесінің мақсаты – бағалау критерийлерінің негізінде білім алушылардың оқу жетістіктері туралы шынайы ақпарат алу және оқу үдерісін жетілдіре түсу үшін оны барлық қатысушыларға ұсыну. Бағалаудың мұндай жүйесі білім алушының кемшіліктерін өзіне түзетуіне мүмкіндік береді, оқушының өзін-өзі және өзгені

бақылауына, бағалауына мүмкіндік туғызады, бағаның айқындылығын, адалдығын сақтайды, оқушының сабақ үрдісінде өткен тақырыпты қалай түсінгендігін мұғалімге күнделікті саралап отыруына жағдай жасайды. Осының барлығының негізінде мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс бағалаудың негізін ашады. Яғни, критериалды бағалау: оқыту, тәрбиелеу, дамыту, ынталандыру төрттігін басшылыққа алады.

Оқу бағдарламасының жаңартылған жүйесі бойынша критериалды бағалау екі бөлімнен тұрады: ол ішкі жиынтық және қалыптастырушы бағалауды біріктіреді.

Қалыптастырушы бағалау оқу үдерісінің ажырамас бір бөлігі болып табылады, тоқсан барысында мұғалім тарапынан жүйелі өткізіліп отырады. Қалыптастырушы бағалауда баға, балл қойылмайды, мұғалім мен білім алушы арасында үздіксіз кері байланыс қамтамасыз етіледі. Қалыптастырушы бағалау кезінде білім алушылардың қателесуге, оны түзетуге құқығы бар. Бұл білім алушылардың мүмкіндігін анықтауға, қиыншылығын табуға, оң нәтижеге қол жеткізуіне көмектесуге, керек кезінде оқу үдерісін түзетуге мүмкіндік береді. Оқушы оқыту жоспарындағы барлық мақсаттар түгел қамтылған бірнеше қалыптастырушы бағалаулардан өтіп, тақырыпты түсінбей талпынған оқушы түзету жұмыстары арқылы оқу мақсатына жетіп, ішкі жиынтық бағалауға келеді.

Жиынтық бағалау мұғалімдерге, білім алушылар мен ата-аналарға ұсыну үшін оқу бағдарламасындағы бөлімнің ортақ тақырыптар бойынша балл, баға қою арқылы белгілі бір оқу кезеңі (тоқсан, оқу жылы, орта білім беру деңгейі) аяқталғанда өткізіледі. Бұл белгілі бір кезеңде оқу бағдарламасы мазмұнын меңгеру деңгейін анықтауға, тіркеуге мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы және жиынтық бағалау нәтижелерін мұғалімдер оқу үдерісін жоспарлау, рефлексия жасау, өзінің оқыту тәжірибесін жетілдіру үшін қолданады.

Қалыптастырушы бағалаудың міндеттері:

- оқу мақсаттарын, бағалау критерийлерін анықтау, білім алушыларға ұсыну;
- білім алушының қай деңгейге жеткенін дәлелдеуге көмектесетін бірлескен (коллаборативті) оқытуға арналған орта құру;
- білім алушыларды дамытуға жағдай жасайтын сындарлы (конструктивті) кері байланысты қамтамасыз ету;
- білім алушыларды бірін-бірі бірлесе оқытудың сапалы көзі ретінде қатыстыру;
- білім алушыларға өзінің оқуын «құрушылар/жасаушылар» ретінде жағдай жасау болып табылады.

Күнделікті тәжірибеде білім алушылардың ілгерілеуін, меңгеру деңгейін өлшеу үшін бастауыш сынып математикасында қалыптастырушы бағалаудың түрлі әдістерін қолдануға болады: «Екі жұлдыз, бір тілек», «Қолмен белгі беру», «Бағдаршам», «Жинақтау парақшасының индексі», «Бір минуттық эссе», «Сөйлеу үлгілері», «Үш минуттық үзіліс», «Ауызша бағалау», викториналар, сұрақтар және т.б. Қалыптастырушы бағалаудың әдістерін оқу әрекеттерін ұйымдастырудың әр кезеңінде, тақырыпты түсіндіру, тапсырма орындау, білім алушыларға кері байланыс беру кезінде қолдануға болады. Қалыптастырушы бағалаудың әдістерін жеке, жұптық және топтық жұмыстарды ұйымдастыру кезінде де қолдануға болады. Сабақтың әр кезеңінде мұғалімнің білім алушылармен өзара әрекет етуін жүзеге асыру үшін кері байланыс өткізіледі. Кері байланыс – белгілі бір оқиға немесе әрекетке жауап беру, үн қату, пікір білдіру, нәтижесінде оқу үдерісін түзетіп, сабақты әрі қарай жоспарлауына мүмкіндік береді. Мұғалім оқу мәнмәтінің, өз білім алушыларының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тапсырмаларды іріктеп алады немесе құрастырады. Тапсырмаларды орындау кезіндегі нақты қадамдарды көрсететін сипаттама – дескриптор деп аталады.

Қазіргі таңдағы еліміздегі білім беру жүйесінің ең басты міндеті – білім берудің ұлттық моделіне өту арқылы жас ұрпақтың білім деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізу. Мұғалімдер алдында оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдана отырып, жеке тұлғаның дамуына жағдай туғызу қажеттілігі тұр.

Тақырып бойынша педагогикалық тәжірибеге сараптама жасау және оны меңгерумен қатар, оқушылардың оқу белсендігін арттыру жолдарын қарастыру. Соның бірі, әрі сабақта оқушылардың оқу жетістіктерін бағалауда тиімді Блум таксономиясы болады. Осы таксономияны оқушылардың сыни тұрғысынан ойлау, ой жүгірту, тұжырым жасау, проблеманы шешу және рефлексивтік тәсілмен қалай істеуге болатындығын анықтау жағдайында танымдық қабілеттерін дамыту және білімдерін бағалауда қолдануы тиімді әдіс болып табылады.

Б. Блум таксономиясы бойынша танымдық салада оқу мақсаттарының негізгі категорияларына байланысты 3 сыныптың математикасынан мысалдар келтірейік:

Білу: Екі-үш таңбалы сандарды бір таңбалы санға көбейту және бөлу алгоритмін білемін: $143 \cdot 2$

Түсіну: Екі-үш таңбалы сандарды бір таңбалы санға көбейту және бөлу алгоритмін қалай қолдану керектігін түсінемін.

Баған түрінде есептеп, тексеруді орында.

$235:5$ $195:3$

$364:4$ $68:2$

Қолдану: Екі-үш таңбалы сандарды бір таңбалы санға көбейту және бөлу алгоритмін қолданамын.

Амалдар бойынша баған түрінде есепте.

$(104+552) \div 4 + (980-752) \times 2$

Талдау: Есепті шығар.

Көркем еңбек сабағы үшін 60 теңгеден 6 қорап ермексаз және 224 теңгеден 4 түрлі түсті қатырқағаз сатып алынды. Қатырқағазға қарағанда ермексазға қанша теңгеден кем төленді?

Жинақтау: Жазбаша есептеу тәсілдеріне өрнектер құрастыра аламын.

Бағалау: Есептеулердің дұрыс орындалғанын тексере аламын: $165 \cdot 3 = 495$, $740: 4 = 185$, $628: 2 = 314$

Мұғалімнің шешімі объективті болу үшін тапсырмаларда қолданылатын дескрипторлар анық, нақты болуы қажет. Дескрипторлар білім алушыларда тапсырманы орындаудың қай кезеңінде қиындықтар туындағанын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл білім алушыларға кері байланыс беруге мүмкіндік туғызады.

Мектеп оқушыларының математикалық білім, білік, дағды деңгейлері және математика сабақтарына деген қызығушылық жоғарылайды, егер:

- білім, білік және дағдыларды бақылау және бағалау процесі ғылыми негізделген, мақсатты және жүйелі;

- білім беру қызметінде сыртқы бақылауды ұйымдастырудың әртүрлі формалары қолданылады (дидактикалық ойындар, математикалық диктанттар, тестер, сонымен қатар өзін-өзі және өзара бақылау).

Критериалды бағалау технологиясы оқушы бойындағы үрейленуді басады және мұғалімді «төрешілік» қызметінен босатып, оқушы бойында өзін-өзі бағалау, өз іс-әрекетіне баға беру, жауапкершілік қабілетінің дамуына ықпал етеді. Критериалды бағалау кезінде өзінді басқа адаммен салыстыру шарты жоқ, сондықтан критерий түрлері бойынша мүмкіндігінді бағалап, жетістікке жету жолдарын қарастыру өте тиімді. Әр технологияны қолдану арқылы белгілі бір жетістіктерге жетеміз.

Мұндай технологияларды қолдану – біріншіден, оқытушы ұтады, яғни ол сабақты тиімді ұйымдастырады, оқушының пәнге деген қызығушылығы артады, екіншіден оқушы ұтады, себебі оның тақырып бойынша танымы кеңейді. Осылайша білім берудің қалыптасқан әдістемесіне оқытудың жаңа технологиясы тұрғысынан өзгерістер енгізілсе, білім сапасы арта түспек. Қазір оқушылардың білімділігі ғана басты рөлде емес, басты рөлде оқушының құзыреттілігін, оның жеке тұлғалық қасиеттерін дамыту, қоршаған ортамен дұрыс қарым-қатынас жасау, өзін-өзі дамыту, өзіндік білімін көтеру сияқты мақсаттар қойылған.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал. О.И. Можаяева, А.С. Шилибекова, Д.Б. Зиеденованың редакциялауымен – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ», 2016, – 54 б.
2. Акпасава А.Б., Лебедева Л.А. и др. УМК по математике для 1-4 классов 12-летней общеобразовательной школы. – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2014
3. 2016 жылғы 13 мамырдағы «Білім берудің тиісті деңгейлерінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары»
4. 1-4 сыныптарға арналған математикадан ОӘК. – Алматы: «Атамұра», «Алматы кітап» баспалары, 2014-2016.

Оспанова А.С.,

доцент

Ляшенко К.О.,

студентка 3 курса

г. Нур-Султан (Казахстан)

РАЗВИТИЕ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

В программе развития образования РК на 2010-2020 годы сказано: «Казахстану необходима кардинальная модернизация образования, способная воспитать самостоятельную молодежь, которая сможет адаптироваться в быстро изменяющемся мире и поднять экономику Казахстана до уровня развитых стран мира». Все это (переориентация на компетентностный подход, применение новых технологий и методов, запрос общества на гражданина образованного, критически мыслящего, способного к саморазвитию и творчеству) говорит о необходимости перераспределения функций ученика и педагога в рамках учебно-воспитательного процесса в сторону увеличения самостоятельной деятельности учеников и сведения до минимума когнитивной роли педагога. В ходе такого обучения возрастает ценность личной позиции обучаемых и роль индивидуального стиля мышления.

Мыслительные навыки важны в интеллектуальной деятельности. Это умение собирать и анализировать информацию, структурировать знания «по полочкам», запоминать их и применять в нужный момент. Для развития мыслительных навыков у учащихся педагогу необходимо тщательное и эффективное планирование обучения для определения степени продвижения учащихся к намеченному результату. На современном этапе в качестве оптимальной модели считается модель, созданная группой американских педагогов и психологов под руководством профессора Б.Блума. Данная таксономия учебных целей представляет классификационную таблицу уровней мыслительных навыков в иерархической последовательности в зависимости от их сложности знания, понимания, применения, анализа, синтеза и оценки.

Согласно введенного обновленного стандарта общего среднего образования, учитель целенаправленно планирует деятельность, позволяющую ученику достичь результата

вплоть до уровня познания «оценка». Содержание образования в учебной программе предмета оптимизировано, представлено в форме целей обучения, в достаточно высокой степени конкретизировано. Учитель и ученик «освобождаются» от необходимости рассмотрения и освоения второстепенной информации. Итак, основное препятствие к эффективному обучению – действующая учебная программа – преодолено, учителю предстоит развить свою профессиональную компетенцию в направлении освоения проектирования, планирования, организации и контроля, в том числе с помощью формативного оценивания достижений учащегося на уровнях «анализ», «синтез» и «оценка». Учитель не рассматривает возможности для себя и, как следствие, ученику выхода за рамки текста учебника, что необходимо при работе с учебной информацией на уровне «анализ», «синтез» и «оценка». Это обнаруживается уже буквально на этапе планирования урока, что выражается в затруднении учителей формулирования целей и ожидаемых результатов обучения, подборе методов активного обучения, разработке заданий и вопросов для учащихся в соответствии с уровнями учебных целей. Таксономия Блума помогает правильно ставить образовательные цели, стимулирующие развитие у учащихся мыслительных навыков высокого уровня. Исходя из целей, учитель формулирует задания для учеников и выбирает инструменты для оценки. С помощью таксономии учитель выстраивает обучение, а ученик не только получает новые знания, но и учится их анализировать и применять в жизни. Система целей строится от простого к сложному. Знание и понимание относятся к самому низкому уровню мышления и развития, анализ и применение – к среднему, синтез и оценка – высокий уровень мышления. По мнению Блума, задача учителя – сделать так, чтобы ученики достигали высоких уровней мышления. В рамках образовательной технологии Б. Блумом в 1956 г. была создана первая таксономия педагогических целей, а впоследствии продолжена Д.Кротвелем. При этом Б. Блум и Д. Кротвель разделили цели образования на три области когнитивную (требования к освоению содержания предмета), аффективную (эмоционально-ценностная область, отношение к изучаемому) и психомоторную (развитие двигательной, нервно-мышечной деятельности). Среди всех сфер большее внимание было уделено когнитивной области. Именно в ней Блум выделил шесть уровней учебных целей, расположенных в иерархическом порядке. Каждый уровень направлен на формирование определенных навыков мышления.

Знание – первый уровень начинается с запоминания и воспроизведения полученной информации. Ученик узнает основные термины, конкретные факты, правила и может их повторить. На первом уровне формируется общее представление о предмете факты, термины, процессы, классификации.

Понимание – этап, где происходит понимание и осознание. Главный показатель освоения этого этапа – умение изложить материал своими словами. Ученик знает и понимает правила и принципы, может объяснить факты, интерпретировать и перефразировать материал.

Применение – способность использования знаний в новых ситуациях. Цель третьего этапа – научить использовать полученные знания в конкретных ситуациях. Ученик решает практические задачи с помощью новых правил, формул и законов.

Анализ – разбиение информации на связанные части. На четвертом уровне цель ученика – понимать структуру материала и уметь разделить его на связанные части. Ученик видит принцип построения данных и может найти логические ошибки.

Синтез – умение комбинировать элементы так, чтобы получить целое, обладающее той или иной степенью новизны. Достигнув этого уровня, ученик умеет обобщать и комбинировать свои знания. Он использует знания, чтобы создать новую конструкцию, например способ классификации или план решения задачи, то есть синтез структуры, синтез процедуры, творческая переработка информации для создания нового целого.

Оценка – умение оценивать знание того или иного материала. На самом высоком уровне ученик оценивает утверждения с помощью критериев, которые может

сформулировать сам или с помощью учителя. Главная цель – ценить логику построения материала, проверить точность выводов и аргументировать свою точку зрения.

В качестве примера рассмотрим подборку вопросов и заданий по учебнику Математика 2 класс (Тема: «Таблицы и диаграммы»).

Знание. Сколько элементов множества цветов. Выбери истинные высказывания.

Понимание. Назови множества. Какие элементы принадлежат двум множествам одновременно. **Применение.** На какие два множества можно распределить числа. Назови множества и в них элементы. Назови множество, в котором больше элементов. **Анализ.**

Назови множества. Есть ли множества, имеющие одинаковые элементы? Назови их.

Синтез. Сколько вариантов выбора по 3 цветка имеется, если есть 3 красных, 4 желтых цветка Нарисуй все возможные варианты. **Оценка.** Проверь, верно ли составлена диаграмма по таблице. Исправь ошибки.

Задания первых трех уровней должны быть под силу всем учащимся, если хотя бы один учащийся не выполнил задания первых трех уровней, урок можно считать неудовлетворительным. Обязательно следует разработать к уроку задания всех шести уровней. Такие уровни позволяют каждому ученику реализовать максимально свой интеллектуальный потенциал, повышают не только качество знаний, но и освоение коммуникативной компетентности (при организации парных и групповых работ). В конце урока каждый ученик может быть оценен (самооценка, взаимооценка и др.), что формирует одну из важных компетентностей учащихся – умение самооцениваться. Эта компетенция необходима на протяжении всей жизни и, особенно, на начальном этапе проектирования своей образовательной траектории.

Тема «Величины и их единицы измерения».

На этапе знания ученики 2 класса научились различать шкалу различных измерительных приборов и определять по ним соответствующие значения величин. На следующем этапе – понимание, производим измерение величин, используя единицы (м; ц). Далее на этапе – применение, сравниваем значение величин (см, дм, м, кг, ц, л). На этапе анализа выполняем действия с ними, а на этапе синтеза преобразовываем единицы длины (см, дм, м), массы (кг, ц) на основе соотношения между ними. На этапе оценки можем проверить и исправить ошибки. В конце урока следует определить достижение цели урока и оценить деятельность учащихся на уроке. В традиционном уроке оценка в конце урока достается далеко не каждому ученику. В предлагаемом уроке оценку может получить каждый ученик, который присутствует на уроке. Для этого учитель имеет много форм и методов самооценки, взаимооценки и т.п.

Таким образом, основой развития мыслительных навыков является деятельность ученика и учителя, то есть достижение цели через действия. Учитель из основной функции передатчика информации превращается в менеджера, управляющего процессом обучения. Меняется и роль ученика, он становится активной личностью. Сам процесс обучения приобретает форму активного исследования, направленной на содержание способов действий и их применение в различных условиях. Позиция учащегося характеризуется готовностью включиться в учебную деятельность, потому что задания учителя являются стимулятором мыслительных процессов и активной познавательной деятельности. Такая постановка развития мыслительной деятельности направлена на усиление практической ориентации, которая стремится подготовить умелого и мобильного ученика, владеющего не набором фактов, а способами работы с ними. Деятельность, положенная в основу таксономии Блума позволяет формировать необходимое умение – это умение учиться, опираясь на предыдущее учение, применяя знания и умения в различных ситуациях. Споры об актуальности таксономии Блума как методики оценки успешности обучения, наверное, будут продолжаться еще долгие годы. Одни будут критиковать иерархию в пирамиде, другим не понравится разделение на области обучения. Однако можно сказать одно: теория стала большим шагом вперед в процессе выделения педагогических целей. Благодаря ей учителя правильно построят

обучение, а ученики не только получают знания, но и научатся оценивать их и применять в жизни.

Список литературы

1. Учебные цели согласно таксономии Блума А.Е.Мурзагалиева, Б.М. Утегенова. – Астана АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» Центр педагогического мастерства, 2015. – 54 с.
2. Математика. Учебник для учащихся 2 класса общеобразовательной школы. В 4-х ч. Часть 1. А. Б. Акпаева, Л. А. Лебедева, М. Ж. Мынжасарова. - Алматы Алматы кітап баспасы, 2017. – 72 с.

Сарсекеев Б.С.,
д.п.н., профессор
г. Нур-Султан (Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЙ УЧЕБНИК ИСТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Учебник, несмотря на бурное развитие информационно-коммуникационных технологии, остается основным средством обучения и сохраняет свои позиции среди всех других средств обучения. В нашей стране разработку школьных учебников можно разделить условно на три этапа.

Первый этап, 90-годы прошлого столетия, можно отнести к периоду раскрытия «белых пятен», когда авторы заново открывали для себя историю. В этот период интенсивно наблюдалось обновление содержания истории.

Второй этап, наряду с обновлением содержания исторического образования, качественно отличался методической проработанностью. На рубеже веков была принята программа «Учебники нового поколения», в рамках которой учебники издавались в составе учебно-методического комплекса.

Третий этап характеризуется идеей «обновления содержания образования». Реализация ее начинается с 2015 года, когда появляются новые программы и разрабатываются новые учебники. Процесс этот сопровождался изменением количества часов на изучение, изменением структуры школьного исторического образования и т.п. Из обозначенных этапов нас интересует последний. Выделим несколько тезисов.

1. Отсутствие в отечественном учебниковедении системного подхода основанного на стратегических целях решения проблем учебника, привело к регулярному переизданию учебников без должного анализа и апробации, что стало причиной многих негативных факторов. Наиболее существенные из них: отсутствие научно-обоснованных подходов к разработке учебников на основе компетентностного подхода; неразработанность основ диагностики качества школьного учебника; слабая система оценки и экспертизы учебника; отсутствие альтернативных подходов к разработке учебников.

2. Терминология «обновление содержания образования» к предмету истории не подходит. В нашем понимании, обновление содержания исторического образования означает включение в учебный материал школьного учебника нового содержания, новых подходов и интерпретаций исторических событий, явлений, введение новых понятий, исторических дат и фактов. Анализ содержания учебников 2015-2018 гг. показал, что кардинальных изменений в них нет [1-3]. Более того, содержание учебников первого и второго периодов, о которых сказано выше [4-5], более насыщено в информационном отношении. Новые учебники, как и прежние, монологичны, в них преобладает авторский текст, с минимальным использованием дополнительных и пояснительных текстов [3]. Авторы не используют *проблемное изложение, проблемные тексты*, отсутствует описание повседневной истории, нет обычаев, традиции, быта, преобладает показ

политической истории, без описания духовной жизни и ее интеллектуальной составляющей [6; 7].

2. В содержательном плане концептуальных изменений в школьных учебниках нет. Остаются нерешенными показ исторической роли и значения Золотой Орды, Ак-Орды, образования жузов, вхождение Казахской степи в состав Российской империи, проблемы национально-освободительного движения, показ соотношения реформ и революций, проблема преемственности между СССР и Республикой Казахстан, рассмотрение истории нашей страны в контексте истории Центральной Азии.

Содержание образования мы рассматриваем в единстве трех аспектов: *социальной сущности, педагогической принадлежности содержания образования и системно-деятельностного способа его рассмотрения*. Это означает, что авторы должны раскрыть события истории, указать подходы к овладению материалом и наметить пути работы учащихся.

3. Рассматриваемые учебники подготовлены как на основе знаниевой парадигме, так и на основе компетентностного подхода. Первые ориентированы на формирование знаний [2; 3], вторые на развитие умений [1]. Недостатком первых являются излишняя теоретизированность, в ущерб живому историческому материалу, слабая воспитательная направленность и отсутствие исполнения критерия учета возрастных особенностей учащихся [3]. Учебники, разработанные на основе компетентностного подхода, ориентированы на формирование умений и навыков, однако в содержательном плане страдают недостатком информации [1]. Краткие тексты с минимизированной информацией могут привести в будущем к незнанию учащимися фактического материала истории так, как не все школьники заняты поиском дополнительной информации. Краткость текста не облегчает, а усложняет понимание. К тому же, учитель должен строить учебный процесс – в этом его режиссерские умения, но для конструирования урока ему необходим материал – это еще одна причина для отбора необходимого и достаточного материала в учебник, *содержание которого должно быть скорее избыточным, чем недостаточным*.

Разработка учебника на основе компетентностного подхода требует активного использования всех структурных компонентов учебника. Чтобы быть успешным, ученик должен уметь работать с информацией, понимать, как различные части информации могут быть увязаны между собой, научиться рассматривать новые идеи и знания в соответствующем контексте, осмысливать и критически подходить к информации. Такое мышление не вырабатывается само по себе. Как рекомендацию здесь можно предложить *соблюдать баланс между предоставлением информации и способами деятельности, способствующими освоению этой информации*.

5. В учебниках в той или иной мере отражается методика преподавания предмета, в этом смысле учебник есть прообраз предстоящего занятия, сценарий проведения урока, модель обучения. В данном отношении рассматриваемые новые учебники лучше, по сравнению с учебниками первого периода: методический аппарат, аппарат организации усвоения, аппарат ориентировки, разного рода выделения текста (шрифт, цвет, курсив), рубрикации, вопросы и задания перед текстом, в середине и в конце параграфа, дают возможность учителю и школьнику системно увидеть изучаемую тему. Вместе с тем, ход истории в этих учебниках закономерно предопределен, учебный материал очерчен стандартами;

- в изложении преобладает авторский текст с однопричинной аргументацией, без альтернативных точек зрения;
- документальная часть незначительна;
- вопросы и задания носят репродуктивный характер;
- из текстовых компонентов преобладает основной текст в ущерб дополнительному и пояснительному текстам.

При всей условности очерченного учебника, вырисовываются характерные черты *авторитарного учебника*, соответственно влияющий на методику работы учителя.

Таким образом, отсутствие в отечественном учебниковедении системного подхода, основанного на стратегических целях решения проблем учебника, ведет к кампанейщине: учебники регулярно переиздаются, однако должного анализа уже апробированных учебников нет. В результате, новые учебники повторяют старые ошибки.

Переход от варианта подготовки учебника истории с большим объемом фактологических знаний к модели учебника с отражением практических и концептуальных знаний сопровождается тенденцией подмены содержания образования технологиями обучения. Задача авторов пытающихся разработать учебник на основе компетентностного подхода состоит в *соблюдение баланса между предоставлением информации и способами деятельности, способствующими освоению этой информации, разработки ориентировочной деятельности учащихся, учета основ рефлексии и учения.* Системное структурирование содержания может быть реализована за счет отбора *ведущих содержательных линий*, способствующих формированию методологических знаний.

Позитивные и негативные аспекты в разработке учебника требуют анализа и обобщения для дальнейшей корректировки работы авторских коллективов.

Список литературы

1. История Казахстана. Учеб. Для 5 кл. общеобразоват. шк. / С.Р. Ахметова, А.М. Ибраева, А.А. Кулымбетова и др. – Астана АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017.-176 с., ил.
2. Айтбай Р. Всемирная история: Учебник для 6 кл. общеобразоват. шк. /Р.Т. Айтбай, А.К. Касымова, А. Ешмукамбетов. – Алматы: Атамұра, 2018. – 128 с.
3. Б.Е. Кумеков и др. История Казахстана: Учебник для 5 кл. общеобразоват. шк. / Б.Е. Кумеков, Т.С. Жумаганбетов, К.С. Игликова – Алматы: Атамұра, 2017. – 144с.
4. Турлыгул Т. и др. История древнего Казахстана: Пробный учебник для 6 класса общеобразовательной школы / Т. Турлыгул, А. Тулебаев, К. Кунапина. - Алматы: Атамұра, 2000.-144 стр., илл., карты.
5. Б.Г. Аяган, М.Д. Шаймерденова. Новейшая история Казахстана: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы. Под общей ред. Б.Г. Аягана. – Алматы: Атамұра, 2005. - 400 с.
6. История Казахстана (XVIII – XIX вв.). Учебн. для 8 (7) кл. общеобразоват. шк. /З.Е. Кабульдинов, Ж.Н. Калиев, А.Т. Бейсембаева. – Алматы: Атамұра, 2018. – 208с.
7. Бакина Н.С. История Казахстана: Учебник для 6 класса общеобразоват. шк.: (Учебник по обновленному содержанию, утвержденной МОН РК) / Н.С. Бакина, Н.Т. Жанакоева, К.К. Сулейменова. - Алматы: Атамұра, 2018.-240 с.

Сейлхан Г.И.,

п.ф.к.

Тоқбай М.,

магистрант

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ САРАЛАП- ДЕНГЕЙЛЕП ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Біздің республикамыздың қазіргі заманғы нарықтық экономикасы бәсекеге қабілетті мамандарды талап етеді, олар жалпы білім беретін білімді ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызметтің белгілі бір немесе бірнеше саласында нақты дағдылар мен қабілеттерге ие. Еңбек нарығының жас жұмысшылардың практикалық дайындығына қанағаттанбауы кәсіби білім сапасының жеткіліксіздігін көрсетеді.

Техникалық және кәсіптік білім беруді дамыту стратегиясын анықтайтын шарттардың бірі (кәсіптердің интеграциясы, үздіксіздік және көп деңгейлі) еңбек

мазмұнына сараланған көзқарас болып табылады. Бұл стратегияны іске асыру кәсіптік оқытуды ұйымдастыруды қиындатады және оның кемшіліктерін күшейтеді: сапалы кәсіби дағдыларды қалыптастыру үшін шектеулі уақыттың болуы, оқу процесінің кәсіби қызмет процесіне сәйкес келмеуі. Жетілдіру құралы ретінде саралап оқыту тәсілі осы кемшіліктерді жоюға және кәсіптік оқыту процесін сапалы дамыту үшін педагогикалық жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Жұмысшылардың кәсіптік білім беру жүйесінде саралап-деңгейлеп оқытуды іске асыру бір жағынан, білім беру процесін ізгілендіру қажеттілігінен туындады, оның нәтижесінде жеке тұлғаның нарықтық жағдайларда өзін-өзі іске асыруының күшеюі, екінші жағынан, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті жұмысшылардың кәсіби даярлығының сапасын арттыру қажеттілігінен туындады.

Жаңа ХХІ ғасырдың басындағы әлеуметтік үдерістердің серпіні техникалық және кәсіптік білім беруді аумақтар мен өңірлік нарықтардың қажеттіліктеріне жақындату, даярлау сапасын арттыру қажеттігін көрсетті, бірақ ең алдымен оқытудың практикалық құрамдас бөлігіне жақындату [1].

Техникалық және кәсіптік білім берудің негізгі мәселелері ол түлектерді даярлаудың төмен сапасы, саланы жеткіліксіз қаржыландыру, білім берудің жедел қарқыны, оқыту мен іргелі ғылым арасындағы алшақтық болып табылады. Мамандарды даярлау көлемі мен құрылымы еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандырмайды. Жаңа талаптарға сәйкес білім беру стандарттарын әзірлеу, мектептерде бейінді даярлау, жетекші мекемелерді ресурстық орталықтарға қайта құру қажеттілігі күшейіп келеді [2].

Қазіргі заманғы кәсіби білім беру жүйесінің негізгі міндеті ол мамандарды даярлаудың жаңа жүйе оқыту процесінің тиімділігі мен нәтижелерінің сапасын арттыру мәселелерін шешу тиіс. Оқыту нәтижелерінің сапасын қамтамасыз ету үшін кәсіби-педагогикалық технологияларды педагогикалық іздеу, оқытудың дидактикалық және әдістемелік жаңа бағдарламаларын әзірлеу болып табылады.

Кәсіптік білім беру мазмұнының ерекшелігі деңгейлік, модульділік сипатта болуы, бұл еңбек нарығының озуын қамтамасыз етеді. Оқытудың жаңа әдістемелері оқушының өзін-өзі дамыту және өзін-өзі дамыту мүдделерінің басымдылығы кезінде оқытудың өзін-өзі реттеу концепциясы негізінде дамиды. Олар оқу процесін ұйымдастырудағы шебердің рөлін өзгертеді, сонымен қатар өндірістік оқыту шебері сабақ барысында кеңесші және оқушылардың қызметін ұйымдастырушы рөлінде болады.

Саралап-деңгейлеп оқыту жүйесін табысты іске асырудың шарты болып табылады:

- оқушыларға білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін кешенді шешу;
- оқушылардың нақты мүмкіндіктерін зерттеу, оқудағы күтілетін жетістіктерді болжау;
- оқытудың ең тиімді әдістері мен құралдарын таңдау;
- оқушыларға сараланған көзқарас;
- оқытудың әрбір деңгейінде білімге, шеберлікке және дағдыларға қойылатын негізгі талаптарды әзірлеу;
- оқушылардың білімін, іскерлігін, дағдыларын есепке алудың жаңа жүйесін әзірлеу [3].

Қазіргі жұмысшыларға қойылатын талаптарды қанағаттандыру жолдарын оларды кәсібилендіру және әлеуметтендіру тұрғысынан іздеу кәсіптік оқытуды ұйымдастыру, теориялық және практикалық оқытуды интеграциялау формаларын зерттеулерде жүзеге асырылды.

Кәсіптік талаптар басты еңбек классификацияларына жіктеу жасау негізінде айқындалады. Классификация мамандықтарды салыстыруға, ал оқыту процесінде кәсіпті, оның мамандықтарын игерудің стратегиясы мен тактикасын жасауға мүмкіндік береді.

Е.А. Климов еңбектің негізгі сипаттамалары ретінде төрт белгіні анықтады: еңбек пәні, еңбек мақсаты, еңбек құралдары, еңбек жағдайлары [4]. Еңбек пәніне байланысты

«адам-табиғат», «адам-адам», «адам-техника», «адам-белгі» және «адам-көркем бейне» сияқты мамандықтарды анықтады.

Сонымен бірге, қазіргі заманғы шындықтардың бірі еңбек нарығындағы бәсекелестік жағдайында белгілі бір кәсіптің адамы өз кәсіби қызметін басқа кәсіптердің мазмұнымен кеңейтеді, байытады. Мысалы, құрылыс профилінің мамандықтары дәстүрлі түрде «адам-техника» түріне жатады. Алайда, қазіргі уақытта еңбек нарығының дамуы кәсіби қызметтің ауқымын кеңейтеді. Бұл, ең алдымен, ағаш ұсталары мен құрылысшыларда жеке кәсіпкерлік қызметтің пайда болуымен байланысты. Қазіргі түлек жеке тұлғаға жұмысқа орналаса алады немесе өз кәсіпкерлік қызметімен айналыса алады. Сондықтан «адам-адам» мамандығының дағдыларын меңгеру қажеттілігі тереңдетіледі, мысалы, тапсырыс пен төлем шарттары туралы мәліметтерді талқылау кезінде қажетті коммуникативтік дағдылар қажетті болады. Тапсырыс берушінің ағаш және құрылыс бұйымдарын көркем безендіруге деген ықыласы түлектердің мамандықтарға тән дағдыларын дамыту қажеттілігін арттырады «адам-көркем бейне» және кәсіптік оқыту кезінде осы жағдайларды модельдеу қажеттілігін тудырады.

Шын мәнінде, кәсіби дағдылардың мұндай кеңеюі кәсіптердің әлеуметтік міндеттері сараланған көзқараспен түсіндіріледі, бұл қазіргі заманғы жағдайларға бейімделуді қамтамасыз етеді және де оны кәсіптік оқыту барысында жүзеге асыру керек. Сонымен бірге, кәсіби қызметтің әлеуметтік міндеттерін саралау кәсіптік білім беру мазмұнын жаңарту мен ұйымдастыруды жетілдіруді қажет етеді.

Әлеуметтік-экономикалық және педагогикалық жағдайды талдау нәтижелері саралап оқыту тәсілі кәсіптік білім берудің мақсаты, мазмұны, ұйымдастырылуы сияқты компоненттерінің динамикасын қамтамасыз етеді деген қорытынды жасауға негіз береді. Жеке тұлғаны кәсібилендіру және әлеуметтендіру процестеріне қатысты бұл компоненттер кәсіптік оқытуды ұйымдастырудың, мазмұны мен технологиясы сыртқы педагогикалық шарты болып табылады. Кәсіптік оқытудың ішкі педагогикалық жағдайларын жасау білім алушылардың тұлғасына сараланған көзқараспен байланысты деп болжаймыз. Бұл мүмкіндікті анықтау үшін сараланған тәсілдің мәнін қарастырған жөн.

Жалпы ғылыми және қолданбалы тұжырымдама саралау ғылым мен практиканың әртүрлі салаларында қолданылады және таным әдісі бүтінді ыдырайтын бөліктерге, формаларға, сатыларға бөлу процесі ретінде ұсынылады.

Жалпы ғылыми мағынада саралау таным әдісі ретінде әрекет етеді, ол дараланумен бірге жаңа білім мен өмірлік процестерді құру әдісіне айналады. Айта кету керек, «саралау-интеграция» және «саралау-даралау» бірліктерін қолдану құбылыстың өзіне (табиғат, техника, қоғам, адам) байланысты. Саралау-даралау қоғамға тән, бұл бірлік жеке тұлғаларды біртекті топтарға біріктіруді қамтиды. Саралау – жаңа білім алу құралы, интеграция – жаңа білімді жүзеге асырудың шарты, даралау – жаңа білімді жүзеге асырудың нәтижесі ретінде деп қорытынды жасауға болады.

Педагогика ғылымында «саралау» және «даралау» ұғымдары әдістер мен тәсілдердің жиынтығы ретінде қалыптасқан. Екі тәсіл де тұлғаның жеке дамуы үшін педагогикалық жағдай жасау үдерісі. Сондықтан, сараланған тәсілмен адамдарды, жағдайларды, құралдарды және т.б. саралау әдістері мен әдістерінің жиынтығы, оларды топтарға, сатыларға, формаларға және т.б. біріктіру және жағдай жасау, ал оларға әсер ету құралдары ретінде даралау қолданылады. Әр оқушының жеке ерекшеліктерін саралау жасамай ескеру мүмкін емес.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдау педагогика тарихында дараландыруды қолдану қажеттілігі саралау қажеттіліктен ертерек анықталды деген қорытындыға негіз береді. Дараландыру бұл адамның болмысының объективті шындығы ретінде әлеуметтік білім беру процестерін оның мәні бойынша дараландыру қажеттілігін тудырғандығымен түсіндіріледі. Бұл процестердің мақсаты – жеке тұлғаны дамыту. Ал бұл мақсатқа жетудің құралы – саралау басқа ғылымдардан алынады.

Сараланған оқытудың қажеттілігі туралы алғашқылардың бірі болып ежелгі Римнің тәрбиешісі Квинтилиан болды, ол балалардың ақыл-ойының дамуы, бағыттылығы мен мінез-құлқы туралы көптеген жылдар бойы бақылаулар жүргізді. Балаларды шешендік өнерге үйреткен кезде тәрбиешілерге оқушылардың жеке айырмашылықтарына бейімдеуді ұсынды. Квинтилиан студенттерді ес түрлері бойынша тез қабылдаумен және баяу қабылдаумен сипатталатын адамдарға бөлді. Ес – бұл ақылдың белгісі, ал оқушының есін дәлдікке үйрету керек деп ол айтып кеткен.

Оқу-тәрбие үрдісінде даралықты жүзеге асыру қажеттілігін прогрессивті педагогтар алға тартты, бірақ бірінші болып Я.А. Коменский оны ғылыми негіздеді. Олар дербес оқыту мен тәрбиелеуді шарт, принцип немесе педагогика әдісі ретінде қарастырды.

Педагогтардың басым көпшілігі саралау мен даралауды оқытуды ұйымдастырудың дидактикалық принциптері деп санайды. Мұнда «саралау» ұғымы жалпы білім беру және кәсіптік даярлық деңгейлері, даму дәрежесі, тәрбиелілік деңгейлері бойынша білім алушылардың топтық айырмашылықтарын есепке алуды білдіреді. Оқуды принцип ретінде даралау оқушылардың топтық айырмашылықтарына сәйкес педагогикалық жүйенің элементтерін әзірлеуді және таңдауды қамтиды.

Саралау принципі білім беру ұйымының жетекші идеяларын анықтауға мүмкіндік береді; құрылымын, мазмұнын, деңгейлерін, сатыларын, формаларын. Мысалы, жұмысшылардың еңбек мазмұнын саралау олардағы жалпы және әртүрлі мәселелерді анықтауға, кәсіптік білімнің деңгейлік сипатын, білім беру мекемелерінің түрлерін, жеке білім беру бағыттарын анықтау үшін мамандықтарды біріктіруге мүмкіндік берді [5].

Саралап оқытуды ұйымдастыру білім алушылардың жеке ерекшеліктерін зерттемей мүмкін емес: оқу дәрежесі, мінез-құлық ерекшеліктері, мінез-құлық әдеттері, темперамент, оқытудың мотивтері мен мақсаттары, белсенділігі, қызметке қатынасы, жұмыс қабілеттілігі. Оқушылардың жеке және топтық айырмашылықтарын диагностикалау оқытуды даралау және сараланған тәсілдерін жүзеге асырудың маңызды шарты болып табылады, сонымен қатар бұл білім беру қызметінің тиімділігін қамтамасыз етеді.

Оқушылардың типологиясын сипаттау үшін сараланған және даралап оқыту бойынша іргелі зерттеулердің көпшілігі оқу жұмысының тиімділігінің көрсеткіштері болып табылатын бірқатар критерийлерді ұсынды. Олар жұмыс қабілеттілігін, ақпаратты игеру жылдамдығын, іс-әрекеттерді және оқу дәрежесін ақтады.

Ғалымдардың көзқарастарын қорытындылай келе, «саралау», «интеграция», «даралау» ұғымдары өзара байланысты, өзара бағынышты және жеке тұлғаның даму процестерін оңтайландыру үшін педагогикада қолданылады деп қорытынды жасауға болады. Саралау және даралау әрекеттер-жағдай, әрекеттер-құрал мен әрекеттер-нәтижені білдіреді. Бұл тәсілдердің бірлігі сараланған оқыту мен тәрбиелеуде көрінеді және оны саралаудың педагогикалық принципі ретінде қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Григорян В.Г. Профессиональная школа накануне XXI века - СПб.: ЛОИРО, 2000, с. 69-73.
2. Бутко Е.А Учреждения НПО в современных условиях // Профессионал. - 2004. - № 6. - С. 24-29.
3. Қараев Ж.А. Саралап, деңгейлеп оқыту технологиясы. – Алматы, 1999, – 2017 б.
4. Климов Е.А, Путь в профессию. – Л.: 1974.
5. Беляева А.П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования. - СПб: Радом, 1997. 226 с.

Сүлейменова Ж.Т.,
1 курс докторанты
Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМДІК ОРТАДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғаламдық кеңістікте цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы кез келген елдің білім беру саласына ықпал етіп, адами капиталдың сапасын арттыру бағытындағы кәсіби маман даярлау жүйесіне жаңа талаптар қойып отыр. Бүгінгі күнде еліміздегі жоғары оқу орындары ақпараттық жағынан құзыретті, цифрлық ресурстарды өзінің кәсіби іс-әрекетінде тиімді пайдалана алатын болашақ мамандарды даярлауды көздейтін цифрлық білімдік ортаға айналды.

Әлемдік деңгейдегі цифрлық дәуір, біздің елімізге де мемлекеттік саясатты жүргізудің басты даму жоспарына цифрландыруды енгізу қажет екендігін көрсетті. Осыған орай, 2017 жылы Қазақстанда 5 негізгі бағытты іске асыратын «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, заңдық құжат негізінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы жеке тұлғалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету, мектептер мен кәсіптік жоғары білім беретін оқу орындарында цифрлық құзыреттілікті арттыру және адами капиталды дамыту көзделді [1].

Аталған бағдарламаның негізгі мақсаты: цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту және болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ету болып табылатындығы белгілі. Ғаламдық кеңістікте цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы еліміздегі индустриалды-инновациялық, мәдени және білім беру саласына ықпал етіп, адами капиталдың сапасын арттыру бағытындағы жоғары білімді кәсіби маман даярлау жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр.

2019 жылдың тамыз айында өткен «Білім және Ғылым!» атты конференцияда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев: «Адам капиталына, білім сапасына қойылатын талаптар мүлдем өзгеше. Сапалы білім – жетістікке жетудің жолы, әрі экономиканы дамытудың басты құралы», - деді. Мемлекет басшысы еліміздегі жалпы білім беру сапасы, оның ішінде кәсіптік білім беру әлемдік жаңалықтар мен жаһандық білім берудегі цифрлық өзгерістерде, цифрлық технологиялардың даму қарқынына сай болуы керектігін атап өтті [2].

Болашақ маманның цифрлық құзыреттілігін, цифрлық технологиялармен жұмыс жасау біліктілігін қалыптастырудың маңыздылығы цифрлық кеңістіктің, яғни цифрлық білімдік ортаның пайда болуымен түсіндіріледі. Бүгінде техногенді өркениет атауындағы ғаламдық ақпараттық үрдістің цифрлық мүмкіндіктер аясы бүкіл әлем үшін айтарлықтай көкейкесті жағдайға айналды. Цифрлық кеңістік немесе ақпараттық қоғам адамзаттың индустриалды даму сатысынан жаңа өркениеттік бейнесіне өту сәтінің динамикалық қалыптасу кезеңіндегі мәдени-әлеуметтік болмысы саналады. ХХІ ғасырда ақпараттық сауатты болу мен цифрлық ресурстарды пайдалану сапасы қоғамның барлық заманауи тұрмыс-тіршілігінің негізіне айналды. Қазіргі уақытта кез келген адамның бұл дамушы «цифрлық білімдік ортадан» тыс өмір сүруі мүмкін емес жағдайға жетті.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында болашақ кәсіби мамандардың білімнің мазмұнын меңгеруге бағытталған үш түрлі құзыреттіліктер жиынтығын: өзіндік менеджментке жататын өмірде кездесетін мәселенің шешімін табу құзыреттілігі; ақпараттық құзыреттілік және білімді игерумен бірге жүретін қарым-қатынастық, коммуникативтік құзыреттілікті меңгеру талап етіледі. Өз кезегінде, болашақ мамандардың ақпараттық және коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыру цифрлық білімдік ортаның мүмкіндіктерін толық ескеруді қажет етеді [3].

Жоғары оқу орны студенттерінің кәсіби іс-әрекет саласына сәйкес білім, іскерлік, дағдыны меңгеруі және сол әрекет тәсілдерін өмірде тәжірибелік және теориялық міндеттерді шешу кезінде пайдалана алу қабілетінің болуы маңызды. Студенттің негізгі құзыреттіліктер ретінде күтілетін нәтижелер қатарына: функционалдық сауаттылығы мен кез келген мәселені дұрыс шеше білу қасиеті; талдау жұмыстарын өзбетімен орындай

алуы; атқарылатын қызметіне қарай мақсат қоя білуі; қызметін жоспарлай алуы; әрекетін жинақтай алуы; жұмыстарын қорытып, салыстырып, дәлелдеуі; өзін-өзі адекватты бағалауы; меңгерген білік, іскерлік, дағдысын тәжірибеде қолдана алуы және т.б. жатады [4, 49 б.].

Цифрлық білім қазіргі заманғы кәсіби маман даярлаудың мақсаты мен міндеттерін жүзеге асыруға бағытталған сандық түрде ұсынылған графикалық, мәтіндік, сандық, тілдік, музыкалық, бейне-фото және басқа да мәліметтен тұратын ақпарат көзі саналады. Цифрлық ортадағы білім беру ресурстарына: мультимедиалық дыбысталған презентациялар, сандық форматқа айналдырылған мәтіндер, интерактивті тапсырмалар мен белгілі бір тақырып бойынша тестілеу бағдарламасы және т.б. жатқызуға болады.

Цифрлық құралдарға адамзат дамуының жетістігі, әрі негізгі көрсеткіші ретінде баға берілгенімен, оның осал тұсы да жоқ емес. Интернет желілері арқылы бүкіл әлемнен тоқтаусыз таратылып жатқан ақпараттардың барлығы бірдей цифрлық ресурс қызметінің «объективтілік», «анықтық», «шынайылық» қағидатына жауап береді деп айту қиын [5, 9 б.].

Цифрландыру білім алушылардың ХХІ ғасырдағы қоғамға қажетті маңызды сапалары мен іскерліктерінің қалыптасуына: цифрлық ресурстарды пайдалана алу іскерлігі, ақпараттық жағынан сауатты болу, жаһандық деңгейде ойлана алу, ара қашықтыққа қарамай кез келген елдегі түрлі іс-шаралар мен ғылыми семинарға қатысу, үздіксіз түрде өздігінен білімін жетілдіру және шығармашылық міндеттерді орындау және т.б. жағдай жасайды.

Цифрлық білімдік ортаның артықшылықтарымен қатар, өзіндік кемшіліктері де жоқ емес. Цифрлық мүмкіндіктер белгілі бір деңгейде адамның коммуникативтік сөйлеу қабілеттерінің төмендеуіне, тұлғааралық қарым-қатынастың түрлі әлеуметтік желілердегі виртуалды байланысқа ауысуына, эмоционалды көңіл-күйді түрлі белгілер арқылы білдіруге, студенттің көлемді ақпараттарды қабылдау қабілеті мен әлеуметтік дағдыларының бұзылуына, экранға деген тәуелділіктің қалыптасуы, тұлғаның ақпараттық қауіпсіздігінің сақталмауы, манипуляцияға тап болуы және т.б. алып келуі мүмкін [6, 129 б.].

Цифрлық білімдік орта мүмкіндіктері мен цифрлық ресурстардың қарқынды дамуы студенттерді қашықтықтан немесе аралас формада оқытуға жағдай жасайды. Қашықтықтан онлайн оқытудың дидактикасы студенттердің белсенділігіне, ішкі мотивациясына және қажетті білімді алуға деген саналы ұмтылысына бағдарланады, сол арқылы студенттердің ақыл-ой және тұлғалық жағынан даму деңгейлері анықталады. Цифрлық мүмкіндіктер негізінде онлайн білім алу өзіндік менеджмент дағдыларын меңгермеген, ақыл-ой еңбегі мәдениетін қалыптастырмаған, өзін-өзі реттеу және бақылау іскерліктерін игермеген студенттер үшін қиындық туғызады. Сондықтан да жоғары оқу орындарындағы болашақ мамандардың кәсіби даярлау үдерісінде цифрлық білімдік ортаның барлық талаптары, ережелері мен мүмкіндіктері толық ескерілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы. 12.12.2017ж., №827 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>
2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Білім және Ғылым!» атты тамыз конференциясындағы баяндамасы (16 тамыз, 2019 жыл) // <https://sputniknews.kz/politics/20190816/11277156.html>
3. Білім берудің тиісті деңгейлерінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 23 тамыздағы №1080 Қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001080>.
4. Сейітказы П.Б. Болашақ мұғалімдерді БАҚ арқылы тәрбие үрдісіне дайындау. Монография. – Астана, 2009. – 311 б.
5. Моспан Т.С. Формирование профессионально важных качеств будущих педагогов для работы в цифровой образовательной среде: автореф. дисс...канд.пед.наук. – Кемерово, 2020. – 24 с.

Суртубаева Д.А.,
магистр
г. Караганда (Казахстан)

ПРОГРАММА ПОДДЕРЖКИ ШКОЛ, НАХОДЯЩИХСЯ В КРИЗИСНОЙ СИТУАЦИИ

Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы ставит перед нами задачи «Сокращение разрыва в качестве образования между городскими и сельскими школами, регионами, учебными заведениями, обучающимися» и разработки механизма взаимопомощи школам с низкой результативностью.

О развитии общества судят по тому, как оно относится к старикам и детям. Если это утверждение применить к ситуации образования, то одним из критериев эффективности системы образования является то, насколько успешно оказывается поддержка школ, находящихся в кризисной ситуации, а также насколько компенсируется существующее неравенство и дефицит образовательных или иных ресурсов.

На X Международной конференции «Школа нового поколения» АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы» обсуждались результаты школ и реализации критических подходов применения технологий, позволяющих повысить качество образования. Наши британские коллеги по этому поводу утверждают: критерий хорошей образовательной системы – это мера, в которой наименее обеспеченные члены общества имеют возможность преуспеть [2].

Цель нашей статьи – управление школами по вопросу необходимости поддержки образовательными лидерами школ, демонстрирующих низкие образовательные результаты.

Группа профессора Стэнфордского университета А. Ханушека в своем исследовании «Высокая стоимость низких образовательных результатов школ» доказала, что даже небольшое улучшение результатов школ влияет на рост общих и профессиональных компетенций, а также на экономический рост стран.

Система образования (в данный момент времени) движется по трем направлениям: изменения в самом содержании образования; изменения во взаимоотношениях в учебном процессе; изменения в оценивании результатов обучения. Планирование системных изменений компонентов образования проходит от цели (т. е. ответить на вопрос «Зачем учить?»), к содержанию (т. е. «Чему учить?») и до методов, форм и средств обучения (т. е. «Как учить?»). Но все ли школы понимают и движутся в данном ключе?

«Школы, находящиеся в кризисной ситуации» – это школы, которые нуждаются в дополнительной поддержке (т.е. школы, показывающие стабильно низкие результаты). Причина таких результатов не всегда зависит от самой школы и связана с управлением внутришкольным (слабое руководство, нехватка педагогических кадров и т.д.). Это может быть связано и с социумом, в котором находится школа.

В мировой практике очень показательны примеры решения перевода школ в эффективный режим развития. В Соединенных Штатах в конце 90-х годов прошлого века, на долю неуспешных школ приходилось более 16% отсева учащихся из старшей школы. В отношении этих школ был принят законодательный акт «Ни один ребенок не должен остаться за бортом», целью которого являлось общее улучшение качества образования и

обеспечение гарантий того, что ни один ребенок «не окажется в ловушке слабых школ». Одним из решений данной проблемы была разработка плана улучшения результатов деятельности школы. В разработке плана принимали участие родители, педагоги, администрация и органы управления. План должен был предусмотреть и ответить на вопрос «Как школа собирается исправлять ситуацию?». Разрабатывались конкретные показатели, которые позволяли увидеть улучшение образовательных результатов, действий, которые должна совершать администрация школы, педагоги, ученики, родители, органы управления. В начале 2000-х годов школы с низким результатом обучения стали главным объектом образовательной политики, которая проявляется в изменении распределения грантов на улучшение образовательных результатов школ. Были разработаны критерии отнесения школы к неуспешным (4 ключевых позиции), разработана программа «Дорога к вершине», ведется наблюдение в классах, интервьюируют педагоги и родители по вопросам улучшения результатов школ и т.д.

Итогом всех приводящихся реформ по отношению к школам, находящихся в кризисной ситуации, является: разработка законодательных актов, программ поддержки школ и их финансирование, системный характер работы.

За последние годы мы делаем акцент на школы-лидеры. Например, можно привести следующие инициативы: конкурсы «Лучший ресурсный центр», «Лучшая авторская программа», «Самый лучший внеклассный урок», «Лучшее портфолио воспитателя – 2018», «Учитель года», а также поддержка талантливых и одаренных детей, развитие инновационных школ и т.д. Но что делать со школами, показывающие низкие образовательные результаты и находящиеся в кризисной ситуации?

Ставка на школы-лидеры не улучшает ситуацию в системе образования. Надежда, что школы-лидеры покажут пример работы, станут эталоном, апробируют и предложат образцы эффективной работы, является несбыточной.

Зарубежные исследователи (например, ученые Института образования Лондонского университета), показали, что стратегии сильных школ не подходят для школ, находящихся в кризисной ситуации. Эти стратегии не могут быть использованы по ряду причин (культурных, социальных, ресурсных, человеческих и т. п.). Надежда на то, что сильные школы вытащат остальных, не сработает.

Для решения проблемы школ, находящихся в кризисной ситуации, в Карагандинской области была создана программа поддержки «Формула успеха», которая позволяет сократить разрыв в качестве образования между наиболее и наименее успешными школами области.

Программа позволит преодолеть проблемы:

- отсутствие сети областных организационно-методических структур поддержки школ находящихся в кризисной ситуации;
- недостаточная методологическая, технологическая готовность руководителей организаций образования (ОО), обеспечивающая переход школ в режим эффективного функционирования;
- недостаточная проработанность механизмов перехода школ в эффективный режим функционирования в стратегиях развития школ.

Ожидаемые эффекты программы:

1. Повышение качества образования за счет сокращения разрыва в образовательных результатах, посредством перевода школ в эффективный режим работы.
2. Появление в области успешных практик перевода школ, из находящихся в кризисной ситуации в эффективный режим работы.
3. Появление группы руководителей организаций образования - консультантов по вопросам школьного усовершенствования (improvement) и перевода организаций образования в эффективный режим работы.

Анализ системы образования Карагандинской области позволил в общем массиве школ выделить ОО, стойко демонстрирующие высокие результаты, и устойчиво школы,

которые в течение ряда лет не ликвидируют своего отставания. Часть школ стабильно занимает среднее положение.

Специфика Карагандинской области (в соответствии с которой меняется доля неблагополучных школ) такова, что в число устойчиво неуспешных попадают в основном сельские школы.

Разработанная Программа поддержки школ, предполагает методы и инструменты, которые позволяют выявлять школы, находящиеся в кризисной ситуации, и школы которые находятся в ситуации риска, определить наиболее эффективные и адресные формы.

Важнейшим фактором, обеспечивающим успешность этого процесса, является разработка многоуровневой системы мер поддержки таких школ. Данная система должна обеспечить скоординированность и слаженность действий всех организаторов и участников процесса перехода в эффективный режим работы.

Структура программы состоит из 6 этапов: организационно-диагностический, совместное взаимодействие администраций школ-партнеров, оказание методической поддержки, организация совместного взаимодействия по подготовке к итоговой аттестации, сотрудничество по сплочению команд школ-партнеров на основании Плана совместных мероприятий, консультирование и оказание методической помощи. На каждом этапе определены цели, задачи и ожидаемые результаты.

Одним из итогов реализации Программы поддержки является выявление необходимых условий и возможных механизмов перехода школы в более эффективный режим работы (как за счет реорганизации процессов внутри школы, так и с опорой на взаимодействие) в ходе разработки программ улучшения.

Мы уверены, что разработанная программа поддержки (в дальнейшем) может быть распространена и более широко внедрена в систему образования. Перспективы есть и нам остается их реализовать.

Список литературы

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы
2. Hawker David. Assessing the quality of learning outcomes in secondary education Khanty-Mansiysk Education Conference, October 2007

Тилегенова Г.С.,
жоғары санатты тәрбиеші
Балтабаева А.М.,
жоғары санатты тәрбиеші
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ПЛАСТИК ЖӘНЕ МЕНІҢ ҚАЛАМ

Қазіргі таңда экология және қоршаған ортаны қорғау мәселелері басты міндет болып отыр. Ең маңыздысы – қала мен адамның денсаулығы. Қазіргі кездегі адамдардың экологиялық ортасы – қала.

Біздің айналамызда қанша пластикалық бұйымдар бар екендігі туралы білеміз. Мысалы: қаламдар, маркерлер, ыдыс-аяқтар, жиһаздар. Қазіргі кезде балалардың ойыншықтарының барлығы дерлік пластиктен жасалған. Пластмасс біздің өміріміздің бөлігіне айналды, оны пайдалану оңай. Бірақ та пластик табиғатқа орны толмас зиян келтіреді. Қаламыздың көшелеріндегі пластик қалдықтарының көп мөлшері бізді

пластиктің «жақсы» екеніне күмәндандырады. Пластмасын оң қасиеттері мен қоршаған ортаның ғасырлар бойы ыдырамай келе жатқан қалдықтармен ластануы нәтижесінде туындайтын қарама-қайшылық қазіргі адамды осы жағдайдан шығудың жолын іздейді. Бұл мәселені шешудің бір жолы – қалдықтарды ұтымды пайдалану. Ал егер біз, ересектер, бүгінгі күні балаларымызға қалдықтарды қалай ұтымды пайдалануды үйретіп, тәрбиелей алсақ, қалдықтарды бөлек жинау кезінде экологиялық қауіпсіздік ережелерін сақтау қажеттілігін түсінуге көмектесе алсақ, мүмкін ертең оларда ненің пайдалы, ненің зиян екенін түсінетін болады. Осыған орай елімізде қолданылып жатқан іс-шаралар да аз емес. Қоршаған ортаны былғап, пластик қоқысын көбейткенше, қайтадан шикізат, жаңа өнім алу үшін, оны пайдаға жаратуымыз қажет. Жылдан жылға түрлі пластик өнімдер өндірісінің көлемі артып отыр. Нәтижесінде қоқыс жәшігінде жиналатын қоқыстың көбейгенін байқадық. Пластик – жер бетінде ең көп тараған құралдардың бірі. Пластмасс өндірісі артқан сайын оның қоршаған ортаға, оның ішінде адамдарға тек кері әсері өсе түседі. Осы көбейген қоқысты қалай азайтуға болады? деген сұрақ туындайды. Әлемдегі барлық пластиктің бестен бір бөлігі ғана қайта өңделеді. Сондықтан да тұрмыстық заттарды пайдаланбас бұрын оның неден жасалғанын, құрамын, қайта өңделе ме, жоқ па анықтап алу қажет. Ол үшін пластмасын маркісін білген дұрыс.

Пластмасс адам денсаулығына ерекше қауіп төндіреді. Сондықтан да біз «Пластик және менің қалам» тақырыбында жоба әзірледік. Жобаның мақсаты – пластике не пайдалы немесе зиянды екенін және қазіргі өмірде бұл материалдан толық бас тартуға болатын-болмайтынын анықтау. Тиісінше, осы мақсатқа жету үшін бірнеше тапсырмаларды орындау керек болды. Жобаны іске асыру кезеңінде дайындық жұмыстарын жүргіздік. Жоба тақырыбы бойынша әдебиеттерді зерттей отырып, жобаны іске асыру жоспарын, жоспарланған іс-шаралардың қысқаша мазмұнын құрдық. Ол үшін ата-аналармен алдын ала онлайн жиналыс жүргізіп, жобамен таныстырып, берілген тақырып бойынша сауалнама жүргіздік. Балалармен «Пластик туралы не білеміз?» тақырыбында әңгіме жүргізіп, күнделікті өмірде кездесетін пластиктің 7 түрі бар екенін, қайта өңдеуге жарамсыз пластиктерді пайдаланудан аулақ болу керектігін, пластиктен жасалған заттарды алатын кезде оның нөміріне қараған дұрыс екендігін түсіндірдік. Барлық пластик бірдей ме (пластмасс түрлері)?

Пластикалық ойыншықтар қалай және қай жерде жасалады?

Неліктен қоқыстар сұрыпталады? Пластикалық қалдықтар бөлек қоқыс жәшігіне түскенде не болады? Пайдаланылған пластиктен не істей аламыз? Пластик адамға зиян тигізуі мүмкін бе? т.б. сұрақтар төңірегінде әңгімелер жүргіздік. Қалдықтарды бөлек жинауға арналған алаңды, қоқыс шығаратын машинаның жұмысын және балабақшадағы аула сыпырушының жұмысын бақыладық.

Балаларда пластиктен жасалған тұрмыстық заттарды үнемдеу көздерінің бірі ретінде қайта пайдалану мүмкіндігі туралы түсінік қалыптастыру үшін әкесі мен баласы бірлесе отырып, пластиктен құстарға арналған жемсауыт жасауды ұсындық. Сонымен қатар, ата-аналарға «Қоқыстарды сұрыптау», «Табиғатты аялайық», «Пайдалы және зиянды пластиктер», «Табиғатта өзін дұрыс ұстау ережесі» тақырыбында лэпбуктер жасауды, заттық-дамытушы ортаны қажетті құрал-жабдықтармен (ақпараттық және иллюстрациялық материалдармен, дидактикалық ойындармен және т.б.) жабдықтау үшін пластик шөлмектерден спорттық ойын түрлерін, қақпақтардан әр тақырыпқа сай дидактикалық ойындар түрлерін балалармен бірлесіп жасау туралы тапсырма бердік. Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда «Пластик және экология», «Пластмасс және денсаулық», «Табиғатты қорғаймыз» тақырыбында сурет салғыздық. «Тазалықты сақта!» тақырыбында сахналық қойылымдар қойдық. Балаларды табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелеуде «Біз табиғат қорғаушылармыз» тақырыбында ұйымдастырылған оқу қызметін, «Біздің айналамыздағы пластик» тақырыбында зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Соңында балалардың салған суреттерінен, пластиктен жасалған қолөнер бұйымдардан, түрлі тақырып бойынша жасалған лэпбуктерден, дидактикалық,

спорттық ойындардан, дәстүрден тыс даярланған спорт құралдарынан көркем шығармашылық көрме ұйымдастырдық.

Қорыта келгенде:

- балалардың жасанды материал ретінде пластик туралы, оның қасиеттері туралы, оның адам ағзасына және қоршаған ортаға тигізетін пайдасы мен зияны туралы түсініктері кеңейді;

- пластикалық ыдыстарды қайта өңдеудің кейбір дағдыларын игерді;

- қалдықтарды бөлек жинау қажеттілігін түсінді;

- ата-аналар экологиялық мәдениет деңгейін көтерді және пластик қалдықтарымен жұмыс істеу проблемасы туралы хабардар болды;

- бірлескен іс-шаралар арқылы ата-ана мен баланың қарым-қатынасы нығайды. Ата-аналар жобаға белсене қатысып, ризашылықтарын білдірді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Масленникова О.М. «Экологиялық жобалар балабақшада». – Москва: Учитель, 2008 ж.
2. Евдокимова С.Л. «Мектепке дейінгі жастағы балалардың отбасында экологиялық тәрбие», 2012 ж.
3. Н.Н.Мазильникова Эколого-валеологическое воспитание дошкольников. – Санкт-Петербург, «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2013г.

Тобагабылова И.А.,

аға оқытушы

Казалиева А.Д.,

3 курс студенті

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Баладағы шығармашылық тұлғаны қалыптастыру – қазіргі кезеңдегі педагогикалық теория мен практиканың маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Оның дамуы мектеп жасына дейінгі кезден басталады.

В.А. Сухомлинский айтқандай: «Балалардың мүмкіндігі мен дарындылығының бастамалары саусақтарының ұшында. Бейнелеп айтқанда, саусақтарынан, шығармашылық ойын қоректендіретін өте жіңішке жылғалар сынды жіптер тарайды. Баланың қолында неғұрлым шеберлік көп болса, соғұрлым ол ақылды болады» [1].

Көптеген педагогтардың айтуынша, барлық балалар дарынды. Сондықтан бұл таланттарды уақытында байқап, сезініп, мүмкіндігінше ертерек балаларға оларды іс жүзінде, нақты өмірде көрсетуге мүмкіндік беру керек. Баланың шығармашылық іс-әрекетіне жағдай туғызу дегеніміз – баланы ойлай білуге үйрету екені сөзсіз. Мектеп жасына дейінгі баладан шығармашылық қабілетті талап етпестен бұрын, оны соған үйреткен жөн. Баланың зейінін, есін, қиялын, интелектісін дамыта отырып, ойлау қабілетін, шығармашылық іс-әрекетін жоғары деңгейде көтеруге болады.

Ересектердің көмегімен көркемдік және шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, бала жаңа туындылар жасайды (сурет, аппликация). Бірегей нәрсе ойлап, ол әрдайым объектіні құру тәсілдерімен тәжірибе жасайды. Мектеп жасына дейінгі бала өзінің эстетикалық дамуында қарапайым визуалды әсерден бастап, барабар бейнелеу және экспрессивті құралдармен түпнұсқа бейнені (композицияны) жасауға дейін жүреді. Осылайша, оның шығармашылығы үшін негіз құру қажет. Балалар сурет салу тәсілдерін құрғақ түсіндіргеннен емес, өздері тәжірибе жасаудан үйренеді. Балалар бақшасында сурет салу үшін көптеген құралдар беруге болады: түрлі-түсті және қара қарындаштар, акварель және гуашь бояулар, балауыз борлар, фломастерлер, акварель борлар, пастель, көмір, сангина, тушь, пластилин т.б. [2].

Балаларды үйрету барысында оларға ұсынылған түрлі заттар қызығушылықты арттырады. Олар тіпті, қара қарындаштың өзін заттың мазмұнын беру үшін әртүрлі басу арқылы ғажап суреттер сала алады. Балалар сурет салу құралдарын игергеннен кейін, оларды саналы түрде материал таңдауға әкелеміз. Бұл жердегі маңыздысы баланың өзіне қажет құралды дербес таңдап алу қабілеті. Сабақ соңында бала өз еңбегін көргенде бейнені шешудің алуан тәсілдерін көреді. Сонда ғана оның келесі жолы бояу таңдауда шешімі өзгеруі мүмкін. Бұл оның шығармашылығының дамуына мүмкіндік береді. Техникалық дағды мен тәсілдерді меңгеруі дүниені өз сұлулығымен бейнелеуге әсерін тигізсе, ең маңыздысы сол. Сурет салудың дәстүрлі емес әдістері материалдар мен құралдардың ерекше бірлігін көрсетеді. Әрине, мұндай әдістердің артықшылығы оларды қолданудың әмбебаптығы болады. Оларды орындау тәсілі қызықты және ересектер үшін де, мектеп жасына дейінгі балалар үшін де қолжетімді. Сондықтан дәстүрлі емес технологиялар балалар үшін өте пайдалы, өйткені олар өздерінің қиялдарын, тілектерін және өзін-өзі көрсету қабілеттерін ашады [3].

Дәстүрлі емес бейнелеу өнері сабақтарының негізгі мақсаты балалардың шығармашылығын арттыру болғандықтан, сабақта баланың белсенділігін, өз бетімен жұмыс істеуіне жағдай жасалғаны дұрыс. Сабақтарда үлгіні көп жағдайда қолданбау керек. Тек балаларға таныс емес әдіс-тәсілдерді қолдану кезінде қолданған жөн. Бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс түрлерінің ішінде көкеніс бастырмасы, жіп графикасы, бір басылымда сурет (монотипия), гратаж сияқты сиқырлы әдіспен сурет салу балаларға ұнайды. Мұндай оқу іс-әрекеттерінде балалар әрекет етеді, жаңа нәрсені туындатады, өз әрекетінің нәтижесін көреді. Дәстүрден тыс сурет салу әдістері балалардың ұсақ қол қимылын дамытады, сондықтан оқу жылының басынан бастап-ақ оларды оқу іс-әрекеттер барысында қолдану өте пайдалы. Баланың саусақтары бірден икемге көніп кетпейді, қылқаламмен дәл, нақты сызықты бірден түсіре алмайды.

Дәстүрлі емес әдістерді қолдана отырып сабақтар өткізу:

- балалардың қорқынышын жояды;
- өз күшіне деген сенімділікті арттырады;
- кеңістікті ойлауды қалыптастырады;
- балаларды шығармашылық ізденістер мен шешімдерге итермелейді;
- әртүрлі материалдармен таныстырады;
- композиция, ырғақ, түс қабылдау, пішін мен көлем сезімін дамытады;
- қолдың ұсақ моторикасын дамытады;
- шығармашылық қабілеттерін және қиялын дамытады.
- эстетикалық қабылдау қалыптасады.

Сурет салудың дәстүрлі емес әдістерін қолданатын сабақтар балаларды шаршатпайды, олар сабақтың барлық кезеңдерінде тұрақты белсенділік пен өнімділікті сақтайды. Дәстүрлі емес әдістер тәрбиешіге, мектеп жасына дейінгі балалардың жеке көзқарасын қалыптастыруға, олардың қабілеттері мен қызығушылықтарын ескеруге мүмкіндік береді. Дәстүрлі емес әдістерді қолдану мектеп жасына дейінгі баланың психикалық дамуына, баланың психикалық процестері мен эмоционалды саласына ықпал етеді.

Отандық педагогтардың зерттеулерінде (Давыдова Г.Н.) бұл сурет техникасы мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеуін дамытады, олардың қиялын қалыптастырады, мектеп жасына дейінгі балаға ұмытылмас әсер қалдырады және таныс заттарды көркемдік объект ретінде пайдалану әрекетін ашуға мүмкіндік береді. Сурет салудың дәстүрлі емес әдістері сонымен қатар визуалды-моторикалық үйлестірудің даму деңгейінің оң динамикасына, саусақтардың ұсақ моторикасының дамуына ықпал етеді. Бұл әдістер орындаушылардан дәлдікті, қозғалыс жылдамдығын, табандылықты, ойлауды, қиялды, есте сақтауды талап етеді. Дәстүрлі емес әдістері мотивацияны қалыптастырады, көңіл-күйді көтереді және эстетикалық тәрбиенің тиімді құралы болып табылады [4].

Дәстүрлі емес сурет салу әдістерін қолданатын сабақтар үшін барлығына қол жетімді әртүрлі материалдарды қолдануға болады:

- әртүрлі пішіндегі және мөлшердегі қағаз, түстер;
- әртүрлі бояулар;
- әртүрлі мөлшердегі щеткалар; қылшық щеткалар;
- балауыз және түрлі-түсті қарындаштар;
- маркерлер, киізден жасалған қаламдар, тестерлер;
- қарапайым және түрлі-түсті қарындаштар;
- графитті қарындаш, көмір, шам және т.б.

Қазіргі таңда балалар бақшасындағы балаларды көркем өнерге баулуда дәстүрден тыс тәдіс-тәсілдермен бірге бейнелеу құралдарының да көптеген түрлері пайдаланылады. Солардың біразына тоқтала кетейік:

«*Палитра – саусақтар*» саусақпен сурет салу. Бұл барлық жастағы балаларға ұнайтын қарапайым да оңай әдіс. Олар үлкен ынтамен салады. Саусақпен сурет салу бірнеше кезеңнен тұрады. Балалар әуелі бір саусақпен, сосын бірнеше саусақпен сурет салып үйренеді. Біз көбелектерді, балықтарды, көгалды нүктелер, ирек сызықтармен безендіріп үйренеміз. Келесі кезеңде балалар бояуларды араластыруды үйренеді. Әр саусағын әртүрлі бояуға батырып бір түстің үстіне келесі түсті жағады. Түстерді араластыру нәтижесінде балалар өздеріне қажет түсті табады. Естиярлар тобында қарапайым бейнелерді бояудан бастап, мектепке дайындық тобында «саусақпен бояу» техникасын жете меңгерген балалар сурет тақырыбын өздері таңдап, оны жағу, бояуларды араластыру әдістерімен ұтымды безендіре алады. Ертегілерге салынған сюжеттерді де балалар өте сәтті бояды.

Келесі техника – «*Алақанмен*» сурет салу. Бұл әдіс кішкентайлар тобындағы балаларға өте ұнайды. Себебі балалар бояуды көріп қана қоймайды, оны сезінеді.

Балалармен жұмыс жүргізуде пайдаланылатын келесі әдіс – *сызықтармен (штрихтармен)* сурет салу. Сызықтардың көмегімен заттың сапасы, оның қасиеті, туралы біліп, суреттегі бейнені, оның қоршаған ортаға қатысын ашуға болады. Сонымен бірге сызықтармен сурет салу, саусақтардың бұлшық еттерін дамытып, қолды жазуға жаттықтырады. Ересектер топтарындағы балалар «балапан», «кірпі» тақырыптарына сурет сала алады. Бұл суреттер қарапайым да мәнерлі, бейненің ерекшелігін әртүрлі сызықтар және сызықтарды әртүрлі қалыпта жүргізу арқылы беріледі. Сызықпен сурет салу үшін балалар бос уақыттарында көп жаттығулары керек. Бейненің мазмұнын ашу сызықты пайдалана білуді қажет етеді.

Сонымен бірге *дымқыл қағазға* сурет салу әдісі де өте қызық. Бұл әдіс ересектер тобындағы балалармен жұмыс жүргізуде пайдаланылады. Гуашьпен бояғаннан гөрі акварельмен бояу күрделірек, бірақ қызық. Акварельмен тек ақ параққа сурет салуға болады. Бояуға су көбірек араластырылса бояу түсі тұнықтана түседі. Әсіресе балаларға тымық және желді күнгі теңізді салу өте ұнайды.

Балауыз бор, май шам және акварельмен сурет салу халық шеберлерінің пайдалануымен ертеден келе жатқан әдіс. Балаларға жаңа талпыныс әкелетіні олардың қызығушылықтарынан белгілі.

Жаңа техника *граттажды* пайдаланып балалар «Қысқы орман», «Түнгі ертегілер», «Саябаққа серуен» тақырыптарына суреттер салды.

Майлау арқылы бояу балаларға өте ұнайды. Балалардың жағу әдісін игеруі әртүрлі болғандықтан бұл әдіс те бос уақытта көп жаттығуды, әр баламен жеке жұмыс жүргізуді қажет етеді. Себебі балаға жағу мен нұқуды айыра білудің өзі күрделі.

Қазіргі таңда сәнге айналған *монотипия және диотипия* (баспа техникасы) әдістері де өте қызықты. Бұл әдіс қиялды, елестетуді, түс пен пішінді сезінуді жетілдіруге көмектеседі. «Су жағасындағы талдарды» салуда жарты суреттен тұтас суреттің жасалуы балаларға өте ұнады. Сол сияқты балаларға дәстүрден тыс әдістің бірі шашырату арқылы сурет салу да үйретілді. Бұл күрделі техника, бірақ нәтижесінде еңбектің ақталғанын көрудің өзі бала үшін бір ғанибет.

Пластелинмен сурет салу баладан төзімділікті, бастаған істі аяғына дейін жеткізу үшін табандылықты талап етеді. Бұл әдісті біз мектепалды тобында пайдаландық.

Сол сияқты балаларды бейнелеу өнеріне баулуда біз бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс әдістері көптеп пайдаланамыз.

Кіші топтағы балалармен сурет салудың келесі дәстүрлі емес әдістерін қолдану ұсынылады:

- саусақтармен сурет салу;
- картоптың таңбаларын басып шығару;
- алақанмен сурет салу.

Орта мектеп жасына дейінгі балаларды неғұрлым күрделі әдістермен таныстыруға болады:

- қатты жартылай құрғақ щеткамен; көбік резеңке басып шығару; тығындармен басып шығару; балауыз қарындаштар + акварель; шам + акварель; жапырақ іздері; алақаннан суреттер; мақта бүршіктерімен сурет салу; сиқырлы жіптер.

Ал үлкен мектеп жасына дейінгі балалар одан да қиын әдістерді игере алады:

- құммен сурет салу; сабын көпіршіктерімен сурет салу; жалбыз қағазымен сурет салу; пейзаж монотипі; трафарет бойынша басып шығару; тақырып монотипі; пластилинография.

Бұл әдістердің әрқайсысы – кішкентай ойын. Оларды қолдану балаларға өздерін еркін, батыл, сезінуге, қиялын дамытуға, өзін-өзі көрсетуге толық еркіндік береді.

Балалардың осындай шығармашылығын ұйымдастыра отырып өмір сүруге қабілетті, өзіндік дамуға даяр, өзін таныта алатын және өзі үшін де, қоғам үшін де бар мүмкіндігін пайдаланатын шығармашыл, құзыретті тұлғаны тәрбиелеуге жұмыстанудың маңызы зор болмақ.

Қорыта айтқанда, ұзақ жылдар бойы шығармашылық барлық адамның қолынан келе бермейді деп қарастырылып келсе, қазіргі ғылым жетістіктері негізіне қабілеттің мұндай дәрежесіне белгілі бір шарттар орындалған жағдайда кез келген баланы шығармашылыққа бейімдеуге болатыны көп айтылуда. Адамның шығармашылыққа ынтасы оның өз даралығын, өз қабілеттерін іске асыруға жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сухомлинский В.А. «Сто советов учителю». Изд. OZON, 1981.
2. Алтынбекова Ө.Ж. Шығармашылық қабілеттерді қалыптастырудың жолдары / 2020. – № 9.1 (299.1). – Б.3-4.
3. Цыкунова Е.В. Балабақшадағы сурет салудың дәстүрлі емес әдістері және олардың мектеп жасына дейінгі балалардың дамуындағы рөлі / 2018. – № 3 (13). – Б.49-53.
4. Давыдова Г.Н. Нетрадиционная техника рисования в детском саду. Ч. 1. – М.: «Издательство Скрипторий 2003», 2007. – 80 с.
5. <https://moluch.ru/th/1/archive/92/3251/>
6. <https://infourok.ru/mektep-zhasina-deyingi-balalardi-shiarmashili-abiletterin-damitu-zholdari-1508482.html>

Тобагабылова И.А.,
аға оқытушы
Қарсыбек А.,
3 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ТӘРБИЕСİNДЕ ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі таңда қоғам мүддесіне лайықты, жан-жақты жетілген ертеңгі қоғам иегері боларлық азамат тәрбиелеп өсіру, отбасының, балабақшаның, барша жұртшылықтың міндеті болып отыр. Білім беру мәселесі мемлекетіміздің басты назарында. Бүгінгі күн талабы жалпы білім беру жүйесіне, соның ішінде мектепке дейінгі ұйымдардың білім мазмұны мен тәрбиелеу әдістеріне үлкен міндеттер жүктеуде.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына арнаған жыл сайынғы Жолдауында: ... Білім беру ісінде 4К моделіне: «креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аударылуда...» - деген болатын [1].

Осыған сәйкес мектепке дейінгі білім беру мен тәрбиенің басты мақсаты – баланың өз тұлғалық мүмкіндіктерін жүзеге асыру үшін барлық жағдайды тудыру, баланың даралығын ашу, оның айқындалуына, дамуына, тұрақтануына көмек беру. Әрбір бала қайталанбайтын, ешкімге ұқсамайтын даралық ретінде қалыптасуы тиіс.

Мектепке дейінгі әрбір баланың даралығын ашу үшін ертегі терапиясын қолдана отырып, оның креативті ойлауын дамытудың маңызы зор. Атақты педагог В.А. Сухомлинский: «Бала кезде үш жастан он екі жасқа дейінгі аралықта әр адам өзінің рухани дамуына қасиетті нәрсенің бәрін де ертегіден алады» - деген [2].

Беделді ертегі терапевттердің бірі Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева ертегі терапиясын рухани білім беретін, адамның рухани табиғатын дамытатын, тәрбие жүйесі ретіндегі тәсілдер жиынтығы деп анықтама берген [3].

Бала тәрбиесі – бұл ата-аналардың ерекше азаматтық борышы, бала тәрбиесі қашан да маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Қоғамдағы материалдық қажеттіліктерге байланысты ата-аналар балаларына өте аз уақыт бөлуде. Балаларға рухани құндылықтарды беруге уақыт аздығынан тек материалдық құндықтармен ғана қамтамасыз етіп отыр. Адамзат қоғамының даму және қалыптасу тарихына шолу жасасак, барлық тарихи кезеңдерінде тәрбиеде ең кеңінен қолданған құралдардың бірі – ертегі. Қазіргі таңда ата-аналар бұрынғыдай ертегі оқып және айтып беруге көңіл аудармайды. Сол ертегіні құштарлықпен, қызығушылықпен, шыдамдылықпен тыңдайтын бала да аз секілді. Қазіргі кезде балаларға отырып ертегі тыңдағаннан гөрі ғаламторға кіріп мультфильм көрген анағұрлым ыңғайлы.

Қазақ халқының да жас ұрпаққа тәрбие берудегі тиімді құралдарының бірі – ертегі. Ертегілердің мазмұнында халықтың тыныс-тіршілігі, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері, бақыт жолындағы күресі, адамдардың өзара қарым-қатынастары мен мінез-құлықтары, адамдардың еңбексүйгіштігі, өз халқына, Отанға, туып-өскен табиғатқа деген сүйіспеншіліктері бейнеленген. Т. Барласұлы ертегінің адам баласына тәлім-тәрбиелік, рухани маңызы жөнінде айта келіп: «Ертегі – рухани тәрбиенің мәні аса зор, көзіміз көріп, құлағымыз ести алмайтын, тек ақылмен ажыратып, жүрекпен ғана түйсіне алатын материалдық әлеммен бірге шегі жоқ рухани әлем болмысының біртұтас түсінікті баян етілген көрінісі», - деп анықтама береді [4].

Ресейлік жазушы А.Н. Толстой «Ертегі – біз ұсақтап жинақтайтын, халықтың ұлы рухани мәдениеті, және де ертегі арқылы біздің алдымыздан халықтың мыңжылдық тарихы ашылады», - деген екен [5].

Көбінесе ертегілердің тәрбиелік құралы екеніне ата-аналар, яғни үлкендер сенбей жатады. Бұған К.Д. Ушинский көңіл бөліп былай деп жазды: «Халық ертегісінде балалардың ұлы және орындалған жыры бар – халық балаларға өз армандарын айтады, асып кетсе, халықтың өзі осы арманға жартылай сенеді» [6].

А.С. Макаренко балаларға ертегілерді қолдану әдістемелері туралы былай деді: «Кішкентай балаларға ертегілерді айтуда көптеген қысқартуға, тілін өзгертуге, ертегіні толық түсінушілікке әкелуге болады және солай ету керек». Әрі қарай А.С. Макаренко ата-аналарға ертегілерді таңдағанда оның идеялық көркем әдеби мағынасына көңіл бөлу керектігін айтады: «Балаларға арналған ең жақсы ертегілер,- деп жазады ол – әрқашан жануарлар туралы ертегілер болып табылады. Орыс халық ертегілерінің байлығында мұндай ертегілер өте көп және олар өте жақсы ертегілер. Сол сияқты басқа халықтар да ертегілерге бай» [7]. А.С. Макаренконың бұл сөздерінің қазақ халық ертегілеріне де толық қатысы бар.

Мектепке дейінгі балаларға ертегілерді оқып беру арқылы адамгершілікке тәрбиелеуге болады. Ертегіде адамгершілік құндылықтар бар: жақсылық әрқашан зұлымдықты жеңеді, жалқаулық, ашкөздік, салақтық айыпталып келеке етіледі, жақсы, шебер қызметкерлерге құрметпен қарауға үйретеді, ақыл-ойды, тапқырлықты, қайырымдылықты бағалайды.

Әрбір ертегіні оқып беріп, таныстыру арқылы танымдық қабілеттерін арттыруға болады. Балабақшадағы жоғарғы топтарда өткізілетін әрбір сабақта ертегілерді негізгі динамикалық қозғаушы күш, яғни дидактикалық көрнекіліктер ретінде пайдалануға болады.

Сонымен қатар өмір талабына сай жаңа технологияларды оқу процесі мен тәрбие аясында шебер қолдана білу әрбір әдіскер мен тәрбиешінің міндеті болса, ертегілерді әртүрлі сабақтарда өз ретімен қолдана білсе тәрбиеленушілерді жан-жақты дамытуда ертегінің аса зор мәні бар екенін айқындайды. Балалардың тұлғалық маңызды қасиеттерін дамыту үшін ертегі жасайтын ортаның өзі емес, баланың оны қабылдауы, оның қалай сөйлеуі маңызды. Ертегілер мектепке дейінгі балаларға әртүрлі емес, негізінен бұл ертегілер желісі бойынша оқу, әңгімелеу, театр спектакльдерін, мультфильмдерді, кинофильмдерді көру арқылы ұйымдастырылса нәтижелі болады. Ертегі балалардың қиялын, ойлауын, сөйлеу шығармашылығын дамыту және жақсы сезімдерді белсенді тәрбиелеу үшін толық көлемде пайдаланылуы қажет.

Мектепке дейінгі баланың мотивациясын, практикалық қызығушылығын тудыру, баланың эмоционалдық жағдайына әсер ету үшін ертегі терапиясын қолдану өте тиімді. Мысалы, Ер Төстік ертегісінде балақайларымыз достықтың үлкен үлгісін көреді. Оған көмек қолын созған Көлтауысар мен Желаяқ секілді алыптардың еңбегі тек достықты ғана насихаттамайды, ерекше болмыстары арқылы баланың тапқырлық деңгейін де жоғарылатады. Ер Төстік бала жер бетінде көптеген патшалықтарды көрсе, жер астында да көптеген патшалықтардың қонағы болды. Бұл бала психологиясына Отан ұғымын сіңіреді, белгілі бір мемлекеттің заңнамаларына бағыну мәселесін ұғындырады.

Ертегі терапиясы – бұл ертегі арқылы емдеу және тәрбиелеу. Ертегі балаларды кейіпкерлермен бірге қуанып, тілектес болу, қобалжу, ынталандыруға үйрете отырып, олардың тілдік коммуникациясына әсер етеді. Бұл баланың түзету әсерінің ең тиімді тәсілі, онда оқыту принципі айқын көрінеді: ойнай отырып, үйрету. Нәтижесінде сөздік қоры, сөйлеудің грамматикалық құрылысы, дыбыс айтылу, байланыстырылған сөйлеу дағдылары, сөйлеудің әуенді-интонациялық жағы, екпін, сөйлеу мәнерлілігі белсендіріледі және жетілдіріледі.

Баланың ертегі сюжетіне әсерленуі, кейіпкердің қиыншылықтарына алаңдауы, оның келешекте өз алдында пайда болатын кедергілерден қиналмай өтуіне іштей дайындығын туындатады.

Практикалық психологияның ертегілік терапия бағыты – баланың жақсылық пен жамандықты айыруына, мінез-құлықтық стереотиптерді тануына көмектесіп, адамдардың өмірде алдынан шығатын сан түрлі қиыншылықты ең соңында жеңе аларына деген сенімін нығайтады.

Ертегі, әсіресе сиқырлы, жан күшін қалпына келтіретін қайнар көзі болып табылады. Сиқырлы күш қолдану мүмкіндігі – бұл кез келген мәселелерді шешу үшін қосымша мүмкіндіктерді табуға болатын еске салу. Ертегілердің бала санасына әсер ету күші бар.

Көбінесе балаларға ертегілерді ұйықтар алдында әңгімелейді, олар баланы босаңсытады. Сондықтан түнде бақытты соңы бар оң ертегілерді айту керек.

Әр ертегі өзінің қайталанбастығына ие. Ертегі терапиясы сабағында балалар сөздік бейнелерді құрастыруды үйренеді. Сондықтан сабақ барысында балалардың сөздік қоры артады, баланың ішкі әлемі қызықты болып, байытылады. Ертегі терапиясы барысында балаларда бейнелер туралы түсініктері кеңейтіледі, бұл өз кезегінде ақыл-ой қабілеттерінің дамуына ықпал етеді.

Ертегі кейіпкеріне жанашылықтары, балаларға өз күштеріне және өздерінің маңыздылығын сезінуге мүмкіншілік береді. Балалардың ертегілерді тыңдау барысында тек оң эмоциялар ғана емес, сондай-ақ теріс эмоциялар да пайда болуы мүмкін, сондықтан бұл сабақтардың маңызды мақсаттарының бірі – баланы өз қорқыныштарымен күресуге үйрету.

Сонымен, мектепке дейінгі балалармен ертегі терапияны пайдаланудың ұтымдылығы мен тиімділігі – бала тілімен жеткізілуінде, баланың ой ауқымына тән оқиғалар дәрежесінде ситуация құруында. Бала ертегі тыңдау арқылы өзін-өзі емдеп, түрлі шығармашылық қабілетінің ашылуына мүмкіндік алады. Барлық ертегілерде басты кейіпкердің еркін өмірге қол жеткізуі, Отанының тәуелсіз дамуы басты мұрат ретінде бағаланса, ертегі арқылы балақайлар өздік кеңістік пен еркіндік ұғымын түйсінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2018 жылғы 5 қазан. <http://www.akorda.kz>
2. Сухомлинский В.А. Избранные произведения. – Т.3.- М., 1973. – с. 94-95.
3. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д., Грабенко Т.М. Практикум по креативной терапии. СПб, 1998 – 265 с.
4. **Барласұлы Т.** Сөз атасы – ертегі, құраннан сыр шертеді // Қазақ әдебиеті, 2000. – 85 б.
5. Толстой А.Н. Сорочьи сказки. – Ярославль. Верхне-Волжское издательство, 1976. – 195 с.
6. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Собр. соч. в 11 т. М.: АПН РСФСР, 1950, т. 9. – 627 с. 14 4. Философская энциклопедия: в 5 т. /Под ред. Ф.В. Константинова и др. М. : Сов. энциклопедия, 1960-1970. -т. 3. - с. 110.
7. Макаренко А.С. Книга для родителей. Часть I. М.,1937. – 235 с.

Тобагабылова И.А.,
старший преподаватель
Шепелева Н.Г.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

**ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ
ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЕ**

Особенностью системы общего среднего образования в РК является то, что большее количество школ составляют сельские, большая часть которых является малокомплектными школами. Малокомплектные школы имеют ряд проблем по организации учебно-воспитательного процесса по сравнению с базовыми школами, в которых количество учащихся позволяет образовать два и более класса в параллели. Малокомплектная начальная школа – это школа без параллельных классов, с небольшим количеством учеников.

Основные проблемы сельских малокомплектных школ связаны с рядом факторов:

- малое количество учащихся не позволяет обеспечить нагрузку учителям-предметникам по каждому предмету, поэтому учителя совмещают преподавание двух и более предметов;

- преподавание учебных предметов неспециалистами может отрицательно сказаться на уровне качества преподавания предметов;

- в современных условиях финансирование образовательного учреждения зависит от количества учащихся, обучающихся в нем, поэтому сокращение количества учащихся в малокомплектных школах приводит к сокращению финансирования на современное оборудование [1].

Количество и качество учебного оборудования в малокомплектной школе отстают в большинстве случаев от имеющихся в базовых школах. Сельские школы испытывают проблемы при использовании современных электронных образовательных ресурсов, размещенных в свободном доступе из-за низкой скорости Интернета.

Сейчас, в период пандемии, в связи с приказом министра образования Республики Казахстан А. Аймагамбетова №123 от 01.04.2020 [2] о переходе казахстанских школьников на дистанционный формат обучения в связи с угрозой распространения коронавирусной инфекции, малокомплектные школы также перешли на дистанционное обучение.

Дистанционное обучение – это самостоятельная форма обучения, информационные технологии в дистанционном обучении являются ведущим средством [3].

В процессе изучения проблем возникающих в период дистанционного обучения учащихся сельских малокомплектных школ нами был проанализирован опыт работы педагога-эксперта 1 категории Натальи Геннадьевны Шепелевой, работающей в средней школе №26 с. Маншук Целиноградского района.

Несмотря на проблемы, которые присутствуют в сельской местности (отсутствие высокоскоростного интернета, технических средств в некоторых семьях) малокомплектные школы не стали исключением при дистанционном обучении. Информационные, инновационные технологии были также использованы, как и в городских школах (хотя не в таком широком объеме). На протяжении уже нескольких лет школа пользуется электронным журналом «Kundelik.kz» [4].

Особенностью данной программы является то, что учителя заносят все свои календарные планы в журнал, выставляют баллы, пишут комментарии для учащегося, выдают домашнее задание. Родители в любое время могут просмотреть успехи своих детей, расписание, домашнее задание. У каждого ученика школы также есть возможность просматривать электронный журнал. Администрация может вести контроль за заполнением журнала учителями.

Однако родители и учащиеся школы не используют возможности электронного журнала по нескольким причинам: отсутствие интернета и оборудования, отсутствие должной мотивации у родителей и учеников и т.д.

Во время дистанционного обучения в системе Kundelik.kz появилась возможность прикреплять маршрутные листы по каждому уроку (с подробными указаниями для ученика), но данной функцией как родители, так и ученики малокомплектной школы воспользоваться не смогли.

Для проведения качественных уроков при дистанционном обучении необходимо было найти оптимальную платформу, которая бы соответствовала всем основным требованиям села: низкая скорость Интернета, отсутствие технических средств у учащихся школы, наличие одного оборудования для нескольких учеников одной семьи.

По рекомендации Районного отдела образования была выбрана платформа Onlinemekter, на которой и проходило дистанционное обучение в 1 четверти 2020-2021 учебного года.

В процессе работы с платформой были выявлены преимущества и недостатки в работе. По мнению учителей школы, к положительным сторонам относятся следующие аспекты программы:

- на платформе разработаны готовые уроки по предметам, в основном, по всем предметам темы совпадают с календарно-тематическим планированием учителя;
- уроки даны с видеобъяснением и конспектами по теме урока;
- есть возможность создавать свои уроки, со своим объяснением и заданиями, но это очень длительный процесс, отнимающий время учителя;
- можно создавать свои задания для суммативного оценивания за раздел и за четверть;
- очень интересный и полезный материал (аудио, видео, картинки, задания), что позволяет повысить интерес ребенка и экономит время учителя, теоретический материал соответствует практическому материалу;
- есть углубленные задания, которых нет в учебнике, задания разнотипные;
- ученики могут в любое время подключиться к платформе, просмотреть уроки и выполнить задания;
- после выполнения всех заданий ученик сразу видит свой результат и свою оценку, учитель также видит оценки всех учащихся класса;
- так как учеников в классе мало (от 3 до 10), учитель очень быстро вносит все оценки, полученные детьми в электронный журнал Kundelik.kz; для учителя сайт проводит различные конкурсы, в которых может принять участие любой желающий. Много конкурсов для учителей из малокомплектных школ.

Главная проблема, которая возникла при пользовании данной платформы, это низкая скорость интернета в селе, поэтому не все учащиеся смогли вовремя выходить на онлайн-уроки. В некоторых семьях по 3-4 ученика и одно техническое устройство на всех. Кроме того, выявлены следующие отрицательные стороны использования платформы:

- отсутствие некоторых тем по языковым предметам, так как в каждом районе учебники различных изданий, а темы в них не соответствуют друг другу;
- многие ученики выполняли задания наугад, не изучив при этом теоретический материал;
- некоторые учащиеся пользовались помощью интернета и родителей при выполнении заданий, и оценка, полученная при выполнении задания не соответствовала действительным знаниям учащегося;
- в программе происходили сбои, что отражалось в некорректном выставлении оценок;
- многие задания для старших классов усложнены, не все могли с ними справиться, нет индивидуального подхода;
- ученики (в особенности начальных классов) не всегда понимали тему урока и формулировку задания;
- обнаружены ошибки, как орфографические, так и в самих заданиях; по предметам самопознание, НВП уроки отсутствуют.

Однако можно отметить, что работа с данной платформой дала и свой положительный результат (как для учеников, так и для учителей). Повысилась

самостоятельность учеников, компьютерная грамотность. Учителя повысили свой уровень самообразования.

По данным учителей школы, 80% учащихся постоянно и своевременно обучались через платформу Onlinemekter, остальные 20% из-за технических проблем либо вообще не могли зайти, либо заходили, но не постоянно. Данные ученики конечно не оставались в стороне образовательного процесса, им задания высылались через мессенджер WhatsApp.

Эта программа получила наиболее широкое распространение среди участников образовательного процесса школы, так как является наиболее приемлемой, не требует большой скорости интернета и специальных знаний. В каждом классе был создан чат по различным предметам, учителя проводили дополнительную работу с теми учениками, которые не могли воспользоваться платформой Onlinemekter, дополнительно объясняли тему урока, задания.

По проведенному мониторингу учителей школы выяснилось, что не все учащиеся полностью усвоили образовательную программу, выдаваемую через онлайн платформы. Это отразилось и на оценках, выставляемых в конце четверти – успеваемость понизилась примерно на 10-15%.

Программа Zoom тоже была рекомендована к использованию, но не получила отклика, так как скорость доступа к данной платформе должна быть высокой, чего нет в школе. Так как практически у каждого учителя есть доступ к интернету педагогические и методические советы проводились через данную программу, хотя не все учителя могли подключиться к данной платформе.

Методический совет школы продолжил свою работу в период пандемии. Проводились мастер-классы, учителя делились своими наработками, обучали коллег создавать видеоуроки, знакомили друг друга с новыми образовательными программами.

Многие учителя и ученики принимали участие в онлайн-конкурсах и олимпиадах, получали призовые места. Впервые летний отдых детей был организован дистанционно. Учащиеся начальных классов получали от учителей через программу WhatsApp интересные задания, выполняли их, присылали фотографии своих рисунков, поделок, видео со своими стихотворениями, песнями, танцами.

Проведение родительских собраний планировалось через платформу Zoom, но были проведены через программу WhatsApp. И даже в этой программе не все родители смогли присутствовать на собрании.

При переходе на дистанционное обучение основная ответственность легла на родителей учеников. К сожалению, не все родители могли и хотели помочь ученикам в обучении своих детей.

Можно сказать, что на сегодняшний день мы располагаем безграничными информационными ресурсами, которые можем использовать в образовательном процессе, но в отличие от базовых городских школ, не все ресурсы доступны для учеников сел. Так как в настоящее время будет уделяться особое внимание развитию малокомплектных школ, данная проблема постепенно будет решаться, и ученики сельской школы (наряду с городскими учащимися) будут иметь такой же доступ к информационным технологиям.

Список литературы

1. Малокомплектная школа: проблемы и перспективы. Дискуссионный доклад. Серия «Прикладные исследования в области образовательной политики». – Алматы, 2002.
2. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39049590#pos=4;-106
3. <https://ru.wikipedia.org/>
4. <http://lord.ucoz.kz/kundelik/Kundelik.pdf>

Турманова Ж.Е.,

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА КЕРІ БАЙЛАНЫС ОРНАТУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қазір білім беру кеңістігінде білім беру мекемелері қашықтықтан оқыту форматында жұмыс істейді, бұл – заман талабы.

Білім алушылар онлайн режимде білім алады, бұл оқытушыларды өз тәжірибесінде онлайн және оффлайн сабақтарды интернет-платформалар арқылы түрлі оқыту әдістерімен онлайн-дәріс, сабақ-конференциялары, өзіндік жұмыстардың әртүрлі түрлері, чат-сабақтары сияқты оңтайлы және алуан түрлі қызмет түрлерін қолдануға міндеттейді.

Білім беру орындарының бекіткен нұсқаулықтарында электрондық журналдары немесе мұғалім айқындаған өзге де қолжетімді байланыс түрлері, оның ішінде мессенджерлер арқылы кері байланыс беру туралы айтылады. Мысалы: электрондық журналдар (Platonus, egi.oes.kz) арқылы кері байланысты жүзеге асыру. Ал мектепте kundelik.kz, Vilim Land жүйелері, mektep.edu.kz. және т.б.

Егер электрондық журналдар болмаған жағдайда – педагогтің қалауы бойынша байланыстың қолжетімді түрлері арқылы (педагог кері байланысты ұсыну мерзімділігін өз бетінше айқындайды).

Бұл педагогке үлкен жауапкершілікті жүктейді, сондықтан біз тиімді кері байланысты жүзеге асырудың негізгі кезеңдерін біліп отыруымыз маңызды.

Осы мәселе бойынша ғалымдардың зерттеулерін зерттей отырып, біз кейбір аспектілерді анықтадық, атап айтқанда:

- кері байланыс оқу процесінің қалай жүретіні туралы түсінік беретін құрал ретінде;
- педагогке білім алушылардың жетістіктері мен проблемалары туралы хабарлайды;
- мақсатқа жету деңгейін анықтауға және оқу мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Демек, кері байланысты оқу мақсатына жетелейтін нақты әрекеттер туралы хабарлау және түсініктеме алу процесі ретінде ұсынуға болады.

Ғалым Джон Хэтти (Университет Мельбурна, Жаңа Зеландия) көптен бері ғылыми жұмыстары білім сапасына әсер ететін факторлармен шұғылданып келеді. Джон Хатти бұл пікірде «кері байланыс бұл студенттің жетістік деңгейін анықтауға, оның танымдық әлеуетін толтыруға және келесі қадамдарды анықтауға арналған ақпарат көзі десек», онда нәтиже мен осы нәтижеге әкелетін әрекет арасындағы байланыс болып табылады.

Р. Бернард және оның әріптестері қашықтықтан оқытуды (2004) синхронды және асинхронды деп бөлді. Сонда «синхронды» оқыту дегеніміз не? Джон Хатти терминологиясында бұл бір уақытта бір дереккөзді немесе платформаны (көбінесе сайт) қолдана отырып, әртүрлі жерлерде орналасқан 2 немесе одан да көп сыныптарды оқыту жүйесі. Бұл бейне-байланыстың арқасында болады. 1998 ж. бастап оқытудың бұл түрінің әсері барынша байқала бастады. Дегенмен, оның тек оқыту сапасы мен оның көлеміне әсер ететінін көрсетті. Ал, «асинхронды» қашықтықтан оқыту дегеніміз не? Бұл жағдайда студенттер бір-біріне тәуелсіз білім алумен айналысады деп сипатталады. Бірақ мұнда бір нәрсе маңызды – нұсқаушы педагог немесе тьютор олармен кері байланысты ұйымдастырады, әрине ол бірден тапсырмаларды орындау кезінде емес, біраз уақыттан кейін беріледі.

Б.Дигнен (2011) бойынша кері байланыс – бұл адамға өз іс-әрекеттеріндегі өзгерістерді қарастыруға және басқаларға әсер ету туралы ақпарат алуға көмектесетін әдіс. Дәлірек айтсақ, кері байланыс – бұл білім алушыға ұсынылған ақпараттың сипаты мен әсерін зерттеу әдісі.

Бил Гейтс (Bill Gates) кері байланыс күші үлкен деп санайды, өйткені бұл миссия тиімді нәтиже береді. Тиімді кері байланыс оқытудың өзінен гөрі маңызды. «Бұл сіздің

тақырыбыңызға нақты байланысты болуы міндетті емес, бірақ егер сіз оны қосудың жолын таба алсаңыз, онда ол жұмыс істейді» -деп сипаттаған.

Кері байланыстар – бұл білім алушыдан білім алушыға және одан келесі білім алушыға (сыртқы кері байланыс) немесе білім алушыдан өзіне (ішкі кері байланыс) өтетін, процестің барысы мен оқу нәтижелері туралы ақпарат өтетін байланыстар.

Педагог (сыртқы кері байланыс бойынша) немесе білім алушы (ішкі кері байланыс бойынша) алған оқыту барысы мен нәтижелері туралы ақпарат алдын ала белгілі нормативпен салыстырылады және осы салыстырудың нәтижелері педагог үшін оқу процесін бағалау және түзету үшін негіз бола алады, ал білім алушы үшін өзінің оқу қызметін өзін-өзі бағалау және түзету үшін негіз ететін болады. Оқу және оқыту жүйесіне қалыпты процеске қатысты тұрақтылық жағдайын беретін теріс кері байланыс жағдайында және оқу процесін ынталандыру үшін қажет болады.

Ғылыми зерттеулерде кері байланыс сипаттамалары, мысалы, атаулылық, конструктивтілік, пайдалылық, уақыттылық, айқындық және сенімділік сипатталады.

Атаулылық кері байланыс студенттің жеке қабілеттері мен мүдделерін ескере отырып берілуі керек, ол өзін-өзі бағалауды кемсітудің орнына оның құндылығы мен маңыздылығын арттыруы керек деп болжайды.

Конструктивтілік кері байланыс кезінде жеке тұлғаға баға бермеу керек, бірақ естілген ақпаратқа қатысты өз ұстанымын білдіру керек;

Пайдалылық кері байланыс түрінде берілген ақпарат проблемаларды шешуге көмектесуі керек;

Уақыттылығы бойынша: кері байланыс неғұрлым тез болса, соғұрлым жақсы;

Айқындық сипаттағы кері байланыс: оны нақты, біржақты түсінуге болатын сөз тіркестерінің көмегімен жүзеге асыру керек;

Сенімділік сипаттағы кері байланыс: кері байланыс арқылы берілетін ақпарат сенімді және нақты жағдайды көрсетуі керек.

Тиімді кері байланыстың ерекшеліктерін ескере отырып, оның міндеттерін бақылау және бағалау, ынталандыру, дамыту, өткенді шоғырландыру, студенттің жауапкершілігін қалыптастыру ретінде ғана атап өтуге болмайды. Мұнда мінез-құлықтың өзгеруіне де әсер ететінін де ескеру қажет, оның кезеңдері – қарсылық, эмоционалды толқулар, орындау, жаңа модельді қабылдау. Біз кейбір кері байланыс қателіктерін байқамаймыз, мысалы, безендіру бойынша «жаңа модельмен» үйлесуі, өткен сабақтарды есепке алу, сұраныспен біріктіру, субъективтілік, жағымсыз эмоционалды фонды болдырмау, жасырын ниеттер болмауы тиіс.

Осы жерде ескеретін жайт, «*Елемеушілік*» – кері байланыстың ең қауіпті құралы. Бұл студенттің өзін-өзі реттеуі жоғары болса және теріс бағалау ретінде тиімді болса ғана тиімді болады. Жалпы, теріс бағалау жанжалды, қысқа мерзімді белсенділікті, стрестік жағдайды тудырады.

Әрекеттердің шекараларын анықтау, жазалау, жазалаудан қорқу, орынсыз мінез-құлықты тоқтату кері байланыстың тиімділігін әлсіретуге әкеледі. Теріс кері байланыс туралы фактілер өздері-ақ айтып тұрғандай. Олар туралы айту, тиімді қолдану қиын, олар проблемаларды шешпейді, тек қалыпты оқу ортасында, сынды дұрыс қабылдайтын және әрқашан оң-кері байланыспен біріктірілуі керек.

Сонымен, кері байланыстың негізгі функциясы оның тиімділігі мен жайлылығын арттыру, сонымен қатар психологиялық-педагогикалық сипаттамаларды өзгерту және оларды стандартпен салыстыру үшін оқу процесіне әсер ету болып табылады. Демек, бұл студенттің танымдық әрекетін бақылау және түзету функциясы болып табылады.

Кері байланыс үшін өзіндік ережелер бар, мысалы, даралық, объективті бағалау, нақты әрекеттердің нәтижемен байланысы, өзектілігі, еңбегі, мақтану мүмкіндігі, құндылықтарын жеткізе білу де маңызды.

Кері байланыс түрлері әртүрлі: бұл конструктивті-конструктивті емес, түзету (дамыту), ынталандыру, бекіту, оң немесе басым.

Қазір конструктивті жауапсыз және тәлімгерліксіз оны жетілдіруге мүмкіндік жоқ. Бұл жағдайда біздің міндетіміз – бағалау, мадақтау, сынға алу ғана емес, сонымен қатар уақтылы объективті және егжей-тегжейлі кері байланыс түрінде сараптамалық және достық ниетпен алмастыру.

Осы жерде екі пікірді салыстырайық: «Бәрі нашар. Бұл жұмыс тіпті жарамайды. Бәрін қайта жасау керек!» және «Тапсырманың бұл шешімі мен жауабы дұрыс емес, сондықтан да (...). «Қане былайша жасап көрейікші, сосын көрейік не шығатынын». Бұл пікірлер бір-бірінен ерекшеленеді, сондықтан бірінші пікір конструктивті емес, ал екінші кері байланысты конструктивті кері байланыс, дұрыс құрылған дей аламыз. Нәтижесінде, бірінші жағдайда бізде көңілсіздік, ішкі реніш, білім алушының қыңырлығы, наразылық білдіруі орын алады, екінші жағдайда пайдалы тұжырымдар мен жаңа дағдылар бар.

Сонымен, сындарлы кері байланысты қалай беру керек?

- Оны тікелей және өзара сенім атмосферасында беру керек, көрнекі мысалдарды қолдана отырып, жалпылаудан аулақ болу.

- Білім алушы оны қабылдауға дайын болған кезде кері байланыс берген тиімді.

- Білім алушы сол әрекетті атқара алатын нәрселерге назар аудару қажет.

- Мүмкіндігінше бір ақпарат көлемімен шектеу жинақы кері байланысты береді.

Қашықтықтан оқыту кезінде тиімді кері байланыстың қолданыстағы тәсілдері мен қағидалары:

- «Дұрыс немесе бұрыс» екенін бақылау, әрқашан себебін түсіну маңызды;

- Өзара кері байланысты ынталандыру ақпарат алмасудың жалғасуының кепілі;

- Оқытуды нақты тәжірибеге айналдыру – бұл педагогикалық шеберлікті нығайтады.

- Ойын тәсілін пайдалану арқылы ынталандыруларды іске қосу-геймификация, белсендікті оятады.

- Мотивациялық тілді қолдану – кері байланыста серіктестікті оятады.

Кері байланысты ынталандыру қажет, өйткені бұл білім алушы үшін өте маңызды. Тақырыпты тереңірек игеруге «бір-бірінен үйрену» әдісі ықпал етеді, яғни кері байланыс тек педагогтан ғана емес, топ мүшелерінен де келеді. Оған мысал, өзара байланыстағы білім беру платформалары, атап айтқанда жабық байланыста, мысалы: Coursera, Moodle, STEM, iMekter және т.б. Ал, ЖОО-да «PLATONUS», ашық байланыста «ЕАГИ Вебинар: Online Education System»-те жабық топта талқылаулар жасау керек.

Сондай-ақ, білім алушылардың оқу орнынан тыс кәсіби жетілу мақсатында «iEARN»- халықаралық білім беру және ресурстық желісін де пайдалана алады. Бұл білім алушылардың пікір алмасуына арналған коммуникативтік алаң бола алады.

Қазіргі кезде ғаламтор платформалары, интернеттегі сайт, онымен бірге, тапсырманы орындай отырып, сол немесе өзге де оқу міндеттерін қамтуды ойластыру қарқынды дамып келеді. Кейінгі білім технологияларының бірі «Кейс-стади» (практикалық мысалдармен оқыту) – «e-Learning»-те кері байланыс берудің тиімді тәсілі бола алады. Оқытуды нақты тәжірибеге айналдырудағы біздің міндетіміз – нақты практикалық мәселені көрсететін нақты жағдайды модельдеу. Ал ойын техникаларын қолдану ынталандыруларда немесе геймификацияны тарту дұрыс шешім қабылдауды, жеңіске жету үшін нені басуды қамтиды. Қызықты, ынталандыратын ойын ойлап табуға болады, мысалы, белгілі бір пән тақырыбы бойынша, білім алушылар мақсатқа жету үшін квестен өте алады.

Бұл тәсілді зерделеу кезінде біз әйгілі американдық психолог, гуманистік психологияның негізін қалаушы А. Маслоудың көзқарасын басшылыққа аламыз, ол: «Шынайы білім беру жүйесін ұйымдастыру – бұл әр білім алушыға өзінің жеке өмірлік көріністеріне сәйкес келетін, жасына, жынысына және жеке ерекшеліктеріне сәйкес келетін, сезімталдықпен жауап беретін білім беру ортасы мен білім беру процесін қамтамасыз етуде пайда болатын жеке қажеттіліктер», - деп санайды.

М. Хайдеггердің пікірінше, шынайы білім беру шынайы тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз етеді. Мұндай адам өз өмірінің әрбір сәтін толық біле алады және соның

негізінде өз таңдауы үшін жауапкершіліктің толықтығын ескере отырып, осы өмірлік сәттің өмір сүру жолын таңдайды. Шынайы түрде ізденуші адам мақсатты түрде «өз таңдауын жасайды, мүмкіндіктерді де, шектеулерді де түсінеді және қабылдайды».

Кері байланысты дайындау және беру қалай жүруі керек?

1. Деректерді дайындау:

- негативті кері байланыс та, позитивті кері байланыс та жоқ;
- тек кері байланыс бар – деректер, фактілер;
- деректер жоғары сапалы болуы керек;

2. Өз мақсаттарын (ниеттерін) білу:

- басты құнды ниет – хабардарлықты, біліктілікті арттыру;
- егер ниет – өзінің дұрыстығын дәлелдеу немесе ашуды басу үшін болса онда кері байланыс бермеген жақсы;

3. Эмоционалды қуаттылықты реттеу:

- біздің эмоционалды реакциямыз барлық жағдайда орын алады, біз сөйлеп жатқанда да, тіпті біздің еркімізден тыс жерде де болады;
- эмоционалды қуаттылықты түсіну және басқару керек;
- егер эмоционалды қуат мақсаттан күшті болса, сол сәтте кері байланыс бермеген дұрыс.

Сондай-ақ, аудио және видео арқылы кері байланысты қалай беру керек, қашықтықтан оқыту форматында студенттің әртүрлі іс-әрекеттерінде кері байланысты қалай жүзеге асыру керек:

- ұзақтығы екі минуттан аспайтындай;
- чатта жазу сапасы (сауатты әрі түсінікті, қысқа) және жағымды дауыс үні мен сөйлеу мәнерлігі.
- бір шифрланған жұмыс бойынша дыбыстық хабарламалар сериясын ұйымдастыруға болады.
- жазудың техникалық жағын қарастыру да артық болмайды.
- кері байланыс ЖОО-ға сәйкес бағалау критерийлері бойынша ғана жүзеге асырылуы қажет.

Демек, қорытындылай келе айтарымыз: «Кері байланысты дұрыс жасай алмаса, білім алушыға зиян тигізуі мүмкін, ал тәжірибелі түрде қолдана алатын мамандар кері байланысқа дейінгі мәселелерді шеше алады».

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Байкенова А.Б. Сабақта тиімді кері байланысты ұйымдастыру. // <http://orleu.kz/?p=160531>; <https://bilim-all.kz/>.
2. Филиппова Р.И. Анализ возможностей информационно-коммуникационных технологий для организации дистанционного обучения. //Международный научный журнал «Инновационная наука» №8/2015 -С. -96-98.
3. Как организовать онлайн и офлайн образование. размышления на заданную тему. [https:// vogazeta.ru/articles/2020/4/1/direktor/12287](https://vogazeta.ru/articles/2020/4/1/direktor/12287).

Чуйко В.Т.,

старший преподаватель, заслуженный тренер РК по лёгкой атлетике

Базарбаев С.Е.,

Магистр физической культуры и спорта

Сыздыкова А.С.,

студентка 2 курса

г. Кокшетау (Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ПЛАВАНИЮ В РАННЕМ И ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ КАК СРЕДСТВА ЗАКАЛИВАНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ ОРГАНИЗМА

Гармоничное формирование и развитие организма ребёнка возможно лишь при достаточной двигательной активности. Движение является естественной биологической потребностью детей, а ограничение мышечной активности приводит к тому, что на последующих возрастных этапах эффективность освоения жизненно необходимыми навыками снижается. Именно поэтому с первых месяцев жизни ребёнка необходимо стимулировать двигательную активность [1].

Наряду с физическими упражнениями и массажем для стимуляции двигательной деятельности широко используется плавание. Занятия в воде являются стимулом к активному развитию малыша, воздействуют практически на все органы и системы детского организма. Это универсальное средство закаливания, физического развития, воспитания [2].

При плавании значительная нагрузка приходится на дыхательную систему, так как давление воды на грудную клетку затрудняет вдох, а при выходе в воду необходимо преодолеть сопротивление воды. При систематических занятиях в воде у детей отмечается улучшение подвижности грудной клетки, увеличение жизненной ёмкости лёгких, вырабатывается рациональный ритм дыхания. Дыхание при плавании учащается, увеличивается частота сердечных сокращений, изменяется тонус периферических кровеносных сосудов. Давление воды на подкожное венозное русло, а также состояние гидростатической невесомости при горизонтальном положении тела способствуют притоку крови к сердцу и облегчают его работу.

Очень важно рассказать о физиологии и позитивном эффекте от плавания для детей дошкольного возраста. Ещё со школьной скамьи нам известно, что закаляться нужно плаванием. Оно способствует общему оздоровлению организма и его физическому развитию.

Врачами подмечено, что мышечная масса школьников развита слабее (она составляет 22-24% тела, в то время как у взрослого больше 40%). Кроме того, мышцы ребёнка содержат намного больше воды и менее устойчивы к механическим повреждениям. Сокращение мышц происходит куда медленнее, чем у взрослого, но через меньшие промежутки времени. Именно эти особенности мышечной системы ребёнка как раз и объясняют тот факт, что дети легко утомляются, но и быстрее отдыхают.

Отсюда следует, дети мало приспособлены к длительным и однообразным нагрузкам. Только лишь плавание осуществляется за счёт работы мышц рук, ног и туловища. Благодаря интенсивным движениям при плавании, задействованы слаборазвитые группы мышц. Движение в процессе плавания имеет большую амплитуду, выделяясь своей простотой и динамичностью. Повторение плавательных движений способствует правильному чередованию мышц: они то напрягаются, то расслабляются, что не даёт организму ребёнка переутомиться. У детей-школьников сердечно-сосудистая система приспособлена к потребностям постоянно растущего организма. У ребёнка большой объём крови и выше скорость её продвижения по сосудам, чем у взрослого. Высокая подвижность ребёнка значительно облегчает ток крови по венам, а сердце малыша легко утомляется. Поэтому большие нагрузки ему противопоказаны, и отдыхать он должен чаще [3].

Кровообращение и дыхательная система ребёнка

Когда ребёнок плавает, его кровообращение прибывает в облегчённых условиях за счёт положения тела, приближённого к горизонтальному, а работа мышц происходит по большим дугам. Улучшается отток крови от периферии к сердцу. В связи с тем, что нагрузку на сердце во время плавания можно произвольно дозировать, плавательная лечебная физкультура подходит детишкам с сердечными заболеваниями.

Органы дыхания у детей имеют свои отличия: дыхательные пути довольно узкие, слизистые оболочки нежные и ранимые, отличаются обильным количеством кровеносных и лимфатических сосудов. Это как раз и влияет на то, что инфекция так легко проникает в органы дыхания. У тех людей, которые уделяют плаванию много времени, дыхательная мускулатура и сами органы значительно развиты, у них наблюдается прекрасная согласованность дыхания с движением.

В процессе плавания человек получает чистый (без пыли) воздух. Когда человек плавает в водоёме или бассейне, его дыхательные мышцы укрепляются, улучшается подвижность грудной клетки. Непосредственно опорно-двигательный аппарат у ребёнка прибывает на стадии формирования. Благодаря плаванию, подъёмная выталкивающая сила воды удерживает тело на поверхности, что обеспечивает снижение давления на позвоночник и опорный аппарат скелета, тем самым укрепляя его.

Кроме этого, у дошкольников слабо развит тазовый пояс, поэтому тяжёлые и резкие нагрузки на ноги противопоказаны. Следует заметить, что в возрасте до 6 лет прыжки с 40 см высоты недопустимы.

Вода и бортик в искусственных плавательных бассейнах должны быть безопасными в эпидемическом отношении. Вода действует на кожу, слизистые оболочки глаз и носа, попадает в уши. В случае загрязнения воды через неё могут передаваться различные заболевания (кишечные инфекции, кожные, глазные болезни), возбудители протозойных заболеваний.

Другим важным моментом при занятиях в воде является соблюдение правильного температурного режима. Для правильного применения водных процедур необходимо знать о влиянии холодной воды на организм человека. На действие холодной воды организм отвечает энергичной реакцией. Вследствие резкого сужения сосудов кожи кровь устремляется к внутренним органам, кожа становится бледной и холодной (первая фаза). В это время человек испытывает чувство холода. Вслед за первой фазой наступает вторая, когда организм начинает усиленно вырабатывать тепло. Кровеносные сосуды кожи расширяются, кровь приливает к коже, и ощущение озноба сменяется приятным чувством теплоты. Сужение сосудов в первой фазе и их

расширение во второй фазе служат гимнастикой кожных сосудов, которая совершенствует их деятельность при изменении температурных условий [4].

Если охлаждение продолжается слишком долго, может наступить третья фаза: кровеносные сосуды кожи остаются расширенными, движение крови в них замедляется, начинается застой крови и появляется вторичный озноб. Эти явления указывают, что организм начинает терять большое количество тепла. При закаливании водой ни в коем случае не следует допускать наступления третьей фазы. В случае её появления необходимо прекратить водные процедуры и согреться. Для взрослых людей закаливание рекомендуют начинать с температуры воды 33-34⁰ С, постепенно снижая её на 1⁰ С каждые несколько дней. При занятиях с детьми первого года жизни начинают купания с температурой воды 37⁰ С и снижают её на 1⁰ С в месяц. Основным закалывающим фактором является именно температура воды, а не продолжительность водной процедуры. Снижение температуры воды должно быть постепенным, в противном случае вместо закаливания получится прямо противоположный эффект: иммунитет ребёнка снижается, что, в свою очередь, может привести к различным заболеваниям. Одной из особенностей периода раннего детства является чрезвычайная подвижность организма: на нем легко отражаются как положительные, так и отрицательные влияния. Именно поэтому очень важно создать ребёнку хорошие гигиенические условия и правильно воспитывать его, чтобы заложить основы крепкого здоровья и хорошего характера [5].

Как правило, температура воды в бассейнах поддерживается на уровне 26-27⁰ С в тренировочных ваннах и в пределах 28-30⁰ С в детских бассейнах. В детских ваннах проводятся занятия учебно-тренировочных групп с детьми в возрасте 5-7-ми лет старше. Температура воды на уровне 30 С не позволяет детям замерзнуть, если они активно двигаются (плавают, играют, прыгают, ныряют). Но даже в этом случае специалисты не рекомендуют детям находиться в воде более 45 минут, чтобы избежать переохлаждения организма. Быстрее замерзают дети с недостаточной массой тела и те, кто мало двигается.

Обучение плаванию детей имеет свою специфику. С физиологической точки зрения обучение ребёнка какому-либо способу плавания – это построение специфической системы плавательных движений в конкретных средовых условиях (в воде). Но любой по сложности двигательный акт может быть построен только на основе уже существующих физиологических механизмов («движений»), которые, в зависимости от «потребностей» данного конкретного двигательного акта, могут быть вовлечены или не вовлечены в него в качестве его компонентов (С.Е. Павлов, 2000, 2004; Т.Н. Павлова, 2001). А потому на начальном этапе обучения плаванию необходимо обязательно учитывать и активно использовать уже сложившиеся у ребёнка двигательные стереотипы [6].

Наиболее целесообразным представляется обучение плаванию в детских ШКОЛЬНЫХ учреждениях, где занятия в воде чередуются с другими формами физкультурно-оздоровительной работы. Сочетание занятий в бассейне с регулярными занятиями физкультурной, играми, рациональным режимом дня даёт положительный эффект в укреплении здоровья детей. Обучение плаванию проходит в форме групповых занятий, строго по возрастным группам и не менее 2-х раз в неделю. Занятия в бассейне в детских садах проводятся с учётом возраста детей: продолжительность урока в младшей группе – 15-20 минут, в средней группе – 25-30 минут, в старшей группе – до 40 минут.

Для освоения программы по обучению плаванию в каждой возрастной группе требуется не менее 60 часов занятий. Для создания прочного навыка плавания у ребёнка необходимо, чтобы занятия носили систематический характер. В данной работе обязателен индивидуальный подход, так как организм ребёнка ещё не сформирован и физические возможности детей очень разнятся. Специалисты образовательного учреждения проводят строгий учёт пола, возраста, уровня физического развития и здоровья ребёнка, его подверженности простудным заболеваниям, степени освоения с водой и адаптации к изменениям температурных условий и реакции на физические нагрузки [7].

При обучении плаванию детей 5-ти лет (старший дошкольный возраст) закрепляются навыки и умения, приобретённые ранее. Необходимо постепенно усложнять упражнения, а также стремиться к тому, чтобы дети выполняли их без поддержки взрослого и на большей глубине. Ознакомление с новым учебным материалом на суше важно, так как пребывание в воде возбуждает малышей, их внимание рассеивается и они плохо воспринимают незнакомый материал. Кроме того, находясь во время объяснения без движения в воде, дети быстро замерзают. Особенно важен показ упражнений, проводимых в воде. Дети не только зрительно воспринимают структуру и последовательность движений, но и убеждаются в том, что выполнение их в воде вполне возможно. Успешность освоения нового движения зависит от двигательного опыта ребёнка, уровня его физического развития, личностных качеств. Необходимо хвалить детей, у которых хорошо получается упражнение и привлекать их к демонстрации. Вместе с тем, нужно всячески поддерживать отстающих детей, чтобы не отбить у них желание к занятиям в бассейне. Пояснения, замечания необходимо делать доброжелательно и доступным языком. У детей среднего дошкольного возраста преобладает образное мышление, поэтому целесообразно использовать образные сравнения в названиях и объяснениях упражнений, которые помогают создать реальное представление о выполнении упражнения и облегчают понимание. Однако нужно помнить, что чрезмерное увлечение занимательностью образа может отрицательно влиять на чёткость выполнения и дисциплину [8].

Программа обучения плаванию в средней школьной группе включает сложные передвижения в воде (с доской в руках, с различными движениями руками, спиной вперёд и др.), выпрыгивания из воды с

последующими погружениями с головой под воду, открывание глаз в воде. Умение открывать глаза в воде крайне необходимо, так как помогает сохранять нужное направление движения, контролирует положение тела в воде, облегчает ориентировку во время ныряния и доставания предметов со дна.

В обучении детей младшего школьного возраста ставятся более сложные задачи: освоение спортивных способов плавания. В случае перехода ребёнка из средней группы в старшую, порядок проведения занятий остаётся прежним. Имеющаяся у ребёнка техническая подготовка позволит решить задачи данного этапа обучения. При обучении новичков занятия начинаются по укороченной схеме содержания занятий младшего и среднего возрастов.

На данном этапе обучения дети разучивают технику плавания способами кроль на груди и на спине, знакомятся с плаванием способами брасс и дельфин. В играх и упражнениях воспитывается самостоятельность, организованность, умение творчески использовать приобретённые навыки.

При работе с детьми с разным уровнем подготовленности организация и приёмы работы преподавателя на первых порах имеют существенные различия. С подготовленными детьми целесообразно сразу приступить к разучиванию движений ногами, руками, в согласовании с дыханием и полной координации движений в кроле. Параллельно и овладением новыми умениями и навыками совершенствуются скольжение, выдохи в воду и другие движения, усвоенные ранее [9].

С новичками обучение начинают с подготовительных упражнений (передвижения, скольжения, выдохи в воду). Только после уверенного овладения этими навыками можно перейти к разучиванию способа плавания в целом. Необходимо помнить, что младшие школьники гораздо быстрее осваиваются в воде, чем малыши. Они сознательно подходят к выполнению подготовительных упражнений, проявляют настойчивость, волевые качества, способны оценить своё поведение и достижения. Поэтому период освоения с водой младших школьников значительно короче, чем детей младшего возраста. Однако ни в коем случае не следует формировать обучение. Важно, чтобы дети проделали все основные упражнения из каждого раздела. На первом году обучения младших школьников не следует требовать полного усвоения техники плавания. Достаточно, если она будет воспроизводиться в общих чертах.

В младшем дошкольном возрасте во время бесед, просмотра фото-и видеоматериалов у детей расширяются знания об оздоровительном и прикладном значении плавания, а также они получают наглядное представление о правильной технике спортивных способов плавания. Осознанное отношение к обучению помогает лучше и быстрее усвоить все необходимые навыки. В этот период обучения важно, чтобы дети выработали согласованность движений ног с дыханием. Овладение этим навыком требует от детей значительных усилий, оно не даётся быстро. Необходимо объяснять, что вдох должен быть короче, чем выдох. Дыхание под счёт вначале разучивается на суше, а затем в воде. Поворот головы для вдоха и выдоха в кроле на груди предварительно осваивается в воде на мелком месте или с опорой о бортик. Наиболее сложным для младших школьников являются техника работы руками и сочетание всех движений с дыханием. Вначале детям можно разрешать простейшие, наиболее удобные для них движения руками, а затем постепенно приучать к правильной координации движений рук в кроле [10].

Плавание на спине для многих детей оказывается легче для освоения. При обучении плаванию детей школьного возраста нужно давать им возможность пробовать плавать всеми способами кролем на груди, кролем на спине, брассом и дельфином. Склонность ребёнка к тому или иному способу плавания обязательно учитывается наряду с его индивидуальными особенностями, так как в таком случае результаты обучения будут лучше.

В начальном обучении плаванию широко используются различные вспомогательные средства: круги, пояса, плавательные доски, надувные манжеты, шесты, ласты и другие.

При обучении плаванию старшего дошкольного и младшего школьного возраста вспомогательные средства обязательны и должны обеспечить максимальную безопасность. Наиболее часто используют надувные средства – жилеты, подголовники, нарукавники, круги. Главным является обеспечение высокого положения головы (над водой) с тем, чтобы ребёнок не смог захлебнуться. Следует отметить, что необходим строгий контроль тренера или родителей, так как ни одно поддерживающее средство не даёт абсолютной безопасности [11].

Использование ласт позволяет существенно ускорить процесс обучения детей плаванию. Плавание в ластах на этапе начального обучения позволяет решить ряд задач: 1) научить правильному движению стопой («выхлест») в плавании способами кроль на спине и на груди, дельфин; 2) почувствовать хорошую опору о воду, что облегчает освоение движений руками и дыхания; 3) освоить большое количество упражнений с первых же занятий; 4) развить и укрепить мышечные группы, необходимые для плавания; 5) быстрее освоить навык ныряния. Особенно важно использование ласт в случае отсутствия неподвижной опоры (дно), когда рост ребёнка не позволяет ему стоять на дне. Плавание в ластах в таком случае даёт ребёнку уверенность в своих силах, снижает чувство страха.

Плавание чрезвычайно полезно и для гармоничного физического развития ребёнка. В результате благоприятного сочетания воды, воздуха, солнечных лучей и активных движений во время плавания укрепляются мышцы и нервная система ребёнка, развиваются его органы дыхания, активизируется обмен веществ. Плавание способствует формированию хорошей осанки и закаливанию детского организма.

Но, несмотря на пользу плавания, ещё очень многие родители всячески «оберегают» детей от воды, не разрешают им купаться, не учат их плавать. Это не удивительно, ведь многие взрослые сами не умеют плавать. Им, конечно, трудно представить, что обучение детей плаванию практически может быть организовано в каждой семье. Для этого родителям даже не обязательно уметь плавать, так как вначале обучение проводится на мелком, безопасном месте. Поэтому, ознакомившись с простейшими требованиями организации и методами обучения детей плаванию, а также с мерами обеспечения безопасности на воде, каждый из родителей с большим успехом может и должен заняться этим чрезвычайно полезным и нужным делом. Кроме того, не следует забывать, что научиться плавать никогда не поздно: очень хорошо, если вместе с детьми овладеют плаванием и родители.

Список литературы

1. Степаненкова Э.Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребенка: Учебное пособие. – М.: Академия, 2014. – 285с.
2. Васильев В.С., Никитский Б.Н. Обучение детей плаванию. – М.: Физкультура и спорт, 2016. – 240 с.
3. Степаненкова Э.Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребенка. – М.: Просвещение, 2011. – 189 с.
4. Козлова В.И. Физиология: Учебное пособие. – М.: Терра-спорт, 2016. – 231с.
5. Павлова Т.Н., Чистова Н.А. Индивидуальный подход в обучении плаванию детей дошкольного и младшего школьного возраста / Матер. VII Межд. научн. конгр. «Современный олимпийский спорт и спорт для всех», т.3 (г.Москва, 23-24 мая 2003г.).- М., 2013. – С.40-41.
6. Васильев В.С., Никитский Б.Н. Обучение детей плаванию. – М.: Физкультура и спорт, 2016. – 240 с.
7. Ворженевский И.В. Плавание: Учебник для средних физкультурных учебных заведений. Изд. 2-е, перераб. И доп. –М: Физра и спорт, 2017. – 301 с.
8. Львовский лесотехнический ин-т; Авт.: В.В. Пыжов, П.И. Трофимшин: Методические указания по психологической подготовке не умеющих плавать. – Львов: Лесотехнический ин-т, 2017. 55 с.
9. Баринев Д.Н. Тревога и страх: историко-философский очерк // Психология и психотехника. 2013. - №3. – С.85-96
10. Гаврилова Т.А. Аутомортальная тревожность как субъективный феномен // Психологический журнал. 2013. - №2. – С. 99-107.
11. Викулов А.Д.: Плавание. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2014. – 314 с.

Оқай А.

п.ф.м., аға оқытушы

Қуанышова М.Н.

3 курс студенті

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстан Республикасы тұрақты дамудың жаңа жолына түскеннен кейін экологиялық білім беру мен тәрбиенің маңызы арта түсуде.

Экологиялық білім–қазіргі білім беру жүйесінің өзекті мәселелерінің бірі. Білім беру үрдісінде экологиялық білім және тәрбие беру үздіксіздігі мен сабақтастығының маңызы айрықша зор. Оларды жүзеге асыру үшін білім жүйесін тұтасынан және оның жеке кезеңдері мен деңгейлерін кешенді түрде жетілдіретін шаралар қажет. Бұл мәселені шешудің бірден-бір жолы экологиялық біліммен қаруланған жеке тұлғаны қалыптастыру екенін көптеген ғалымдар өз еңбектерінде атап айтқан.

Елімізде педагогика саласында 1970 жылдардың ортасында қолданысқа енген «табиғат қорғау білімі» және «табиғат қорғау тәрбиесі» деген терминдердің орнына соңғы кезде «экологиялық білім мен экологиялық тәрбие» терминдері жиі қолданылуда. Экологиялық білім мен тәрбие беру ауқым аясы кең, ғылыми тұрғыдан маңыздылығы күрделі үрдіс болып табылады.

Экологиялық тәрбие деп–адамның қоршаған табиғи ортағы саналы, табиғатқа ұқыпты, оның байлықтарына жауапкершілікпен қарап, ұқыпты пайдаланатын, табиғи ресурстарды қалпына келтірумен байытудың қажеттігін түсінетін, табиғатты қорғау жөнінде білім мен көзқарас қалыптастыруды айтамыз.

Экологиялық білім–адамның ішкі сезімін оятып, айналадағы табиғи ортаға жаңа көзқараспен қарауды үйретуге, сол арқылы балалардың табиғатқа деген сүйіспеншілігін арттырып, оның заңдылықтарын тануға, экологиялық сауатты тұлға қалыптастыруда ұлттық құндылықтарды тиімді қолдану деп түсінеміз. Екі ұғымның мақсаты–қоғам мен табиғаттың үйлесімділік әсер идеяларын түсіну, адам мен айналадағы табиғи ортаның қалпын сақтау, жас ұрпақтың қоршаған ортаға жауапкершілік сезімін ұғынып өсуге баулу. Бұл бүкіл адамзат баласының басқан әр қадамы мен іс –әрекетіне келешекте шек қоятын, оның өмір сүріп отырған ортасына, тыныс –тіршілігіне тікелей араласатын ғылым саласы болып табылады.

Экологиялық тәрбиені қандай да бір халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан салт- дәстүрінсіз, әдет-ғұрпынсыз елестету мүмкін емес.

Көрнекті педагогтар Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский тәрбиенің бастау көзін қоршаған орта әсерімен, халықтық тәжірибемен тікелей байланыстырып отырды.

Мәселен, Я.А.Коменский «Тәрбие табиғилығы» еңбегінде кешенді оқу процесін жүргізуде табиғаттың алатын орны ерекше екендігін, сондай-ақ оқыту мен тәрбиелеу жұмыстары қоршаған ортамен салыстырмалы түрде түсіндіріліп, жүргізілсе, нәтижелі болатынын ескертеді.

Педагог В.А.Сухомлинский табиғат құбылыстарының қай-қайсы да адамға әсер ететіндігін, сондықтан оның сырларын білуді бала кезден қалыптастыру керектігін айтқан. Сондықтан, жылдың қай мезгілінде де табиғаттың әдемілігін танытып, сол арқылы бала жанына сұлулық пен тазалықтың нәрін құю керектігін мол педагогикалық жұмысының өзегі еткен тәрбие мәселесі – ұрпақтың білімі мен тәрбиесін қалыптастырудың бір бөлігі.

Ұзақ жылдар бойы экология саласында табысты еңбек етіп, көптеген оқулықтар жазған ғалым Ә.С.Бейсенованың еңбектерінің экологиялық білім мен тәрбиенің қалыптасып дамуына тигізген әсері зор. «экологиялық білім беру тұжырымдамасы» еңбегінде балабақшаны экологиялық білім мен тәрбиенің алғашқы сатысы деп, мектеп пен жоғары оқу орындарының экологиялық білім берудегі сабақтастығын атап көрсетіп, мақсат-міндеттерін айқындап, экологиялық білім берудің тұжырымдамасын әзірлеп шығаруы еліміздегі экология ғылымының дамуына қосқан зор үлес болып есептеледі. Экологиялық тәрбиенің жүзеге асырылуы жайлы: «Экологиялық оқу материалдарын бір жүйелілікпен үздіксіз жүргізу, оқыту» деп, бірінші тармақта атап көрсетті. Ғалым өз еңбегінде экологиялық білім берудегі мақсат-жеке адамның бойына табиғатқа деген ізгілік қатынастарды қалыптастыра отырып, «адам-қоғам-табиғат» арасындағы толық үйлесімділік рухында тәрбиелеу» -деген пікір білдіреді. Сондай-ақ, экологиялық білім беруді үш сатыға жіктеп, алғашқы сатысына мектепке дейінгі білім мен бастауыш сыныпты жатқызады. Бұл сатыда балалар қоршаған ортамен танысу, өсімдіктермен жануарларға қамқорлық жасаудың негізгі ұстанымдары қалыптасып, күнделікті атқаратын дағдыларының біріне айналады. Ал, оларды жүзеге асырудың әдістері-экологиялық мазмұнға құрылған дамытушы ойындар деген тұжырым жасайды [1,28].

Ғалым К.С.Құрманбаева «Қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың табиғатқа ізгілік қалыптастыру негіздері» атты еңбегінде мектеп оқушыларына әдебиет сабағында оқылатын шығармалардың немесе өлең – жырлардың ешқайсысы табиғаттан алыс кетпей, оның сұлулығымен көріктілігін жырлағаны, ал ақынның бойына шабыт сыйлайтын табиғат, табиғаттың сұлулығы, небір тамаша туындылар ақындардың елін, жерін сүюден, табиғатқа тебіренісінен табиғат аясында туғанын, балаларға ұғындырудан басталады деген пікір білдірген [2,155].

К.С.Құрманбаеваның пікірін қолдай отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың табиғатты сүюі, елінің байлығы мен табиғатының көріктілігін мақтаныш етуі –балабақшадағы тіл дамыту және көркем әдебиет сабағында оқылатын табиғат жайлы шағын өлең–тақпақтардан, әңгіме, ертегілерден т.б.басталады. Балабақша бағдарламасында көрсетілгендей, балалардың жас ерекшелігіне сай оқылатын әр бір туынды баланың табиғатпен етене жақын танысуына септігін тигізді. Өз елінің табиғатын сүю, оған деген қамқорлық көзқарас мектепке дейінгі шақта қалыптасып, әдет–дағдыға айналатыны анық.

Халқымыздың ғасырлар бойы жинақталған мол мұрасы–ауыз әдебиетінде айналадағы ортаның сыры мен әсемдігі, адам өмірінің құндылығы жайлы білімнің сұрыпталған жиынтығы көрініс табады.

Бүгінгі әлемшарлық экологиялық дағдарыс заманында білім-ағарту жүйесін жақсартудың маңызды жолы – өскелең ұрпаққа экологиялық тәрбие беру үрдісінде табиғатты қорғауға бағытталған теориялық зерттеулер жүргізіп, тәжірибеде тиімді қолдану.

Қазақ халық философиясының негізінде әрдайым адам және табиғат болды. Қазақ халқының мәдениетінің тарихы табиғатпен тығыз байланысты. Себебі, Қазақстан–бұл таза бұлақтар мен өзендер, биік таулар мен шөл далалар. Дегенмен осындай сұлулық аясында өмір сүріп отырған адамға үлкен қатер де төніп отырған. Осындай жағдайда тірі қалып, өмір сүруі үшін адам табиғаттың тылсым күштері жайында білімдерді бақылау арқылы меңгерген. Оған үнемділікпен, құрметпен қараған, оның киесін түсініп, ашуландырмауға тырысқан.

Мектеп жасына дейінгі балаларға туған табиғатқа деген сүйіспеншілік пен оған деген үнемді көзқарас халық ауыз әдебиеті фольклорының барлық жанрлары арқылы бойына сіңіре аламыз. Өлеңдерде, мақал-мәтелдерде, жұмбақтарда, ертегілерде, қазақ халқы жекелеген табиғат құбылыстарына, құстарға, жәндіктерге деген өз көзқарасын білдіріп отырған. Ғасырлар бойғы табиғат құбылыстарын бақылаудың өмірлік тәжірибесі әдет-ғұрыптармен ырымдарда көрініс тауып, атадан балаға мұра ретінде беріліп отырды. Ал, бұл образдық дүниелер балалар есінде жақсы сақталды. Қазақ халқының мақал-мәтелдерінде туған табиғат аясы ерекше орын алады. Мысалы: «туған жерге туың тік», «туған жердің топырағы киелі», «жері байдың – елі бай», «жер – ана, ел – бала», «тозған жерде тоқшылық болмайды», «күте білсең – жер жомарт», «табиғат аң-құсымен ажарлы».

Табиғатқа деген сүйіспеншілігін, оның құбылыстырын бақылаудың бай өмірлік тәжірибесін қазақ халқы жұмбақ арқылы қалдырған. Жұмбақтарда халық табиғат құбылыстарын өз түсінігінше жеткізуге тырысқан. Балалар жұмбаққа ерекше қызығушылықпен қарайды, себебі, оның тілі жатық, мазмұны ойлануға жетелеп табуға итермелейді. Жұмбақтарда халықтың табиғатқа, жан-жануарларға деген дүниетанымдық көзқарасы, ақындығы жатыр.

Жұмбақтарда өсімдік, жануарлар әлемінің мүшелері анық бейнеленген әрі оларға деген құрмет сезімі де көрініп тұрады. Қазақ халқының жұмбақтары өскелең ұрпаққа экологиялық тәрбие беруде маңызды орын алады. Себебі, олар балада табиғатты бақылауға деген қажеттілікті оятады, әсемдік сезімін тәрбиелейді, түрлі

табиғат құбылыстары, өсімдік және жануарлар әлемі жөнінде жаңа ақпаратпен қамтамасыз етіп, білімін кеңейтеді. Сондықтан да балаларға экологиялық тәрбие беруде жұмбақтар бүгінгі күні өз маңыздылығын жойған жоқ.

Мектеп жасына дейінгі балаларға экологиялық тәрбие беруде маңызды орынды ертегілер алады. Ертегілерді әсіресе балалар сүйіп тыңдайды. Көптеген ертегілерде жан-жануарлар мен құстар адамның нағыз досына айналады. Сондықтан да балалардың экологиялық мәдениетін тәрбиелеуде табиғат жөнінде жинақталған халық білімін оқу материалына, тәрбие жұмысының мазмұнына енгізудің маңызы ерекше зор болып отыр. Осы орайда, мектепке дейінгі жастағы балаларға экологиялық тәрбие берудің шарттарына тоқталамыз:

–өскелең ұрпақтың экологиялық мәдениетін қалыптастыруда айналамен танысу сабағының маңызын сезіну;

- табиғатқа саналы қызығушылық қатынас қалыптастыру;
- экологиялық тәрбие беруге бағытталған іс -шаралардың маңызы мен маңыздылығын түсіну;
- тірі және өлі табиғаттың адам өміріндегі маңызын түсіну;
- табиғи ресурстарды тиімді пайдалану жолдарын меңгеру;
- балалардың экологиялық түсініктерді меңгеруі, сезім мен сананың, мінез-құлықтың қалыптасуы;
- экология құндылықтарын игеру үрдісінде пайдаланылатын пәндерінің маңызын білу;

Экологиялық білімнің негізін қалыптастыру балабақша, мектеп қабырғасынан басталатындықтан, экологиялық білім мен тәрбие беру жаңашыл педагогикалық шарттарды ойластыруды, оқу-тәрбие үрдісіне тиімді жүйені енгізуді талап етеді. Бұл жүйе балалардың табиғатпен үнемі қарым-қатынаста болуына қажетті ауқымды мазмұнды, жұмыс үлгілері мен әдістерін өзіне кіріктіруі керек

«Балабақшадағы мектепалды топ балаларының бастапқы экологиялық мәдениет негіздерін қалыптастыру» мәселесін зерттеуде Н.С.Сайлауованың еңбегінде балабақшадағы балалардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудың компоненттері көрсетілді. Бұл еңбекте мамандардың кәсіби экологиялық даярлығы, қоршаған ортаны қорғау туралы заңдар негізінен білімі болуын талап етеді. Мектепке дейінгі жастағы балалардың экологиялық білімі мен табиғаттың құндылығын, ортаңғы, ересектер топтарында меңгерген білімдерінің жиынтығы екеніне тоқталады [3,22].

Экологиялық тәрбие тақырыбындағы жұмыстар баланың табиғатқа деген қамқорлығының бала кезден қалыптасуына жасалатын мол мүмкіндік екендігі сөзсіз.

Балалардың экологиялық тәрбиесіне ықпал ететін алуан түрлі құралдар бар. Олар:

- саяхат;
- мұражайларға бару;
- мақсаттық серуендеу;
- телебағдарламалар, бейнефильмдер;
- табиғат туралы көркем әдебиеттер;
- суреттерді, фотосуреттерді, иллюстрацияларды тамашалау;
- музыка тыңдау;
- дидактикалық ойындар, мақалдар, мәтелдер;
- экологияға байланысты қалалық жарыстарға қатысу т.б.

Балалардың экологиялық тәрбие мен білім беруде педагогтың да білікті жан-жақты болуы шарт.

Мектеп жасына дейінгі балаларға экологиялық тәрбие беру маңызды үрдіс болып табылады. Табиғат сұлулығы баланы кішкентай кезінен рухани қайырымдылыққа тәрбиелеуде үлкен рөл атқарады, яғни, балаларды табиғатқа қамқорлыққа, мейірімділікке, адамгершілікке, жақын адамдарға қамқор бола білуге көмектеседі. Балалар үшін табиғат –бұл өлі және тірі табиғатпен танысудың, әр түрлі табиғи құбылыстарды танудың және сөздік қорын байытудың көзі. Мектепке дейінгі жастағы балаларды табиғаттың жекелеген ерекшеліктерімен таныстыра отырып, сөздерден сөйлемдер құрап айтуға, өз ойларын толық жеткізуге, байланыстырып сөйлеуге үйретудің маңызы зор. Бала табиғаттағы әр нәрсені көзбен көріп, қолмен ұстап, сұлулығын сезініп, алған әсерін сөзбен жеткізуге тырысады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бейсенова Ә.С, Шілдебаев Ж. Экологиялық білім беру тұжырымдамасы. –Алматы, «Мектеп» 2003. 112б.
2. Құрманбаева К.С. Қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың табиғатқа ізгілік қатынасын қалыптастыру негіздері. Алматы.,1997. Канд.дисс.190б.
3. Сайлауова Н.С. Балабақшадағы мектепалды топ балаларының бастапқы экологиялық негіздерін қалыптастыру. Алматы. 2004. Автореферат. 24б.
4. Шілдебаев Ж. Экология және табиғатты қорғау. –Алматы, 2002
5. Дәрібаев Ж. Табиғат қорғау дәстүрлері. –Алматы, 1996. –28 б.
6. Аббасова О. Экология и культура.- М.: Знания, 1989.- 22 с.
7. ҚұлмағамбетовТ. Табиғат тануды оқыту әдістемесі -Алматы, 1988.

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ

Аманбаев А.Ж.,
к.и.н., профессор
г. Нур-Султан (Казахстан)

ШОКАН ВАЛИХАНОВ В ГОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СИБИРСКОМ КАДЕТСКОМ КОРПУСЕ

Шокан Валиханов родился в ноябре 1835 года в ауле Кусмурын Аманкарагайского внешнего округа Омской области Российской империи (ныне аул Кунтимес Сарыкольского района Костанайской области, Казахстан) в семье старшего султана округа Шингиса Валиханова. Правнук хана всех трех казахских жузов Аблая и внук последнего хана Среднего жуза Уали. При рождении получил мусульманское имя Мухамед-Канафия. По традициям аристократических семей до достижения совершеннолетия дети нарекались еще и более простым и укороченным именем. Отсюда происходит его второе имя Шокан, которое впоследствии закрепилось за ним в качестве официального.

В детстве учился в аульной мусульманской школе, где наряду с основами ислама хорошо освоил азы арабского, персидского и чагатайского языков, а в подростковом возрасте пристрастился к чтению литературы на этих языках, что потом ему очень пригодилось в период обучения в кадетском корпусе. Тогда же под влиянием русских геодезистов, часто останавливавшихся на продолжительное время в доме старшего султана округа, Шокан пристрастился к рисованию, что также будет впоследствии для него весьма полезным при занятии топографией и картографией.

В 1847 году поступил в Сибирский кадетский корпус, открывшийся в 1845 году в Омске. Выбор учебного заведения был совершенно не случайным. Дело в том, что его отец Чингис был выпускником училища Сибирского линейного казачьего войска, которое было к этому времени преобразовано в Сибирский кадетский корпус. По данным авторитетного «чокановеда» профессора К.К. Абуева, в 1827 году ханше Айганым (вдове последнего хана Среднего жуза Вали и бабушке Шокана) «с немалым трудом удалось устроить Чингиса, подающего надежды своим прилежанием к учебе, в Омское казачье войсковое училище», по окончании которого в 1834 году он был избран старшим султаном открывшегося в том же году Аман-Карагайского округа с присвоением звания майора [1, с. 141]. Занимавший долгое время эту должность он впоследствии был переведен в чиновники Сибирского административного управления казахской степью, а в воинском чине одним из первых среди казахов был повышен до уровня полковника и удостоен титула наследственного дворянина [1, с. 152].

С детства привыкший вести себя раскованно Шокан, тем не менее, быстро приспособился к строгим требованиям дисциплины и внутреннего распорядка кадетского корпуса. При поступлении в учебное заведение слабо владевший русским языком Шокан к концу первого года учебы уже хорошо освоил язык и даже выдвинулся в число лучших по успеваемости. Он быстро достигал успехов в освоении и других дисциплин – географии, истории, литературы, философии, математики, физики, французского и немецкого языков, а в рисовании вскоре ему не было равных. Со временем охотно занимался еще фехтованием и танцами.

Редкой любознательностью и трудолюбием кадет привлек к себе внимание многих преподавателей, которые стали давать ему сверх предусмотренных учебным планом

дополнительные задания по сбору и обобщению материалов по истории и этнографии казахского народа, а также по переводу казахских текстов на русский язык.

Общение такого рода нередко перетекали рамки официальности: он стал часто бывать в домах своих наставников, сдружился с членами их семей, вел с ними беседы, пользовался книгами из личных библиотек, а потом стал даже принимать участие в приемах гостей. Юноша был вхож даже в дом заместителя военного губернатора Омской области полковника К.К. Гутковского, который одновременно преподавал в кадетском корпусе географию и геодезию и относился к Шокану как к своему сыну.

«Чокану было только 14-15 лет, – вспоминал о нем лучший друг по кадетскому корпусу Григорий Потанин, – когда преподаватели корпуса на него смотрели, как на будущего исследователя и может быть ученого». Он уже тогда мечтал о больших научных исследованиях на просторах «неизведанной Азии», зачитывался историко-географической литературой и произведениями русской и зарубежной классики.

Свойственные ему открытость, прямота в выражении позиции, готовность в любой ситуации отстаивать свое достоинство в сочетании со скромностью и отзывчивостью органично вписывались в каноны неофициального «кадетского кодекса», осуждавших угодничество, доносительство, эгоизм и лживость в собственной среде. Шокан через короткий срок сделался вожаком своего класса, а со временем заслужил признание и в среде старшекласников. По признанию Г. Потанина весь эскадрон стал обращаться к нему за советом в делах особо тонких и щепетильных, в вопросах чести. Никто лучше его не мог рассудить спорщиков и дать правильный совет.

Шокан был одним из первых казахских юношей, поступивших и окончивших кадетский корпус. Тем самым он стал живым примером для подражания среди своих юных соотечественников. По его следам в Сибирском кадетском корпусе во второй половине XIX века прошли полный курс обучения не менее 10 казахских юношей, среди которых трое приходились Шокану родственниками – Гази Валиханов, Махмут Валиханов и Багдатша Абылайханов, окончившие впоследствии военные училища следующей ступени и ставшие профессиональными военными.

В 1853 году семнадцатилетний Шокан завершил учебу в Сибирском кадетском корпусе с присвоением звания корнета по армейской кавалерии. Отметим, что из стен кадетского корпуса он выпустился на год раньше своих товарищей по эскадрону. Дело заключалось в том, что для казахских юношей срок обучения сокращался на один год, так как они с 1851 года по распоряжению из Петербурга не переводились в выпускной специальный класс, где углубленно изучалось военное дело. Об этом же упоминает в своих трудах и Шокан Валиханов: «Горцы и киргизы (казахи – А.А.) не допускались в кадетских корпусах на специальные классы, где преподаются военные науки» [2, с. 72]. Казахские юноши освобождались от углубленного изучения военных дисциплин, поскольку в своей будущей карьере они были ориентированы на занятие должностей гражданских служащих или же на осуществление исследований в области истории, географии, этнографии и фольклора казахского и других народов Востока.

Последующие 12 лет жизни Шокана Валиханова исследованы подробно и широкой общественности известны. Этот отрезок его биографии насыщен множеством событий, связанных с его службой как образцового офицера по особым поручениям, военного разведчика, высококлассного картографа и пытливого аналитика по военным и геополитическим проблемам, состоявшего на службе одновременно в штатах Генерального штаба Военного министерства и Азиатского департамента Министерства иностранных дел Российской империи.

Все эти годы он никогда не прерывал своего страстного увлечения ориенталистикой и оставил после себя богатое научное наследие в области истории, этнографии, фольклора казахского и других народов Востока.

Бесценны также его размышления о месте и роли науки, образования и культуры в движении казахского народа к вершинам цивилизации, которые по праву выдвигают его на роль первого казахского просветителя.

В дополнение к описанию военной карьеры Ш. Валиханова отметим, что в 1856 году ему был присвоен чин поручика, а в 1860 году по личному распоряжению императора Александра II он был награжден императорским орденом Святого равноапостольного князя Владимира 4-й степени для мусульман. Тогда же ему был присвоен очередной офицерский чин штабс-ротмистра.

Шокан Валиханов апреле 1865 года в возрасте 29 лет скончался вследствие болезни в ауле султана Тезека в урочище Кошентоган, неподалеку от подножья Алтын-Эмельского хребта (Семиречье, ныне территория Алматинской области РК).

В 1958 году правительством Казахстана на могиле Ш. Валиханова был установлен высокий гранитный обелиск, а в 1985 году в канун 150-летия со дня его рождения здесь был сооружен мемориальный комплекс.

Список литературы

1. Абуев К.К. Чокан Валиханов и его современники. Монография. – Кокшетау: КГУ им. Ш. Валиханова, 2016. – 386 с.

2. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5-ти тт. Т. 4. – Алматы, Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. - 461 с.

Бекова Ж.К.,
психол.ф.к., доцент
Татибаева С.А.,
магистрант
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ӨЗІН-ӨЗІ ОҚШАУЛАУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӘЛ-АУҚАТТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Адамдарды бір-бірінен ұзақ және қысқа мерзімді оқшаулау қандай салдарға әкелуі мүмкін, мұндай теріс әсердің себептері бар ма. Айта кету керек, бастапқыда бұл әсер тек адамдардың мінез-құлқында, олардың санасында байқалады, бірақ уақыт өте келе ол қоғамға әсер етеді [1].

Өзін-өзі оқшаулау дегеніміз – бұл қауіпті аурудың таралуына қарсы күресу үшін Үкіметтің белгілі бір мерзімге енгізетін халық үшін шектеу шараларының кешені. Азаматтардан режимді сақтауды сұрайды: шұғыл қажеттіліксіз сыртқа шықпау, басқа адамдармен қарым-қатынасты шектеу және медициналық қауымдастық ұсынған вирустық аурулардың алдын-алу бойынша барлық ұсыныстарды сақтау.

Өзін-өзі оқшаулау көбінесе карантин туралы сөз болғанда ол – үйде болу қажеттілігі деп аталады. Билік үйде болуды ұсынбайды, бірақ одан шығуға тыйым салады (бұл белгілі бір органның шешіміне байланысты). Жаңа талаптар нормативтік актіде бекітілген, енді оларды бұзу үшін жауап беруге тура келеді.

Карантин Қытайдан бастап барлық елдерде жолға қойылды және бұл аурудың таралуын жеңуге көмектесті. Қазір көптеген басқа елдерде қатаң шаралар қабылдауда. Мысалы, Италияда оқшаулауды бұзу үлкен айыппұлдармен жазаланды. Кәсіпорындар жұмысын тоқтатты, ал азаматтардан әрқашан үйде болуды сұрайды. Ресейде карантиндік шараларды қатаң деп атауға болмайды. Мәселен, шетелден симптомсыз келген азаматтарға екі апта үйде отыру ұсынылды.

Өзін-өзі оқшаулаудың психологиялық аспектілеріне келетін болсақ, ғалымдар көбінесе әлеуметтік байланыстарды шектеудің бұзылуының үш түрін тудырады: стресс және мазасыздық; шатасу; ұзақ мерзімді салдары бар психологиялық бұзылулар [2]. Сонымен қатар, егер оқшаулау 10 күннен ұзақ уақытқа созылса, онда психиканың салдары анағұрлым ауыр болады. Пандемия кезіндегі стресс пен алаңдаушылық адам өз отбасынан немесе жақын адамдарынан жұқтырудан қорқады. Бірақ өзін-өзі оқшаулаудың белгілі бір кезеңінен кейін адам көңілсіз сезіне бастайды, оның өмірінен мүмкін емес маңызды нәрсені алып тастағандай сезінеді. Бұл мазасыздықты одан әрі күшейтеді. Келесі кезеңде абыржу пайда болады (адам өзін-өзі оқшаулаудың жаңа жағдайында не істеу керектігін түсінбейді), ол ашулануға барлық мүмкіндік бар. Карантиндік жағдайлардың болжамдары мен ұзақтығына қатысты белгісіздік аясында шатасулар мен агрессия одан әрі күшейе түсуде.

Карантин – бұл отбасы мүшелерінің психикалық әлеміне толық ену үшін тамаша мүмкіндік. Отбасы мүшелерінің қарым-қатынасының болмауы көбінесе кейіпкерлерде соқыр дақтардың пайда болуына әкеліп соғады, бұл проблемаларға, содан кейін қарапайым түсініспеушілікке және ішкі мәселелердің дамуына әкеледі. Бірақ функционалды отбасының міндеттерінің бірі – әр мүшенің үйлесімді дамуы мен жағдайын синергиялау. Ата-аналар шаршады, гаджеттердегі балалар, кесілген уақыт, бүгін қолайлы күн емес және т.б. мұның бәрі бүгінде қалыпты жағдай. Бірақ бұл ең жақсы нұсқа емес. Сенім әлсірейді және әркім өз қиындықтарымен жалғыз қалады. Карантинде, сайып келгенде, талқылауға көптен бері ұсынылмаған ең маңызды нәрселермен бөлісу мүмкіндігі бар. Интернет арқылы сөйлесу қажеттілігі. Мұның бәрі 2020 жылдағы қарапайым өмірдің шындығы.

Өзін-өзі оқшаулауды бірнеше апта бойы сақтау қажеттілігі тек өмір режиміне өзгеріс әкелді деп сену қателік болар еді. Мұндай жағдайлар психикаға да әсер етеді. Әлемнің 15 елінен 14 мыңға жуық адам қатысқан. Ғылыми бақылаулар оқшаулау аяқталғаннан кейін белгілі бір уақыт ішінде адам кейбір проблемаларға тап болуы мүмкін екенін көрсетеді. Атап айтқанда, ұзақ жалғыздықтан кейін жұмысқа оралу ашуланшақтық пен көңіл-күйдің өзгеруімен бірге жүруі мүмкін [3].

Өзін-өзі оқшаулаудың психикаға әсерін зерттеушілерге белгілі ұзаққа созылған өзін-өзі оқшаулаудың ең танымал жағдайы – француз ғалымы Мишель Сиффрмен болған оқиғаны айтуға болады. Ол 1972 жылы Техас үңгіріне 205 күн қамалды және осы уақыт ішінде оның психикасына қатысты барлық нәрсені мұқият жазды. Бірнеше айдан кейін ғалым өз ойларын қиындықпен біріктіре алатындығын жазды. Оқшауланудың 5 айында ол қарым-қатынасқа өте мұқтаж екенін және «тышқанмен достасуға тырысқанын, бірақ сәтсіз болғанын» атап өтті [4].

Әлеуметтік байланыстарды мәжбүрлеп шектеу психикаға зиян келтірмеуі үшін кейбір ережелерді сақтау керек.

1. Мүмкіндігінше ықшамдау кезіндегі оқшаулану. Оқшаулау неғұрлым ұзақ болса, ол стресс пен психикаға әсер соғұрлым күшті болады.

2. Жалғыздықтан сақтану. Достармен және жақындармен қарым-қатынас жасау үшін заманауи технологияларды – телефонды, интернетті пайдалану.

3. Әрбір адам жалғыз емес екенін түсіну керек. Көптеген адамдар үшін өзін-өзі оқшаулау ерекше құбылыс емес екенін және планетаның миллиондаған тұрғындары бірдей жағдайды бастан өткеретінін түсіну қиын кезеңнен өтуге күш беретін тыныштық пен тепе-теңдікке ие болу факторы болып табылады.

4. Үнемі бір нәрсемен айналысу керек. Мүмкін, әр адамның «кейінірек», «уақыт болған кезде» кейінге қалдырылған істер тізімі бар шығар. Өзін-өзі оқшаулау – көптеген кейінге қалдырған істермен айналысуға тамаша қолайлы уақыт.

Сондай-ақ, осы уақытта оқшаулау аяқталғаннан кейін не істеу керектігін жоспарлау керек. Мұндай әрекет тек бір нәрсені жасаудың тәсілі ғана емес, сонымен қатар уақытша

қиындықтарды жеңуге көмектесетін шабыт пен жағымды эмоциялар көзі болып табылады.

5. Қажет болса, мамандардан психологиялық көмек сұрауға болады. Жаман ойлармен жалғыз қалуға боламайды.

Қазіргі уақытта әлеуметтанушылар мен психологтар әлеуметтік алыстаудың мүлдем басқа, теріс жағымен таңғалдырды. Қысқа мерзімде өзін-өзі оқшаулаудың салдары халықтың көпшілігі үшін ұзаққа созылған өзін-өзі оқшаулау олардың психологиялық және физикалық денсаулығына теріс әсер ететіні анық. Әлеуметтік оқшаулау эмоционалды, психологиялық проблемалардың себебі немесе симптомы болуы мүмкін. Мұның себебі адамның айналасындағы адамдармен, қоғаммен қарым-қатынас жасай алмауы деп түсініледі.

Сондай-ақ, бастамашы бойынша әлеуметтік оқшаулау түрлерін қарастыруға болады [5].

Мәжбүрлеу адамды немесе әлеуметтік топты бас бостандығынан айыру орындарында оқшаулайтын қоғам. Мысал ретінде түрмелер, мәжбүрлеп емделетін ауруханалар жатады. Бастамашы немесе әлеуметтік топ болып табылатын адамның ерікті оқшаулануы екі фактордың әсерінен болады. Біріншіден, өз қалауы немесе сенімі бойынша.

2020 жылдың наурыз айының басында елімізде өзін-өзі оқшаулау ерікті болды. Сол кездің өзінде көптеген азаматтар жағдайдың ауырлығын түсініп, өздерін, жақындарын және айналасындағыларды қорғау үшін осы режимді сақтай бастады.

Әлеуметтік оқшаулаудың негізгі түрлерін түсініп, оларды біздің шындыққа бағыттай отырып, ұзақ уақыт өткеннен кейін оның салдары қарастырылуы керек.

Біріншіден, адамдарда психологиялық проблемалар болады. Өзімен ұзақ уақыт жалғыз болған адам психиканың бұзылуын көрсете бастайды. Отбасылық адамдар үшін өзін-өзі оқшаулау үйлесімділік сынағы болып табылады, өйткені бұл отбасылық дағдарыстың себебі болуы мүмкін. Бұған Қытайда карантин жойылғаннан кейін басталған жаппай ажырасулар дәлел.

Біз өз эмоцияларымызды басқа адамдармен қарым-қатынас арқылы ғана білеміз. Биологтар бұл адамның сенсорлық тәжірибесінің эволюциясына ықпал еткен ата-бабаларымыздың өзара әрекеті екеніне сенімді. Эмоциялардың негізгі қызметі – әлеуметтік. Жеке адам оқшауланған кезде, ешкім қорқыныш, ашу, мазасыздық немесе қайғы сияқты сезімдерді бізбен бөлісе алмайды. Біз қоғамнан тыс көптеген күш-жігерімізді жоғалтамыз. Оқшаулау, жазушы Томас Кэрлайлдың пікірінше, бақытсыздықтың негізі болып табылады. Шектеу шараларының арқасында біз бірнеше сағат бойы әлеуметтік желілерде боламыз, сол жерде өмір сүреміз. Смартфондарды пайдалану эмоционалдылықтың төмендеуіне әкеледі және жеке байланыс қажеттілігін жояды. Бұл қатты оқшаулануды, әлеуметтік байланыстардың бұзылуын тудырады, бұл толық жалғыздық пен депрессия сезіміне әкеледі.

Екіншіден, халықта физиологиялық ауытқулардың жаппай пайда болуы орын алады. Статистикаға сәйкес, жалғыз адамдар жиі зардап шегеді: вирустық инфекциялар; гипертония; Альцгеймер синдромы; деменция; олардың ұйқысы нашарлайды; ауызша ойлау мен зейіннің тежелуі байқалады; иммундық жүйе сәтсіздікке ұшырайды. Сондай-ақ, физикалық белсенділіктің болмауы немесе толық болмауы адамдардың әл-ауқатына теріс әсер етеді, олардың кейбіреулері үшін спортпен шұғылдану эмоционалды жеңілдетудің тәсілі болды.

Қазірдің өзінде қоғам пандемия салдарынан жақында қалпына келмейтіні белгілі болды. Бұл жағдайда әлеуметтік оқшаулау – бұл біз ұстануға мәжбүр болатын және алғашқы рет ұзақ оқшаулануға тап болған адамдардың санасында ғана емес, сонымен бірге қоғамда да өз ізін қалдыратын қажетті шара.

Өзін-өзі оқшаулау режимі аяқталғаннан кейін адамдар өз құндылықтарын қайта бағалайды деп айтуға болады. Біз әдеттегі өлшенген өмірімізді оның проблемалары мен

қуаныштарымен бағалай білуге, осы қиын уақытта бізбен бірге болған адамдарды қашықтықтан бағалай білуге үйренеміз.

1. Отбасылық мәселелерді шешу. Қазіргі қаланың орташа тұрғыны өмірінің көп бөлігін жұмыста өткізеді және бұл өте көп. Отбасы мүшелерімен уақытты сапалы өткізу.

2. Қарым-қатынасты орнату және нығайту. Карантин – бұл отбасы мүшелерінің психикалық әлеміне толық ену үшін тамаша мүмкіндік.

Әркім өз қиындықтарымен жалғыз қалады. Карантинде, сайып келгенде, талқылауға көптен бері ұсынылмаған ең маңызды нәрселермен бөлісу мүмкіндігі бар.

3. Эмпатикалық өзара алмасу, эмоционалды-сенсорлық байланыс (бір-біріне бағытталған, қабылданған және қалаған әсерлер).

Егер отбасы мүшелері үйде бірлескен бос уақытты сапалы өткізуге күш салса, онда олардың әрқайсысы адам үшін ең маңызды нәрсені – жақын адамдарының сүйіспеншілігі мен мақұлдауын ала алады. Бұл өмір құндылығының және оның мағыналық негіздерінің негізін құрайды. Салауатты жақындықты және жақындықты түсінуді қалыптастырады. Жақын бейресми өзара әрекеттесудің жетіспеушілігі қашықтық пен алауыздықты арттырады.

Өзін-өзі оқшаулау отбасындағы дағдарыстың себебі болуы мүмкін екенін атап өткен дұрыс. Жаһандық жағдай стрестік және жеке адамның өзін-өзі қабылдауына әсер етеді, ал халықтың көп бөлігі әлі де саналы өмірден алыс болғандықтан дағдарыс басталады.

Әркім өз шекараларын қорғайды және карантин жағдайында бұл шекаралар бұзыла бастайды, бұл ашуланшақтықты, тітіркенуді, ренішті, жанжал мен алауыздықты тудырады. Егер отбасы бастапқыда қалыпты эмоционалды байланыс орнатпаған болса, онда карантин кезеңінде оның барлық мүшелері күйзеліске ұшырайды және олардың бір-бірінен қаншалықты алыс екенін, бейтаныс адамдар мен түсінбейтін адамдар сияқты сезінеді. Әр адам әртүрлі. Отбасылар одан да ерекше, өйткені олар тығыз динамикалық өзара әрекеттесу жүйесіне кіретін екі немесе одан да көп жеке тұлғалардан тұрады.

Өзін-өзі оқшаулаудың барлық адамдарға әсері туралы жалпыға бірдей әділ болжам жоқ, сонымен қатар үйді көп күндік мәжбүрлеп табу барлық отбасыларға қалай әсер етуі мүмкін екенін нақты айту мүмкін емес. Өзін-өзі оқшаулау отбасы ішіндегі қарым-қатынасқа оң және теріс әсер етуі мүмкін.

Қорыта келе, зерттеулер негізінде ғалымдар элеуметтік оқшаулау қауіпті арттырады деген қорытындыға келді: депрессия; ұйқының бұзылуы; атқарушы функцияның бұзылуы; жүрек-тамыр жүйесінің нашарлауы; иммунитеттің әлсіреуі. 2019 жылы американдық зерттеушілер 580 мыңнан астам ересектердің деректерін зерттеп, элеуметтік оқшаулау мерзімінен бұрын өлім қаупін арттыратынын анықтады [6]. Сонымен қатар, ғалымдар элеуметтік байланыстардың болмауы адамның физикалық және психикалық денсаулығына ғана емес, сонымен бірге танымдық денсаулығына да зиян тигізетінін анықтады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ургалкин Ю.А., Чеджемов Г.А. Одиночество как социальный феномен // «Проблемы развития предприятий: теория и практика». Материалы 16-ой международной научно-практической конференции: в 3-х частях. Самара., СГЭУ 2017. С.243

2. Өзін-өзі оқшаулау кезеңіндегі психикалық жағдайдың өзгеру кезеңдері <https://foodandhealth.ru/info/kak-samoizolyaciya-vliyaet-na-psihiку/>

3. Семья и отношения в самоизоляции – кризис или развитие?//<https://www.b17.ru/>

4. Samantha K Brooks, Rebecca K Webster, Louise E Smith, Lisa Woodland, Prof Simon Wessely, Prof Neil Greenberg, Gideon James Rubin, 2020. – The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence.

5. Victoria Entwistle, Hill+Knowlton Strategies, 2020. – Home Alone: the psychological impact of self-isolation – and how employers can help

6. Семья в самоизоляции. Основные проблемы и их решения//<https://cyberleninka.ru/article>

Бураканова Г.М.,
д.с.н., профессор
Анафина А.Ж.,
докторант 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ

Современная парадигма мировой экономики, основанная на полученных знаниях, предполагает формирование нового качественного механизма управления в системе высшего профессионального образования, которое адекватно реагирует на вызовы внешней среды, одновременно удовлетворяя экономические и социальные запросы общества. В этом ключе современным системам образования необходимо более обобщенное понимание процесса обучения как системы, а, следовательно, системный подход лежит в основе управления высшим образованием и применения прикладных разработок с целью экономического развития рынка. Информационное общество взывает к необходимости не просто повышения уровня образования, но формирования нового типа интеллекта, мышления, отношения к быстроменяющейся внешней среде. Данная концепция реализует лишь одну из функций целевой установки образовательного процесса – формирование специалиста, отвечающего требованиям современной экономики [1, с. 52-57].

В системе высшего образования необходимо развивать междисциплинарные научные исследования, влияющие на формирование профессиональных компетенций будущих специалистов, с целью удовлетворения потребностей общества, бизнеса и государства.

Системность выступает, прежде всего, для структуризации знаний как объяснительный принцип научного мышления, требующий от исследователя изучать явления их зависимости от внутренне связанного целого, которое они образуют, приобретая благодаря этому присущие целому новые свойства. Термины «системный подход» и «система» являются одними из наиболее используемых понятий в научном лексиконе. В отечественной науке под системой понимается совокупность взаимодействующих элементов, составляющих целостное образование, имеющее новые свойства по отношению к своим элементам. Например, Ильина Т.А. в книге «Системно-структурный подход к организации обучения» [2] дает следующее определение: «Система – выделенное на основе определенных признаков упорядоченное множество взаимосвязанных элементов, объединенных общей целью функционирования и единства управления и выступающих во взаимодействии со средой как целостное явление». Каждый элемент системы может иметь собственное функциональное значение и на основе этого взаимодействовать с другими элементами. Системным подходом определяется этап в развитии методов исследовательской эмпирической деятельности, методов познания, способов объяснения и описания анализируемых природных или искусственно созданных объектов.

К данным задачам системного подхода можно отнести следующие:

1. разработку средств представления конструируемых и исследуемых объектов как элементов системы;

2. исследование различных системных концепций, разработок и структуры теорий систем;

3. построение обобщенной модели системы, моделей разных классов и системных специфических свойств [3, с. 23].

Системный подход – главное методологическое направление современной науки, способ познания, определяемый гносеологической установкой рассматривать «предмет как систему» и предполагающий соответствующую логику исследовательской программы (познавательные процедуры). Ключевым моментом здесь является изучение объекта в его целостности [4]. В рамках системного подхода исключается «самость» объекта, он рассматривается включенным в систему других объектов, как взаимосвязанный и взаимодействующий с ними; изменяющий свои свойства посредством воздействия взаимосвязанных с ним объектов. Так в системном подходе объект рассматривается опосредованно, через его качественные, существенные свойства: многомерно, в многопорядковой сущности, расширяя детерминирующие качества. Он рассматривается во внутреннем движении, в различных отношениях, «измерениях», «срезах», внешних и внутренних связях. В.П. Кузьминым были выделены четыре основополагающие координаты измерения «модуса бытия» (три из которых складываются в уровневую картину). Первой координатой становится предмет, как качественная единица предметного мира, где он сам выступает системой; второй координатой является предмет, который представляет часть родо-видовой системы; третьей координатой рассматривается предмет, подчиняющийся закономерностям микросистем на микроуровне. Каждый из данных уровней выступает в своеобразии своих законов, структуры, функционирования и образования, открывает горизонтальные внутренние отношения и связь всех его элементов. В управлении вместе с термином «системный подход» широко распространен термин «комплексный подход», однако следует отметить, что термин «системность» используется более широко, чем термин «комплексность». Он охватывает как горизонтальные связи внутри одного уровня, так и связи между разными уровнями (вертикальные) иерархической системы управления. Термин «комплексность» преимущественно охватывает связи одного или смежных уровней иерархической системы. В своем научном исследовании В.П. Симонов «Педагогический менеджмент» [5] при определении назначения систем выделяет следующие позиции: то, к чему стремятся – цель и целесообразный характер; для чего предназначены, что преодолевают, устраняют – решаемые задачи и функции; как должны действовать и изменяться системы – развитие, саморазвитие, функционирование. Объекты (субъекты) – части или компоненты; отношения или взаимодействия (объединяют систему в целое); атрибуты (свойства составляющих ее объектов); наличие уровней иерархии и иерархия уровней являются основными элементами структуры и характеризующими свойствами любой системы. Там же приведена подробная классификация систем, которая включает следующие виды: статические и динамические (относительно изменения свойств с течением времени); открытые и закрытые (исходя из возможности обмена информацией, энергией с окружающей средой); естественные и искусственные (естественные системы подчиняются объективным законам природы, в то время как искусственные – принципам, набору правил, установленных человеком); конкретные и абстрактные (в конкретных системах элементами являются объекты); социальные, биологические и технические; централизованные и децентрализованные; суммативные и деятельностные (упорядоченная последовательность или взаимодействие двух компонентов минимум); простые и сложные (моноструктурные и полиструктурные) [6].

Для формирования системного мышления будущих специалистов при решении познавательных и преобразовательных задач необходимо учитывать следующие условия: изменить цели образования, формируя системное мышление, которое будет определять новые характеристики усваиваемых знаний и умений; изменить содержание обучения, которое должно охватывать не только знания об изучаемом предмете, но и

междисциплинарные знания о деятельности, производящей предметные знания, о способах организации, логике системного исследования предмета (его процедурах); использовать новые функции учебных средств, как средства организации и управления формируемой деятельностью (планирование, контроль выполнения, оценка и коррекция); изменить методы обучения, опираясь на ориентировочно-исследовательскую деятельность, которая формирует знания и способы мышления как ориентировочную основу усваиваемых умений; при этом логика программы исследования должна выражать единство метода системного анализа объектов и его особенностей при изучении конкретного предмета; изменить оценочные параметры усвоенных знаний, умений, способностей [7].

Надо отметить, что для современных педагогических исследований характерно использование системного подхода в управлении образованием с позиций синергетики или теории самоорганизующихся систем. Теория самоорганизующихся систем представляет собой междисциплинарное направление научных исследований, появившееся в начале 70-х годов и ставящее в качестве своей главной цели изучение общих закономерностей и принципов, лежащих в основе процессов самоорганизации в системах различной природы: физических, биологических, технических и социальных. В совместном действии или когерентном поведении компонентов внутри систем и взаимодействии систем заключается та особенность, которая характеризует процессы самоорганизации.

Список литературы

1. Макарова Е.Л. Разработка интерактивной компетентностно-ориентированной модели подготовки специалистов в системе высшего образования // Таганрог: Изд-во ГТИ ЮФУ, 2009. № 3 (92) – с.52-57;
2. Ильина Т.А. Системно-структурный подход к организации обучения. - М., 1972;
3. Макарова Е.А. Значение системной ориентировки в предмете изучения для формирования его научного понимания. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. пед. наук. М., МГУ 1992, 23 с;
4. Кузьмин В.П. Гносеологические проблемы системного знания. – М.: Знание, 1983. Сер. Философия №11
5. Тарчакова М.Т. Системный анализ в обосновании управленческих решений. Научный и общественно теоретический журнал «Научная мысль Кавказа». Приложение № 14 (82) 2005.
6. Аверьянов А.Н. Системное познание мира. М.: Изд-во политической литературы, 1985, 262 с.
7. Формирование системного мышления в обучении// под ред. Решетовой З.М., 2002

Валитова З.Х.,
к.социол.н., доцент
Муравьева О.О.,
магистрант
г. Караганда (Казахстан)

ОБРАЗЫ КАРАГАНДЫ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ГОРОЖАН (НА ОСНОВЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ)

Сегодня мы живем в сверхурбанизированном мире. Города меняются, разрастаются, приобретают новый статус, в связи с чем возникают новые образы и символические качества архитектурно-пространственной среды. Как писал Кевин Линч, «у всякого горожанина есть свои ассоциации, связанные с какой-либо частью города, и этот персональный образ пронизан воспоминаниями и значениями» [1, с.15].

Задумывались ли вы когда-либо о том, какую же роль наши города играют в нашей повседневной жизни? Стэнли Милграм отмечал, что жить в крупных городах – потребность многих из нас, и мы должны хорошо понимать, как этот социальный факт

влияет на наши чувства, мысли, поступки, формирует их. В этом и заключается необходимость изучения воздействия большого города на индивида [2].

Необходимость исследования городской среды стала неотъемлемым элементом социологической науки с момента ее возникновения. Ведь именно город (как собирательный центр интеллектуальной мысли человека) породил науку, дав ей тем самым область изучения. Именно городская среда является ареалом современного человека, его естественной средой, где он чувствует себя хозяином и творцом; именно в ней раскрывается его социальная природа.

Интенсивное развитие и разрастание городов затрудняют восприятие их образа и ориентацию в них. Противоречивое городское пространство порождает такие же неоднозначные оценки, впечатления, эмоции и чувства. Это может затруднять идентификацию жителей с городом, так как для нее требуется целостный образ.

Как отмечал Кевин Линч, город не только объект, воспринимаемый миллионами людей, различающихся социальной позицией и характером. Это также и продукт деятельности большинства застройщиков, которые постоянно изменяют его структуру на основе собственных соображений. Структура, в свою очередь, постоянно поддается изменениям в деталях, и только частичному контролю в росте и форме. Искусство формирования городов – особое искусство, обособленное и от архитектуры, и от музыки и от литературы. Оно многому учится у этих искусств, но никогда не подражает им. Образ города (в понимании Кевина Линча), это «обобщенная мысленная картина окружающего материального мира в сознании человека» [1, с.17].

Успешная жизнедеятельность человека в урбанистических условиях города, в котором он живет, должна быть так или иначе репрезентирована в его сознании; как раз этому феномену («ментальной репрезентации») и посвящены статьи Стэнли Милграм о ментальных картах. «Стимулом к их написанию послужили идеи Кевина Линча. Его книга «Образ города» – блистательное исследование, посвященное проблеме «имагибельности» (imagability), или представимости, городской среды, породившее огромную литературу, библиография которой на сегодняшний день насчитывает несколько сотен статей и публикаций. Параллельно вел свои разработки и географический департамент. Долгое время одной из основных его функций было картографирование местности. Совсем недавно данный департамент стал выпускать карты нового типа: они отражают не только то, какова географическая среда сама по себе, но и то, что люди думают о том, какова она» [2, с.30].

Под образом города мы понимаем, прежде всего, выделение определенных знаков и явлений, относящихся и характеризующих данный город в представлении индивида. Возникают естественные вопросы и исходящие из них задачи. Какие образы возникают у горожан при упоминании г. Караганда? Наиболее релевантным методом, позволяющим «увидеть» эти образы является метод ментальной карты. При помощи ментальных карт мы можем выстраивать представления о местности, пространстве, структуре, создаваемых карту образа города. «Анализ карт, фотографий, рисунков, сделанных обычными людьми, позволяет изучить особенности их восприятия и освоения жизненного пространства, вскрывая, например, проблемы доступности тех или иных элементов городского пространства (в том числе, социальных услуг, транспорта, занятости), социальной уязвимости отдельных групп городских жителей» [3, с.9].

Как утверждает Линч, психологическую карту можно использовать не только в научных целях. Например, по ней есть возможность определить: хорош город или плох. Хороший город является наиболее «представимым», имеет множество известных всем символов и объектов, которые соединяются знакомыми всем маршрутами. Что касается посредственных городов, то они невыразительны и не поддаются описанию.

«Ментальные карты – это исследовательский метод, при котором происходит визуализация социологического анализа отношения жителей к городу, новая форма общественного диалога, социально-культурной работы с населением. Получаемые в итоге

карты суть спровоцированные, или целевые (выполненные для целей проводимого исследования) документы. Как правило, их сопровождают интервью, групповое обсуждение, иногда задание по изображению местности включается в вопросник» [4].

Вопросы городского развития все теснее связываются с представлениями об образе города в целом. Причина этого кроется в новой ступени формирования общества, при которой имидж, образ, бренд становятся факторами изменения городской реальности.

В своем исследовании мы поставили цель выявить наиболее распространенные образы Караганды в представлениях гаражан. Определить какие образы города доминируют, выявить их символические интерпретации представителей молодого и старшего поколения. Одной из задач было рассмотрение форм пространственной организации города (картографирование г. Караганды) и ее обусловленность различными факторами («мой город», «основные пути», «масштабы освоения города», «место проживания»).

Исследование было проведено с использованием метода ментальных карт. В исследовании принимали участие жители Караганды, прожившие в нем не менее 10 лет, 2-х возрастных категорий: от 18 до 25 лет (в частности студенты), от 45 лет и выше (в частности преподаватели). Общая выборка составила 10 человек.

В ходе полевого исследования информантов просили выполнить несколько заданий. Основным заданием являлось создание ментальной карты. На чистом листе (при помощи доступных графических средств) информанты изображали в виде схемы, карты и любого другого изображения карту Караганды в их представлении. Последующие задания были представлены в виде вопросника. Информантам предлагалось привести слова-ассоциации, связанные с их представлением о городе; перечислить наиболее привлекательные достопримечательности города Караганды и известные улицы города.

В результате проведенного исследования мы выявили следующее:

1. В задании привести слова-ассоциации для города Караганда были написаны следующие слова:

«Карлаг» (5), «Ссылные писатели» (4), что отражает недавнее прошлое, ведь город, прежде известный больше по двум сталинским лагерям, в которых содержались деятели культуры и искусства. «Шахтеры» (7), «Шахты» (8), «Шахтерская Караганда» (5), «Шахтерская слава» (7), «Уголь» (4), «Третья угольная кочегарка Советского Союза» (2), «Добывающие корпорации» (1), некоторые фразы про «Рабочий город», «Образцовый порядок, высокую культуру», «Единственная политическая и экономическая опора страны», «Слава шахтерскому труду». Как видно, такие ассоциации связаны, в первую очередь, с историей города, его индустриальностью, специализацией на угольной промышленности. Как известно, город изначально строился разбросанно, располагался вокруг шахт, что значительно повлияло впоследствии на представления о городе. Карагандинцы, в основном, видят свой город как индустриально-промышленную арену, экономический центр страны, рабочий город. Часто встречались ответы, связанные с экологической обстановкой и климатом города, в частности, «Серость», «Пасмурность», «Степь», «Ветра», «Суровые природные условия».

2. Интересно, но следующее задание показало отсутствие явных достопримечательностей в Караганде. Несмотря на то, что в городе имеется около 50 памятников истории и культуры, три театра, три музея, и несколько больших парков, опрошенные лишь часто указывали такие объекты как Дворец Спорта им. Н. Абдирова, ДК Горняков, ЦПКиО, Парк Победы, Цирк, кинотеатры, «Караганды-Арена» (ледовый дворец), стадион «Шахтер», театр им. С. Сейфуллина, также по одному упоминанию о вокзале и здании акимата. Вышесказанное показывает, что данные достопримечательности являются одними из основополагающих мест проведения досуга и более известными среди жителей города.

3. Задание по перечислению улиц показало явное преобладание центральных улиц города (проспект Бухар-Жырау, Бульвар Мира, проспект Нуркена Абдирова, Гоголя,

Ленина). Очевидно, это связано с наличием большого количества улиц в Караганде, которые физически невозможно изучить и быть осведомленным о их наличии. Информанты чаще всего отмечали улицы, характерные для их места проживания, места работы или места учебы, тем самым это отражает фактор проживания и широту ежедневных маршрутов. Можно сказать, что карагандинцы стабильно знают маршрут от дома до работы, от дома до учебы и центральное расположение города, так как значительное количество развлекательных мест и торговых центров находится (по большей части) в центре города. Вероятно, эту особенность можно объяснить пассивным образом жизни и отсутствием интереса к городу. Город (как пространство) в разной степени освоен жителями. По существу, для каждого горожанина сформировано собственное пространство города, определяющим для него становятся практики повседневности. Существует как минимум три типа деятельности и связанные с ними городские пространства: место жительства, место учебы/работы, место проведения свободного времени [5].

4. Следующее задание, заключающееся в изображении ментальной карты, показало нам, что жители города не могут представить себе Караганду без ДК Горняков, ЦУМа, 45 квартала, Стеллы Независимости, Проспекта Бухар-Жырау, вокзала, Центрального парка с озером и памятника «Шахтерская слава». Это те самые картинки, образы и представления, которые всплывают в головах у карагандинцев, когда просишь их задуматься о том, что представляет из себя город. Для них это, в первую очередь, родная местность, то место, где они родились, где находится их учебное заведение или место работы. Так один из студентов нарисовал свой двор, что напрямую показывает нам ассоциацию города с родным местом.

Анализируя рисунки информантов, мы обратили внимание на то, что чаще всего опрошенные указывали такие районы, как Новый город, Юго-Восток и Майкудук. Также жители отмечали на своих изображениях Пришахтинск, Федоровку, Михайловку и Старый город. Оказались без внимания Сортировка и Кирзавод. Никто из информантов не указал данные районы.

Так как нашими информантами выступали студенты и преподаватели (ведущим видом деятельности для них сейчас является учеба и работа), закономерно было увидеть на всех картах вуз. Не остался без внимания тот факт, что город является мегаполисом с полумиллионным населением и располагает ведущие вузы Казахстана. Подтверждают это следующие фразы: «Караганда – это студенческий город. Здесь очень много высших учебных заведений», «Караганда – один из самых больших по площади городов».

Подводя итоги, можно сказать, что место жительства, возраст, уровень образования и место, где рос человек, а также интенсивность ежедневных маршрутов (границы освоения города) сильно влияют на оценку и образы восприятия городской среды жителями.

Список литературы

1. Линч К. Образ города / Пер. с англ. В.Л. Глазычева; Сост. А.В. Иконников; Под ред. А.В. Иконникова. М.: Стройиздат, 1982. – 328 с.
2. МилграмС. Эксперимент в социальной психологии / Издательство «Питер», 2000. – 336 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)
3. Визуальная антропология: городские карты памяти / Под редакцией П. Романова, Е. Ярской-Смирновой (Библиотека Журнала исследований социальной политики). М.: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2009. – 312 с.
4. Веселкова Н. В. Ментальные карты города: вопросы методологии и практика использования // Социология: методология, методы, математическое моделирование. 2010. № 31. С. 5–29.
5. Орлова В.В., Иванова Е.С. Ментальные образы города Томска (на примере студентов университета) / СПбГУ. Сер. 12. 2014. Вып. 1

ҚОС ҮКІМЕТ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАР МЕН КЕЛІССӨЗДЕР

Отандық тарих ғылымында Алаш қозғалысының қазақ халқының қоғамдық-саяси өміріндегі орнын ашып көрсетуге арналған біраз еңбектер жарық көргені бізге мәлім. Дегенмен де Алашорда үкіметі мен Уақытша Сібір үкіметінің арасындағы байланыстың зерттелмеген қырлары өте көп. Уақытша Сібір үкіметі кеңестік билікке оппозицияда тұрған күштердің талпынысының нәтижесі түрінде тарих сахнасына көтерілген еді. Петроградта Уақытша үкіметті қару күшімен құлатқан кезден-ақ Сібірдегі демократиялық күштер топтасып, Томск қаласында съез өткізуді қолға алып, кеңестік билікке қатынасын айқындауға кірісті. 1917 жылдың қазан айында өткен Жалпы Сібір съезінде Сібір автономиясын құру шараларын талқылаған болатын. Бұл съезге Торғай, Ақмола, Семей облыстарынан да өкілдер қатысып, Сібір автономиясы жарияланған жағдайда, қазақ қоғамының осы автономияға енуге ниет танытатынын білдірген болатын. Бұл жөнінде Ә. Бөкейхан «Қазақ» газетінде былай деген: «Сібір автономия болсын, біздің қазақ ұлты уақытша Сібірге қосылады. Біздің бұл пікірімізге аз бұратаналар да – бурят, якут қосылады» [1, 415 б.]. Сібір автономиясын құру жөнінде Жалпы Сібір съезінде шешім қабылданғанымен оны жүзеге асыру кейінге қалдырылды. Бұл өз кезегінде Алаш қайраткерлерінің 1917 жылы желтоқсанда өткен екінші жалпықазақ съезінде Алашорда үкіметін құрып, Алаш автономиясын жариялауға қамдануға итермелеген болатын. Сол тұста, яғни 1917 жылдың 6-15 желтоқсан аралығында Томск қаласында Сібір облыстық съезі шақырылып, онда «Сібірді басқарудың уақытша органдары туралы ереже» қабылданып, Сібір облыстық думасында сайланатын Сібір облыстық кеңесі жоғары билік деп жарияланды. Сібір облыстық кеңесі жергілікті үкімет ретінде (Уақытша Сібір үкіметі) саналып, оның төрағасы (Г.Н. Потанин) және бес мүшесі (П.Я. Дебер, А.Е. Новоселов, Г.Б. Патушинский, М.Б. Шатилов, Ә. Ермаков) сайланды [2, 25 б].

1918 жылдың ақпан айының соңында Сібір автономиясының Уақытша үкіметі мүшелерінің тиімді жұмыс істеуіне, Алашорда үкіметімен байланыс орнатуына Томскіде кеңестік биліктің орнауы мүмкіндік бермеді. Уақытша Сібір үкіметі мүшелері кеңестік билік әлі орнай қоймаған Чита қаласына қоныс аударып, сол жақтан антибольшевиктік күрес жүргізуге ұйғарым жасады. Бірақ көп ұзамай Чита қаласында да кеңестік биліктің орнауына байланысты П.Я. Дебер Уақытша Сібір үкіметінің бірқатар мүшелерімен бірге Харбинге, онан соң Владивостокқа кетіп, үкімет жұмысын сол жақта жүргізуге тырысты. Сібірде Чехославак корпусының бүлік жасаған 1918 жылдың 25 мамырынан бастап Томскіде антибольшевиктік күрес жүргізуге мүмкіндік қалыптасты. Сібір үкіметінің бірқатар мүшелері Томскіге оралып, 1918 жылдың 31 мамырында кеңестік билікке қарсы көтеріліс ұйымдастырып, билікті қолдарына қайта алды. Кеңестік билік құлатылысымен Сібір үкіметінің мүшелері орталық мемлекеттік аппаратты қайта қалпына келтіруге кірісті [3, 6 б.].

Уақытша Сібір үкіметі мүшелерінің бірқатары Транссібір магистралының бойында орналасқан Ново-Николаевск (қазіргі Новосибирск) қаласына барып, Сібір автономиясының жұмыстарын сонда жүргізуді жөн санады. Осылайша Уақытша Сібір үкіметінің мүшелері екіге бөлінді. Оның бірі – Томскіде, екіншісі – Новов-Николаевскіде Сібір автономиясына қатысты істі жүргізе бастады. Осы себепті Уақытша Сібір үкіметінің өз қызметінде Алашорда үкіметімен байланысты жандандыруға мүмкіндіктері болмады.

Ново-Николаевскіге келген Уақытша Сібір үкіметінің мүшелері автономия ісін жүргізіп кететін мамандардың жетіспеушілігін де бастан кеше бастады. Осы себепті Уақытша Сібір үкіметі орталық апараттың Омбы қаласында орналасқанын жөн санады.

Уақытша Сібір үкіметінің орталық аппараты Омбы қаласына көшкенімен Сібір автономиясының ішкі және сыртқы жағдайы бірден жақсарып кетпеді. Оған белгілі дәрежеде Уақытша Сібір үкіметінде ауызбіршіліктің болмауы өз әсерін тигізді. Оның үстіне Уақытша Сібір үкіметінің заңды түрде сайланған төрағасы П.Я. Дебер Владивостоктан Омбыға тез арада келе қоймады. Қалыптасқан осындай жағдайда Омбыға келген Уақытша Сібір үкіметі мүшелері билікті өзара бөліске салды. Генерал А.Н. Гришин-Алмазов өзін Сібір автономиясының жоғарғы билеушісі деп жариялады. Оның қолдауымен И.А. Михайлов премьер-министр болды.

Осылайша Алаш қайраткерлері үлкен сенім артқан Уақытша Сібір үкіметі Сібірде кеңестік билік құлағаннан кейін Сібірдің облыстық думасының шешімдерін басшылыққа ала қоймай, өз бетінше әрекет етуге көшті. Бұл өз кезегінде Уақытша Сібір үкіметіне деген сенімнің әлсіреуін туғызды. Мұндай жағдайдың билік дағдарысына әкеліп соқтыратынын сезінген Уақытша Сібір үкіметінің П.В. Вологодский бастаған бір топ мүшелері жоғары билікті өз қолдарына алып, жағдайды реттеуге әрекеттене бастады. Соның нәтижесінде 1918 жылдың 30 маусымында П.В. Вологодский төрағалық еткен жаңа құрамдағы Уақытша Сібір үкіметі құрылды [4, 55 б.].

Уақытша Сібір үкіметі мен Алашорда арасындағы алғашқы байланыс 1918 жылдың шілде айының бас кезінде жасалды. Бұл байланыс Уақытша Сібір үкіметі өкілдерінің Самарадағы Бүкілресейлік құрылтай жиналысы мүшелерінің комитетіне келген кезде жүзеге асты. Самараға Уақытша Сібір үкіметінің делегациясын бастаған Шет елдер ісі жөніндегі бөлімінің басшысы Единянинге Ж. Досмұхамедов тарапынан екінші жалпықазақ съезінің қаулысы табыс етіліп, онымен Алашорда өкілдері келіссөз жүргізе бастады. Осы келіссөз барысында Единянин Бүкілресейлік құрылтай жиналысында автономия мәселесі қарастырылғанға дейін-ақ Уақытша Сібір үкіметінің өзін жариялаған ұлттық автономияларды мойындауға даяр екенін танытты. Алашордамен келіссөзді Уақытша Сібір үкіметі Челябинск қаласында тамыз айында Құрылтай жиналысы комитетінің мүшелерінің қатысуымен өтетін Мемлекеттік кеңестің мәжілісінде жалғастырмақ болды. Мемлекеттік кеңестің мәжілісіне Ж. Досмұхамедов, А. Байтұрсынов және М. Шоқай баратын. М. Шоқай бұл кеңеске Түркістан автономиясының өкілі ретінде қатысатын. Уақытша Сібір үкіметі Челябинскіде Алашорданың төрағасы Ә. Бөкейханның да болғанын жөн санайтынын арнайы жеделхат арқылы білдірді [5, 4 п.].

Алайда Ә. Бөкейхан Челябинскіде өткен Мемлекеттік кеңес мәжілісіне қатыспай Омбыдағы Уақытша Сібір үкіметі мүшелерімен келіссөз жүргізуді жөн санады. Осы негізде Ә. Бөкейхан Уақытша Сібір үкіметімен Алашорданы таныту бағытында келіссөздер жүргізді. Осы келіссөздерден соң Уақытша Сібір үкіметі Алашордамен байланыс орнату мәселесін қарастырған комиссия құрды. Бұл комиссияның құрамына Уақытша Сібір үкіметінен Халық ағарту министрі В.А. Сапожников (төраға), генерал В.Л. Попов, Ішкі істер министрінің өкілі В.Д. Михайлов, Жер шаруашылығы министрлігінен А.М. Яρμοш, Алашордадан Ә. Бөкейхан, Ә. Ермеков, Х. Тоқтамышев кірді. Алашордамен байланыс орнату жөніндегі комиссияның отырысы 1918 жылы 3 тамызда өтті. Отырыс барысында екі үкімет бір-бірін мойындайтынын танытты. Уақытша Сібір үкіметінің басшысы (премьер-министр) П.В. Вологодский келіссөз барысында Алашорданы ғана емес, Башқұрт үкіметін де заңды үкімет ретінде танытындығын ресми түрде мәлімдеді [5, 5 п.]. Осы мәселеге орай Уақытша Сібір үкіметі мен Алашорда мынандай шешім қабылдады:

1) Алашордаға қарайтын аумақтағы орыс тұрғындары еркі айқындалғанға дейін Алашорданың талабымен санасу қажет.

2) Екі үкіметтің арасындағы ортақ мекеме саналатын земстволарды, қалалық думалар Уақытша Сібір үкіметі тағайындаған комиссарлар қарауында болсын, оларды басқару Алашорда үкіметімен келісіле отырып жүзеге асырылсын.

3) Ақмола, Семей және Торғай облыстарындағы ортақ мекемелерді басқару ісінде Сібір үкіметі Алашорда үкіметімен келісе жүзеге асырсын.

4) Алашорда қазақ халқының билік органы ретінде мойындалсын. Ондағы ұлттық ұйымдар тек Алашордаға бағындырылсын. Ол салық жинауға, сот ұйымдарын құруға, ұлттық жұмыстарды жүргізуге толық құқылы Алашорда тез арада земстволарды қайта қалпына келтіруі керек.

5) Қазақ армиясы Уақытша Сібір үкіметінің армиясымен бірге Сібір автономиясымен қатар Алаштың аумағын қорғайды; қазақ армиясын құру ісімен Алашорда айналысады; қазақтардың ұлттық армиясы аумақтық негізде құрылады; біртұтас федеративтік армия құрылғанға дейін қазақ армиясы Сібір армиясы үлгісінде басқарылады; Уақытша Сібір үкіметі қазақ армиясын қару-жарақпен, әскери киіммен, азық-түлікпен және нұсқаушылармен қамтамасыз етеді; әскери істі алып кету үшін Алашорданың жанынан Әскери басқарма құрылады; қазақ армиясының басшысын Алашорда үкіметімен келісе отырып Сібір үкіметінің әскери қолбасшысы тағайындайды» [5, 11 п.].

Уақытша Сібір үкіметі Алашордамен байланыс орнату жөніндегі шешімді бекітуді Сібір облыстық думасының үлесіне қалдырды. Осы шешімді бекіту қаралып жатқанда Сібір облыстық думасына Алашордадан бір өкіл баруы керектігі жөнінде Ә. Бөкейханның атына Омбыдан арнайы жеделхат жіберілді. Осыдан соң Ә. Бөкейхан Алашорда үкіметі атынан Томскідегі Сібір облыстық думасына А. Тұрлыбаевты арнайы мандатпен аттандырды. Ол А. Тұрлыбаевқа Сібір облыстық думасында Алашорда үкіметінің мүддесін қорғауды табыстады.

Сол тұста Алашорда үкіметі мен Уақытша Сібір үкіметі арасындағы байланыс әскери мәселеде орныға түсті. Алашорданың әскери бөлімінің меңгерушісі Х. Тоқтамышов Уақытша Сібір үкіметінің Соғыс министрінің атына «Алашорда үкіметі Уақытша Сібір үкіметімен бірге большевиктерге қарсы күресуге ұйғарым жасап, елді Құрылтай жиналысына жеткізуді көздейді. Алашорда үкіметі қару-жарақтың жоқтығына және қаражаттың тапшылығына қарамастан өз армиясын құруға шешім қабылдады. Алашорда Уақытша Сібір үкіметінен қазақ армиясын құруға нұсқаушылар жіберуді және қару-жарақ беруді сұрайды», - деген мазмұндағы хат жолдай отырып, Алашорда үкіметінің 4 полктен тұратын бір атты дивизия және бір артиллериялық дивизион құруды жөн санап отырғанын мәлімдеді. Сонымен қатар Х. Тоқтамышев Уақытша Сібір үкіметіне қазақ әскеріне қатысты бірнеше шарттарын алға тартқан болатын. Х. Тоқтамышевтің Алашорда үкіметі мен Уақытша Сібір үкіметімен өзара байланыста қазақ армиясының өзіндік дербестікке ие болуды және кеңестік билікке күресте Уақытша Сібір үкіметінің бірге әскери қимылдар жасауды қолдағанын әрі осы Уақытша Сібір үкіметінің қолдауына сүйеніп, қазақ армиясын қару-жарақпен қамтамасыз етуді көздегені осы ұсынған шарттарынан білуімізге болады.

Сібір облыстық думасы Уақытша Сібір үкіметінің Бұратана халықтар ісі жөніндегі ережесінде Сібірдегі жергілікті халықтар 1917 жылғы ақпан революциясының принциптері негізінде автономия алуға құқылы екендігін атап көрсетті. Ережеге сәйкес Уақытша Сібір үкіметінің Бұратана халықтар ісі жөніндегі министрлік Сібірдегі жергілікті халықтардың сонымен қатар қазақтардың халық ағарту ісі, жер мәселесіне, дініне және т.б. қатысты жайттарды қарастырып, оларды сол халықтардың мүддесі тұрғысынан шешуге атсалысып, олардың автономия алуына қолғабыс жасауы тиіс болды. Ереже бойынша Бұратана халықтар ісі жөніндегі министрлік алдымен Сібірдің жергілікті халықтарының территориялық бөлінісін айқындап алып, ол жөнінде Уақытша Сібір үкіметіне ұсыныс түсіруі керектігі де назардан тыс қалмады.

Осылайша Сібір облыстық думасының жүргізіп отырған шешімдері Алашорда үкіметі мен Уақытша Сібір үкіметі арасында жарасымды байланыстың нығая түсуіне игі ықпал жасады. Мұндай жағдай Сібірдегі бурят, якут секілді өзге де халықтардың ұлттық ұйымдарына да тән болды. Олар Уақытша Сібір үкіметіне қолдау танытып, онымен тығыз қарым-қатынас жасауын қарқынды түрде жүргізе бастады. Бірақ араға көп уақыт салмай, Томскідегі Сібір облыстық думасының төрағасы И.А. Якушев пен Омбыдағы Уақытша

Сібір үкіметінің төрағасы П.В. Вологодский арасында келіспеушіліктер орын алып, бұл Сібір облыстық думасы мен Уақытша Сібір үкіметі арасында текетіреске ұласты. Бұл жағдай Уақытша Сібір үкіметінің біртіндеп әлсіреп, халықтық қолдаудан ажырай бастауына әкеліп соқты. Сонымен қатар Сібірдегі жергілікті халықтың және Алашорда үкіметі мүшелерінің Уақытша Сібір үкіметімен бірге әрекет етуіне өзіндік кері әсерін тигізді. Уақытша Сібір үкіметінің өзінде де ішкі қайшылықтар 1918 жылдың қыркүйек айына қарай өріс ала түсті. Уақытша Сібір үкіметінің алғашқы төрағасы П.Я. Дебер өз кезегінде П.В. Вологодский төрағалық еткен Уақытша Сібір үкіметін мойындаудан бас тартты. П.Я. Дебер Владивостокта алғашқы Уақытша Сібір үкіметінің мәжілісін өткізіп, П.В. Вологодский төрағалық еткен үкіметті заңсыз деп тануды ұсынды. Өз кезегінде П.В. Вологодский да «ендігі жерде Сібірде Уақытша Сібір үкіметінен басқа үкімет жоқ», – деген мазмұндағы декларация жариялады. Осылайша, Уақытша Сібір үкіметінің өзінде Владивостоктағы және Омбыдағы екі орталық қалыптасты. Әр орталық өзін заңды билік болып табылатындығын негіздеуге күш салып, өзара ымыраға келе алмады [6, 22-23 бб.].

Осындай дау-дамай өрши түскен кезде, П.Я. Дебер өз өкілеттілігін тоқтататынын мәлімдеп, орнын эсер И.А. Лавровқа босатты. И.А. Лавров болса 1918 жылы қазан айында Владивостоктағы орталықты тарады деп мәлімдеп, Бүкілресейлік Уақытша үкіметті, яғни Уфа директориясын мойындайтындығын білдірді. Мұның артынша, 1918 жылы 3 қарашада Омбыдағы П.В. Вологодский Сібірдегі барлық билікті Бүкілресейлік Уақытша үкіметке беретіні жөніндегі декларацияға қол қойды. Бұл жағдай Алашорда үкіметінің Уақытша Сібір үкіметінің қолдауына сүйеніп, Алаш автономиясын жария етеміз деген үмітінің ақталмауына әкеліп соқты.

Уақытша Сібір үкіметінің соңғы әрекеттерінің бірі Бүкілресейлік Уақытша үкіметпен бірге 1918 жылы 18 қараша күні Сібірге Жоғарғы билеуші ретінде А.В. Колчакты сайлауға атсалысуы болды. Уақытша Сібір үкіметінің орнына келген Колчак үкіметімен де Алашорда үкіметі байланыс орнатып, большевиктік билікке қарсы тұруға әрекеттенді. Алайда, большевиктердің 1919 жылға қарай күш алуымен Семей, Торғай және Ақмола облыстарында колчактық билікке қарсылық танытушылар легі арта түсті. Колчактың большевиктер тегеурінімен Омбыны және Томскіні тастап кетуімен бұрынғы Сібір облыстық думаға мүше болған өкілдер арасында Сібір құрылтай жиналысын шақырып, Уақытша Сібір үкіметін қайта құруға шақырушылар да бой көрсете бастады. Бұған Уақытша Сібір үкіметінің алғашқы төрағасы П.Я. Дебер де үн қатып, Бүкілресейлік Құрылтай жиналысын кеңестік биліктен заңды орган ретінде тануды талап етті. Ол өзінің бұл ойын жүзеге асыру үшін Алашорда үкіметімен байланыс орнатуға талпынды. П.Я. Дебер осы мақсатта барлық ұлттық автономияға ие болуды жақтағандарға арнап үнпарақтар да таратты. Оның мұндай әрекеті кеңестік биліктің Сібірде толық орнығуына байланысты нәтижелі бола қоймады [7, 82-83 бб.].

Жалпы қорыта айтқанда, Алашорда үкіметі Алаш автономиясын жариялауда Уақытша Сібір үкіметімен байланыс орнату өзіндік игі ықпалын тигізеді деп санап, осы бағытта бірақатар талпыныстар жасады. Сөйтіп, өзінің демократиялық күштер жағында екенін аңғартты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бөкейхан Ә. Таңдамалы. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1995. – 428 б.
2. Якушев И.А. Очерки областного движения в Сибири // Вольная Сибирь. – 1928. – №3. – С.19-28.
3. Шиловский М.В. Сибирский представительный орган: от замыслов к трагическому финалу (январь – ноябрь 1918 г.) // Сибирь в период гражданской войны. – Кемерово: КГУ, 1995 – 368 с.
4. Плотникова М.Е. Роль Временного Сибирского правительства в подготовке контрреволюционного колчаковского переворота в Сибири // Труды Томского государственного университета. – 1964. – Т. 167. – С. 42- 61.
5. ТОА (Томск облыстық архиві). Р-72-қ., 1-т., 5-іс.
6. Соловейчик А.С. Борьба за возрождения на Востоке. – Ростов на Дону, 1919. – 202 с.

Джанпеисова М.М.,
к.и.н., доцент
Кайдарова Д.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

К ВОПРОСУ О КИНО КАК ИСТОРИЧЕСКОМ ИСТОЧНИКЕ

Новации исторической науки за последние полвека, когда историки «успешно ассимилировали достижения других дисциплин» и она «превратилась в многоквартирный дом со множеством дверей и переходов» [1, с. 286-287], представляют собой сегодня значительный методологический прорыв, что значительно расширяет содержание исторических исследований. Они помогают охватить историю социальных структур, историю коллективных ментальностей и эволюцию взаимоотношений общества с окружающей средой во всей ее совокупности. Исследование коллективных ментальностей, основанное на антропологическом подходе, позволяет раскрыть много измерений ритуалов и символов, выражающих сложный комплекс культурных ценностей. Британский историк Джон Тош отмечал, что они отражают целостность мышления и поведения, которые в конечном итоге оказываются цементирующим элементом общества и, что «культурологическое прочтение крайне насыщенных по содержанию конкретных фактов «плотным описанием» (термин введенный американским антропологом Клиффордом Гирцем)..... – становится окном в целую культуру» [1, с. 252]. Ценность антропологического подхода связывается и с тем, что он требует обоснованного уважения к культуре людей прошлого и готовность увидеть мир их глазами. И здесь для исторической науки раскрывается новый путь исследования, когда акцент переносится с индивидуальных проявлений на коллективное поведение в контексте его культурной значимости.

Исследование социальной и культурной жизни человека и общества сегодня невозможно представить без опоры на визуальные источники. Социологи, которые стояли у истоков нового направления – визуальной истории, много информации привнесли в историю о нравах различных эпох через фрески, иконы, картины, фотографии и кино, тем самым усилив визуальное мироощущение культурной памяти. После долгого неприятия историками кино, как исторического источника, наконец, приходит понимание, что «соединение кинематографа и истории позволяет наблюдать многочисленные точки взаимодействия, когда история рассматривается как описание нашей эпохи, как интерпретация становления общественных формаций: во всех этих вопросах пути истории и кино пересекаются» [2, с. 47]

Такая своего рода «историографическая революция» в исторической науке, как отмечено было выше, началась со второй половины XX века. Истоки ее непосредственно связаны с деятельностью третьего поколения ученых школы «Анналов». Среди основателей подхода к кино, как визуально-вербальному творению (и что оно может быть историческим источником) из среды западных историков выделяют Марка Ферро (1924 г) – французского историка, специалиста по истории Европы, России, СССР и кино, ученого секретаря журнала «Анналы» в 1964-1969 гг. Ему принадлежат первые инновационные исследования относительно кино и его образов, раскрывавших культурно-исторический контекст определенного времени. М. Ферро утверждал, что кино выступает, прежде всего,

как фактор истории, предстает (в первую очередь) в качестве инструмента научного прогресса. Он определял фильм как «продукт культуры, связанный с обществом, которое его производит, с обществом, которое его получает и потребляет.как у любого продукта культуры, у каждого фильма есть своя история со своей сетью личных взаимоотношений, своим хорошо установленным положением вещей и людей, с огромным разрывом между слиянием одних и незаметностью других... Наконец, фильм является как бы симптомом движения истории. Если задуматься над проблематикой «кино и история», то следует принять во внимание две оси, которыми являются историческое прочтение фильма и кинематографическое прочтение истории... Фильм доказывает, как в художественном варианте, так и не в художественном, что благодаря народной памяти и устной традиции кинорежиссер может вернуть обществу историю, которой его лишила государственная машина» [2, с. 48-49].

М. Ферро предложил, учитывая специфику репрезентации прошлого на экране, изучать кинематограф с точки зрения разных подходов. Во-первых, выяснение содержания кинодокумента на предмет того о чем он, что нового о прошлом мы узнаем и в какое время он создан. С другой стороны, – какое место в социокультурной и политической жизни общества занимают кинофильмы на разных этапах своего существования. Современные исследователи кино выделяют предложенную М. Ферро методику изучения кино как исторического источника, которая позднее была дополнена другими: анализ материала фильма – изучение угла и ракурса съемки, монтаж, анализ переходов от крупных к дальним планам, четкость изображения и освещенность, исследование степени интенсивности событий, анализ контрастности пленки. Анализ содержания кадров включает идентификацию костюмов, предметов, интерьеров, которые совпадали бы с представленной эпохой. Далее, сопоставление внешней критики, имеющих отношение к фильму – данные об авторе, о фирме, выпустившей фильм, условия производства и проката и др. [3].

В современных исторических исследованиях, основанных на антропологических подходах, можно проследить, что ее авторами выработаны общие принципы анализа фильмов: исследователь-историк должен быть знаком с основами теории искусства, знать законы жанра кино; достоверность фильма в истории людей и реальным событиям прошлого; большой интерес представляют картины, в содержании которых зрителем улавливаются элементы истории, которые ощущаются, что называется «между строками», когда камера говорит больше; кинофильм может предстать как «контр-история», как альтернативный ход исторического дискурса; следует учитывать, что не существует идеологически нейтрального фильма и исследователь должен распознать ее либо в открытой, либо в завуалированной форме; в фильмах раскрываются не только факты, но более сложные схемы идеологических установок и культурных предпочтений исторического времени; наконец, фильм на экране посредством визуально-вербальных образов представляет определенное видение истории, определенный вариант ее интерпретации [4, с.23].

Кино как фактор истории становится искусством, его создатели входят и остаются в истории своими фильмами. Кино своими яркими образами и зрелищностью, доступностью играет колоссальную роль на представления людей об истории, о своем прошлом. Ставшее культурным явлением, кино уже в начале XX века впечатлило массовое сознание производством фильмов-эпопеи, которые отличаются мифологичностью в показе ушедших фактов истории, отвечающие предпочтениям социума на свое прошлое, и в силу этого рассчитанные на коммерческий успех. Если обратиться к примерам, то это были европейские картины, начиная с вышедшего в 1908 г. итальянского фильма «Последний день Помпеи» и других. Но первенство в производстве подобных фильмов было быстро перехвачено Америкой, страной больших возможностей. Америка впервые познакомилась с техническим новшеством из-за океана в сентябре 1895 г. на ярмарке в Атланте, на которой публике был представлен «Витаскоп» – машина,

проецирующая изображения с эластичной пленки на экран. В следующем году он появился в Нью-Йорке, в 1907 году в Лос-Анджелесе. Благодаря новизне и дешевизне, кинематограф собирал толпы, показывая все, что угодно. К началу 1920-х гг. в Лос-Анджелесе было уже 760 студий и не менее 80% кинокартин всего мира появлялось на свет в предместье Лос-Анджелеса – Голливуде [5, с. 586]. Талант и гений первых американских деятелей от кинематографа Д.У. Гриффита (1875-1947) и его оператора Билли Битцера проявился в том, что они простое средство увеселения смогли превратить в глубокий и выразительный жанр, в средство выражения фундаментальных человеческих ценностей. В 1913-1915 гг. Д. Гриффит работал над первым эпическим произведением американского кинематографа «Рождение нации». Премьера фильма имела громадный успех, описывают очереди людей, тянувшихся в несколько кварталов, чтобы выложить за билет, неслыханные по тем временам 2 доллара, хотя реакция зрителей на ее содержание и не была однозначной [5, с. 588]. Этот фильм дал жизнь кино как коммерческому искусству (на заре кинематографа), представив американскую форму мифологии и бытописания. В последующем голливудские фильмы сделали главной темой саму Америку. В свою очередь, массовую американскую культуру XX века теперь невозможно представить без уникального голоса ее кинематографа, наравне с прессой и музыкой, сплотившего страну, в которой читали одни и те же статьи, напевали одни и те же мотивы, смотрели одни и те же фильмы [5, с. 591].

В настоящее время художественные, пропагандистские, документальные, рекламные кино – все они заняли свои прочные ниши в мировом социополитическом и культурном пространстве. Аудиовизуальные средства кино оказывают оперативное воздействие на социальное и культурное самосознание общества и коллективную память. Высокий уровень влияния кинематографа обосновывается тем, что разнообразная многомиллионная зрительская публика через него накопила знания об исторических событиях, явлениях, о своих героях и политических лидерах. К тому же власти в любой стране стремятся поставить кино на службу официальной идеологии. Наконец, следует признать новаторский вклад признанных кинорежиссеров в глубокую и оригинальную интерпретацию истории. Таким образом, кинематограф стал актуальной данностью современной эпохи. Историческая наука не может полностью отстраниться от своего времени, она только обогащается, откликаясь на актуальные проблемы, при этом сохраняя приверженность принципам историзма, когда историческое сознание должно превалировать над социальной потребностью. Достоинство этого принципа в результате – более четкое осознание возможностей, заложенных в сегодняшней ситуации.

К истории и кино Казахстана. Если говорить о кино, то ее истоки в Казахстане отмечены первыми фактами киносеансов летом 1910 г. в Верном, появлением первого летнего кинотеатра в Кокшетау. Также обнаружен любопытный факт из биографии Алиби Джангильдина, который во время своего кругосветного путешествия (1908-1912), приобрел в Турции киноаппарат и несколько кинофильмов. По возвращении, в аулах родных Тургайских степей он показывал фильмы о жизни Турции, о странах Европы [6, с.53].

Серьезная база казахстанского кино сформировалась в советский период как яркая часть солидной кинематографической отрасли большой страны. Художественные и документальные кино сыграли немаловажную роль в развитии культуры казахского народа и оказали влияние на рождение и развитие национального киноискусства республики. В условиях современного Казахстана для отечественной истории актуальным является изучение истории развития науки, образования и культуры. В русле этого приветствуется активное использование информационно-эвристического ресурса кинофото документов, начата реализация проекта «История Казахстана в кинофото документах (XX век)». Ожидается, что рассмотрение впервые этих видов документов в качестве исторических источников, а также, как своеобразного продукта культуры, содействует обновлению подходов исторических исследований при изучении

прошлого страны. Для решения этих задач имеется богатейший фонд кинофотодокументов: фильмы, журналы, спецвыпуски, сюжеты, хранящиеся в архиве, составляют уникальную кинолетопись Казахстана. Это более 30 000 единиц хранения [7, с.15].

Список литературы

1. Тош Джон. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. М., 2000. - 296 с.
2. Ферро М. Кино и история //Вопросы истории.-1993. - №2.
3. См.:https://studme.org/43722/istoriya/kinodokumenty_kak_istoricheskiy_istochnik); Слесарчук В.А. Советский художественный кинематограф как источник: к методологии изучения //Filo Ariadne. 2018.-№4 <http://filoariadne.esrae.ru/14-251>
4. [Волков Е.В., Пономарева Е.В. Игровое кино как источник для культурной памяти. //Вестник ЮУрГУ.-2012.-№10\(269\).](#)
5. [Осборн Роджер. Цивилизация. Новая история западного мира. М., 2018. – 768 с.](#)
6. [Поляков В. Казахстан и Крым в судьбах одной семьи. //Манги ель. -2013.- 9 сентября.](#)
7. Абжанов Х. Флагман отечественной исторической науки: вершины впереди. //Отан тарихы. – 2012. - №1.

Еслямова А.З.,

г.ғ.м, аға оқытушы

Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)

ЖӘДИДТІК ҚОЗҒАЛЫС ЖӘНЕ «ЖАҢА ӘДІСТЕГІ» МЕКТЕПТЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ (XIX Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ МЕН XX Ғ. БАСЫ)

XIX ғасырдың екінші жартысында түркі тектес халықтардың барлығы дерлік отарлық езгіде болды. Түркі халықтарына отарлық құрсауын кигізген сол тұстағы екі алып империя Қытай мен Ресей мемлекеттері еді. Бұлардың біріншісінде сол тұста отарлық езгіге қарсы қарулы көтеріліс жүріп жатса, екіншісінде ұлт-азаттық күрестің ондай түрі аяқталып, енді екінші кезеңі басталды. Бұл кезең жәдидтік қозғалыстың дүниеге келуімен сипатталады [1,12].

Жәдидтер туралы мәселе осы уақытқа дейін аз зерттелген жоқ. Сол кезде өмір сүрген және жәдидтік қозғалыстың көрнекті өкілдері болған И. Гаспралы, М. Бехбуди, Мүнәууар Қары, С. Фитрат және Ф. Ходжаев еңбектерінен жәдидшілдіктің негіздерін жан-жақты түсінуге болады. XX ғасырдың 20-шы жылдары жәдидтік қозғалыс туралы сол кезеңге дейін қалыптасқан көзқарасқа марксизмге «негізделген» шовинистік-идеологиялық шабуыл басталды. П.Г. Галузо өзінің «Жәдидтер деген кімдер болады?» атты мақаласында Ф. Ходжаев еңбектерін сынға алады. 1927 жылы жәдидшілдікті дәріптеген ұлтшылдығы үшін партия съезі трибунасынан айыпталған Ф. Ходжаев, кітабын екінші рет басып шығаруға мәжбүр болды. Осыдан соң жәдидтерді тар шеңбердегі ұлттық буржуазия өкілдері ретінде қаралған Б.Г. Гафуровтың, А.М. Богоутиновтың, И.М. Брагинскийдің, С.Г. Батыевтің және тағы басқалардың еңбектері жарық көрді.

Жәдидшілік қозғалысты зерттеу 1980-ші жылдардың соңында жаңа кезеңге көтерілді. Өзбекстан ғалымдары А.М. Худайкулов, Ғ.М. Махмудов, С.М. Хиджабова және тәжік ғалымы Н.У. Гафаровтар жәдидшілдікке қатысты диссертациялар қорғады. Ал Қазақстандағы жәдидшілдік туралы мәліметтерді Т. Жұртбай [2,18-25], С. Шілдебай

мақалаларында [3,148-152] және С. Рүстемовтың диссертацияларынан [4,179] табуға болады.

«Жәдид» деген араб тілінен аударғанда «жаңа әдіс» деген ұғымды білдіреді. Жалпы жәдидшілдік қозғалыс XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Ресей империясындағы түркі тілдес мұсылман халықтары арасында өріс алған қоғамдық-саяси және мәдени-ағартушылық қозғалыс. Жәдидшілдіктің негізін салушы Исмаил бей Гаспралы (1851-1917) қазіргі Украина құрамындағы Қырым автономиялық республикасының Ялта ауданының Гаспра кентінде кедейленген ақсүйек отбасында дүниеге келген. Бақшасарай қаласындағы мұсылмандық мектепте білім алып, 1865-1866 жылдары Мәскеудегі кадет корпусында оқиды. 1867-70 жылдары Қырымдағы «Занджерли» медресесінде ұстаздық етті. 1971-75 жылдары саяхат жасап, Исмаил бей Еуропада, Египетте, Түркияда, Үндістанда, Түркістанда болды. Ол 26 жасында шетелдегі сапарынан Ресейге қайта оралып, ұлт қозғалысына іргетас қалайды. Ұлттық езгіден шығудың бір жолы ұлтшылдық деп шешкен И. Гаспралы алдымен мектепті түзеп, ұлтшылдық тәрбиесін мектептен бастау керектігіне баса назар аударады. Түркі тілдес мұсылман халықтарының мәдени бірігуінде ол алдымен араб алфавитін түркі халықтарының тіліне лайықтап, дыбыстың естілу ерекшеліктеріне сәйкес бір ізге түсірілген жазу «усул – жәдидке» көшуді ұсынады [4, 26]. Осы мақсатын орындау жолында И. Гаспралы өзінің газетін шығарып, беделі елге танылды. Бұл туралы С. Шілдебай былай деп жазады: «Тілде, істе және көңілде бірлік» ұраны көтерген «Тәржіман» («Аудармашы») газетін 1883-1914 жылдар аралығында өзінің туған қаласы Бақшасарайда 32 жыл бойы шығарады [2, 149]. Біз қарастырып отырған кезеңде барлық Түркі тектес халықтардың арасында кең таралып, дәл «Тәржіман» газетіндей беделге ие болған басылым жоқ. Рухани бостандық пен ұлт-азаттық рухты, адамзатқа ортақ иелікті насихаттағаны үшін Исмаил бей 1910 жылы Нобель сыйлығына ұсынылды. Бірақта «массондар ложасы» мен римдік миссионерлердің шовенистердің кесірлі кедергісінің нәтижесінде сыйлық берілмеді [2,149].

Ағартушылық сипатта жүргізілген жәдидтік қозғалыс қоғамдық өмірдегі рухани тоқыраушылықты сынға алып, оны жаңғыртуды көздеді. Жәдидшілдік патша үкіметіне қарсы бағытталды. Түркі халықтарының ерікті әрі өркениетті болуын қалады. Мұсылмандық хадими (ескіше) мектептердегі ғасырлар бойы сақталып келген оқу-тәрбие жұмыстарының жүйесін қайта құруды ұсынып, ілгерішіл бағыт ұстанды. «Жаңа әдістегі» мектеп медреселердің дамуына татарлар ұлттық буржуазиясы ықпал жасады. Олар мешіт-шіркеулерге қызметкерлер дайындауға емес, керісінше капиталистік қатынастардың енді-енді дамып келе жатқан шағын өнеркәсіп және сауда жұмысшыларының пайда болуына, дамуына қызығушылық білдірді. XX ғасырдың басында мұсылман мектеп медреселерге жаңа өзгерістер ене бастады. Ондай оқу орындары «жаңа әдістегі» мектептер мен медреселер. Бұл туралы Н. Сабитов былай деп жазады: «Мектеп медреселерде «жаңа әдіске» көшу ағымы Қазақстанда XX ғасырдың бірінші онжылдығында басталды. Бұл ағымды жақтаушылар қатарында Қазан, Орынбор, Бұқара және тағы басқа қалаларда «жаңа әдістегі» мектеп-медреселерде білім алған моллалар мен мұғалімдер болды» [5, 28]. Алғашында мұндай оқу орындары Қазақстанның үлкен қалаларында ашылып, кейін елді-мекендерге де тарады.

«Қазақстанның: Верный, Семей, Ақмола, Петропавловск, Қостанай, Орал, Ақтөбе және басқа да қалалардағы ескіше әдістегі (Хадеми Е.А.) мектептер «жаңа әдістегі» мектептерге айнала бастады. Ал ауылдық жерлерде мұндай өзгерістер баяу жүрді, өйткені ауылдық жерлердің өзіндік ерекшеліктері (ыдыраушылық, көшпелі және жартылай көшпелі өмір салты) болды» [5, 28].

«Жаңа әдістегі» мектептер жаңа оқулықтарды пайдаланды. Алғашында татар, кейін қазақ оқулықтары пайда болды. Мысалы, «Қазақ алифбасы» («Қазақ тілінің әліппесі»). Ал И.Гаспралы « жаңа әдістегі » мектептерге арнап «Хаваджа субьян» («Оқытушы»), «Краед

турки» («Түрік хрестоматиясы»), «Рахбер муалими» («Мұғалімге басшылық») атты бірқатар оқу құралдарын жазып шығарды [11,629].

Жадидтік қозғалыс солтүстік өңірде де насихатталған болатын. Бұл идеяны ағартушы, мұсылманшылықтың шапағатын жоюға бүкіл өмірін арнаған Науан Хазірет бірден қабылдап, оны Көкше жеріне іске асыру жұмысымен айналысты. Наурызбай Таласұлы, халық арасында Науан Хазірет деп аталған. Ол 1843 жылы Баратай ауылының маңындағы Жылкелді өңірінде Талас Құтболатұлының отбасында дүниеге келген. Шыққан тегі Қарауыл руының Есенбай – Шұнғырша тармағынан. Жастайынан зерек Наурызбай ауыл молдасынан хат кейін Қызылжар медресесінде оқуын жалғастырады. Оны үздік оқып бітірген соң, ол ерекше дарынды түлек ретінде сол кездегі діни жоғарғы оқу орны Бұхар медресесіне жолдама алады. Он бес жыл оқып, медресені де үздік бітірген Наурызбайды медресе ғалымдары мұсылман дін орталығы болған Бағдат шаһарына жібереді «Онда ол ұстаздық етеді. Бірақ жоғарғы білімді имамның жоқтығын тілге тиек етіп, Наурызбайды еліне қайтаруды өтінеді. Бұл өтініштері орындалып, ол еліне қайтарылады» [1, 6].

1886 жылы көптеген адамдардың сұрауымен облыстық діни басқармасы Науан Хазіретті Көкшетау мешітіне имам қылып тағайындайды [6]. Бұл қызметіне кіріскеннен кейін жаңа имам халықтың оқу-ағарту ісімен әсіресе, қазақ балаларының білім алуын үнемі қадағалап отыруымен айналыса бастады. Ол діни әдет-ғұрыптарды ретке келтіреді және көрші ояздардағы мешіттермен тығыз байланыс орнатады. Сол кезде Көкшетау қаласында халықтың жинаған қаржысына мешіт салынады. Кейін мешіттің жанынан интернаты бар медресе ашады. Медреседе діни дәріспен қатар зиялы білім беру ісі де қолға алынды. Оқушылар оқу мен есептеуді, араб, орыс тілдерін үйреніп, Абай өлеңдерін жаттап, Біржан мен Ақан әндерін айтқан. Әсіресе, шығыс әдебиеті оқылғандығы туралы мына бір деректі келтіруге болады: «Ояз бастығының бұйрығымен мектеп-интернатта жүргізілген тінту кезінде, оқушылардан шығыс ғұламалары Фердасуи, Науан, Саади, Низами және тағы басқалардың кітаптары тартып алынған» [1, 209].

XX ғасыр басындағы мұсылмандық қозғалыс – бұл патша үкіметі күтпеген ұлттық езгідегі мұсылман халықтарының көрінісі еді. Қазақ елінің ұлт-азаттық жолындағы күресінде өзіндік із қалдырды. Мұсылмандық қозғалысқа атсалысқан зиялылар, қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуға, тәуелсіздік пен еркіндік іздеген елдің мұратына жету жолында күрескен болатын.

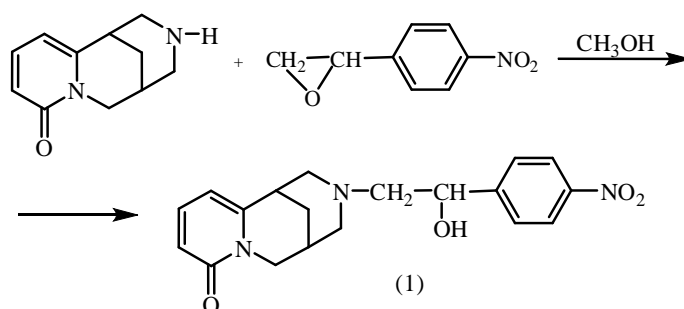
Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абуев К.К. Науан Хазірет. Көкше арыстары. – Көкшетау, 2001.
2. Жұртбай Т. Маржани мен Абайдың тоғысар тұсы //Абай, 1995, № 3.
3. Шілдебай С. Жәдидтік қозғалыс хәм қазақ қоғамы // Отан тарихы, 1999, №4
4. Рүстемов С. XX ғасырдың басындағы Қазақстанның қоғамдық-саяси өміріндегі мұсылмандық қозғалыс: тар.ғыл.кан.дисс. – А, 1997.
5. Сабитов Н. Мектебы и медресе у казахов. – Алма-Ата, 1950.
6. ҚР ОМА 369-қ, 1-т, 4903-іс, 183-б.

**Жасымбекова А.Р., Мукушева Г.К.,
Нуркенов О.А., Нурмаганбетов Ж.С.,
Мажитов А.С.
г. Караганда (Казахстан)**

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСТРАНСТВЕННОГО СТРОЕНИЯ 1- N-НИТРОФЕНИЛ-2- ЦИТИЗИНИЛЭТАНОЛА

Значительный интерес как в химическом, так и в фармакологическом отношении представляют аминоканолы, имеющие как минимум два реакционных центра. В данном разделе изложены результаты исследования взаимодействия ряда алкалоидациитизина N-нитрофенилоксираном, протекающего с образованием соответствующего вторичного β-аминоспирта (1) – в известной степени близких аналогов эфедриновых алкалоидов и холина $[\text{HOCH}_2\text{CH}_2\text{N}^+(\text{CH}_3)_3] \text{OH}$ [1]. Химическое строение синтезированного соединения (9) несколько напоминает молекулу ацетилхолина, с той лишь разницей, что у них, как правило, вместо четвертичного атома азота имеется третичный, а β-оксиэтильная часть «утяжелена» различными группировками. Известно [1], что наличие в холинолитике третичной аминогруппы придает его молекуле липодорастворимость и способствует, таким образом, проникновению вещества в центральную нервную систему.

Основные закономерности реакций предельных α-окисей с аммиаком и аминами установлены в классических работах К.А. Красусского [2] и, в зависимости от соотношения реагентов и температурных условий, продукты реакции могут быть различными.

Согласно результатам спектральных анализов, взаимодействие цитизина с окисью N-нитрофенилэтилена идет со стороны наименее замещенного атома углерода эпоксидного цикла, так как это положение наиболее доступно для нуклеофильной атаки, в результате чего и образуется соответствующее вторичное гидроксисоединение (1).

Данные ТСХ и ЯМР¹H спектроскопии показывают, что процесс протекает регио- и стереоселективно с образованием только одного продукта. Установлена необходимость присутствия протонодонорных компонентов в реакционной среде, оказывающих каталитическое влияние на протекание процесса, так как реакция идет через образование промежуточного оксониевого соединения, которая более реакционноспособна, чем исходная окись [2]. Установлено, что наибольший выход целевого продукта образуется в спиртовой среде, т.е., по-видимому, для окиси n-нитрофенил-этилена реализуется механизм общего кислотного катализа. Естественно, что вторым фактором, влияющим на выход конечных продуктов, является основность аминов: увеличение основности облегчает реакцию раскрытия цикла.

Полученный аминоканол (1) представляет собой кристаллическое вещество, растворимое в спирте, ацетоне, бензоле (при нагревании). Строение β-аминоспирта (1) доказано методами ИК, ЯМР¹H спектроскопии.

В ИК спектре соединения (1) отсутствует полоса поглощения эпоксицикла в области 840-940 см⁻¹, но имеет место широкая полоса в области 3350-3480 см⁻¹, характерная для гидроксильной группы, валентные колебания NO₂-группы проявляются в области 1370-1340 см⁻¹.

При анализе ЯМР¹H спектра 1-N-нитрофенил-2-цитизинилэтанола (1) установлено, что четыре группы сигналов низкого поля соответствуют протонам N-нитрофенильного фрагмента и α-пиридинового ядра. Два дублета в области 7.89 и 7.14 м.д. соответствуют орто и мета-протонам n-нитрофенильного фрагмента. Сигнал при 7.18 м.д. соответствует H₂-протонам с константой спин-спинового взаимодействия J_{HH}=7.8 Гц. Расщепленный

дублет при 6.22 м.д. соответствует Н₁-протонов с J_{HH}=9.8 Гц, а дублет при 5.97 м.д.- Н₃-протону. Сложный мультиплет в области 4.61 м.д. соответствует метиновому протону СН-ОН-фрагмента. Следующая группа линий, представляющая собой сложный сигнал в области 3.28-3.70 м.д. соответствует аксиальному и экваториальному Н₇-протону. Дублет в области 2.40 м.д. относится к метиленовым протонам СН₂-СН-группы. Группа линий в области 2.72-2.79 м.д. представляет собой сигналы от пяти протонов: протоны NСН₂-групп (4Н) и третичного протона Н₄. Третичный протон Н₆ резонирует в области 2.35 м.д. Метиленовые протоны Н₅ проявляются в виде сложного мультиплета в области с центром 1.76 м.д.

С целью однозначного установления пространственного строения аминоспирта (1) было проведено рентгеноструктурное исследование его строения. Строение молекулы 1-N-нитрофенил-2-цитизинилэтанола (1) приведено на рисунке 20. Длины связей и валентные углы в молекуле соединения (1) близки к соответствующим значениям в (-)-цитизине и (-)-метилцитизине [3].

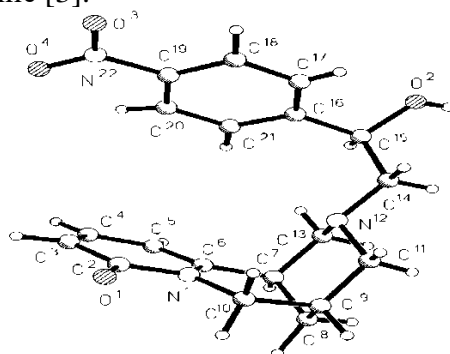

Рисунок 20- Общий вид молекулы 1-N-нитрофенил-2-цитизинилэтанола (1)

Дигидропиридиновый цикл плоский с точностью до $\pm 0.01 \text{ \AA}$, карбонильный атом кислорода O1 отклоняется от этой плоскости незначительно (на 0.06 \AA). Тетрагидропиридиновый цикл N1C6C7C8C9C10 принимает конформацию несколько искаженной софы ($\Delta C_S^8 - 5.9$) с выходом мостикового атома C8 из средней плоскости остальных ($\pm 0.03 \text{ \AA}$) на 0.75 \AA . Пиперидиновый цикл C7C8C9C11N12C13 принимает форму почти идеального кресла ($\Delta C_S^8 - 1.3^\circ$). Атом C7, C8, C11, C13 компланарны с точностью $\pm 0.01 \text{ \AA}$, а атомы C8 и N12 выходят из их плоскости на 0.73 и 0.65 \AA в разные стороны. Нитрофенильная группа лежит в одной плоскости, выход атомов из нее в среднем не превышает 0.01 \AA .

Методика получения 1-п-нитрофенил-2-цитизинилэтанола (1):

К $4,76 \text{ г}$ (0.023 моль) N-нитрофенилоксирана растворенного в 30 мл метанола при перемешивании добавили эквимолекулярное количество $4,73 \text{ г}$ ($0,023 \text{ моль}$) цитизина. Температуру реакционной смеси довели до $55-60^\circ\text{C}$ и перемешивали 5 ч . Отогнали метанол. Остаток перекристаллизовывали из бензола. Получили $5,51 \text{ г}$ ($66,4\%$ от теорет.) продукта (1) с т. пл. $202-204^\circ\text{C}$.

Таким образом, взаимодействием алкалоида цитизина с N-нитрофенилоксираном осуществлен синтез фармакологически активного β -аминоспирта. Показано, что процесс протекает регио- и стереоселективно с образованием только одного продукта.

Работа выполнена в рамках проекта №AP08855433 по грантовому финансированию Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Список литературы

1. Беликов В.Г. Фармацевтическая химия. – М.:Высшая школа,1993. – Ч.1. – С.43.
2. Красуский К.А. Исследование реакции аммиака и аминов с органическими окисями. – Киев, 1911. – С.64-69.
3. Freer A.A., Robins D.J., Sheldrahe G.N. Structures of (-)-Cytisine and (-)-N-Methylcytisine – tricyclic guinolisin alkaloids // Acta Cryst.-1987.-Vol.43.-P.1119-1122.

Игибаева А.К.,
п.ғ.д., профессор
Өскемен қ. (Қазақстан)
Забенов А.Қ.,
директорының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТИІМДІ ӘДІСТЕР

Көшбасшыларды анықтау, дамыту және оларға тәрбие беру қазіргі заманғы педагогикада өзекті болып табылады. Мектеп оқушыларының көшбасшылық қасиетін дамыту, жетілдіру – тәрбие жұмысының негізгі аспектісі. Себебі, бүгінгі қоғам мақсатқа қажырлы, кәсіби-құзыретті, рухани, тапқыр, жауапты тұлғаға мұқтаж. Сондықтан қазір шығармашылық өз тағдырын өзі шешетін тұлғаны қалыптастыруға бағытталған заңдылықтар, қағидаттар, әдістерді анықтау мәселелері өткір түрде орын алып отыр. ХХІ ғасырда Қазақстанда бүкіл әлемдік кеңістіктегідей құндылықтар жүйесінде, қоғамдық идеологияда, тұлғааралық қарым-қатынастарда біршама өзгерістер болды. Оқу іс-әрекеті мектеп жасындағы балалар үшін жетекші қызмет болып табылады, сондықтан нәтижеге жету үшін ұмтылыс, жетістіктер уәжі, әлеуметтік уәж басты мәселенің бірі. Ғылыми зерттеулерде және үйреншікті санада болашақ көшбасшыларды дайындау стратегиялық мемлекеттік міндет ретінде қабылданады.

Жоғары сынып оқушыларының жасөспірім жасында лидер тұлғасы құрылуының педагогикалық негіздерін талдау мен зерттеу мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

1. Жасөспірім шақтағы лидер тұлғасын тәрбиелеу тиімді әлеуметтену үдерісінде іске асады және «Мен тұжырымдамасының» құрылуы мотивациялық-қажеттілік аясында орындалады.

2. Лидер тұлғасын тәрбиелеу, егер жасөспірім шақта орын алса, онда ол өзі туралы идеалды бейнеге сәйкес, қоғамға деген өзіндік қажеттілік арқылы жүзеге асады.

3. Жасөспірім шақта лидер тұлғасын тәрбиелеудің педагогикалық негізін ашу барысында лидер ұстанымын анықтаушы тұлғаның психологиялық жеке-дара сипаттамаларына, тұлғаның ұйымдастырушылық қасиеттеріне баса назар аудару қажет.

Жоғары сынып оқушыларының көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруда әртүрлі әдіс-тәсілдер және технологиялар кең пайдаланады.

Осы мақсатпен сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың тиімді әдістерінің бірі – балалар лагерьлерінде тақырыптық ауысымдарды өткізу және мектептің өзін-өзі басқару белсенділерін жинау. Мұндай ауысымдар, әдетте, интерактивті форматтарды қолдана отырып, өткізіледі. Жоғары сынып оқушыларының іс-әрекетінің осы түрін ұйымдастырған кезде, оқу процесінен өзгеше атмосфера құру маңызды. Дәстүрлі дәрістерден, семинарлардан аулақ болу керек, олар көп уақытты тиімсіз алып, оқушылардың белсенділігін басады. Іс-әрекет дамып келе жатқан адамға психокоррекциялық әсер етуі керек, оқушылардың санасында «қазіргі идеал» мен нақты ұжымдардағы күнделікті іс-әрекет арасында қайшылық тудыруы керек. Ал ол болашақта адамның күнделікті өмірін жақсарту үшін белсенді реформалық іс-әрекеттің басталуына ықпал етеді.

«Көшбасшы мектебі» жобасының көшпелі ауысымының білім беру бағдарламасын ұйымдастырған кезде келесі интерактивті нысандарды ұсынуға болады: 1) іскерлік ойын, 2) кейс-әдіс, 3) тренинг, 4) ми шабуылы 5) жұмыстың пікірталас формалары. Бұл

нысандарды таңдау жоғары сынып оқушыларының көшбасшылық қасиеттерін дамыту мәселелерін зерттейтін ресейлік ғалымдар И.И. Фришман, А.Л. Уманский және т.б. жұмыстарын талдаумен негізделген [1, 2]. Көшбасшылық қасиеттерді дамыту үшін сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың бірнеше әдістері ұсынылады. Олар: тақырыптық тренингтер мен интерактивті семинарлар, мастер-кластар, іскери ойындар және т.б. Сабақтан тыс іс-шараларды ұйымдастырудың осы әдістерінің әрқайсысының ерекшеліктерін ескере отырып, қазіргі уақытта іскери ойындар танымал бола бастағанына назар аударамыз. Бұл әдіс көшбасшылық өрісін қалыптастырудың тиімді әдісі болып табылады. Зерттеушілер іскерлік ойындардың көптеген түрлерін ажыратады, мысалы, рөлдік, инновациялық, имитациялық, модельдеу және т.б. [3]. Олардың барлығында бірқатар белгілер бар:

- кез келген іскери ойын басқарылатын жүйенің болуымен ерекшеленеді;
- бірыңғай ойын кешені;
- әртүрлі рөлдерді орындайтын ойынға қатысушылардың рөлдік мақсаттарының айырмашылығы;
- өзара әрекеттесуі;
- бүкіл ойын тобында ортақ мақсаттың болуы;
- шешімдердің көп баламалығы;
- ойынға қатысушылардың іс-әрекетін топтық немесе жеке бағалау жүйесінің болуы;

басқарылатын эмоционалды стрестің болуы. Мұндай ойындардың танымалдығы, егер ол әртүрлі топтарда өткізілсе, сол ойын мүлдем ұқсамауы мүмкін. Ойын кезінде құрылған ойын кеңістігі сонымен бірге көшбасшылық өрісін қалыптастырады. Тек іскерлік ойынның барлық қағидаларының болуы ойынға оның барлық қатысушыларын қосуға мүмкіндік береді және көшбасшылыққа қабілетті ойын қатысушыларының көшбасшылық әлеуетін көрсетуге және белсендіруге ықпал етеді. Ойын – жасөспірім үшін табиғи құбылыс. Өз кезегінде ойынды ұйымдастырушы үшін ол педагогикалық сипатқа ие болады.

Сондай-ақ, бағдарлама барысында қазіргі уақытта кеңінен танымал болып келе жатқан кейс-стади әдісі белсенді қолданылды. Кейс-стади әдісті қолдану дәстүрлі педагогикалық технологияларға қарағанда айқын артықшылықтарға ие [4]. Кейс-әдіс оқытудың бір интерактивті әдісіне жатады. Бұл технологияның негізгі артықшылықтарын атап өтейік:

- нақты мәселелерді шешу дағдыларын алуға және бір проблемалық салада топтық жұмыс жасауға мүмкіндік беретін проблемалық оқыту принциптерін қолдану. Сонымен қатар, оқу процесі өмірде шешім қабылдау механизмін дамыту болып табылады және теориялық алгоритмдерді алудан гөрі өмірлік жағдайға ұқсас;

- топтық жұмыс дағдыларын алу;
- қарапайым жалпылау дағдыларын дамыту;
- презентация дағдыларын алу;
- сұрақтар мен жауаптарды тұжырымдау кезінде дәлелдеу және іскерлік қарым-қатынас дағдыларын алу.

Істі талдай отырып, қатысушылар іс жүзінде нақты өмірде пайда болған жағдайда ұқсас жағдайларда қолдануға болатын дайын шешім жобасын жасауға келеді. Оқушыда нақты жағдайларды, сондай-ақ оларды шешу нұсқаларын талдау тәжірибесінің болуы ол әзірлеген дайын шешу схемасын қалыптасқан жағдайға пайдалану ықтималдығын арттырады, неғұрлым жаһандық проблемаларды шешу дағдысын қалыптастыруға ықпал етеді.

Сондай-ақ, пікірталас технологиялары да көшбасшылық қасиеттерді дамытуда тиімді әдіс бола алады. Пікірталас – бұл өзара әрекеттесу, оның барысында қатысушылар мәселелерді талқылайды және оларға қатысты өз пікірлерін білдіреді, ал қалған қатысушылар алдында өз ұстанымдарын қорғайды. Пікірталас жасөспірімдерді даулы

мәселелерге қатысты өз позициясын анықтауға, өз пікірін қалыптастыруға, дұрыс дәлелдеу әдістерін қолдана отырып, сөздерді дұрыс құрастыруға, басқалардың ұстанымдарын мұқият тыңдауға үйретеді. Пікірталас технологияларын қолдану кейбір шарттардың сақталуын қамтамасыз етеді. Оларға мыналар жатады: дау тақырыбының болуы және осы мәселедегі көзқарастардың нақты алшақтығы, дау тақырыбы туралы білімнің болуы, сұхбаттасушыға назар аудару және оның дәлелді пікірін талдау, қарсы дәлелдерді құру кезінде талдау нәтижелерін пайдалану мүмкіндігі. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, пікірталас когнитивті құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді механизмі ретінде әрекет етеді деп қорытынды жасауға болады.

Жоғары сынып оқушылары арасында көшбасшылық қасиеттерді дамытудың тиімді әдістерінің бірі ретінде ми шабуылы технологиясы өзін дәлелдеді. Бұл технологияның мәні – топтың алдына қойылған міндеттерді шешу үшін инновациялық шығармашылық идеяларды ұжымдық түрде қалыптастыру. Мұндай технологияны қолданудың маңызды ережесі – идеяларды ұсыну процесінде кез келген сынның немесе құнды пікірлердің болмауы. Бұл жағдайда сарапшылардың рөлін команданың өзі таңдаған қатысушылардың шағын тобы алады. Миға шабуыл технологиясында бес негізгі кезең бар:

1) қойылым кезеңі: технологияның мәніне енгізу, ережелерді түсіндіру, топты жұмылдыру, проблеманы қою;

2) генерациялық кезең: идеяларды ұсынуды жүзеге асыру;

3) синтездеу кезеңі: идеяларды синтездеу және болжау;

4) сын айту кезеңі: идеяларды сынау және анықталған проблемаларды шешу үшін нұсқаларды дайындау;

5) аяқтау кезеңі: шешім қабылдау, сындарлы пысықтау, жұмыс қорытындысы бойынша жалпы топтық рефлексия. Ми шабуылы бірқатар білім беру және тәрбиелік міндеттерді шешеді: материалды игеруде шығармашылық тәсілді қолдану, теориялық білімнің практикалық дағдылармен байланысын анықтау, қатысушылардың танымдық белсенділігін жандандыру, ұжымдық ақыл-ой іс-әрекетінің тәжірибесін қалыптастыру. Психологиялық-педагогикалық ғылымда ми шабуылының көптеген түрлері ерекшеленеді, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар: көлеңкелі, кері, айналмалы, жеке, визуалды, құрылымдық, құрылымсыз. Алайда, көптеген зерттеушілер орта мектеп оқушыларының көшбасшылық қасиеттерін дамыту үшін ми шабуылының ең өнімді түрлерінің бірі – құрылымдық емес ми шабуылы екендігімен келіседі, өйткені бұл технология топтың барлық қатысушыларына идеялар мен шешімдер қабылдау процесіне тең қатысуға мүмкіндік береді.

Сонымен, осы форматтарда өткізілетін іс-шаралардың тәрбиелік мақсаты – трансформациялық көшбасшылықтың негізгі дағдыларын игеру. Жоғарыда аталған әдістер мен технологиялар жасөспірімдердің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Дағдылар ерекше мәнге ие болады:

✓ жүйелік дағдылар: мақсат қою және жоспарлау; икемділік, ұтқырлық, уақытты басқару; рефлексия дағдылары; ұйымдастырушылық дағдылар; мақсаттылық, табандылық;

✓ коммуникативтік дағдылар: уәждемелеу, шабыттандыру; коммуникабельділік; командада жұмыс істей білу;

✓ ішкі қасиеттер: өзіне деген сенімділік; эмпатия және төзімділік; өзін-өзі басқару; ішкі тұтастық (өмір жолына қатысты өзін-өзі анықтау, қалыптасқан құндылық).

Жоғары сынып оқушылары арасында көшбасшылық қасиеттерді дамытуда аталған әдістер мен технологиялар қазақстандық мектептердің тәжірибесінде кеңінен пайдаланылып, өз нәтижелерін беріп жатыр деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Фришман И.И. Игры без проигравших: результаты исследований особенностей игрового взаимодействия в детских объединениях: учеб. пособие / И.И. Фришман. – М. : Педагогические технологии, 2003. – 90 с.

2. Уманский А.Л. Игровое педагогическое сопровождение детского лидерства // Ярославский пед. вестн. – 2004. – №3 (40) – С. 77-86.
3. Иманбаева С.И., Майғаранова Ш. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. – Алматы, 2017
4. Завалко Н.А. Современные педагогические технологии. [учеб. для вузов] / Н.А. Завалко, С.Г. Сахариева. – Алматы : Эверо, 2015. – 304 с.

Карибаев Б.Б.,
т.ғ.д., профессор
Алдыбекова М.К.,
2-курс магистранты
Алматы қ. (Қазақстан)

XVIII ҒАСЫР БАСЫНДА БАТЫРЛАР РӨЛІНІҢ КҮШЕЮІНЕ ӘСЕР ЕТКЕН СЕБЕПТЕР МЕН ФАКТОРЛАР

XVIII ғасырдың басындағы қазақ мемлекеттілігінің жағдайы хандық биліктің әлсіздігімен, жүздер арасындағы бытыраңқылықтың күшеюімен және сыртқы шекараларда күші әлдеқайда мықты хандықтар тарапынан қысымның нығаюымен сипатталады [1, 89 б.]. Мәселен, қазақ даласының оңтүстік-батыс шекарасына Жайық казактарының қолдауына ие болып отырған Еділ қалмақтары, солтүстігіне Сібір казактары, оңтүстігіне Орта Азиялық Хиуа, Бұхара секілді хандықтар көз тігіп, жиі шабуылдар ұйымдастырған болса, шығыстағы шекаралық аумақта басты қауіп Жоңғар хандығының тарапынан төнді [2, 121 б.].

XVII-XVIII ғ.ғ. қазақ-жоңғар қатынастарының негізгі тенденциялары ретінде шөбі шүйгін, құнарлы жайылымдарды, су ресурстарын және екі халықтың да әлеуметтік-экономикалық өмірінде үлкен маңызға ие Ертіс, солтүстік-батыс Жетісу және Сырдария өңірлері арқылы өтетін маңызды сауда жолдарын иелену жолындағы бақталастықты атап айта аламыз [3, 144 б.].

Ұзаққа созылып, халықтың күш-қуатын әбден сарқылтқан қазақ-жоңғар соғыстары қазақ халқына өте ауыр тиді. Осы кезеңдегі халқымыздың бастан өткерген ауыртпашылығы туралы қазақ даласының ханзадасы Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов былай деп жазады: «XVIII ғасырдың бірінші онжылдығы қазақ халқы үшін өте үрейлі уақыт болды. Жоңғарлар, Еділ қалмақтары, казактар және башқұрттар әр тараптан олардың ұлыстарын талқандады, малдарын айдап әкетті және қазақтарды отбасыларымен бірге құлшылыққа алып кетіп отырған» [4, 111 б.].

XVII ғасырдан бері жалғасып келе жатқан қазақ-жоңғар соғыстарында ең алдыңғы орынға Қазақ хандығының егемендігін сақтап қалу мәселесі көтерілді. 1710 жылы үш жүздің беделді өкілдері жоңғар басқыншылығына қарсы күрес ұйымдастыру мақсатында Қарақұмда бас қосып, құрылтай өткізеді. Ел тәуелсіздігі таразыға түскен сын сағатта, халықтың топ-топ болып ыдырап, босып кетуін тоқтатып, елді бірлікке ұйыстырып, рухын көтере білген Қарақұм құрылтайының тарихи маңызы зор. Құрылтай барысында жоңғарларға тойтарыс беру туралы шешім қабылданады. Құрылтай барысында Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақ Жәнібек, Тама Есет секілді батырлар ерекше көзге түсті.

Осы жайында белгілі зерттеуші Я.Гавердовский былай деп жазады: «Күш-жігері жоқ әлсіз адамдар қоңтайшыдан рақымшылық етуін сұрауды ұсынды. Басқалары үй-жайларын тастап, бас сауғалауды жөн көрді... Бірақ сол кезеңде дипломатиялық және шешендік өнерді жетік меңгерген атақты батыр Қанжығалы Бөгенбай: «Дұшпанда кеткен кегімізді қайтарамыз, қираған ауыл мен құл болған балаларымызды көргенше, қолға қару ұстап, қасық қанымыз қалғанша күресеміз», - деп ұран тастап, құрылтайға жиналғандарды рухтандырды» [5, 66 б.]. Құрылтайға қатысушылар батыр Бөгенбайдың сөзінен кейін

рухтанып, қолдарына қару алып батырдың артынан еруге ант берді және Бөгенбайды біріккен қазақ қолына бас сардар етіп тағайындайды.

Қазақ халқы Бөгенбай батырды ардақтап «ақ түйелі аруағы бар, ақ жолды Бөгенбай» деп атаған [6, 7 б.].

Н.Г. Апполова Жоңғар хандығына қарсы күрестегі осы құрылтайдың маңызына: «Жоңғарларға қарсы күрестің осы уақытынан бастап, батырлардың рөлі күшейе түсті», - деп баға береді [7, 169 б.].

Міне, ел тағдыры таразыға түскен осындай аласапыран кезеңде Тәуке ханнан кейін билік тұтқасын қолына ұстаған қазақ хандары арасында алауыздық туындап, елдің елдігін сақтап қалу жолында батырлардың ықпалы айтарлықтай артып шыға келді. Тиісінше, сыртқы жауларға қарсы халықты жұмылдырып, бір орталықтан басқару жолында әлсіздік танытқан қазақ хандарының қоғамдағы беделі төмендеді. Енді осы айтқанымызды негіздеу мақсатында бірқатар деректерге кезек берелік. Мәселен, қазақ жүздерінің арасындағы хан билігінің әлсіздігі жөнінде 1732 жылғы М.Тевкелевтің Сыртқы істер Комиссиясына Ор өзені бойына бекініс салу және Хиуаға Әбілқайыр ханның ұлын жөнелтіп, сауда қатынасын орнату бойынша жазған хатынан да аңғаруға болады. Тарихи құжатта мынадай мәлімет берілген: «...қырғыз-қайсақтар тұрақсыз адамдар, олар өздерінің хандарынан мүлдем қорықпайды». Сондай-ақ, Кіші жүздегі өзінің хандық билігінің әлсіздігі жайында Әбілқайыр хан 1734 жылғы қараша айында императрица Анна Иоанновнаға Ор өзенінің сағасына бекініс салуды қайтара ұсынып жазған хатында да: «Мен Әбілқайыр хан, жоғары мәртебелім, сізге еш пайдам болмады. Өйткені қырғыз-қайсақ халқы менің жарлықтарымды мүлде тындамайды...», - деп ашық мойындаған болатын [8, 121 б.].

Тарихшы Е. Бекмаханов еңбегіндегі: «...батырлардың әлеуметтік рөлінің өсуіне қазақтардың алдымен жоңғарлармен, одан кейін Орта Азия хандықтарымен болған соғыстары ерекше ықпал етті. Осы соғыстардың нәтижесінде батырлар ру басшысы тізгінін қолдарына алып, қоғамдық өмірдегі жетекші тұлғаға айналды. Бұл жайында қазақтың ағартушы ғалымы Ш. Уәлиханов былай деп жазды: «Батыр – қазақ қоғамындағы сұлтаннан кейінгі ең атақты тұлға. Ол ең беделді адам, батырлардың кеңестері халық арасында үлкен салмаққа ие...» - деген жолдар да қазақ қоғамында батырлардың рөлі қандай болғанын көрсетеді.

Қазақ халқының аңыз-дастандарына жүгінер болсақ, қазақтың Тәуке ханы тұсындағы «алғашқы батыр» және ханның оң қолы найманның садыр деген тармағынан шыққан Алдияр батыр болған. Тәуке ханның билік еткен дәуренінде батырлар рөлінің күшті болғанының айғағы ретінде, хан тұрағының маңайына атақты батыр көштерінің келіп, жоңғарларға қарсы қалқан ретінде орналасу фактісін атап өтуімізге болады. Мәселен, хан ордасы орналасқан Түркістан қаласынан шығысқа қарай, Талас және Арыс өзендерінің арасында, Боралдай өзені бойында және Қаратау бөктерлерінде Орта жүздегі Найман руынан шыққан атақты Садыр Жомарт батырдың көші орналасқан. Түркістаннан оңтүстікке қарай Шыршық өзенінің бойында Найманның Матай тайпасынан шыққан Бөрте батырдың көші орналасса, Шу өзенінен солтүстік-шығысқа қарай керейлер қоныстанған.

Жоңғарлармен күрес жылдарында барлық әскери күшті мобилизациялау және ержүректік, батырлық, қаһармандық секілді бойдағы қасиеттерді сонымен ұштастыру өте маңызды болды. Мұндай қасиеттерге елінің бостандығы мен тәуелсіздігін, ата-бабасынан қалған ұлан-ғайыр жерінің амандығы мен тұтастығын сақтау үшін қасық қанын төгіп, жанын беріп күрескен халық батырлары ие болған. Қабанбай, Бөгенбай, Малайсары, Наурызбай, Шақшақ Жәнібек және т.б. батырлар ел тағдыры таразыға түскен жылдарда жауға қарсы қазақ қолын бастап шыққан [2, 136 б.].

Ұрыс алаңында ерлерімен қатар жүріп, жоңғарға қарсы күрескен қазақтың батыр қыздары да аз болмады: Абылай сұлтанның қызы Айтолқын, Қарасай батырдың қызы

Есенбике, Буланбай батырдың қызы Айбике, Қабанбай батырдың жары Гауһар мен қызы Назым батырлықтың ерен үлгісін көрсетті.

XVIII ғасырдың алғашқы жартысындағы қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымында батырлар әлеуметтік тобының рөлі мен ықпалының күшеюі ең алдымен сырттан төнген қауіп пен, сұлтандардың өзара билік үшін күресуімен және орталықтанған биліктің болмауымен тікелей байланысты. Осындай бытыраңқылық заманда ел мен жерді жау қолынан құтқару міндеті батырлар мойнына жүктелді. Бұл жайында зерттеуші Н.Г.Аполлова: «XVIII ғасырдың алғашқы жартысындағы батырлар әскери жорықтарда ғана маңызды рөл атқарған жоқ. Олар әртүрлі дипломатиялық тапсырмаларды орындайтын елшілер ретінде де белсенділік танытты. Ақсақалдар кеңесіне де белсенді түрде араласты. 30-жылдардағы феодалдық күрес кезінде берік топты құраған Бөгенбай батыр бастаған батырлар тобы қазақтардың Ресей империясының қарамағына өтуінде шешуші күш болған», - деп жазады [7, 169 б.]. Осы орайда сыртқы жаудан қорғану, елдің ішкі бірлігін сақтау сияқты күрделі мәселелерде батырлардың рөлі жоғары болды деп пайымдай аламыз.

Үмбетей жырау «Батыры ханға сай болды» деп жырлаған XVIII ғасырдағы Қазақ халқының әскери бірлестігінің негізгі ұйытқысы «дала рыцарьлары» деп аталған батырлар институты болды. Қазақ жүздерін біріктіретін мықты хан билігінің болмауы батырлар институтының барынша күшеюіне оң жағдай жасады. Бұл ең алдымен, батырлардың көптеген ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан көшпелілердің әскери өнерін көрсете алуымен түсіндіріледі. Екіншіден, тек осындай әскери қолбасшылар ғана үнемі өзгеріп отыратын, төтенше жағдайларда жауға төтеп бере алатын қарулы отрядтар даярлай алды. Үшіншіден батырлар даладағы сұлтандар мен хандардың негізі әскери-саяси күші болды [9, 97 б.]. Бұдан осындай аумалы-төкпелі кезеңде батырлар институтының алдыңғы қатарға шығуы заңды құбылыс болғанын байқай аламыз.

Әскери өнерді жетік меңгеріп, ел мен жерді жау қолынан қорғау арқылы даңқ пен абыройға бөленген батырлар ендігі жерде жай ғана бес қаруын асынған сарбаз емес, халыққа сөзін өткізіп, билік айта алатын беделді тұлғаға айналып шыға келді. Батырлардың маңызды ішкі саяси қызметтерінің қатарына азаматтық басқару істеріне тартыла бастауларын жатқызамыз. Тіпті кей жағдайларда хан мен сұлтандардың өзі айналасындағы батырлармен санасып отыруға мәжбүр болған. Себебі ханның немесе сұлтанның қоғамдағы орны мен беделі оған қолдау білдірген батырлардың даңқы мен санына қарай анықталған. Оның үстіне батырдың шыққан руы үлкен, өзі ауқатты болса оның халық арасындағы салмағын пайымдау қиындық тудырмайды деп санаймыз. Осы орайда халқымыздың «батыр болып, бай болса, ханнан несі кем» деген сөзі бекер айтылмаса керек. Деректердегі мәліметтерге жүгінер болсақ, XVIII ғасырдың алғашқы жартысында қазақ басшыларынан ант қабылдаған Тевкелев Әбілқайыр ханның халық арасында беделінің төмен болғанын айта келіп, Орта жүзден Жәнібек батыр мен Шүрек батырдың және Кіші жүзде Бөгенбай батырдың жоғары беделге ие екендіктерін жазады.

Аталған ғасыр басындағы жонғар хандығымен күресте орын алған оқиғалар, бірнеше қанды соғыстар, қазақ халқының ауыр жағдайы осының бәрі қазақтың халық ретіндегі ұлттық сана-сезімінің көтерілуіне ықпал етті. Бұл жайында А.И.Левшин: «сырттан төнген қауіп ішкі қырқыстарды тоқтатып, барлық күшті ортақ жауға қарсы жұмылдыруға мүмкіндік жасады», - деп жазады [10, 112 б.].

Ел тағдырын өз тағдырынан биік қойған, ұлтының тұтастығын, жерінің бүтіндігін мұрат еткен қазақ батырлардың ұрыс алаңында көрсеткен ерліктері қазақтың Үмбетей, Ақтамберді, Тәттіқара, Қожаберген, Көтеш ақын, Бұхар жырау секілді ақын-жырауларының шығармаларында көрініс тапқан. Олардың көпшілігі осы оқиғалардың замандастары ғана емес, сонымен қатар ұрыс алаңында батырлармен қатар жүріп, ерліктеріне куә болған тұлғалар.

Бұқар жырау XVIII ғасырдың 20-жылдарындағы Отан соғысы туралы толғауларында Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақ Жәнібек, Тама Есет, Сіргелі

Қаратілеуке, Шапырашты Наурызбай, Сеңгірбай мен Шүйкебай секілді батырлардың есімдерін келтіреді.

Жалпы, жоғарыда айтылғандардың негізінде мынадай заңды қорытындылар жасай аламыз: XVII-XVIII ғасырлардағы қалыптасқан ішкі және сыртқы факторлар қазақ қоғамындағы батырлар рөлінің күшеюіне, олардың халық сенімі мен сүйіспеншілігіне бөленуіне және батырлардың тек әскери салада ғана емес, қазақ елінің саяси өмірінде де белсенділігінің артуына қолайлы жағдайлар туғызды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Масевич М.Г. Со времени присоединения Казахстана к России до Великой Октябрьской социалистической революции: материалы по истории политического строя Казахстана / под ред. С.З. Зиманова / Академия наук Казахской ССР. – Алма-ата: Изд-во АН КазССР, 1960. Т.1. – 441 с.
2. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). – Алматы: Атамұра, 2000. – Т.3. – 390 с.
3. Масанов Н.Э., Абылхожин Ж.Б., Ерофеева И.В. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 296 с.
4. Валиханов Ч.Ч. Аблай. – Алма-ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии. – 1985. – Т.4. – 258 с.
5. Харузин А. Киргизы Букеевской орды. – М., 1889. Вып 1. – 551 с.
6. Сатаев А. Қанжығалы Бөгенбай // Қазақ батырлары. – 1991. - №1. – Б. 3-15
7. Апполова Н.Г. Экономические и политические связи Казахстана с Россией в XVIII – начале XIX в. – М.: АН СССР, 1960. – 456 с.
8. Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (Сборник документов и материалов). Издательство: АН КазССР, 1961
9. Кушкумбаев А.К. Военное дело казахов в XVII-XVIII веках. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 172 с.
10. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких, орд и степей. – Алматы: Санат, 1996. 656 с.

Мухамбетова К.А.,
к.социол.н., доцент
г. Нур-Султан (Казахстан)

АНАЛИЗ КОНЦЕПТА ОБЩЕСТВЕННОГО УЧАСТИЯ В ОТНОШЕНИИ ВОПРОСОВ ЗДОРОВЬЯ

Казахстанская система здравоохранения переживает активные процессы реформирования, направленного на достижение максимально возможного уровня здоровья для всех граждан республики. Как и в большинстве стран мира, основные решения по вопросам здоровья принимались узким кругом политиков без учета мнений рядового населения. Между тем, здоровье населения находится под влиянием множества факторов, среди которых одним из важнейших является вовлечение граждан в деятельность по его сохранению. В свете вышеизложенного становится понятным, что все проблемы в этой сфере должны решаться на основе их совместного осмысления и обсуждения, обеспечения широкого общественного участия в их решении. В результате будет достигаться большее равенство и справедливость в отношении здоровья на уровне всего общества.

Популярный в последние десятилетия термин «общественное участие» означает «процесс переговоров между гражданами и лицами, принимающими решение, по учету интересов тех лиц, кого это решение затрагивает» [1, с. 4]. Общественное участие выступает объектом интереса целого ряда наук, все более обретая статус междисциплинарной области. Первопроходцами были социологи со своим обширным исследовательским инструментарием, в настоящее время общественное участие анализируется политологами, правоведами, экономистами, специалистами в сфере государственного управления, психологами.

Общественное участие (public participation) предполагает активное включение граждан в отстаивании своих прав и интересов в процессе принятия решений, а также выбор и использование различных методов участия. Как указывает Тайлер Д. Ноултон, общественное участие, как правило, имеет неформальный характер, иницируется самой общественностью и не является частью формализованного государственного процесса [2, с. 8]. Такие процессы иницируются частными лицами, общественными объединениями и неправительственными организациями.

В противовес этому, вовлечение общественности (public engagement) является более формализованным процессом, который происходит по инициативе государственных структур. Это активное, преднамеренное партнерство между гражданами и государством, его органами, принимающими решения. Вовлечение общественности направлено на предоставление гражданам пространства и инструментов для обработки и анализа информации об альтернативах в мерах государственной политики, реального участия в процессе принятия решений, мониторинга и оценки [2, с. 8]. На наш взгляд вовлечение общественности является частью более широкого концепта общественного участия.

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) в своей публикации «Общественное участие как ключевой фактор обеспечения справедливости в отношении здоровья» (2019 г.) разделяет общественное участие на институционализированное (осуществляемое через институциональные каналы и механизмы, предполагающее в том числе вовлечение общественности) и неинституционализированное (осуществляемое с помощью других способов) [3, с. 1].

Для оценки масштабов участия используют три основные характеристики: инклюзивность, интенсивность и влияние. Рассмотрим их далее [3, с. 1].

Инклюзивность – аспект, предполагающий ответ на вопрос «Кто может участвовать?», определяющий степень возможности участия для людей, не входящих в какое-либо формальное объединение.

Интенсивность – аспект, определяющий степень и масштабы взаимодействия участников, обмена информацией между ними и их влияния на принятие решений, отвечает на вопрос «Как реализуется участие?».

Влияние показывает ориентацию процессов социального участия по отношению к действиям правительственных или институциональных структур и предполагает получение ответа на вопрос «Каким образом обсуждения и решения связаны с политикой или общественными действиями?».

Наиболее известной моделью вовлечения общественности является Спектр вовлечения общественности IAPP (Spectrum of Public Engagement) [2, с. 12], который состоит из пяти уровней в зависимости от целей, временных рамок, ресурсов и уровней обеспокоенности, присущих принимаемому решению [1, с. 15]:

1. Информирование. Основная цель – предоставление общественности сбалансированной и объективной информации, призванной помочь в понимании проблемы, имеющихся альтернатив, возможностей и/или решения. Методы реализации: отчетные встречи с населением, официальные сайт, информационные буклеты.

2. Консультирование направлено на получение обработанной связи от общественности по анализу, альтернативам и/или решениям. Методы реализации: опросы, фокус-группы, консультации.

3. Вовлечение нацелено на прямую работу с общественностью в рамках процесса, призванного обеспечить последовательное понимание и принятие забот и предпочтений общественности. Методы: общественные приемные, общественные слушания, «Горячие линии».

4. Сотрудничество предполагает установление партнерских отношений с общественностью по каждому аспекту принятия решений. Методы: собрания местного сообщества.

5. Наделение полномочиями имеет целью передачу полномочий по принятию решения в руки общественности. Это могут быть Общественные советы, общественные мониторинговые комиссии.

Сегодня вовлечение общественности становится важнейшим элементом так называемого надлежущего государственного управления, основой для обеспечения открытости, подотчетности и прозрачности государства. Такая практика позволяет включать большее число взглядов, потребностей и интересов при составлении политики, заранее определять приоритеты, согласовывать компромиссы и достигать согласия по тем или иным вопросам. Кроме того, в результате вовлечения общественности повышается осведомленность, доверие и заинтересованность граждан в государственных реформах и программах.

Эксперты говорят о том, что недостаточное вовлечение общественности в принятие решений несет в себе целый спектр рисков, имеющих отношение как к усилению коррупционного потенциала, так и к игнорированию истинных потребностей граждан.

Список литературы

1. Вовлечение общественности к участию в принятии решений на местном уровне. // Методическое руководство. – Актау, 2017 – 40 с. Публикация на официальном сайте Гражданского Альянса Мангистауской области. URL: https://gamo.kz/wp-content/uploads/2018/03/%D0%92%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%BE%D0%B1%D1%89-%D0%B2-%D0%9C%D0%A1%D0%A3_%D1%80%D1%83%D1%81-%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F.pdf

2. Тайлер Д. Ноултон. Вовлечение общественности: построение институционального потенциала // Записки ИГУП. Выпуск №1. – Бишкек: Университет Центральной Азии. – 2013. – 38 с. URL: https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA_OP1_Public_Engagement_Rus.pdf

3. Общественное участие как ключевой фактор обеспечения справедливости в отношении здоровья [Participation as a driver of health equity]. - Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ. - 2019. – 40 с. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/325120/9789289054188-rus.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Сулейменова Г.Б.,

к.и.н., доцент

Тамаев Н.Б., Кабденова М.Д., Кадырова А.К.,

студенты 4 курса

г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В казахстанской историографии проблема коллективизации изучена, но, тем не менее, она актуальна. Во-первых, коллективизация – один из самых мрачных этапов политических кампаний. Эта кампания проводилась репрессивно-административными методами. Во-вторых, в каждом регионе найдутся архивные данные, которые помогут раскрыть отдельные аспекты данной проблемы. Цель статьи – пустить в научный оборот ранее неизвестные материалы из архивов.

Кампания проходила в республике с большим напряжением, что объясняется специфическим характером казахстанской экономики. К 1926 году только четверть казахского населения занималась земледелием, 38,5 % разводили скот и 33,2 % – культивировали как скотоводство, так и обработку земли. Тем не менее, около 10 %

казахов вели кочевой образ жизни, 2/3 – полукочевой, а это означало, что, выпасая скот, они переходили с места на место практически круглый год [1]. Учитывая экстенсивность животноводства, примитивную материально-техническую базу, отсутствие традиций крестьянской кооперации в прошлом, кочевой и полукочевой образ жизни степняков, ЦК партии намечал закончить коллективизацию в Казахской АССР в основном к весне 1932 года.

Идея коллективизации сельского хозяйства с самого начала была дискредитирована жесточайшим тотальным террором. Коллективизация форсировалась без учета местных условий, необходимой предварительной подготовки, преимущественно административными методами.

Коллективизация и одновременное оседание стали разрушать вековой уклад жизни аула до основания. Уничтожался не только класс казахского общества, рушились все устои, наработанные тысячелетиями кочевой цивилизацией.

Состоявшийся в ноябре 1929 года пленум ЦК ВКП (б) среди других прочих проблем обсудил вопросы развития колхозного движения и принял «меры для улучшения руководства перестройкой сельского хозяйства». Пленум ЦК Компартии Казахстана в декабре 1929 года обсудил пути выполнения Пленума ЦК ВКП (б) и постановили, что необходимым условием проведения генеральной линии на коллективизацию является переход кочевников к оседлому образу жизни.

Если в 1928 году в Казахстане было коллективизировано 2 % всех хозяйств, то уже на 1 апреля 1930 года – 50,5 %, а к октябрю 1931 года – около 65 %. Ряд «маяков» колхозного движения перекрыл и эти показатели. Так в Уральском и Петропавловском округах на это время в колхозах числилось 70% имеющихся хозяйств.

К началу осени 1931 года в Республике насчитывалось 78 районов (из 122), где коллективизацией было охвачено 70 %-100% дворов [1].

Однако если количественные характеристики вызывали на всех уровнях иерархической отчетности чувство оптимизма, то их качественная ипостась порождала сомнения. Даже наиболее беспрекословные и готовые на все функционеры в своих комментариях для вышестоящих инстанций были вынуждены признать, что подавляющее большинство стремительно «организовавшихся форм социалистического производства» не выдерживают сколько-нибудь серьезной критики и могут считаться таковыми лишь весьма и весьма условно [2].

Работа по развертыванию колхозного движения получила широкий размах особенно после решений ЦК ВКП (б) от 5 января 1930 г. «О темпе коллективизации и мерах помощи государства колхозному строительству».

Положительное воздействие оказывали на развитие колхозного строительства совхозы и машино-прокатные пункты. К 1930 году только в Уральском округе насчитывалось 13 совхозов, 20 машино-прокатных пунктов [3]. В 1930-1932 годы в Республику поступило более 1600 тракторов, часть которых направлялась Уральскому и Гурьевскому округам [4].

В этот период большая помощь деревне оказывалась городом кадрами организаторов. Решением ноябрьского (1929) Пленума ЦК ВКП (б) в деревни было послано 25 тысяч рабочих, из них в Казахстан прибыло 1204 человек. Основная часть этих рабочих работала организаторами новых колхозов, председателями правления колхозов. Так, из прибывших в Уральский округ 83 рабочих – 31 были направлены организаторами колхозов [5]. Кроме этого на местах отбирались на руководящую работу в колхозах коммунисты, имеющие опыт организаторской работы. Зимой 1930 года Казкрайком ВКП (б) направил в район сплошной коллективизации на постоянную работу 200 человек, из них 40 человек – в Уральский округ. В самом Уральском округе на работу в колхозах было отобрано 100 коммунистов-активистов [6].

Широко разворачивалась сеть курсов колхозных работников. На краевых курсах председателей колхозов обучалось свыше 500 бывших батраков-казахов. В марте 1930

года окружные колхозные курсы окончили в Уральском около 100, в Гурьеве 55 человек [7].

Усилилась шефская помощь профсоюзов селу. Шефские ячейки фабрик, заводов постоянно посылали на село рабочие бригады. Так, весной 1930 года в оседло-земледельческих районах Уральского округа работало около 40 бригад, укомплектованных на предприятиях г. Уральска и нефтепромыслах Гурьева [8].

Х.М. Маданов в ряде своих работ указывает, что в проведении коллективизации допускались серьезные недочеты и искривления линии партии в колхозном строительстве. Эти искривления выражались в нарушении принципа добровольности вступления крестьян в колхозы. Так в Гурьевском округе в начале 1930 года имелось 1,5 % коллективизированных хозяйств, но уже в марте было охвачено 59 % крестьянских хозяйств [9]. В Уральском округе этот показатель достиг 74 % [10].

К концу 1929 и в начале 1930 года колхозное движение охватывает все аулы и деревни Уральского и Гурьевского округов. В феврале 1930 года Уральский округ целиком объявляется районом сплошной коллективизации [11]. В Гурьевском округе в число районов сплошной коллективизации были включены Яманкалинский, Испульский и Тенгизский районы [12].

Весной 1930 года, на основе достигнутых успехов колхозного движения, партия перешла от политики ограничения и вытеснения кулачества и байства к политике их ликвидации. В Уральском округе было ликвидировано 1525 хозяйств, их земля, скот, инвентарь были переданы колхозам [13].

В 30-е годы кулачество боролась против коллективизации. Поэтому центральные органы ВКП (б) усилили борьбу против кулачества. Была поставлена цель – уничтожить кулачество как класс. Выселение кулачества в Уральской области намечалось в пяти районах – Зауральный, Сламихинский, Чижинский, Тепловский, Каменский. В Гурьевском округе было уничтожено 420 кулацких хозяйств [8].

В Тенгизском районе уровень коллективизации достиг 100 %. В некоторых местах применялись силы в отношении тех колхозников, которые не вступали в колхозы. Например, в селе Каменка один из активистов за колхозное движение Евдокимов Р. пригрозил сельчанам, не вступавшим в колхоз. Угроза указывала на выселение из района. В Зауральном районе крестьянам, не вступившим в колхоз, не продавали товары первой необходимости (хлеб, соль, чай и др.).

К 1 июня 1933 года в Западно-Казахстанской области было 345 колхозов, 352 ТОЗов, которые объединили 81,6 % всех крестьянских хозяйств, кроме того, в области имелись 40 животноводческих, 4 зерновых совхозов, 3 МТС, 36 МСС [14].

Начало 30-х годов отмечено крайне многовекторностью официальной политики. Кочевники были первыми, кого определили в жесткие колхозные «артели», но состоявшийся летом 1930 года XVI съезд партии решил несколько ослабить жесткие условия коллективизации для полупустынных регионов. Была разработана более свободная программа, в соответствии с которой там предписывалось создавать не колхозы, а так называемые ТОЗы – товарищества по обработке земли, членам которого было разрешено иметь небольшое количество своего личного скота и птицы. В июне местные власти решили вернуть колхозный инвентарь и скот частникам в кочевых и полукочевых районах.

Но в ноябре 1930-го у крестьян снова отобрали все орудия сельскохозяйственного производства, а к июню следующего года и скот. К апрелю 1930 года 50,5% сельского населения силой было вовлечено в колхозы. Затем эта цифра упала до 29%, но уже к 1 октября 1931 года она достигла почти 65% [2].

Когда давление было немного ослаблено и казахам позволили забрать какую-то часть своего скота, они, конечно, воспользовались этой возможностью. С началом новой волны коллективизации в 1931 году многие попытались обойти закон, начав выпас своего

скота в отдаленных оврагах и лесах. Тем не менее, с приближением зимы им приходилось забивать животных и до весны питаться мороженым мясом.

Из-за постоянных срывов намеченных программ, хронической нехватки скота, семян, инвентаря и строительных материалов власти терялись, бросались из крайности в крайность. Именно в те годы родилась порочная практика, в соответствии с которой колхозы то объединялись, то разъединялись в иллюзорной надежде, что эти революции помогут увеличить производство сельскохозяйственной продукции. Выходило же наоборот: убытки постоянно росли и достигали колоссальных размеров. Практически все – и те, кто были загнаны в колхозы, и те, кто временно избежали этой участи, остались без скота. Если в 1928 году было зарегистрировано 6 миллионов 509 тысяч голов крупного рогатого скота, то в 1932 году эта цифра упала до 965 тысяч. Поголовье овец снизилось с 18,5 миллиона до 1 миллиона 386 тысяч. Размеры площадей, используемых под земледелие, выросли всего на 15-17%. При этом не произошло практически никакого увеличения производства зерна и другой продукции земледелия.

В результате республика была ввергнута в тяжелейший кризис. На людей обрушились голод и эпидемии, усугубленные сталинскими репрессиями. Даже официальная статистика того времени не смогла скрыть насколько сильно пострадал Казахстан. Если по данным всесоюзной переписи 1926 года в республике численность казахского населения 3 млн. 963 тысячи человек, то по переписи 1939 года она едва дотягивала до 3 млн. 100 тысяч – цифры явно преувеличенные. Впоследствии оказалось, что дела обстояли намного хуже. Жертвами голода и репрессий в 1932 – 1933 годы стали один миллион 750 тысяч человек, или 42% всей численности казахского населения республики.

Тотальные репрессии и голод вызвали массовый отток населения с насиженных мест. Только с января 1930 г. по июнь 1931 г. откочевали более 280 тысяч хозяйств – около 1 млн. 70 тыс. человек [14].

Начались массовые откочевки людей – они бежали в Китай, Монголию, Турцию, Иран, в республики Средней Азии и соседние российские регионы (Поволжье, Урал, Сибирь). Это был ярко выраженный протест сельской бедноты против произвола и беззакония. Согласно новейшим данным, за эти годы республику покинуло около одного миллиона 100 тысяч человек. Более 600 тысяч казахов уже больше не вернулись на родину. Для других жизнь на чужбине оказалась еще более невыносимой, поэтому они в отчаянии возвращались.

Голод и массовое уничтожение людей стали результатом экономической и политической безграмотности большевистских «переустроителей мира», бесконечных стратегических и тактических просчетов проводимого ими курса, а также полного незнания и нежелания знать казахский народ, его традиции и культуру. Но это еще и результат идеологически мотивированной бесчеловечной сталинской политики, к тому же значительно ужесточенной желавшими угодить «вождю народов». Край, считавшийся крупной базой животноводства на востоке страны, оказался отныне и на долгие годы в числе второразрядных регионов. На 1 января 1933 г. Республика насчитывала 4,5 млн. голов скота против 40,5 млн. голов накануне коллективизации [7].

ЦК Коммунистической партии 17 сентября 1932 г. Принял постановление «О сельском хозяйстве, и в частности, животноводстве Казахстана». В постановлении было указано на необходимость учитывать при проведении коллективизации уровень хозяйственного и культурного развития республики и степень подготовленности широких крестьянских масс. ЦК партии предложил в животноводческих районах Казахстана создавать товарищества по совместной обработке земли как переходную ступень к сельхозартели. Однако это постановление было принято тогда, когда разрушительные процессы зашли слишком далеко. В нем нет ни слова о голоде, лишениях народных масс, о катастрофическом падении животноводства и о причинах, их породивших. Работа по облегчению участи шаруа началась. Прежде всего, были ликвидированы искусственно

созданные колхозы. В зерновых районах вместо коммун были организованы сельхозартели, а населению возвращены насильственно обобщественные скот и имущество.

Таким образом, в 1934 года неудачи коллективизации в Казахстане были по большей части списаны на нежелание кочевников переходить к оседлой жизни. В следующем, 1935 году уступки, связанные с программой создания ТОЗов были отменены и хозяйства снова превратились в колхозы.

В результате принятых мер за годы второй пятилетки колхозы и совхозы Казахстана получили новейшую отечественную сельскохозяйственную технику. К концу второго года пятилетки на колхозных полях республики работало около 9 тысяч тракторов. Особое внимание было уделено подготовке кадров трактористов и комбайнеров.

К концу второй пятилетки в Казахстане было создано около двухсот совхозов. На полях республики работало около 24 тыс. тракторов, около 8 тыс. комбайнов. За период второй пятилетки заметно увеличилась посевная площадь и поголовье скота. Расширились посевы таких культур, как хлопок и сахарная свекла. В это же время в основном был завершён переход казахов от кочевого образа жизни к оседлому. На их хозяйственное развитие советское правительство отпустило 40 млн. рублей [1].

Оценивая коллективизацию сельского хозяйства в Казахстане отмечаем, с одной стороны, внедрение прогрессивных технологий, концентрация техники, более рациональное использование земли. Рост производительности труда – все это было по плечу крупным сельскохозяйственным предприятиям. С другой стороны – уравнильность, жесткая централизация, слабая личная заинтересованность. Постоянное подавление воли и инициативы личности – все эти факторы сковывали динамичное развитие сельскохозяйственного производства.

Список литературы

1. Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С. «Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства». -Алматы, 1992.
2. История Казахстана: белые пятна. – Алматы, 1991.
3. «Красный Урал». 1939, 23 марта.
4. Казахстан. К IX съезду Советов. -Алма – Ата, 1935 г. - С. 66.
5. Архив президента РК.- ф.141.- оп. 1.- Д. 3490.- л. 13.
6. «Красный Урал». 1929 г., 28 ноября.
7. «Рабочая правда». 1930г., 2 марта.
8. Маданов Х. «Организаторская и политическая деятельность Компартии Казахстана в период коллективизации сельского хозяйства (1928 – 1933 гг.)». (На материалах Уральской и Гурьевской парторганизации). Автореферат. Канд. диссертации. -Москва, 1971.
9. Государственной архив Атырауской области. Ф.2. - оп. 2. – д. 36. – л. 17.
10. Государственный архив Западно-Казахстанской области. Ф. 5. – оп. 1. – д. 274. – л. 9.
11. Государственный архив Западно-Казахстанской области. Ф.5. – оп. 1. – д. 274. – л. 24.
12. «Рабочая правда». 1930 г., 19 февраля.
13. Государственный архив Западно-Казахстанской области. Ф.5. – оп. 1. – д. 274. – л. 10.
14. Материалы по хозяйственному и культурному строительству Западно-Казахстанской области 1932 – 1934 гг. г. Уральск, 1934. - С. 51.

Urunbasarova E.A.,
professor

Yunissov Y.A.,
doctarate student

Nur-Sultan (Kazakhstan)

PRINCIPLES OF HUMANISM IN THE LEGACY OF

SH. KUDAIBERDIEV

In modern conditions of social upheavals, the most serious losses are felt and seen not in politics and Economics, but in the moral and spiritual sphere: rudeness, cruelty, violence, offenses and crimes-all these negative phenomena of public life require urgent attention.

So important in this regard is the conversion of people and the guidance of the principles of humanism, especially such as ideological purposefulness. After all, no matter what social and political changes occur, a person cannot remain without corresponding ideological views and positions, without ideals that should be based on certain universal foundations and values, such as duty, conscience, honor, and dignity.

Although the gradation of principles is conditional, however, the following should be called, in our opinion, the principle of citizenship, patriotism and internationalism. without the support of which there can be no moral behavior. International education of this principle should be brought to the level not only of understanding and acceptance of other people, but also to admiration for them: their culture, language, traditions, customs, along with pride in their people, their native language and culture, that is, to the desire and ability to «elevate the steppe without belittling the mountains». As stated by W. K.Myrzaliev, «I admire the Uzbeks, because I love my people ...».

The next principle - the principle of humanism, in our opinion, is the most profound core, including not only global humanity, but also love for a particular person, activity and responsibility for his fate.

And, finally, the principle of optimism, which is especially necessary for a person: a principle that equips him, first, with faith in his own strength, faith in people, in overcoming any difficulties.

These principles are clearly reflected in the legacy of Sh. Kudaiberdiev.

What kind of morally perfect person is represented by the poet a, it is said in the poem, which is called «On moral education»:

(Six benefits should be known by everyone

A sense of proportion, kindness, honor, shame, patience, and caution.

You will be insatiable, without mercy, honor, or shame,

Then there is no need to exist in this divine world) [1, p.193-194].

Shakarim Kudaiberdiev throughout his life unshakably believed that there is a special, incalculable value - purity and kindness of the soul, which is absolutely worthless for those who have experienced it at least once in their lives. The destiny of every thinking, moral person is to feel good feelings for people closer and far away. The soul of a moral man cannot remain indifferent to the sorrows and joys of others. Shakarim claimed that a child is born with a pure soul, without congenital defects, and as the personality is formed, positive and negative qualities are developed in it.

According to Sh.Kudaiberdiev, a person should strive, first of all, for spiritual perfection. Noble goals, honest work, and good deeds will shape the moral image of the individual. And, on the contrary, a person who lives only by «bodily» interests degrades, he is selfish, and by any means strives to achieve wealth and a high position. And to prevent this from happening, it is necessary to have a proper upbringing, when from early childhood empty pastime, panache, vanity, greed and other human vices would be condemned. Shakarim considers a positive example to be the most important means of education: "a person has two needs - physical and mental. Constant self - care, self-love, vanity are the needs of the body. Conscientiousness, the desire to work honestly are the need of the soul. The one who wins the first need, for the sake of profit, self-interest and glory is ready to go to any evil deeds. The second seeks nothing but selfless labor and good deeds. The trouble is, if due to inexperience a person from an early age likes to dress up and have fun, over time this becomes his main habit. Some take the evil tempter for a good angel and become so attached to him that they become inseparable, and they run away

from true beauty and purity as if from the plague. In the end, they lose their power over themselves and are not able to evaluate even their own actions [1, p. 194].

Telling these or other parables in his works, Shakarim reflects on the meaning of life, the essence of human happiness, and again comes to conclusions about the importance of enduring universal values: honesty, responsiveness, hard work, patience, moderation, kindness, etc.

"It is not for nothing that they say that a piece of bread is an invaluable friend of the soul, and money and wealth are the companions of a haughty braggart. A grain of millet and a grain of wheat can save a person from starvation, but gold and silver are just metal" [2, p. 135].

"The one on whom troubles fall, considers himself the most unhappy person, experiences the past long ago, without thinking that after the night the dawn surely comes. These experiences are the lot of the intemperate. The best of people should be considered those who work without knowing laziness, and know how to keep patience" [2, p. 135].

Many thoughts of Sh.Kudaiberdiev, in which he condemns human cruelty, greed, intemperance, etc., for us, his contemporaries, are presented as a guide to action, are perceived as a moral code.

"He who has failed to renounce laziness does not find the courage to renounce evil intentions. A man can lead thousands of warriors to their deaths by deceit, but he cannot give up his vices."

"By doing a grain of good, we hope to atone for sins as big as a mountain. And we are not ashamed to be called humanity after this!"

"People who are hungry for wealth and glory, do not hesitate to go to the death that is hateful to their nature."

"Human eyes can be covered. The eye of the soul – never."

"Be content with little and work honestly."

"People die, and the good remains" [2, p.136].

In "just Mary", the thinker reflects on ways to improve a person and his life: "In our opinion, only honest work, a pure heart, a sober mind can ensure harmony in people's lives, the perfection of the person himself. If these qualities do not prevail, humanity cannot live in peace.

Of course, a person must learn. Without knowledge, there is no craft or art. And if the acquired knowledge and skills are applied to the rational use of the riches of nature, then these riches are enough for the needs and benefits of all mankind.

Charity, love, and honesty come from the heart. And an honest and reasonable person is not capable of evil, violence, selfishness, bragging and other vicious manifestations. If a person combines these three qualities, then, of course, they live with each other in friendship and harmony. However, in addition to these precious qualities, it also acquires harmful qualities on its life path. This is self - interest, selfishness, bragging. They give rise to all bad habits, such as violence, deception, careerism, bloodthirstiness, etc. So, we must seek to get rid of these bad habits. First of all, it is necessary to nominate smart and honest people to the leadership, develop and adopt a law on material support for the upbringing of the younger generation, and strictly punish its violators. These funds should be used to train young people to work, give them knowledge and necessary skills. Since study and work alone are not enough to eliminate the bad habits listed above, it is necessary to teach the "science of conscience". This science should be developed by competent people, written as a separate subject, the task of which is to awaken a person's conscience, honor and dignity, to overcome the bad sides of his character and habits. And with overcoming them, it is not difficult to achieve human improvement [3, p. 128].

Many works of Shakarim Kudaiberdiev, including the work "Three truths", are devoted to the topic of conscience. Conscience is one of the "truths" of the writer. What is it included in this concept? - "Human modesty, justice, kindness in their unity I call the Russian word - conscience... No science, no art, no path, and no law can purify the heart of a person who has never believed in this... but if a person fully believes that conscience is the first need of the soul, then nothing can make his heart black and callous" [4; 71-72]. Shakarim comes to these conclusions.

Sh. Kudaiberdiev put forward the criteria of the people with conscience and the people without conscience. "The one who does not do good deeds, who is mired in blood, hypocrisy and pride, hatred and arrogance is an unscrupulous and immoral person. A man without conscience is a dead man, a lack of conscience is the most terrible disease, a villain without conscience is like a beast. Beings without conscience, honor, or humanity, who are below the bestial state, should have no place on earth. The superiority of man over other living beings in his humanity, the further a person is from the wolf's mores, the more perfect he is." "A conscientious, intelligent person does not accept and does not commit evil, violence, bragging" [4, p. 72].

Sh.Kudaiberdiev sincerely believed that sooner or later Conscience would prevail on earth, harmful passions would perish, justice would prevail and people would unite in honest work.

Categories and laws of Conscience Shakarim closely intertwined and with the requirements of universal morality: conscience is accompanied by honor, shame; selflessness is impossible without compassion and humanity; the inner need of a human conscience is to do good to others, help those in need, eliminating completely the praise, glory, and gain; shame is stronger than death, even alone a good man is ashamed to do evil in the Conscience and actions of Allah, the possessor of clear Conscience worthy of respect regardless of his education, from is his religious affiliation, from financial situation.

To encourage discipline, moral behavior, and human activity, Sh.Kudaiberdiev gives the following recommendations:

- it is necessary to teach pupils to constantly talk with their conscience; to daily self-report;
- it is necessary to teach pupils to keep the diaries, which should reflect the upcoming day, month, year of the case;
- every night you need to answer the eternal question of Conscience: "What good did you do today?"

According to Sh.Kudaiberdieva, the development and transformation of moral norms into rules of their own behavior depend not only on the environment, the educational influence of parents and teachers, but also on the person himself, on the degree of his consciousness, on his inner desire to comply with high spiritual and moral requirements.

Everyone should strive to achieve the ideal, even if it does not reach the goal. Moral norms and rules of behavior should not be something external, they should become deeply personal qualities of a growing person and only in this case they fulfill their purpose. A person fulfills a divine mission on the path of moral self-improvement.

Thus, Sh. Kudaiberdiev even today still continues to morally educate not only the objective content of their humane creativity, but also their personal moral position.

You can rightly argue that the stated moral standards to condemn, on the one hand, meanness, dishonesty, debauchery, apathy, laziness, anger, other - exalting love for work, dedication and struggle for the interests of the people, honesty, truthfulness, perseverance in the study of science, its highest ethical ideals, not only has not lost its importance in our time, but brought a new power of sound that requires the most careful study and mastery by everyone, especially teachers and studying youth.

Literature

1. Antologiya pedagogicheskoy mysli Kazakhstana /Sost. K.B.Zharikbayev, S.K.Kaliyev. - Almaty: Rauan, 1995. - 512 s.
2. Shakarim Kudayberdiyev. Zerkalo podlinnogo schast'ya // Prostor.- 1989. - № 8. -S.123-158.
3. Shakarim Kudayberdiyev. Nazidaniya // Prostor, 1988. -№8. -S. 126-130.
4. Shakarim Kudayberdiyev. Tri istiny.- Almaty: Kazakhstan.-1991.- 76 s.

Өскембаев Қ.С.,
Т.Ф.К., профессор

**XX ғ. 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК БИЛІККЕ ҚАРСЫ ТОЛҚУЛАР
МЕН БҮЛІКТЕР ЖАЙЛЫ**

1917 жылғы қазан төңкерісінің жеңісі құлатылған бұрынғы билеушілердің үнемі қарсылығын тудырып отырғаны тарихымыздан белгілі. Сонымен бірге жаңа үкіметтің де жүргізген солақай саясаты алғашқы күндерден-ақ, қоғамның барлық әлеуметтік топтарының наразылығына әкеле берді. Мысалы: 1919-1921 жж. «Әскери коммунизм» саясаты бойынша астықты тартып алу, азық-түлік отрядтарының жүгенсіздіктері, шаруалардың наразылығын күшейтіп, олар ашық көтерілістерге әкеп соқты. Осы солақай саясаттың кесірінен бүкіл одақ көлемінде жаппай ашаршылықтың етек алуы, халық тұрмысының күйзелуі жер-жерде «бандылардың» пайда болуын тездетті. Бұл бандылар ең алдымен, Ресей құрамасында бой көтеріп, оның оты бүкілұлттық аймақтарды қамтыды. Татар, Башқұрт, Коми, Закавказье, Грузия, Дағыстан республикалары мен Алтай өлкесін, 5 округті, 31 губернияны, Петербург, Мәскеу, Тамбов, Воронеж, т.б. көптеген облыстар мен уездерде орын алды. Ресейдің түпкір-түпкірін шарпыған «бандылардың» қарулы күшін басу, енді ғана билікке келген большевиктерге оңай түспейтін болды. Ол үлкен күшті, көп қаржыны, шұғыл шараларды қажет етті. Сол үшін бүкіл Ресей мен ұлттық аймақтарда, атап айтсақ Петербург, Мәскеу, Батыс, Орлов, Украина, Қырым, Солтүстік Кавказ, Еділ, Орал бойы және Сібір, Түркістан әскери округтері құрылды. Мұндай әскери округтерді құрмаққа коммунистердің, кеңес үкіметінің шарасы қалмады. Мәселен, бір ғана Алтай өңірінде әрқайсысында 500-1500 аралығында қарулы әскері бар Кайгородов, Тырышкин, Санников, Семенюк, Шуберков, Колесников сияқты 20-дан астам банды отрядтары кеңес үкіметіне қарсы күресті. Оның үстіне бұл өлке шекарасына жақын Қытай жағынан әскерлер (қытай хунхуздары – қарақшылары) келіп, өздеріне сәтті кезенді күтіп тұрды. Олар ара-тұра бандылармен қосылып кеңес үкіметіне қарсы шабуылдарға қатысып жүрді. Царицын губерниясында Рогачев, Золотарев, Линченко, Смирнов секілді ондаған банды отрядтары бүлік шығарды [1].

Аталған кезеңде Сібір мен Қазақстанда да ірі шаруалар көтерілістері болып жатты. Бұл Кеңес үкіметіне қарсы ұлт-азаттық күрестермен сабақтасып тұрды. Шаруалар көтерілістерінде большевиктердің диктатурасын жою, әділ сайлау өткізу туралы саяси ұрандар да пайда болды. Бұл көтерілістерді ұйымдастырушылар және оған қатысқан әр түрлі әлеуметтік топтар тарихымызда «бандалар» немесе «басмашылар» деген атаққа ие болған. Осы қозғалыстардың бәрі кезінде жұмысшы-кеңес үкіметіне, коммунистік партияның саясатына қастандық жасаушылардың әрекеті деп теріс түсіндіріліп келді. Нақты жағдайды халықтың санасынан шығарды, деректерді бұрмалады. Мысалы, Кеңес үкіметіне ашық қарсылық көрсеткендердің ішінде 1920-1921 жж. Торғай өңірінде Кейкі Көкембаев бастаған көтеріліс.

Солай болса да бұлардың ішінде сол кездегі коммунистік партия мен кеңес үкіметінің саясатына, елдегі қоғамдық-саяси өмірге, халықтың мұқтаждарына, ауыр халіне әбден көздері жетіп, қарулы көтеріліске саналы түрде шыққандары да қаншама. Ал кезінде «банды» деп танылған қазақтар арасында да өздерін «коммунизмге қарсы күресетін партизан отряды» деп атағандары да, «Коммунистер мен совет үкіметі жойылсын!» деп ұран көтергендері де болды. Қалай дегенмен, Қазақстандағы 1920-1930 жылдардағы ашаршылыққа, коммунистік саясатқа қарсылықтың бәрін бандының ісі деп теріс баға берілді. Бүгінде бұлардың ара-жігі, ақ-қарасы ашылып келеді. Осы көтерілістердің барлығын Қызыл Армия ірі әскери операциялар арқылы басып тастады. Көптеген деректерге қарағанда, сол кезде көтерілісшілерге қарсы күресте М. Тухачевский мен С. Буденный басқарған жазалаушы әскерлер ерекше қаталдықтарымен көзге түскен екен [2,105 б.]. Әрине, Кеңес үкіметіне қарсы ашық қарулы қарсылыққа барғандар жеткілікті еді. Мысалы, 1921 жылы алғашында Кеңестік, кейін көрші мемлекеттердің

территориясынан (мысалы Қытайдан) үнемі үлкенді-кішілі бөлім, топтармен күрес майданына шыққандар ішінде атақты ақтар қозғалысының генералдары Б.В. Анненков, А.Н. Дутов және А.С. Бакичтердің т.б. болғаны тарихтан мәлім.

Сол кездегі оқиғалардың бір көрінісі 1921 жылғы Кеңес үкіметінің жаңа экономикалық саясатқа өту кезеңіндегі, бұрынғы «әскери коммунизм» саясатының кесірін өз мүделеріне оңды пайдалана білген Қазақстанның орталық, солтүстік аудандарын қамтыған, Есіл-Петропавл өңірінің Белов бастаған бандалардың (1921 ж. ақпанда Солтүстік Қазақстанда 25 мың бүлікшілерді басқарған, бұрынғы патшалық армияның полковнигі Николаев пен есауыл Токаревтің құрамында болған) қанды жорықтары айнала жұртқа қатты бата бастады. Қызылжар, Көкшетау, Ақмола төңірегіндегі халықты аяусыз соққыға ұшыратқан қалың жау жолдағы елді қырып-жоя отырып, Қытайға қарай жөңкілді. Әсіресе өзінің қатыгездігімен, озбырлығымен көзге түскен Токаревтің бандасы еді. Осы топ жол-жөнекей, сәуірдің бас кезінде Қарқаралы жолына түсті. Жолшыбай бүлікшілер «Цвет жизни» коммунасы шаруашылығының ойран-топырын шығарып, Миньковка селосында үш адамды, Санников (қазіргі Бұқар жырау) селосында он үш адамды, Пролетар селосында коммунист А.В. Пискуновты айуандықпен азаптап өлтіріп, сәуірдің 6-сында құрамындағы 2500 адамы, 700 арбасымен кешке қарай Қарқаралыға жасырын кірді. Захар Червеев, Сергей Мокринский сияқты опасыздардың сатқындығы салдарынан жауға қарсы жіберілген шолғыншылар хабарсыз жоғалып кетті. Ал, уездік милиция бастығының орынбасары Семененконың бастауымен ақ бандаға қарсы жіберілген отряд қарақшыларға қарсы табан тіресе соғысудың, қалада қалғандарға хабар берудің орнына, Баянауылға қарай шегініп, ұры-қарақшыларға жол ашты. Оларға мықтап сенген уезд, қала басшылары қамсыз отырған-ды. Ал, тау қолтығында орналасқан бейбіт қаланың алаңсыз тұрғындары шоқы-шоқының арасымен бұқпантайлап кірген жауды сезбей де қалды. Банда 12 сәуірге дейін айуандықпен ойран салды. Қызыл Армияның отрядтары келуден 2 күн бұрын олар қаланы тастап кетті.

Банданы ізінше соңынан қуғындауды Степан Разин атындағы 435-ші кавалериялық полкінің жауынгерлеріне жүктелді. Командирі К.К. Галето және комисары А.И. Зубов. Сонымен бірге оған А. Крокстың басшылығымен Ақмоланың коммунистік отряды мен павлодарлық еріктілер тобы (550 мылтықты жауынгер, 70 қылышты жауынгер) қатысты. 1921 жылдың 23 сәуірінде Қарқаралының оңтүстік-шығысында 180 километр жерде ұрыс болды, бүлікшілер жеңіліп Қытайға қашты. 1921 жылы күзде Қытай өкіметінен келісім алған Қызыл Армияның 13-кавалериялық дивизиясы Қытай шекарасынан өтіп Токарев бандасын толық талқандады, біраз адамдарын тұтқынға алды. 1922 жылдың мамыр айында Красноярскіде банданың басшылары сотталып, революциялық әскери трибуналының үкімі бойынша оларға ату жазасы берілді [3, 4]. Қарқаралы трагедиясы және сол оқиғаның құрбандарының жалпы саны жайлы мұрағаттардағы құжаттар бүгінге дейін әртүрлі айтылады. Осы жағдайларды және мұрағаттық құжаттарды тексере келе бұрын 78 адам деп жазып жүрген құрбандардың санын бүгіндер біздер 120 адам деп көрсетіп жүрміз [5].

Сол 1920-30 жж. Ресейдегі большевиктер билігіне қарсылық көрсеткен ақтардың қарулы күштерінің бір бөлегі қызыл армияның тегеурініне шыдамай, солтүстік Шыңжаңға жиі қашып өтіп жатты. Деректерге қарағанда, 1919 жылдан 1920 жылға дейінгі аралықта ақтардың, әр түрлі «бандылардың» қысымымен 20 мың қазақ оларға еріп шекарадан өткен екен [6]. Бұлардың кейбіреулері көп ұзамай Шыңжаң үкіметі жағынан ақ гвардияшылармен бірге қайтарылған болса да, келген бетімен қайтпай, қалып қойған қазақтар Шыңжаңдағы қандастарының санын көбейте түскен. Бұл туралы кезінде демограф-ғалым Мақаш Тәтімов ағамыз өз еңбегінде «Қытайдағы қазақтар саны 550 мыңға тек 1920 жылы ғана жеткен. Себебі азамат соғысы мен кулактар ылаңы кезінде Қытайға, әсіресе Жетісудан қазақтар көп ауған» [7] - деп жазған еді.

Көп ұзамай Қазақстандағы қазақтардың, әсіресе, шекара маңындағы тұрғындардың тағы да Қытай асуына тура келеді. Ендігі жерде олар «ақ орыс» емес, қайта «қызыл

орыстың» қысымынан қашуға мәжбүр болады. Бұл жағдай 1920-1921 жылдардағы және 1931-1933 жылдардағы екі дүркін аштықтың, 1929-1931 жылдары кең өріс алған кеңестік жаппай ұжымдастырудың қатал да қатыгез саясатына байланысты еді. Бұл туралы тарихшы ғалым Т. Омарбеков «Голощекиннің жүргізген геноциді 1929 жылдың, яғни жаппай күштеп коллективтендірудің алғашқы жылында-ақ шекаралық аудандардағы қазақтардың Қытай жеріне жұмыла да топтаса қаша көшулерін туғызды» [8, 157],- дейді. Шыңжаңдағы қазақтардың жағдайы үш аймақ төңкерісі (Іле, Тарбағатай және Алтай өңірі) жеңіске жеткеннен кейін ғана біршама жақсарады. Осы уақыт ішінде қазақтардың саны да, 1949 жылғы мәлімет бойынша, 443, 655 болып, саны біршама өскен [6].

Жалпы, Қазақстанда ХХ ғ. 20-30-шы жж. байырғы халықтың өкілдері ұйымдастырған банды отрядтары саусақпен санарлықтай аз, басым көпшілігі негізінен Ресейдің Қазақстанға көршілес облыстарынан келген казактар мен башқұрт және татар елінен ығысып орын тепкендер болған. Казактардың негізгі күштері де, ұйымдастырушылары да патша заманында алған еркіндігін көкसेген, айтқаны болып, патша ағзамның мол мадағына ие болған бұрынғы станица атамандары, урядниктері, офицерлері еді.

Солардың бірі – бұрынғы Гурьев станицасының уряднигі, кейін қызыл армияның 25 дивизиясының командирі боп Батыс Қазақстан шаруалар қозғалысына басшылық жасаған А.Сапопектың қарауында қызмет атқарған Серовтың бандысының іс-әрекеті. Қазақстандағы басқа бандыларға қарағанда ол оңтүстікте Маңғыстаудың Александровскі портынан бастап, солтүстікте Ақтөбе, Орынбор, Самара, батысында Саратов, Орал губерниялары мен Гурьев, Ойыл уездерінің жерлерін бірнеше рет шапқан. Соғыс күші де, майдан операциялары жағынан да басқаларға қарағанда бұл күрделі топ болды [1, 9, 25-26-пп.]. Құрамында 3000 қарулы әскері бар Серов дивизиясының Ресейдің Саратов, Самара губерниялары мен Қазақстанның бес (Орынбор, Қостанай, Ақтөбе, Орал, Бөкей) губерниясындағы ауылдар мен селоларды шаппағаны кемде кем [10, 4-п.].

Кеңес үкіметі Серовтың бандысын жоюға Каспий жағалауынан 2 пароход, Орынбор, Ақтөбе, Орал, Самар, Саратов губернияларынан 4 бронепойыз, қызыл армияның, ОГПУ-дың, ВЧК-ның бірнеше полктері, батальондары, роталары, взводтары, 7 губернияның төтенше отрядтары мен «өзін-өзі қорғаушылар» тобы қатысты. Осындай қарулы күшке Серовтың қарсы тұрар қауқары қалмады. Алдымен майдандас достары Бородин, Семенов, Горин, Долматов өз еріктерімен кеңес үкіметіне берілді. Бірсыпыралары майданда оққа ұшты. Енді барар жері, басар тауы қалмағаннан кейін, 1922 жылы 4 шілдеде Чюкинскінің оңтүстігінен 2 шақырым жерде ол өз еркімен кеңес үкіметіне тұтқынға беріліп, кейін жазасын алды [11,75-76-п].

1921 ж. наурыз айында Орал губерниясында 10 мыңдай халықтың арасында кеңес үкіметіне байланысты келіспеушілікті пайдаланып Сапожков басқарған банда бүлік шығарып, өздері өлместің күнін жасап жүрген қарапайым халықтың мазасын алды [12]. 1921-1922 жылдары елдегі тұрмыс жағдай дағдарыста болатын. Қазақстанның көптеген аудандары ашаршылыққа ұшырады. Оның үстіне Украина мен Еділ бойы казактары, башқұрт пен татар жерінен келген бандылар Орынбор, Орал, Орск, Ақтөбе, Шалқар өңірлерінің аштықтан әлсіреп, ажал тырнағынан құтыла алмай отырған көшпелі қазақтарға жаудай шапты. Қазақ халқы өкілдері бұларға қарсы қарулы топтар құрып отырды. Өкініштісі сол, олар да кезінде банды болып есептелді. Оның үстіне жаңадан құрылған төтенше отрядтардың өздері аш, жалаңаш болғандықтан кез келгенді «банды» деп бейбіт елді тонаған кездері де аз болған жоқ. Сол кездегі кеңестік барлау мәліметтерінде, банды деп қырғандардың арасында «басқарушысы кім екені белгісіз» деген сөздер жиі кездеседі. Мәселен 12 мамыр 1922 жылы төтенше отрядтар хан ставкасынан солтүстікке қарай 80-90 шақырым жерде «аты-жөні белгісіз банды» деп 150-ге жуық қазақтың 93-ін өлтіріп, 41-ін ауыр жарақаттап, ОГПУ-дың 19 атты әскері олардың мал-мүлкін тонап алған [9, 32-п].

Біздіңше, олар осындай қиын-қыстау кезде қолдағы аздаған мал-мүлкін тонатпау үшін қаруланып, шет жайлап көшіп жүрген қазақтар болуы ғажап емес. Өйткені ол кезде басты мақсат өзін-өзі сақтап қалу еді. Осы ойды мына деректер толықтырады: 8 маусым 1922 жылы Қостанай қаласының солтүстік батысындағы Алешин селосында 1 винтовка, 2 тапаншасы бар 15 адамды (15 адамның 12-сі қарусыз, барлығы қазақтар) банды деп есептеу ешқандай ақылға сыймайды [1]. Әділдікке жүгінсек, бұл кезде қарусыз жүру, себеп салдарсыз өзінді-өзің өлтірумен бірдей болатын. Себебі, ол жылдары қарумен жүріп, қару асынған күйде ұйықтау өмірдің дағдылы ісіне айналған болатын [13]. Оның үстіне сол кездегі басқару орындарына түскен мәліметтерде құрамы 5-7 адамнан аспайтын топтар да бандылар тобы деп көрсетілген. Бұларды мүмкін бандылардан гөрі ұрылар тобына жатқызсақ дұрыс болмас па екен? Қалай дегенмен бұл мәселелер әлі талай зерттеулерді сұрап тұрған сияқты... .

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ижанов З. Бандылар. // Егемен Қазақстан. 2001, 31 қазан. – 12 б.
2. Адамбеков Б.К. XX ғасырдағы Ресей империясы, Кеңес мемлекеті және ТМД тарихы: Оқу құралы. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. – 344 б.
3. Қарағанды. Қарағанды облысы / Ред. колл.: Р.Н. Нұрғалиев, Ж.А. Адаев, Ж.Н. Әбішев т.б. – Алматы: Қаз. сов. Энциклопедиясы, 1990. – 351-352 бб.
4. Жалынды, жаралы жиырмасыншы жылдар жаңғырығы // Орталық Қазақстан. 11 шілде, №159. 1990.
5. Тарихи тұлға тағылымы: Қазақ халқының композиторы, әншісі, ақыны Мәди Бәпиұлының туғанына 125 жыл. Аймақтық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. – 102-126 бб.
6. Ахметбекқызы Г. Қытайдағы қазақтардың саяси жағдайы мен әлеуметтік өмірі (1919-1949 жж.) тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2002.
7. Тәтімов М. Қазақ әлемі. – Алматы: Қазақстан-Атамұра, 1993. – 160 б.
8. Қойгелдиев М., Омарбеков Т. Тарих тағылымы не дейді ? – Алматы: Ана тілі, 1993. – 157 б.
9. ҚРОММ 66-қор, 1-т., 18-іс.
10. ҚРОММ 66-қор, 1-т., 42-іс.
11. ҚРОММ 66-қор, 1-т., 44-іс.
12. Козыбаев М.К., Козыбаев И.М. История Казахстана. – Алматы: Атамұра, 1997. – 86 б.
13. Коммунист. 1923 ж. №2, – 120 б.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Алимбаев А.Е.,

МӘНГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫ: ПІШІН ӨЗГЕРГЕНМЕН, МАЗМҰН ӨЗГЕРМЕЙДІ

Жер бетіндегі халықтардың барлығы да өз алдына жеке мемлекет болып тұруды армандайды. Жылдар бойы ешкімге бағынбай, жеке даму жолы бар елдер, жерін кеңейтіп, үлкен алпауыт мемлекет құрғысы келетіні рас. «Кедей бай болсам, бай құдай болсам», - дейді қазақ даналығы. Адам бойындағы білсем екен, өссем екен, дамысам екен деген мақсат елді де, мемлекет құрушы халықты да алға қарай жетелейді. Қазақ елінің де сан ғасырлық арман-мұратына жетіп, жеке мемлекет болып өмір сүріп келе жатқанына ширек ғасырдан уақыт асты. Ендігі кезекте елдігімізді сақтап, тәуелсіздігімізді баянды ету жолында көптеген игі істер жасалып жатыр. Тұңғыш Президент, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2014 жылғы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына жолдауында:

«Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы.

Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді.

Ол арман – тұрмысы байқуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты Ел болу еді.

Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық.

Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы.

Тәуелсіздікпен бірге халқымыз Мәңгілік Мұраттарына қол жеткізді.

Біз еліміздің жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі – Мәңгілік Елордамызды тұрғыздық.

Қазақтың Мәңгілік Ғұмыры ұрпақтың Мәңгілік Болашағын баянды етуге арналады.

Ендігі ұрпақ – Мәңгілік Қазақтың Перзенті. Ендеше, Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел!...[1].

Әр дәуір ұрпағы заманының, замандастарының алды болғысы келеді. Тарихта өшпес із қалдырған тұлғалар елінің мәңгі жасауы үшін қызмет етті. Атағы, даңқы шыққан тұлғалар арқылы ұлттар мен ұлыстар, олардың мемлекеттері мәңгілік. Мәңгі жасайтын ештеңе жоқ секілді болып көрінгенімен, оның болмыс-бітімі, тұрпаты, сырт келбеті өзгеріп заманалардан заманаларға көшіп отыратыны шындық.

Мәңгілік сөзінің қазақ тіліндегі түсіндірмесі, мәңгі бақилық, өмірлік [2, 587]. Біз мәңгілік деген сөзді Алланы, Алланың жаратқандарын айта аламыз. Бұл тұста жан мен тән деген философиялық ұғымдарды талдауға болады. Әрине, тәннің ғұмыры шектеулі, жан мәңгілік. Бір формадан екінші формаға ауысу әрқашан да жүріп тұрады. Ендеше мұндай ауысулар ғылымның әр саласында болып тұрады. Қарапайым адам өмірінің бір күнімен екінші күні ұқсамайтындай. Осы айтылған мәселелерді әдебиет және әдебиеттану ғылымы да қарастырады.

Көне әдеби нұсқалардың тілін түсінбейміз, бүгінгі тілге келмейді, сондықтан ол қазақтардікі емес деп түсіну қате пікір екенін әдебиеттанушы ғалым Б. Кенжебаев өзінің зерттеулерінде дәлелдеп, қандай бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізу керек екенін өткен ғасырда-ақ айтып кеткен.

«Қай халықтың болсын ерте замандардағы алғашқы әдебиеті, жазба әдеби нұсқалары сол халықтың бүгінгі тілінде болуы шарт емес. Кейбір халықтардың ондай әдебиетінің басқа тілді, сол халыққа осы күнде түсініксіз тілде болуы, бірақ, сол халық жерінде, сол халық өкілдері тарапынан жасалған, сол халықтың бір кездегі өмірін көрсететін әдебиет нұсқалары болуы ықтимал.

Бұған француз, орыс, беларус, украин халықтары жазба әдебиеттерінің тарихы куә бола алады. Француздың ертерек орта ғасырдағы жазба әдебиетінің басым көпшілігі

француз тілінде жасалмай, латын тілінде, француз халқы үшін бөгде тілде жасалған: орыс, беларус, украин, халықтары бұрынғы әдебиетінің көп нұсқалары ертедегі бұлғар тілінен өрбіген, шіркеу-славян тілінде, қазіргі орыс, беларус, украин халқына түсініксіз тілде жасалған [3, 21].

Көне түркі әдебиетінен нәр алып, осы күнге жеткен түркі тілдес халықтардың тамыры бір, туысқан ұлт екеніне бірден бір дәлел – әдеби мұралар. Бұл дәлелдеуді қажет етпейтін мәселе екені анық. Дей тұрғанмен, ғылым бір орында тұрмайтын тірі организм деп білетін болсақ, бұл мәселелер жиі-жиі жазылып, талданып отырғаны дұрыс. Рухани мұра – жаһандануға жұтылмаудың алғышарты.

Дүние жүзі халықтары сияқты түркі халықтарының да өздеріне тән даму, қалыптасу тарихы бар. Ешбір тайпа, халық және ұлт тарихсыз болмайды. Әрбір халық ұлт болып қалыптасу үшін талай тарихи кезеңдерді басынан өткізді [4, 3].

Тарих – біздің бабамыз. Әдебиет тарихы – көркем өнердің асыл арнасы. Ата-бабалардан қалған асыл қасынасы. Әр халық та өзінің баба тарихымен, көне мәдениет үлгілерімен мақтанатын болса керек. Сондай мұрасына мойынсұнар көне мәдениет үлгісі мол халықтың бірі – көне түркі халқы [3, 25].

Түркі тектес халықтардың бір бұтағы – қазақ халқы. Көне түркі жазба ескерткіштері – рухани мұра ретінде бізге де ортақ. Қайталап айтсақ, Қазақ әдебиетінің тарихы V-VIII ғасырлардағы Орхон-Енисей ойма жазуларынан басталады. Біздің 1960-70 жылдары дәлелдеп, қол жеткізген табысымыз – осы концепция болатын. Күні ертең білімді, зиялы бір талапкер ғалым шығып, әдебиетіміздің тарихын одан әрі тереңдете түсетін болса, таңданудың, тартынып, дауға айналдырудың қажеті жоқ. Диалектикалық тұрғыдан қарап, қуана, қуаттай қарсы алу жөн. Бұл – бүгінгі оқушы алдына тартылар жаңа проблема емес, ақжем болып дәлелденген аксиома [3, 26].

Бұл жолдардан көретініміз, көне түркі әдебиеті де тақыр жерде пайда болды деп айта алмаймыз. Ендеше, әдебиетіміздің бастауын тереңдете берсе болады. Дей тұрғанмен, бүгінгі әдебиеттің қайнар көзі – тасқа қашап жазылған жырлар. Тілші ғалым Ғ. Айдаров: «Түркі халықтарының тарихи мұраларын шын мәнінде бағалай білу, олардың тарих, мәдениет және тіл тұрғысынан алғанда баға жетпес қазына екендігін көпшілікке, оқушылар қауымына жеткізу – кезек күттірмейтін негізгі міндеттердің бірі», – деп бекер жазбаса керек. Ғылыми методология жаңарып, жаңаша пайымдауларды негізге ала отырып, тасқа қашап жазылған мұраны зерттеу – бүгінгі әдебиеттану ғылымының міндеті. Елдік мұрат, ұлттық мүдде және сана ашықтығын қамтамасыз ету үшін, көне әдебиет нұсқаларын зерттеуші ғалымдардың еңбектерін негізге ала отырып талдап, саралаудан ұтпасақ, ұтылмайтынымыз анық.

Түркі халқының өз алдына ел болып, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін геосаяси және ішкі, сыртқы қорғаныс шеңберін жасауды Көне Түркілер іске асырды. Сол идея, сол мұрат бүгінгі қазақ елінің бас ұранына айналып отыр.

Түркі әлемінің бір бөлшегі ретінде өмір сүріп жатқан Қазақ елі – Түркі қағанатының ұрпағы. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласында: «Зор мәдени жетістіктер шоғыры даламызға сырттан келген жоқ, керісінше, көпшілігі осы кең байтақ өлкеде пайда болып, содан кейін Батыс пен Шығысқа, Күнгей мен Теріскейге таралды» [5], – дейді. Сол себептен де, осы өлкеде пайда болған әдебиет нұсқаларын жан-жақты зерттеу бүгінгі гуманитарлық ғылымдардың назарынан түспейтіні анық.

Бейбіт өмір сүру салты түркі халықтарының ата-бабаларынан, яғни сақтар заманынан бастау алса, қазақ халқы тарих сахнасына «Мәңгілік ел» идеясы ретінде жалғастырып келеді. «Мәңгілік ел» идеясы барлық түркілердің бір тарихи кезең VII ғасырда, бір шаңырақ астында тұрғанда қабылданған және жарияланған идея болатын. Ендеше, тарих сынынан өткен бұл идея бүкіл түркі дүниесі үшін ортақ және осы идея төңірегіне бірігу қазіргі замандағы түркі тектес халықтардың мұраты десек, қателеспейміз» [6, 45].

«Мәңгілік ел» мәңгі әлемсіз баянды болмақ емес. Әлемнің мәңгілігі – еліміздің мәңгілік кепілі [6, 282]. Сондықтан «Мәңгілік Ел» идеясына утопия деп қарау қате болмақ. Пішін өзгергенмен, мазмұн өзгермейді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president / kazakstan-respublikasynyn- prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-17-kantar
2. Қазақ тілінің түсіндірме сздігі / Жалпы редакцияны басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
3. Классикалық зерттеулер: Көп томдық. – Алматы: «Әдебиет Әлемі», 2012. Т6: Көне түркі әдебиеті туралы зерттеулер. – 408 б.
4. Ғ.Айдаров Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: «Мектеп», 1986. – 183 б.
5. <https://egemen.kz/article/178090-nursultan-nazarbaev-uly-dalanynh-zheti-q>
6. Сыздықов С., Қанаев С., Жеміс Ж. «Мәңгілік ел» идеясы: қалыптасуы, үш негізі тарихи сабақтастық. – Астана: Фолиант, 2013, стр 320.

Алькеева С.М.,
м.п.н., старший преподаватель
Жарикова Д.Р.,
к.п.н., доцент
Елубек С.Е.
старший преподаватель
Молдағалиева Р.Ш.
м.п.н., старший преподаватель
г. Нур - Султан (Казахстан)

ПРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КАЗАХСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ И ВЫДАЮЩИХСЯ ДЕЯТЕЛЕЙ КАК ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ТЕОРИИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Большая советская энциклопедия понятие «концепция» (от лат. *conzeptio*- понимание, система) трактует как определенный способ понимания, трактовка какого-либо предмета, явления, процесса; основная точка зрения на предмет систематического и другого освещения.

Понятие «концептуальные положения» также употребляется для обозначения ведущего замысла, конструктивного принципа в научной, художественной, технической, политической и других видах деятельности.

Сегодня, как отмечается в «концепции гуманитарного образования в РК», социально-экономические преобразования в Республике Казахстан сопровождаются сложными процессами перемен сознания людей, требуют переосмысления и значительного приращения фундаментальных и универсальных знаний, их реализацию через систему образования, которое должно перейти от традиционной формы обслуживания производства к культурнотворческой.

Способом реализации ее выступает гуманитарное образование, ставящее целью демократическое просвещение общества, являющееся многогранным средством его гуманизации, так как предполагает *формирование интеллекта, воспитание культуры чувств, эмоций, выработку определенной системы жизненных ценностей и ориентиров.*

В качестве цели концепция указывает на определение стратегии государственной политики в области гуманитарного образования в переходный период, с учетом общечеловеческих ценностей и национальных особенностей Казахстана, что весьма тесно, как мы считаем, переплетается с нравственно-этической концепцией казахских

просветителей Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина, творческий путь которых выпадает как раз на вторую половину прошлого столетия, когда особенно остро стояла проблема пробуждения самосознания, духовного возрождения науки, приобщения к высотам мировой цивилизации.

О Казахских просветителях-демократах сказано и написано немало. Именно сейчас, когда создается новая история независимой Республики Казахстан, необходима корректировка взглядов на их творческое наследие и, прежде всего, – осмысление их общечеловеческой нравственной концепции формирования души молодого поколения, так как социально-экономические и моральные катаклизмы нашего трудного переходного периода самым бедственным образом сказываются на нравственном облике молодежи.

Именно целенаправленная просветительская деятельность Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина дала импульс новому направлению в истории развития педагогической мысли Казахстана – реалистическому осознанию личности и, прежде всего нравственных представлений и позиций, нравственных ценностей и идеалов. Вопросы нравственности в трактовке казахских просветителей приобретают не только реалистическое содержание, но и демократическую направленность, имевшую воинствующий характер, с критикой существующих порядков и несправедливости, в отличие от абстрактного «морализирования» акынов и жырау XV-XVII веков. Имели они и свои особенности, отличные от прогрессивных нравственных принципов и идеалов русских материалистов XVIII-XIX веков, призывавших к революционному преобразованию общества, с чем мы сегодня не можем (как прежде) соглашаться, считая, как казахские просветители, что без кровопролития, без жертвоприношений человеческих жизней и судеб, а именно путем развития просвещения, науки и культуры можно и должно формировать нравственность, духовную и материальную культуру народа и общества в целом.

Общество, среда, обстоятельства – вот что определяет нравственное сознание человека. Они справедливо полагали, что «человека формирует эпоха».

Причем в моральной переоценке личности просветители-демократы исключительное значение придавали роли воспитания и возлагали на него свои надежды.

На сегодня имеется солидная источниковедческая и исследовательская база углубленного изучения наследия казахских просветителей, однако педагогический аспект их этической мысли остается не вполне раскрытым, что и составляет суть проблемы разрабатываемых нами ее концептуальных положений.

Цель разработки данных концептуальных положений составляет вычленение основных ориентиров нравственно-этической позиции казахских просветителей для определения роли и возможностей их эффективного использования в нравственном воспитании молодежи Казахстана в современных условиях гуманитаризации образования.

В связи с реализацией данной цели нами сформулированы следующие задачи:

1. Охарактеризовать главные ориентиры концептуальных положений нравственно-этических позиций Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина.
2. Обобщить основные положения педагогической этики казахских просветителей.
3. Выработать некоторые рекомендации по использованию концептуальных положений нравственно-этических позиций казахских просветителей в современной практике воспитания молодежи Казахстана.

Ведущая идея: исследование генезиса этической мысли просветителей-демократов (Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина) как важной составляющей развития общечеловеческой морали, освоение моральных ценностей прошлого – непреходящее условие нравственного обогащения личности и гуманизации содержания нравственно-этического воспитания в период рыночных отношений в республике.

Основные ориентиры духовно-нравственных позиций казахских просветителей-демократов.

Творчество любого великого мыслителя в обязательном порядке включает в себя и нравственные вопросы, актуальные не только для своего времени. Более того, в творчестве, в общественной деятельности находят яркое отражение моральные качества, нравственные позиции, нравственное кредо великой личности, сохраняющие непреходящую, общечеловеческую значимость, так как основаны они на лучших традициях своего народа, на передовых этических учениях мыслителей древности и современных им зарубежных и российских.

Этическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века в определенной мере развивалась под влиянием общественно-политического процесса присоединения Казахстана к России, способствовавшего стремлению передовых людей казахской степи переосмыслить существующие нормы нравственности с позиций гуманистического, демократического подхода к этическим вопросам. Критика была направлена против несправедливости, против попраания норм общечеловеческой морали имущими слоями общества.

Средствами достижения нравственного идеала казахские просветители считали труд и просвещение народа.

1. Труд рассматривают как жизненную потребность человека, как основу его нравственности. Люди труда – святые люди – «адамның әулиесі».
2. Наука – универсальное средство для разрешения всех нравственных проблем. Лишь знанием движется век. Идея просвещения своего народа через сближение с общечеловеческой культурой.
3. Благоразумная умеренность во всем: «қанағат ету» познай во всем меру.
4. Совесть, совесть, стыд – нравственный регулятор поступков и поведения, моральная ответственность перед людьми.
5. Постоянная самооценка, самоконтроль, саморегуляция, самовоспитание.
6. Идея дружбы между народами как естественная потребность всех людей: почтительное отношение к культуре, языку, национальному достоинству других народов, идеи мира, взаимопонимание и согласие между всеми народами, живущими на земле.

Живущие всюду народы

Для радости рождены

Всех ласково греет солнце,

Всем светят лучи луны.

Особо рожденных не было

И нет на этой земле.

Мы друг перед другом с детства

Во всем должны быть равны [1, 28].

«Человек, познавший культуру и язык другого народа, становится вместе с ним равноправным и не будет жить праздно» (Абай) [2, 103].

«Говоря серьезно, киргизский народ принадлежит к числу наиболее миролюбивых и, следовательно, к числу наименее диких инородцев русского правительства». [3, 308].

Это новое направление в духовной и, в особенности, нравственной жизни казахского народа находит отражение в творчестве выдающихся казахских просветителей Абая Кунанбаева, Чокана Валиханова, Ибрая Алтынсарина. Их этические суждения основаны на лучших традициях своего народа, на передовых учениях прошлого и современников в России и за рубежом.

Этическое кредо просветителей-демократов – борьба со злом, социальной несправедливостью и нравственной испорченностью – сыграло большую роль в формировании и развитии этической мысли теории нравственного воспитания в Казахстане.

Нравственные заповеди Абая Кунанбаева

Нравственные заповеди Абая (как и взгляды Чокана Валиханова и Ибрая Алтынсарина), явились отражением нравственной жизни казахов второй половины XIX века, а любовь к простому труженику определила гражданское и нравственное кредо просветителя, положенное в основу разработанных им прогрессивных нравственно-этических идей:

- Формирование нравственных принципов и нравственных норм поведения в процессе самой жизни в противовес религиозному учению о «божественной предопределенности морали».

- Без просвещения нет ни веры, ни блага. без знаний ни намаз, ни посты, ни паломничество не достигнут цели.

- Несмотря на разное социальное положение – богатство одних и бедность других, – люди от природы равны: в этом мире рождение и рост, сытость и голод, горе и смерть, строение тела и место, откуда взялся человек и куда он должен отправиться – все это одинаково.

- Несмотря на прирожденное равенство, люди в нравственном отношении друг с другом не равны: одни безнравственны, другие – добродетельны, умны, скромны.

- Среда, эпоха, гражданское законодательство и образ жизни людей – источник общих предпосылок нравственности.

Абай осознает прямую зависимость нравственного формирования личности от социальной среды.

- «Человека формирует эпоха. Если кто стал безнравственным, то в этом виноваты и его современники».

- Счастье как критерий морали. Стремление человека к счастью важнейший фактор, определяющий смысл жизни, который кроется в знании, труде, благих деяниях на пользу народу.

Суть педагогической этики казахских просветителей в том, что исключительное значение в моральной личности придавалось ими воспитанию: высший этический идеал Абая Кунанбаева выражен в нравственной формуле «адам бол!» – «будь человеком», «адам деген данкым бар!» – «я горд тем, что я человек!».

Этический смысл абаевской формулы «адам бол!» – в высокой оценке роли и назначения человека в жизни, сочетающего в себе разум и гуманность, трудолюбие и образованность, дружбу и любовь.

Казахские просветители-демократы А. Кунанбаев, Ч. Валиханов, И. Алтынсарин и сегодня, когда прогрессивная общественность отметила их юбилеи, по-прежнему продолжают нравственно воспитывать не только объективным содержанием своего гуманного творчества, но и своей личностной нравственной позицией.

Можно с полным правом утверждать, что провозглашенные в 60-х годах XIX столетия А. Кунанбаевым, Ч. Валихановым, И. Алтынсариним моральные нормы, осуждающие, с одной стороны, подлость, нечестность, распутство, безволие, лень, злобу, с другой – возвышающие любовь к труду, самоотверженную борьбу за интересы народа, честность, правдивость, упорство в изучении науки, их высшие этические идеалы не только не утратили своего значения в наше время, а приобрели новую силу звучания и требуют самого пристального изучения и овладения ими каждым, особенно учащейся молодежью и, в частности, будущими учителями.

Нравственные идеалы Чокана Валиханова

- Борьба против общественного и нравственного зла в казахском обществе.

- Осуждение лживой и «дикой» морали местной знати и царских чиновников, утилитарного использования ими для достижения своих эгоистических целей нравственных понятий «совесть», «справедливость», «долг» и др.

- Борьба против ханжеской религиозной морали, превращающей человека в раба божьего, призванного неизбежно страдать и терпеть.

• Представление о возможности предоставления царской Россией равноправия ее «инородческим сыновьям» при условии управления степью справедливым султаном, истинно образованным человеком, полезным и нужным своему народу.

• Разработка «общезначимых» проблем перспектив общественного и нравственного развития казахского народа.

• Уверенность в признании истинно образованных молодых людей, проникнутых патриотизмом, «при уме, силе воли, честности, благородстве и теплой душе», могущих сделать 'добра сотням, тысячам народа.

• Идея «эмпирического эгоизма», включающая в себя «действенные и страдательные качества индивидуумов, посвятивших себя пользе близких» [2, 104].

Педагогическая этика Ибрая Алтынсарина

• Размышления о сущности нравственности, смысле человеческого существования и счастья, нравственных мотивах поведения и отношений – основополагающая суть этики Ибрая Алтынсарина, являющейся прежде всего педагогической, так как пронизана мыслями о воспитании высоконравственной личности.

• На свою учительскую деятельность смотрел как на великое нравственное служение своему народу: «я не отступлюсь от своих коренных убеждений и стремлений быть полезным своим родичам, насколько хватит сил. дай только бог сил устоять против человеческих интриг и не умереть с тоски от незаслуженных напастей» [3, 67].

• Педагогическая этика И. Алтынсарина – это этика народа, так как устное народное творчество, отражающее жизнь и быт, горе и счастье, патриотизм, традиции и обычаи народа, – важный источник его этических воззрений, изложенных в виде наставлений и советов.

• В понятие счастья И. Алтынсарин, наряду со многими компонентами, включает три основных: трудолюбие, умеренность, потребность творить добро.

• Среда – источник нравственности, понимал ее не как совокупность общественных отношений, а как господствующее гражданское законодательство и воспитание.

• Нравственный долг казахской интеллигенции – забота о нуждах народа, забота об общественных благах, об умножении богатства и укреплении могущества своей родины, содействие ее экономическому и культурному развитию – вот те основные задачи гражданина-патриота, выполнение которых составляет нравственный смысл жизни.

• Нравственные основы семейного и школьного воспитания.

• Сочетание горячей любви к своей Родине с глубокой ненавистью ко всему реакционному, что задерживало духовное развитие казахского народа, чем являлись, наряду с экономической отсталостью, муллы и проповедуемый ими ислам.

• Патриотизм и гуманизм – важные черты высоконравственного человека.

Список литературы

1. Кунанбаев А. Избранное. - Алма-Ата: Казгосиздат, 1988.
2. Валиханов Ч. Избранные произведения. - М.: наука, 1984.
3. Алтынсарин И. СобР. соч. В трех томах. Т. I - Алма-Ата: Наука.

Дәуренбекова Л.Н.,
ф.ғ.к., доцент
Қойшығарина А.,
2 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАЛАМҒЕР ЖӘНЕ ДЕРБЕС СТИЛЬ

Көркем шығарма арқылы оның авторына деген қызығушылық пайда болатыны белгілі. Жазушы өз шығармасына арқау еткен өмір құбылыстарының тобын қайдан алды, қалай тапты, оларды қалай сұрыптады – осы мәселелерді анықтау қаламгердің шығармашылық жұмысының ерекшеліктерін, шеберханасының қат-қабат қиын әрі қызық сырларын тануға жол ашатыны айтылып жүр. Шынында да, жазушы шығармаларының түпкі бастауын, дерегін анықтау оңай шаруа емес.

Жазушы Әкім Тарази әріптесі жөніндегі естелікте: «Тәкен Әлімқұлов – ешкімге бас имейтін биік тұлға. Олай дейтінім, көкірегін керуі емес, жағымпазданбайтын, өз орнын білетін. Көзге көріне қоюға икемі жоқ, әрі соған жаны қас еді. Шығармашылықты ғана ойлап, сырын ішіне бүгіп, өзімен өзі жүретін [1, 21]. Ә. Таразидың айтуындағы Т. Әлімқұловтың осы мінезі романдағы кейіпкер Елеусіздің де бойынан табуға болады.

«Москвадан оқып келген жерлестерінің бас қосу» кешінде алғашқы сөз Елеусіз Досовқа берілмек болған. Бірақ ол бас тартты. Бірінші хатшы: «залдан бірнеше записка түсті. Жиналған жұрт Досовтың лебізін естігісі келеді, - деген. Тағы да алақандар шартылдады. Елеусіз орнынан тұра қоймаған соң, әлдебір шалдуар балалар аяғымен жер тепкіледі. Сонымен Елеусіздің бірдеңе деуіне тура келді. Елеусіз Қаратаудың бүгінгі келбеті туралы, оның кен байлығы, өріс шұрайлылығы туралы айтып кетті. Айтқанда осы өңір жөнінде бірнеше очерк жазсам деген жоспарымен байланыстыра айтты. Қаланың адамы далаға киік қууы үшін келмей, малшы қауымның тұрмысын, дарынын, өнерін қызықтау үшін, ләззәт пен ғибрат кәусарынан сусындау үшін келетін болсын [2, 52]. Елеусіз осылайша көсіле, шешіле сөйлеп кетті. Бердігенің басын шалып жүрген ойы тайыздардың маңдайынан қамшымен тартып-тартып өткендей болды. Соның қабатында сүйікті шынары да бар еді. Астанада мал дәрігерлігі академияны бітіре тұра, төлдеген малдың шуын ажыратудан жеркөніп, тамырлы мамандығының көзіне шөп салған бикештің есімін атап қала жаздап, әрең іркіді [3, 63]. Осы орайда сыншы Төлеген Токбергеновтың Т.Әлімқұлов жайында айтқаны ойға оралады: «Тәкен – ғұмыр бойы ешкіммен жағаласып көрмеген, кісінің жанын жаралағысы келмеген, тіпті жаралау туралы ойламаған адам. Оның бәрімізден ерекшелігі жиналыста, баспасөзде ешкімге ырық бермес, шу асаудың өзі болып шаншудай қадалып сөйлеуші еді. Жақсы көрген адамына ашынып та, басынып сөйлемеген кісі. Тілдеп те, күндеп те жатпайтын» - дегеннен-ақ, Тәкен мен Елеусіздің образы тұтасып, романнан жазушының тұлғасы, тағдыры, мінез-құлқы көрініп, авторлық бейнесі даралана түскеніне көз жеткіземіз. Сонымен бірге, романды оқи отырып, кейіпкердің тағдырымен ортақтасу арқылы, шығармашылық процестің кезеңдерімен танысамыз.

«Тегі журналистің қызметі қызық қой. Дүниеде нендей жаңалық болып қалды деп, жарғақ құлағы жастыққа тимей, елеңдеп жүргені. Кейде үш ұйықтасаң ойыңа кірмейтін нәрсенің үстінен шығатыны бар. Әйтпесе осы сапарда отыз жыл ұйықтап ояңған адамға душар болам деп Елеусіз ойлаған ба? Бір атқа бола жалғыз қызын шырылдатып сүймеген адамына зорлап қосқан қатыгез әкені, махаббат дастанындағы көзі тірі кейіпкерін көремін, есітемін деп те болжаған емес-ті» [2, 38].

«Журналистің жазатын нәрсесін терең ойланып, зерттеп, шындыққа көз жеткізгеннен кейін жұмысқа кіріспеуі мүмкін емес. Осы ретпен ол Оралдың күнделігіне үңіліп еді, бұрын байқамаған жүрек сәулелерін көргендей болды. Қараштың әңгімелеріне Оралдың күнделіктерін жалғап, бейтаныс шырайлы әлемнің ішіне қайта кірді [2, 28]. «Елеусіз кейде өзін геологтай сезінеді, жер қатпарының қазынасын іздеуге шыққан геологтың апталар, айлар бойы босқа қаңғыратыны болады ғой. Біздің Досов сол секілді боп жүрді» - деп, автор кейіпкерлерінің іс-әрекеттегі ойын баяндау арқылы жеткізіп отырады.

«Қаратаудың теріскейіне тұңғыш келген Елеусіз Досов қобалжығанда, қиналғанда балалық шағында осы жерді, осы елді, арқыраған ақбоз атты, бұлғақтаған қыз Гүлнәшті бір көріп қалмағанын арман етеді. Бірақ, Елеусіз туып-өскен Сарысудан өңірінде де осы тамырлас оқиғалар болған. Мұндай жайттар Қазақстанның қай түкпірінен болсын ұшырасуы бек мүмкін. Сондықтан қаны сорғалап тұрған айғақтың жетпеген жерін нобайымен толықтырып, дамытып әкетермін деп күдікті көңілге жұбаныш табады. Жалпақ жұрттың бойына айықпас дерттей сінген құмарлықтарды жинақтап, қорытып бере алмаса Досовтың жазуда несі бар? Гүлнәш ішін бермесе бермей-ақ қойсын. Елеусіз ең әуелі дәуір шындығын біліп алғысы келді. Сыр шындықтан туады деп шамалайды [2, 66]. Осы жолдардан жазушының материал дайындаудағы алғашқы кезеңдеріндегі психологиялық көңіл-күйін, жан тербелісін көруге болады. Автор естігендерімен көргендерін, әңгіме-сұхбаттарын, айналадағылардың пікірлерін, яғни шығармашылыққа қажетті материалдарды қалай пайдаланғанын айқын келтірген.

Әдеби шығармада сөз болатын басты мәселе – шығарма мазмұнының негізгі арқауы, айтылатын жай-жағдайлардың бағыт-бағдары. Шығарманың тақырыбын, не жайында айтылатынын, нендей мәселелерді қозғайтынын анықтау сырттай қарағанда оңай сияқты көрінеді. Алайда, автордың ой-ниеті тұрғысынан алғанда, тақырып алдымен болашақ туындыға арқау болатын мәселелер, оқиғалардың, суреттелетін өмір құбылыстарының шебер-шегі. Шығармада айтылған, суреттелген жайларды қоғамдық өмірдегі маңызды мәселелер дәрежесіне көтеріп, өзін журналист деп алып, оқиғаға кірісуінен өзгеге ұқсамайтын дара қолтаңбасын аңғарамыз. Демек, Т. Әлімқұлов – өз шығармасы арқылы өзінің көркемдік танымын, шығармашылық процеске қатыстылығын айқындай алған қаламгер.

«Елеусіз өзін тағы да жер астының ырысын іздеген барлайшыға балайды. Қаратау алқабынан ашқан азды-көпті қазыналар қоймасы қомағай көңілге тоқтау болмай, қайта алға қарай келешектің қиырсыз көк жиегіне талпындыра түсетінін түйткілсіз сезінеді. Сондықтан да ол асығыстық жасамай, самолетпен ұшып кетпей, осында тағы да сансыз күндер бөгелуге бекінді» [2, 59]. Бұл сөйлемдер жазушының дүниеге әкелер шығармасы үшін жалықпай үздіксіз шығармашылық ізденіс үстінде болғанын көрсетеді.

Республиканың басшы қызметкерлерінің бірі Л.Л. Бондалетов жылқының қасиеттерін айта келіп, Е.Досовқа «Қазақ халқының жылқыны қастерлейтіні рас болса, ол туралы кітап жазу мін емес» [2, 120] - дегенін құптап Елеусіздің тұлпарлар тағдыры туралы арнайы қарастыруы, Т.Әлімқұловтың шығармашылық процесінен хабар береді.

Автордың да романды жазудан бұрын осы тақырыпқа арналған көптеген шығармаларды оқығандарын білеміз. Автордың өзіне сөз берсек: «Мамин Сибиряқтың «Ақбоз ат» дейтін новелласын, Л.Толстойдың «Холстомир» әңгімесін, Иван Куприннің «Изумруд» әңгімесін, Харлидің «Четвероногая лоторея» дейтін романында ипподромның шырғалаңы мен сыры суреттеледі. Мен әрине оларға еліктемеуге тырыстым. Еліктесең ұқсайсың, ұқсасаң жалғандық туады. Олар түгілі қазақ топырағында жүйрік жылқы әр түрлі, сан нәсілді. Бәйгенің тігісі мен мәресі де алуан түрлі. Осыларды ескере отырып, «Ақбоз ат» романын жазуға кірістім» [4]. Демек, Т. Әлімқұлов қайсыбір шығармаларын бастамас бұрын тақырыпқа тереңдей еніп, жан-жақты игеріп, соған қатысты дүниелердің барлығын түбегейлі қарастыратынын романын оқи отырып-ақ, таныса аламыз. Жазушының Мәскеудегі М.Горький атындағы әдебиет институтын бітіргеннен кейін, аударма саласында елеулі еңбек еткені белгілі. Тағы бір назар аударатынымыз «Ақбоз ат» романында Елеусіздің Мәскеуде жүріп, аудармамен қалай айналысқаны, еңбегін жолдасы Қарашқа ұрлатып алғандығы Т.Әлімқұловтың жеке өмірімен сабақтасып жатыр десек те болады.

Сонымен, «Ақбоз ат» романындағы журналист Елеусіз Досовтың бүкіл ғұмыры, әсіресе шығармашылық ізденіс әрекеттерінде сөз жоқ автобиографиялық сарындар басым. Романды оқығанда бейне автордың өзімен, шығармашылық бір кезеңімен танысқандай күй кешеміз. «Дүниеде өз басынан кешірмеген нәрсеге қалам ұрудан қиын не бар?» - деп

қиналатын, күйзелетін Т.Әлімқұлов бүкіл баянды шығармашылық ғұмырында тек өзінің басынан кешкендерін, түйгендерін жазды десек те болады.

Сонымен, роман жанры авторға шындық өмірді еркін, кең арнада, әртүрлі тәсілдермен бейнелеуге мүмкіндік береді. Мұнда эпикалық, драмалық, лирикалық сипаттар үндесіп, мәтіннің түрлі компоненттері (баяндау, суреттеу, диалог, лирикалық шегініс, портрет т.б.), көріністері мейілінше мол суреттеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бердібаев Р. Менімен қазақ тілі аяқталды // Заман Қазақстан, 1998, 18 қыркүйек.
2. Әлімқұлов Т. Ақбоз ат. – Алматы: Жазушы, 1976.
3. Әлімқұлов Т. Мен қалай жаздым? // Қазақ әдебиеті, 1988, 20 қыркүйек.
4. Сөзстан. Алматы: Жалын, 1984.

Елубек С.Е.,
старший преподаватель
Секбаева Ж.Д.,
старший преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Русский язык является средством деловых отношений, языком диалога культур, языком специальности. Все это обуславливает необходимость развития новых методов и практик обучения русскому языку как иностранному, детальной проработки теоретических аспектов преподавания и их воплощение в практику обучения русского языка как иностранного.

Хотелось бы остановиться на проблеме языкового барьера у студентов, изучающих русский язык как иностранный.

В области обучения русского языка как иностранного, термин «языковой барьер» используется в описании ситуации, когда у студентов, изучающих иностранный язык и пытающихся на нем говорить, отсутствует возможность спонтанно отреагировать на речь собеседника, даже при том, что он владеет необходимым арсеналом языковых средств. Эти трудности объясняются по-разному: кто-то испытывает сильный страх перед осуществлением иноязычной речи, другие не могут вспомнить нужных слов для приветствия и завязывания разговора, у третьих «разбегаются» мысли, что ставит их в тупик и т.д.

Все эти факты подтверждают наличие так называемого «языкового барьера», препятствующего эффективному иноязычному общению.

Поэтому для подготовки конкурентоспособных выпускников вузов необходимо повышение их иноязычной компетенции посредством снятия языкового барьера. В современной методике есть мнение, что в основе обучения русскому языку как иностранному лежит схема взаимоотношений «преподаватель – обучающийся – средства обучения», что и определяется как педагогическое общение, подразумевает партнерство иностранного обучающегося и преподавателя.

Преподаватель русского языка как иностранного не только должен поддерживать обучающегося в решении образовательных задач, но также помогать ему лучше адаптироваться к чужой культуре, понять и принять новые для него социальные устои. Чтобы активно пользоваться языком как средством общения, необходимо знать как можно глубже мир изучаемого языка, т. е. его социокультурные аспекты, а для этого нужно

преодолеть барьер культурный. Следовательно, необходимо, чтобы содержание уроков включало элементы культуры изучаемого языка [3, с. 85]. Проведение нетрадиционных занятий (игровые формы обучения, ситуационные задачи, дискуссии), культурно-массовые мероприятия, экскурсии, способствуют быстрой адаптации обучающихся к языковой среде.

В целом же, овладение языком является длительным, трудоемким, а главное, индивидуальным процессом. В программу обучения русскому языку, как и другим иностранным, входит углубленное изучение фонетики, грамматики, а также лексического состава языка, но все же выработке практических навыков уступает свое место теоретическое изучение [1, с. 120]. Основным становится функциональный принцип изучения русского как иностранного. Следует научить иностранных студентов не просто владеть основами языка, но также научить их общаться на изучаемом языке с энтузиазмом и интересом, как в рамках их профессиональной тематики, так и в различных бытовых ситуациях.

Однако, даже при интенсивном и качественном изучении русского языка как иностранного, часто возникают языковые барьеры при общении, что и представляет особую трудность в процессе обучения. Чтобы говорить о способах преодоления языкового барьера, нужно понять причины, вызывающие его:

1. Психологическая неуверенность. Одной из основных причин возникновения языкового барьера является страх сделать ошибку в речи, чувство дискомфорта при общении. Для того, чтобы студент чувствовал себя комфортно на занятиях необходимо создать условия, при которых раскрывались бы внутренние возможности обучающегося, его потенциал. Обращение к личности, использование его познавательных, социальных, профессиональных и сугубо личностных мотивов, а также решение новой задачи на материале известной, привычной ситуации помогает вовлечь студентов в активную мыслительную деятельность. Важным показателем индивидуально-психологических особенностей обучающихся является их способность к обучению. Основными показателями обучаемости являются темп продвижения по учебной программе, степень напряженности при этом, гибкость в переключении на новые способы и приемы работы. Для этого в методике используются специальные тесты (многофакторная методика Кетелла, методика Айзенка).

2. Негативный предыдущий опыт изучения русского языка. Другая проблема, которая может вызвать сложности в спонтанном говорении – это предыдущий опыт обучения, это привычка к грамматико-переводному методу обучения. В этом случае задача преподавателя – провести беседу со студентом, показать, что любой усвоенный на занятии материал может быть использован, а также показать практическую применимость всего того, что студенты делают на занятии. Использование проблемных ситуаций, ролевых игр способствует организации и реализации естественного общения на занятиях и удовлетворения коммуникативных потребностей учащихся.

3. Нехватка мотивации у студентов. Еще одной проблемой возникновения языкового барьера является нехватка мотивации у студента. Мотивы изучения любого учебного предмета зависят от потребностей, побуждений и стремлений обучающихся, от их внутреннего отношения к самому процессу овладения различными знаниями. Желание говорить, общаться, желание высказывать свои идеи является основным моментом для того, чтобы студенты могли спокойно говорить и не чувствовать никакого языкового барьера. Необходимо апеллировать к эмоциям, к чувствам человека, создавать такие ситуации общения, в которых человеку захочется выразить свое мнение. Когда задействован эмоциональный фон, человек начинает говорить спонтанно, он начинает забывать, что он говорит на иностранном языке. Для него первостепенную важность приобретает сама цель общения, а не средства, с помощью которых можно выразить ту или иную мысль или решить коммуникативную задачу при изучении русского языка.

4. Отсутствие практики общения на изучаемом языке. Студент может знать грамматические структуры, может иметь значимый пассивный словарный запас, но из-за отсутствия речевой практики, он не может использовать свои знания в спонтанной речи. Необходимо, чтобы все речевые образцы, языковые навыки, умения вводились и практиковались в условиях максимально приближенных к реальности. Погружение в языковую среду и удовлетворение, которое получают студенты, успешно овладевая знаниями, умениями и навыками позволяют влиять на их эмоциональность, вызывать и побуждать к общению. У многих студентов, при встрече с «носителями языка» возникает страх и волнение и это при том, что он идеально выполняет лексико-грамматические упражнения. Очевидно, что неверный подход в обучении языку. Изучая учебный материал, словари и заучивая грамматические правила, мы порой забываем, что язык, прежде всего, инструмент для общения [2, с. 56]. Таким образом, возникает комплекс, боязнь говорить – это и есть языковой барьер – отсутствие у человека способности свободно общаться с носителями языка, даже если он потенциально хорошо им владеет. Языковой барьер является главным препятствием эффективной коммуникации.

Для преодоления языкового барьера необходимо три условия:

- 1) Признание наличия барьера и осознание причин его возникновения;
- 2) Наличие мощной мотивации для его преодоления;
- 3) Условия и ресурсы для устранения этой преграды, в том числе и профессиональная помощь.

Таким образом, эффективная подготовка конкурентоспособного специалиста, обладающего языковой компетенцией для осуществления иноязычной профессиональной деятельности, предполагает учёт и языковых, и психологических, и социокультурных аспектов при изучении языка на основе определённых педагогических условий.

Список литературы

1. Власова Н.С. Русский язык как иностранный. Типография Гутенберг, 2009.
2. Антонова В.Е., Нахабина М.М., Толстых А.А. Дорога в Россию: учебник русского языка (элементарный уровень, 6-е изд. – М.: ЦМО МГУ им. М.В. Ломоносова. – СПб.: Златоуст, 2010.
3. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. – М., 1966.
4. Белых И.Л. Проблема формирования мотивации учения студентов: монография. – Красноярск: СибГТУ, 2007.

Қалиева Ж.Ә.,

Қазақ тілі және әдебиеті пәні мұғалімі

Солтүстік Қазақстан облысы, Есіл ауданы (Қазақстан)

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУҒА МҮМКІНДІКТЕРІ

Әр мемлекеттің бүгінгі мен болашағы сол мемлекетте өмір сүріп жатқан халықтың, әсіресе, оның ертеңгі тағдырын өз қолдарымен жасайтын өскелең ұрпақтың қолында. Оқушының ойына, сана-сезіміне әсер етіп, білімін жетілдіру, жеке тұлғаның өзіндік идеясын, көзқарасын, өз-өзіне деген сенімділігі, жауапкершілігін дамыту – бүгінгі күннің талабы.

Білім беру саласындағы жаңаша көзқарастардың барлығы ой-өрісі дамыған, жан-жақты, шығармашылықпен еңбек ете алатын, дүниетанымы жоғары, білімдік бәсекеге қабілетті тұлға тәрбиелеуге негізделеді. Себебі, жаһандық өркениеттің дамуы мен сол өркениет аясында бәсекелестікке төтеп бере алу мүмкіндігі белгілі бір елдің тұрақты

дамуының ең маңызды факторына айналып отыр. Әлемдік бәсекелестікке сай болу үшін адами әлеуетті арттыру қажеттігін жаһандану үрдісі толықтай дәлелдеп берді.

Қоғамның жаңа сипаттағы даму қарқыны республикамыздағы білім беру жүйесінің алдына да үлкен міндеттер жүктеп отыр. «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» отандық білім және ғылым жүйесінде шешуді талап ететін бірқатар өзекті мәселелердің бар екендігі аталып өтілген. «Қазақстан халқының сауаттылық және құзыреттілік деңгейін бағалау әлемнің көптеген елдерінен елеулі артта қалғанын куәландырады. Қазақстанның нәтижелері ЭЫДҰ-ға қатысушы елдердің және Ресей Федерациясының орташа көрсеткішінен әлдеқайда төмен. Білім және ғылым жүйесіндегі бұл жағдай өзгермейтін болса, таяу перспективада ұлттық адами капитал одан әрі нашарлап, кәсіби кадрлардың азаюы және еліміздің экономикалық әлеуетінің төмендеуі орын алады» - делінген аталмыш құжатта.

Осыған орай, білім беруді жетілдірудің көптеген мүмкіндіктері қарастырылып жатқандығы баршаға аян. Оқушыға өз бетімен жұмыс істеуге шығармашылық бағдар мен алынған білімді керегіне жаратып, пайдаланудың жолдарын үйрету ізденісі талай әріптестерді толғандыруда. Жасалып жатқан қадамдар да аз емес. 2020-2021 оқу жылында ҚР білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хатта Қазақстанда білім мен ғылымды дамыту бойынша жүйелі кешенді шаралардың іске асырылып жатқандығы айтылады. Сонымен қатар, құжатта 2015 жылы республикамыздың Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі Орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу, оның ішінде жалпыға бірдей қамту және әділ сапалы білім беруді қамтамасыз ету, сондай-ақ барлық адамдар үшін өмір бойы оқу мүмкіндігін көтермелеу бойынша міндеттемелерді өзіне алғандығы көрсетілген.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасындағы барлық орта білім беру мекемелері оқытудың жаңартылған мазмұнына ауыстырылып, барлық педагог қызметкерлер арнайы дайындықтан өткізіліп, қазір жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламалары жүзеге асырылуда.

Ежелгі грек философы Сократ (б.ғ.д. 470-399 ж.): «Мен ешкімді ештеңеге үйрете алмаймын, мен тек ойландыра аламын» деген екен. Менің ұстаздық ұстанымым да осыған саяды. Мен мектептегі білім сапасын арттыру үшін білім алушылардың оқуға деген қызығушылықтарын арттыру, жауапкершілікті дамыту, ізденімпаздық және шығармашылық қабілеттерін шыңдау қажеттігін педагог ретінде жақсы түсінемін. Шығармашыл мұғалім оқу процесінде оқушылардың шығармашылық ізденісін қалыптастыру және дамыту мәселесіне аса көңіл бөледі. Ол шығармашылық бағытта жұмыс істейтін оқушыға бағдар беріп, қолдау көрсетуі, іс-әрекеттің кезеңдеріне және оң бағытта жүзеге асырылуына бақылау жасай білуі тиіс. Сондай-ақ, білім алушыға өз бетімен жұмыс істеуге шығармашылық бағдар беру мен алынған білімді керегіне жаратып, пайдаланудың жолдарын үйрету – біз меңгеретін біліктілік талаптарына сәйкес келеді. Осы орайда, мен «Көркем шығармаларды оқыту арқылы оқушының шығармашылық қабілетін дамыту» мәселесі бойынша жұмыс істеудемін. Әрине, оқушының шығармашылық қабілетін дамыту үшін көркем шығарманы оқытумен шектелу аздық етеді. Сол себепті, әр сабақта, әрбір сыныптан тыс іс-шарада, элективті курстарда оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана отырып, білім алушыларды өздігінен ойлануға, ізденуге, шешім қабылдауға жетелеуге тырысамын. Әр сабақ – ізденіс сабағы. Алдымызда отырған әр оқушы әр сабақтан өзіне бір ой түйіп, азын-аулақ болсын тәжірибе жинақтап, білімге деген қызығушылығы артатын болса – біздер үшін үлкен мәртебе. Менің ойымша, шығармашылық қабілеті дамыған оқушы – бәсекелестікке төтеп бере алатын, өмірде өзінің орнын білетін, өзіндік көзқарасы, ой-пікірі бар оқушы. Шығармашылық қабілеті дамыған оқушының білім алуға деген құлшынысы да жоғары болмақ. Себебі, шығармашыл оқушы өзіне білімнің не үшін қажет екендігін жақсы түсінеді. Ендеше, біз оқушының шығармашылық қабілетін дамыту арқылы оң нәтижелерге қол жеткізе

аларымыз сөзсіз. Білім алушының шығармашылық қабілетін шыңдауда әр мұғалім әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолданады. Бұл ретте, мұғалім үшін оқушының өз пікірін білдіре алуы, берілген тапсырмаға шығармашылық көзқараспен қарауы маңызды. Осы орайда, өзім жиі қолданатын бірер әдіс-тәсілге тоқтала кетер болсам: «Қос жазба күнделігі» стратегиясы. Қандай да бір мәтін, көркем шығарма оқыған кезде, оқушылар дәптерлерінің ортасынан вертикаль сызық жүргізіп, сызықтың бір жағына өздеріне әсер еткен тұстарды жазса, екінші жағына пікірін, яғни, қандай әсер алғанын, қандай ой түйгенін жазады. Барлық оқушы тапсырманы орындап болған соң, жұпта немесе топта талқылау ұйымдастыруға болады. Бұл әдіс – оқушының шығармашылық қабілетін шыңдауда таптырмайтын әдіс болып табылады.

«Миға шабуыл» әдісі. Шығармашылық белсенділікті және жаңа идеяларды тез жасау іскерлігін дамыту әдісі болып табылады. Туындаған проблеманың шешімін табу, жаңа тақырыпты өту барысында оқушылардың іс-әрекетін өзектілеу, ұсынылып отырған проблемаға оқушылардың зейінін шоғырландыру мақсатында қолдануға болады. Әдістің басты міндеті – танымдық іс-әрекетті белсенділендіру және оқушыларды өнімді оқыту процесіне қатыстыру. Оқушылардың шығармашылық белсенділігін жетілдіру мақсатында «Еркін микрофон», «Аквариум», «Үлкен шеңбер» секілді өзге де әдіс-тәсілдерді жиі пайдалануға тырысамын. Басты мақсат – оқушылардың шығармашылық дағды әрекеттерін қалыптастыру. Үздіксіз және қайталана істелетін әрекет үнемі нәтиже бермек.

Бәсекелестікке қабілетті, жан-жақты білім беретін мұғалім – білікті маман, өз ісіне берік, ойы жинақы, жаңа әдіс-тәсілдерді орынды қолдана білетін, ізденімпаз, шығармашылық даму үстінде, оқушыға мейіріммен, ілтипатпен қарайтын ұстаз. Дүниежүзілік өркениетке жету үшін ұрпағымыз білімді, парасатты, ғаламдық мәдени құндылықтарды бойына сіңіре білетін жан-жақты тұлға болып өсуі – ең басты қағида. «Ұстаз – мектептің жүрегі» деп Ыбырай Алтынсарин айтып кетсе, сол жүректен таралатын қан тамырлары оның оқушылары іспетті. «Ендеше, әсіресе, бүгінгідей дүрбелең тірлікке толы заманда әрбір жаңашыл мұғалім үнемі ізденісте болуы қажет», - деп есептеймін. Іздену, оқушыға жан-жақты білім беру және соған тырысу нәтижесінде біз өз ізденісіміздің жемісін ғана көре алатындығымызға сенімім мол.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
2. 2020-2021 оқу жылында ҚР білім беру ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хат
3. Қалыптастырушы бағалауды қолдану бойынша пән мұғалімдерінің кәсіби құзыреттілігін арттыру әдістемелік құралы / Құраст. К.З.Жақсылықова, Н.К.Тайтанова, А.М.Кемешова. – Алматы, 2016. – 64 б.
4. Әлімов А. Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер. – Астана, 2014 ж.

Қоңыратбаева Ж.,
ф.ғ.к., профессор м.а.
Айтілеу Ж.Н.,
магистрант
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ «КҮЛКІ» КОНЦЕПТІ

Халықтың әлемді танып білуі, дүниетанымы ешкімге ұқсамайтынын, өзіндік жекелігімен ерекшеленетінін зерттеулер нәтижесі көрсетіп келеді. Әр халық әлемді өзінше, өзінің табиғатты, әлемді көру, тану деңгейіне қарай түсініп қабылдайды. Әлемді

танып білу мен көріп қабылдауға байланысты әр ұлттың мәдениеті басқа мәдениеттен оқшауланады. Сондай-ақ әрбір тіл иесінің санасында оның өзіне ғана тән ешкімге ұқсамайтын әлемнің тілдік бейнесі өмір сүреді. Ол сол арқылы әлемді көріп біледі, таниды. Демек, әлемнің тілдік бейнесі – тілдік бірліктер түрінде сақталған білімдер жиынтығы.

Кейінгі онжылдықтар белесіндегі зерттеулер этносты, ұлт мәдениетін тіл арқылы анықтауды негізгі қағидат етіп отыр. Нақты айтқанда, тілді тұтынушы ұлтты алғашқы орынға қоятын лингвистикадағы антропоэзектік парадигма өз аясында жаңа бағыттарға жол ашуда. Әр тіл өзіндік ерекшелігін көрсететін концептілерге ие. Этностың ұлттық ерекшеліктері мен тәжірибесіне, мәдениетіне, аялық біліміне байланысты әр халықтың әлемнің тілдік бейнесі түрліше болады. Бұл нысанды жүргізу когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттану шеңберінде жүргізіледі. Әлемнің тілдік бейнесін танытуда негізгі ұғым – концепт. «Концепт адамның әлем туралы тиянақталған мәдени түсініктері бейнеленген және атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі ретінде» [1].

Концептінің басты белгілерінің бірі – оның мәдени реңкте болуы. Ол ұлттық ерекше дүниетанымды түсінуде басты компонент болып табылады. Сол себепті танымдық мәнге ие болатын халық дүниетанымында көптеген концептілер қалыптасқан. Сондай концептілердің қатарына «күлкі» концептісі жатады.

Мәдени концептілер – белгілі бір халықтың, ұлттық мәдениетін, салт-дәстүрін, дүниетанымын түсінудің кілті. Олар халықтың өзіндік мәдениетін өз ішінен ұғынуға көмектеседі. Мәдени концептілерді талдау арқылы ұлттық мәдениеттің даму қалпын, оның қазіргі өмірдегі жай-күйін білеміз. «Мәдени концепт» ретінде танылатын тілдік бірліктің концепт құрудағы өзіндік лексиконы, синонимдік қатары, ассоциациялық байланысы бар және семантикалық өрісі кең атауларды білеміз. Солардың бірі ретінде «Күлкі» концептісін қарастыруға болады.

«Күлкі» концептісі қуанышты, шаттықты, жақсы көңіл күйді, сондай-ақ, мысқыл күлкіні, басқадай сезімді білдіретін, көмейден шығатын үн және бет әлпеттің қозғалысы арқылы көрініс табады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі бойынша: 1. Күлкі – шаттық, қуаныш күйіне байланысты шығатын дыбыс; эмоциялық сезім. 2. Күлкі – әжуа, мазақ, келеке [2].

Күлкі тек жақсы, жағымды жағдайлар әсерінен ғана емес, сонымен қатар жағымсыз жағдайлардан да орын алады. Қазақ тіліндегі эмоцияны білдіретін «күлкі» концептісінің ағылшын тіліндегі көрінісін толығымен талдау үшін Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романы алынды. Зерттеу көркем шығармадағы кейіпкерлердің эмоционалды жағдайын аудару әдіс-тәсілдеріне талдау жасалынды:

«Алтын, күміс – Алтай кені, алтын сырға алты қарыс алып түсіп құлақтарын, жүзі Алтайдың айындай боп, көзі құралайындай боп, *күлкісі атқан таңындай боп*, бойы Қопа талындай боп, былқ-сылқ етіп бұраңдасып, күбірлесіп, көлеңдесіп, *езу тартса* – есің кетіп, сұңқыл қақса – шым-шым етіп, бойың босап, ойың босап, қиялың қия кезеді» [3, 1].

«Only praiseful mirrors are able to reflect their faces: their eyes are like the eyes of fawns, the skin is as white as snow, their *laughter is a blistering dawn*, and the figure is svelte as the branch of white willow. When look they backwards swaying a bit and *smile with challenge*-you worship the ground they walk on» [4, 3].

Бұл мысалда «*күлкісі атқан таңындай*» деп қазақ қызының күлкісіне теңеу келтіріледі. Біз білетіндей, таң – жер бетінің жаңаша кейіпке енетін кезі, ең әдемі, ең жұмбақ сәті. Түпнұсқада автор қазақ қызының күлкісін – жаңа арманға жетелейтін таңғажайып құбылысқа теңейді. Аударма нұсқасында «*laughter is a blistering dawn*» яғни, жарқырап атқан таңға теңеу арқылы түпнұсқадағы ойды толықтай жеткізе білген. Аударма адекватты жасалған. Бірақ келесі мысалымыз «*езу тартса*» аударма нұсқасында мүлдем басқа мағынада жеткізілген. «*smile with challenge*» сөз тіркесі жымысқы күлкі түріне сай келеді. Жасалған аударма адекватты емес. Ағылшын тілді оқырманға бұл

сөздің мағынасын дұрыс жеткізу үшін «*smile with challenge*» сөз тіркесін «beam» етістігімен алмастырған жөн.

«Өзге орыстар жирен орысты мазақтағандай *қарқ-қарқ күлісті*» [3, 8].

«Right there the rest of men *began to laugh at their red-haired friend* » [4, 22].

Бұл мысалда күлкі еліктеу мәнді қарқ-қарқ сөзімен беріліп, мазақтағандай сөзімен тікелей байланыса отырып, жағымсыз күлкінің түріне жатады. Жалпы «қарқ-қарқ» еліктеуіш сөзі – қатты дауыстап деген мағынаны береді. Аударма нұсқасында «*began to laugh at*» арқылы біреуге күліп жатқаны баяндалғанымен, қалай күліп жатқаны жеткізілмеген. Яғни, аударма барысында түсіріп тастау техникалық әдісі пайдаланылған.

«Қара мұрт Ақбілекке жылы қарап, бір күрсінді де, жирен орысқа әлгідей емес, *жайраңдап сөйлей бастады*» [3, 9].

«Black-moustached looked at Akbilek warmly, gave a cough and then started a talk with Red-haired man but now grinning» [4, 23].

Түпнұсқадағы «жайраңдау» күлімсіреп, көңілі шат болу деген мағынаны беретіндіктен, күлкінің жағымды түріне жатқызамыз. Аударма нұсқасында «grinning» көсемшесін пайдалану арқылы, мағынасы түпнұсқамен сай келіп, ой дұрыс жеткізіліп аударма адекватты жасалған.

«Бұрынғыдай емес, Алтынай *жымың қағып*, көк ала әбдіренің аузын да көбірек аша беретін күйге ұшырады» [3, 13].

«Now everything isn't like it was before, now Altynay is pleased» [4, 32].

Үзіндідегі «жымың қағу» күлкінің жағымды түрі болып есептеледі. Түпнұсқада кейіпкердің «жымың қағып» күлімсіреп жүретіндігі баяндалса, аударма нұсқасында «pleased» сын есімін пайдалану арқылы, тек риза екендігі айтылған. Яғни, аударма трансформацияға ұшырап, түпнұсқадағы ой толық жеткізілмеген.

Көркем шығарманы аударудың басты өлшемі – оқырманға әсері. Аудармаға қойылатын басты талап – түпнұсқаның әсерін жасау. Жасалған аудармаға талдау жасай отырып, аударма тек лексикалық және синтаксистік сәйкестікпен ғана емес, тілге қатысты көркемдік байланыстар арқылы аударылуы қажет.

Қорытындылай келе, қазақ тілінде эмоцияны сипаттайтын лексикалық қатар айтарлықтай кең. Эмоцияны білдіретін кейбір белгілердің аудармада болмауы ағылшын тілінде баламасы жоқ дегенді білдірмейді. Эстетикалық-көркемдік аударманың түсіріп тастау немесе басқа да трансформациясына сәйкес жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Тхорик В.И. Языковая личность (лингвокультурологический аспект): дисс.... докт. филол. наук. – Краснодар: Куб. ГУ, 2000.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2008.
3. Аймауытов Ж. Ақбілек романы. [Электрондық ресурс] -<https://adebiportal.kz/kz/news/view/16417>
4. Zhusipbek Aymautov Akbilek novel. [Электрондық ресурс] -<https://www.twirpx.com/file/2515942/>

Нуркенова С.С.,
ф.ғ.к., профессор
Турлыбекова И.А.,
I курс докторанты
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Фразеологизмдер – сөздердің тіркесімі. Фразеологиялық бірліктердің мағынасы, құрамына кіретін сөздердің мағынасынан тұрмайды. Фразеологизмді қолданар кезде,

тіркестер сөйлеуші ойынан шығарылып құрылмай, тілдік жады қорынан алынады, яғни еске түсіріледі.

Фразеология тәуелсіз лингвистикалық пән ретінде 40-шы жылдары пайда болды. Фразеология теориясының алғышарттары А.А. Потебня, И.И. Срезневский, А.А. Шахматов және Ф.Ф. Фортунатовтың еңбектерінде жасалды. Фразеологияның дамуына француз лингвисті Ш. Балидің идеялары да әсер етті. Тіл білімінде фразеологизмдерді тұрақты тіркес ретінде зерттеу туралы мәселе Е.Д. Поливанов, С.И. Абакумов, Л.А. Булаховскийдің еңбектерінде көрініс тапты.

20 ғасырдың 50-ші жылдары фразеологиялық бірліктердің сөз және сөз тіркестерімен ұқсастығы, айырмашылығына басты назар аударылды; фразеологиялық бірліктер мәселелері негізінен бірліктер критерийлерін және фразеологиялық бірліктерді жіктеу негіздерін нақтылаумен шектелді. 50-жылдардың аяғынан бастап фразеологиялық бірліктерді тілдің құрылымдық бірлігі ретінде сипаттау (А.И. Смирницкий, О.С. Ахманова) фразеологизмдерге жүйелі көзқарас тенденциясын байқатты. Фразеологияның дамуындағы 60-70-ші жылдар тілдік фактілерді жүйелі деңгейлік талдау идеяларына негізделген фразеологиялық нысандарды зерттеудің нақты фразеологиялық әдістерінің қарқынды дамуымен сипатталады (В.Л. Архангельский, Н.Н. Амосова, В.П. Жуков, А.В. Кунин, М.Т. Тагиев), фразеологиялық құрамның жүйелік ұйымдастырылуын зерттеу (И.И. Чернышева, Н.М. Шанский) және оның дамуы (В.Н. Мокиенко, ФН. Попов, А. И. Федоров), фразеологиялық бірліктердің семантикасына және оның номинативті аспектісіне (В.Н. Телия), оның динамикасындағы фразалық түзілімдерге (С.Гаврин, Ю.А. Гвоздарев, М.М. Копыленко, З.Д. Попова), фразеологиялық құрамды салыстырмалы-типологиялық зерттеу (Ю.Ю. Авалиани, Л.И. Розейсон), сондай-ақ сөздіктердегі фразеологиялық бірліктердің сипаттамасын әзірлеу (А.М. Бабкин, А.И. Молтков) еңбектерінде қарастырылды [2, 34], [7, 8].

Фразеология ғылымын салыстырмалы түрде зерттеген Р.К. Атаханова, Р.Б. Жүсіпова, А.В. Кунин, А.Ә. Молдасанова, Т.Ж. Мықтыбаева сияқты т.б. зерттеушілердің еңбектері ғылымның дамуына үлкен үлес қосты.

Қазақстанда келесі бағытта фразеологиялық зерттеулер жүргізілді: 1) салыстырмалы-тарихи фразеологиялық зерттеулер (М. Балақаев, Ә.Болғанбаев, І. Кеңесбаев, Ә. Қайдаров, Ғ. Қалиев және т.б.). 2) салыстырмалы-салғастырмалы фразеологиялық зерттеулер (Ш.Б. Арғынғазина, С.Е. Исабеков, Т. Мықтыбаева, Ф.А. Оспанова, Г.Н. Смағұлова және т.б.). 3) этнолингвистикалық/лингвомәдени фразеологиялық зерттеулер (Г.Н. Дүкембай, Р.Е. Жайсақова, Х. Қожахметова, Ш.О. Қожахметова, М.Т. Сабитова және т.б.) 4) когнитивтік фразеологиялық зерттеулер (К.К. Дүйсекова, Н.М. Жанпейсова, С.Е. Исабеков, А.К.Сагинтаева және т.б.) [6, 336].

Фразеологизмдер сөздердің тіркесу дәрежесі және бүкіл фразеологизм мағынасының оның құрамына кіретін сөздердің мағыналарына тәуелділігі бойынша жіктеледі: (академик В.В. Виноградовтың жіктеуі) (Қазіргі таңда кей ғалымдар өз зерттеулерінде В.В. Виноградовтың классификациясына дау айтады [1, 37 - 39]).

Фразеологиялық тұтастықтар ішкі формасынан айырылған, дәлелдемесі жоқ жеке сөздер сияқты лексика-семантикалық бірліктер. Тұтастықтар компоненті бірде-бірі жеке өзіндік мағынаға ие бола алмайды, негізгі лексикалық мағыналарынан мүлде айырылған. Құрамындағы сыңарлардың сырттай қарағанда жеке-жеке тұруы тек тілдің өзіндік ежелден қалыптасқан дәстүріне, дағдысына байланысты. Мысалы: *қой аузынан шөп алмас (момын), ала жібін аттамау (арамдық жасамау), мұртын балта шаппау (мығым, дәулетті), үріп ауызға салғандай (әдемі, сүйкімді), жүрек жұтқан (ештемеден қорықпау), ит өлген жерде (алыста)* және т.б.

«Мағынасы жағынан ажыратылмай, тұтасынан бір бүтін мағынаны білдіретін, бірақ сөз тіркесінің бір бүтін мағынасы лексикалық сыңарлардың мағыналарының бірігіп тұтасуынан туатын тұрақты фразеологиялық сөз тіркестері, *фразеологиялық бірлестіктер*

деп аталады. «Түймедейді түйедей ету» деген тұрақты тіркестен туатын мағына осыларды құрап тұрған сөздердің астарлы, образды мағынасымен тығыз байланысты. Мысалы: *Ауырдың үсті, жеңілдің астымен, көзді ашып жұмғанша, ауыз жаласқан, аузына құм құйылу, аузынан түскендей, тайга таңба басқандай, соқырға таяқ ұстатқандай, екі езуі екі құлағына жету, қысқа жібі күрмеуге келмеу, жаны мұрнының ұшында, жанын қоярға жер таппау, ер-тоқымын бауырына алу, тамырына балта шабу* және т. б.

Мағынасы жағынан құрамындағы сөздердің мағынасымен байланысып жататын, тіркесу тұрғысынан орнығып тұйықталған сөз тіркестері *фразеологиялық тізбектер* деп аталады. Мысалы: *қуанышқа бөлену; шаттыққа бөлену; құрдай жорғалау; бас қатыру; жаны ашу; бетке айту; көзге айту; абыройы айрандай төгілді; ит тұмсығы өтпейтін тоғай; ашуы жауған қардай, шөккен нардай; сүттен ақ, судан таза; кеудесін көтеру* және т.б. Фразеологиялық тізбектердің құрамындағы сөздердің өзі қатысқан тіркестегі мағынасында қолданылу шеңбері тар болады. Мысалы, *қуанышқа бөлену, шаттыққа бөленудегі* бөлену сөзі осы аталған тіркестерде ғана кездеседі [1, 43-57].

Фразеологиялық бірліктердің жиынтығы тілдің фразеологиясын құрайды [3,41]. Фразеологизмдер – тілдің маңызды экспрессивті құралы. Фразеологизмдердің негізгі қасиеті – бұл тұрақтылық және жаңадан өндірілуі.

Экспрессивті тұрақты тіркестер сезімге айрықша әсер етеді. Мысалы, «алыс» дегенді күшейтіп, «алыстың алысы» деп айту үшін *ит арқасы қиянда, ит өлген жерде* деген бейнелі фразеологиялық орамды қолданар едік десек, «*жұмыртқадан жүн қырыққан*» дегенде «бірді бірге соғып, сауданың көзін тапқан пайдакүнем, тақыс адамдар» еске түсер еді. Ал бұған қарама-қарсы сұлу, көркем, батыр дегендей жағымды адамдарды бейнелер болсақ, *үріп ауызға салғандай, жүрек жұтқан* деген тұрақты тіркестер ауызға оралады. *Тайга таңба басқандай, соқырға таяқ ұстатқандай* деген тұрақты тіркестер ашық, айқын деген ұғымға экспрессивті өң беріп, оны құлпыртып, күшейтіп тұр. Бұдан «ашықтың ашығы, айқынның айқыны» дегендей үстеме, күшейтпелі мағынаны түсінеміз. Өткір мысқыл, ащы әжуа, тапқыр қалжыңды өн бойына жинаған тұрақты тіркестер де мол. *Айдағаның екі ешкі, ысқырығың жер жарады* фразеологиялық тұрақты тіркесі кісіге еріксіз езу тартқызады. *Ауырдың үстімен, жеңілдің астымен; берсе – қолынан, бермесе – жолынан; көңіл қалмас, көңіл жыртынас; асын ішіп, текеметін тіліп; түйе үстінен сирақ үйіту; тырнақ астынан кір іздейді; бүйректен сирақ шығару; тіл мен жағзына сүйену; аузы-басы қисаймау* және т.б. тұрақты тіркестер әрі ащы күлкі шақырса, әрі жиреніш сезімді қозғайды [1, 63].

Фразеологизм – тұтас мағынасы бар лексемалардың салыстырмалы түрде тұрақты, қайталанатын, экспрессивті тіркесімі. Фразеологизмнің негізгі белгілері ретінде келесі белгілерді атауға болады: 1) тұрақтылық (В.В. Виноградов, В.М. Мокиенко, В.П. Жуков, А.М. Мелерович, және т. б.); 2) репродуктивтілік (Н.М. Шанский, В.П. Архангельский, А.М. Мелерович, В.Н. Телия, және т.б.) [5, 59]; 3) идиомалылық (мағынаның тұтастығы) (В.В. Виноградов, А.М. Мелерович, А.К. Бирих, Ю.П. Солодуб, Р.Х. Хайруллина, және т.б.); 4) мазмұн мен форманың тұрақты қатынасы (Н. М. Шанский; В. Н.Телия және т.б.); 5) бейнелілік (В.Н. Телия; Ли Чунли және т.б.); 6) экспрессивтілік (В.М. Мокиенко, А.К Бирих, В.Н. Телия, А.М. Мелерович, Л.Ю. Буюнова, Е.Г. Коваленко және т.б.) [4, 6].

Фразеологиялық тіркестердің негізгі ерекшелігі оның өзгеше семантикалық топ болуы және оның стилистикалық ажарының болуында.

Қорытындылай келсе, фразеологизмдерді белгілі бір қоршаған әлемнің бейнесін өрнектер секілді өретін сөздер өрнектері деп атасақ болар. Фразеологизмдер – сол ұлттың жинақтаған өмірлік тәжірибесі, білімі, әлемге деген көзқарасы және ұлттық дәстүрлері туралы мәдени ақпараттың таусылмас көзі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Айтбайұлы Ө. Қазақ фразеологизмдері мен перифраздары. – Алматы: Абзал-Ай, 2013. – 400 б.

2. Бабяк Е. Фразеологизм и поговорка как типологически речевая характеристика современной языковой личности. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 2 (34). – Ужгород, 2015. – 51 с.
3. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Г. Қазіргі қазақ тілінің лексикалогиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 187 б.
4. Ван Синьцзюй. Фразеологизмы, характеризующие поведение человека, в русском и китайском языках. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Уфа, 2018. – 26 с.
5. Гизатова Г.К. Новые возможности общения: достижения лингвистики, переводоведения и технологии преподавания языков: Сборник материалов научно-практической конференции. – Иркутск: Издательство Иркутский ГТУ, 2009. – 396 с.
6. Жуманбекова, Н.З. Узакбаева. А.М., Фразеологияның Қазақстанда дамуы мәселесі. Молодой ученый, Международный научный журнал, № 8 (298). – Казань, 2020. – 346 с.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь./ Литературный редактор М.Д. Литвинова. – 4-е издание, переработанный и дополненный. – Москва: Русский язык, 1984. – 944 с.

Нурсадыкова Ж.Д.,
преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИСЕМИИ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ГРУППАХ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Каждый язык выражает многообразие окружающего мира через названия явлений и предметов, описывая их признаки, обозначая действия и состояния. При произнесении любого слова в сознании человека возникают определенные представления о названом предмете или явлении. Однако часто одним и тем же словом могут обозначаться разные явления, предметы, действия, связь между которыми не всегда очевидна. Данное явление в лексикологии называется многозначностью или полисемией. Несмотря на все богатство русского языка, полисемия довольно частое явление. Русскоговорящему человеку легко определить, что означает то или иное слово, установить его значение в зависимости от употребляемого контекста. Можно утверждать, что многозначные слова в русском языке преобладают над однозначными [1, 96]. По этой причине у студентов, окончивших школу с нерусским языком обучения, нередко возникают трудности в данном вопросе. Хотелось бы отметить, что такое явление, как полисемия встречается и в казахском языке, а также во многих языках мира, и относится к числу важнейших проблем лексикологии. «Лексическая полисемия представляет собой способность одного слова служить для обозначения разных предметов и явлений действительности, ассоциативно связанных между собой и образующих сложное семантическое единство» [2, 140]. Именно наличие общего семантического признака отличает полисемию от омонимии и омофонии. Также современная лексикология видит в многозначности слов их способность к семантическому варьированию, т. е. изменению значения в зависимости от контекста.

Как известно, слово имеет основное, обусловленное и переносное значения, которые располагаются в словарной статье по определенному принципу. Основным, или его еще называют ведущим, принято называть значение, которое непосредственно связано с обозначаемым предметом и является ядром. На него опираются обусловленное и переносное значения [2, 144]. Обусловленным и переносным являются значения, которые исходят от основного и обозначают предмет посредством ассоциаций. Переносные значения слов также возникают и в результате переноса названия с одного явления действительности на другое на основании сходства, общности их признаков, функций и т.д.

Разработка вопросов обучения правильному восприятию и употреблению многозначного слова в его возможных семантических реализациях неразрывно связана с предварительным выявлением сходства-расхождения в объеме значений, активизируемых многозначных русских слов и их эквивалентом в казахском языке. Основная задача при этом – максимально учесть, явление транспозиции и интерференции в сопоставляемых языках, а также с помощью эффективных методических средств помочь студентам преодолеть возникающие специфические трудности, в частности, при усвоении многозначной глагольной лексики. По этому поводу Л. В. Щерба писал: «Слова одного языка в большинстве случаев не просто соответствуют словам другого языка, а находятся с ними в весьма сложных и многообразных отношениях» [3, 14].

Так, при идентификации слов казахского и русского языков могут возникнуть следующие соотношения:

- семантика однозначного русского слова тождественна семантике однозначного слова казахского языка. Например, игнорировать – елемей.

- семантическая структура многозначного русского слова совпадает с семантической структурой полисемантического слова казахского языка, к примеру, русскому многозначному слову «кипеть» соответствует казахское многозначное слово «қайнау»:

1. Кипеть – бурлить, клокотать. Вода бурлит. Су қайнап жатыр.
2. Кипеть – проявляться в сильной степени. Работа кипит. Жұмыс қайнап жатыр.
3. Кипеть – сердиться, разозлиться. Он вскипел. Қаны қайнап кетті.

- каждому из значений полисемантического русского слова соответствует отдельная лексическая единица или словосочетание казахского языка, например, слово пилить:

1. Пилить – разрезать пилой. Пилить бревна. Бөрене кесу.

2. Пилить – мучить, донимать непрерывными попреками. Пилить мужа. Күйеуін мазалау.

3. Пилить – играть на смычковом музыкальном инструменте (разг., неодобр.) Пилить на скрипке. Садақты музыкалық аспапта нашар ойнау.

- каждому из значений полисемантического слова казахского языка соответствует отдельная русская лексическая единица или словосочетание;

1. сіңіру – усваивать, переваривать, асты сіңіру – переваривать пищу
2. сіңіру – впитывать, ылғалды сіңіру – впитывать влагу

- тождественным является часть значений полисемантического слова в обоих языках.

Подобное сопоставительное изучение многозначных слов русского и казахского языков показывает возможность использования в обучении русскому языку корректных межъязыковых сопоставлений полисемических лексем. Описание многозначного слова как системы значений дает возможность показать в процессе обучения их связи и отношения как исходную базу для свободной ориентации студентов в лексике русского языка, в способах обозначения понятий и приемах переноса и переосмысления слов. Последнее имеет непосредственное отношение к решению задачи не только количественного, но и качественного обогащения словарного запаса студентов, в том числе на материале полисемии.

Также немаловажной проблемой является определение границ между полисемией и омонимией в глаголах. В данном вопросе огромное внимание стоит уделить семантике слова и его этимологии, далеко не всегда обучающиеся могут увидеть ассоциативные связи между значениями многозначных слов. Не стоит забывать и тот факт, что одним из путей образования омонимов является распад полисемии. Так в «Словаре омонимов русского языка» О. С. Ахмановой приведено большое количество омонимов, появившихся в русском языке таким образом, причем автор отмечает, что в значительном числе случаев омонимия находится в состоянии процессов «завершившихся» и «не завершившихся» расхождения значений; к последним отнесены такие случаи, как, например, 1. гладить –

«белье» и 2. гладить – «ребенка»; 1. волочиться – «волочиться по земле» и 2. волочиться – «волочиться за девицами» и т. п. [1, 143].

Тем не менее, В.И. Абаев называет слова, соотносящиеся по конверсии, «мнимыми омонимами» и характеризует их как случаи «лексико-синтаксической полисемии» [4, 83]. И.С.Тышлер тоже считает, что «конвертированные слова» не являются омонимами, «ибо нет разрыва по линии семантики» [4, 68]. Таким образом, в определенный момент в языке оказывается много пограничных случаев и промежуточных явлений, квалификация которых вызывает затруднения. Они могут быть по-разному истолкованы. Мнения ученых-лингвистов еще раз подтверждают сложность разграничения явлений омонимии и полисемии.

Употребление многозначных слов способно значительно обогатить речь студента, ведь это позволяет одному слову совершенно по-новому раскрываться в зависимости от контекста. Определение в слове основного (прямого) значения и вторичного (переносного) дает возможность увидеть различные семантические оттенки и простор лексических запасов. На основании вышеизложенного, можно сделать вывод, что более глубокое изучение явления полисемии (при помощи сопоставления) способно не только отобразить различные предметы и процессы одним словом, но обогатить и разнообразить палитру речи, добавить ей семантические оттенки, придать новые лексические значения.

Список литературы

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке. М.: Логос. 2001.
2. Новиков Л. А., Семантика русского языка. М., 1982
3. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе. М.: Высшая школа, 1974
4. Абаев В.И. Статьи по теории и истории языкознания М.: Наука, 2006

Омарова С.М.,
1 курс докторанты
Үсен А.Ә.,
ф.ғ.д., профессор
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ЖӘНЕ ӘЛШЕР НАУАИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ САРЫН

Дидактикалық поэзия – творчестволық бояу шектеліп, таза ақыл, өсиет тілі алға шығатын, өлеңнің көркемдігінен гөрі сөзшешендігі мен ақылгөйлігі оның ерекшелігі ретінде көрінегін поэзиялық түр. Науаи – XV ғасырдың құбылысы болса, Абай – XIX ғасырдың бәйтерегі. Өзбек және қазақ ұлтының бауырластығы туралы сөз қозғалғанда, осы екі ұлы есім қатар аталады, қатар тағзым етіледі. Араларында төрт ғасыр көсіліп жатса да, бейне бір уақытта ғұмыр кешкендей, күрсініс-көңілдері де, өмірлері де бір тыныстан тұратын секілді.

Абай философиясы мен дүниетанымы, ол айтқан дана пікірлер адамның қадір-қасиетін көтеруге, ұғуға бағыттайтын өміршендігі қалай десек те, дидактикалық пікірлердің белгілі бір тарихи даму кезеңдерін басып өту арқылы біртіндеп жинақталғаны анық. Сол секілді Абай сынды ғұлама ақынның шығармаларындағы дидактикалық пікірлер де бір күнде пайда болмағаны, оның шығармаларында айтылған ойлар қазақ халқының даналық тұжырымдарының жалғасы, шетелдік Ресей мен Еуропа және шығыс ғұламаларынан алған тәлімдерінің нәтижесі деуге болады.

Қазақ жеріндегі дидактикалық ой-пікірлердің дамуына арналған еңбектер саусақпен санарлықтай ғана. Солардың ішінде Абай мұрасындағы дидактикалық пікірлер

А.Е. Дайрабаеваның «Қазақстанда дидактикалық ойлардың дамуы» тақырыбындағы ғылыми зерттеуін атауға болады [1]. Ол Абайдың арнайы дидактикалық еңбектер жазбағанын, мұғалімдік іспен тікелей шұғылданбағанын айта келіп «оқудағы ықылас, ынта, тиянақты ұғым қалыптастыру, меңгерген білімді жүзеге асыру жөніндегі пайымдаулары дидактикалық заңдылықтарға өте үйлесімді айтылған»,- дейді. Ол ақын мұрасындағы дидактикалық заңдылықтар – ойлануға, салыстыруға жаттығу, машықтану жолдарын көрсетіп, шәкіртке ықпал етудің амалдарын сөз еткендігіне тоқталады. Ақынның дидактикалық, ағартушылық түсініктердің дамуына ықпал еткен, ғылым, білімді меңгеру жолдары мен әдістері, тәсілдерін тапқырлықпен айтқанын баса көрсеткен.

Екі уақытта өмір кешкен екі алыптың ойлары көп нәрседе түйісетін сияқты. Жақсылық, жамандық, жомарттық, сараңдық, байлық, кедейлік, зұлымдық, адамдық мәселелерде екі ойшылдың қуануы, күрсінуі, жүрек дүрсілдері қатар естілгендей болады. Науаи айтады:

Опа деген әсем гүл – ол жақсының бақшасы,
Бүртісі тұр бұрулі қуат жоқ оны ашатын.
Біреуден біреу опаны жүрді күтумен, Оны істеген кісі жоқ, жақын деп несін айтасың.
О, Науаи, ойласаң опасыздық сұлтанда,
Сұлтанның барып опа іздеп, несіне басың шашасың
Абай:

Қолдан келсе бере ме жұрт меңгермек,
Адалдық, арамдықты, кім теңгермек.
Мақтан үшін қайратсыз болыс болмақ.

Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек - деген жолдары опалы тірлік, ақ ниет адамдық үшін жүректерін ыстық пен суыққа салған халық ұлдарының көкірек шеріндей шынықтыра түседі. «Адамды қастерлеп, сүйіндер. Дүниенің ең асылы – адам»,- дейді ұлылар [2].

Науаи да, Абай да өз дәуіріндегі сорақылықтарды, талауды, көз жасын көріп өсті. Солай болғандықтан да, «соқтықпалы, соқпасыз жерде өскен» ақындар арасында жан, рухани һәл ой туыстығы бар екендігі хақ. Ғылым, білімге, адамгершілікке, татулыққа шақырды.

Абай:
Кеше бала ең, келдің ғой талай жасқа,
Көз жетті бір қалыпта тұра алмасқа.
Адамды сүй, алланың, хикіметін сез.
Не қызық бар өмірде онан басқа.

Науаи:
Қожа, молда, болсаң егер ғылымыңа мақтанба,
Зекет, ұшыр аламын деп байға тартып жақтанба,
Кім келсе де мейман болса ұшып жүріп, қызмет қыл,
Денең жеңіл болсын хаққа ғибадаттан тоқталма,
Бай болсаң да артылмасын қанағатың пақырдан,
Көпшіліктен шықпа артылып білемін деп ақылдан.
Бек мүләйім сынық болып елге билет басынды,
Қас табылар залым болсаң алыстан да, жақыннан [3].

XV ғасырдың қараңғы көрінен Науаи осылай деп, жарқ етсе, XIX ғасырдағы қапасақ тірелген қазақ даласында жүріп Абай: «Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та, бар, қалан» дейді. Науаи: «Адамға деген махаббат – адамдық іс» деген кредосын ұсынса, Абай «Атым адам болғасын, қайтып надан болайын»,- деп ширғады. Үлкен жүректер осылай үндесуі керек.

Абай қаламын поэзияның көркем үлгісін жасау жолынан әркез қақпалай берді. Тарихи шындықты құлақ түбінен дауыстап, таза ақыл күйінде үгітші, насихатшы, өнеге үйретуші болуға бой ұрғыза берді. Осының нәтижесінде көп жағдайда көркем поэзияға

тән шығарма бояуының әсерлі жарқылы, шарықтап шалқи атқыған әсем фонтандық тасқыны, ақын қиялының кереметтей құлаш жаюы екінші қатарға шегіндетіліп, оның орнына мысқылдай ұсынып, батпандай жүк артатын өнеге тілі – дидактикалық поэзия басты:

Әуелде жас қартаймақ, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек,
Басқан із, көрген қызық – артта қалмақ,
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек.
Ақылды қара қылды қырық бөлмек
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.
Таразы да, қазы да өз бойында
Наданның сүйенгені көп пен дүрмек.

Әрине, Абай зор ақындық шабыт иесі болғандықтан да мұндай өлеңдеріндегі ақыл сөздеріне көркемдік бояу оның өз ойлағанынан гөрі көбірек еніп, ақылдықты ақындық басып кетіп отырады. Осы жағдайда М.Әуезов сөзімен айтқанда, «Бұл өлең сөздерінің көптен-көбін заманындағы оқушы мен тыңдаушыларына үнемі түсінікті болмайтындай көрінеді. Онысы анығында солай да еді» [4]. Осы жайды ескеріп Абай дидактикалық поэзияға туыс нақыл сөз үлгісіндегі қарасөзге көшеді. Мұнда Абай өз оқушы тыңдаушыларымен әңгімелесе отырып, сол өлеңдерінде айтылатын ойларының бірталайын жаңа сөзбен таратады.

Абай: «Ішім өлген, сыртым сау», деп, айналасынан налып күңіренсе, Науаи: «Кімдерге сенім артсам, солардан жүз есе зәріп-жапа көрдім. Кімге махаббат сыйласам, содан азап тарттым», - деп түйеді. «Хикмет сөздер өзімшіл наданға айтқанда, көңіл уланғаны да болады, өшкені де болады», - деп, Абай қайырымды сөз қуатын аңғартса, Науаи: «Байлыққа тоймаған сараң бай алтыннан шапан кисе де боқтыққа үймелеген шыбын секілді», - деп, түйреп өтеді. Міне, ойшылдар жыры – осынысымен құнарлы әрі биік.

Науаи да, Абай да қалдырып кеткен қазына – екі халыққа да, тіпті бүкіл адамзат баласына ортақ қазына. Ұлы ойшыл жандардың ірі туыстығы осында жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Дайрабаева А.Е. Қазақстанда дидактикалық ойлардың дамуы (XIX ғ. екінші жартысынан Қазан төңкерісіне дейін). автореф. канд. дис. – Алматы, 1994. – 185 б.
2. Күмісбаев Ө. Шығыс шайырлары. 3 том, – Алматы, 2015. – 452 б.
3. Науаи Ә. Тыңдамалы шығармалары. – Алматы, 1948. – 26-б.
4. Әуезов М. Абай туралы мақалалар мен зерттеулер. – Алматы. 1967, 41-6 б.

Рамазанова Н.А.,
оқытушы
Петропавл қ. (Қазақстан)

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ПЕН БАТЫС

Шығыс пен Батысты түсіне отырып салыстыру ағарту дәуірінің әдебиетінде пайда болды. Ағартушылардың көзқарастары екіге бөлінді: бірі Шығыс мәдениетімен тамсанып, оны Еуропаға үлгі ретінде қарастырса (В. Лейбниц, Ф. Кэне, М.А. Вольтэр және т.б.), енді бірі Еуропа қоғамында жоғары бағаланатын азаматтық еркіндіктің жоқтығы (Ш.Л. Монтескье, Жан Жак Руссо және т.б.) деп санады. Ағартушылар Шығысты бүкіл әлемдік тарихтың, мәдениеттің бастауы деп санаса, тарихи дамудың заманауи кезеңінде

Батыс мәдениетінің дамуы маңызды болып саналады. Осылайша, Шығыс мәдениетінің құндылығы оның өткенінде, ал қазіргі кезеңнің мәдени дамуындағы үлгісі ретінде Батыс үлгісі саналады. И.В. Гете өз еңбектерінде Шығыс пен Батыс құндылықтарының бірдей екенін жазады. Ағарту идеяларының құлдырауы мен романтизм дәуірінің басталуы еуропалық жазушылар мен ақындардың, ойшылдардың Шығыс мәдениетіне деген көзқарасын өзгертті. Шығыс жөніндегі романтикалық көзқарастар неміс зерттеушілерінің зерттеулерінен көрініс табады. Мысалы, Ф.Г. Новалис, Ф. Шлегель сынды зерттеушілер үшін Шығыс – бұл Батыс өркениетінің қиыншылықтарынан бұғауланатын баспана, ал американдық ғалымдар Р.У. Эмерсон мен Г.Д. Тороның пайымдауынша Шығыс пен Батыс өзара байланысқан, бірін-бірі толықтырып отыратын бір бүтіннің қарама-қарсы бөліктері болып саналады. XIX ғасырдың екінші жартысындағы еуропа философиясы мен әдебиетінде Батыс – прогрессивті, рационалды, индивидуалды, еркін, шынайы, белсенді, шығармашылықта шебер ретінде сипатталса, Шығыс керісінше, архаикалық, субъективті, шарттарға бейімделген, белсенділігі төмен болып сипатталды. Шығысты Батыспен антагонистік шеңбермен салыстыру орыс мәдениетінен де байқалады. В.Г. Белинский «азиялық рух пен еуропалық рухтың қарама-қайшылығы» туралы былай деп жазады: «азиялық моральды әлемде адамның жеке басын жоятын тұңғық – бұл субстанциялы, немқұрайлық және белгісіздік» [1, 113]. В.С. Соловьев «шығыс мәселесін» қарастыра отырып, «он екі ғасыр бұрын тарихта Шығыс пен Батыс мұсылман мен христиан әлемі арасындағы күрес», - деп пайымдаған болатын. Осылайша, орыс мәдениетінде Шығыс – мұсылман әлемін, ал Батыс – христиан әлемін бейнеледі. Олар бір-біріне қарама-қайшы құбылыс ретінде қарастырылды. Батыс адамы өркениетті әлемнің өкілі ретінде, ал Шығыс адамы жабайы әлемнің өкілі болып қарастырылды.

Батыстың Шығысқа, еуропалық емес халықтардың мәдениетіне немқұрайлы қарауы, Шығыс жайында қалыптасқан теріс бейне жайлы ойлар қазақ ақыны Мағжан Жұмабаевтың дәуірінде де өмір сүруін жалғастырды. Мағжан Жұмабаев өз халқының, жерінің тарихымен тығыз байланысты, нағыз азамат, өз ұлты мен еліне адал адамды ең маңызды құндылық ретінде санай отырып, қалыптасқан таптаурынды өзгертіп, өзінің қоғамдық қызметі мен әдебиеті арқылы Шығыс әлеміне көзқарасын білдіргісі келді. Әзербайжан зертеушісі А.Мамедовтың айтуынша: «Мағжан Жұмабаев өз шығармашылығында түркі халықтарының этноұлттық санасына жүйелі түрде енгізуге әрекет жасаған кемшілік кешенін бұзуға тырысты» [2, 288].

Әр тұлғаның шығармашылығы ол – нақты тарихи ерекшеліктермен негізделген өз халқының эстетикалық және этикалық көзқарастары мен салт-дәстүрлердің нәтижесі болып саналатын өз дәуірінің өнімі болып табылады. Мағжан Жұмабаевтың әдеби қызметінің бастауында Шығысқа, елдің саяси және рухани өміріне әсер еткен әртүрлі батысеуропалық философиялық ілімдер ене бастады. Татар зиялыларының арасында XIX ғасырдың 80-ші жылдары пайда болған буржуазиялық-либералдық қозғалыс (джадидизм) өз кезегінде мәдени-ағартушылық қозғалыс ретінде саналды. Бұл қозғалыс өкілдері мұсылмандар үшін еуропалық білімнің қажеттілігін алға тартты. Барлық Түркістанда буржуазиялық-либералдық, ұлттық-саяси және идеологиялық ағымдар уақыт өте келе айқындала түсті.

Саяси көзқарастарымен, эстетикалық және шығармашылық ізденістерімен джадит қозғалысына түйіскен Жұмабаевтың шығармашылығын сол дәуірдің тарихи болмысымен үйлесімді байланыста қарастырған жөн.

Мағжан Жұмабаев қазақ халқы тұрмыс-тіршілігінің бұрын-соңды болмаған бұзылу процесі орын алған, ұлы әлеуметтік сілкіністер дәуірі басталған күрделі кезеңде өмір сүрді. Ресей саясаткерлері мен зиялыларының ақыл-ойын қозғаған Шығыс мәселесі Түркістандағы ұлы өзгерістер кезеңінде жаңа күшпенен қайта қалыптасты. Түркістанның алдағы уақыттағы дамуы, оның Батыс-Шығыс жүйесіндегі рөлі мен орны жайында сұрақ туындап, жанданды. Джадидистер мен кадимистер арасындағы күрестің жалғасын бейнелейтін Түркістанның мәдени-тарихи бағыты мәселесінде қоғамның саралануы орын

алды. Осылайша, саяси-әлеуметтік, этнографиялық және мәдени сипатқа ие болған Батыс-Шығыс мәселесі Мағжан Жұмабаевтың еңбектерінде көрініс тапты.

Қазақстан ХҮІІІ ғасырда тәуелсіздігінен айырылып, Ресей империясының құрамында болғанымен, географиялық тұрғыдан Шығыс болып саналып, Батыстың саяси бөлігі болды. Мұның мәдени салдары да болды. Елде екі мәдени салттар болды: батыстық-ресейлік (еуропалық) және ақын жанына жақын – шығыс (түрік-мұсылмандық) мәдениет. Шығыстың мәдени әлемі ақынның санасына бала кезден-ақ кірген болатын. Мағжан медреседе араб тілін, шариат негіздерін үйренді, орыс семинариясындағы оқу жылдарында орыс әдебиетімен таныс болады. Орыс тілі арқылы батыс әдебиетімен танысады. Ресейлік және еуропалық шындықты бақылай отырып, ол батыс әлемін Шығыс-Азия әлемінен тым өзгеше деп қабылдады. Мәскеудің әдеби-көркем институтында оқып жүрген кездері В. Брюсов Мағжанға «Қазақтың Пушкині» деп баға берген, сол 1923-1926 жылдардағы оқу жылдарында Жұмабаев М.Ю. Лермонтов, А.В. Кольцов, К.Д. Бальмонт, Д.Н. Мамин-Сибиряк, М. Горький, А.А. Блок, сондай-ақ И.В. Гете, Г. Гейне және тағы да басқа шетелдік ақындардың еңбектерін қазақ тіліне аударған. Көптеген тілдерді білген соң да, ол Шығыс пен Батыс поэзиясын жақсы меңгерді. Ол – ұлттық сана-сезім сұрақтары бойынша, адамның еркіндігі, өмірлік позицияның негізі ретіндегі рационализм, прагматизм, еріктің еркіндігі мен салт-дәстүрлердің билігі, эволюционизм, белсенділік және керісінше, мәдени дәстүр, пассивтілік және кез келген күрестен бас тарту жайлы сұрақтар. Осы мәселелер аясында Жұмабаев шығармашылығындағы Шығыс бейнесі ерекше. Шығыс бейнесі ол – туған жерді, халықты бейнелейтін бейне. Оның туған жері – түрік даласы. Дәстүрлі батыс көрінісінде Шығыс – бұл мұсылман әлемі мен мәдениеті болса, Мағжан Жұмабаевтың көзқарасындағы Шығыс – бұл жанына жақын түркі әлемі және де ол тек Қазақстан мен Түркістан даласы ғана емес сондай-ақ, «Алтай тауларынан Балкан және Альпы шыңындағы елдер», Алтайдан Анадолыға дейінгі ұлан-ғайыр түркі жерлері [3]. Ақынның «Алыстағы бауырыма» атты өлеңі отанының тәуелсіздігі үшін күрескен анадолы бауырларына, Чанаккала оқиғаларына арналады, яғни осы өлең шумақтары түркі елдерінің бірлігін сипаттайды. Түркі халықтарының бірлігі жайлы ойлар ақынның «Бостандық» атты өлеңінде де көрініс табады.

Мағжан Жұмабаевтың «Пайғамбар» атты өлеңі де қызықты туындылардың бірі болып саналады. Шығыс пайғамбары – ол күннен туылған гунн (түрік). Шығыстың балалары – ол жарық беруші Күннің балалары. Жұмабаев көзқарасындағы шығыс – бұл Батыс санасына берік орныққан мұсылмандық Шығыс емес. Ақын шығармашылығында, біз, көшпелі қазақ дүниетанымын да кездестіре аламыз. Ислам қазақ даласына кейіннен келді. Сол себепті де Мағжан ақын әлі күнге дейін арғы ата-бабаларына, әулиелерге сыйынатын түркілер бар деп есептейді. Сол себепті де оның лирикалық шығармаларының негізгі кейіпкерлері – Күн, Аспан, От, Жер, Жел [4, 287]. Әуезхан Қодар айтып кеткендей, «Мағжан – жай ғана ақын емес, ол ақын-философ, әлемді танып-білудің стратегиялық моделін жасаушы» [5].

Шығыс әлемі жайлы қызықты ойлар қазіргі заманның өзекті мәселелерін шешетін ақынның «Жатыр» өлеңінде көрініс табады.

Басқа жұрт аспан-көкке асып жатыр,

Кілтін өнер-білім ашып жатыр.

Ойламай біздің қазақ текке жатыр

Бірі іске жанаса алмай, шетте жатыр

Азырақ көз жүгіртіп қарап тұрсаң

Қазекең таңғаларлық кепте жатыр, - дей келе ақын, Шығыс әлеміне, әсіресе қазақ халқына сыни көзқараста қарайды. Ол өз халқының білімге, өнерге ұмтылғанын қалап, өлең шумақтарында айқын жырлады:

Шәкірттер медреседе шіріп жатыр

Қайдағы ескі нұсқа көріп жатыр [6, 8].

Мағжан Жұмабаев білім, өнер, ұлт мәселелерінен бөлек Шығыс қоғамындағы әйел мәселесі, әйелдің қоғамдағы рөлі жайлы да ой қозғады.

Көптеген уақыт бойы Мағжан Жұмабаевтың өмірі мен шығармашылығы түркі халықтарының әдебиет тарихында «ақ дақ» ретінде қалды. Реабилитациядан кейінгі жылдар мен 1988 жылға дейін ақынның еңбектеріне бейресми тыйым салынды. Оның өлеңдері халықтың жадына тек 90 жылдардың аяқ кезіне қарай орала бастады. Қазіргі кезде ақынның өмірі мен шығармашылығын зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Мағжан Жұмабаев жайлы тек қана қазақ зерттеушілері емес, сонымен қатар шет елдік зерттеуші-ғалымдар да қызығушылық танытуда. Соның бірі – түркі халықтарының әдебиетін зерттеуші Ариф Мамедов. Ғалым Мағжан Жұмабаевты «тірі өлеңдердің авторы» деп атаған [7, 330].

Мағжан Жұмабаев шығармашылығында толымды түрде ұлт мүддесі, ұлттық патриотизм, адамды құрметтеу, жалпыадамзаттық құндылықтар, халықтың салауаттылығы, жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу жолдары, қазақ халқының адамзат көшінде лайықты орын табу, ана тақырыбы, әйел теңдігі мәселесі – басты тақырыптардың біріне айналды. Ізгілік пен адамгершілікке құрылған осы туындыларда гуманистік идеал, гуманистік ой алдыңғы қатарға шығып, ұлттың адамсүйгіштік қасиеттері бейнеленді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Белинский В.Г. Рецензии и заметки, 1843-1945//Полное собрание сочинений. В 13 т.Т.8. – М.:АН СССР,1955.
2. Mamedov F.M. Cumabayevin yaradiciliginda etnik-milli ideal ve mənəvi-əxlaqi.I. – Baku:Elm və Təhsil, 2011. – S.8 – 19.
3. Кодар Ауэзхан. Поэт огня и скорби (вступительное слово к новым переводам Магжана Жумабаева в книге «Исповедь»)/О жизни и творчестве Магжана Жумабаева//Интернет-газета Zona.KZ. – 2009. – 28 января. – Режим доступа: <http://www.zonakz.net/blogs/user/abdraman-hotar1902/4280.html?reply>.
4. Жумабаев Мағжан. Пророк. Стихи, поэмы, рассказ/пер.с казах.; коммент. Б.Канапьянова. – Астана: Аударма, 2010.
5. Мағжан Жумабаев.Стихи/Альманах «Литературная. – Алма-Ата», 2007. – №4.
6. Литературная энциклопедия. В 11 т. Т.4. – М.:Изд-во Ком.акад.,1930.
7. Mamedov F.M. Cumabayevin yaradiciliginda etnik-milli ideal ve mənəvi-əxlaqi problemlər//Filologiya məsələləri. – 2009. – №47 –S. 285-291.

Смагулова Н.К.,

ф.ғ.к., доцент

Дәут А.,

1-курс магистранты

Көкшетау қ. (Қазақстан)

РЫМҒАЛИ НҰРҒАЛИ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ

Қазақ елінің ұлағатын ұлықтап, әдебиет бағдарындағы игі дәстүрдің қалпын сақтаған алаштанушы һәм әдебиет майданының жамбозы Рымғали Нұрғалидің еңбектері – күн тәртібіндегі келелі мәселердің біріне айналды. Осы орайда ғалым еңбегін елімізде де, халықаралық деңгейге де зерделей түссек, өскелең ұрпақтың еш күмән тудырмасы хақ.

Қазақстан Ұлттық ғылым академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор Сейіт Қасқабасов ғалымның еңбек жолына: «Рымғали Нұрғалиұлы тәуелсіздік алғаннан бергі жылдары Алаш зиялыларының мұрасын жариялап, зерттеу, насихаттау ісінде қыруар жұмыс атқарып жүр еді. Сонау 1988 жылы-ақ ол Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларын жинастырып, жеке том етіп шығарған еді. Осы томға

жазған алғы сөзінде Ахаңның ақындығымен қатар, әдебиет туралы ғылымға қосқан үлесі туралы салиқалы да дәлелді пікірі алғашқы болып айтқан. Ал Рымғалидің «Әуезов және Алаш» атты монографиясы Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы, Мағжан Жұмабайұлы, Жүсіпбек Аймауытұлылар туралы, солардың ізін де, жолын да қуа шыққан Мұхтар Әуезовтің шығармашылығы жөнінде, олардың рухани, идеялық сабақтастығы жайында үлкен сүйіспеншілікпен жазылған туынды болды. Кітаптың әр тарауын бір-бір арысымызға арнап, әр қаламгердің әдеби мәтініне үңіле қарап, мәтіндердің текстологиялық нұсқаларын шолып, шығарманың шығу тарихын баяндап, ғалым Алаш ақын-жазушыларының шығармашылық лабораториясын ашқан болатын», [1,15] деп баға берді.

Алаш жолындағы зерделі ойдың түпқазығына айналған ең бағалы да, ең жауһары – «Әуезов және Алаш» (1997), «Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры» (2002), «Алашордыңы» (2005), «Алаш туы астында» (2005) атты еңбектері ғалымның көп жылғы ізденісінен туып, бүгінгі қалам ұстаған ізденуші жастардың қолына тиіп отыр. Аталған зерттеулерде ХХ ғасыр әдебиетінің көрнекті қайраткерлерінің әдеби мұраларын тұтас бір көркемдік құбылыс ретінде қарау керектігі туралы ұсынысын білдіреді.

Соның бірі – Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» еңбегіне ерекше көңіл бөледі. «Ұстазым, профессор Бейсенбай Кенжебаевтың жасырын сандығында сақталған Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыш» кітабымен танысқаннан кейін жаңа бір кеңістік ашылып кеткендей болды. Әдебиеттануда, қалыпты поэтикада, стилистикада қолданылатын негізгі термин, ұғым, категориялардың қазақша дәл атауы ғажап дәлдікпен, анық, айқын берілген екен. Солардан алған тамаша сөздерді сыздықтатып еңбектерімізге кіргізе бастадық. Сол үшін қуғындалған күндер де болды. Ол уақыты келгенде шертілетін ұзақ қайғылы хәл» [1,45],- деген ғалымның тұшымды пікірі алаш ақтандақтарын ақтаудағы үлкен істің бастамасы болды.

Ахмет Байтұрсынұлының «Әдебиет танытқыштағы» тағы бір ерекшелігіне – көркем текстерді берудегі дәлдік пен талғампаздығын одан әрі түрлендере түседі.

«Бұл зерттеуде мысал үшін ең көп алынатын Абай мен Мағжан шығармалары. Кейде олардың тұтас туындысы берілсе, көбіне қажетті үзінді келтіріледі. Ыбырай Алтынсарин, Байтоқ, Нұржан Наушабайұлы, Шернияз, Мәделі Қожа, Бұдабай, Сәкен Сейфуллин, Орынбай, Досқожа, Әбубәкір, Алтыбас Ақмола, Молда Мұса, Шортанбай сияқты ісі қазаққа белгілі ақындармен қоса, Сүгір, Қубала, Жарылғасын секілді өлеңшілерден де мысал алады. Батырлар жырынан, әсіресе, «Қобыланды», «Ер Тарғын», «Ер Сайынға» жиі жүгінеді, өз өлеңдерінен үзінді алғанда «Маса» жинағын көрсетеді, өз есімін атамайды»,- [3,50] дейді ғалым.

«Жүйрік қашан да жүйрік» демекші, ойсауылдың Алаш жолындағы өрелі еңбектері әріптестер тағылымында да қалам тартты. Дандай Ысқақұлы «Алашұлы» жинағында: «Рымғали Нұрғали Ахмет Байтұрсынұлының «Жалын» баспасынан шыққан «Ақжол» кітабына кең көлемде алғы сөз жазды. Содан соңғы оның Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Бюросының «Мағжан Жұбаевтың, Ахмет Байтұрсынұлының және Жүсіпбек Аймауытұлының творчестволық мұрасы туралы» қаулысынан кейінгі «Алыптар қайта оралғанда» дейтін зерттеу мақаласы алабөтен дүние»,- [1,95] деп ой шертеді.

Рымғали Нұрғалидің міржапқыптану іліміне қосқан үлесі зор. Ғалымның М.Дулатұлы шығармашылық мұрасы төңірегіндегі еңбегі құндылығы жағынан баға жетпес ойталқы. Ғалым осы «Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры» атты еңбегінде қазақтың өз ішіндегі кесапаттар, билікке таласып, мал шашып, дай-дай болып, жұлқыса-тартысу, надандыққа белшесінен батқан, оқу-білімнен құралақан ескілік бай мен кедей арасындағы ойсыраған айырма, аянышты тағдыр – осының баршасына ақын өзінің айқын көзқарасын білдіріп, жаңалыққа, ғылымға, адамгершілікке үндейді, алаш деп ұран салып, оян деп шырылдайды, философиялық-публицистикалық ойлар айтады.

«Жас ақынның назары ең алдымен, халқының өткен тарихына, қазіргі жағдайына қадалған. Ол жеке адамды, жеке ойды, жеке сезімді, жеке оқығанды бөліп алмайды, тұтас

қарайды, шолып айтады, жалпылай сөйлейді, өз халқымен өзге халықтарды салыстыра отырып, артта қалған, мешеу ауыл үшін күйіне зар төгеді. Қараңғыда қамалған елі үшін сергек, жігерлі, салмақты ұран тастайды.

...Шабактап, жанды азапқа салатын ең үлкен жара – қазақ жерінің тағдыры, бұл «Азамат үшін айрылмас дерт, тарқамас шер.

Кір жуып, кіндік кескен қайран жерлер,

Мұжыққа, қош аман бол, барасың да.

Қасиетті бабамыздың зираты

Қалдың ғой көшесінің арасында», – деп ақтарылған ақын даланың отарлану, табанға түсу, кіріптар болу трагедиясын терең тебіреніспен көрсете білген, ашық, айқын, дәл айтқан»,- [3, 88] деп өз дәуірінің ғана емес, келешекте ел басына түсетін қанды нокта, темір кісенді көрегендікпен болжай білгенін жеткізеді.

Бұдан өзге, кітапқа енген өлеңдердің әлеуметтік-қоғамдық мазмұны, көркемдік-эстетикалық ерекшелігі, поэтикалық-ақындық қуаты жас қаламгер Мағжаннан қалған әдеби мұралардан көрініс табады. Сонымен қатар ғалым талантты ақынның алғашқы өлеңдері Уфа мен Омбыдағы қабырға газеттерінде, қолжазба журналдарда, өз кезіндегі мерзімді баспасөз бетінде жарияланып жүріп, көзге түседі, елестері де, жұртшылық назарын аудартқанын еске салады.

«1912 жылы Қазанда «Шолпан» өлеңдер жинағы шыққанда, Мағжан он сегіз-он тоғыздардағы уылжып тұрған қыршын жас. Абай кітабының басылғанына үш-ақ жыл өткенін ескерсек, жас ақынның даңқы қазақ сахарасы аспанында қалай көтерілгенін ұғу қиынға соқпас. Қазақ поэзиясының аспанына көтерілген жаңа жұлдыз – Мағжан салған жерден ақындықты көз жасы, жүрек қанынан сорғалайтын – асыл сөз, дарынды сөз, қасиетті өнер, шарапатты өнер деп біліп, бұл сапарды туған жерге, отанға, халыққа қызмет етудегі киелі жол санайды.

«Жетсе егер қорқынышты қара түнім,

Басса дерт, әлім құрып, шықпай үнім.

Көңіл ашып, кеудеме жан кіргізер

Өлең менің – Шолпаным, айым, күнім»,- деп толғауы тегін емес.

Ақын 1923 жылғы жинақты жеке тарауларға, бөлімдерге айдарлап, тақырыптап, атап бөліп-бөліп бермегенмен, кітап композициясы, өлеңдердің бірінен кейін бірінің берілуі ерекше ойластырылғанын аңғару қиынға соқпайды»,- [3, 135] деп осы еңбегінде барынша жеткізуге тырысады.

Алаш үшін ХХ ғасырдың ең ұлы идеясын өмірге әкелген, қазақтың рухани-мәдени даму жолын жаңа бағытқа бұрған алаш қозғалысының әдеби үдеріске жасаған ықпалы да әдебиетші-ғалымдар тарапынан айтарлықтай зерттелді. С.Қирабаев, М.Базарбаев, Т.Кәкішев, Ш.Елеуенов, Р.Нұрғали, Ү.Субханбердина, Б.Байғалиев, Т.Жұртбай, Б.Қойшыбаев, Ө.Әбдиманұлы, Д.Ысқақұлы, Б.Әбдіғазизұлы, Д.Қамзабекұлы, А.Ісмақова, Р.Тұрысбек, Е.Тілешов сынды ғалымдар алаш қозғалысына қатысы бар қалам қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығын зерделеді. Дегенмен, Рымғали Нұрғалидің тарих сахнасындағы ойып алар орны, екшелеп айтар тағылымы баршаның жадында сақталары сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Нұрғалиев Р. «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1995. – Алматы: – 478 б.

2. Алашұлы/ Құрастырғандар: Қ.Алпысбаев, Ж.Аймұхамбетова – Алматы: «Өлке», 2011. – 256 б.

3. Нұрғалиев Р «Қазақ Әдебиетінің алтын ғасыры». Зерттеу. – Астана: «Күлтегін» баспасы, 2002. –

528 б.

ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

Tulegenova A.M.,

senior lecturer, master of education

Ақан Г.Д.,

Two Foreign Languages

Nur-Sultan (Kazakhstan)

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Teaching methods is a set of specific learning situations that contribute to the achievement of the intermediate goal of a particular method. The requirements for a foreign language lesson change over time, the latest teaching methods are developed. Today there is a reform of the educational process in universities in accordance with the European requirements for the quality of education: Informatization of the educational space, integration processes in modern country education, the establishment of cooperation with European universities in the field of educational and scientific activities, student international exchanges, the possibility of obtaining a second higher education and master's programs abroad [1, p 82]. In the conditions of reforming the secondary school, educational technologies of teaching foreign languages should also change. Language education itself is also gradually being modernized through the introduction of a modular rating system for teaching foreign languages, interdisciplinary integration, democratization and economization of education brings to life the main components of teaching foreign languages. So, in our opinion, in a modern school there should be no place for such processes as memorization, thoughtless memorization of texts in a foreign language that have no practical value for the future life of students. Students should be prepared on the basis of high-quality modern authentic educational material for the conscious use of a foreign language in later life and work. After all, good knowledge of foreign languages is now and will continue to remain in the future that is one of the leading requirements of employers.

An innovative lesson is a dynamic, variable model for organizing learning and teaching students for a certain period of time. The teacher strives for progress, wants to change their activities for the better, for the innovation. The inventive activity of the teacher in an innovative lesson is revealed in a variety of unusual tasks, unusual actions, constructive suggestions, entertaining exercises, designing the course of the lesson, creating educational situations, didactic material, selection of scientific facts, organization of creative work of students.

Innovation is an important feature of modern education. Education changes in content, forms, and methods, responds to changes in society, and takes into account global trends. High-quality language training of students is impossible without the use of modern educational technologies. Modern technologies in education are professionally-oriented teaching of a foreign language, employment in education, application of information and telecommunication technologies, work with educational computer programs in foreign languages (multimedia

system), work with drawings, work with visualization material technologies in teaching foreign languages, creating presentations in PowerPoint, use of Internet resources, teaching a foreign language in a computer environment (forums, blogs, e-mail), the latest test technologies.

Lessons based on project activities provide for the development of students' cognitive skills, the ability to independently construct their knowledge, analyze the information received, put forward hypotheses and find solutions. Using the project method makes the learning process creative, purposeful, and the student responsible and purposeful. It is the teacher's responsibility to prepare all students for a feasible but obligatory cognitive activity. Each student, taking part in the design, finds a job taking into account the level of their intellectual development, the level of training on this problem, their abilities and inclinations. In order for the project to work, you need to believe in the student. Our firm belief is that there are no bad students. They are all bright, talented, unique individuals.

Basic requirements for using the project method:

1. Presence of a significant research problem / task that requires integrated knowledge, research search for its solution (for example, the study of demographic problems in different regions of the world, creating a series of reports from different parts of the world on the same problem, etc.).

2. Practical, theoretical, cognitive significance of the expected results. For example, a report on the demographic state of a given region, factors affecting this state, trends in the development of this problem; a newspaper issue, an action plan, etc.

3. Independent (individual, pair, group) activities of students.

4. The use of research methods:

- definition of the problem and related objectives of the study;
- extension of the hypothesis of their solution;
- discussion of the research methods;
- discussion of the ways to design the final results (presentations, protection, creative reports, etc.);
- collection, systematization and analysis of the obtained data;
- summing up, design of results, their presentation;
- conclusions, promotion of new research problems.

A lesson based on group technology can be work in microgroups; by options; credit in pairs, etc.

Experience shows that group work is especially effective if the teacher has organized the process of distributing educational tasks and has thought out the technology for discussing them in a team. It is the very process of discussing educational tasks, problems, and scientific facts in the student team that is perceived as if adults consult with students, ask about their attitude to what is happening, and listen to their opinions. This situation helps students to purposefully carry out the process of learning and feel more confident. The most effective group technology lessons are based on the methods of dialogue, interviews, exchange of opinions, and joint activities.

Innovative methods are the most common and affordable methods that will help you improve your new skills. I offer some examples from our work.

1. **Quizizz** is used for distance learning. Students always see questions on their own screen.

<https://quizizz.com/join/presentation/5f64ebaba2af6c001b0703bd/start?studentShare=true>

2. **ThingLink** is an award-winning education technology platform that makes it easy to augment images, videos, and virtual tours with additional information and links. Teachers and students use ThingLink for creating accessible, visual learning experiences in the cloud.

<https://www.thinglink.com/scene/1366843356260335618>

3. **Mindmap** - is a schematic representation of the key thoughts of the book, the main points of the speaker's speech, or your most important action plan. With their help, it is convenient to restore order in the information chaos.

<https://mm.tt/1645695448?t=3vxrRazQ7O>

4. **Lessons in youtube**

<https://youtu.be/fr0femng3is>

Literature

1. BIM I. L. Personality-oriented approach - the main strategy of school renewal // Foreign languages in school.-2017.
2. <https://infourok.ru/innovacionnie-formi-i-metodi-na-sovremennom-uroke-823672.html>
3. <https://4brain.ru/pedagogika/new-methods.php>
4. Потапова Н.М. Развитие творческой активности учащихся младших классов при обучении иностранным языкам // "Иностранные языки в школе", выпуск №7, 2016.
5. Щерба Л.В. Преподавание языков в школе: Общие вопросы методики: Учеб. пособие для студ. филол. фак. - 3-е изд., испр. и доп. - СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр "Академия", 2017. - 130 с.
6. Andy Harvey, John Oakley A Teacher`s Resource Book of Activities

Auyelbayeva A.A.,

master candidate

Ospanova F.A.,

Candidate of Philological Sciences

Nur-Sultan (Kazakhstan)

FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE BASED ON MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

Nowadays, when the need for proficiency in foreign languages is recognized by many strata of society, modern communication-oriented education prepares students for the use of a foreign language in real life, for cultural, professional and personal connection with representatives of other social traditions and the social structure. At that point, the question of finding new, more effective methods and techniques of teaching a foreign language culture is especially severe in order to maintain a steady interest of children and students in learning a foreign language, to develop students' information competence to create and endorse active motivation of schoolchildren and students to study a foreign language in the failure of an environment for linguistic communication. The evolution trends of the modern education system are inextricably linked with the widespread introduction of various forms, methods and means of active learning into the educational process. One of the leading tendencies in the cybernation of society is the development of multimedia technologies, their penetration into various spheres of societal life.

The use of multimedia technologies opens up new possibilities in organizing the educational process, as well as developing the creative abilities of students. Nowadays, multimedia technologies are one of the most rapidly developing areas of new information technologies in the educational process [1, p. 32].

Currently, the use of new technologies in higher education is widely discussed. These are not only new technical approaches, but also new forms and methods of teaching. The major purpose of teaching a foreign language is to evolve the student's communicative culture and practical skills of learning a foreign language. The teacher's task is to create favorable conditions for students to learn a foreign language, that is, to use the method of teaching in which the students can show their creative activity.

Information technology is a set of methods and production and software-technological tools combined in one technological chain for the collection, storage and processing of information. Computerization of the general secondary education system means the most effective use of information equipment in this system through the use of computers. The main innovation here, the computer is not only a tool in the hands of the student, but also can solve the following important pedagogical problems:

- ✓ Organization of teaching according to the student's abilities;
- ✓ Choosing the most effective way of working in the classroom;
- ✓ Creation of a convenient system of teaching;

It is impossible to be a competent and versatile specialist without mastering the advanced technologies which have a positive effect on the formation of intellectual, professional, moral, spiritual, civic and many other qualities of the teacher, help him to develop himself and effectively organize the educational process.

Now we have moved from an industrial community around the world to an information society that can interact and develop the technical capabilities to implement it. Presently, the main goal is to increase the thinking ability, curiosity, interest and activity of students through the use of innovative methods and information technology. Using a computer in the English lessons allows you to learn texts and information. Even students with poor reading skills are interested in working with computers, because in some cases the computer shows what they don't know and comes to the rescue. It is known that English is the key to modernity, the key to computer technology. Computer and information technologies are a modern requirement. Learning a foreign language is a difficult and interesting job. The actual requirement for teachers is to provide quality in-depth education using new technological methods, to improve students' thinking, memory and vision skills. When using a computer, multimedia and electronic textbooks and an interactive whiteboard in the English lessons we improve:

- Teaching vocabulary;
- Rhythm of speech;
- Dialogue, monologue and role-playing games;
- Explanation of grammatical structures.

Teaching aids can be divided into two groups: simple and complex. Simple tools: dictionaries, textbooks and other texts; simple visual aids: real objects, pictures. Complex equipment: audio equipment: tape recorder, radio, music player; audiovisual: sound film, television, video; Tools for automating the learning process: multimedia classrooms, computers, information systems, telecommunication systems. These technologies are especially useful in learning a foreign language, a person learns the culture and society of an entire nation at the same time. Obviously, a textbook is not enough to master it. People see and hear the culture of language users much quicker. In other words, it is quite possible that he/she will be one of those who speak the same language. Nowadays, the use of new information technologies as a tool to increase students' interest in English is very effective. There is an active process of introduction and use of new information technologies, the use of all means of communication that can be useful in the formation of an intellectually developed person who is able to function well in the information environment.

The main objectives of the use of information and communication technologies in the English lessons: increase motivation to learn the language, the development of language competence, comprehension of English texts, as well as the ability to provide information, knowledge of the socio-cultural structure of the country; training and development of skills.

Presently, the development of knowledge means the development of the student's information potential. To enter the global information society, the student must know the information culture, the computer screen, that is, must be in close contact with Internet. As an information system, the Internet can provide a variety of information and resources

- E-mail;
- Tele conference, video conference;
- Creation of your own website and place it on a Web server;
- Use of information resources;
- Information sets;
- Ability to communicate online.

The main goal of teaching a foreign language is the formation and development of the communicative foreign language, its free mastery. Foreign language is a source of socio-

economic, scientific, technical and cultural development of society in accordance with modern requirements. The Internet provides unique opportunities for learners to use authentic texts, listen to and communicate with native speakers, that is, it creates a natural language environment.

Now there are various multimedia tools for teaching a foreign language, which are designed for teaching speech activities: reading, writing, listening, speaking; explanation and repetition of various grammatical material with appropriate tasks and exercises, both for self-study and for group work.

The teacher can use their own designs, such as PowerPoint presentations. This program is also convenient when students perform creative design work with subsequent demonstration to the audience. The advantages of the project work have been known for a long time and used in teaching methods of various subjects, including a foreign language. The children are happy to join the creative research process, because projects are a person-centered type of work, as they write about themselves, their family, home and hobbies. When preparing a project, they study topics of interest to themselves, write, rummage in reference books, talk with other people, look for photographs and even make audio and video recordings of their drawings. Telling and showing others about yourself and the world round you in a foreign language. The fulfillment and presentation of projects gives children with different levels of language proficiency the opportunity to speak and express themselves on a specific topic, which contributes to the development of students' cognitive activity, imagination, self-discipline and skills of joint activity. Many interactive software tools allow access to sources located on the Internet, which help students to better understand and assimilate the material being studied. Electronic interactive whiteboards, such as Smart Board, are now the most versatile technical teaching tool [2, p. 138]. What is an interactive whiteboard? This is a set of state-of-the-art technology, consisting of an interactive whiteboard, computer and projector. These three simple things will help you work wonders in class. Electronic interactive whiteboards are an effective way to integrate e-learning content and multimedia materials into the learning process. The lesson material is clearly outlined on the interactive whiteboard screen and directs each student to active fruitful activity. Pre-prepared thematic texts in a foreign language, training and test exercises, colorful pictures of various nature, material of foreign language multimedia discs, audio and video materials are used to introduce or activate the lesson material, repeat or consolidate lexical units and the grammatical structure of the language, control and self-control knowledge [3]. It is believed that the use of an interactive Smart Whiteboard significantly helps to increase the effectiveness of teaching, as it provides enormous opportunities for using the visual presentation of the material, quick search for additional information and a creative approach to conducting foreign language classes at school and higher educational institution. Another popular method of teaching a foreign language is the use of an interactive teaching method. We would like to clarify the concept itself. The word "interactive" came to us from English from the word "interact". "Inter" is "mutual", "act" is to act. "Interactive" means being able to interact or being in a conversation mode, dialogue with something. Therefore, interactive teaching is teaching, during which the teacher and student interact. An interactive lesson is an improvisation lesson with an unconventional structure.

In general, computer language learning is characterized by the following features:

1. The student has the opportunity to have a personal relationship with the teacher, the portal neighbor.
2. Ability to use a wide range of linguistic and non-linguistic information.

When working with the Internet, students are active, that is, they search, research, choose, solve, create, work without waiting for what the student says. The student learns to choose the information he/she needs, to think independently and to make decisions. They learn to search independently, get the right information and process it, develop computer literacy.

In conclusion, the use of multimedia interactive technologies in communicative teaching of a foreign language significantly increases the quality of presentation of the lesson material and

the effectiveness of the assimilation of this material by students. The use and implementation of modern technologies, multimedia equipment enriches the content of the educational process, increases the motivation of children to learn a foreign language and creates close cooperation between the teacher and student.

Literature

1. Novikov S.P. *Primeneniye novykh informatsionnykh tekhnologiy v obrazovatel'nom protsesse* // Application of new information technologies in the educational process, 2003.- p. 32-38 (in Russian)
2. Zakharova I.G. *Informatsionnyye tekhnologii v obrazovanii* // Information technologies in education, 2003.-188 p.
3. <http://www.smartboard.ru/>

Алипбекова Л.У.,
п.ф.м., доцент
Әмірова Л.Б.,
4 курс студенті
Нұр-сұлтан қ. (Қазақстан)

АУДАРМАДАҒЫ БАЛАМАЛЫЛЫҚ ПЕН БАРАБАРЛЫҚ

Аударманың баламалылығы – түпнұсқа мен аударма мазмұнының мағыналық жағынан жақындығы. Сондықтан аударма баламалылығының нормасы – аударманың түпнұсқаға барынша мағыналық жағынан сәйкес келуі. Баламалылық теориясы бастапқы мәтін мен аударылатын мәтіннің семантикалық қатынасын қарастырады. Бастапқы және аударылған мәтіндер баламалылығының мынадай үш шартын ескергенде ғана бастапқы мәтін мен аударылған мәтіннің тепе-теңдігі жүзеге асады: 1. Аударылған мәтін бастапқы мәтіндей (түпнұсқа) қабылдаушыға әсер етуі керек; 2. Аударылған мәтін барынша түпнұсқаның мәтіндік аналогі болуы тиіс; 3. Аударылған мәтін бастапқы мәтін мазмұнынан, аудармашылық трансформация шеңберінен ауытқымауы керек.

Ғалымдар аударма баламалылығы, аударма барабарлығы деген терминдерді әртүрлі түсіндіріп жүр. Сол себепті де ғылыми әдебиеттерде осы терминдерге берілген анықтамаларда біршама айырмашылықтар бар (Я.И. Рецкер, В.Н. Комиссаров, А.Д. Швейцер, Р.К. Миньяр-Белоручев, А.В. Федоров, Л.С. Бархударов, т.б.). Аудармашылардың бір тобы аударма мәтінінің түпнұсқаны беру мүмкіншілігін барабарлық, ал келесі бір тобы баламалылық деп атап жүр. Ғалымдардың көпшілігі терминологиялық тұрғыдан баламалылық деген ұғымды дәл деп санайды.

Барабар аударма – түпнұсқаның мазмұны мен пішіні бірлігі басқа тілдің құралдары арқылы қайта құрылуы, яғни аудармада жанрлық-стилистикалық, құрылымдық-семантикалық, т.б. тілдік нормалар мен заңдылықтардың сақталуы. Баламалылық ауыстырулар – мағыналары тірек сөзбен синонимдес келетін лексикалық функциялар. Тұтастай айтылған ойдың белгілі бір синтаксистік түрленуі барысында нақты бір мағынаны білдіретін сөз тірек сөздің орнына жұмсалуды мүмкін.

Белгілі американдық аударматанушы Юджин Найда динамикалы баламалылық терминін ұсынды. Оның мағынасы: аударманы қабылдаушының әсері мен түпнұсқаны қабылдаушы әсерінің сәйкестігі.

Жалған балама – екі түрлі тілдегі айтылуы жағынан ұқсас, бірақ мағынасы басқа сөздер. Жалған баламаларды аудармашының «жалған достары» деп те айтады. Бұл тіл аралық омонимдер, яғни айтылуы мен жазылуы бірдей, бірақ беретін мағыналары әртүрлі болып келетін сөздер.

В.Н. Комиссаров қазіргі аударматануда аударма баламалылықтың анықтамасына үш түрлі көзқарас бар екенін көрсетеді: 1. Аударма баламалылық ұғымына бағалауыштық көзқарас: ең дұрыс аударма деп тек балама аударманы тану; 2. Аударма баламалылық ұғымына инвариантты көзқарас: түпнұсқа мазмұнында аударма баламалылығына жету үшін қажетті бір инвариант бөлігін табу; 3. Аударма баламалылық ұғымына эмпирикалық

көзқарас: баламалылықтың негізін анықтау мақсатында көптеген аудармалардың түпнұсқаларымен салыстыру.

Түпнұсқа және аударма мазмұнының баламалылығы, бұл мәтінді аударма ететін олардың коммуникативті бірдейлігінің негізі ретінде болады. Аударманың баламалылығының нормасы өзгермейтін параметр болып табылмайды. Бұл түпнұсқа және аударма мазмұнының барынша жалпылығының қажеттілігін білдіреді, бірақ аударманың барабарлығымен қамтамасыз ететін басқа нормативтік талаптармен үйлесімді дәрежеде болса ғана. Әрбір жағдайда, баламалылық түрі түпнұсқа тілі (ТТ) мен аударма тілінің (АТ) бірліктер қатынасы ретінде және аударма актісіне әсер ететін прагматикалық факторларының есебімен анықталады. Аударма баламалы емес екендігі, түпнұсқа мазмұнының тіпті ең төменгі деңгейде жеткізілуі, немесе салыстырмалы түрде аудармада шынымен, қол жеткізілгенге қарағанда, баламалылықтық жоғарырақ деңгейінде және қалған нормативтік талаптардың орындалуы анықталса, баламалылық нормаларының бұзылуы абсолютті болуы мүмкін. Бірінші жағдайда, аударма қанағаттанарлықсыз деп саналуы керек, ал екінші жағдайда, тіларалық қарым-қатынастың табысты болуы үшін ең мүмкін мағыналық жақындығы қажет болмаған жағдайда оны жарамды деп санауға болады.

Баламалылықтың нормасы, аударма нормасының қалған барлық аспектілері сақталған жағдайда ғана орындалуын керек ететін соңғы нормативті талап болып табылады. Әрине, аудармадағы түпнұсқа мазмұнның толық жеткізілуі тіларалық қарым-қатынастың ең маңызды сипаттамасы болып табылады, баламалылықтың нормасы аударманың ең «қатаң аударма» нормативтік талабы болып табылады. Ол толығымен лингвистикалық факторлармен анықталады және оны сақтау дәрежесі барынша дұрыстылықпен белгіленуі керек. Түпнұсқада аударманың баламалылығы аудармашы қызметінің нәтижесін сипаттайтын ең дұрыс критерий болып табылады. Соның салдарынан, бұл кәсіби аудармаларды өңдеу кезінде және болашақ аудармашыларды оқыту барысында кеңінен қолданылатын критерий болып табылады.

В.Н. Комиссаров баламалылықтың бес деңгейін ажыратады: сөз деңгейіндегі баламалылық; сөйлем деңгейіндегі баламалылық; хабар деңгейіндегі баламалылық; жағдай деңгейіндегі баламалылық; - байланыс мақсаттарының деңгейіндегі баламалылық.

Сөз деңгейіндегі баламалылықта әртүрлі тілдердегі мәтіндер арасында болуы мүмкін аударма және түпнұсқа мен аударма мазмұнының жақындығы жоғары дәрежеге жетеді.

Осы типтегі түпнұсқалар мен аударымдар арасындағы қарым-қатынас үшін тән:

1. мәтіннің құрылымдық ұйымдастырылуында параллелизмнің жоғары дәрежесі;
2. лексикалық құрамның барынша қатыстылығы: аудармада түпнұсқаның барлық маңызды сөздеріне сәйкестігін көрсетуге болады;
3. бастапқы мазмұнның барлық негізгі бөліктерін аудармада сақтау.

Сөйлем деңгейіндегі баламалылықта аудармада түпнұсқаның синтаксистік құрылымының айтарлықтай бөлігі қосылады. Түпнұсқаның құрылымдық ұйымы аударылған мәтіннің жалпы мазмұнын қамтитын белгілі бір ақпаратты береді. Сөздің синтаксистік құрылымы белгілі бір түрдегі сөздерді белгілі бір дәйектілікпен және жеке сөздер арасындағы белгілі бір байланыстармен пайдалану мүмкіндігіне себепші болады, сондай-ақ көбінесе қарым-қатынас әрекеттерінде бірінші орын алатын мазмұнның бір бөлігін анықтайды. Сондықтан аударма кезінде түпнұсқаның синтаксистік ұйымының максималды ықтимал сақталуы түпнұсқаның мазмұнын толықтай жеткізуге ықпал етеді.

Аударма жиі түпнұсқаның құқықтық мәртебесін алатын, яғни екі мәтіннің бірдей күші бар, сайма-сай, мемлекеттік немесе халықаралық актілердің мәтіндерін аудару кезінде осындай параллелизмді қамтамасыз ету аса маңызды болып табылады. Мәтіннің синтаксистік ұйымдастырылуын сақтап қалуы басқа типтегі түпнұсқа аудармалармен, оның ішінде көркемдікпен салыстыра отырып, оңай табылады. Сөйлемдердің жалпы саны бірдей. Байланыстырылған сөйлемдер бірдей типке жатады, орналасу орны, басыңқы және бағыныңқы сөйлемдер тәртібі бірдей. Егер түпнұсқадағы сөйлемде бірыңғай мүшелер

болса, онда аудармадағы сөйлемде сол мүше қайталады. Көп жағдайда, түпнұсқадағы әрбір сөйлем мүшесіне басқа мүшелерге қатысты бірдей орналасқан аудармада біртекті сөйлем мүшесі сәйкес келеді.

Осылайша, баламалылықтың екінші түрінің түпнұсқалары мен аудармалары арасындағы байланыс келесі ерекшеліктермен сипатталады: 1. лексикалық құрамның толық емес болса да, маңызды параллелизммен – түпнұсқадағы көптеген сөздерге аудармада жақын мазмұны бар тиісті сөздерді табуға болады; 2. түпнұсқадағы синтаксистік құрылымдардың мағынасын аудару кезінде барынша ықтимал аударуды қамтамасыз ететін түпнұсқалық құрылымдарға немесе ұқсас синтаксистік түрлендірмелі қатынастарға ұқсас синтаксистік құрылымдарды аударуда пайдаланумен; 3. баламалылықтың алдындағы түрін сипаттайтын түпнұсқа құрамының барлық үш бөлігін аударуды сақтаумен: қарым-қатынас мақсаты, жағдайды және оны сипаттау жолын көрсету.

Хабар деңгейіндегі баламалылықта келесі белгілер байқалады: 1. лексикалық құрамда параллелизмнің және синтаксистік құрылымның болмауы; 2. синтаксистік трансформацияның қатынастары бойынша түпнұсқа және аударманың құрылымын байланыстыру мүмкіндіксіздігі; 3. түпнұсқадағы жағдайды аудармада қарым-қатынас және сәйкестендіруді сақтау; 4. түпнұсқадағы жағдайдың сипаттамасын іске асатын жалпы түсініктерді аудармада сақтау, яғни, «жағдайды сипаттау тәсілі» деп аталатын бастапқы мәтіннің мазмұнының сақталуы.

Осылайша, аударманың баламалылығы – түпнұсқа мен аударма мазмұнының мағыналық жағынан жақындығы. Сондықтан аударма баламалылығының нормасы – аударманың түпнұсқаға барынша мағыналық жағынан сәйкес келуі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. – Астана: Ш. Шаяхметов атындағы тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы. 2015. – 288 б.
2. Паршин А.Н. Теория и практика перевода. – М., 2000. – 161 с.
3. Сдобников В.В. Теория перевода: учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков. – М.: АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. – 448 с.
4. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. – М.: ЧеРо, совместно с «Юрайт», 2000. – 136 с.

Алипбекова Л.У.,

п.ғ.м., доцент

Бейсекеева К.,

4 курс студенті

Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ФИЛЬМДІК ДИСКУРС ТҮСІНІГІ

Бүгінде кинематографиялық шығармалар әртүрлі ғылыми пәндерді зерттеу объектісі болып табылады. Фильмнің лингвистикалық талдауы зерттеу тақырыбының нақты анықтамасын білдіреді. Тіл зерттеушілері мен аудармашылар фильмдік кинодискурс, киномәтін және кинодиалог сияқты негізгі кинематография ұғымдарын анықтайды. Кейбір сарапшылар бұл терминдерді бөліп жатады, ал басқалары синоним ретінде қарастырады. Осы тұжырымдамалардың кейбір анықтамалары және қолданыстағы тәсілдері тұрғысынан олардың мүмкін болатын айырмашылықтарын қарастырайық. Алдымен «кинематограф» және «кино тілі» ұғымдарына анықтама беру қажет.

Ресей кинологы С.А. Филиппов «Кино тілі» ұғымына келесі анықтаманы береді: «кинематографтың көмегімен мағынаны (коммуникацияны) беруді жүзеге асыруға

мүмкіндік беретін құралдар жүйесі». Бұл жағдайда «Кинематограф» - жылжымалы бейнені жаңғыртуға мүмкіндік беретін кез келген жүйе... және бұл бейнені жылдам және толық өзгерту қабілеті бар (монтаждық желім). Ерте кезеңдерде киноөнер туындысы семиотикалық позициялардың мәтіні ретінде қарастырылды. Фильм туралы киномәтін секілді Ролан Барт, Ж. Митри, П.П. Пазолини, У. Эко сияқты зерттеушілер айтқан болатын.

Француз ойшылы Р.Барт кинофильмнің режиссері көрерменге жіберетін белгілерден немесе хабарламалардан тұрады деп санайды. Ж. Митри кинода зат белгісіздікке ие болатынын айтады. Оның пікірінше, монтаж контекст, мәндерден тізбектілік, бірдей сөйлеу және сөйлеу жүйелілігін құрайды. Режиссер әрі кинотеоретик П.П. Пазолини, тек аяқталған монтаждау формасы кинодағы белгілердің мағыналық тұтастығын жасауға мүмкіндік береді, ал бейнелердің өзі қандай да бір мағынаға ие болмайды деп санайды. Ол ең аз таңбалы бірлікті – кинеманы, лингвистикадағы морфемаға ұқсатады және киноның семиотикасын табиғи тіл мен адамның іс-әрекетінің көрінісі деп санайды.

Семиотика саласындағы кино проблематикасының жетекші зерттеушісі Ю.М. Лотман болып саналады. Автор кинофильмді жасаушылар коммуникацияны жүзеге асыру формасы ретінде қолданатын жүйе деп атайды. Тек кинопілді меңгеру арқылы авторлық хабарды түсінуге болады. Ю.М. Лотман киномәтінді белгілерден жасалған «дискретті» және мәні тікелей мәтінге жазылатын «дискретті емес» деп анықтайды.

Е.Б. Иванованың пікірінше, кинофильм бұл – мәтін, байланысқан семиотикалық кеңістік, кадрлардың бекітілген тізбегі, ол дыбыстық қатармен ілесе жүретін фотографиялық немесе салынған бейнені қамтиды. Осылайша, кинофильмдер мен кинотекст ұғымдары мұнда теңдестіріледі.

Кинофильмді семиотика тұрғысынан қарау кезінде зерттеушілер «кинопіл» ұғымын бөліп, оның табиғи вербалды тілімен ресми ұқсастығын анықтайды. Кино тілі – бұл ерекше лексика мен грамматикаға ие және әртүрлі семиотикалық кодтар жүйесін білдіреді, сондай-ақ кинематографтың көмегімен мағынаны беруге (коммуникацияны жүзеге асыруға) мүмкіндік береді. Кино тілінің кинематографиялық кодтары, тілдік кодынан басқа, техникалық ерекшеліктері бойынша екі топқа бөлінуі мүмкін: камера арқылы өткізілетін кодтар (жоспар, кадр, ракурс және т.б.) және камераға қарамастан іске асырылатын кодтар (камера алдындағы кеңістік, монтаждау, жарықтандыру және т.б.).

Аудиовизуалды аударма зерттеушісі Р.А. Матасов киноморфема/киномадан (кадрлардан) тұратын кинолексемалар (көріністер) кинематографиялық грамматиканың (монтаждық өтпелердің) көмегімен ұсыныстарға (эпизодтарға) бірігетінін айтады. Табиғи тіл сияқты, кино тілі стилистикалық құралдардың (сөйлеу фигуралары мен соқпақтар) жеке жиынтығына ие, олар монтаждың синтаксисі мен кадраралық динамикада іске асырылуы мүмкін. Алайда, семиотика тұрғысынан киномәтінді анықтау жеткіліксіз. Осы мәселе бойынша тіл меңгерушілердің теориялық жағдайын қарастыру керек.

Заманауи лингвистер, Г.Г. Слышкин мен М.А. Ефремова сияқты ғалымдардың киномәтін анықтамалары ең сәтті, толық және жан-жақты деп есептейді. Авторлардың пікірінше, киномәтін вербалды (лингвистикалық) және вербалды емес (иконикалық немесе индекстік) белгілердің көмегімен көрсетілген және кинематографиялық кодтардың көмегімен іске асырылған ұжымдық авторлық ойға ие байланысқан, тұтас және аяқталған хабар болып табылады. Бұл хабарлама материалдық тасымалдағышта тіркелуі және көрермендердің көрсетіліп және толыққанды қабылдауы үшін арналуы тиіс.

Г.Г. Слышкин және М.А. Ефремова өзінің зерттеу жұмысында екі семиотикалық жүйе: лингвистикалық және лингвистикалық емес байланыс түрінде ұсынылатын киномәтін құрамын қарастырды. Киномәтін лингвистикалық жүйеде екі құрамдас бөліктен тұрады: жазбаша (фильм дүниесінің бөлігі болып табылатын титрлар мен жазбалар) және ауызша (актерлердің дыбысталатын сөзі, кадр мәтіні, ән және т.б.). Лингвистикалық емес жүйе дыбыстық бөлікті (табиғи және техникалық шу, музыка) және бейнені (кейіпкерлердің бейнелері, олардың қозғалысы, пейзаж, интерьер, деректеме,

арнайы эсерлер) камтиды. Мұның бәрі киномәтін бірліктерін білдіреді, оның барлық элементтері ажырамайтын бірлікте және адресатқа кумулятивті эсер етеді.

Ағылшын тілді кинофильмдерді зерттеуші С. Козлоф фильмнің вербалды емес компоненттерінің маңыздылығын атап көрсетеді, бірақ вербалды құрамдас бөлігі маңызды болып табылады. Ең тығыз вербалды компонентпен актерлік ойын, түсіру ерекшеліктері, монтаждау және дыбыстық эсерлер байланысты.

Алайда, кинодағы вербалды және визуалды бағынушылыққа қатысты басқа да пікірлер бар. Француз кинологы Марсель Мартен былай дейді: «сөз бейнеге толығымен бағынуы керек және оған «мәнерлі шу» ретінде қосылуы керек, оның идеологиялық рөлі өте маңызды, бірақ ол әсіресе драмалық және пластикалық мазмұнда ұстамды және жасырын болуы керек».

А.Н. Зарецкая тұжырымдамасы бойынша кинодискурс – бұл фильмнің вербалды компоненті, вербалды емес компоненттермен – аудиовизуалды қатар және фильмнің мағыналық аяқталуы үшін маңызды экстралингвистикалық факторлармен жиынтықта болатын байланысты мәтін. Кинодискурс реципиенттің хабарламаны көру үшін ұжымдық құрылған, ақпараттылығы, коммуникативтік прагматикалық бағыты бар креолизденген білімді білдіреді. Автор кинодискурсты талдау кезінде оның мәнін анықтайтын экстралингвистикалық факторлар негізгі болып табылады деп санайды.

Лингвист Л.В. Цыбина сондай-ақ кинематографиялық дискурстың екі құрамдас бөлігіне баса назар аударады және оны бір-бірімен өзара әрекеттестікте болатын тілдік және тілдік емес құбылыстардан тұратын семиотикалық білім ретінде анықтайды. Сонымен қатар, Л.В. Цыбина «кинематографиялық дискурс» ұғымын неғұрлым тар мағынада қолданады, оның құрылымында мынадай компоненттер бар фильмнің фрагменті ретінде түсіндіре отырып: 1) фильмнің екі кейіпкерінің диалогы; 2) фильм бойынша серіктестердің диалогына ілесіп жүретін және тіл білдіру құралдарымен өзара іс-қимыл жасайтын кинесика мен мимика; 3) қарым-қатынас жағдайы.

Көптеген зерттеушілер киномәтінді кинодискурстың құрамдас бөлігі ретінде қарастырады. Мысалы, Е.Н. Мозолев кинодискурсты «өзіне тән экстралингвистикалық факторлары бар киномәтін ретінде анықтайды: коммуникативтік жағдай және мәдени – идеологиялық орта факторлары». Оның пікірінше, А.Н. Зарецкая тұжырымдамасында да экстралингвистикалық факторларға қатысты адресаттың мәдени құзыреттілігі және экстралингвистикалық контекст – жағдай, фильмнің уақыты мен орны, әртүрлі бейвербальді құралдар: суреттер, қаңылтырлар, мимика жатады. Кинодискурста ақпарат алу кешенді сипат болып табылады және визуалды және вербалды компоненттердің күрделі үйлесімі болып табылады. Сонымен қатар, зерттеуші адресаттың мәдени-тарихи фондық білімдерінің маңыздылығын атап көрсетеді, бұл кинодискурста коммуникацияның екі есе бағытталғанын көрсетеді.

«Кинодискурс» ұғымын нақтылау және байланысқан терминдерден, сондай-ақ дискурстың басқа да түрлерінен дифференциациялау үшін оның кинематографиялық дискурстың кейбір ерекшеліктерін атап өткен жөн.

Біріншіден, кинодискурс ақпараттық-мазмұнды дискурс болып табылады. Онда эксплицитті және имплицитті (подтекстовая) ақпарат бөлінеді.

Екіншіден, кинодискурс бір уақытта екі байланыс арнасын іске қосады: аудио және визуалды. Басқа да қорлау және таңу сияқты арналардың араласуы жиі кездеседі.

Үшіншіден, кинематографиялық дискурс театр дискурсіне қарағанда болып жатқан шындықты шартты түрде бейнесі болып табылады.

Төртіншіден, кинодискурс көркем (қойылым) және көркем емес (деректі) болып бөлінуі мүмкін.

Қорытындылай келе, кинодискурстың лингвистикалық коды диететикалық (кино кейіпкерлері дүниесінің бір бөлігі болып табылатын заттар мен оқиғалар), метадиететикалық (естеліктермен, әндермен, кино кейіпкерлері армандарымен

байланысты элементтер) және дидеигетикалық емес компоненттерді (бақылаушы жағдайындағы көрермен ғана көріп, еститін барлық нәрсе) қамтиды.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Нелюбин Л.Л. Толковый переводческий словарь. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 320 с.
- 2 Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Таллин: Ээсти Раамат, 1998. – 140 с.
- 3 Иванова Е.Б. Художественный видеофильм как текст и его категории // Языковая личность: проблемы креативной семантики. – Волгоград: Перемена, 2000. – 206 с.
- 4 Матасов Р.А. Перевод кино/видео материалов: лингвокультурологические и дидактические аспекты: автореф. дисс. канд. филол. наук / Моск. гос. ун-т. им. М.В. Ломоносова. – М.: 2009. – 191 с.

Аренова Г.У.,
м.п.н., доцент
Романтеева А.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ КИНОТЕКСТА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Для начала стоит определить само понятие перевода фильмов. Это особый вид художественного перевода, целью которого является «осуществление полноценной межъязыковой эстетической коммуникации путем интерпретации исходного текста, реализованной в новом тексте на другом языке» [1, 108].

Сегодня в кинотеатрах большинство фильмов (выходящих в прокат) являются зарубежными. Это создает востребованность перевода фильмов с иностранного языка на русский. В свою очередь, высокий спрос повышает требования к качеству перевода.

А.П. Чужакин подчеркивает важность творческого характера деятельности переводчика при работе с киноматериалом. Одной из трудностей киноперевода является то, что (в отличие от участников переговоров) персонажи кинофильмов/сериалов не учитывают интересы переводчиков, они «не говорят «под перевод» (т.е. специально учитывая интересы переводчика с целью повышения адекватности коммуникации)» [2, 47].

Текст кинофильма представлен в форме диалогов, закадровых комментариев, песен и надписей. В отличие от других видов текстов, он имеет свои особенности: ограничения временными рамками звучания, что делает невозможной амплификацию; рассчитан на мгновенное восприятие, следовательно, должен быть максимально информативным и понятным зрителю, а также сопровождается видеорядом, который обуславливает выбор возможных вариантов перевода.

Значительный вклад в теоретическое изучение кино внесли Г.Г. Слышкин и М.А. Ефремова. Рассматривая кинотекст в общем, они подразделяют его на две системы – лингвистическую и нелингвистическую. Лингвистическая система в свою очередь подразделяется на два направления: письменное (надписи, название улиц/городов, сообщения и т.д.), устное (слова актеров, песни). Нелингвистическая система также подразделена на две категории: звуковая часть (естественные и технические шумы), видеоряд (актеры, интерьер) [3, 29].

Т.В. Милевская и А.И. Брыскин упоминают о том, что кинотекст и художественный текст имеют схожие характеристики. Однако между ними есть отличия. Например, диалогам в кино присуща краткость, четкость и информативность [4, 53-55].

Любой адекватный перевод подвергается переводческим трансформациям. Существуют множество классификаций трансформаций. В.Н Комиссаров определяет

понятие переводческих трансформаций как преобразования, с помощью которых можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода в указанном смысле. [5, 172] Согласно классификации, предложенной В.Н Комиссаровым, переводческие трансформации подразделяются :

1. Лексические
2. Грамматические
3. Комплексные лексико-грамматические

Лексические трансформации включают следующие приемы: 1) транскрипция / транслитерация; 2) калькирование; 3) генерализация; 4) конкретизация; 5) модуляция.

К грамматическим трансформациям относятся: 1) синтаксическое уподобление; 2) членение; 3) объединение; 4) грамматические замены (частей речи, членов предложения и синтаксические замены в сложных предложениях).

Лексико-грамматические трансформации – это 1) антонимический перевод; 2) экспликация; 3) компенсация [5, 172-182].

Рассмотрим некоторые трансформации на примере нескольких фильмов.

Транскрипция (транскрибирование) – воспроизведение именно звучания (*звуковой состав*) иностранного слова на языке перевода. Чаще всего применяются к названиям местностей, именам и т.п.

Dave – Дэйв, Billy boy – Билли бой.

Транслитерация – воссоздание формы слова исходного языка в языке перевода через его графическую форму.

Godfather - Крёстный Отец.

Генерализация – это замена слова или словосочетания с более узким значением на слово или словосочетание с более широким значением.

– You could just call me a tumbleweed blowing in the wind.

– Можешь назвать меня сорняком, которого сорвало ветром.

В оригинале слово *tumbleweed* означает перекаати-поле. А в переводе применили генерализацию и обозначили как сорняк.

Модуляция - замена словарного соответствия при переводе контекстуальным, лексически связанным с ним.

– They love me – раз плюнуть

– Why are you so old? – Какой же вы глухой!

Грамматическая замена – грамматическая трансформация, при которой грамматическая единица в оригинале преобразуется в единицу языка перевода с иным грамматическим значением.

– Jack, you are no good as a liar

– Джек, ты не умеешь лгать

В данном примере мы видим, что переводчик, применив данную трансформацию, заменил существительное *liar* (лжец) на глагол лгать.

Конкретизация – лексико-семантическая трансформация, при которой осуществляется замена слова или словосочетания исходного языка с более широким предметно-логическим значением на слово или словосочетание языка перевода с более узким значением.

– I've been on my own since I was 15, since my folks died.

– Я остался совсем один в 15 лет, когда мои родители умерли.

В данной реплике (в первой части предложения) переводчик использовал конкретизацию.

Антонимический перевод – это лексико-грамматическая трансформация, при которой осуществляется замена утвердительной формы в оригинале на отрицательную в переводе или, наоборот, отрицательной на утвердительную.

– I think it's a good idea.

– По-моему, неплохая мысль

Таким образом, можно сделать вывод, что для адекватного перевода кинотекста необходимо правильно подобрать переводческие трансформации .

Список литературы

1. Оболенская Ю.Л. Диалог культур и диалектика перевода. Судьбы произведений русских писателей XIX века в Испании и Латинской Америке. М., 1998.
2. Чужакин А.П. Мир перевода, или Вечный поиск взаимопонимания. Москва.: Валент, 1999. 156 с.
3. Слышкин Г.Г., Ефремова М.А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа). М.: Водолей Publishers, 2004. 153 с.
4. Милевская Т.В., Брыскин А.И. Кинотекст как особая разновидность художественного текста: к постановке проблемы // Таврический научный образователь. 2015. №5. С. 53–55.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш. шк., 1990. 253 с.

Аренова Г.У.,
м.п.н., доцент
Байжуманова Д.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО СТИЛЯ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Под понятием технический перевод подразумевают перевод технических и научных текстов. Перевод технических текстов – это перевод материалов с научно-технической направленностью, которые содержат в себе научную и техническую терминологию. Примерами материала технической направленности являются: научные статьи по техническим вопросам, техническая документация на машиностроительное оборудование, руководства пользования сложными техническими изделиями и т.д. [1, 15].

Многие исследователи, сравнивая технический перевод с переводом технических или научных текстов, находят как сходства, так и различия.

Технический перевод текстов передает близкий смысл оригинала. Какие-либо отступления от оригинала могут быть оправданы только особенностями языка или требованиями стиля перевода.

В основу технического перевода положен формально-логический стиль. Данный стиль характеризуется точностью, безличностью и неэмоциональностью. Однако эти характеристики не могут полностью отобразить все требования к научному стилю, которые необходимо соблюдать при переводе технических текстов [2, 41].

Более востребованным является выполнение технических переводов в письменной форме, так как именно эта форма фиксирует информацию долговременно, чего и требует наука, которая отражает стабильные связи мира.

Письменная форма удобнее и надежнее для обнаружения малейших информативных неточностей и логических нарушений, которые неактуальны в бытовом общении, а в научном могут привести к самым серьезным искажениям истины [1, 75]. При переводе технических текстов и документации в переводимом тексте нельзя упускать ни одного смыслового оттенка, так как это может привести к искажению смысла оригинала, что может носить катастрофичный характер, особенно для научных текстов.

Главной особенностью перевода технических текстов является то, что данный вид перевода информации ориентирует переводчика на знание специализированной терминологии. Не имеет значения, какой язык используется для перевода (китайский, английский, испанский, французский или немецкий). При переводе технических текстов переводчику может не хватить собственных знаний без овладения специальной терминологией.

Жесткие требования точности, предъявляемые к научному тексту, делают ограничение на использование образных средств языка: метафор, эпитетов, художественных сравнений, пословиц и т.п. Иногда такие средства могут проникать в научные произведения, так как научный стиль стремится не только к точности, но и к убедительности, доказательности. Иногда образные средства необходимы для реализации требования ясности, доходчивости изложения [3, 14].

Слова общей лексики зачастую являются неэмоциональными, термины же в сфере употребления однозначны и лишены экспрессии. Термины относятся к специальной лексике. Специальная лексика – это слова или словосочетания, которые называют понятия или предметы, относящиеся к различным сферам трудовой деятельности человека [4, 55].

По способу заимствования в рамках специальной лексики выделяются несколько подгрупп:

- буквальное заимствование;
- сокращения;
- семантическое заимствование;
- смешанное заимствование;
- трансформируемое заимствование.

При буквальном заимствовании копируется семантическая, фонетическая и грамматическая структура слова, например: болт (bolt), конвектор (convector).

Довольно часто буквально заимствуются сокращения слов английского языка: ПВХ (PVC – сокр. от polyvinilchloride).

В случае семантического заимствования берется только значение слова, то есть имеет место просто перевод слова. При этом обычно заимствуется вторичное значение слова: исчисление, счет (numeration), предмет, объект (object), строительный гипс, штукатурка (plaster), воск (wax). Необходимо отметить, что среди заимствований данной подгруппы преобладают не отдельные слова, а словосочетания: ливневые, сточные воды (rainwater), клинчатый кирпич (ringstone).

Популярность буквального заимствования по сравнению с семантическим объясняется тем, что к английским новым терминам трудно, а иногда и невозможно подобрать русские эквиваленты. Таким образом, более частотными следует признать буквальные заимствования: eductor – эдуктор; bulldozer – бульдозер.

При смешанном заимствовании видны элементы калькирования, транслитерации, или транскрипции, например: кабельный кран (cable way).

При трансформируемом заимствовании к заимствованному слову добавляются аффиксы, типичные для русского языка. Такое явление широко распространено в техническом подязыке. Чаще всего подобной трансформации подвержены глаголы, например: вентилировать – to ventilate). Существительные трансформируются гораздо реже, например: инжектор – injector. Прилагательные всегда подвергаются трансформации подобного рода, например: фундаментальный – fundamental [5, 110].

Наиболее распространенные и общепринятые термины иностранного языка имеют эквиваленты в языке, на который необходимо перевести текст: *equipment* – техника, оборудование, *frequency* – частота, *transceiver* – трансивер и другие.

Термины могут иметь несколько значений, как и обиходные слова в разговоре. Такие термины являются омонимичными. Их значение зависит от того, в какой области науки или техники они выступают. Например:

1) *exchange* – обмен веществ (*мед.*), курс иностранной валюты (*бизнес*), телефонная станция (*связь*);

2) *switch* – ликвидация по сдаче одних ценных бумаг и одновременное заключение сделок по другим (*бирж.*), кисточка хвоста (*биол.*), переключатель (*связь*) [5, 165].

Специальная лексика включает различные производные от терминов слова, которые используются при описании связей и отношений между терминологическими обозначенными понятиями и объектами, их свойств и особенностей, а также целый ряд

общенародных слов, которые употребляются в строго определенных сочетаниях и тем самым специализированных [6, 48]. Соблюдение норм употребления специальной лексики ставит перед переводчиком особые задачи при создании текста перевода [7, 55].

При переводе научно-технических тестов применяются трансформации согласно классификации В.Н.Комиссарова. Например:

1. Замена частей речи

• In most cases, the upgrade will use some device storage space; you may need to remove unneeded files from your device to complete the upgrade.

• Как правило, обновление занимает некоторый объем памяти устройства, поэтому, чтобы завершить обновление, вам, возможно, потребуется удалить ненужные файлы с устройства.

2. Опущение

• Some properties can take only a limited set of possible values.

• Некоторые свойства имеют ограниченный набор возможных значений.

В результате проведенной работы мы выяснили, что научно-технический перевод – это вид специального перевода, который используется для обмена специальной научно-технической информацией, а также при переводе необходимо учитывать лексико-грамматические особенности данного стиля.

Список литературы

1. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода. – М.: ЧеРо, 2000. – 253 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 250 с.
3. Левицкая Т.Р. Проблемы перевода (на материале современного английского языка). – М.: Международные отношения, 1976. – 262 с.
4. Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык. – М.: Наука, 1965. – 304 с.
5. Рубцова М.Г. Чтение и перевод научной и технической литературы: лексико-грамматический справочник. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 382 с.
6. Переводческие трансформации. Портал переводчиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://translations.web-3.ru/intro/equivalents/>
7. Ясницкая Е. С. Особенности перевода английской научно-технической литературы / Актуальные вопросы филологических наук: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2016 г.). — Казань: Бук, 2016. — С. 77-81.

Алдабердіқызы А.,
PhD докторы, доцент м.а.
Байдышева И.,
магистрант
Нұр-Сұлтан қ., (Қазақстан)

ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҒЫНДА ЫҚШАМДАП ОҚУДЫ ҚОЛДАНУ

XXI ғасырда, әсіресе соңғы отыз жыл ішінде балаларға ана тілінде оқуды үйретудің көптеген қағидалары екінші немесе шетел тілдерін үйренушілерге мақсатты тілде оқуға үйретуге бейімделіп, қолданыла бастады. Мәселен, Day and Bamford 1998; Hedgcock және Ferris 2009; Taguchi, Takayasu-Maass и Gorsuch 2004; Tierney and Readence 2005 еңбектерінде бұл мәселе кеңінен талқыланған. Жалпы ғылыми әдебиетте жиі кездесетін екі әдіс – кеңейтілген оқу және ықшамдап оқу. Бұл әдістер контексте қолданылатын сөздердің қайталануы оқырмандардың сол сөздерді тану және түсіну қабілетін дамытады және оларды сөйлемде қолданудың сәйкес тәсілдерін анықтайды деген сенімге негізделген (Brown, Waring, and Donkaewbua 2008; Elley 1989; Krashen 1982; Krashen

1993). Шетел тілі мұғалімдері тіл үйренушілердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ақпараттандырылған практика тұрғысынан келуі керек, және бұл тілді оқыту құралы ретінде оқуға аса назар аударудың оқуға әсері айқын. Кеңейтілген оқу мен ықшамдап оқуды түсіну материалды жинақтау, ақпараттық сауаттылық және оқырманға кеңес беру тұрғысынан шешімдер қабылдауға ықтимал етуі мүмкін.

Бұл мақалада ықшамдап оқу арқылы оқушылардың сөздік қорын және оқу дағдыларын жақсартуға болатын сегіз тәсілі келтірілген. Студенттер бір мәтінді толыққанды түсіну үшін бірқатар тапсырманы жасауға тура келсе, ықшамдап оқу кезінде студенттер тақырыбы, құрылымы, сөздік қоры мен заңдылықтары жағынан бір-біріне өте ұқсас бірнеше мәтін үзінділерін (әдетте үштен алтыға дейін) оқу кезінде сол мақсатты лингвистикалық функциялар әртүрлі мәтіндер арқылы өңделеді.

Ықшамдалған мәтіндерді оқудың тиімділігі мынада:

- үлгі бойынша бірдей;
- мазмұны анық болуы керек (мағынасының 90% сөздікке немесе контекстен тыс көмекке жүгінбей-ақ түсіну);
- салыстырмалы түрде қысқа (жаңадан бастаушылар үшін өте қысқа, төмендегі 1-суретте көрсетілгендей).

1 сурет – ағылшын тілін жаңадан бастаушыларға арналған мәтіндерді ықшамдап оқудың мысалы

"My name is Jane, I am only 13 years old. I live in Kajang, a village near Kuala Lumpur. I have a brother who is older than me. He is 20 years old. He is very annoying."

"My name is John. I am 15 years old. I live in Batu Pahat, a town far from Kuala Lumpur, near Johor Bahru. I have a sister who is younger than me. She is 12. She is very cute but sometimes she is annoying."

"My name is Robert. I am 14 years old. I live in Ipoh, a town quite far from Kuala Lumpur. I have a brother who is younger than me and a sister who is older. My brother is only 9, whilst my sister is 17 years old. My brother is very nice, whilst my sister is obnoxious."

Оқушылар әдетте ықшамдап оқуда орындайтын жаттығулар әдеттегі «дұрыс немесе бұрыс», «кім, қайда, не, қашан және т.б.» – секілді тапсырмалардан ерекшеленеді. Себебі бұл типтегі тапсырмалар скиминг және сканерлеу (көз жүгіртіп оқу), болжамдау және қорытынды жасауға бағытталған. Әрине, бұл тапсырмалар (L2) деңгейде дамытуы маңызды дағдылар екені анық. Алайда оқушылардың сөздік қоры мен үлгілерге әсерін арттыру үшін мәтінге мүмкіндігінше көбірек назар аудара отырып, оны толықтай өңдеп шығару өте қажет.

Қорыта келгенде, ықшамдап оқу тапсырмаларының басты мақсаты – оқушыларды сол мәтінді қайта-қайта өңдеуге итермелеу. Осы тұрғыдан алғанда, бұл шетел тілі мұғалімдерінің оқушыларға оқу жылында өздерінің оқу бағдарламаларының негізгі пәндерімен бірнеше рет таныстыруға мүмкіндік беретін ең тиімді құралдарының бірі болып табылады.

Ықшамдап оқудың сегіз тиімді әдісі:

1. Айырмашылықтарды табыңыз – ықшамдап оқуда қолданылатын мәтін, әдетте 100-ге жуық сөзден тұратын 3-тен 6-ға дейінгі мәтінді (неғұрлым көп болса, соғырлым жақсы болады) қамтиды. Олар бірнеше негізгі бөлшектерді қоспағанда бірдей болуы керек. Негізгі тапсырма – студенттер әр мәтіннен қалған бес мәтіннен өзгеше бөлшектерді табу керек. Мысалы, егер 3-жолдағы А мәтінінде «ол ұзын бойлы» деген болса, қалған барлық мәтіндер «ол қысқа» немесе «ол орта бойлы» деп жазылуы мүмкін. Бұл тапсырманы топ ішінде уақыты шектеулі бәсеке-жарысқа айналдыруға да болады.

Бұл тапсырманың қисынды негіздемесі – оқушыларға айырмашылықтарды байқау үшін ең ұсақ бөлшектерге назар аударуды қажет ететін тапсырма бере отырып (бірдей сөздік қорын, заңдылықтарын және грамматикасын қайталай отырып), бірдей мәтіндерді үш-алты рет оқуға мәжбүр ету. Осы тапсырманың жалғасы ретінде «Айырмашылықтарды табу» тапсырмасын орындау барысында, сол мәтіндерді қайта қолданып (әрине мақсатты деректерді өзгертесіз) және оларды дауыстап оқуға да болады. Модельдеу басты назарда болатындықтан, сіз мәтінді табиғи жылдамдыққа жақын емес, модельдеу түрінде оқисыз. Бұл тапсырманың да негіздемесі оқушыларды бірдей мәтін мен үлгілерді қайта-қайта тыңдауға мәжбүр ету.

2. Нашар аударма – бұл ықшамдап оқудың тағы бір өте тиімді техникасы. Ол өте ұқсас мәтіндер жиынтығынан (әдетте 3 немесе 4) және олардың тиісті аудармаларынан тұрады. Тапсырма студенттерге белгілі бір сөздік қорына немесе құрылымына баса назар аудару үшін мұғалімнің аудармада әдейі жіберген төрт-бес қатесін табу болып табылады. Бұл студенттерді аударма тіліндегі мәтіндерді шынымен егжей-тегжейлі өңдеуге және сөздік қорды үйренуге мәжбүр етеді.

Осы тапсырманы орындай отырып, сіз бір мәтінді, шаблондарды және сөздікті бірнеше рет қайталап оқып, студенттерді тағы да «жұмыс жасатасыз». L1 аудармасының қосымша артықшылығымен бұл жаңа лексиканы үйренуге мүмкіндік береді. Дәл сол мәтіндерді негізгі (мақсатты) тілдегі мәтінге немесе аудармаларға бос орындар қою арқылы түзетуге болады. Дәл осы әдістемені «тыңдау» жаттығуларына айналдыруға болады, мұнда студенттер аударманы алады және оқытушыны аударылған тілде мәтінді оқығанда тыңдайды.

3. Қысқаша мазмұн. Бұл жаттығуда оқушыларға тағы да сол тақырыптағы құрылымы мен мазмұны жағынан өте ұқсас 3-6 мәтін беріледі. Сіз оқушылардың деңгейіне байланысты L1 немесе L2-дегі әрбір 40-50 сөздік мәтінді қорытындылайсыз. Тапсырма студенттерге қай түйіндеменің қай мәтінмен сәйкес келетінін табуда. Тапсырманы күрделендіру үшін сізге қосымша түйіндемені немесе екеуін ойландыру ретінде қосуға болады.

4. Кескін. Интернеттен немесе оқулықтан талқыланатын тақырыпқа немесе сіз қайта қарауды қажет ететін белгілі бір грамматикалық құрылымдарға немесе үлгілерге сәйкес келетін суретті таңдаңыз. Содан кейін суретті егжей-тегжейлі көрсететін үш немесе одан да көп ықшамдалған мәтіндерді жасаңыз. Алайда, тек бір ғана мәтін мен бір ғана мәтін суретті 100% дәл сипаттағанына көз жеткізіңіз, ал қалғандарында суретпен сәйкес келмейтін бір немесе екі артық бөлшектер болуы тиіс. Тапсырма студенттерде суреттің барлық бөлшектеріне сәйкес келетін бір мәтінді анықтау болып табылады.

5. Сұрақтар – бұл ықшамдап оқу техникасы сәл көбірек жұмысты қажет етеді. Оқушылардың назарын мақсатты мәтіндердің мазмұнына ғана емес, сонымен қатар L2 мәселелерін түсіну үшін жасадық. Мазмұны мен құрылымы жағынан өте ұқсас 3-тен 6-ға дейінгі мәтіндерді жасағаннан кейін, әр мәтінде сіз жасаған сұрақтардың біреуінен басқаларының барлығына жауап бар екеніне көз жеткізіп, аударылатын тілде он немесе одан да көп сұрақтар жиынтығын жазыңыз. Студенттің міндеті – әр нақты мәтінге қатысы жоқ бір сұрақты табу (яғни бұл сұраққа мәтінде жауап жоқ).

6. Жалпылау – бұл «Айырмашылықты тап»-қа ұқсас. Мәтіндерді жасағаннан кейін, сіз олар туралы мәтіндердің біреуінен басқасына қатысты болатын он немесе одан да көп мәлімдеме жаза аласыз (мысалы, мәтіндердегі барлық адамдар спортпен айналысады). Студенттердің міндеті – тұжырымдардың әрқайсысы үшін оған сәйкес келмейтін мәтінді табу. Өтініш негізгі немесе L2 тілінде болуы мүмкін.

7. Тізім – сол тақырып бойынша мүмкіндігінше ықшамдалған мәтін оқыңыз. Содан кейін әртүрлі мәтіндерден алынған L1 немесе L2 бөліктерінің ұзын тізімін көрсетіп, тақтаға шығарыңыз. Тапсырма: студенттер тізімдегі мәліметтерді алынған мәтінмен сәйкестендіру.

8. Ең ... - Мәтінді жасағаннан кейін сіз бос орындармен бірнеше сөйлем жазасыз, мысалы: ең позитивті адам ...; ең ұзын адам ... ең үлкен үй ... көп орынға барған адам ... Оқушыларға бос орындарды толтыру тапсырылады.

Ықшамдап оқу тапсырмалары – жазбаша ақпарат құралын қолдануды қажет ете отырып, студенттердің мақсатты үлгілерге, сөздік қорына және грамматикалық құрылымға деген қызығушылығын экспонентті түрде арттырудың тиімді және көңілді тәсілі.

Мұндай тапсырмалар өте маңызды, өйткені олар студенттерден кім, қайда және не туралы сұрақтарға жауаптарды жай таңдауды сұрамайды, өйткені бұл олардың кейбіреулері мәтіндерді егжей-тегжейлі білуге болатын болжамдарды немесе тұжырымдарды көз жүгіртіп оқуға (сканерлеуге) мәжбүр етуі мүмкін. Бірақ студенттерді мәтіндерді неғұрлым мұқият және тиянақты өңдеуге бағыттау керек. Бұл мақсатты элементтерге әсер етуді тиімді және тартымды етеді.

Бүгінгі күнге дейін ықшамдап оқу проблемалары жарияланған әдістемелік материалдарда жеткіліксіз пайдаланылады, өйткені олар белгілі әдіс емес және уақытты қажет етеді. Тілдік ерекшеліктері бар, ұқсас тақырыптағы мәтіндер тобын табу керек; дегенмен, ықшамдалған мәтіндер құрылымы жағынан бір-біріне өте ұқсас болған кезде, бірдей заңдылықтарды қайта-қайта қайталаған кезде және олармен байланысты тапсырмалар проблемалық шешуші компонентте, тіпті бәсекеге қабілетті элементте болғанда тиімді болады.

Зерттеу мәліметтерін жинақтау барысында көз жеткізгеніміз, ықшамдалған мәтіндер оқушылардың сөздік қорын молайтады. Сонымен қатар, эмпирикалық зерттеулердің массасынан жоғары жиіліктегі бірдей заңдылықтарға (синтаксистік, морфологиялық, фонологиялық және т.б.) әсер ету оқушылардың оларға деген сезімталдығын жоғарылатып, сол арқылы меңгеру процесін жеңілдететіндігіне көз жеткіздік.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Day, Richard R, and Julian Bamford. 1998. Extensive reading in the second language classroom. Edited by J. C. Richards, Cambridge language education. – Cambridge: Cambridge University Press.
2. Hedgcock, John S, and Dana R Ferris. 2009. Teaching readers of English: students, texts, and contexts. – New York: Routledge.
3. Taguchi, Etsuo, Miyoko Takayasu-Maass, and Greta J Gorsuch. 2004. Developing reading fluency in EFL: How assisted repeated reading and extensive reading affect fluency development. Reading in a Foreign Language 16 (2), <http://nflrc.hawaii.edu/rfl>.
4. Tierney, Robert J, and John E Readence. 2005. Reading strategies and practices: a compendium. 6 ed. – Boston: Pearson.
5. Brown, R, R Waring, and S Donkaewbua. 2008. Incidental vocabulary acquisition from reading, reading-while-listening, and listening to stories. Reading in a Foreign Language 20 (2):136-163.
6. Elley, Warwick B. 1989. Vocabulary acquisition from listening to stories Reading Research Quarterly 24 (2): 174-187.
7. Krashen, S. D. 1993. The case for Free Voluntary Reading. The Canadian modern language review 50 (1):72 -82.

Алдабердикызы А.,
доктор PhD, и.о. доцента
Калиева М.,
магистрант
г. Нур-Султан (Казахстан)

СИЛА ТЕКСТОВ РЕКЛАМЫ FAST FOOD: СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Сегодня реклама играет значительную роль в жизни каждого человека. Человек, как главная часть социума, живет и развивается в обществе, извлекая информацию о мире через массовые коммуникации: интернет, телевидение, СМИ, радио и т. д. Известно, что в каждом из этих направлений большое количество компаний размещает информацию рекламного характера. Таким образом, реклама (как способ воздействия на адресата) формирует общественное мнение о рекламируемом предмете или явлении. Этот процесс, носящий демонстративный характер, затрагивает социокультурные, политические и экономические процессы (сферы) в обществе.

Слоган – одна из важнейших составляющих любой рекламы. Как правило, слоганы используются для привлечения внимания покупателя, идентификации и продажи продукта, хотя и со ссылкой на главный рекламный аргумент. В.Л. Музыкант в своей книге «Теория и практика современной рекламы» (1998) подчеркивает, что наиболее важной частью эффективности слоганов является ориентация. Таким образом, в слогане акцент делается именно на тех особенностях, которые выделяют этот товар из аналогичной группы. Например, реклама акцентирует внимание на исключительных качествах самой компании или демонстрирует преимущества приобретения продукта [В.Л. Музыкант, 1998, с. 5].

Риторические приемы обычно используются в рекламе с целью умело убедить целевую аудиторию (Михалик и Михальска-Сучанек, 2016). Видно, что используя риторические выражения соответствующим методом, оратор может напрямую завоевать доверие своей аудитории. Михалик и Михальска-Сучанек (2016) подчеркивают, что реклама должна передавать информацию таким образом, чтобы она соответствовала эмоциям каждого человека.

В этом исследовании в качестве образца использовались онлайн-рекламы от Subway, McDonald's и Burger King. Эти сети быстрого питания были выбраны на основе их популярности в качестве крупных компаний, предлагающих блюда быстрого питания в США. Риторика рекламы быстрого питания – это не только правила построения рекламного текста, но и современные способы управления этими правилами, тонкий стиль и мощная энергия, которая создает коммуникативное событие не из того, что рекламируется, а из самого рекламного текста. Путем анализа риторических приемов вся реклама классифицируется по частоте их использования. Ниже представлены результаты риторических приемов, используемых тремя сетями быстрого питания.

Таблица 1: Частота использования риторических приемов в трех сетях быстрого питания

Стилистические приемы/тропы	Subway	Mcdonald's	Burger King
Аллитерация		2	1
Гипербола	3		1
Повторение	2	2	
Идиома	3		3
Персонификация		1	
Оксюморон		1	
Повелительное настроение	6	2	3
Местоимения	2		
Глаголы	5	5	3
Существительные			2
Прилагательные	2	2	4
Всего	24	15	17

В таблице 1. Показана периодичность использования каждого риторического приёма в рекламе Subway, McDonald's и Burger King. Из выше приведенных данных видно, что Subway показала самое частое повторение – 24 случая, в то время как McDonald's и Burger King показали одинаковое количество событий – 15 и 17. Гораздо больше случаев в Subway объясняется тем, что в этой статье исследовано больше предметов из этой компании. Более подробная информация отдельно о некоторых стилистических приемах приведена ниже. Использование аллитерации можно увидеть в рекламном тексте McDonald's «Mix & Match». Оба слова «mix» и «match» начинаются со звука /m/. Таким образом, в рекламе образуется аллитерация. Другой пример из слогана McDonald's «A value menu that values your choice» показывает одну и ту же букву в начале фразы.

Далее идет гипербола, где скрытое или явное сравнение, даётся преувеличенном масштабе, форме, количестве. Гипербола проявляется в слогане Subway «Double the joy. Add double meat for \$2.90».

Использование повторов в слоганах Subway «Tastes good, feels good» и McDonald's «Around the world is now around the corner» позволяет покупателям сосредоточиться на индивидуальных качествах и преимуществах продукта, подчеркнуть его уникальность.

Идиоматическая встречается 3 раза в рекламных текстах Subway. В примерах «The finish line starts here», «Eat healthy. Listen to your sub-conscience», «Fall in love with lunch again» показаны привлекательные фразы без указания буквального значения. Таким образом, идиоматические тексты легко находили путь к сознанию реципиента.

Оксюморон, что означает слова, имеющие противоположные значения, встречается в слогане McDonald's «The little moments don't have to cost a lot». Этот текст также имеет образное и глубокое значение, поэтому он легко запоминается в сознании покупателей.

В рекламе McDonald's есть два слогана, в которых используется повелительное наклонение. «Mix & Match» и «1+1 = RM 5.99» сообщают аудитории, что они могут смешивать и противопоставлять. Последнее означает, что если клиенты купят два товара в рекламе, им нужно будет заплатить всего 5,99 рингитов. Также в слогане «Eat fresh» от Subway, предлагая продукт наиболее естественным образом, компания убеждает покупать продукты их компании.

В рекламе Subway встречаются два местоимения: «твое» (What's yours?) и «ты» (Make it what you want). Можно понять, что местоимения предназначены для того, чтобы сделать рекламу ближе к потенциальным потребителям т.е., когда они увидят рекламу, они напрямую почувствуют связь.

Все эти данные ясно показывают, что три компании быстрого питания используют большинство риторических приемов в своей рекламе, хотя и с разной частотой. Косвенно это показывает, что рекламодатели действительно пытаются привить творческий подход к манипуляциям с устройствами, чтобы привлечь внимание покупателей и заинтересоваться покупкой товаров. Выявлено, что большое количество стилистических приемов выступает одним из способов воздействия на целевую аудиторию. Рекламные слоганы фастфуда затрагивают многие сферы общественной жизни и преподносят их так, чтобы аудитория интересовалась предлагаемыми товарами или услугами. Среди трех сетей быстрого питания наиболее частыми риторическими приемами являются повелительное наклонение и глагол. Это объясняется тем, что он дает инструкции (или совет) и выражает команду, приказ, указание или просьбу. Императивные конструкции также направлены на удержание зрителя с помощью различных и четко эмоционально выраженных фраз, побуждающих к действию. Таким образом, они хотели работать над психологией, такой как временные рамки или быстрое принятие решений. Писатели в основном используют императивы, чтобы давать четкие и простые инструкции и команды.

Мы пришли к выводу, что в рекламе быстрого питания используются такие приемы, как аллитерация, рифма, прилагательные, повелительные конструкции, повторение, а также литературно-художественные средства (гипербола, повторение и т.д.). Это

доказало, что стилистические приемы актуальны и используются во всех сферах жизни общества. Именно стилистические приемы составляют силу рекламных текстов.

Список литературы

1. Dubovičienė T., Skorupa P., «The Analyses of Some Stylistic Features of English advertising Slogans». - *Svetimosios kalbos*. 2014. No.3.
2. Çankaya M., Hacettepe University Graduate School of Social Sciences «Linguistic and Semiotic Representation of Gender in Turkish TV Commercials». - Ph. D. Dissertation. 2009.
3. Aghagolzade F., Dehghan M., “Stylistics and Linguistic Variations in Forough Farrokhzad.s Poems”. - *Journal of Language Teaching and Research*. 2012. No.5.
4. Muzycant V.L., «Theory and Practice of Modern Advertising». 1998.
5. Michalik, U., & Michalska-Suchanek, M. (2016). The persuasive function of rhetoric in advertising slogans. *Journal of Accounting and Management* 6 (1), 45-58.

Beisenbayeva L.Zh.,
senior teacher, PhD
Satybaldina N.M.,
MA student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

THE EFFECT OF DIARY IN IMPROVING WRITING SKILLS

The objective of this study is to improve the students' writing skills through diary writing. In this scientific article, some sub chapters are presented. They are the background of the problems, identification of the problems, limitation of the problems, formulation of the problems, objective of the study, and significance of the study.

Writing is considered as a productive skill along with speaking [1]. When students deal with language production, it means that they should use their knowledge to produce the language to achieve a communicative purpose either in the form of spoken or written language. According to a psycholinguist, Eric Lenneberg, (as cited in Brown, 2001: 334), he says that different from speaking in which people learn language through a natural process or human behavior as learning to „walk“, writing is a learned behavior as learning to „swim“, people need someone to teach them. It means that 8 people learn to write if they are members of a literate society and usually if someone teaches them. Among the four language skills, “writing is the most difficult skill for second or foreign learners to master” [2]. It is because writing is considered as a complex process of putting ideas down on paper to transform thoughts into words [1]. Since the idea or thought is an abstract thing which comes from our mind, it is not easy to transform it into an understandable or readable form. The similar definition was also stated by Rohman [2]. He points out that writing is usefully described as a process of putting thoughts into words and words into paper.

English has become crucial in our daily lives for us in order to understand what is going in the world today's time. The evolution of science, technology, and cultures are the examples of any development which cannot be separated from the usage of the English language. People around the world, as the agents of the development, use English as the international language to communicate, share, take and give information and knowledge to others. Therefore, to be able to follow those developments, every nation should equip their citizens with the ability of using English. There are a number of ways that can be used to learn English. One of the ways is through education. Since English might be a foreign language for some countries, education is considered the best way to learn English. In Indonesia, English is learnt as a foreign language

and as one of compulsory subjects that should be learnt by students especially in the secondary school level, such as in junior and senior high school [2].

For the senior high school level, based on the School-Based Curriculum, the goal of teaching English is to provide students with knowledge and skills to make them be able to communicate in English either in the spoken or written language at the informational level which means that students should be able to use the language to access and share information as a part of their learning either in the spoken or written form. To be acknowledged as having mastery in English, the language learners should master the four language skills which are divided into receptive skills, such as listening and reading, and productive skills, such as speaking and writing. It means that students should be able to use English either receptively or productively. Furthermore, in the real life communication, being able to speak in English is not enough. It is because not all communication activities can be held in the form of spoken language, but they sometimes need the written form, as stated by Langan, 2005 that writing can be used as a means of communication [3]. In the global era, many aspects of life need writing skills as a part of the requirements. One of the examples in which writing takes an important role is in the educational setting. In the educational setting, students are expected to be able to write a kind of academic writing. Therefore, schools or institutions should provide their students with sufficient skills which are needed to face the real world situation with the real language use.

The knowledge around the writing skill has been developed by some experts. However, each of them has different point of view in defining it. The researcher will discuss the term of writing before explaining about writing skills. According to Hamp-Lyson in O' Malley and Pierce (1996) writing is an individual act which is the writer takes ideas and transforms them into self-style. From the theory, writing is defined as an individual behavior that has a specific purpose from which the writer takes ideas and transforms them into their own topic and style. Further, Nunan (2003) states that writing is a mental work of inventing, expressing, and organizing ideas in a paragraph in order to be clear for the reader. In the theory, writing is defined as the process of thinking which involves inventing the interesting ideas, expressing the ideas in words, and organizing ideas in paragraphs to become a good order based on the writing skill project to be understandable by the reader [4].

Furthermore, Meyers (2005) states that writing is a process of discovering, organizing, and putting ideas on paper, reshaping, and revising it. In the theory, writing is defined as a process of doing something dealing with problem and difficulty in discovering interesting ideas, organizing and putting them on paper that is appropriate with the writing project. Then, the writing skill product should be reshaped and revised to make it better and understandable by the reader. Moreover, according to Oshima and Ann (2007) writing is defined as some steps of action that involved thinking of ideas, transferring them into words, and reviewing until satisfied that the writing expresses exactly what the writer wants to say to the reader. In this definition, Oshima and Ann have the opinion that writing as a continuation action involved thinking and transferring ideas into words and reviewing them to make it satisfied to be read and express the writer's ideas exactly. Based on those definitions, the researcher concludes that writing is some steps of mental action of inventing, organizing, reviewing, editing and revising ideas into words by the writer's own style with specific purpose to be clear for the reader until the writer is satisfied expresses exactly what he wants to say.

The term of writing skill is really important in order to boundary how far the writing ability can be categorized as the skill[5]. According to Brown (2001) the writing skill is an ability to write naturally, coherently, grammatically, fluently, authentically and purposively. In this definition, Brown states that the writing skill as an ability of a writer to write fluently, as natural as possible with the accuracy of grammar, the coherent and authentic ideas and has a clear purpose of writing and reading in mind [6]. Moreover, Hedge (2007) defines the writing skill as an ability in using some strategies to manage the writing process. In this definition, Hedge states that the writing strategies are a number of activities such as planning goals, generating ideas,

organizing information, selecting an appropriate word, making a draft, reviewing, editing and revising it.

Furthermore, Amato and Patricia (2003) define the writing skill as the ability to use some strategies for dealing with the problems in the writing process. In this definition, Amato and Patricia have the opinion that some strategies such as brainstorming for topic, collecting information for writing the draft, clustering the information, writing the rough draft, consulting with a peer or a lecturer, and revising it. Based on those definitions, the researcher concludes that the writing skill is an ability of a writer to write with fluency, as natural as possible with the accuracy of grammar, the coherent and authentic ideas, a clear purpose of writing and reading in mind, and using some strategies for dealing with the problems in the writing process in order to get the best writing product [7].

Brown (2001: 341-342) points out several characteristics of the written language which distinguish them from the spoken language. The characteristics are as follows:

a. Permanence. Writing is permanent. Once the writers finish their writing, they cannot reedit their writing. So, a thorough refinement and revision are needed before the final draft is submitted.

b. Production time. Time limitation is one of the important issues in writing, especially in an educational context. A sufficient length of time will affect the production of good writing, and vice versa. When the time given is not sufficient, the writers may produce a messy text. Therefore, a sufficient training in the process of writing will help the students to make the best possible use of such time limitation.

c. Distance. A good writer is the one who can deliver the message of his or her writing clearly to the target reader. Distance, here, may mean a range between the writer and the target audience. In order to shorten the distance, the writer should be able to predict the audience's general knowledge and write from the perspective of the target audience.

d. Orthography. Many different writing systems have been evolved around the world (Harmer, 2004: 1). Therefore, being able to use such writing system is not an easy matter, especially in a language which has different orthography from the writer's native writing system.

e. Complexity. Different from the spoken language which tends to have shorter clauses and forms, the written language tends to have larger clauses with more complex forms. Therefore, the writer should write clearly, cohesively, and coherently in delivering the message to the readers.

f. Vocabulary. The written English has a greater variety of lexical items than in spoken conversational English. The lexical items used in the text may have a different meaning depending on the context embedded. Therefore, the writer should learn and take benefits from the extensive number of English words.

g. Formality. Formality refers to the convention of rules that a certain written message is meant to be. Different purposes of writing have different forms of language that must be followed [7].

Since writing is a way to communicate in the written form, every thing should be clear. It means that before the writers come to the end of their writing, they should make sure that their writing has already met the purpose of their writing so that the target readers could get the message clearly

By keeping a diary, the students develop their writing skills or at least they start to write better day by day because it gives them more opportunities to write freely whatever they want to write about. Through diary writing, students get more writing practices, which they rarely do in the classroom. Diary writing was aimed at giving the students more writing practices outside the classroom. In the classroom they get the knowledge about how to write a recount text, and then they implement their knowledge by writing a diary as the outside classroom activity.

2. Yulianti, Nofi., Improving the Writing Skills through Diary Writing of the Tenth Grade Students of SMAN 1 Ngeplak, Phd Thesis, English Education Department., Yogyakarta State University., Yogyakarta, 2014.
3. Anderson, M. and Anderson, K. 1998. Text Types in English 3. South Yarra: MacMillan.
4. Corbett, Pie and Julia. S. (2011). Talk for Writing Across the Curriculum. New York: McGraw-Hill Companies.
5. Fitzpatrick, M. 2005. Engaging Writing Paragraph and Essay. London: Longman.
6. Tuan, L.T. 2010. «Enhancing EFL Learners» Writing Skills via Journal Writing». English Language Teaching Journal, Vol.3, No. 3, pp. 81-88. Retrieved: October 13, 2013 at 9.39 p.m. from <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/download/7217/5568>.
7. McCarthy, Michael. 2000. Discourse Analysis for Language Teachers. Cambridge: Cambridge University Press.

Bekmash A.N.,
 master candidate
Ospanova F.A.,
 Candidate of Philological Sciences
Nur-Sultan (Kazakhstan)

DEVELOPING LINGUOCULTURAL COMPETENCE IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE BASED ON VIDEO TECHNOLOGY

Each natural speech reflects one's perception of the world. Indeed, different language speakers may see the world slightly different through their word's prism, since verbalization is partly widespread and partly nationally specific.

Today, linguists are paying more and more attention to the interdisciplinary research, the contiguity of sciences. Understanding the interconnection of language and culture of a certain society starts to gain importance.

One of the major fields of linguistic study is cultural linguistics. It derives from the spirit of the language or some of the specific phenomena connected with the speech, examines the particular national and cultural rules for organizing speech communication, demonstrates the characteristics of the people represented in the mother tongue. The objectives of cultural linguistics include the analysis and explanation of the connection of language and culture. It was created, according to the forecast of Emile Benveniste, "on the basis of the trinity of language – culture – humanity" [1, p. 45].

The teacher plays an important role in cultivating students' good qualities, habits, and skills. In this regard, the major duty of a foreign language teacher is to increase the student's interest in a foreign culture and language. An element of teaching the language and culture is being developed while teaching English. It includes, first of all, the creation of ideas on the English society, the development of a linguistic worldview, awareness of the peculiarities of the English language, its originality, fostering love for the English people.

Language is a means of managing people's behaviors in diverse fields. Therefore, important and urgent tasks in teaching English are understanding how a person possesses the

richness of language, how effectively he uses it. Society realized that good knowledge of the foreign language, communication, maintaining a harmonious dialogue with native speakers and the success of the communication process are important elements of professionalism in various fields of activity.

Linguocultural competence features prominently in the system of teaching any foreign language. It is the ability to perceive the foreign language through the prism of cultural and social values which is considered as a key component of professional training. It helps an individual “find their bearings in different types of cultures and their related communicative norms of social interaction, appropriately interpret cultural phenomena” [2, p. 151]. The formation of linguocultural competence takes place in working with different national and cultural units [3, p. 104].

The linguistic ability of the student must meet key criteria of the native speaker community, such as beliefs, principles and standards. Otherwise, the person will come into conflict with the community, where the target language is spoken. Linguocultural competence is essentially multicultural. Because today's man lives in a global world, and his cultural knowledge should consist of information about the culture of other nations, which opens the way to education, science, and other professional activities [4, p. 83].

Nowadays, the use of new information technologies in teaching students linguocultural competences is one of the most topical issues. The advent of personal computers, multimedia technologies, global information, computer networks, and the Internet have a great impact on the system of learning foreign languages and requires the development of new methods. The development of students' communicative competence means intercultural communication, which is the basis for functioning.

To implement the linguocultural approach in the process of teaching English, we use video technologies in our work, which make the lesson more interesting, interactive and can be used both in online learning and in traditional education.

The forms and methods can be as follows:

1. Conducting introductory lessons in each class (at the beginning of the year).
2. The use of prepared video clips to explain and teach material on the culture of speech, and the language peculiarities of native speakers.
3. Organization of electives.
4. Study of the peculiarities of the social and cultural values, beliefs, daily lives of target language speakers via video technologies.
5. Organization of research work of students, both individual and group on the study of culture, using different types of technology, including video.

The implementation of the linguocultural principle of teaching English should not be performed in a chaotic linguistic acquaintance with the target culture. Only the systematic and multifaceted use of lexical items, etymological data of local history and the culturological content in the English language as well as using modern technologies are effective means of introducing schoolchildren to the culture through the study of the English language, as well as fostering a conscious attitude and interest in the English language and the formation of linguocultural competence.

Literature

1. Benveniste E. *Obshaya Lingvistika [General Linguistics]*, Moscow: Progress, 1974. – 448 p. (in Russian)
2. Kunanbayeva S.S. *The Modernization of Foreign Language Education: The Linguocultural - Communicative Approach*, Almaty, – 2010. – 293p.
3. Flier A. *Kulturologia dlya kulturologov [Culturology for culturologists]*, Moscow: Akademicheskii Proekt, 2000. - 496 p. (in Russian)
4. Vorobyov V.V. *Lingvoculturologia (teoriya i metody) [Cultural linguistics (theory and methods)]*, Moscow: RUND, 1997. – 178 p. (in Russian)

**Байжуманова Д.Б., Косжанова А.С.,
Доланова Г.Л.,**
учителя английского языка
Есимова А.К.,
м.п.н., ст.преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

В сложившейся ситуации пандемии Covid-19 все педагоги столкнулись с серьезной проблемой для системы образования всего мира. В такой период важно видеть плюсы в дистанционном формате и рассчитывать риски на несколько шагов вперед. Педагог должен выбрать определенный формат обучения. Все зависит от времени и возможностей самого педагога.

Все учебные заведения были вынуждены столкнуться с дистанционным обучением. Организация образовательного процесса (на основе современных технологий) оказывает особое влияние на содержание и эффективность обучения. В момент карантинных мероприятий, которые коснулись каждого гражданина, интернет стал основной базой в образовании людей. Постоянно растущие возможности Интернета открывают новые перспективы развития дистанционного обучения [1].

Эффективность дистанционного обучения будет оправдана в случае высокого качества созданных педагогом инструментов для комфортного образовательного процесса: учебных программ, электронных пособий, интерактивных платформ и т.д. В каждом отдельном случае эти инструменты персональны в зависимости от конкретной области изучаемых знаний. Существуют уже готовые программы для обучения, и наравне с ними выступают платформы, которые предоставляют лишь площадку для создания собственных курсов. На платформах (Google Classroom, Google Диск, Padlet, Moodle) существует возможность для создания своей авторской программы, персонализированной под вашу целевую аудиторию. На основе форм Google возможно создание тестов, опросников, позволяющих организовать повторение пройденного материала, подготовку к текущим опросам [2].

Google Диск – это удобное и надежное место для хранения файлов (текстовых документов, таблиц, графических и иных изображений, аудио и видеоконтента), это популярное облачное хранилище (файл-хостинг), которое не позволит вашим документам потеряться, и вы сможете работать с ними на телефоне, планшете или компьютере.

Первоначально данное хранилище было создано для работы с продуктами и сервисами Google в более упрощенной форме. Однако уже сегодня его функциональные возможности расширены: можно публиковать загруженные в Google Диск фотографии в Google+, совместно редактировать документы, делиться ими, не используя при этом электронную почту.

Google Диск не только хранит информацию, он еще дает возможность создавать новые документы, открывать к ним доступ другим пользователям, и таким образом работать совместно с коллегами или учащимися над каким-то определенным материалом. По своим функциональным возможностям такое хранилище, безусловно, уникально. Однако необходимо помнить о том, что Google Диск, как любое устройство для хранения данных, имеет конкретный объем памяти:

15 ГБ памяти можно использовать бесплатно;

100 ГБ или 1 ТБ дополнительного пространства можно купить.

Кроме того, очень важно помнить ещё и о том, что в хранилище автоматически помещаются файлы, прикрепленные к входящим и исходящим сообщениям Gmail, сами электронные письма, а также все фотографии, загруженные в Google Фото.

Облачное хранилище данных – это онлайн-хранилище данных, в котором информация пользователя хранится на удаленном сервере [3].

Для работы с сервисом достаточно перейти на Google Диск в Интернете (адрес сервиса – drive.google.com) или выбрать команду Диск на панели быстрого доступа к сервисам (левый верхний угол окна браузера), после чего вы окажетесь в разделе «Мой диск», где будут храниться созданные и загруженные вами файлы и папки, а также документы, к которым вам будет предоставлен доступ другими пользователями. Чтобы диск был доступен со всех ваших устройств, в них необходимо войти в аккаунт Google.

9 возможностей «Google Диска», которые делают его лучшим облачным хранилищем.

1. Сканирование документов

Мобильное приложение «Google Диск» для Android поможет легко отсканировать документы, визитные карточки, квитанции и другие бумажки. Всё это превратится в читаемые PDF-файлы и загрузится в облако.

Нажмите на кнопку со значком плюс и выберите опцию «Сканировать», затем наведите камеру на текст. Приложение автоматически обрежет пустые края и осветлит фон.

2. Быстрое создание файлов

Следующие ссылки сохранённые на панели закладок в браузере помогут быстро работать с документами.

<http://doc.new> – новый документ.

<http://sheets.new> – новая таблица.

<http://deck.new> – новая презентация.

<http://site.new> – новый сайт.

<http://form.new> – новая форма опроса.

3. Настройка цвета папок

Очень удобная функция, с помощью которой проще ориентироваться в документах. Щёлкните на папке в веб-интерфейсе «Диска» правой кнопкой мыши, затем выберите «Изменить цвет» и назначьте нужный.

4. Закладки

Удобный способ быстро получать доступ к наиболее часто используемым файлам – добавлять их в закладки. Кликнув на нужный файл правой кнопкой мыши и нажав «Добавить в помеченные». В мобильной версии функция тоже присутствует.

5. Редактирование PDF

Если на «Google Диске» лежит PDF файл, который нужно отредактировать, но текст из него не копируется? Не нужно ничего перепечатывать вручную. Нажав на PDF файл правой кнопкой мыши и выберите «Открыть с помощью» → «Google Документы». Процесс может занять чуть больше времени, чем обычно, но в итоге перед вами появится документ с редактируемым текстом. Это работает и с отсканированными PDF, и с теми, что были созданы при помощи камеры смартфона или планшета.

6. Копирование текста с изображений

Эта функция работает и с картинками. Сфотографируйте текст на камеру вашего смартфона или планшета, отправьте снимок на «Google Диск». Затем на компьютере, в браузере, кликните на файле правой кнопкой мыши и выберите «Открыть с помощью» → «Google Документы». Текст с картинки будет переделан в документ.

7. Поиск по тексту

Поиск – одна из самых сильных сторон «Диска». Просто наберите ключевое слово или фразу в поисковой строке, Google найдёт все документы.

8. Поиск по человеку.

Если часто пользуетесь «Google Диск» с коллегами, вам присылают много разных документов с общим доступом. Бывает, что вы помните автора файла, но не помните названия. Введите имя человека или его email в поисковую строку. Все документы, которыми он делился с вами, найдутся.

9. Работа офлайн.

Иногда приходится работать там, где нет интернета. «Google Диск» умеет и это. Есть несколько вариантов.

Откройте страницу настроек и включите опцию «Офлайн-доступ». Вам будет предложено установить расширение «Google Документы офлайн», сделайте это. Теперь вы сможете редактировать документы, таблицы и презентации без доступа к Сети. Правда, это работает только в Chrome.

В мобильном версий «Google Диска» выберите нужный файл и нажмите на многоточие рядом с ним, затем активируйте параметр «Включить офлайн-доступ». Теперь этот файл всегда будет в меню, в разделе «Офлайн-доступ».

Таким образом, информационные технологии в дистанционном обучении существенно облегчают преподавание учебного материала и повышает интерес к учебным занятиям.

Список литературы

1. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /Ильдар Маратович Ибрагимов; Под ред. А.Н.Ковшова. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 336 с.
2. Степанова Т.Ю. Учебное пособие «Использование облачных технологий в образовательной деятельности»/ Т.Ю. Степанова, Л.В. Ламонина, С.А.Беляков, Д.И. Гуляс// Омск: Изд-во ФГБОУ ВПО ОмГАУ им. П.А.Столыпина, 2015. - 72 с.
3. Клементьев И.П., Устинов В. А. Введение в Облачные вычисления, Издательство: УГУ, 2009, с. 223.

Байтурина У.К.,

м.п.н., доцент

Кардыбаева М.С.,

м.п.н., старший преподаватель

г. Нур-Султан (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ «ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ» В ПЕРЕВОДЕ

Актуальность данной темы связана с непрерывным развитием наук и последующим расширением языков, в особенности языка для специальных целей. Поскольку основу для него составляют термины, являясь наименованием специфичных или узкопрофильных понятий каждой отрасли знания и производства. Поэтому переводчик должен уметь управлять терминологией, а именно: уметь осуществлять терминологический поиск, оформлять списки терминов, при этом обеспечивая адекватность перевода терминов при переводе.

Исходя из этого, было выявлено два подхода в понимании «терминологической эквивалентности»:

1. **Ономазиологический подход** – это подход, устанавливающий эквивалентность терминов согласно логическому смыслу, наиболее последовательно реализуясь в работе через гармонизацию терминологических систем (в целом) и терминологии (в частности).

В данном подходе «терминологическая эквивалентность» определена как «отношение между десигнациями в разных языках, репрезентирующими одно и то же понятие» (*«relation between designations in different languages representing the same concept»*) [1, с. 25].

Под «десигнацией» понимается знак, который репрезентирует концепт. Таким образом, если в качестве данного знака находится лексический субстрат («linguistic label»), десигнация выступает термином.

Такое положение определяет «термин» как «словесную десигнацию общего понятия в специальной предметной области» («*verbal designation of a general concept in a specific subject field*» [1, с. 28]).

Исходя из этого, собственно понятие «терминологической эквивалентности» формируется следующим образом: «два термина (субстрата) становятся эквивалентами только в том случае, когда они называют одно и то же понятие». Такой уровень эквивалентности достигается в состоянии гармонизации уровней понятий и терминов, поэтому предполагает следующее:

- сопоставление терминосистем, а также их иерархическую и полевую организацию. Данный процесс называется изоморфизм или анизоморфизм терминосистем;

- результативность договоренности о смысле специализированных определений, выраженных в дефинициях;

- наличие закрепленных лексических субстратов, которые ознаменуют гармонирующие понятия как эквивалентные термины.

Эквивалентность необходимо устанавливать на уровне понятий, тогда как лексический субстрат по отношению к понятию второстепенен.

2. *Семасиологический подход* отличается тем, что получил свое развитие при формировании дескриптивной терминографии в переводоведении и переводческих вопросах терминоведения. В данном подходе, «терминологическая эквивалентность» определяется как и лексическая эквивалентность, а именно:

- отрицание однозначных общеупотребительных слов;

- различное членение слов в предложении, поскольку наборы, объемы и признаки понятий в языках существенно различаются.

Данная трактовка терминологической эквивалентности отталкивается от того, что терминология представляет разновидность лексики и проявляется признаками, характерными для общеупотребительной лексики. Различие у них лишь в степени специализации значений.

Расхождение размера специальных определений в различных языках (с данной точки зрения) считается индивидуальным эпизодом неполной лексической эквивалентности. С позиции лексической семантики, формулировка терминологической эквивалентности имела бы возможность выражаться таким образом: существование у двух и более лексических единиц различных языков одного и такого же или же аналогичных терминологических смыслов. Терминологическая эквивалентность считается индивидуальным случаем лексической эквивалентности.

Первый подход к терминологической эквивалентности можно именовать «логоцентрическим», идущий из посыла идентичности определений, достигаемой в ходе гармонизации, устанавливающим соответствие десигнаций (лексических субстратов) в различных языках, именующих данные определения (практически одно понятие – «the same concept»).

Второй подход можно охарактеризовать «лексикоцентрическим», исходящим с рассмотрения смыслов лексических субстратов и констатирующим присутствие у данных субстратов схожих либо отчасти совпадающих терминологических значений.

Первый случай определяет закрепление десигнации, что является осознанным действием перед переводом, а второй – выбор одной или нескольких известных десигнаций представляется отображением сформировавшейся речевой практики. Оба случая предлагают акцентирование различных ступеней совпадений определений («полное совпадение», «частичное совпадение», «отношение включения», отсутствие понятия в целевом языке), однако отличаются методы разрешения данного условия: в

первом случае обязана предшествовать терминологическая разработка согласно гармонизации понятий (дефиниций), во втором – речь о подборе «способа перевода», то есть касательно поиска либо «конструирования» надлежащего исходному понятию субстрата [2, С. 5-9].

На практике становится понятно, что при терминологической гармонизации аспекты терминологической эквивалентности требуют абсолютного совпадения определений и особенности прикрепленных за ними лексических субстратов.

Примеры терминов, представляющих случаи полной эквивалентности

Таблица 1

English term/ English definition	Russian term/ Russian definition
acceptance of goods/ A buyer agrees to take goods from a seller and must therefore pay for them.	принятие товаров, принятие грузов/ определение количества, качества и номенклатуры продукции, поступившей грузополучателю, количеству, качеству и номенклатуре, указанным грузовым документам (момент перехода товаров от поставщика к покупателю).
authentication	удостоверение подлинности (термин согласован на международном уровне, но в русскоязычной таможенной терминологии можно обнаружить и следующее добавление: удостоверение или засвидетельствование подлинности)/ установление соответствия оригиналу, идентификация, что никоим образом не меняет смысл.
bill of lading	транспортная накладная
customs border	таможенная граница/граница территории, на которой применяется таможенное законодательство. При создании свободных экономических зон таможенная граница может не совпадать с государственной границей.

Таким образом, по причине существующих различий терминосистем ИЯ и ПЯ, образуется потребность проведение исследования и поиска путей перевода частично эквивалентной и безэквивалентной лексики. Однако проявление расхождений в концепции понятий, проявленных терминами ИЯ и ПЯ, предполагает собой значительную степень в пути межъязыковой гармонизации, типизации и унификации как государственной, так и международной терминосистем, что приведет к четкости терминосистем и гарантирует требование решения трудностей перевода терминов в диапазоне их функционирования и использования.

Список литературы

- 1 Алексеева Л.М. Терминоведение и философия // Стереотипность и творчество в тексте: Межвузовский сборник научных трудов. Вып.6/ Отв. ред.М.П. Котюрова. Пермь, 2003
- 2 Ачкасов А.В. Основы двуязычной терминографии для переводчиков: Учебное пособие для студентов переводческих отделений магистратуры. – СПб., 2013

Beisembayeva Zh.,
Candidate of Philological Sciences
Daurenkyzy A.,
1st year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

CREATIVE ASSIGNMENTS IN DEVELOPING WRITING SKILLS

These days the organization of a foreign language teaching program at universities suggests not only the enhancement of communicative skills of learners, but also the cognitive abilities of students, that would obviously involve their emotional and evaluative attitude to the content of education, motivation and desire to become proficient in the language they learn, stimulate learners' personal development and creative thinking competence.

Although writing is considered as the vital skill to be taught and learnt, which aims at enhancing students' language potential, the majority of them don't feel comfortable with writing for the reason of its complexity. Furthermore, the methodology of developing writing skills at local universities does not fully cover students' interest, which might certainly discourage them to study the course. As a solution to the problem it is suggested that we should create an organized system of creative tasks and assignments to provoke learners' interest and enhance their writing skills. Thus, the main purpose of the creative approach is to teach the target skill by arousing interest and motivation of learners.

The research conducted made it possible to find answers to the following questions:

- 1) What are the benefits of using creative tasks in teaching writing?
- 2) How can the system be created to enhance writing skills of students by implementing creative assignments?

There is a mistaken belief about creative tasks, some people accept such activities as for talented people and this procedure of implementing creativity into lessons was only considered with one's native language. However, Sharples may argue that creativity is not a powerful tool that is held by only a few talented people, but it is a part of everyday activities. All students have an ability to think and write in a creative way [1]. In fact, practicing creative tasks and exercises may enrich students' cultural surrounding and improve language skills. If a person goes up on the creative-driven career ladder, it might benefit their personal development. Accordingly, in order to achieve that goal, people need practice a lot with considerable efforts. In this case, the university curriculum performs the role of a powerful push that encourages the learners to accomplish their aim by suggesting an efficient methodological guide.

Benefits of creative assignments in teaching writing

Jeta Rushidi made a profound contribution to the study of creative teaching techniques and its advantages in the enhancement of learners' language skills, namely writing skills.

Speculating upon the findings of the scientist about the benefits of the creative assignments on improving writing skills, the following points are highlighted:

1. Creative tasks allow students to feel confident in the English language classroom, since that assignments encourage learners to construct their own ideas without any limitations. Freedom to express themselves about the target topic always brings positive outcomes.

2. Assignments that are constructed on the basis of creativity can play the role of imagination booster, that consequently would help students to succeed in problem-solution writing tasks.

3. Recommended creative exercises are often impulsive, which would create interesting ambience in the classroom. So, even the student who is not interested in writing itself, can take an active part in such classes.

4. Creative writing lessons enrich students' vocabulary and grammar skills, since the methodology aim is significantly related to the vocabulary and grammar [2].

Implementation of creative tasks to develop students' writing skills

It is considered that literary texts can be used to teach writing skills in a creative way. Scholars from various parts of the world have made a research into teaching writing skills by literary texts. It was a case study of Mrs. Houria Elhabiri at Djilali Liabes University of Sidi Bel Abbas. Results of the conducted research by Mrs. Houria Elhabiri reveal that there is a close relationship between writing and reading literary texts. Therefore, an appropriate selection of this later will help learners be familiar with different linguistic forms and syntax and different ways of connecting and organizing ideas [3]. Here is a system for teaching writing on the basis of short stories:

The teacher should choose an appropriate literary text considering learners' language levels and personal interests. We have chosen the short story "The Necklace" by Guy de Maupassant. The teacher should prepare the copies of the story for each student and prepare flashcards with pictures of the main characters. During the class, the teacher should provide students with the texts and introduce the story.

Pre-writing activity:

1. Students should be introduced with the plot of the story.
2. Students get familiar with the main characters of the story.
3. The teacher explains the grammar construction "If I were ..." by using visuals.

While-writing activity:

1. The teacher gives students a task to write one sentence as an example for the subjunctive mood "If I were..."
2. Students are asked to make a circle and read their example sentences one by one.
3. The teacher gives feedback.
4. The teacher puts a box on the table and asks each student to choose one card. There are pictures of the main characters on the cards.
5. Every student has their card with one character of the story.
6. Students should write a letter to the characters with the topic "If I were you".

End-product:

Students are supposed to write their letters as the end product of the exercise.

The aim of the research was to study the value of creative exercises in teaching writing skills at the university level and the authors intended to provide the methodological guide for the organization of the system of such exercises. To get the credible arguments and viewpoints on the topic, the authors analyzed the works of scientists and scholars in the field of philology and pedagogy. The created system of creative assignments provides an efficient guide for the teachers to enhance students' writing skills, as the exercises were created taking into consideration students' language level and personal interest. Consequently, this system might be an impulsive tool to motivate learners to study and take part in the writing procedure actively.

Literature

1. SHARPLES, M. (1999) How we write. Writing as creative design. London and New York: Routledge.
2. Jeta Rushidi. The Benefits and Downsides of Creative Methods of Teaching in an EFL Classroom: A Case Study Conducted at South East European University, Tetovo-Macedonia., MA Language Center, South East European University // Journal of Education and Practice. – Vol. 4. – No.20. – 2013. – P. 128-136
3. Houria Elhabiri. Teaching the Writing Skills through Literary Texts. – People's Democratic Republic of Algeria: University of Tlemcen, 2012-2013. –19 p.

Beisembayeva Zh.,
Candidate of Philological Sciences

INTERACTIVE MODELS OF ORGANIZING FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Interactive learning (the direct translation of the term “interactive” is “collaborating”) is a modern way of teaching, which consists of the interaction of all participants in the educational process: teacher and students. Today, this method of teaching is widely used everywhere: in schools, colleges, universities, courses and training, because this technique is unusually effective not only in terms of gaining knowledge, but also in terms of the formation of personal skills, development of students’ character. It is important that interactive teaching methods can be used for almost all types of education: in personal meetings, in groups, on the Internet, by telephone.

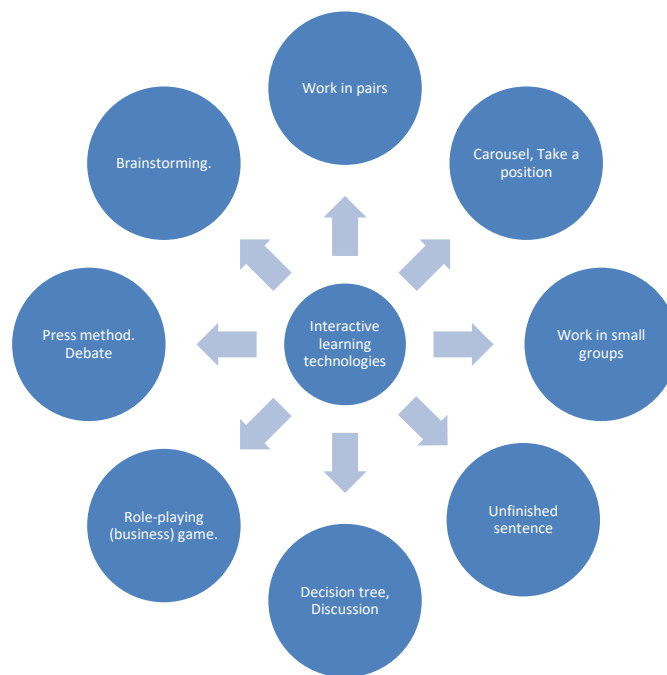
Incredible results can be obtained by learning foreign languages interactively. In particular, interactive methods of teaching English are significantly more effective than standard classical lessons. During an interactive lesson, the teacher and students are in equal conditions, at the same level. In such lessons, the teacher does not teach material, but becomes an active participant in discussion, guides it in the right direction. Any interactive lessons are useful for a person, because they teach them to express their opinion and defend their points of view. Also in an interactive lesson the teacher has a possibility to gain the knowledge that students have, but due to the fact that a lesson is often taught by the teacher, students cannot convey the information to the audience.

Interactive methods of teaching English help students not only exchange information, but also gain practical communication skills in the target language, teach them to formulate their thoughts, quickly react and respond to the interlocutor’s remarks. In such lessons, the teacher is no longer just a leader, but an assistant who can quickly suggest the right word and correct a mistake. Interactive methods of teaching English greatly speed up the process of learning a foreign language.

There are several teaching models distinguished in pedagogy:

- 1) Passive – the student acts as an “object” of learning (listens and looks).
- 2) Active – the student acts as a “subject” of learning (independent work, creative tasks).
- 3) Interactive – the learning process is carried out in conditions of constant, active interaction of all students. The student and the teacher are equal subjects of learning.

The use of an interactive learning model involves the modeling of life situations, the use of role-play games, and joint problem solving. The dominance of any participant in the educational process or of any idea is excluded. It teaches humane a democratic approach to the model. Interactive learning technologies are such organization of the learning process in which it is impossible for the student to avoid participating in the collective, complementary lesson, based on the interaction of all its participants in the learning process.

There is a huge number of interactive learning technologies. Each teacher can independently come up with new forms of work with the class. Often used in the classroom is work in pairs, when students learn to ask each other questions and answer them.

Students really like this kind of work, like a carousel, when two rings are formed: internal and external. The inner ring are the students sitting motionless, and the inner ring involves the students who change every 30 seconds. Thus, they manage to speak several topics in a few minutes and try to convince the interlocutor of their correctness.

Aquarium technology consists in the fact that several students act out the situation in a circle, while the rest observe and analyze.

Brownian motion involves the movement of students throughout the class in order to collect information on a proposed topic.

Decision tree. The class is divided into 3 or 4 groups with the same number of students. Each group discusses the issue and makes notes on their “tree” (poster paper sheet), then the groups change places and add their ideas on the trees of their neighbors. They often use such form of interaction as “Take a position”. A statement is read and students are supposed to go to the poster with the word “YES” or “NO”. It is advisable that they explain their position.

The interactive creativity of the teacher and the student is limitless. It is only important to skillfully direct the educator to achieve the set educational goals. Many major methodological innovations today are associated with the use of interactive teaching methods. Interactive learning is, first of all, a two-way process, during which the teacher and student interact. What are the main characteristics of “interactive”?

The essence of interactive learning is that the educational process is organized in such a way that almost all students are involved in the learning process, they have the opportunity to understand and reflect on what they know and think. The joint activity of students in the process of learning, mastering the educational material means that everyone makes their own special individual contribution, there is an exchange of knowledge, ideas, methods of activity. Moreover, this happens in an atmosphere of benevolence and mutual support, which allows not only obtaining new knowledge, but also developing the cognitive activity itself, translating it into higher forms of cooperation and collaboration.

Interactive activity in the classroom involves organization and development of dialogue communication, which leads to mutual understanding, interaction, joint solution of common, but significant tasks for each participant. In the course of interactive learning, students learn to think critically, solve complex problems based on the analysis of circumstances and relevant

information, weigh alternative opinions, make thoughtful decisions, participate in discussions, and communicate with other people.

In the learning process, at least the content (what to teach), procedural (how to teach), motivational (how to motivate students' activities) and organizational (how to structure the activities of the teacher and the students) sides can be distinguished. A number of concepts correspond to each of these parties. So, the first side corresponds to the concept of meaningful generalization, generalization of educational material, integration of academic subjects, enlargement of didactic units, etc. The procedural side is the concept of programmed, problem-based, interactive learning, etc. Motivational is the concept of motivational support of the educational process, formation of cognitive interests, etc. Organizational includes the ideas of humanistic pedagogy, the concept of pedagogy of cooperation, "immersion" in the academic subject [1], concentrated teaching, etc. All these concepts, in turn, are provided by technologies. For example, the following technologies correspond to the concept of problem-based learning: problem-dialogue learning; problem-tasking; problem-algorithmic; problem-contextual; problem-model; problem-modular; problem-computer training.

An interactive lesson is an impromptu lesson with an unconventional structure. It is easy to see that the category of interactive lessons includes some types of activities that in the previous classifications are figured as auxiliary, off-class and extracurricular forms of organizing educational work, and their names give some idea of the goals, objectives, methods of conducting such lessons. It should be concluded that the students in the interactive lessons are diligent and hardworking. They never get bored. And finally, the grades that students receive for a lesson are much higher than those that they receive in traditional lessons. Interactive teaching methods are a special form of organizing cognitive and communicative activities, in which learners are involved in the cognitive process, have the ability to understand and reflect on what they know and think. The teacher's place in interactive lessons is often reduced to directing students' activities towards achieving lesson goals. He also develops a lesson plan (as a rule, this is a set of interactive exercises and assignments, in the course of which the student studies the material).

Thus, the main components of interactive lessons are interactive exercises and assignments that are performed by students. The fundamental difference between interactive exercises and tasks from traditional ones is that in the course of their implementation, not only the familiar material is fixed, but also the new one, which means that interactive exercises and assignments are designed for so-called interactive approaches.

Literature

1. Shchetinin M.P. To embrace the immensity: Notes of a teacher. Pedagogy, 1986.
2. Polat E.S. Method of Projects in Foreign Language Lessons, 2000. – No. 2. – P. 73.
3. Useynova N.V. Methods of Involving Students in Interactive Activities in English Lessons, 2005. – № 6. – P. 49-54.
4. Egorova L.M. Non-Traditional Forms of Lesson – One of the Ways to Increase Interest in the Subject // *Innostranny Yazyk v Shkole*, 1991. – No. 3. – P. 46-48.
5. Korotaeva E.V. I Want I Can! Learning Immersed in Communication. – Mn., 1997.
6. Passov E.I., Kuzovlev V.P., Korostelev V.S. The Purpose of Teaching a Foreign Language at the Present Stage of Development of Society // *General method of teaching foreign languages. Reader.* – M., 1991.

Beisenbayeva Zh.,
Candidate of Philological Science
Padsabayev M.E.,
2 year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

RECENT TRENDS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE BY USING GRAPHIC ORGANIZERS

A graphic organizer is a visual communication tool that uses visual symbols to express ideas and concepts, to convey meaning. A graphic organizer often depicts the relationships between facts, terms, or ideas within a learning task. It is often referred to as a "map" because it can help teachers and students "map out" their ideas in a visual manner. Graphic organizers are visual tools that help make content more comprehensible for English as a Second Language (ESL) students. They organize information, show relationships, and make connections to new material in a visual format. There are many similar names for graphic organizers including: contrast and comparison, concept maps, story board, cognitive organizers, advance organizers, or concept diagrams. The main purpose of a graphic organizer is to provide a visual aid to facilitate learning and instruction. Most graphic organizers form a powerful visual picture of information and allow the mind 'to see' undiscovered patterns and relationships. Although they have been applied across a range of curriculum subject areas, reading is by far the most well practiced application. Science, social studies, language arts, and math are more recent areas in which graphic organizers are being applied.

Coburn in his work (2003) defined graphic organizers as diagrams that represent the relationships between facts, ideas, and concepts. They come in many forms, including flowcharts, webbing, concept mapping, and matrixes. They are not organized in a linear format according to a sequence like traditional outlines; instead, they convey relationships through a visual format that are linked and ordered through a conceptual framework. [1.46]

Merkley & Jefferies (2001) noted that "It is important, however, that GO planning extend beyond construction of the visual to the deliberate consideration of the teacher's strategies...to accompany the visual". Thus, the instructional context is another determinant of the effectiveness of graphic organizers for improving learning. [2.350-357]

The above studies reveal the impacts of graphic organizers on students' learning in content areas or reading. However, no scholars have studied the use and influence of graphic organizers on teachers' learning. Therefore, this article aims to discuss the use of graphic organizers in the English teachers' professional development and the influence of such professional development on teachers' classroom practice.

A graphic organizer is a visual communication tool that uses visual symbols to express ideas and concepts, to convey meaning. A graphic organizer often depicts the relationships between facts, terms, and or ideas within a learning task. It is often referred to as a "map" because it can help teachers and students "map out" their ideas in a visual manner. As I have mentioned there are many similar names for graphic organizers including: contrast and comparison, concept maps, story board, cognitive organizers, advance organizers, or concept diagrams.

Benefits of Graphic Organizers

ESL students are able to understand new concepts and ideas much easier with a visual picture, and graphic organizers are visual that fosters the development of the new material while targeting multiple learning styles.

There are many different types of graphic organizers, and they depict a certain way we process information. We can use graphic organizers to define, describe, compare, contrast, classify, and sequence, as well as illustrate relationships and show the cause and effect to name just a few areas. These organizers serve as a tool to help ESL students extract major concepts without the frustration of trying to form sentences. Think of the graphic organizers as a skeleton: they represent the essential information you want students to learn. Graphic organizers can easily be used in all grade levels and across all content areas as a guided lesson, group activity, or formative assessment.

Teaching with graphic organizers

Graphic organizers have dual functions. They are effective as both a teaching and learning tool. As an instructional strategy it helps teachers:

- Introduce a topic
- Activate prior knowledge and link it with new information
- Organize content to be presented and visually summarize the lesson once taught.
- Assess student comprehension, identify and address any questions or clarifications needed.

Learning with graphic organizers

Now let's explore the benefits of graphic organizers as a learning tool. Increase of student engagement: The use of graphic organizers provides hands on the approach to learning. These tools, when incorporated in the lesson, provide students with the opportunity to actively participate and contribute to their learning process. The designs of the graphical organizers and the act of organizing content serves to stimulate both the creative and logical parts of the brain. It also helps to develop team dynamics when given as a group activity.

Facilitating cognitive processes: Through the use of graphic organizers various cognitive skills like brainstorming, generation of ideas, organizing and prioritizing content, critical analysis and reflection can be developed. The exposure to the various tools helps improve the student's capacity for active learning. The visual representations also serve as visual cues aiding retention and recall of concepts and their relations. This is highly useful when reviewing notes before examinations.

Improving comprehension: The use of graphic organizers allows deeper understanding of the content. The pictorial representations enable students to break down bigger ideas or concepts into smaller, simpler illustrations that are easily comprehended. Another primary advantage of this visual learning tool is its effectiveness in facilitating learning among students with disabilities.

The use of graphic organizers improves learning in the classroom. Though very simple to the eye, graphic organizers are powerful tools, highly instrumental in altering and improving the teaching-learning process in the classroom.

It can be concluded that graphic organizers are effective instruments to develop the students' ability in learning a foreign language. The use of such organizers with a group of others are versatile. Often, the information on a graphic organizer could just as easily be written on a form or list, but the organizer offers certain advantages:

Graphic organizers provide the learner with a different way of seeing and thinking about information. Language barriers (words, grammar) are removed, so that learners can focus on the connections between information. The visual display conveys complex information in a simple-to-understand manner. Showing (as opposed to telling) how information is structured is a way of facilitating understanding. In most cases, dual-presentation (visual representation plus) is more successful than either approach alone, regardless of whether the student is a visual or auditory learner. Analytical, critical, planning and creative thinking skills are developed. To create the map, the learner has to identify the relationships between items, examine the meanings attached to them, and prioritize the information and decide where each item should be placed on the map. Students are more likely to become strategic learners. A lot of information can be converted into a structured, easy-to-read, graphic display. A large amount of information can be displayed to provide the "big picture" of a topic. Changes can easily be made to allow learners to take different perspectives and clarify their thoughts. Organizers are easy to edit, revise, and add to. As we can see from the article creating the map helps the learner to generate ideas and see the possibilities associated with a topic as the map grows.

Literature

1. Coburn, Daniel. (2003). Using graphic organizers // *Science Scope*, 27(1), 46-48.
2. Merkley, D.M. & Jefferies, D. (2001) Guidelines for implementing a graphic organizer // *The Reading Teacher*, 54 (4) 350-357.

3. Moore, D. W., & Readence, J. E. (1984). A quantitative and qualitative review of graphic organizer research // Journal of Educational Research, 78(1), 11-17.
4. Meyen, E. L., Vergason, G. A., & Whelan, R. J. (1996). Strategies for teaching exceptional children in inclusive settings. Denver, CO: Love.
5. Gil-Garcia, A., & Villegas, J. (2003). Engaging minds, enhancing comprehension and constructing knowledge through visual representations // Paper presented at a conference on Word Association for Case Method Research and Application

Балабекова Б.І.,
магистрант
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ ОҒАН ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Техникалық мәтінге қойылатын басты талап – адекваттылық, яғни түпнұсқа мәтінге аударма тура келуі. Адекватты аударма деп түпнұсқа мәтіннің орнына жүретін, түпнұсқа ақпаратты-коммуникативті қызметін атқара алатын аударманы айтамыз.

Ақпаратты аударманың түрлері секілді техникалық аударманың адекватты мәселесінің де өзіндік ерекшеліктері бар. Көркем әдеби аудармада образдық ұқсастық болу керек болса, яғни семантика-стилистикалық адекваттық, техникалық аудармада басқа тілдегі техникалық ақпаратты дәлме-дәл берілуін қамтамасыз етуі керек. Стильдік ерекшеліктерді аудару қосымша мағынаға ие. Аудармада стандартты немесе нормалық қолданбалы терминология болуы тиіс, ал оның стилі аударылып жатқан тілдегі техникалық әдебиеттің нормасы және түпнұсқаның стильдік ерекшеліктеріне сай болуы керек.

И.П.Смирнов бойынша аударманың эквиваленттілігі және түпнұсқа мәтінге әртүрлі дәрежеде ұқсастығы көп мөлшерде аутентивті аудармада кездеседі. Аутентивті аудармаға қойылатын талаптар құқық техникасына қатысты бәрінен бұрын ресми және потентті документтерде көрінеді. Аутентивті (өмірден алынған) дегеніміз тек қана толық адекватты аударма емес, сонымен қатар ресми документ ретінде қолдануға болатын дұрыс аударма. Техникалық жоба мәтіндерінің аутентивті аудармасы, аудару көлемі мен уақытына байланысты қол жеткіліксіз. Техникалық аударманы дұрыс аудару үшін аудармашыда терең лингвистикалық негіз болуы, түпнұсқа мәтіні мен аударма мәтінін жетік білу, ғылыми білімі болу, алдын ала аударылған мәтін жайлы хабардар болуы, сондай-ақ аударма процесін дұрыс ұйымдастыра білуі қажет [1, 93 б.].

Жазбаша аударма процесіне дайындалу кезеңі, аударманың өзі және аударманы қайта қарап шығу кіреді. Дайындалу кезеңіне қосымша материалдармен бірге аударатын мәтінді басынан аяғына дейін алдын-ала оқу кіреді. Осы кезде түсініксіз мәселелермен қысқартылған сөздер белгіленеді. Бұл аудармашыға маманмен консультация өткізуге және анықтама әдебиет тізімін белгілеуге мүмкіндік береді.

Жалпы аударма аударылып жатқан бірліктің (сөйлем) және аударылып жатқан тілдік құрал арқылы ондағы ақпаратты қайта қарап шығу және қайта қарап шығу нәтижесінде инвариантын жазудан құралады. Аудармашының болжамы мен интуициясы (сезімі) техникалық аударманың мағынасын айқындаудың негізі бола алмайды, өйткені аударма барысында ақпарат мазмұны өзгертілмей, мағынасы толық көлемде сақталып берілуі тиіс [2, 192 б.].

Аударманың дұрыс процесін ұйымдастыру үшін бәрінен бұрын аударылатын мәтіннің жанрын анықтау керек. Сондықтан техникалық мәтіндердің жіктелуі оның аудармасын зерттеудегі алғашқы нысан болып табылады.

А.А.Утробина бойынша техникалық мәтіндер мынадай түрлерге жіктеледі:

- философиялық ғылымдар (логика, диалектика);
- табиғи, техникалық ғылымдар (физика, химия, биология, геология, медицина);
- қоғамдық ғылым (тарих, археология, этнография, география);
- қондырма және базалық ғылымдар (политикалық экономика, мемлекет және құқық, өнертану, тіл біліміне кіріспе, психология, педагогика) [3, 120 б.].

И.П.Смирнов техникалық әдебиетті былай жіктейді:

- ғылыми әдебиет, бәрінен бұрын ғылым мен техниканың фундаментальды әдебиеті;
- ғылыми техникалық әдебиет (ғылыми-техникалық журналдар мен конференция материалдары);
- өнімді техникалық әдебиет;
- белгілі ғылыми әдебиет (ғылыми және техникалық әдебиет қалыптасқан күйінде).

Ю.В. Ванниковтың техникалық әдебиетті – ақпараттық және публицистикалыққа бөлінеді. Техникалық мәтіннің классификациясының ерекшелігі оған тек және техникалық мәтіндер ғана емес, осы саладағы ресми-іскерлік және аралас стильді мәтіндер сияқты басқа да мәтіндердің жатуы болып табылады. Техникалық мәтіндер – техникалық және ақпаратты болып бөлінеді.

Ресми іскерлік мәтіндер заңдық, басқару және іскерлік корреспонденция мәтіндерінен тұрады. Аралас стильді мәтіндер дегеніміз – іскерлік құжат пен публицистикалық әдебиет. Іскерлік құжат техникалық пен ресми іскерлік функционалды стильдердің белгілерін қамтиды. Ал публицистикалық әдебиет болса публицистикалық стильдердің белгілерін қамтиды [4, 106 б.].

Техникалық мәтінге қойылатын басты талап – адекваттылық. Адекватты аударма – түпнұсқа мәтіннің орнына жүретін, түпнұсқа ақпаратты-коммуникативті қызметін атқара алатын аударма деген тұжырымдамаға тоқталған болатынбыз. Ақпаратты аударманың түрлері секілді техникалық аударманың адекватты мәселесінің де өзіндік ерекшеліктері анықталды. Көркем-әдеби аудармада образдық ұқсастық болу керек болса, яғни семантика-стистикалық адекваттық, техникалық аудармада басқа тілдегі техникалық ақпаратты дәлме-дәл берілуін қамтамасыз ету керектігі, ондағы стильдік ерекшеліктерді аудару қосымша мағынаға иелендіретіні айқын көрінді. Және аударма процесіне сәйкес, техникалық аудармада стандартты немесе нормалық қолданбалы терминология болуы тиіс, ал оның стилі аударылып жатқан тілдегі техникалық әдебиеттің нормасы және түпнұсқаның стильдік ерекшеліктеріне сай болуы керектігі анықталды. Сол себепті, техникалық мәтіндердің жіктелуі оның аудармасын зерттеудегі алғашқы нысан болып табылады. Техникалық мәтіннің классификациясына келетін болсақ, олардың ерекшелігі оған тек техникалық мәтіндер ғана емес, осы саладағы ресми-іскерлік және аралас стильді мәтіндер сияқты басқа да мәтіндердің жататындығы көрсетілді. Нәтижесінде мыналар анықталды, техникалық мәтіндер – техникалық және ақпаратты болып бөлінеді. Техникалық мәтіндерге өндірістік – техникалық (техникалық құралдардың, өндіріс және технологияның тәсілдері, өндірісті ұйымдастыру мен эксплуатация тәжірибесін сипаттау) мәтіндері жатады. Ал, ресми іскерлік мәтіндер заңдық, басқару және іскерлік корреспонденция мәтіндерінен тұрады. Сондай-ақ, аралас стильді мәтіндер – іскерлік құжат пен публицистикалық әдебиет екендігі айқындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Смирнов И.П. Основы научно-технического перевода. – Москва, ВЦП, 1989. – 232 с.
2. Крупнов В.Н. Гуманитарный перевод. Учебное пособие: Высшее профессиональное образование. – Москва, 2009. – 160 с.
3. Утробина А. А. Основы теории перевода. – Москва, 2006. – 144 с.
4. Ванников Ю.В., Шахнарович А.М. Семантика текста и проблемы перевода. – Москва, 1984. – 152 с.

Волкова Л.В.,
к.п.н., доцент
Кардыбаева М.С.,
м.п.н., старший преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

**КУЛЬТУРА РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ
ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ
«ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК: ДВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКА»**

Повышению эффективности иноязычной коммуникации способствует обучение общению в курсе изучения иностранного языка благодаря формированию коммуникативной компетенции. В процессе социализации данная компетенция предоставляет возможность регулирования речевого поведения, учитывая нормы конкретной языковой общности. Однако, являясь продуктом спонтанного течения разговора, эта способность говорящего может не достигнуть намеченного прагматического результата и не повлиять на собеседника ложным образом. В таком случае, необходимо уметь правильно использовать знания психологических механизмов воздействия, ситуативно применяя экспрессивные и эмоциональные, а также логические средства.

Максимальный учёт особенностей партнёров при общении является залогом эффективности коммуникации. Учения ораторскому искусству и культуре речь хоть и предполагают наличие адресата, чаще всего опирается на монологичность высказываний. Понимание культуры речевого общения, также именуемого вербальным общением, определяет способы его оптимизации, включающие знания о «речевых стратегиях».

Дискурсивные (т.е. коммуникативные) стратегии – фундаментальный принцип человеческой самоорганизации, которая может быть направлена как на сотрудничество, так и на конкуренцию [1, с. 35].

Считается, что культура мышления должна обязательно входить в число компонентов культуры общения, поскольку она позволяет адекватной оценке субъектом речи исходных данных и условий для общения, с последующим применением законов и тактик мышления в достижении результата коммуникации.

Учитывая тот факт, что культура речевого общения формируется иначе, чем коммуникативная компетенция – не в процессе социализации, а посредством развития интереса к риторике как искусству речевого общения, то её можно обозначить многоплановым явлением, представленным на нескольких уровнях:

- 1) Уровень познавательных процессов высокого уровня развития, (мышление);
- 2) Уровень совокупности следующих знаний :
 - языковые (знание языка и знание принципов речевого общения)
 - внеязыковые знания (о контексте и ситуации, знания об адресате, общефоновые знания, знание психологических механизмов воздействия на адресата) [2, с. 44]
- 3) Уровень культуры речи, являющийся суммой навыков и умений для обеспечения логичности, экспрессивности и стилистической адекватности, а также навыки нормативного и выразительного использования невербальных средств коммуникации.
- 4) Уровень умения спланировать и управлять дискурсом для осуществления последующего речевого воздействия на адресата [2, с. 44.]

Рассмотрим факторы успешного общения:

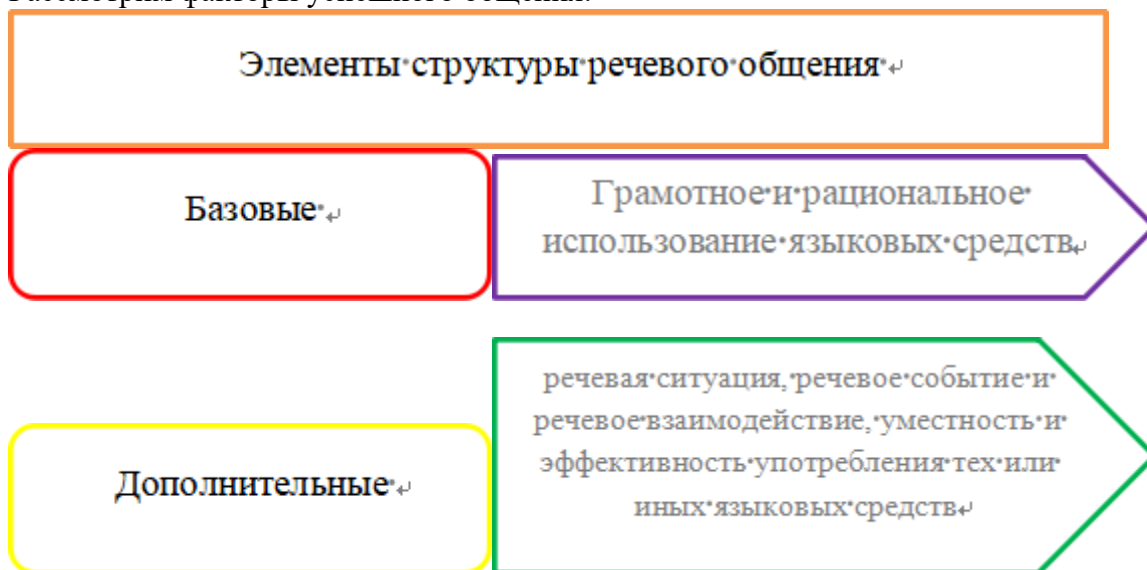

Схема 1. Элементы структуры речевого общения

Исходя из этого, можно отметить, что уместность или эффективность употребления языковых средств обуславливается речевой ситуацией, которая подразумевает наличие следующих характеристик участников коммуникации: время и место общения.

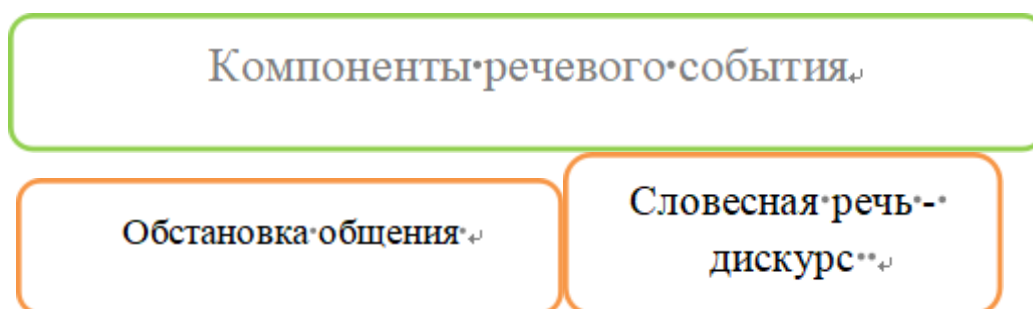
Участниками общения могут выступать адресат, адресант, наблюдатели / слушатели, наличие или отсутствие последних также определяет качество речи. При этом учитывается статус участников коммуникативного акта, включающий такие показатели как:

- молчание (для процесса говорения и вместо процесса говорения);
- невербальные средства общения (особенности произношения, интонирования, богатство словарного запаса, следование грамматическим нормам, скорость речи).
- реализация прав и обязанностей (формирование социальной роли личности)

Для достижения успешности высказывания необходимо отметить индивидуальные особенности собеседника, такие как:

- внутренний (характер, привычки, убеждения, интеллектуальный и культурный уровень, образ жизни);
- внешний (образ, проявляющийся в манере одеваться, походке, позах, жестикуляции, выражении лица, интонациях)
- вероятный стиль общения, соответствующий общепринятым правилам и индивидуальным особенностям ответчика.

Рассмотрим компоненты речевого события, представленные ниже на рис. 2:

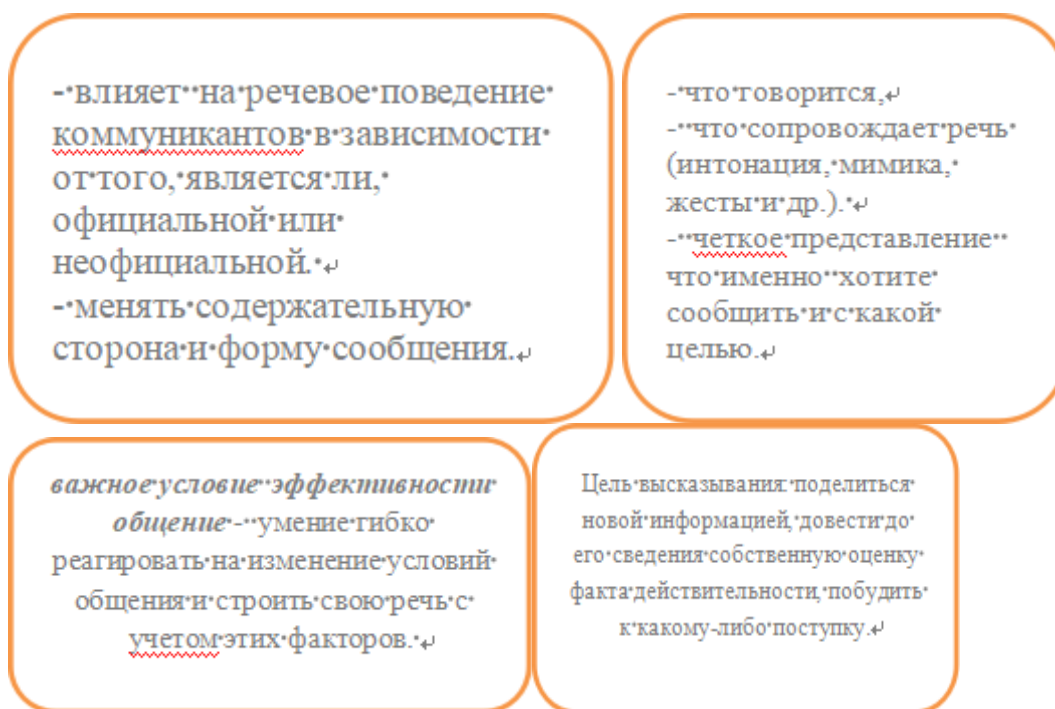

Рис. 2. Компоненты речевого события

Формирование коммуникативной компетенции в образовательном курсе иностранного языка определено содержанием обучения. Личностная готовность в содержании обучения включает социальные умения (межэтническое взаимодействие, сотрудничество, участия в командной, групповой, проектной деятельности и др.), поэтому содержание обучения способствует решению учебных, развивающих и воспитательных задач. Следовательно, для формирования коммуникативной компетенции учащихся, в содержание обучения иностранным языкам целесообразно включить компоненты, показанные на рис. 3.:

Системные знания	Дискурсивный компонент	Языковые навыки
Речевые умения	Компенсаторные стратегии	Социокультурные нормы
Общий кругозор	Интеллектуальный компонент	Фоновые знания
Аналитические умения	Критическое мышление	Логическое рассуждение
Национальное самосознание	Личностный компонент	Культурное самоопределение
Социальные умения	Межкультурные стратегии	Межличностное взаимодействие

Рис. 3 – Компоненты формирования коммуникативной компетенции учащихся

Таким образом, можно заметить, что дискурсивный компонент коммуникативной компетенции включает декларативные знания, процессуальные умения и компенсаторные стратегии, а также владение социокультурными нормами. Все это нужно для того, чтобы в возникшей ситуации общения можно было сформировать план и структуру речевого поведения как дискурсивную сторону коммуникативной установки.

Интеллектуальный компонент коммуникативной компетенции содержит: общий кругозор, фоновые знания, аналитические умения, критическое мышление, логическое рассуждения. Когнитивные умения необходимы при формировании плана и структуры речевого поведения с точки зрения интеллектуальной стороны коммуникативной установки. Личностный компонент включает национальное самосознание, культурное самоопределение, социальные умения, межкультурные

стратегии и межличностное взаимодействие, которые требуются при формировании плана и структуры самореализации личности в речевой ситуации со стороны личностной коммуникативной установки.

Следовательно, эффективность культуры речевого общения зависит от коммуникативной компетенции и готовности учащихся к иноязычному общению. Коммуникативная компетенция содержит дискурсивный, интеллектуальный и личностный компоненты. Они соответствуют предметным, метапредметным и личностным результатам образовательного курса иностранного языка.

Список литературы

1. Gumperz J. J. Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge UP, 1982. -293 p.
2. Фаенова М.О. Обучение культуре общения на английском языке: Науч.-теорет. пособие. - М.: Высшая школа, 1991. - 144 с.

Gauriyeva G.M.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor
Zharylkhap A.T.,
master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

DIFFICULTIES IN ASSESSING INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS

Currently, universities use a variety of methods to assess intercultural competence of learners. Study of American educational institutions determined the methods of assessing intercultural competence are most common in the United States. Arranging methods from more to less used, scientists obtained the following sequence: interview (89%), coursework or presentation (79%), observation (68%), portfolio (56%), subjective assessment by the teacher (56%), input and output testing (56%), independently or an adapted self-assessment questionnaire developed by the educational institution (33%), commercial self-assessment survey (22%) [1; 2].

As can be seen from the above results, the most direct methods of assessment are common intercultural competence. Direct methods, which include portfolio, interview and subjective assessment by the teacher, combines the fact that the receipt of data on the level of formation of an individual's intercultural competence does not come from the measurement materials filled in by it [3; 4], but from its behavior: actions in role-playing situations, replicas during group discussion, response to questions interview [5].

Before we start analyzing each of the listed methods, let's highlight their common property: in contrast to indirect methods that translate student progress in quantitative indicators [6], direct methods of assessment are qualitative and not quantitative. Therefore, the collected through direct methods level of information, as a rule, is more detailed and obtained as part of an individual approach. This is the advantage of the direct. However, at the same time, in comparison with indirect methods, the direct methods are one time consuming in terms of obtaining, processing, and analyzing the data [5].

Using the portfolio method, students turn from a passive object of assessment into an active participant in this process [6], which certainly has a positive effect on motivation and activates the processes of reflection. However, getting this role entails certain difficulties, caused, for example, by students' confusion during the first experience of creating one's own

portfolio. Practice shows that it is difficult for students to understand the task of drawing up a portfolio, if previously they did not have to work in this format [5].

The choice of what to include in the portfolio requires a high degree from the student self-awareness. Some students may not know how to best present themselves and the results. For successful execution assignments for creating their own portfolio, the student must have developed the analytical ability and the habit of great learning autonomy, which must be preliminarily trained.

The disadvantages of this method include the selectivity and subjectivity with which portfolio materials are selected and provided for evaluation. Since the student independently chooses what to include in their portfolio, the teacher receives only fragmentary information about the formed competence and therefore does not have the ability to objectively assess its level [6]. Finally, the use of this method involves a lot of time, as in a training audience, and at home, associated with reflection, self-esteem and receiving feedback from the teacher [6].

Interview is conversation between the teacher and the student. Interview differs from the very widespread intercultural didactics of the method of evaluating oral survey of what the teacher asks the student, not so many questions about the content of the passed material, how much he is interested in his opinion on the issues of the intercultural interaction and behavior in the situations of the thought experiment, prompting the student to commit introspection and self-esteem. In Kazakhstan training programs as a method of assessing intercultural competence interviews is rarely used. Therefore, we give examples of the questions that may be contained in the interview for identifying the level of formation of intercultural competences: "What skills, from your point of view, are important for successful intercultural communication? How can you develop these skills? How do you use these skills in your life and work? Do you want to add anything to your answer? " [5].

It should be noted that the listed questions are general. Foreign methodologists have suggested questions for interviews, the answers to which require the student more specificity and personal experience of intercultural interaction, for example: "When you are faced with cultural differences, what is your first reaction? Do you think it is more important to pay attention to cultural similarities or cultural differences?". Marian Vevot suggested types questions that can be used to assess certain aspects of intercultural competence during interviews. To assess the attitudes of students, i.e. affective components of the intercultural competence, questions should be asked about the student's attitude towards the representatives of one or another foreign culture, about existing stereotypes and the biased attitude. Knowledge, i.e. a cognitive component of the intercultural competence, can be assessed through questions about the world of the studied language, history, cultural traditions and lifestyle of the carriers of the particular culture. To evaluate student skills and abilities related to the behavioral component the intercultural competence, the teacher must, through the asked questions, establish the level of language skills and the degree of communication [2].

However, even if we use the examples of questions during the interview, difficulties in assessing intercultural competence through this method will not be overcome, because there is not sufficient grading system. A metric is required, which would give a numerical value measurable ability, in this case intercultural competence. Teachers need guidelines on how to evaluate student interview responses. In the absence of grading systems using the interview method will be difficult to guarantee the objectivity and quality of the assessment.

Finally, let us focus on the direct estimation method of the intercultural competence of students, which is conventionally called "subjective assessment by a teacher" (English professor evaluation) [1]. The method is characterized by the fact that the determination of the level formation of intercultural competence and assessment is based on the expert opinion of a teacher, subjective in nature.

The use of this assessment method is especially typical in of the situations where the educational task does not have the only correct answer [3]. The main difficulty in using them is that the correct answers of the students are not recognized as reliable indicators of the

development of the intercultural competence, since they do not guarantee that the student will actually behave in a situation of real communication as competently as indicated in the answer.

So, as a result of the experiment, it turned out that although the individual after performing such tasks can do the right causal attributions about the behavior of representatives of the other cultures [7], he turns out to be unable to adequately react and demonstrate acceptable responses in the course of communication. Then learning through these techniques promotes openness to other cultures, but does not lead to the behavior change. Presumably, the appearance of behavioral changes take a longer time to consolidate the acquired knowledge. If contact with another culture occurs before consolidation the knowledge gained, the student will tend to react according to the old paradigm, as the new patterns of behavior will not yet be integrated. Juliana Roth considers that the disadvantage of the method of the subjective assessment by the teacher is the use by the developers of the examples of sharply different cultures.

Special illustrating cultural differences through stark contrasts are characteristic of the American methodological tradition. In the European context, such "black and white" display of reality is considered naive and simplistic, which, according to methodists, leads to the failure of such assignments of didactic tasks that they should solve [8, p. 90]. According to experts, the more comprehensive understanding of cultural differences is acquired by the students, the more successfully they will cope with the difficulties of intercultural interaction. Examples from the practice of conducting educational programs prove that superficial cultural perceptions lead to communication failures and strong emotional upheavals when faced with genuine cultural differences in authentic conditions.

The teacher's subjective assessment techniques are called too abstract. Complex communication situations are simplified and generalized.

As a result of working with these techniques, the risks of further development of stereotypical representations increase [9]. In the case of cultural assimilators in which students are encouraged to choose one answer out of the four suggested, or five, criticism of methodologists is associated with excessive directiveness - students do not have the opportunity to be creative in solving the problem. Moreover, the attitude that there is only one correct answer, embedded in the cultural assimilator, instills in students the idea of culture as the one-dimensional and static formation. False is a sense of security that originated in students after working with such exercises and can subsequently lead to painful dips in intercultural communication [8].

Subjectivity, inherent to one degree or another in all the techniques considered within the framework of the method the subjective assessment by the teacher can also be counted among their shortcomings. Overcome assessment difficulties due to subjectivity are possible through a combination of different methods. Generally, the effectiveness of the combination of different methods, direct and indirect, more than 70% of respondents were confirmed by foreign experts [1]. Domestic methodologists also recommend combining direct and indirect methods of assessing intercultural competence, for example, by offering to compare the results of the expert assessment (method of subjective assessment by the teacher) with the results of the self-assessment questionnaire [10].

Literature

1. Deardorff D. K. The identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization at institutions of higher education in the United States: a dissertation in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Doctor of Education - Raleigh, North Carolina: North Carolina State University, 2004. – 337 p.
2. Vervoort M. J. H. Assessment and Development of Intercultural Competence of a Study Abroad: Master of Arts Thesi - Arkadelphia, Arkansas: Ouchata Baptist University, 2010 - 59 p.
3. Chernyak N. V. On the question of methods of assessing intercultural competence. - Izhevsk: Udmurt. un-t, 2013. - Part 1: Pedagogy. - P. 196-199.
4. Chernyak N.V. Difficulties in assessing intercultural learners' competence through indirect methods- Bulletin of the Voronezh State University - 2013. - No. 2. - P. 219–223.

5. Sinicrope C., Norris J., Watanabe Y. Understanding and assessing intercultural competence: a summary of theory, research, and practice (technical report for the foreign language program evaluation project) .Second Language Studies. - 2007. –Vol. 26, No. 1. - P. 1–58.
6. Jacobson W., Sleicher D., Burke M. Portfolio assessment of intercultural competence . International Journal of Intercultural Relations. - 1999. - Vol. 23, no. 3. - P. 467–492.
7. Vasilyeva GM The main directions of the formation of intercultural competence of students of humanitarian specialties . Pedagogical journal. - 2012. - No. 2/3. - P. 51–63.
8. Roth J. Ethical Considerations for Intercultural Trainers // Selected Papers of Sofi a Congress SIETAR Europa / J. Roth (ed.). - 2007. - P. 85–95.
9. Rost-Roth M. Intercultural Training: Handbook of Intercultural Communication / H. Kotthoff, E. Spencer Oatey (eds.). - Verlag: Mouton De Gruyter, 2007. - P. 491–517.
10. Utekhina A. N. Intercultural didactics: monograph / A. N. Utekhina; ed. T.I. Zelenina. - M.: FLINT: Nauka, 2011. – 280 p. - (Language and intercultural education).

Gauriyeva G.M.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor
Sadiyeva A.D.,
2nd year master student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

FOSTERING NON-COGNITIVE ELEMENTS OF MODERN STUDENTS THROUGH GLOBAL CITIZENSHIP EDUCATION (GCE)

The constitutive features of a modern society are sweeping changes in the labour market, academic sphere and consolidation of the communicative component of professional activity. Employees with functional training and psychological qualities such as self-control, psychological self-regulation, tolerance and the ability to manage their own emotions and respect all members of society are fast becoming a key instrument in the professional world [1]. In this regard, the system of professional training actualizes the task of forming future specialists' emotional and social competence [2]. The article aims to give a comprehensive account of a summary of the research results on the possibilities of sustainable development of non-cognitive elements of the students through active forms of training in Global Citizenship Education (GCE).

Global changes in the social life of society have caused an objective need for the formation of educational skills of students taking into account individual intellectual capabilities [3]. This process is based on the acquisition of certain value-normative knowledge, which the student can perceive in the form of representations that ensure the formation of a humane personality, the development of moral and legal culture and socially acceptable behavior.

Quite recently, considerable attention has been paid to the idea that a professional success of every individual is related to knowledge, skills, sensibility and ability to think critically. Notwithstanding, in most cases, the high level of general knowledge is not enough. The conception of emotional competence which is the component of the non-cognitive element was the result of the development of ideas about social intelligence, the main reason for distinguishing it as an independent ability or trait was the frequent discrepancy between the level of intelligence and the success of the individual in interacting with the social environment [4].

Non-cognitive factors comprise various social skills which play an important role in the maintenance of conflict resolution and communication. The skills like empathy and attitudes are important issues for an interplay with people who have different cultures, descent, social background and a sense of solidarity [5]. Therefore, non-cognitive elements focus on the individual's ability to communicate effectively as those people comprehend the feeling of others and are able to adapt to their emotional state. This ability teaches how to control yourself and

organize interaction correctly. It is indispensable, if we are talking about the field of activity that involves direct communication with others, which is the main thing in the work of a psychologist.

Like most authors, we agree that pedagogical theory and practice today seeks to integrate scientific knowledge which is aimed at educating people not only with the help of cognitive factors but also fostering the non-cognitive and organizing continuous education. A study of the socio-emotional development of a personality in the new pedagogical science represents the union of the study of several processes of human activities such as the development of self-awareness, self-management, formation of skills of interaction with society and public consciousness, an ability to manage relationships with other people [6]. A student, who has educated non-cognitive elements, possesses various important skills like the ability to self-organization, self-control, commitment to self-education, the desire to be a harmoniously developed personality with well-developed thinking and flexible social and emotional capacity [7]. Furthermore, these abilities facilitate disclosure of internal potential of a person at any age, which motivates continuous improvement and formation of the need for continuous development of personal and professional qualities.

A challenging area in the field of higher education is the consistent introduction of many characteristics that delineate the human dimension of scientific knowledge to clarify increasing attention to the personality of each student as the highest social value of society, and thus strengthening the “globality” of the educational process [8].

With the intention of coping successfully with the academic requirements which were set, it is crucial for students to have non-cognitive elements as they help to make the right decisions about their behavior style and understand themselves and others. Non-cognitive competences are closely linked to students’ academic and social development which are very important in Global Citizenship Education. Through the use of such skills, students are able to possess social and emotional competences to learn and build interpersonal relationships. Problems that arise in the process of social interaction are solved faster among learners who are able to control their own emotions, analyze the feelings of other people, empathize and provide support. Moreover, they often have a higher level of self-awareness and generate innovative ideas. Therefore, the development of non-cognitive skills in the form of GCE can be considered as the key factors contributing to the successful training of each person in particular and the full development of society as a whole.

Literature

1. Elias, M. J., Zins, J.E., Weissberg, R.P., Frey, K.S., Greenberg, M.T., Haynes, N.M., Kessler, R., Schwab-Stone, M.E., & Shriver, T.P., Promoting social and emotional learning: Guidelines for educators. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD), 1997.
2. LaFreniere, P., Masataka, N., Butovskaya, M., Chen, Q., Auxiliadora Dessen, M., Atwanger, K., and Frigerio, A., Cross-cultural analysis of social competence and behavior problems in preschoolers. *Early Education and Development*, 13 (2), 2002.
3. Lee, J., Redman, M., Goodman, M., & Bauer, M., Enhance: Noncognitive assessments for K-12. Presentation in annual conference of the National Council of Measurement in Education, Chicago, 2007.
4. Duckworth, A. L., Eskreis-Winkler, L., True grit. *The observer*, 26 (4), 1-3, 2013.
5. Kai Zhou, Non-cognitive skills: Definitions, measurement and malleability, Paper commissioned for the Global Education Monitoring Report, 2016, Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245576>.
6. Brunello, G., Schlotter, M., Non cognitive skills and personality traits: Labour market relevance and their development in education & training systems, ZA Discussion Paper Series 5743, 2011.
7. Salovey P. and Grewal D.-The Science of Emotional Intelligence.// *Current Directions in Psychological Science*. -Vol. 14.- No. 6. -Dec., 2005.
8. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), Global citizenship education: topics and learning objectives, France, 2015, P. 46-55.

Gauriyeva A.K.,
master of pedagogical sciences
Tynybek A.G.,
1st year master student

IMPLEMENTATION OF MULTICULTURAL EDUCATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

One of the most important tasks of modern education is to introduce students to global values, to develop the ability of children and adolescents to communicate and interact with representatives of neighboring cultures and in the world. Trends in modern society in social, cultural, economic, and political terms have led to the formation of a multicultural society. A multicultural society is an educational space where students of different ethno linguistic, religious, and socio-economic backgrounds live and study. In recent years, pedagogues have increasingly begun to talk about the importance of multicultural aspects in the school audience. Such a direction as multicultural education was formed independently. Teaching a foreign language and culture contributes to the formation of students' ability to communicate, co-exist with people of different ethnic groups, forms rich experience of socio-cultural communication, which is a solid basis for introducing students to the global values of civilization. The transition to the information society requires the full development of the individual, including his communicative abilities that facilitate his entry into the world community and allow him to function successfully in it. As R. P. Milrud notes, "value orientations have changed. The greatest value is a free, developed and educated person who is able to live and create in a constantly changing world" [1, p. 15]. The student must have knowledge that represents a complete picture of the world, skills and abilities to carry out activities, modern value orientations, the basics of intercultural communication within the country, at the international level.

Speaking about the tasks of multicultural education by means of a foreign language, we include the following: 1. Development of a culture of perception of the modern, multilingual world. 2. Comprehensive bilinguistic and multicultural development of students' language personalities. 3. Development of students' multifunctional socio-cultural competence (which is one of the components of communicative competence), which helps them navigate the studied types of cultures and related norms of communication and forms of communication. 4. Training in technologies to protect against cultural discrimination and assimilation. 5. Creating conditions for cultural creativity, including speech creation [2, p. 110].

The implementation of these tasks prepares students to become subjects of dialogue in intercultural communication. Cross-cultural communication refers to the functionally determined communicative interaction of people who are carriers of different cultural communities due to their or other people's awareness of their belonging to different geopolitical, continental, regional national and ethnic communities, as well as social subcultures.

The ideas of multicultural education influence the goals of teaching a foreign language. The integrative goal is the formation of communicative competence, the ability and readiness to carry out foreign-language interpersonal and intercultural communication with native speakers in the situations specified by the standard. Implementation of this goal is possible provided that the student has formed all the components of the foreign language communicative competence. The main focus in setting goals is on the cultural direction of education, familiarizing students with the culture of the country of the language being studied, the ability to represent it by means of language, and the inclusion of the student in the dialogue of cultures. The following trends are observed in relation to the content of foreign language teaching:

1. Emphasis is placed on the activity component, on the development of creative experience, on the formation of value orientations.
2. When selecting the foreign language content of training, the problems and interests of students are taken into account to a greater extent. First of all, this is manifested in the selection of the authentic text material, in the choice of topics for discussion, video and audio materials, and the use of the Internet.
3. Problem-based tasks, exercises for reflection, development of self-esteem and self-awareness are used.
- 4.

Selection of materials appealing to students' personal experience, feelings, emotions, and encouraging them to express their own opinions and assessments is employed.

5. Choice of such methods and technologies of training in which the student is placed in the center of the educational process, becoming the subject of activity. Therefore, it is necessary to organize its interaction with students, to give the learning process a practical focus. Therefore, preference is given to learning in collaboration, using group work, and so on [3, p.7].

All this contributes to the creation of a favorable learning and educational environment. Attracting cultural materials helps to awaken cognitive motivation, that is, students not only master the program material, but also get acquainted with unknown cultural facts, undoubtedly arouse their interest. Therefore, the learning process that takes into account the interests of students becomes especially effective.

Mastering a foreign language and using it involve knowledge of socio-cultural characteristics of native speakers of the language being studied, a wide range of verbal and non-verbal communication.

A socio-cultural component in the content of learning a foreign language plays a significant role in the development of the student's personality, as it gives the opportunity not only to see the heritage culture of the country of the studied language, but also to compare it with the cultural values of their country that contributes to the formation of the general culture of the student. This component is designed to expand general, social, and cultural horizons of students, and to stimulate their cognitive and intellectual processes [4].

Socio-cultural knowledge helps to adapt to a foreign language environment, following the canons of politeness in a foreign cultural environment. It should be noted that the main thing is not education from the standpoint of the norms and values of the country of the language being studied and not memorizing the facts, but the ability to compare the socio-cultural experience of the people who speak a foreign language with their own experience.

Use of cultural and country-specific information in the learning process increases the cognitive activity of students, contributes to the development of their communication capabilities.

Lack of the direct contact with native speakers in terms of exploring the country of the target language enhances the educational significance of a foreign language and, therefore, more consistent support on the socio-cultural component of teaching foreign languages.

Mastering a foreign language is inextricably linked to the mastery of national culture, which involves not only assimilation of cultural knowledge, but also development of the ability and willingness to understand the mentality of the native speakers, as well as the peculiarities of communicative behavior of the people of this country.

Communication between representatives of different languages and cultures is implemented with the greatest completeness and effectiveness when the native national culture is given a place in the process of teaching a foreign language [5]. Modern English language teaching materials contain sufficient materials of a country-specific nature, in particular, information from the history, culture, and geography of the countries of the language being studied. The task of the teacher is to teach the student to speak in English about what surrounds him, what is dear to him from childhood, what he is proud of and is ready to share with his potential partner in intercultural communication. It is the material about the culture, nature and geography of native places, about the history of the small homeland that will significantly complement the content of the speech. The implementation of the regional component in the English lessons becomes not only a means of forming different types of competences, but also has a great educational value.

Local history material brings foreign language communication closer to the personal experience of students, allows them to operate in an educational conversation with facts and information that they encounter in their daily life. Based on this material, students can model very real communication situations: conversation about the native country, its capital, the native city with a guest from abroad, conducting a tour for guests in English, etc. Personal experiences

of students in the process of implementing all forms of educational work using the materials of the socio-cultural content, not only enhance the effectiveness of all aspects of education - moral, civil, aesthetic, but also significantly increase the motivation of students to learn a foreign language.

Literature

1. Mil'rud, R.P. Gumanisticheskaya teoriya i praktika yazykovogo obrazovaniya // Anglijskij yazyk v shkole. - 2006. - № 2 (14). - P. 14-19.
2. Belogurov A. Ideya polikul'turnosti v obrazovatel'nom processe / A. Belogurov // Vysshee obrazovanie v Rossii. - 2005. - N 3. - P. 109-112.
3. Sysoev P.V. Yazykovoe polikul'turnoe obrazovanie: chto eto takoe? / Sysoev P.V. // Inostrannye yazyki v shkole. - 2006. - N 4. - S. 2-14.
4. Geneviève Zarate, Gerhard Neuner. Sociocultural Competence in Language Learning: Studies towards a Common European Framework of Reference for Language Learning and Teaching. Council of Europe, 1997. - 122 p.
5. Vereshchagin, E.M., Kostomarov, V.G. Yazyk i kul'tura. – M., 2002. – 269 p.

Давлетова С.Е.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Абдужаббарова Д.Х.,
4 курс студенті
Нұр-сұлтан қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖҰПТЫҚ-ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ағылшын тілін оқытудың озық тәжірибесі ағылшын тілі сабағының тиімділігі ең алдымен, мұғалімнің жағдай жасауы және оқушылар тілді қарым-қатынас құралы ретінде меңгеретін жағдайларды ұйымдастыру қабілетіне негізделгенін көрсетеді. Педагогикалық оқу ынтымақтастығы туралы жалпы айтқанда, мұғалім мен оқушының өзара іс-қимылының үш негізгі факторының болуын, оқушылардың бір-бірімен бірлескен оқу іс-әрекетінде өзара іс-қимылын және пәнаралық байланыс жүйесінде мұғалімдердің өзара іс-қимылын ескеру қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, бірге оқу оңай және қызықты ғана емес, сонымен қатар айтарлықтай тиімді. Бірденені бірге орындау ғана емес, бірге үйрену – бұл тәсілдің мәні. Мұғалім өз оқушыларына қатысты шығармашылық көзқараспен әртүрлі болуы мүмкін, бірақ бір жағдайда – ынтымақтастықта оқытудың негізгі принциптерін нақты сақтай отырып жетеді.

- Оқушылар тобын мұғалім сабақтарға дейін балалардың психологиялық үйлесімділігін ескере отырып қалыптастырады. Бұл ретте әрбір топта күшті, орташа және әлсіз оқушы, қыздар мен ұлдар болуы тиіс.

- Сабақтарда үйлесімді, тату жұмыс істеген топтардың құрамын өзгертудің қажеті жоқ. Егер жұмыс қандай да бір себептермен желімдемесе, топ құрамын сабақтан сабаққа ауыстыруға болады.

- Топқа бір тапсырма беріледі, бірақ оны орындау кезінде топ мүшелері арасында рөлдерді бөлу көзделеді.

- Бір оқушының жұмысы емес, барлық топтың жұмысы бағаланады (яғни, баға барлық топқа бір қойылады); білім ғана емес, оқушылардың күш-жігері бағаланады. Егер топта жұмыс істеу кезінде әркімнің нақты нәтижелері бағаланса, онда ешкім әлсіз оқушымен бірге жұмыс істегісі келмейді, және ол жақын арада жинақтайды.

- Мұғалім тапсырма үшін есеп беруі тиіс топ оқушысын өзі таңдайды. Кейбір жағдайларда бұл әлсіз оқушы болуы мүмкін. Егер әлсіз оқушы топтың бірлескен жұмысының нәтижелерін баяндауға, басқа топтардың сұрақтарына жауап беруге қабілетті болса, онда мақсатқа қол жеткізілді, өйткені кез келген тапсырманың мақсаты – оны формальды орындау емес, топтың әрбір оқушысының материалды меңгеруі Е.С. Полат [1, 121 б.].

Мұғалімнің оқушылармен өзара әрекеттесуі кезінде мұғалімнің қызметі оқушыларға педагогикалық әсер етудің алуан түрлілігін білдіреді. Ағылшын тілі сабағында мұғалім оқушыларды қызықтырады, тілдік материалдарды енгізеді, қандай да бір тілдік құбылыстарды түсіндіреді, сөйлеу үлгілерін көрсетеді, нұсқау береді, сұрақтар қояды, жауаптарды талап етеді, оқушылардың жұмысын ұйымдастырады және басқарады. Оқушылар мен мұғалімдердің бұл өзара қарым-қатынасы мектептегі оқытудың алғашқы күнінен басталады. Негізгі қарым-қатынас «мұғалім-оқушы» болып табылатын оқытудың алдыңғы түрінің басым артықшылығы, ал балалардың өзара бірлескен жұмысы ерекше жағдайда ғана кездеседі, балалардың оң тәжірибемен бірге «теріс» болуына себеп болады [2, 11-15 бб.]. Кейбір балалар тыныш отыруға үйренеді, бірақ мұғалім оған тікелей жүгінбеген кезде басқа оқушылардың іс-әрекетіне назар аудармау керек немесе оқушы мұғалімге мұқият қарауға үйренеді, бірақ бұл ретте мәселені түсінбестен үнсіз жасайды. Оқушы сұрақты түсінбеді және оны қайталауды сұрамайды, өйткені ол жай ғана: «егер жауап бере алмасаң, сабақ оқымайды және жаман баға болады» деп ойлайды. Оқушының мінез-құлқының мұндай психологиялық теріс салдары ағылшын тілі мұғалімінен ерекше педагогикалық шеберлікті және оқушылармен өз қарым-қатынасын ұйымдастыру және қолдау іскерлігін талап етеді. Мұғалім мен оқушының өзара әрекеттестігінде балалардың жетекші уәждемесін қалыптастырудың психологиялық заңдылықтарын есепке алудың ерекше маңызы бар.

Топтардың шамасы әртүрлі болуы мүмкін. Ол 3-6 адам аралығында ауытқиды. Топ құрамы тұрақты емес. Ол алдағы жұмыстың мазмұны мен сипатына байланысты өзгереді. Бұл ретте оның кемінде жартысын дербес жұмыспен табысты айналыса алатын оқушылар құрауы тиіс. Топ жетекшілері мен олардың құрамы әртүрлі оқу пәндерінде әртүрлі болуы мүмкін және олар әртүрлі деңгейдегі оқушыларды біріктіру, осы пән бойынша сабақтан тыс ақпараттану, оқушылардың үйлесімділігі принципі бойынша іріктеледі, бұл оларға бір-бірінің артықшылықтары мен кемшіліктерін өзара толықтыруға және өтеуге мүмкіндік береді. Топта бір-біріне жағымсыз көңіл-күй болмауы керек.

Оқушылардың сабақтағы топтық жұмыс түрі практикалық жұмыстарды, зертханалық жұмыстарды және ғылыми жаратылыстану пәндері бойынша жұмыс-практикумдарды өткізу кезінде; ағылшын тілі сабақтарында, конструктивтік-техникалық тапсырмаларды шешу кезінде, мәтіндерді, тарихи құжаттардың көшірмелерін және т. б. зерделеу кезінде, ауызша сөйлеу дағдыларын пысықтау кезінде қолданылады. Мұның барлығы қарқынды өзіндік жұмыспен бірге жүреді [3, 31-42 б.].

Топтық жұмысты дамытып оқыту жүйесінде ғана емес, дәстүрлі және басқа да білім беру тәсілдерінде пайдалану мүмкіндіктері:

1. Міндеттерді шешу. Дамытушылық оқытуда жұмыс белгілі бір міндет сыныбы үшін шешу тәсілін табу мақсатына бағынады. Дәстүрлі оқытуда ол тапсырманы орындай алмаған оқушыларға тап болған шешім тәсілін түсіндіру үшін пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар, топтық жұмыс оқушылардың өзін-өзі анықтау үшін жақсы жағдай жасауға ықпал етеді. Дамытушы білім беруде топтық жұмыс оқушыларды мақсат қоюға және оның мүмкіндіктеріне сәйкес жұмыс тәсілдерін табуға мәжбүр етеді.

2. Рефлексиялды оқыту. Дәстүрлі оқытуда атқарылған жұмысты талдаудың жеңілдетілген міндеттері қойылуы мүмкін.

3. Ұйым тәсілдеріне оқыту. Мысалы, топ құру, мақсат қою, жұмыс режимін ауыстыру, әр оқушының ресурс тобын жұмысқа қосу. Дәстүрлі тәсілде топтық жұмыс

тапсырманы шешу кеңістігін және тапсырманы табысты шешу үшін жағдайлар дайындалатын кеңістікті бөлу үшін пайдаланылуы мүмкін [4, 311 б.].

Бірлескен оқу жұмысын ұйымдастыру мақсаты:

1) әр балаға эмоционалдық және мазмұнды қолдау беру, онсыз бастауыш мектептің көптеген оқушылары сыныптың жалпы жұмысына өз еркімен кіре алмайды, онсыз осал және нашар дайындалған балаларда мектептік алаңдаушылық дамиды, ал көшбасшыларда мінездің қалыптасуы жағымсыз бұрмаланады.

2) әр балаға өзін-өзі бекіту мүмкіндігін беру, мұғалімнің үлкен беделі жоқ, барлық сыныптың назарын аударатын микроспорда өз күшін сынап көру.

3) әрбір балаға оқу іскерлігінің негізін құрайтын рефлексивті мұғалім функцияларын орындау тәжірибесін беру. Бірінші сыныпта – бақылау және бағалау функциясы, кейінірек – мақсатты болжау және жоспарлау.

4) мұғалімге, біріншіден, балаларды оқыту мазмұнына тартуға қосымша уәждемелік құралдар беру, екіншіден, «оқыту» және «тәрбие» сабақтарында үйлесімді ұштастыру, балалардың адами және іскерлік қарым-қатынасын құру мүмкіндігі мен қажеттілігі.

С.С. Куклина еңбектерінде топтық жұмыстың келесі түрлерін бөледі, олар белгілі құрылымдар болып табылады

- Same-Different құрылымы. Алдымен мұғалім қандай да бір сөйлеу жағдайын оқиды, содан кейін осы жағдайға сәйкес келетін немесе жоқ сөйлем айтады. Оқушылар топта жұмыс істейді және осы тапсырманы бірге шешеді.

- Think-Pair-Square-Share Құрылымы. Мұғалім сөйлеу жағдайын ұсынады, содан кейін осы жағдайға сәйкес ұсыныс айтады немесе жоқ. Оқушылар алдымен жауапты жеке ойлайды, содан кейін – жұп, содан кейін ғана топтарда ойлайды. Соңында бір оқушы жауап береді.

- Numbered Heads Together Құрылымы. Мұғалім топтың әр мүшесіне нөмір береді. Содан кейін ол сөйлеу жағдайын айтып, оған сұрақ қояды. Топ мүшелері бірлесіп жауап дайындайды. Мұғалім қандай да бір нөмірді атайды. Мұғалім сұрағына сәйкес нөмірлі оқушы жауап береді.

- Fact or Guess the Fib құрылымдары. Мұғалім дұрыс немесе дұрыс емес тұжырымдармен сүйемелденетін сөйлеу жағдайын ұсынады. Оқушылар дұрыс нұсқаларды ұсына отырып, дұрыс емес тұжырымдарды түзетеді.

- Three-Step Interview Құрылымы. Мұғалім сөйлеу жағдайын көрсетеді, оған репродуктивті немесе трансформациялық сипаттағы тапсырма қоса беріледі. Бұл құрылым сұрақтарды жаттықтыруға арналған және сұхбат түрінде өткізіледі. 1 және 3 нөмірлері бар оқушылар 2 және 4 нөмірлері бар оқушылардан сұхбат алады, содан кейін әңгімелесушілер өзгереді. Жаңа жұптар қалыптасады және шет тілінде қарым-қатынас процесі жалғасуда.

- Outside-Inside Circle Құрылымы. Екі топтың оқушылары бір-біріне бұрылып, екі шеңберді (біреуі ішінде) құрайды. Ішкі шеңбердегі әрбір оқушы сыртқы шеңберден оқушыға қарама-қарсы тұрған сұрақтарды қояды, ол осы сұраққа жауап беруі тиіс. Содан кейін оқушылар сыртқы шеңберден сағат тілі бойынша жылжиды және ішкі шеңберден жаңа әріптеске бет бұрады және оның сұрағына қайтадан жауап береді. Осы қызмет түрі кезінде оқушылар бұрын өткен материалды қайталайды, оны жаңасымен біріктіреді [5, 59-61 б.].

Қорыта айтқанда, дұрыс ұйымдастырылған топтық жұмыс ұжымдық қызметтің түрі болып табылады, ол топтың барлық мүшелері арасында жұмысты нақты бөлу, әрбір жұмыс нәтижелерін өзара тексеру, мұғалімнің толық қолдауы, оның жедел көмегі кезінде табысты өтуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Издательский центр «Академия», 2000. – 272 с.

2. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // ИЯШ. 2002. – № 2. – С. 11-15.
3. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Вопросы психологии, 1995. – № 2. – С. 31-42.
4. Адамский А. Школа сотрудничества, 2000. – 311 с.
5. Куклина С.С. Коллективная учебная деятельность в группе на этапе совершенствования навыков иноязычного обучения // Иностранные языки в школе, – 2000. – № 1. – С. 59-61.

Дьяченко О.В.,
м.п.н., ст. преподаватель
Абрамова Е.А.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

МЕТОД НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В условиях быстро развивающегося мира перед молодым поколением стоит задача непрерывного самообразования и совершенствования своих когнитивных способностей максимально эффективными способами. Несомненно, изучение английского языка приоритет для каждого из нас. К сожалению, не каждому ученику изучение иностранного языка дается с легкостью. В этом случае на помощь педагогу приходит нейролингвистическое программирование. Все это обусловлено безграничными возможностями человеческого мозга и мозговых процессов, изучив которые, педагог поможет ученику путем правильного воздействия набором специфических техник (в рамках основного метода) достичь эффективных результатов в обучении иностранному языку.

Нейролингвистическое программирование официально берет свое начало в Калифорнии в 1970-х годах, однако зарождение данной науки произошло благодаря двум выдающимся ученым и лингвистам Грегори Бейтсону (1904-1980) и Ноам Хомскому (1928 г.р). Для более точного понимания научного термина НЛП (нейролингвистическое программирование) мы расшифруем каждое понятие.

Нейро – понятие относящиеся к мозговой деятельности, отвечающие за сбор, переработку и хранение информации из внешнего мира. Мы воспринимаем этот мир с помощью использования 5 основных каналов – слушания, восприятия запаха, вкуса, прикосновения и ощущения.

Лингвистика – изучение, непосредственно, языка и языковых особенностей, другими словами, преобразование полученной извне информации, отфильтрованной внутренним пониманием событий и явлений, выраженное в структуре языка. С помощью языка мы упорядочиваем наши мысли, создаем паттерны поведения и вербальной коммуникации с окружающими.

Программирование – в целях овладения иностранным языком – это инструмент педагогического воздействия, в ходе которого активируются определенные области мозга, что и позволяет достичь высоких целей, как преподавателю (в обучении), так и ученикам в изучении английского языка.

В основе НЛП лежит техника моделирования вербального и невербального общения вкупе с речью, развитием памяти (мнемотехника) и движениями тела. Таким образом, нейролингвистическое программирование поддерживает идею о структуре субъективного опыта человека: как мы организуем то, что видим, слышим и ощущаем, и как мы редактируем и фильтруем с помощью органов чувств то, что получаем из внешнего мира.

Ковалев С.В. отмечает: «НЛП описывает на одном уровне динамическое взаимодействие нервной системы, физиологии, языка и поведенческого программирования, то есть тех основных компонентов, которые создают субъективный опыт. Будучи представленным как процесс, НЛП представляет собой стратегию ускоренного обучения и эффективного общения» [1, с. 10].

На данный момент, учитывая важность индивидуального подхода к каждому ученику, за счет разнообразия репрезентативных систем, метод НЛП актуален (как никогда ранее). Мы должны учитывать особенности каждого ученика. По статистическим данным у 40% людей преобладает визуальный канал, у 40% – аудиальный, у 20% – кинестетический. Следовательно, восприятие материала учениками будет отличаться. Уровень подготовки и владения объемом материала также будет различаться. Нейролингвистическое программирование утверждает, что человек способен воспринимать лишь очень малую часть тех разнообразных сенсорных проявлений, из которых состоит мир. Воспринимаемая часть фильтруется нашим уникальным опытом, культурой, языком, убеждениями, ценностями, интересами и предположениями. Эта часть, прошедшая своеобразный «фильтр» будет представлять индивидуальную модель мира [2, с 7].

Мы для достижения равного освоения учебного материала в полном объеме, можем использовать метод НЛП (с учетом индивидуальных особенностей студента). Визуалам легче дается письменная работа, сочинения, практические работы, выполнение презентаций и защита проектов; аудиалы с легкостью запоминают большой объем информации на лекциях, также могут быть использованы диалоги, аудиоматериалы, методы дискуссии и интервью; кинестетики лучше усваивают иноязычный материал, когда могут использовать его в ролевой игре, в игре со словами, также можно использовать раздаточный материал.

Рассматривая процесс обучения иностранным языкам на основе НЛП, Белянин В.П. выделяет в нем следующие элементы: выявление склонностей обучаемых к разным способам усвоения информации; разработка заданий, подходящих разным типам студентов в соответствии с преобладающим у них каналом восприятия; последующее воздействие на все репрезентативные системы, т.е. переход на многосенсорное обучение; расширение способов решения учебных задач и т.п. [3, с. 17].

Целью применения НЛП-техник в процессе обучения иностранному языку (по Никуличевой Д.Б.) считается изучение собственных ресурсов и моделей наиболее эффективного обучения на основе активизации собственных визуальных, аудиальных и кинестетических способностей запоминания информации.

В образовательной модели Плигина А. и Максименко И., созданной на основе НЛП-методик, подчеркивается важность совершенствования индивидуальных способов и стратегий обучения, а также понимания собственных маршрутов овладения языком, промежуточных и конечных результатов [4].

Далее будет приведено наглядное применение метода НЛП на практике. Эти методы могут внедряться в стандартную программу обучения, принося дополнительный эффект.

Эффект «желтого маркера»: суть его заключается в том, что мы запоминаем объект, выделяющийся на фоне других одинаковых объектов. Данный метод манипулирует нашим сознанием, заставляет нас запоминать информацию на подсознательном уровне. Предположим, у вас есть слово, которое вы не можете запомнить, например, «comb» (расческа). Попробуйте «внедрить» это слово в подборку слов контрастной тематики: напишите себе список из 9 слов по теме «еда» (или любой другой, не связанной с красотой, теме), а последним запишите «comb». Теперь учите этот десяток слов привычным для вас способом. Вы увидите, что «контрастное» слово «comb» запомнилось первым и прочно закрепилось в памяти. Так можно выучить все слова, которые вы часто встречаете, но не можете запомнить. Следующий вариант

использования данного метода – выделение ярким цветом новых английских слов в тексте.

«Эффект аудитории»: согласно наблюдениям педагогов, было выявлено, что некоторым ученикам сложно сфокусироваться, находясь в стенах класса, аудитории. Напряженная, официальная атмосфера урока может оказывать негативное влияние на когнитивные способности учеников. Именно поэтому важно разряжать атмосферу, стараться проводить уроки английского языка в неформальной обстановке.

«Эффект авторства/эффект генерации»: исследования показали, что лучше всего запоминается тот материал, который ученик придумал или разработал самостоятельно. Этот эффект можно использовать при изучении новых слов или грамматических конструкций. Например, ученикам необходимо выучить 7 новых слов. Попросите составить с ними рассказ (слова закрепятся в памяти намного эффективнее). При изучении конструкции «would rather», можно составить 10 собственных примеров с использованием этой конструкции. В обоих случаях желательно, чтобы и рассказ, и примеры касались ученика, избегая абстрактных фраз.

«Закон интереса»: для эффективного изучения иностранного языка необходимо выявить интересы учеников и, основываясь на них, путем внедрения аудио и видеоматериалов расширять «Картину мира» иностранного языка. Картина мира родного языка, формируется в среде, с самого детства (через культуру народа), но, изучая иностранный язык педагог создает искусственную среду с помощью фильмов, сериалов и аудио материалов, что вызывает интерес учеников к изучению.

«Закон начала и конца/закон ретроактивного и проактивного торможения»: согласно этому закону, при изучении какого-либо материала лучше всего мы запоминаем первый и последний блоки информации. Дело в том, что каждый последующий блок информации ухудшает восприятие предыдущего блока и, в то же время, каждый предыдущий блок ухудшает восприятие последующего. Например, если вы читаете какой-то текст, в котором не происходит каких-то ярких необычных событий, то лучше всего вам запомнится его начало и конец. Следовательно, важно планировать урок таким образом, чтобы самая важная информация была в начале и конце урока.

«Мнемотехника»: метод ассоциаций, пожалуй, один из самых эффективных приемов НЛП. Благодаря мнемотехнике мы развиваем, тренируем и увеличиваем объем памяти. Мнемоника работает по-разному. Во-первых, вы можете попробовать ассоциировать английские слова с русскими: owl /aʊl/ (сова) – сова летит вокруг аула. Во-вторых, можно попробовать визуальные ассоциации: учите слово ring (кольцо) и представляете себе Фродо с Кольцом Всевластиа.

В-третьих, можно попробовать метод римской комнаты или цепочки Цицерона, которым пользовался Юлий Цезарь. Необходимо взять 10 слов или фраз, которые вам нужно выучить, пройтись по своему кабинету и мысленно «поставить» каждое слово или фразу на какой-то предмет. После этого пройдите по комнате и попытайтесь вспомнить, где «лежит» каждое слово. Затем закройте глаза и представьте себе комнату. Мысленно попробуйте вновь вспомнить все слова, они должны хорошо закрепиться в памяти.

Подводя итоги, можно сказать, что популярные НЛП-методики имеют ряд общих черт саморазвития, самосовершенствования и самореализации личности студента в качестве приоритетных целей образования; создание условий для активизации внутренних возможностей обучаемого; развитие самостоятельности; широкое использование вербальных и невербальных методик обучения; использование активных методов обучения и т.д. Разумеется, НЛП, как и любая другая методика обучения иностранным языкам, уделяет особое значение мотивации обучаемых, развитию их позитивных личностных установок на основе общих интересов, увлечений, ценностей и особенностей студентов. Применительно к изучению иностранного языка данная позиция проявляется в стремлении познать новые аспекты языка и культуры, преодолеть страх перед ошибками.

Список литературы

1. Ковалев, С.В. Основы нейролингвистического программирования: учебное пособие МПСИ. М. ; Воронеж, 2001. 157 с
2. Цыганков, П.М. Нейролингвистическое программирование (НЛП) в изучении английского языка. Омск, 2012. 25 с.
3. Белянин, В.П. Нейролингвистическое программирование и обучение иностранным языкам // Teaching Foreign Languages in the Age of Globalization. // International Conference. Taipei, Taiwan, R.O.C., April, 2000. P. 17-36
4. Плигин, А.А. История НЛП. / А. А. Плигин // www.trenings.ru
5. Гальцова, Н. П. Взгляд на преподавание иностранных языков с позиций нейролингвистического программирования. / Н. П. Гальцова // Вестник ТГПУ. 2003. №2. С.95-98.

Давлетова С.Е.,
п.ф.м., аға оқытушы
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖОБА ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жоба әдісін пайдалана отырып, студенттердің тұлғалық-бағдарлы оқыту және тәрбиелеу стратегияларын іске асыруда оқытушының рөлі өзгереді. Ол студенттің субъектілік тәжірибесін ашуға мүмкіндік беретін оқу іс-әрекетінің әртүрлі формалары мен әдістерін пайдалана отырып, өзіндік жұмысын ұйымдастырушы болады, студенттерді шет тіліндегі пікірлерге, қателесуден қорықпай тапсырмаларды орындаудың әртүрлі тәсілдерін қолдануға, дұрыс жауап беруге ынталандырады, олар үшін ең маңызды және қызықты жұмыс түрлерін таңдауға көмектеседі. Әр адамның мәселені шешудің өз тәсілін табуға ұмтылысын көтермелейді, сабақ барысында топтастарының жұмысын талдайды, әрбір студентке бастамашылық, дербестік танытуға мүмкіндік бере отырып, шет тілінде табиғи өзін-өзі көрсету үшін жағдай жасап, өзін танымда, оқу қызметінде, мінез-құлықта, қарым-қатынаста жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жоба бойынша жұмыстың әрбір кезеңін егжей-тегжейлі қарастырайық.

Бірінші кезең – іздеу: зерттеу тақырыбын ұсыну. Жобаның проблемасын таңдау. Бұл кезеңде оқытушының бірінші міндетті шешуі: жеке тұлғаның субъективтілігін қалыптастыру үшін жағдай жасау керек.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, көбінесе қандай технологиялардың көмегімен қалай тәрбиелеу мәселесі оқытушы үшін аса күрделі болып табылады. Е.В. Бондаревскаяға сәйкес, қазіргі тәрбие, ұжымшылдық идеясына қарсы, теңестірулер, студенттерге бағдар беру, әрқайсысына бірдей көзқарас, жеке ерекшеліктерді, мүмкіндіктер мен ниеттерді ескерместен, әркімнің бір деңгейге дейін ұмтылуы жеке тұлғаның жеке даралануына, әлеуметтенуіне, мәдени сәйкестендірілуіне және рухани-адамгершілік өзін-өзі дамуына негізделеді, осының бәрін жоба тақырыбын тұжырымдау кезінде ескеру қажет [1, 132].

Келесі міндет барлық студенттерді жоба жұмысына қосу қажеттілігі болып табылады.

Бірінші кезең әр студентті жобаның орындалуына қызықтырады. Ол сондай-ақ оқытушы үшін де маңызды, себебі бұл кезеңде оның студенттер алдында өз презентациясы, жобаны әзірлеу кезінде оларды тиімді қолдау, туындаған мәселелерді шешу қабілеті болады.

Жоба тақырыбын әзірлей отырып, оқытушы әрбір студенті үшін оның жеке әлеуетіне, мүдделеріне, материалды меңгеру қарқынына байланысты оқу қызметінің нақты жағдайларын ойлайды. Оқытушы жобаны әзірлеуге өзінің қатысуын тиісті талдау

үшін, сондай-ақ әр студенттің қатысуын, оның жұмысқа қозғалысын, топ мүшелерімен және т. б. қарым-қатынасын жоспарлай отырып, өз күнделігін жүргізген жөн.

Жоба тақырыбын таңдау нақты жағдайға байланысты. Жоба тақырыбы студенттердің білімін тереңдету мақсатында қандай да бір теориялық сұраққа қатысты болуы мүмкін. Жобалардың тақырыптары көбінесе өзінің өмірлік тәжірибесін көрсетуді және әртүрлі ортаға қосуды талап ететін социумдағы студент өмірі үшін өзекті қандай да бір практикалық мәселеге жатады [2, 32].

Жоба тақырыбын енгізу, оны талқылау, түсініктеме беру студенттердің өзге тілді коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді: олар өз пікірін білдіру үшін өз бетінше аргументтерді таңдау, тиісті тілдік және сөйлеу құралдарын пайдалану қажеттілігінің алдына қолдана алады.

Екінші кезең – талдамалық: жобаны әзірлеудің жалпы желісін келісу. Топтарды қалыптастыру. Жоба бойынша толық жұмыс жоспарын жасау. Ақпаратты жинау жолдарын талқылау және іздеу жұмыстарын жүзеге асыру. Топта бірінші нәтижелерді талқылау.

Зерттеу мәселелерін анықтаудағы зерттеу әдістерін, оның негізгі міндеттерін, алынған нәтижелерді талдауда, қорытындыларды шығаруда, статистикалық немесе қандай да бір шығармашылық есептерді және «анықта, сұрастыр, әңгімеле, өз көзқарасыңды негізде» типті коммуникативтік тапсырмаларды пайдалануда қолданудың кең ауқымы, сондай-ақ жобаны орындау студенттерді ойлауға, талдауға мәжбүрлейді. Бұл ретте барлық психикалық процестер, есте сақтау, назар аудару, ойлау белсенділендіріледі; зерттеу белсенділігі дамиды, өз бетінше жұмыс істеу дағдысына ие болады.

Жоба сәтті орындалуы үшін студенттер мен оқытушы арасындағы өзара түсіністік және жұпта немесе топта студенттер өздері арасындағы жақсы қарым-қатынас қажетті шарттар болып табылады.

Оқытушымен бірге жұмыс істей отырып, студент педагогпен бірге өз қызметін талдауға, көзқарастарын таңдауға және қорғауға, адамгершілік саласында, құндылықтық қатынаста белгілі бір қорытынды жасауға, жеке тұлғаның рефлексиясын дамытуға болады. Бірлескен іс-әрекет кезінде оқытушы кеңесшінің қызметін атқарғанда студенттермен қарым-қатынас жасау стилін өзгертеді және сәйкесінше сабақта мақтау, өтініш, мақұлдау жиі естіледі, олардың назарын олардың қызметінің мазмұндық аспектісіне аударады, әр тапсырманы орындау мақсаты ашылады.

Үшінші кезең – практикалық: жобамен жұмыс жасау. Жобаның тұсаукесері. Презентацияны және алынған нәтижелерді талқылау. Бұл кезеңде барлық материалдарды жинау, қорытынды презентацияны талқылау, қорытынды сабаққа дайындықты студенттер өз бетінше өткізеді, бірақ оқытушы араласпай, жұмысты қадағалап, топ мүшелерімен әңгімелесіп, сауалнамалармен және әр немесе жалпы топтың күнделіктерімен танысады.

Талқылау кезінде жобаны әзірлеу кезеңінде сөйлеу және тыңдау сияқты сөйлеу қабілеттері, ал студенттер материалды таңдап, жазу-оқу кезінде жұмысқа көбірек қосылады. Презентация кезінде баяндаманың формасы, коллаж, алынған нәтижелерді ұсыну және оларға түсініктеме беру үшін газеттер таңдалуы мүмкін; кез келген жағдайда студенттер көрсететін негізгі іскерліктер ретінде ауызша сөйлеу болады.

Қандай да бір тақырыпты немесе параграфты зерделеуді аяқтай отырып, жобаны талқылау жақсы, өйткені осы талқылау барысында студенттер таныс грамматикалық және лексикалық материалдарды пайдаланатын болады.

Төртінші кезең – таныстыру. Оқу жобасын жүзеге асырудың маңызды кезеңдерінің бірі презентация болып табылады. Ол жоба бойынша жұмысты аяқтайды, қорытындылайды және студенттер үшін де, сондай-ақ жоба бойынша жұмыстың басынан бастап презентацияны өткізу барысы мен нысанын жоспарлауы тиіс, оқытушы үшін де маңызды.

Презентацияның таңдап алынған әдісі немесе көпшілік алдында сөз сөйлеу мен демонстрация жүргізу біліктеріне сүйеніп, немесе жобамен жұмыс істеу барысында бұл

біліктер қалыптасады және дамиды. Презентация, демонстрация, альбом, альманах немесе ауызша баяндама болуы мүмкін. Нәтиже концерт, спектакль, бейнесюжет (фильм), слайд-шоу, web-сайт және т.б. түрінде көрсетілуі мүмкін. Тақырыптың түрі мен нысаны жобаның мақсаты мен міндеттерін қою кезінде анықталады.

Презентацияға дайындық жобаға бөлінген уақыттың едәуір бөлігін алады. Егер жоба жұмысының нәтижесі, ең алдымен, жоба проблемасын шешу тәсілінің ойы болып табылатындығын есте сақтаса, онда оны көрсету керек, ең алдымен, тақырып көмекші рөл атқарады, ой немесе бейнені іске асырудың бірін көрнекі түрде көрсетуге көмектеседі. Тақырып жобаның негізгі идеясына бағынуы анық [3, 12].

Нәтижені көпшілік алдында көрсету, таныстыру, яғни айту және көрсету, жариялау, жалпы шолуға ұсыну қажет. Студент үшін оның өзіндік шығармашылық жұмысының нәтижелілігін тану мүмкіндігін асыра бағалау қиын. Презентация барысында тұлғаның өзін-өзі растауы және өзін-өзі бағалауы жоғарылайды, көпшілік алдында өзін-өзі көрсету, рефлексия дағдылары қалыптасады және дамиды. Студенттер әрқашан өз жұмыстарын үлкендер мен құрдастарына көрсеткісі келеді, олардан өзінің маңыздылығын, құзыреттілігін, табыстылығын растайды.

Бесінші кезең – бақылау. Бұл кезеңде есеп, жобаның нәтижелерін және оның жалпы барысын бағалау, сондай-ақ болашақ жобаларды жоспарлау жүргізіледі. Оқытушы бұл кезеңде жобаға қатысушылардың есептерін тыңдайды, сұрақтар қояды, сондай-ақ талқылау үшін пікірталасқа қатысушылардың ойларын ескереді.

Сонымен қатар, осы кезеңде әрбір студент мен топтың күш-жігерін бағалау өте маңызды: креативтілік, дереккөздерді пайдалану сапасы, әркімнің әлеуеті мен мүмкіндіктері, есеп беру немесе дайындалған презентация сапасы. Оқытушы әр қатысушымен жеке әңгімелесу өткізеді және жоба бойынша жұмыс жоспарының орындалуын талдайды, сондай-ақ топта өзара қарым-қатынас жасайды, студенттердің өзін-өзі ұстауына, өз бетінше білім алуға ұмтылысын дамытып, одан әрі табысқа жетуді жоспарлайды.

Студенттер жеке немесе оқытушымен тіл үйренуде әрі қарай қадамдарды жоспарлай отырып, сондай-ақ әрі қарай жобаға қатысуға, сол арқылы өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтыла отырып, әңгімелесуге қатыса алады.

Осылайша, жоба бойынша жұмыстың негізгі кезеңдерін және олардың әрқайсысының ерекшеліктерін қарастырып, қажетті ақпаратты іздеу, қажетті тілдік материалдармен жұмыс істеу, топтарда бірлесіп жұмыс істеу және жиналған ақпаратты талқылау кезінде студенттер шет тілде сөйлеу қызметінің барлық төрт түрін: тыңдалым, сөйлеу, оқу және жазуды пайдаланады деп айта аламыз.

Жобалық жұмысты ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар [4, 52].

- Жоба әдісін қолданғанда оқытушы осындай сабақтарға алдын ала мұқият дайындалады. Бұл «күнделікті» технологиялар емес. Оқу жылының басында жобаны жүргізу қажет болатын тақырыптарды (түсіну, меңгеру тұрғысынан неғұрлым күрделі), сұрақтарды, бөлімдерді, нақты курстың бағдарламаларын атап көрсеткен жөн. Бұл студенттерге материалға терең және егжей-тегжейлі енуге мүмкіндік беру үшін, жаңа білім алу үшін, қандай да бір маңызды мәселені шешу үшін осы материалды қолдану деңгейінде, өз бетінше түсінуге мүмкіндік беру қажет.

- Әрбір пән бойынша осындай ірі жобалар жыл бойы 2-3 болуы мүмкін. Сондықтан алдыңғы оқу жылының соңында жаңа оқу жылына дайындық кезінде әрбір кафедрада оқу бөлімі жаңа оқу жылында жобаларды өткізу кестесін алдын ала құруы үшін өз пәндері бойынша жобалар бойынша ұсыныстар әзірлеп, әдістемелік кеңеске ұсыну қажет. Өйткені, әрбір жоба студент тарапынан елеулі күш-жігерді талап етеді. Сондықтан бір студент бір уақытта бір жобамен жұмыс істейтін және түрлі пәндер бойынша жобалар бойынша жұмыс істеу арасында біраз үзіліс болатын жағдайды қарастыру керек.

- Жоба мұқият дайындықты талап етеді және оны өткізу 5-6 сабақ алады (егер бұл жоба ұзақ жұмыс істесе). Жобаларды қорғау, әдетте, қосарланған сабақ қарастырады.

- Жоба қызметінің алдында оқытушы өзіне негізгі мәселені (жеке міндеттерді), сондай-ақ оларды шешудің ықтимал болжамдарын нақты анықтауы тиіс. Ол сондай-ақ жоба бойынша жұмыс істеу кезінде бұрын меңгерілгендерден қандай білім, білік, дағды талап етілетінін; студенттер жобамен жұмыс істеу барысында қандай жаңа білім, білік, дағды игеруі тиіс екендігін; олар табысты жұмыс істеу үшін не қажет болатынын (ақпарат көздері, кейде дайын ақпарат, оқытудың көмекші құралдары, құралдар, аспаптар) анықтайды); олар қандай әдістермен пайдалана алады және бұл ретте оларға қандай көмек (сауалнама, сұхбат, әңгіме, құжаттармен жұмыс, интернетте ақпарат іздеу) қажет болуы мүмкін.

Жоба әдісі – шетел тілін оқытудың нәтижелі әдістемелеріне қолайлы болып табылады, сонымен қатар мәдениетаралық қарым-қатынас және тұлғалық-бағдарланған білімді дамытады.

Қорыта келе, жоба әдісі – білім беру ресурсы, ол студенттердің танымдық, шығармашылық дағдыларын, өз білімдерін өз бетімен құрастыра білу икемділігін, ақпараттық кеңістікте жөн таба білу іскерлігін, сын тұрғыдан ойлауын дамыта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кузьмина Н.В. Специалисты – субъекты изучения продуктивности своей деятельности (в свете акмеологической теории фундаментального образования) // Методологические и методические проблемы. СПб.: Изд-во ЦСИ, 2005.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е.С. Полат // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 2. – С. 3-10.
3. Иванова, Н. В. Возможности и специфика применения проектного метода в начальной школе // Начальная школа. – 2004. – № 2. – С. 21 – 25.
4. Бахишева С.М. Педагогикалық жобалау: теориясы мен технологиясы: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011. – 336 б.
5. Жумабекова Г.Б. Современная методическая наука как лингводидактика и методика обучения иностранным языкам // Республиканская научно-практическая конференция «Моделирование в системе профессионального образования: проблемы и пути решения». – Алматы, 2008. – С.65-68

Дьяченко О.В.,
м.п.н., ст. преподаватель
Ёлкина Т.В.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ОБУЧЕНИЕ ПОИСКОВОМУ ЧТЕНИЮ

Чтение в современной жизни человека занимает значительное место и представляет собой важнейшее средство получения той или иной информации.

Благодаря чтению человек приобщается к культурным и научным достижениям человечества, знакомится с искусством и жизнью других народов.

В ходе чтения решаются различные коммуникативные задачи, происходит передача и освоение накопленного человечеством опыта в самых разных областях: социальной, культурной, бытовой и др.

Через чтение происходит корректировка мировосприятия, становление личности [1, с. 9].

Чтение – первый и главный из трех базовых предметов (наряду с математикой и письмом), ведь чтобы учиться с помощью книг, необходимо уметь читать.

Овладение чтением оказывает бесспорное положительное влияние на развитие психических функций ребенка: его памяти, внимания, воображения, критического

мышления, логики, а также влияет на речевые способности ребенка. Процесс чтения обогащает словарный запас слов, как активный, так и пассивный, формирует грамматические навыки.

Раннее обучение детей чтению на иностранном языке создает базу для продолжения изучения языка, например, английского. Чтение на любом уровне развития имеет практическую ценность, а связанное с этим ощущение успеха повышает интерес учеников к иностранному языку [2, с. 3]. Ребенок, овладевший чтением на иностранном языке, открывает перед собой возможности для обучения второму и третьему иностранным языкам, необходимость владения которыми становится все более очевидной.

Несмотря на все вышесказанные преимущества, одного умения быстро и правильно читать со временем становится недостаточно. Поскольку ребенок развивается, у него появляется потребность быстро извлекать определенные данные и конкретные сведения из текста, верно улавливать любую информацию, т.е. появляется потребность в поисковом чтении.

Поисковое чтение (англ. scanning reading) – это вид чтения целью которого является именно быстрое нахождение в тексте определенных данных, фактов, характеристик, указаний [3, с.3]. Данный вид чтения ориентирован на поиск конкретной информации. Оно не подразумевает полное погружение в текст и глубокое осмысление фактов, разбор грамматических конструкций [4, с.392]. При поисковом чтении предполагается наличие умений ориентироваться в логико-смысловой структуре текста и выбрать из него необходимую информацию.

При данном виде чтения, читающий обращается к определенным частям или разделам текста для поиска интересующей конкретной информации без детального анализа прочитанного.

В свое время Майкл Уэст (автор методики чтения) писал об этом: «...статью в «Лансет» я пробежал глазами первый параграф, не относящийся к интересующему меня вопросу, бегло прочитал следующую часть, чтобы иметь представление о цели, характере настоящего эксперимента, прочитал и описание эксперимента; изучил результаты и выводы...» [5, с.10].

В учебных условиях поисковое чтение выступает скорее как упражнение, так как поиск той или иной информации, как правило, осуществляется по указанию преподавателя. В результате учащиеся получают самое общее представление о содержании текста. Данный вид чтения требует владения значительным объемом языкового материала, дающего возможность восприятия наиболее значимых языковых единиц текста, составляющих логическую цепочку.

Обучение поисковому чтению должно быть построено так, чтобы чтение вызывало умственную активность учащихся и сопровождалось решением определенных задач. Помимо легких текстов необходимо читать и более сложные тексты для того, чтобы у учащихся появлялись трудности по содержанию и по языку, наличие которых активизирует работу мышления.

Основное умение, которым должен вооружить учеников преподаватель – это умение извлекать из прочитанного знания, определять главное, существенное, оценивать прочитанное. Информация по классификации Гальскова Н.Д. и Гез Н.И. [6, с. 228] при поисковом чтении может быть двух видов:

1) конкретная информация, которую необходимо обнаружить в тексте: даты, цифровые данные, имена и названия, или более развернутая информация в виде описания, аргументации, правил, суждений. В учебном процессе задание, предшествующее поисковому чтению, указывает на определенную информацию, которую учащемуся предстоит найти, обращаясь к тексту. Имея четкое представление о цели поискового чтения, читающий может предположить, в какой части текста следует искать необходимую информацию, в каком виде она будет представлена: в цифровом выражении, в виде дат, имен собственных, к какой части речи относится и др.

2) информация о полезности текста, т.е. представляет ли текст интерес и может ли быть использован в дальнейшем. Для получения этой информации бывает достаточно прочитать заголовки и подзаголовки, отдельные абзацы, познакомиться со структурой текста.

Развитие умений поискового чтения предполагает длительную, кропотливую работу и выполнение системы упражнений. Обучая поисковому чтению, по нашему мнению, педагогу следует придерживаться нескольких обязательных правил.

Во-первых, чтобы приобщить учащихся к поисковому чтению на иностранном языке, необходимо стимулировать мотивацию чтения. Для развития мотивации исключительную роль играют качество текстов. Многие методисты считают, что «текст приобретает для ученика смысл, когда он может установить определенное соотношение между своим жизненным опытом и содержанием этого текста».

Во-вторых, педагогу (перед тем как приступить к чтению текста) следует четко сформулировать цель ученикам. Целью может быть обучение учащихся догадываться о значении незнакомых слов, исходя из контекста; определять непонятные места в тексте и расшифровывать их; учить переводить заголовки из журналов и газет, учить устанавливать основную мысль прочитанного.

В-третьих, необходимо подготовить список вопросов и заданий для учащихся. Ведь правильно составленные вопросы по тексту то же, что план города для ориентирования в нем. Вопросы должны отвечать ряду требований:

- они строятся на базе активно усвоенной лексики и грамматических структур, не использованных в тексте в таком виде. Учащиеся рассчитывают понять, что они читают. Поэтому тексты должны содержать слова и грамматические конструкции им знакомые;

- ответ на опережающий вопрос не должен сводиться к какому-либо одному предложению из текста или ответам «да», «нет», «возможно» и др.

- вместе взятые вопросы должны представлять собой адаптированную интерпретацию текста, т.е. отвечая на вопросы, учащийся дает краткий пересказ текста. В результате получится общая картина содержания текста.

После того как мы ознакомили учащихся с целью нашего чтения, подготовили упражнения, необходимо приступить к знакомству с алгоритмом поискового чтения.

1) Вдумчиво прочитать заголовок текста. Постараться понять его смысл, предположить (вслух, про себя или письменно) главную мысль текста, о чем будет идти в нем речь. Изредка в заголовке высказана главная мысль.

2) Прочитать первое предложение текста. Сопоставить его содержание с заголовком.

3) Прочитать первый абзац. Сопоставить его содержание и представления о главной мысли текста. Выделить ключевые слова, фразы в тексте, создать заметки. Создание заметок – хороший способ обозначить ключевые моменты или аргументы текста. Ключевые слова необходимо не только находить, но и понимать.

4) Просмотреть все остальные абзацы, сопоставляя их содержание с представлением главной мысли текста и обращая внимание на содержание первых предложенных абзацев. Также как в предыдущем шаге, следует делать заметки, выделять ключевые слова и фразы.

5) Сформулировать ответ на вопрос: «О чем говориться в тексте?».

6) Использовать ключевые слова, фразы, ответить на предложенные вопросы. Для эффективного чтения на иностранном языке необходимо сформировать навыки [7, с. 157]:

- 1) игнорировать неизвестное, если оно не мешает выполнению поставленной задачи;
- 2) вычленять смысловую информацию; (читать, используя ключевые слова);
- 3) работать со словарем;
- 4) использовать сноски и комментарии, предлагаемые в тексте;
- 5) интерпретировать и трансформировать текст и т.д.

В заключение отметим, что обучение чтению в школах достаточно сложный процесс. Нужно научить детей не только правильно читать, но и быстро ориентироваться, а также находить нужную информацию в печатных источниках и в Интернете. Следует

отметить, что сформированность навыка поискового чтения способствует успешной сдаче международных экзаменов IELTS и TOEFL на понимание текста, что еще раз говорит о важности поискового чтения.

Список литературы

1. Мортимер А. Как читать книги. Изд.: Манн, Иванов и Фербер (МИФ), 1966 г. – 400 с.
2. Клычникова З.И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке: пособие для учителя. Изд.: Просвещение, 1983 г. – 202 с.
3. Кискина М.В. Развитие навыков чтения и система работы с текстом в группах // Вестник университета имени Кутафина О.Е. (МГЮА), 2017 г. – 72-78 с.
4. Щукин, А.Н. Обучение иностранному языку: Теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов. Изд.: М. Филоматис, 2006 г. – 480 с.
5. Яковлева А.С. Совершенствование навыков поискового чтения на основе аутентичных текстов на старшем этапе обучения иностранному языку, 2018 г. – 47 с.
6. Гальскова Н.Д и Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Изд.: «Academa», 2006 г. – 335 с.
7. Соловова Е.Н. Практикум к базовому курсу методики обучения иностранным языкам: учебное пособие для вузов. Изд.: «Просвещение», 2004 г. – 192 с.

Дьяченко О.В.,
м.п.н., ст. преподаватель
Пугачева Д.М.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

МЕТОД ВИЗУАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ В РАЗВИТИИ НАВЫКА ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В 6 КЛАССАХ

Проблема развития навыка чтения у школьников 6 класса на уроках английского языка до сих пор актуальна. Шестиклассники в возрасте от 11 до 12 лет отличаются активной любознательностью и возникновением познавательных интересов. Но, к сожалению, в школьной программе существует формализм в усвоении знаний, который может привести не только к остыванию интереса ученика к тому же чтению, но и к трудностям в понимании. Среднее звено школы отличается уже другой нагрузкой, ученики испытывают определённые сложности, связанные с усвоением уже большего объёма информации, несмотря на спиральную форму ее представления. Дети не пытаются проникнуть в суть того, что они читают (и в итоге не понимают прочитанное). Это может привести к недоразвитости навыка чтения и несформированности необходимых операций мышления.

Трудности чтения иноязычных текстов у учеников 6 класса связаны с недостаточной языковой подготовкой, незнанием грамматики и лексики. Однако посредством внедрения визуальной опоры можно преодолеть трудности в чтении и понимании текстов. Более того, известно, что до 90% информации человек получает через свой зрительный орган, поэтому визуальная поддержка важна при чтении на уроках английского языка.

Несмотря на то, что современные учебники и пособия по изучению английского языка изобилуют большим количеством текстов различной тематики, учеников всё равно приходится мотивировать к осознанному чтению текста и критическому мышлению. Поэтому приходится обращаться к креативным визуальным опорам. Это могут быть графические схемы, таблицы, графики и плакаты, которые позволят ученику выразить мысль наглядно и понятно.

Когда ученик предоставляет материал в графической форме, то он занимается некой классификацией прочитанного. Таким образом, построение схем, графиков, таблиц способствует и умению анализировать материал.

По мнению Чернявской Л.А., Пассова Е.И. и Риторинной А.К., именно использование опор является наиболее продуктивным видом методической обработки текстов, который также сближает чтение на иностранном языке с естественным чтением.

«В современных условиях мы все больше говорим не просто о средствах наглядности, но и о средствах визуализации, в основе создания которых лежат различные способы обработки и компоновки информации, позволяющие представлять ее в компактном и удобном для восприятия и использования виде» [1, с. 70].

Иоффе А.Н. определяет визуализацию в образовании как способ получения и обобщения знаний на основе зрительного образа понятия, события, процесса, явления, факта, основанного на ассоциативном мышлении и системном структурировании информации в наглядной форме. Визуализация дает возможность перевода информации из текстового формата в графический вид, не является альтернативой вербальному подходу в образовании, а служит для достижения повышения эффективности преподавания в их синергетическом сочетании [2, с. 3].

Именно использование опор, считает Чернявская Л.А., является наиболее продуктивным способом методической обработки текстов и сближающим процесс иноязычного чтения с естественным. Одновременно происходит наращивание словаря учащихся, обогащается их языковой опыт, что позволяет постепенно усложнять смысловое содержание текстов, развивать читательские умения школьников [3, с. 20].

Опора в самом простом понимании в методологии обучения – это некая поддержка ученика, его шпаргалка, которая помогает при изучении предмета. Благодаря данной поддержке учитель может добиться хороших результатов на уроке от своих учеников.

Но если проблема визуальной опоры в развитии навыка говорения активно изучается, то проблема опоры в обучении чтению текстов является малоизученной. Так как чтение является важным процессом извлечения информации из письменного материала, то оно начинает активно привлекать внимание методистов.

Информация, содержащаяся в опоре, позволяет снизить зону поиска и помогает организовать деятельность в определённом порядке.

Существует большое разнообразие методов визуальной поддержки:

1. Метод Фишбоун (англ. fish bone – рыбная кость) или «рыбий скелет». Это схема или причинно-следственная диаграмма, созданная японским профессором Кауро Исикавы. Это графическое структурирование информации, которое позволяет наглядно представить учебный материал по отдельной теме и, за счет выделения ключевых понятий и логических связей между ними, уменьшает объем информации, необходимой для запоминания. При построении «рыбьего скелета» необходимо представить информацию в четырёх блоках: в голове, хвосте и боковых костях. В голове обычно пишут тему проблему, на верхних костях – основные понятия и причины, которые привели к проблеме, на нижних – основные факты, раскрывающие суть понятий или подтверждающие наличие сформулированных причин, а в хвосте – основной вывод по теме. Самое главное – это сохранять краткость, точность, логичность и лаконичность при заполнении скелета.
2. Концептуальное колесо – еще один метод критического мышления, где обучающимся предлагается изобразить колесо, в центре которого будут ключевые понятия, а рядом ассоциация с ними.
3. Кластер – это метод, при котором можно легко вычленить основную мысль. Суть заключается в составлении схемы ответа, где в центре должна быть выражена основная мысль, от которой идут «лучи», продолжающие мысль выражения.

4. Коллаж. Он очень похож на кластер по способу составления, но при этом в схему можно добавлять различные рисунки, символы и т.д., т.е. ученик может более активно проявить свои творческие способности.
5. Синквейн. Этот метод достаточно творческий. Он составляется следующим образом:
 - Одно существительное, определяющее основную тему;
 - Два прилагательных, описывающих это существительное;
 - Три глагола, обозначающие действия, которые можно произвести над этим существительным
 - Фраза, относящаяся к этому существительному, включающая в себе смысл 2 и 3 строк;
 - Основная мысль (вывод).
6. Ментальные карты. Их также называют «ассоциативные карты», «карты памяти», «интеллект карты» и т.п. Они представляют собой «метод графического выражения процессов восприятия, обработки и запоминания информации, решения творческих задач, а также инструмент развития памяти и мышления, благодаря которому можно задействовать оба полушария для формирования учебно-познавательной компетенции учащихся» [4]. Ментальные карты изображаются в виде древовидной схемы, на которой изображены слова или другие понятия, связанные «ветвями» отходящими от центрального понятия.
7. Инфографика. Она представляет собой информационный блок, в котором сбалансированно интегрированы различные формы визуальных элементов (цифры, рисунок, таблица, схема), раскрывающих или дополняющих содержание текста.

Есть ещё один эффективный метод визуальной опоры – денотатный граф. Денотатный граф (от лат. *denote* – обозначаю и греч. *grapho* – пишу) – это способ вычленения из текста существенных признаков ключевого понятия.

Сам граф выглядит в виде схемы-дерева, где ствол – это понятие и от него отходят ветки, т.е. глаголы, а уже от них отходят веточки-имена.

Суть денотатного графа заключается в том, что ученик выделяет одно ключевое понятие из текста (существительное). Затем он вычленяет глаголы, которые описывают самые важные процессы, происходящие с существительным (ключевое понятие). Для данного метода характерно чередование существительных и глаголов, поэтому на следующем уровне следует расположить некие комментарии к глаголам в виде существительных, иногда с использованием прилагательных.

При использовании денотатного графа ученик может:

- преодолеть психологический барьер, а именно страх перед большим по объему тексту, а также постоянное обращение к словарю при виде очередного незнакомого слова;
- развивать разные виды чтения в комплексе: ознакомительное, изучающее, поисковое, т.е. формировать естественное «гибкое чтение»;
- научиться перерабатывать исходную информацию так, чтобы она в итоге была легко понята и прочно усвоена;
- развить критическое мышление;
- подготовить себя к устному пересказу с опорой на схему.

Умение читать – это значит уметь озвучивать графемы, извлекать мысли, факты, т.е. понимать и использовать информацию текста. В процессе развития навыка чтения на иностранном языке ученику предстоит преодолеть некоторые трудности. Для их скорого преодоления учитель может активно использовать методы визуальной опоры. Так, он не только поспособствует тому, что ученики будут легче понимать текст, но и вовлекать детей в творческую и мотивационную деятельность. Такие методы развивают не только навык чтения, но и критическое мышление. Помимо этого, ученики смогут нарастить свой лексический словарь английского языка.

Список литературы

1. Изотова Н.В., Буглаева Е.Ю. Система средств визуализации в обучении иностранному языку // Вестник Брянского государственного университета. 2015. №2. С. 70-73.
2. Иоффе А.Н. Визуализация в истории и обществознании - способы и подходы // Преподавание в школе. 2012. №10. С. 3-6.
3. Чернявская Л.А. Роль коммуникативных задач и учет ситуаций общения при обучении чтению / Л.А.Чернявская // Иностранные языки в школе. 1986. - № 5. - С. 20 - 25.
4. Пфейфер Е.П. Использование «Mind Map» на уроках английского языка. [Электронный ресурс] Социальная сеть работников образования nsportal.ru. URL: <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2014/02/17/ispolzovaniemind-map-na-urokakh>(дата обращения 10.11.2020).

Евсеев В.С.,

хабилитированный доктор философии, профессор
г. Нур-Султан (Казахстан)

СЕМАНТИКА ПРЕДЕЛЬНОСТИ ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ В АНГЛИЙСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аспектуальная семантика предельности глагольного действия является научным вопросом, еще не до конца изученным в межъязыковом аспекте и в аспекте перевода. Предельность (англ. «telicity») глагольного действия [1, с. 106-110] является семантической категорией, относящейся к той же сфере, что и грамматическая категория глагольного вида во многих языках (совершенный / несовершенный вид в русском языке или Continuous / Non-Continuous в английском языке), а также способы глагольного действия («запеть» – «допеть» – «напеться» и др.).

«Предельность» означает, что действие, выраженное в высказывании, имеет внутренний предел, по достижении которого оно исчерпывает себя и не может продолжаться далее в том же качестве. Например, действие «засыпать / заснуть» является предельным, так как при достижении состояния сна оно завершается. Напротив, действие «спать» не имеет такого внутреннего предела и может быть лишь прервано, а не завершено логически [2, с. 219].

Если глагол, обозначающий действие, является переходным (требующим употребления прямых дополнений, т.е. дополнений в винительном падеже в языках, имеющих падежи), то его семантику предельности необходимо рассматривать в связи с особенностями семантики его дополнений [3, с. 48-49]. Если действие, выраженное глаголом, не предполагает качественного изменения того объекта, на который оно направлено (напр., «держать книгу (в руках)»), то сочетание «глагол + прямое дополнение» всегда будет иметь семантику неопределенности. Если же выраженное глаголом действие предполагает качественное изменение объекта (такой глагол можно назвать *мутативным*, напр., «читать книгу»), тогда решающая роль в формировании значения предельности принадлежит особенностям семантики глагольного дополнения.

Если объект *квантифицирован*, т.е. представлен как конкретное количество отдельных предметов (исчисляемые существительные) или вещества (неисчисляемые существительные), тогда его сочетание с мутативным глаголом образует семантику предельности: «Он съел три яблока (за час)». Если объект не квантифицирован, т.е. его конкретное количество не определено, то действие будет неопределенным: «Он ел яблоки (всю жизнь)» [4, с. 221].

В английском и немецком языках квантификация объекта может пересекаться с категорией определенности / неопределенности, которая выражается, в частности, артиклями. Употребление определенного артикля делает объект квантифицированным [5, с. 15-16]: «He ate apples» (привычка) vs. «He ate the apples» (конкретное действие). Единственным случаем, когда определенность и квантификация не совпадают, является употребление неопределенного артикля с исчисляемыми существительными в

единственном числе: «He wrote a letter» (объект квантифицирован, но не определен). Отмечается, в частности, что совершенный вид в русском языке может придавать дополнению значение квантифицированности, что передается при переводе на английский язык с помощью артикля [6, с. 767]: «Он читал статьи» («He read articles») vs. «Он прочитал статьи» («He read the articles»).

Необходимо также различать предельность / неопределенность действия и достижение / недостижение действием своего предела в рамках высказывания. В русском и английском

языках функцию передачи недостижимости предела действия выполняет несовершенный вид и Continuous, соответственно [7, с. 44]: «Он сделал стул» или «He made a chair» (предельность и достигнутость предела) vs. «Он делал стул (когда я вошел)» или «He was making a chair (when I came in)» (предельность, но недостижимость предела). В немецком языке, в связи с отсутствием грамматической категории вида, иногда используются специальные выражения [8, с. 43], напр.: «ein Buch lesen» (предельность) vs. «in einem Buch lesen» (неопределенность), «einen Brief schreiben» (предельность) vs. «an einem Brief schreiben» (неопределенность), «sterben» (предельность) vs. «im Sterben liegen» (неопределенность).

Необходимо отметить, что взаимодействие факторов «мутативность глагола» и «квантифицированность прямого дополнения» при формировании семантики предельности предикации еще не исследовано на примере обширного текстового материала, в частности с точки зрения переводоведения. Кроме того, до сих пор не исследовано, как влияет на формирование семантики предельности предикации квантификация субъекта действия: «The guests were coming» – выражаемая ситуация имеет логический предел, так как количество гостей представлено как определенное и действие завершится после прибытия всех гостей; «Guests were coming» – ситуация не имеет логического предела, так как количество гостей не определено.

Также неисследованным остается вопрос, как взаимодействуют в рамках формирования семантики предельности предикации все три фактора: квантификация субъекта, мутативность глагола и квантификация объекта. Можно предположить, что предикация будет иметь семантику предельности лишь в том случае, если все три фактора имеют положительное значение. В следующей таблице с помощью знака «ноль» обозначено отсутствие дополнения у непереходных глаголов (напр. «идти», «приходить»).

	Квантификация субъекта	Мутативность глагола	Квантификация объекта	Предельность предикации
1	-	-	-	-
2	-	-	+	-
3	-	-	0	-
4	-	+	-	-
5	-	+	+	-
6	-	+	0	-
7	+	-	-	-
8	+	-	+	-
9	+	-	0	-
10	+	+	-	-
11	+	+	+	+
12	+	+	0	+

Как следует из таблицы, ситуации с семантикой предельности должны встречаться лишь в 2 случаях из 12, т.е. в 16,7 % всех случаев, что интуитивно противоречит опыту интерпретации аспектуальной семантики в разных языках. Необходимо провести объемное исследование, основанное на анализе текстового материала, которое позволит ответить на данный вопрос. На данный момент, однако, есть результаты анализа трех известных художественных текстов: 187 случаев было найдено в рассказе «The Gift of the Magi» О'Генри (на английском языке), 59 случаев в коротком рассказе «San Salvador» Петера Бикселя (на немецком языке) и 44 случая в рассказе «Хамелеон» А.П. Чехова (на русском языке).

Результаты распределения найденных случаев по типам представлено в таблице.

	Квантификация субъекта	Мутативность глагола	Квантификация объекта	Предельность предикации	«The Gift of the Magi»	«San Salvador»	«Хамелеон»
1	-	-	-	-	0 %	0 %	0 %
2	-	-	+	-	0 %	0 %	0 %
3	-	-	0	-	2,1 % (4)	1,7 % (1)	2,3 % (1)
4	-	+	-	-	0 %	0 %	0 %
5	-	+	+	-	0,5 % (1)	0 %	0 %
6	-	+	0	-	0,5 % (1)	1,7 % (1)	2,3 % (1)
7	+	-	-	-	1,6 % (3)	1,7 % (1)	0 %
8	+	-	+	-	7,5 % (14)	3,4 % (2)	6,8 % (3)
9	+	-	0	-	36,9 % (69)	32,2 % (19)	27,3 % (12)
10	+	+	-	-	1,6 % (3)	0 %	0 %
11	+	+	+	+	32,6 (61)	44,1 % (26)	38,6 % (17)
12	+	+	0	+	16,5 % (31)	15,3 % (9)	22,7 % (10)
					100 % (187)	100 % (59)	100 % (44)

Как следует из таблицы, предельность глагольного действия реализуется в половине всех случаев и более (ситуации № 11 и 12). В общем и целом, распределение конкретных случаев по типам очень схоже в трех изученных повествовательных текстах. Это косвенно свидетельствует о том, что семантика предельности глагольного действия реализуется схожим образом в английском, немецком и русском языках.

Список литературы

1. Garey, Howard B. Verbal aspect in French // *Language* 1957 (33):2. – Pp. 91–110.
2. Fillmore, Charles J. «How to know whether you're coming or going» // Gisa Rauh (ed.). *Essays on deixis*. Tübingen: Narr, 1983. – Pp. 219–227.
3. Andersson, Sven-Gunnar. *Aktionalität im Deutschen: Eine Untersuchung unter Vergleich mit dem russischen Aspektsystem*. Uppsala: Almqvist / Wiksell, 1972.
4. Verkuyl, Hendrik J. *Aspectual asymmetry and quantification* // Veronika Ehrlich / Heinz Vater (eds.). *Temporalsemantik: Beiträge zur Linguistik der Zeitreferenz*. Tübingen: Niemeyer, 1988. – Pp. 220–259.
5. Leiss, Elisabeth. *Artikel und Aspekt: Die grammatischen Muster von Definitheit*. Berlin / New York: De Gruyter, 2000.
6. De Swart, Henriëtte. *Verbal aspect* // Robert I. Binnick (Hg.). *The Oxford handbook of tense and aspect*. Oxford: Oxford University Press, 2012. – Pp. 752–780.
7. Comrie, Bernard. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
8. Yevseyev, Vyacheslav. *Nicht-ikonische Chronologie: Zeitlichkeit und Zeitreferenz im Deutschen, Englischen und Russischen*. Köln: Böhlau, 2017.

Есимова А.К.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Сарғужина Д.Н.,
4 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА SAKAI БІЛІМ ПЛАТФОРМАСЫ НЕГІЗІНДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ГРАММАТИКАСЫН ҚОЛДАНУ

Қазіргі кездегі білім берудің ең перспективті бағыттарының бірі – заманауи технологияларды, атап айтқанда, онлайн-платформаларды қолдана отырып қашықтықтан оқыту. Білім беру кез келген қоғамның маңызды салаларының бірі ретінде қоғамдағы барлық өзгерістерге сәйкес, икемді және бәсекеге қабілетті болуы тиіс. Қашықтықтан оқыту формасы білім беру қызметін ұйымдастырудың уақыты мен орнына қатысты икемділікпен сипатталады, білім беруді ашық және қолжетімді етеді. Интернет – бұл үлкен деректер көзі, ол ақпаратты беру және алу жылдамдығын арттырады және сол арқылы білім сапасына әсер етеді. Сондықтан, заманауи талаптарға сәйкес, білім беру мекемелері қашықтықтан оқыту технологияларын білім беру тиімділігін арттыру үшін қолдануы керек.

Қашықтықтан оқыту – бұл қашықтықтан ұйымдастырылған оқу процесі, бұл форманың дәстүрлі формадан басты айырмашылығы және оқу процесінің икемділігін қамтамасыз етеді. Қашықтықтан оқыту барысында қатысушылары арасында тұрақты тікелей байланыс болмайды, дегенмен оқытудың бұл форматы интерактивті, өйткені технологиялар тез дамып келеді және мұғалім мен студенттер арасындағы жазбаша және ауызша әрекеттесуді қолдауға мүмкіндік береді, бұл қашықтықтан оқыту бағытты шет тілдерін оқытуда перспективті етеді. Д.А. Козлова атап өткендей, қашықтықтан оқыту формасы «жүйелі және тиімді интерактивтілікпен» сипатталады [1].

Бүгінгі таңда қашықтықтан оқыту форматында толығымен жүзеге асырылатын әртүрлі курстар, сондай-ақ онлайн платформалар мен көмекші функцияны орындайтын әртүрлі формалардың үйлесімін білдіретін білім беру бағдарламалары мен модульдері кең таралған. Аралас оқытудың негізінде электрондық білім беру негізінде іске асырылатын аудиториялық жұмыс пен дистанциялық оқытудың интеграциясы жатыр [2]. Оқытудың бұл түрі шет тілі пәнінің ерекшелігіне байланысты шет тілдерін оқыту саласында кең таралған. Аудиториялық сабақтарда мұғалім мен оқушылардың арасындағы тірі қарым-қатынастың болуы оқушылардың коммуникативті компетенциясын дамытуда маңызды роль атқарады. Сонымен қатар, шет тілдерін оқытуда компьютерлік технологияларды қолдану дәстүрлі форматты толықтырып, білім беру процесінің тиімділігін арттырады, өйткені бұл студенттерге қосымша ақпарат көздерін табуға және пайдалануға, аудио жазбаларды тыңдауға, бейнелерді көрсетуге, әртүрлі жаттығуларды орындауға және білімдерін тексеруге мүмкіндік береді. Интернет-ресурстарды қолдану оқу уақытын ұтымды пайдалануға және оқу процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Білім беруде компьютерлік технологияны қолдану саласындағы кейбір зерттеушілер атап өткендей [3], қашықтықтан оқыту – бұл арнайы әдіс-тәсілдер мен құралдарды

қолдануды қажет ететін нақты дидактикалық жүйе. Сондықтан оқу процесінің нәтижесін барынша арттыру және мұғалімнің сыртқы бақылауы болмаған жағдайда студенттерді өз бетінше оқуға ынталандыру үшін оның мүмкіндіктерін дұрыс қолдана білу маңызды.

Орта мектептің жоғарғы сынып оқушыларының грамматикалық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған Sakai виртуалды білім беру платформасын оқу үдерісінде қолданудың тиімділігі қарастырылады. Мектептегі сыныпта және қашықтықтан оқыту форматтарын интеграциялау мүмкін сияқты, себебі бұл кезең оқушылардың оқу үдерісіне деген саналы қатынасымен сипатталады, бұл олардың қызығушылықтарын арттырды.

Шетел тілдерін оқыту әдістемесінде дәстүрлі түрде грамматикалық материалмен жұмыс жасаудың үш негізгі кезеңі ажыратылады: танысу және алғашқы нығайту кезеңі, дайындық кезеңі және сөйлеуде грамматикалық құрылымды қолдану кезеңі [4].

Көбінесе, грамматиканы оқытудағы басты қиындық тілдегі ережелерді есте сақтауда емес, оларды сөйлеуде қолдану дағдыларын игеруде жатыр [5]. Сондықтан да шет тілін үйренудің тиімділігі көбіне грамматикалық құрылымды рецептивті және өнімді деңгейде игеруге ықпал ететін оқыту мен сөйлеу практикасының көлеміне байланысты. Алайда, көп жағдайда оқушылардың сөйлеу практикасы мектептегі сыныптағы сабақтармен ғана шектеледі, бұл студенттердің коммуникативті құзыреттілігін дамыту үшін жеткіліксіз.

Грамматикалық құрылым бойынша жұмыстың екінші кезеңі қарастырылып отырған грамматикалық құбылысқа үйретіп, соған сәйкес жаттығуларды орындау арқылы грамматикалық шеберлікті автоматтандыруға бағытталған. Көптеген авторлардың пікірі бойынша [6], қашықтықтан білім беру технологияларын пайдалану сынып жүктемесін оңтайландыруға ықпал етеді, өйткені жұмыстың бір бөлігі өз бетінше орындауға ауысады. Осыған сүйене отырып, виртуалды білім беру ортасы арқылы қашықтықтағы технологияларды қолдана отырып, жұмыстың екінші кезеңін ұйымдастыру қажет. Бұл сыныптағы уақытты тиімді пайдалануға және оны грамматикалық материалды түсіндіруге және тікелей сөйлеу практикасына арнауға мүмкіндік береді.

Sakai онлайн платформасы – шет тілін оқытуда бірқатар қажетті міндеттерді шешуге арналған көптеген құралдарды қамтитын ақпараттық-білім беру ортасы [7]. Sakai платформасындағы «Сұрақтар» құралы арқылы грамматиканы оқыту қарастырылды. Қажетті грамматикалық материалды оқыту кезеңін қашықтықтан өткізу мақсатында жаттығулардың әр түрін жасауға ең ыңғайлы «Тестер мен сауалнамалар» құралы пайдаланылды, сонымен қатар «Форумдар», «Хабарландырулар», «Хабарлар» сияқты құралдар оқушылармен кері байланыс жасауға ыңғайлы. Платформа шет тілдерін қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруда қолданылатын басқа да құралдарды ұсынады, мысалы, тапсырмалар, түсіндірме сөздіктер, дәрістер, сабақ кестесі, чаттар.

«Тестер мен сауалнамалар» құралында сұрақтардың кең ауқымы бар: бос орындарды толтыру, жауап нұсқаларын таңдау, ақиқат / жалған және т.с.с., онда мұғалім тапсырмалардың кезектілігін анықтай алады, тапсырмалардың бағасын баллмен көрсете алады, сонымен қатар ықтимал дұрыс жауаптар саны да көрсетіледі. «True / False» тапсырмаларда оқушылардан оң немесе теріс жауап, ал керек жағдайда түсіндіру қажет. «Бос орындарды толтыру» тапсырмаларында оқушыларға мәтін бойынша олқылықтарды толтыру қажет. Мұғалім дұрыс деп қабылданған бірнеше нұсқаны көрсете алады.

Оқу платформасын қолдану жаттығулардың әртүрлі түрлерін орындау кезінде жедел кері байланыс орнататынын ескеру маңызды, өйткені оқушы тапсырманы орындағаннан кейін олардың қателіктерін бірден көреді. Тапсырмаларды құрастыру кезінде мұғалім оқушы тапсырма орындалғаннан кейін көретін және қателерді өз бетінше талдай алатын түсініктеме жазуға мүмкіндік алады, бұл мұғалімнің тапсырманы бақылауын ғана емес, өзін-өзі тексеруді де қамтамасыз етеді. Бұл жаттығуларды егжей-тегжейлі тексеруге және нәтижелерді талдауға уақытты ысыраптамай, грамматикалық құбылысты үйрету кезінде оқушыларға үлкен қиындық тудырған сәттерге назар аударуға мүмкіндік береді.

Осылайша, қашықтықтан оқытуды қолдану оқу уақытының жетіспеушілігі мен шетел тілі грамматикасын оқытудың тиімділігі мәселелерін шешуге мүмкіндік береді

деген тұжырым жасауға болады, дәлірек айтсақ, зерттелген грамматикалық құбылыстың дайындық кезеңінде Sakai платформасының ақпараттық-коммуникациялық ортасында оқытуды икемді форматта ұйымдастыруға мүмкіндік беретін түрлі құралдар бар, бұл мұғалімге де, оқушыларға да ыңғайлы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Козлова Д.А. Дистанционное обучение как инновационный подход в реализации непрерывного образования // Вестник Таганрогского института им. А.П. Чехова, 2013. №1. С. 36-40.
2. Кононова С.С. Преподавание английской грамматики в средней школе на основе дифференцированного подхода (средняя ступень образования) / Омский государственный университет. Ф.М. Достоевский, 2017. С. 62-65.
3. Андреев А.А. Дистанционное обучение: сущность, технология, организация, 1999. – 196 с.
4. Тенис А.О. Проблема выбора метода и методики введения нового грамматического материала на ранней стадии изучения английского языка, 2007. с. 274 – 279 с.
5. Scrivener J. Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching. 3rd Edition. MacMillan, 2011. – 418 p.
6. Авдосенко Е.В. Десять аргументов в пользу использования технологий электронного обучения и дистанционного образования в преподавании иностранных языков // 2015, №5 (100). – S. 301-305.
7. <https://www.sakailms.org/>

Есимова А.К.,
п.ғ.м., аға оқытушы
Косжанова А.С., Байжуманова Д.Б., Доланова Г.Л.,
ағылшын тілі пәні мұғалімдері
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ДЕНЕ МҮШЕЛЕРІ АТАУЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ ИДИОМАЛАРДЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Соматизмдер фразеологиялық тіркестің құрамды компоненті болып табылады. Адамның дене мүшелерінің бөліктері мен ішкі мүшелерінің атаулары – соматизмдер кез келген тілдер фразеологизмдерінің жоғарғы дәрежеде қолданылатын бөлігін, маңызды көлемінің құрамды компоненті болып табылатын фразеологоялық бірліктерді құрайды [1]. Шетелдік және Отандық ғалымдардың зерттеулері бойынша идиомалар әртүрлі топтарға бөлінген. Мысалы, шетелдік ғалым Инга Стоянова өзінің «Semantic Aspects of English Body Idioms», яғни «Ағылшын тіліндегі дене мүшелері атауларына қатысты идиомалардың семантикалық аспектілері» еңбегінде идиомалар төмендегідей топтарға бөлінген:

- сомонимді лексика, яғни оған (hand, neck, heart etc) дене мүшелері атаулары жатады;
- остеонимді лексика, оған адам ағзасының сүйек жүйесімен байланысты сөздер жатады;
- ангионимді лексика, оған адам ағзасының қан айналым жүйесімен байланысты лексика жатады;
- спланхнонимді лексика, оған адам денесінің ішкі ағза атауларына қатысты лексика жатады;
- сенсонимді лексика, сезім мүшелері атауы бар лексика жатады;
- жалпы дене атауы бар лексика жатады [2, 15].

Ал қазақ тіліндегі анатомиялық атауларға қатысты идиомаларды қарастыратын болсақ мағынасы жағынан да әртүрлі болып келеді. Соматизм әсіресе әдеби шығармаларда жиі қолданылады. Мысалға айтатын болсақ, М.Ж. Көпеевтің

дастандарында да соматикалық тіркестер көп орын тапқан және олар төмендегідей топтарға бөлінген:

- адамның бас мүшесіне байланысты фразалық тіркестер;
- адамның кеуде тұрқына байланысты ағза атаулары;
- қол-аяққа байланысты фразалық тіркестер;
- адамның тұла-бойы, тұрқына байланысты фразалық тіркестер.

Біз ғалымдардың зерттеулерін, топтастыруларын қарастыра келіп, екі тілдің идиомаларын Инга Стоянованың топтастыруы бойынша талдағанды жөн көрдік. Ағылшын тілінде 350 бірлік іріктелген болатын. Соның ішінде:

1 Сомонимді лексика:

- Қолға байланысты, яғни *hand and arm* идиомалары *fall into someone's hands, win hands down, ask for hand, change hands, with clean hands, sit on one's hands, play into someone's hands, have the upper hand*. Бұл топты 37 бірлік құрайды.

- баспен байланысты, *be head and shoulders above, be over one's head, come to a head, be weak in the head, fall head over heels in love with someone*. Бұл топты 47 бірлік құрайды.

- аяқпен байланысты, яғни *foot and leg, foot the bill, be footlose and fancy-free, get one's feet under the table, get your feet wet, have itchy feet*. Бұл топты 25 бірлік құрайды.

- мойынмен байланысты, *to risk one's neck (бір нәрсеге бел буу), by a neck (әрең дегенде), to breathe down smb's neck* (ізімен жүру). Бұл топты 8 бірлік құрайды.

- иықпен байланысты, *to give smb. a cold shoulder* (өзін салқындық танытып ұстау), *to put one's shoulder to the wheel* (аянбай жұмыс жасау), *to rub shoulders* (қарым-қатынаста болу). Бұл топты 5 бірлік құрайды [3, 54].

- арқамен байланысты, *behind smb's back* (жасырын түрде), *to break one's back* (аянбай жұмыс жасау), *to scratch smb's back* (көмек беру), *to have one's back against the wall* (қиын жағдайға тап болу), *to get off smb's back* (біреуді жайына қалдыру). Бұл топты 18 бірлік құрайды. Сомонимді лексикасы бар топ 140 бірлікті құрайды.

2. Остеонимді лексика:

- сүйекпен байланысты, *on one's bones* (сіңірі шыққан кедей), *bred in the bone* (сүйегіне сіңген). Бұл топты 18 бірлік құрайды.

3. Анжионимді лексика,

- қан айналым жүйесіне қатысты, *blue blood* (асыл сүйекті), *bloody smb's face, make the blood run cold* (төбе шашы тік тұру), *in one's blood* (қанына сіңген). Бұл топты 22 бірлік құрайды.

4. Спланчонимді лексика, яғни ішкі ағзалар атауына қатысты идиомалар:

- жүрекке қатысты, *follow one's heart, from the bottom of one's heart* (шын жүректен), *from the heart*. Бұл топты 47 бірлік құрайды.

5. Сенсонимді лексика жалпы 121 бірлікті құрады.

- көзге қатысты, яғни *a bird's eye view, all eyes and ears, an eye for an eye, apple of one's eye, one's eyes are bigger than stomach, so on*. Бұл топты 35 бірлік құрайды.

- тіске байланысты, *armed to the teeth, by the skin of one's teeth* (әрең дегенде), *lie through your teeth* (ашықтан ашық, шімірікпестен өтірік айту). Бұл топты 12 бірлік құрайды.

- теріге байланысты, *an ass in a lion's skin* (арыстан терісін жамылған есек), *to get under smb's skin* (біреудің мазасын алу), *to skin smb. alive* (қатты жазалау). Бұл топты 11 бірлік құрайды.

- бетке байланысты, *face up to the fact* (шындыққа тура қарау), *face the music* (жазасын алу), *have the face to do smth.* (беті шімірікпеу). Бұл топты 24 бірлік құрайды.

- мұрынға байланысты, *take it through nose, keep your nose out of my business, have a nose in the air, it's no skin off nose*. Бұл топты 9 бірлік құрайды.

- құлақпен байланысты, *in one ear out of the other* (бір құлағына кіріп, бір құлағына шығу), *beam from ear to ear* (мәз-мәйрам болу). Бұл топты 18 бірлік құрайды.

- ауызға байланысты, *put one's head into the lion's head* (сау басына сақина тілеу), *to have a big mouth, to live from hand to mouth, have one's heart in one's mouth*. Бұл топты 8 бірлік құрайды.

- тілмен байланысты, *to be tongue in cheek* (әзілдесу), *to work hammer and tongue* (бірлесіп жұмыс істеу), *to speak with a forked tongue* (өтірік айту). Бұл топты 4 бірлік құрайды.

6. Жалпы дене атауы бар лексика:

- *keep body and soul together, body politic*. Бұл топты 2 бірлік құрайды.

Қазақ тілінде 450 бірлік іріктелген болатын. Соның ішінде:

1. Сомонимді лексика жалпы 127 бірлікті құрады:

- қолға қатысты, мысалы, *қолғабыс болды, қол астында, қолбайлау болды, қолдан ұшқан, қолы алдына сыймады, қолы жүйрік, қолы қолына тимеді, қолынан намыс бермеді*. Бұл топ 30 бірлікті құрады.

- баспен байланысты, *бас жарып, көз шығарып барады, бас көз болды, бас терісі салбырады, басы ауырып, балтыры сыздады, басы екеу емес және т.б.* Бұл топ 58 бірлікті құрады.

- аяқпен байланысты, *аяғына тұсау түсті, аяғына мінді, аяқ жетер жерде, аяғын қия баспады, аяғына шаң жұқпайды, аяқ артты*. Бұл топ 27 бірлікті құрады.

- мойынмен байланысты, *мойны жар бермеді* (жалқаулығы ұстады), *мойнына ер ерттемейді мінді* (әбден басынып алу), *мойнына арқан салды* (күштеп көндіру). Бұл топ 3 бірлікті құрады.

- иықпен байланысты, *иығы жауыр болды* (әбден қажыды), *иығы бүтінделді* (тұрмысы оңалды), *иыққа шықты* (басынды). Бұл топ 9 бірлікті құрады.

2. Остеонимді лексика:

- сүйекпен байланысты, *сүйекке біткен қылық* (туа біткен қасиет), *сүйек жаңғыртты, сүйек тамыр* (жақын дос), *сүйектен өтті, сүйегі қызды* (намысы қозды). Бұл топ 24 бірлікті құрады.

3. Анжионимді лексика:

- қан айналым жүйесіне қатысты, *қан кешті, қан көбелек ойнады* (шыр көбелек айналды), *қан қақсатты* (зар жылатты), *қан қырды, қаннен қаперсіз* (ештеңеде ісі жоқ). Бұл топ 32 бірлікті құрады.

4. Спланчнонимді лексика, яғни ішкі ағзалар атауына қатысты идиомалар:

- жүрекке қатысты, *жүрегі аузына тығылды* (қатты толқу мағынасында), *жүрегі дауаламады, жүрегі жанды* (ғашықтықтан іштей өрттену). Бұл топ 32 бірлікті құрады.

- бауырға қатысты, *бауыр басты* (жақын тарту), *бауыр еті* (өте жақын), *бауыр тұтты* (жақын тартты), *бауыры балқыды* (мейірленді). Бұл топ 8 бірлікті құрады.

- бүйрекке қатысты, *бүйрегі бұрды* (жан ашу), *бүйрегі бұлк ете түсті, бүйрегі бітеу* (өте семіз). Бұл топ 9 бірлікті құрады.

5. Сенсонимді лексика:

- көзге қатысты, *көз ашып, жүрек жуады* (көңілінді оятады, жүрегінді тазартады), *көз ашқыздады* (бет қаратпайды), *көз байлады* (алдау), *көз бұқасын көрсетті* (ала көзімен ату). Бұл топ 86 бірлікті құрады.

- тіске байланысты, *тіс жармады, тіске басты* (үнемдеу), *тістен шығармады* (сырды сақтау), *тіс тырнағымен жармасты* (өлердей жабысты). Бұл топ 6 бірлікті құрады.

- теріге байланысты, *терісі кең* (ақ пейіл адам), *терісін бітеу сойды* (қатал болды), *терісіне сыймады* (қатты ашулану). Бұл топ 5 бірлікті құрады.

- бетке байланысты, *бетке оттай басылды* (жылы ұшырады, жақын көрініп кетті), *бетке соқты* (бетіне басты, табалады), *бетке салық болды* (ұятқа қалдырды), *бетке тұтты*. Бұл топ 54 бірлікті құрады.

- мұрынға байланысты, *мұрнына исі келмеді, мұрнынан сорасы ақты, мұрнынан шанышылып жүр, мұрнын көкке көтерді, мұрнын тескен тайлақтай* (жуас). Бұл топ 15 бірлікті құрады.

- құлақпен байланысты, *құлағы елең етті, құлағы мүкіс* (нашар еститін адам), *құлағына алтын сырға, құлағына жақты*. Бұл топ 5 бірлікті құрады.

- ауызға байланысты, *аузы аппақ болды* (алдап кетті), *аузы аузына жұқнады* (тез сөйлейтін адам), *аузы ауыр, аузына берік, аузы ашық, ауыз басы қан болды*. Бұл топ 41 бірлікті құрады.

- тілмен байланысты, *тілге бар да, дінге жоқ* (тек сөз жүзінде тірлік жасайды), *тілге ерді* (елікті), *тілге жүйрік, тілге көнді*. Бұл топ 4 бірлікті құрады.

6. Жалпы дене атауы бар лексика:

- *денесі түршікті* (төбе шашы тік тұрды), *дене бітімі*. Бұл топ 2 бірлікті құрады [4].

Жалпы алғанда ағылшын тілінде 350 бірліктің ішінде сомонимді лексикасын құраған идиомалар саны 140, яғни ол 40%-ды, остеонимді топтағы идиомалар саны 18, яғни ол 5,1%-ды, ангионимді топта 22 бірлік, яғни ол 6,3%-ды, спланчонимді топ 47 бірлікті, яғни ол 13,4%-ды, сенсонимді топ 121 бірлікті құрап, 34,6%-ды және жалпы дене атауы бар лексика 2 бірлікті, яғни ол 0,6%-ды құрады. Көріп отырғанымыздай, ағылшын тілінде сомонимді және сенсонимді топтағы бірліктер саны басым түсті. Қазақ тілінде 450 бірліктің ішінде сомонимді лексикасын құраған идиомалар саны 127, яғни ол 28,2%-ды, остеонимді топтағы идиомалар саны 24, яғни ол 5,3%-ды, ангионимді топта 32 бірлік, яғни ол 7,2%-ды, спланчонимді топ 49 бірлікті, яғни ол 10,9%-ды, сенсонимді топ 216 бірлікті құрап, 48%-ды және жалпы дене атауы бар лексика 2 бірлікті, яғни ол 0,4%-ды құрады.

Ағылшын тілінде сомонимді лексика басым болса, қазақ тілінде сенсонимді лексика басым түскен.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. <http://docs.exdat.com/docs/index-141209.html>
2. Stoyanova, Inga «Semantic Aspects of English Body Idioms». Diss. IRIM Chisinau, 2009. – 201 p.
3. Kavka, Stanislav J. *A Book on Idiomaticity*. Žilina: University of Žilina, 2003. Print. – 254p.
4. Кеңесбаева Ү. «English – Kazakh dictionary idioms», қазақша ағылшынша фразеологиялық сөздік. – Астана, 2010. – 772 б.

Загатова С.Б.,
к.ф.н., профессор
Юсупова Д.Р., Салахлы Р.З.,
студенты 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ

Мотивация – это, прежде всего, результат внутренних потребностей человека, его интересов и эмоций, целей и задач, наличие мотивов, направленных на активизацию его деятельности. В настоящее время является общепринятым тот факт, что мотивация играет огромную роль при изучении иностранных языков. Понятие «мотивация» не является однозначным, в этой связи следует рассмотреть его значение в разных определениях.

Так С.Л. Рубинштейн определяет мотивацию через «значение» предметов и явлений, которые в свою очередь и побуждают поведение и придают ему определённый смысл [1, с. 370].

Асеев В.Г. отмечает, что мотивационная система человека – широкая сфера, понятие «мотивации» связано с понятием «значимости». По его мнению, данное понятие включает в себя установки, стремления, идеалы, эмоции, ценности [2, с. 56].

Божович Л.И. подчёркивает, что деятельность или поведение человека могут быть полимотивированными, и можно выделить доминирующий мотив в их структуре: «иерархическая структура мотивационной сферы определяет направленность личности человека, которая имеет разный характер в зависимости от того, какие именно мотивы по своему содержанию и строению стали доминирующими» [3, с. 163].

Зимняя И.А. обращаясь к проблеме определения мотивации, акцентирует внимание на то, что исследователи рассматривают мотивацию и как конкретный мотив, и как систему мотивов, и как определённую сферу. По мнению Зимней И.А., следует разграничить понятия «мотивация», «мотив», «мотивационная сфера» [4, с. 69].

Мотивация – является одним из важнейших компонентов любой деятельности, особый интерес мотивация представляет для учебной деятельности. Мотивация является одним из основных компонентов организации учебной деятельности и важной характеристикой самого субъекта этой деятельности.

Мотив и мотивация являются компонентами в организации учебной деятельности. Мотивами учебной деятельности понимаются те факторы, благодаря которым проявляется учебная активность, то есть осознаются цели и потребности, появляется интерес. Исследователи выделяют разные виды мотивов учебной деятельности. Существование множества различных классификаций говорит о том, что в психологии и в педагогике нет единой общепринятой классификации мотивов учебной деятельности.

Однако большинство из них основываются на выделении внешних и внутренних мотивов. В этом случае, все мотивы учебной деятельности можно разделить на две большие группы. Первая группа связана с содержанием учебной деятельности и ее процессом реализации. К ним относятся познавательные интересы учащихся, потребность в интеллектуальной активности и приобретение новых знаний, навыков и умений. Эта группа определяется как группа внутренних мотивов. Вторая группа включает в себя взаимоотношения учащихся с окружающей средой, а именно их потребность в общении с другими людьми, в оценке и одобрении другими, желание занять определённую социальную роль. Вторая группа включает в себя внешние мотивы.

Можно утверждать, что внутренняя мотивация учебной деятельности является более естественной, такая мотивация приводит к наилучшим результатам. Вместе с тем, реальный учебный процесс всегда побуждается факторами, относящимися к группе внешних мотивов.

Таким образом, большинство классификаций базируется на выделении двух основных категорий мотивов: внутренние и внешние. Внешние мотивы связаны с взаимоотношением учащегося с окружающей средой, а внутренние мотивы – непосредственно с самим процессом обучения. Надо полагать, что внутренняя мотивация приводит к оптимальным результатам в процессе обучения, именно поэтому каждый учитель должен направить свою деятельность на формирование мотивов, связанных с познавательным интересом учащихся.

На практике формирование мотивов учения – это создание таких условий, при которых появятся внутренние побуждения (мотивы, цели, эмоции) к учению, осознание их учеником и дальнейшее саморазвитие своей мотивационной сферы. Учитель при этом выступает не в роли простого наблюдателя за тем, как развивается мотивационная сфера учащихся, он стимулирует ее развитие системой психологически продуманных приемов.

Мотивация в изучении иностранного языка рассматривается как внутреннее побуждение, импульс, чувство или сильное желание, толкающее индивида к

определенным действиям для достижения образовательной цели. Одной из задач в обучении иностранному языку является формирование мотивации. Формирование мотивов – это, в первую очередь, создание условий для проявления внутренних побуждений к учению, осознания их самими учащимися и дальнейшего саморазвития мотивационно-ценностной сферы.

В современных условиях обучения иностранному языку одним из эффективных способов формирования у обучающихся мотивации к иностранному языку являются инновационные технологии [5, с. 16]. При подготовке будущих учителей иностранного языка активное внедрение новых информационных технологий и электронного сетевого обучения (e-learning), на технологических платформах – системах управления обучением (learning management system – LMS, Moodle) в процесс обучения помогает повысить мотивацию и усовершенствовать процесс формирования иноязычных умений и навыков обучающихся.

Несомненно, информационные и компьютерные технологии, мультимедийные технологии, интернет-технологии, электронные образовательные ресурсы (Socrative, Quizlet, PlayPosit, Peergrade и др.) имеют ряд преимуществ перед традиционными средствами обучения и обладают наибольшим мотивирующим эффектом в процессе обучения иностранному языку.

Таким образом, можно отметить, что проблема повышения мотивации к изучению иностранных языков привлекает психологов, методистов и практикующих педагогов. Применение инновационных технологий позволяет повысить мотивацию, поддержать интерес обучающихся к изучению иностранного языка.

Список литературы

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии - СПб: Питер, 2000.
2. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М., 1976.
3. Божович Л.И. Проблемы развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков /Под ред. Л.И. Божович. - М., 1972.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. М.: Издательская корпорация «Логос», 2000.
5. Зубов А.В. Методика применения информационных технологий в обучении иностранному языку / А.В.Зубов, И.И. Зубова. – М.: Академия, 2009.

Ильясова А.У.,
м.п.н., доцент
Бурханова Р.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

СТИМУЛИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИГРОВЫХ ПРИЕМОВ ОБУЧЕНИЯ В СРЕДНЕМ ЗВЕНЕ

Данная тема является актуальной, так как у учащихся в подростковом возрасте возникают проблемы с успеваемостью и в социальной жизни. В большой степени это не связано с работоспособностью ребенка или его интеллектуальными возможностями, а с резким падением интереса к учению. Также это объясняется отсутствием или слабо развитыми навыками общения, снижением мотивации к учебной и социальной деятельности. Питает и поддерживает мотивацию осязаемый, реальный, этапный и конечный успех. Если успеха нет, то мотивация угасает. Это отрицательно сказывается на выполнении деятельности. Почти у всех есть желание владеть иностранным языком, но

как только начинается сам процесс, отношение учащихся меняется, многие разочаровываются из-за того, что материал «трудный» и приходится тратить много времени сил.

Психологи справедливо утверждают, что передача знаний от учителя к ученику, минуя его (ученика) собственную деятельность по овладению знаниями, не представляется возможной. Доминирующими мотивами учебной деятельности учащихся должны стать мотивы познания окружающего мира. При этом важно, чтобы учащиеся овладевали действиями и способами этого познания, чтобы мотивы их самоосуществления себя как личности были у них в первую очередь.

Таким образом, мотивация – это, прежде всего, результат внутренних потребностей человека, его интересов и эмоций, целей и задач, наличие мотивов, направленных на активизацию его деятельности. Признавая ведущую роль мотивации в обучении иностранного языка, учителю необходимо представлять себе способы и приёмы её формирования в условиях школы. Чтобы сформировать мотивацию, нужно, прежде всего, создать условия для появления внутренних побуждений к учению, осознания их самими учащимися и дальнейшего саморазвития мотивационной сферы. Что касается стимуляции – это усиление, активизация деятельности отдельного органа или организма в целом с помощью различных средств.

Методы и приемы мотивации учащихся в среднем звене

Согласно Беленковой, большая роль в поддержании и сохранении интереса к предмету в среднем звене, переводу обучения с преподавания на управление самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся принадлежит нестандартным формам урока [1, с. 147]. Нестандартный урок включает самые разнообразные, эмоционально-яркие, нетрадиционные методы и приёмы обучения, которые не просто повышают мотивацию обучения детей, но и служат развитию способностей: умение декламировать стихотворения, развивая произносительные навыки, инсценировать ту или иную ситуацию, как литературную, так и жизненную, петь на иностранном языке, умения реагировать и давать свою оценку в разговоре, сообщать информацию о событиях и фактах, соблюдать речевой этикет, широко знакомиться с традициями, обычаями и культурным наследием англоговорящих стран. Вся деятельность учащихся на уроке подчинена главной коммуникативной цели преподавания английского языка. Для подготовки к высказыванию на уроке используют Интернет-ресурсы, которые помогают составить информативное сообщение, полный ответ по заданной теме, например, сообщения по теме «Английские праздники», «Великобритания» и др.) [2, с. 6].

Высказывания (монологические, диалогические) с опорой на информацию, взятую из сети, отличаются более полным ответом и повышенным интересом учащихся к теме. Мы предлагаем использовать в работе такие методы как «Урок-соревнование», урок «Смотр знаний», «Звездный час», «Урок – путешествие», на которых ребята будут чувствовать себя более раскрепощено, не останется ни одного равнодушного ученика, где каждый будет стараться внести свой вклад в данный урок.

Морозова утверждала, что возможность применения ИКТ средств в обучении иностранному языку необычайно широка [3, с. 25].

Учитывая интерес учащихся к компьютерным технологиям, необходимо использовать многогранные возможности образовательных ресурсов сети Интернет в исследовательской деятельности, где решаются следующие задачи: овладение учащимися технологически законченным циклом выполнения проектных работ, формирование умений публичной защиты собственных идей и др.

Метод проектов – это такая организация обучения, при которой обучающиеся приобретают знания в творческом процессе планирования и самостоятельного выполнения практических заданий. В результате выполнения проектных работ у учащихся формируются умения:

- планировать свою работу, заранее просчитывая возможные результаты;

- использовать различные источники информации;
- самостоятельно отбирать и накапливать материал;
- анализировать, сопоставлять факты;
- аргументировать мнение;
- устанавливать социальные контакты (распределять обязанности, взаимодействовать друг с другом);
- представлять созданное перед учащимися;
- оценивать себя и других [4, с. 15].

Мотивация учащихся к социальной деятельности

Вышеперечисленные приемы мотивируют учащихся не только на уроках английского языка, но и в социальной деятельности, т.к. приобретая навыки иноязычной речи, ребенок учится нормам этикета, правилам общения, культуре поведения не только другой страны, но и своей. Работая над проектами, ребята учатся сотрудничать, понимать друг друга, помогать, находить информацию, что играет немаловажную роль в социализации и общественной деятельности, если учесть, что современная жизнь предъявляет подрастающему поколению все более жесткие требования, где конкурентоспособность, (подразумевающая оперативность, деловитость, самоорганизованность, силу воли) должна развиваться со школьной скамьи. Повысить интерес к иностранному языку, усилить мотивацию можно не только на уроке, но и во внеклассной работе, которая может проходить в различных формах. Дополнительный резерв времени для успешного усвоения и поддержания интереса к английскому языку – это кружковая работа. Главное в работе кружка – коллективное творчество детей, их инициативность и самостоятельность.

Вышеперечисленные приемы считаются эффективными и способствуют созданию здорового, эмоционально насыщенного климата, как на уроке, так и в социальной жизни учащихся. Условия современной жизни выдвигают на первый план не исполнительность, а инициативность, которую необходимо целенаправленно, последовательно формировать, поскольку именно данная черта личности гарантирует успех в жизни, мобильность, готовность к решению различного рода проблем. Позволяя ученику самостоятельно, что-то изобрести или открыть, развиваем его творческую активность, мотивируя на позитивный успех в учебной и социальной деятельности.

Список литературы

1. Беленкова О. В. Исследовательская деятельность учащихся как механизм повышения качества образования // Педагогическое образование России. – Екатеринбург, 2011. – №1 – С. 147-157.
2. Брыкова О.В. Проектная деятельность в учебном процессе. // Чистые пруды России - М., 2006. - №5 – С.6.
3. Морозова, Н.Г. Учителю о познавательном интересе. – Томск, 2003. – 256 с.
4. Биболетова М.З. Мультимедийные средства как помощник // УМК “Enjoy English” для средней школы. ИЯШ, 1999. -№3.

Ильясова А.У.,
 м.п.н., доцент
Ержанова К.Т.,
 студентка 4 курса
 г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ НАГЛЯДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УСВОЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА

Одним из способов обучения иностранному языку является использование средств наглядности. Наглядные средства при обучении иностранному языку используются для иллюстрации материала, для создания наглядной опоры и т.д.

Проблема наглядности в обучении иностранным языкам была актуальной во все времена. В последние годы, в связи со стремлением человека к «обществу без границ», приобщению к культурному наследию и духовным ценностям народов мира, знание иностранного языка как инструмента межкультурной коммуникации стало престижно и востребовано. Следствием, расширилась область наглядности и усложнился ее инвентарь. Раньше это были предметы или картинки, а сегодня это видео, фильмы и компьютерные программы, с помощью которых учитель моделирует отдельные фрагменты из жизни. Общеизвестно, что эффективность обучения напрямую зависит от степени привлечения к восприятию всех органов чувств человека. Чем больше эмоций связано со знаниями, тем лучше усваиваются эти знания [1, с. 125].

Наглядность в методике обучения создает условия для чувственного восприятия. Для эффективного осуществления принципа наглядности при обучении иностранным языкам необходимо иметь достаточный арсенал средств обучения, которые должны быть сосредоточены в аудитории, где проводятся занятия. Наглядность обучения увеличивает его результативность, содействует ученикам в изучении иностранного языка более осмысленно. Значение наглядности в том, что она способствует вовлечению психической активности учащихся, возбуждает интерес к языкам, увеличивает область усвояемого материала, уменьшает утомление, развивает творческое воображение, активизирует желание, упрощает весь процесс обучения.

В современной дидактике принято различать наглядность внутреннюю, или словесно-образную (литературные образы, примеры из жизни), и внешнюю, или предметную (графические средства наглядности, натуральные предметы и их изображения). Внешняя основана на ощущении и восприятии, а внутренняя наглядность служит как бы переходным мостиком от «опорного» высказывания к самостоятельному, которое осуществляется говорящим по собственной программе. Данный вид наглядности связан, главным образом, с содержанием мыслительной деятельности говорящего [2, с. 185].

Традиционно, подростковый возраст характеризуют как переломный, переходный, критический, но (чаще всего) как возраст полового созревания. Л.С. Выготский различал три точки созревания: органического, полового и социального. Он подходил к подростковому периоду как к историческому образованию. Он считал, что особенности протекания и продолжительность подросткового возраста заметно варьируются в зависимости от уровня развития общества. Согласно взглядам Л.С. Выготского, подростковый возраст – это самый неустойчивый и изменчивый период, который отсутствует у дикарей и при неблагоприятных условиях «имеет тенденцию несколько сокращаться, составляя часто едва приметную полосу между окончанием полового созревания и наступлением окончательной зрелости» [3, с. 158].

Говоря о значении принципа наглядности и о его роли в процессе учебного познания, дидактика утверждает, что наглядность является исходным моментом обучения главным образом в 5-7 классах. Учитель постепенно должен находить в обучении историко-индуктивный путь пополнения знаний (по мере движения учащихся к старшим классам) постановка проблемы, история ее решения и современное состояние, затем практические или лабораторные работы. Здесь наглядность получает свою реализацию дважды: как иллюстрация истории открытия и как способ раскрытия современного решения проблемы.

Принцип наглядности, по выражению Я.А. Коменского, является «золотым правилом дидактики».

Наглядность является одним из главных средств обучения школьников на протяжении всего учебно-воспитательного процесса. Использование наглядности на

уроках английского языка в 5-6 классах обусловлено психофизиологическими особенностями учащихся данной возрастной группы [4, с. 46].

Принцип наглядности в обучении используется уже давно. Об его эффективном действии в процессе обучения и воспитания говорил еще великий польский дидактик и ученый Я.А. Коменский; Песталоцци признавал высшим основным принципом обучения – наглядность; великий русский педагог К.Д. Ушинский видел в наглядности одно из условий, которое обеспечивает получение учащимися полноценных знаний, развивает их логическое мышление; так же широко использовал в своей педагогической деятельности этот принцип Л.Н. Толстой. Опора на принцип наглядности в обучении, особенно в младшем подростковом возрасте, актуальна и в наше время.

Таким образом, учителями английского языка подготавливается множество наглядных пособий, которые вводятся в различные формы обучения. Поскольку английский язык (как учебный предмет) способствует выработке стрессоустойчивости, тренирует память и воображение, формирует самоорганизованность ученика

Список литературы

1. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: Учебное пособие. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 336 с.
2. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 2007. – 223 с.
3. Выготский, Л.С. Лекции по психологии – СПб.: Союз, 1997. – 144 с.
4. Фридман, А. М. Наглядность и моделирование в обучении – М.: Знание, 2010. – 61 с.

Pyassova A.U.,
docent

Jalalov Sh.F.,
the 4th year Student
Nur-Sultan (Kazakhstan)

FORMATION OF LINGUA-CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS BY USING ROLE PLAYS

Language is closely related to culture: it grows into it, develops in it, and expresses it. Based on this idea, a new science arose - cultural linguistics, which in the 90s of the 21st century took shape as an independent director of linguistics. Cultural linguistics is a branch of linguistics that appeared at the intersection of linguistic and cultural studies, which study the manifestations of the culture of the people, which are reflected and fixed in the language. The focus of cultural linguistics is on a person considered as a native speaker of a language and culture, his basic knowledge, national-specific, behavioral norms that make him a representative of the culture, the problems associated with the functioning and learning of a language in a multilingual society are considered against the background of the general picture of the language situation, the components of which are the status of the language, language policy, language competences, value orientations of native speakers, constitute the language portrait of society. Some works define the conventionality of the language in the very meaning of lexical units, highlight the so-called "cultural" component of the meaning of words and phraseological units, reveal the linguistic nature of "background" knowledge, and show the features and originality of their functioning.

Stages and methods of formation of lingua-cultural competence

Modern schools are faced with the task of forming and developing productive bilingualism and multilingualism, forming a linguistic personality. This problem is now becoming especially acute: bilingualism in our multinational state should become the norm for every person. Knowledge of the English language as the most important means of interethnic communication, a means of familiarizing with the cultural achievements of people and world culture is of vital importance.

The implementation of this task depends on the effectiveness of teaching the Kazakh language at school, primarily at the initial stage, since it was during this period that the foundation was laid, based on which the entire further process of mastering the language and its culture was built. A positive psychological attitude is created, an interest in them is formed.

The lingua-cultural orientation in teaching requires the teacher to familiarize students not only with knowledge of the word but also with the phenomenon of the material and spiritual culture, reflecting the history of the people, their mentality in the cultural and historical environment that forms the language environment personality. With the help of exercises containing lingua-cultural material, the teacher will be able to create a linguistic picture of the world, acquaint with vocabulary, idioms, or the texts reflecting the culture of a foreign nation. The process of forming linguistic and cultural ideas in the Kazakh language lessons is closely connected with the education of love for the native culture, respect for the languages and cultures of other people, and their introduction to world culture. Today, the importance of lingua-cultural education, ensuring the spiritual and moral development of the individual, the formation of lingua-cultural self-identification as a necessary component of its ideological potential and conditions for integration into the world culture is being actualized with particular relevance.

If we consider the concept of "competence" from the point of view of the educational process, we can say that competence is primarily a learning outcome. Thanks to the study of the educational material, the pupil acquires a certain competence - certain knowledge, skills - and gains experience (professional qualities), thereby demonstrating perseverance, self-confidence, and responsibility (personal qualities). Besides, competence in the educational process is the result of the integrated learning (integration of theory and practice, integration of teaching methods and educational technologies, integration of academic disciplines).

Competence is characterized by the ability to please, the desire to apply knowledge and skills in real life, showing the best personal qualities. Socio and lingua-cultural competence is a complex phenomenon. It includes the following components:

- lingua-cultural is knowledge of lexical elements with sociocultural semantics (for example, greetings, forms of address, and farewell in oral and written speech);
- sociolinguistics is knowledge of the linguistic characteristics of social classes, different generations, sexes, social groups;
- cultural component is knowledge of the cultural characteristics of English-speaking countries, their habits, traditions, standards of behavior, etiquette, as well as the ability to understand and use them correctly in the process of communication, while remaining the bearer of a different culture. Vorobiev G.A. notes that "lingua-cultural competence is a complex phenomenon and includes a set of components belonging to different categories" [1]. According to Milrud R.P., "sociocultural competence refers to the activity component of communicative competence" [2]. Safonova V.V believes that "a didactic description of the tasks of sociocultural education using a foreign language and role-playing games should be carried out in terms of lingua-cultural competence" [3]. By lingua-cultural competence, we mean possession and the ability to apply a set of multicultural knowledge, skills, and qualities in the process of intercultural communication in specific living conditions and tolerance towards people of other nationalities. The formation of lingua-cultural competence is carried out in three stages. Each stage has its problems related to its goals.

The first stage is "motivational", ensuring psychological readiness to communicate with all students. Dyachenko M.I., Kandybovich L.A., and other scientists in their research have identified the problem of readiness at different times and from different positions. Thus,

preparedness is a special mental state that allows one to perceive a certain situation or act [4]. The purpose of this stage is to interest students in gaining knowledge about different people and their cultures, to show how diverse both the world and the people living in this world are, to achieve a positive attitude towards the study of other cultures and to awaken their desire to interact with other cultures. Stepanov P.P. argues that the main goal of a teacher is not only to provide information about different cultures but also to change the attitude of students towards other cultures [5]. At this stage, the native language is used together with English, because the information provided in the native language quickly comes to mind. Effectively watch and discuss feature films and documentaries about the life, traditions, and customs of different nationalities. Discussion occupies a special place in the field of dialogical communication. The main goal of the discussion is the development of a communicative culture and competence in search of the truth.

The second stage of the formation of lingua-cultural competence is "cognitive". The main tasks of this stage are the collection and processing of the educational material that constitutes the content of training. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" states that the content of education should promote mutual understanding and cooperation between people and nations, regardless of race, nationality, religion, or social origin, as well as take into account different philosophical approaches. We view the learning content as an ever-changing and evolving category related to the learning process. The relationship between the teacher's educational activity and teaching of the pupil's activity is considered in the material, or, in other words, in the content of the subject.

The learning content is not only the subject of what you can hear or see in the lesson, what is clearly expressed or presented by the teacher or students, but also what they think, feel, and experience, as well as the mental processes that arise in their "heads", when one reveals, and the other develops the world of another culture. We are not talking about the formation of the new consciousness for students, completely identical to the consciousness of the owner of the language being studied. The task is to enrich the learner's consciousness by introducing the image of the linguistic consciousness of his peers abroad - carriers of other conceptual systems of the world. The perception of any material has a bright individual color. A preliminary analysis of materials is carried out using our own experience and existing knowledge. Learners prepare a monological speech on the problem and formulate questions. Thus, this is not only the introduction of the pupil to living modern English but also the enrichment of the vocabulary, broadening of horizons, "immersion" in a foreign cultural environment, and increased motivation for learning a foreign language. In our opinion, educational material should meet the following criteria: cross-cultural content, modernity, propriety, and reliability. The next step is to organize cooperation based on subject-motivating communication activities between the learners themselves and the teacher.

The whole difficulty of learning a foreign language from the point of view of psychology lies in the fact that the pupil's attention is distributed simultaneously to several objects: determining the content of statements, choosing and consolidating language resources, establishing and maintaining a logical sequence of statements, their implementation in the external plane (colloquial). During training, the teacher should help the students organize their thoughts, clarify the solution to the communication problem, find ways to implement it, and create conditions for natural communication in the target language, if this language is not an end in itself, but an end of the means of communication. Communication materials should not require special knowledge but should generate interest, encouraging you to express your own opinion and assessment. Working in pairs or a group creates a situation close to the real conditions of the foreign language communication in the classroom. Gaming technology is an effective form of group work. "The game develops creative thinking, fosters the culture of communication, and allows you to organize spontaneous communication in the classroom when the learning situation becomes natural. "Ustinenko, considering playing as a cultural phenomenon, believes that "playing is one of the ways of cognizing the world, self-affirmation

of an individual when a person takes on a role (not real, but imaginary) and puts himself in a conditional situation” [6]. Various aspects of the game are highlighted in the studies of domestic and foreign teachers and psychologists. Playing is seen as a means of cognition and self-knowledge. Choosing the right situational roles and themes for games is essential. An unknown topic cannot be discussed even in your native language, and even more so in a foreign one.

The proposed project-method assumes independent cognitive activity of students on a given topic or problem. What is important in this method is that the learner focuses his attention on the English language, but the problem is investigated. In the project, the working language is used for the main purpose of information exchange; it becomes more a means than an end. Students learn not only new words but also new things and new ways of doing things. The initial idea behind this method is to engage students in learning-by-doing activities that allow them to choose what they want to learn and build a final product based on their activities. The main idea behind the pupil presentations is to reflect the vibrant culture of people living on different continents. We want to note that the methods we consider to use in the process of educational activity are based on a conscious-comparative approach in practice at school. This is based on the principle of awareness of linguistic phenomena during the period of study and use, as well as on the principle of a comparative study of a foreign language with a native one. The stage of comprehension, comparison, analysis, and correction is the most important in the work since it is here that the intellectual growth and development of the personality takes place, the disclosure of the personal potential of students and the awakening of their interest in knowledge and acquaintance with a foreign culture, that is, the formation of socio-cultural and lingua-cultural competence. The final stage of the work is the formation, together with the students, of the concept of "lingua-cultural competence", the definition of the ways of its manifestation in modern conditions and practical consequences.

The process of forming lingua-cultural competence is quite laborious. The educational subject "Foreign language" has a great potential for solving this problem. The proposed methods represent a balanced system of teaching methods and assignments based on the idea of gaining experience in intercultural communication. We see one of the main tasks in increasing the effectiveness of training and looking for optimal conditions for its implementation, developing new approaches that give good results, since in the process of practical training, participants influence on each other. Thus, the education sector, being an integral part of society, must initiate and support the creation of truly humane laws and legal standards that regulate tolerant relations among the individual and community levels, as well as at the level of interstate relations.

Literature

1. Vorobjev, G.A. The development of socio-cultural competence // Foreign Languages in School,. 2003. №2. – P. 30-35
2. Milrud, V.P. Competence in language learning // Foreign Languages in School,. 2004. № 7. – P. 31-35.
3. Safonova, V.V. Cultural studies in modern language education // Foreign Languages in School,. 2001 №3. – P. 17- 22.
4. Dyachenko, M.I. and Kandybovich, L.A. Psychological problems of readiness for activities. - Publishing House of the Belarussian University.- Minsk,1976.
5. Stepanov, P.P. A tolerant person: How to bring him up // Public Education,. 2001. № 6. – P. 152-156.
6. Ustinenko, V.M. The place and role of the phenomenon of the game in the culture // Philosophy,. 1980. № 2. – P. 70.

Косжанова А.С.,
ағылшын тілі пәні мұғалімі
Умбетова К.Е.,
аға оқытушы

ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕГІ СОКРАТТЫҚ ӘДІСТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ежелгі Грецияда, Афина әлемнің зияткерлік орталығы болған кезде, Сократ есімді ұлы философ 2400 жыл бұрын өзін Құдайдың жіберген философиялық парызын – адам өмірінің ақиқаты мен мәнін табу үшін өзін және басқа адамдарды зерттеу миссиясымен жіберген адамы деп санады. Бұл зерттеу философиясы әдетте «Ізгілік дегеніміз не?», «Достық дегеніміз не?» деген іргелі өмірлік сұрақтарды қамтитын. Көп ұзамай ол «зерттелмеген өмір өмір сүруге тұрарлық емес» деген сеніммен жұмыс жасап, айналасындағыларды өздігінен ойлануға және өмірді жақсы түсіну үшін жауаптар мен түрлі түсіндірмелер іздестіріп өз ойларын терең зерттеуге шақырды. Сократ «Мен ешкімге ештеңе үйрете алмаймын, тек оларды ойлануға мәжбүр ете аламын» дегенді жоғары бағалады [1, 2].

Өзін және өзгелерді толығымен зерттеу үшін Сократ Афинадағы жастармен сұхбаттасып және оның барлығы сыни ойлауға түрткі болатын ойластырылған сұрақтармен терең зерттелуі керек тақырыптан, идеядан, өз дәуіріндегі растаудан басталды. Оның философиясында таңқаларлықтай көрінетін нәрсе – оның білімді «білмеймін» саясаты, оның пікірінше, білім іздейтін кез келген қызығушылық танытқан адам үшін бастапқы нүкте болды [1, 2]. Сонымен, сол кезде Сократтың терең даналығы мен біліміне қарамастан, ол надандықты сезініп, респонденттерге өмірді, өздерін және өзгелерді толық, терең және өзін-өзі түсінуден бұрын білімдерін ойлауға, зерттеуге, талдауға жауабы жоқ болғандай көрінді.

Қазіргі білім беруде Сократтық әдістің мәні іс жүзінде туа біткен сұрақ қою әрекеті арқылы білімді құрастыра алатын, оқушыларды оқу процесіне бағыттау тиімді оқыту әдісі ретінде қолданылады [2, 48]. Респонденттердің әрқайсысында жиі пайдаланылмайтын білім қоры бар деп сенген Сократ адамдарға өз білімдері мен идеяларын беруге көмектесті. Семинар мәтіні арқылы студенттер, оқытушы барлығы бірге ізденіс диалогына, интеллектуалды саяхатқа қатысады, оның барысында студенттер әртүрлі диалогтар, идеялар, перспективалар, мәселелер мен сұрақтар жүргізеді, ал мұғалім оларға басшылық жасайды. Студенттердің бірлескен зерттеуінде осы ойластырылған диалог арқылы ғана тереңірек түсінуге қол жеткізуге болады деп есептелген.

Сократтық семинар практикасы Сократтың сұрақ қоя білуге және диалогқа түсе алатындығына, оқушылардың игерілмеген білімдерін белсендіріп, оларды тереңірек білім қалыптастыру үшін күшейтіп қана қоймай, сонымен қатар сыныптағы оқушылардың көп дауыстарын, идеялары мен ойларын тудыратын сенімнің белгісі ретінде аталған. «Сократтық семинар» терминін 1937 жылы Сент-Джон колледжінің жаңа бағдарламасымен жұмыс барысында алғаш рет енгізген және бұл идеяны Сократтық практика орталығы, «Touchstone» жобасы, «Junior Great Books», «National Center» сияқты ұйымдар жалғастырды [2, 5]. 1982 жылы Сократтық семинар тұжырымдамасын АҚШ-та Мортимер Алдер Пайд мектебін реформалау кезінде ұсынған, содан кейін көптеген мұғалімдер өз сыныптарында қабылдаған оқыту әдістемесі және оқытудың тиімді моделі ретінде қайта енгізді, мысалы: Мортимер Алдер (1982); Деннис Грей (1989); Лесли Лэмбрайт (1995); Майкл Стронг (1996); Маргарет Мецгер (1998); Wanda H. Ball және Pam Brewer (2000); Виктор Дж. Меллер және Марк В. Мюллер (2002) және Мэтт Коппенд (2005) және т.б. [3, 29].

Сократтық әдіс нанымдарды қалыптастыратын жалпы, қабылданған шындықтарды іздейді және олардың басқа нанымдармен сәйкестігін анықтау үшін мұқият тексереді. Негізгі нысаны – бұл адамға немесе адамдар тобына тақырыпқа деген сенімін білуге көмектесу үшін құрылған, логикалық және фактілік тест ретінде тұжырымдалған сұрақтар

тізбегі, анықтамаларды зерттеу және әртүрлі ерекше жағдайларға тән жалпы құбылыстарды сипаттауға ұмтылыс.

Біздің дәуірімізге дейінгі V ғасырдың екінші жартысында софистер философия мен риторика құралдарын тыңдаушылардың көңілін көтеру, әсер ету немесе сөйлеушінің көзқарасын қабылдауға көндіру үшін қолдануға мамандандырылған мұғалімдер болды. Сократ балама оқыту әдісін алға тартты, ол Сократтық әдіс деп аталып кетті.

Сократ афиналықтарымен осындай пікірталастарды оның жас кезіндегі досы Херэфон Грецияда Сократтан асқан ақылды адам жоқ деп сендірген Дельфиялық сәуегейге барғаннан кейін бастады. Сократ бұдан оғаштық көріп, өз жұмбағын шешу үшін Сократ әдісін қолдана бастады. Алайда Диоген Лаэртий «Сократтық әдісті» Протагор ойлап тапты деп жазды [4].

Платон «Эвтифрон мен Ион» сияқты кейбір алғашқы диалогтарында Сократты афиналық көрнекті сұхбаттасушының қызығушылық тудыратын сұрақ қоюшысы ретінде ұсына отырып, прозадағы Сократтың стилін бірыңғайлады және бұл әдіс көбінесе «Сократтық диалогтарда» кездеседі, олар әдетте Сократтың осы әдісті қолданып, өз азаматтарын моральдық-эпистемологиялық сұрақтар бойынша сұрастырып жатқанын бейнелейді. Бірақ Платон өзінің кейінгі Теэтет немесе Софист сияқты диалогтарында философиялық талқылаудың басқа әдісін, яғни диалектиканы қолданды.

Сократтық әдістің орталық техникасы болып Эленхос (ежелгі грекше: ἔλεγχος, латыншаланған: эленхос, лит. «теріске шығару немесе жоққа шығару аргументі; қарама-қарсы тексеру, тексеру, тергеу, әсіресе теріске шығару») болып табылады. Латынның «эленхос» формасы ағылшын тілінде техникалық философиялық термин ретінде қолданылады [4].

Платонның алғашқы диалогтарында «эленхос» – бұл Сократтың табиғатты зерттеу, әділеттілік немесе ізгілік сияқты этикалық ұғымдарды анықтау үшін қолданатын әдісі. Властың сөзі бойынша, ол келесі кезеңдерден тұрады [4]:

1. Сократтың сұхбаттасушысы «Батылдық – жанның беріктігі» тезисін дәлелдейді.
2. Сократ бұл тезистің жалған екендігін шешеді және оны жоққа шығарады.
3. Сократ сұхбаттасушысының келесі тезисінің келісімін қамтамасыз етеді, мысалы: «Батылдық – керемет нәрсе» және «Надандық төзімділігі – жақсы нәрсе емес».
4. Бұдан кейінгі алғышарттар бастапқы тезиске қарама-қайшылығын білдіретінін Сократ дәлелдесе, сұхбаттасушысы оған келіседі, бұл жағдайда ол келесіге әкеледі: «Батылдық – бұл жанның беріктігі емес».
5. Содан кейін Сократ өзінің сұхбаттасушысының тезисі жалған, ал оның теріске шығаруы шындық екенін мәлімдейді.

Сократтық сұрақтар педагогикасы ашық, нақты деректерге емес, кең, жалпы идеяларға бағытталған. Сұрақ қою техникасы бірыңғай дұрыс жауабы жоқ сұрақ қою мен ойлау деңгейіне баса назар аударады. Сократтық үйірмелер әдетте көшбасшы немесе басқа қатысушы ұсынған ашық сұрақтан басталады. Белгіленген бірінші спикер жоқ; адамдар Сократтық үйірмелерге қатыса бастағанда, олар алғашқы сұрақ қоюшының рөлін тиімді орындауға мүмкіндік беретін тәжірибе жинақтайды.

Жүргізуші тақырыпты мәтіннің өзіне қатысты әртүрлі сұрақтар қою арқылы қолдайды, сонымен қатар аргументтер шатастырылған кезде позицияларды нақтылауға көмектеседі. Көшбасшы сондай-ақ талқылауға құлықсыз қатысушыларды тартуға тырысады және үстемдік етуге ұмтылушылардың үлесін шектейді. Ол қатысушыларды жауаптарын нақтылауға және басқалардың айтқанына сүйенуге шақырады. Көшбасшы қатысушыларға көптеген әртүрлі көзқарастарды тереңдетуге және нақтылауға көмектеседі.

Қатысушылар лидермен Сократтық үйірменің сапасына жауапты. Олар басқалардың қосқан үлесіне тиімді жауап беру үшін оларды белсенді түрде тындайды. Бұл қатысушыларды өз позициясын қолдау үшін пікірталасты қолдана отырып, сенімді ойлауға және сөйлеуге үйретеді. Қатысушылар әртүрлі идеяларға, ойлар мен

құндылықтарға құрметпен қарап, бір-біріне кедергі келтірмеуі керек. Сұрақтарды жеке немесе шағын топтарда қоюға болады. Барлық қатысушыларға талқылауға қатысуға мүмкіндік беріледі. Сократтық үйірмелер үш сұрақ түрін анықтайды:

1. Кіріспе сұрақтар семинардың басында басым тақырыптарды анықтау үшін пікірталас тудырады.

2. Бағытталған сұрақтар тақырыпқа қосқан үлестерін сақтау және басқаларға жағымды атмосфера мен көңіл бөлу арқылы пікірталасты тереңдетуге және дамытуға көмектеседі.

3. Қорытынды сұрақтар қатысушыларды өз ойларын қорытындылауға, талқылап жатқан нәрсені білуге және жекелендіруге талпындырады.

Сократтық оқыту әдісін қолдану оқушының оқуға деген қызығушылығы мен құштарлығын арттырады. Бұл әдіс оқушылардың өз сенімдерін зерттеуге ұмтылатын тәуелсіз білім алушыларға айналуға көмектеседі. Ағылшын тілі сабақтарында Сократтық әдісті қолдану оқушылардың ағылшын тілінде ойлау қабілеті мен сөйлеу дағдысын дамытуға өз үлесін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ball, H. W. & Brewer, P. Socratic Seminars in the Block. Eye on Education. – Larchmont, NY. – 2000. – 176 p.
2. Copeland, M. Socratic Circles: Fostering Critical and Creative Thinking in Middle and High School. – Portland, Maine. – 2005. – 162 p.
3. Moeller, V. J., and M. V. Moeller. (2002). Socratic Seminars and Literature Circles for Middle and High School English. – Larchmont, NY. – 2002. – 196 p.
4. https://ru.qaz.wiki/wiki/Socratic_method

Ильясова А.К.,
м.ғ.н., старший преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

ФАТИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ – ОСОБАЯ ФОРМА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В современной лингвистике существует много определений языка, но все они сходятся в главном: язык представляет собой основное средство общения между людьми. Современные развитые языки выполняют различные функции в культуре их носителей, но среди многочисленных функций языка существует коммуникативная, предполагающая, что без языка любые формы общения людей невозможны.

Язык предназначен для коммуникации и, конечно, является основным ее средством. Культура, являясь способом адаптации человека к окружающей среде, тоже может быть названа коммуникацией. Таким образом, взаимосвязь языка, культуры и коммуникации является естественной и неразрывной.

Роль языка в процессе коммуникации исследовали многие ученые: Д. Вико, И. Гердер, В. Гумбольдт и другие лингвисты. Ученые XX в. смогли объяснить неразрывную взаимосвязь языка, мышления и культуры. Инициаторами в изучении этой взаимосвязи были американский культурный антрополог Ф. Боас и британский социальный антрополог Б. Малиновский. Данные исследования позволили сделать вывод, что соотношение языка и культуры чрезвычайно сложно и многоаспектно.

Известно, что одна из функций языка (коммуникации) – контактоустанавливающая, или фатическая. Данную функцию выделил Р. Якобсон в своей работе «Лингвистика и поэтика» [1, с. 198]. Сам термин «фатический» (от лат. *fatuor* — нести вздор, говорить

глупости) принадлежит британскому антропологу польского происхождения Брониславу Малиновскому. Малиновский ввел понятие «фатического общения», т. е. такого, основной целью которого является установление и поддержание контакта. В зависимости от того, что является приоритетным – контакт или информация, фатика противопоставляется информатике. Фатическое общение неинформативно, это общение, в процессе которого передается специфическая информация о желании адресата установить контакт с получателем: «Я (адресант) благожелателен по отношению к тебе (адресату)» [2, с. 236].

Действительно, фразы, которыми мы обмениваемся в начале и конце разговора, при возникновении пауз в диалоге зачастую лишены особой смысловой нагрузки. Если вспомнить о том, что коммуникация – это информационный обмен, то фатическую коммуникацию нужно понимать как обмен информацией о том, что участники беседы готовы к ее продолжению. Эта информация кодируется особым образом: во всех культурах и языках существуют конкретные фразы, языковые конструкции, которые (в стандартном случае) применяются только в фатическом общении. К ним относятся наборы реплик, маркирующие начало и конец беседы (формулы приветствия, прощания, характерный для британцев *small talk*), а также «бессмысленные» замечания о погоде («Который день дождь... А завтра обещают солнечную погоду, вы слышали?»), об одежде собеседника («Какая у вас красивая блузка!»), об окружающей обстановке («Замечательная люстра в этом зале...») и пр.

Фатические средства коммуникации могут найти применение как в монологической речи, так и в диалогическом общении. Говоря о диалогическом общении, необходимо отметить, что диалогическое общение способно наиболее ярко отразить всю сложность процессов речевого взаимодействия. Согласно стратегии и тактике ведения диалога, коммуникативные партнёры должны использовать определенный набор тех речевых действий, которые способствуют достижению цели и отражаются в особенностях их языковой репрезентации. Диалогической речи присущ двусторонний характер, учеными выделяются разные диалогические типы, а в них проявляются различные способы вербализации концепта «общение».

Диалогическому дискурсу присущи как информативный, так и фатический аспекты общения. Если информативная коммуникация представляет собой общение для того, чтобы передать когнитивную информацию и связана с фактической составляющей языковых структур, то фатическое общение содержит индексальную информацию, сообщающую о социальном статусе и психологическом складе говорящего. При помощи фатической коммуникации проще обрисовать отношение коммуникантов как к себе, так и к другим.

Фатическая коммуникация направлена не на то, чтобы передать фактуальную информацию, а скорее на то, чтобы создать чувство единения коммуникантов и гармонии между ними. Концепт «общение» при фатической коммуникации служит для создания психологического комфорта и дружеского расположения.

Коммуникативными намерениями участников диалога, а также их стратегиями и тактиками, их социальным статусом определяется специфика вербализации концепта «общение» в диалогическом дискурсе. В особенности значимые различия наблюдаются в межкультурной коммуникации [3, с.29].

Как отмечалось ранее, фатическое общение может осуществляться и в монологическом дискурсе. Яркий пример этому – применение фатических средств общения в политическом дискурсе, медиадискурсе, в масс-медиа, интернет-общении.

С какой целью используют фатику в политическом дискурсе? Фатическое поведение политического коммуниканта можно объяснить стремлением собеседника-политика сохранить, продлить и укрепить свой статус во власти. Суть феномена политического статуса в том, что политик предпринимает все возможные меры для того, чтобы, однажды получив доступ к власти, как можно дольше удерживать ее [4, с. 116].

Например, можно рассмотреть праздничные поздравления граждан своей страны глав государств. «Вместе мы сила! Уверен, что вместе мы обеспечим благополучие всех граждан нашей страны» – из новогоднего обращения Президента РК К. Токаева к казахстанцам; Речь Эмманюэля Макрона (Emmanuel Macron): «Construire la paix, c'est aller vers le dialogue, le compromis, la recréation de la confiance» (Созидать мир – значит идти к диалогу, компромиссу, воссозданию доверия). Данные выступления в таком традиционном коммуникационном жанре не сообщают никакой новой информации. Жизнеспособность же этого политического дискурса больше похожа на фатические черты – сохранение обычаев политической культуры, поддержка связи с публичной аудиторией, укрепление и закрепление статуса автора, ненарушение сложившихся отношений института «гражданин-власть». Жанры фатического общения в политическом дискурсе не предназначены для получения ответной реакции, они монологичны и аудитория не будет вносить корректировки в данную речь. Поэтому политик волен в подборе речи, допускается клишированность, использование маркеров фатического общения – лексем совместности (общий, совместный, мы, наш).

Известно, что фатическая коммуникация изучается в аспекте бытового разговорного общения. Но, несмотря на этот факт, по данным новейших исследований фатическое общение присуще и медиадискурсу. В медиадискурсе фатическая коммуникация может быть востребована благодаря таким ее целям, как развлечение, психологическая разрядка, укрепление личного престижа. В массмедиа фатическая коммуникация выполняет функцию социализации, т.к. является, по сути, приглашением к общению определенного социума, организацией круга посвященных, «своего» круга.

Фатика может также служить фактором развития интернет коммуникации. Чаще всего (для привлечения как можно большего количества читателей), журналисты используют заголовки с шокирующим содержанием. Учитывая, что читательскую аудиторию можно заинтересовать сообщением двух вещей: чуда или ужаса, журналист использует заголовок, в котором читатель якобы найдет удовлетворение своему любопытству. На самом деле, открыв статью, чаще всего он обнаружит, что заголовок не соответствует содержанию статьи и разочаруется. Но, одним кликом мышки он уже оставил свой «след» под статьей, рейтинг статьи повысился – этого и добивался автор «ложного» заголовка. [5, с. 87]

Для того, чтобы фатическое общение в ситуации межкультурной коммуникации было успешным, т. е. достигало своей главной цели – установления и поддержания контакта, участники коммуникации должны придерживаться некоторых правил:

1. Планировать ход коммуникации. Очень важно учитывать не только цели коммуникации, но и личностные особенности ее участников. Также надо учесть специфику коммуникации в их культурах.

2. Выбрать подходящую обстановку, в которой будет проходить коммуникация. Обстановка должна способствовать достижению коммуникативных целей ее участников (по крайней мере, она не должна этому мешать). Выбор места и времени встречи коммуникантов значительнейшим образом влияет на весь ход их общения и, как следствие, достижение ими коммуникативных целей. Раздражающие и отвлекающие факторы должны быть сведены к минимуму. Состав участников коммуникации также должен быть тщательно продуман.

3. Уметь выявлять коммуникативные помехи и стараться ликвидировать их сразу. Для этого коммуникантам следует постоянно следить за реакциями друг друга на тот или иной коммуникативный ход (реплику, жест, выражение лица и пр.).

Нельзя недооценивать ни индивидуальные психологические качества собеседника, ни культурную специфику его коммуникативного стиля [6, с.73].

Выбор способа установления контакта зависит от того, знакомы ли коммуниканты, а также от их лингвокультурной принадлежности. Установить контакт можно с помощью вербальных или невербальных средств коммуникации. Набор этих средств культурно

обусловлен: так, по данным некоторых исследований, русская коммуникативная культура обладает существенно бóльшим набором невербальных контактоустанавливающих единиц, чем английская и американская, при этом в русской коммуникативной культуре извинение относится к наиболее частотным средствам установления контакта с незнакомыми людьми, что нетипично для английской и американской культур. Как уже говорилось, ситуация межкультурного общения должна продумываться заранее, поэтому настоятельно рекомендуется узнать, какие формы фатической коммуникации характерны для культуры, с представителями которой вам предстоит общаться.

Список литературы

1. Malinowski B. «The problem of meaning in primitive languages»//The meaning of Meaning/C.K.Ogden, I.A.Richards, London: Kegan Paul, Thench, Trubner, New York: Harcourt, Brace, 1930. С.296-336
2. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика//Структурализм: «за» и «против»: сб.ст.; под ред. Е.Я.Басина, М.Я.Полякова. М.: Прогресс, 1975. С.193-231
3. Дементьев В.В. Непрямая коммуникация и ее жанры. Саратов: Издательство Саратовского университета, 2000 – 248 с.
4. Спиридовский О.В. Фатическая составляющая политической коммуникации (на материале президентского дискурса) //Вестник ВГУ – 2011 – №2 – С.116-121
5. Корнилова Н.А. Фатика как фактор развития интернет коммуникации// Медиатекст как полиинтенциональная система : сб. статей /отв. ред. Л.Р. Дускаева, Н.С. Цветова. – СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. – 250 с.
6. Гузикова, М.О. Фофанова П.Ю. Основы теории межкультурной коммуникации : [учеб. пособие]. — Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 124 с.

Ильясова А.У.,
м.п.н., доцент
Ишанова С.М.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ЦЕЛЯХ РАЗВИТИЯ УМЕНИЯ ГОВОРЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Одним из основных навыков, изучаемых при обучении английскому языку как иностранного языка, является умение говорить. Известно, что навык говорения на английском языке является основополагающими для того, чтобы студенты были активными, но самым трудным навыком для изучения в классе. Изучение языка – сложный процесс: в этом процессе преподаватели языка не могут быть далеки от технологии, поэтому учителям нужны технологии, соответствующие ситуации обучения и воспитания. Все аудиовизуальные материалы вносят позитивный вклад в изучение языка, если они используются в нужное время и в нужном месте. Еще один важный фактор для учителей, который делает его более интересным и приятным – это то, что он способствует пониманию. Мы знаем, что недостаток словарного запаса может сделать даже простую задачу очень трудной для наших студентов. Видео делает смысл более ясным, иллюстрируя отношения таким образом, который невозможен со словами, что доказывает известное высказывание о том, что картинка стоит тысячи слов. Две минуты видео могут обеспечить час работы в классе, или он может быть использован, чтобы ввести диапазон деятельности в течение пяти минут. Десятиминутная программа может быть полезна для более продвинутых студентов. Менее продвинутые студенты могут пожелать что-то гораздо более короткое, потому что их ограниченное владение языком также ограничивает объем их внимания.

Методология аутентичных аудиовизуальных материалов

«Аутентичный» часто употребляется как синоним к словам «документальный», «реальный» и «настоящий». Это понятие является противоположным понятиям

«произведенный», «сфабрикованный», «ненастоящий» [1, с. 7]. Большая часть материалов, применяемых в процессе обучения иностранному языку, должна быть аутентичной [2, с. 83]. Поэтому очевидно, что полностью отказаться от работы с не аутентичными материалами на занятиях по иностранному языку невозможно [3, с. 149].

Аутентичные аудио или видеоматериалы максимально приближены к языковой реальности и потому их использование на уроках иностранного языка более чем обусловлено. Никакие другие материалы не могут дать такого же полного представления о социокультурной реальности страны изучаемого языка и продемонстрировать сочетание вербального и невербального кодов иноязычного общения.

Поскольку аудиовизуальные средства состоят из инструментов, которые обращаются к человеческим чувствам, таких как визуальные и звуковые инструменты, используемые в обучении иностранному языку, увеличивая количество эмоциональных входов, уровень и качество языковых навыков также повышаются. Качество и количество результатов, таких как навыки письма и устной речи, которые имеют первостепенное значение для изучения языка, становятся выше. Аудиовизуальные средства играют важную роль в улучшении речевых навыков студентов, потому что есть так много преимуществ, которые мы можем получить, используя аудиовизуальные средства. Практически использование аудиовизуальных средств является одним из подходящих методов совершенствования речевых навыков студентов.

Перед выбором материала видео или аудио с необходимо учитывать определенные аспекты, такие как: возраст обучающихся, их интересы, уровень знания языка, а также языковые предпосылки. Необходимо также учесть следующие параметры при работе с аудиовизуальными средствами

1. Цель использования материалов видео (для общего или полного понимания);
2. Продуктивные цели, которые преследует учитель (для устной коммуникации или для создания текста того или иного сообщения)
3. Соотношение выбранного материала с программой обучения, учебным процессом, уровень языковой сложности;
4. Время представления материала видеофрагмента – до, во время или после работы с сюжетом или темой урока;
5. Формы работы, которые можно использовать (индивидуальные, парные, групповые).

Аудиовизуальные материалы могут выступать хорошим толчком (как для устного, так и для письменного высказывания). Учащимся могут быть предложены следующие виды заданий: написание рассказа-продолжения от лица одного из персонажей видеоэпизода; изложение видеоэпизода в форме письма другу; краткое описание полученной информации из видео и заполнения таблицы и многие другие.

Использование аутентичного аудиовизуального материала на уроках иностранного языка необходимо и несет в себе ряд преимуществ и особенностей. Самым большим преимуществом использования аутентичного видеоматериала является то, что видео обучает всем четырем видам речевой деятельности (чтению, говорению, аудированию, письму).

Видеофрагменты и аудиозаписи имеют и психологические особенности воздействия на учащихся. Они способны управлять вниманием каждого учащегося или группы, влиять на объем долговременной памяти или на увеличение прочности запоминания. Они могут оказывать эмоциональное воздействие на учащихся, повышать мотивацию обучения.

Невозможно отрицать, что аутентичные аудиовизуальные материалы способствуют интенсификации учебного процесса и создают благоприятные условия для формирования коммуникативной (языковой и социокультурной) компетенции обучающихся.

Работа с аутентичным видеоматериалом – это всегда очень продуктивный и интересный вид работы для учащихся, так как в нем задействованы творческие ноты, что повышает мотивацию к работе на уроке.

Список литературы

1. Игна О.Н. Развитие социокультурной компетенции студентов на основе аутентичных материалов при профессионально- ориентированном обучении иноязычному общению. – Томск, 2003. – 256 с.
2. Носонович Е.В. Методическая аутентичность учебного текста. – Тамбов, 1999. – 175 с.
3. Сергеева Н.Н., Чикунова А.Е. Аутентичные видеоматериалы как средство развития социокультурной компетенции студентов экономических специальностей. // Педагогическое образование России. – Екатеринбург, 2011. – №1 – С. 147-157.

Дукеева А.С.,
ағылшын тілі пәні мұғалімі
Косжанова А.С.,
п.ғ.м., ағылшын тілі пәні мұғалімі
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі әлемнің жаһандану және қоғамды ақпараттандыру жағдайында адамдар мен түрлі мәдениеттер арасында қарым-қатынас жасау мүмкіндігі кеңейуде. Бұл жағдайда қазіргі заманғы білім беру міндеттерінің бірі оқушылардың мәдениетаралық қарым-қатынас тәжірибесін алуы үшін жағдай жасау, балалардың өзге де мәдениет өкілдерімен қарым-қатынас дағдысы мен іскерлігін үйрету болып табылады.

Ғалым Е.Филлипстің пікірі бойынша шетел тілін оқыту барысында оқытылатын мәдениетті тануға және оған оң көзқарасты қалыптастыруға ерекше назар аудару қажет деп есептейді [1, 13]. Ол үшін оқушыларды ұсынылған гипотезаларды бақылау, сипаттау және дәлелдеу арқылы мәдениетті зерттеуге үйрету керек. Алайда, мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру үшін зерттелетін мәдениетке тек қана оң көзқарас жеткіліксіз екені анық. Бұл үшін мәдениетпен және осы мәдениет өкілдерімен тікелей байланыс қажет. Мәдениетаралық құзыреттілік күрделі білім, ол белгілі бір сапа, дағдылар мен іскерлікті қамтиды. Дж.Летоненнің көзқарасы бойынша өзге мәдениетте табысты коммуникация үшін тілді, ел тарихын, өнерді, экономиканы, қоғамды білу, яғни осы елдің мәдениеті туралы жан-жақты білімді меңгеру қажет. Бизнес саласындағы мәдениетаралық коммуникация тұрғысынан мәдениетаралық құзыреттілік туралы айта отырып, Дж. Летонен «Римде бола тұра, римдіктер ретінде жаса» формуласын пайдалануды ескертеді және өзге мәдениет өкілдерімен қарым-қатынаста әмбебап жалпыадамзаттық этикалық нормалар тұрғысынан әрекет етуді ұсынады [2, 40].

Ағылшын тілін оқытудың мақсаты оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту, ағылшын тілін меңгеруге үйрету болып табылады. Ағылшын тілі мұғалімінің міндеті – әрбір оқушы үшін тілді практикалық меңгеруге қажетті жеке жағдай жасау, шет тілі сабағында оқушының танымдық белсенділігін ынталандыруға

мүмкіндік беретін оқытудың тиімді әдістерін таңдау. Ағылшын тілін оқытудағы басым бағыттар коммуникативті, интерактивті, мәдени контексте тілді үйрену, мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту, шет тілді ортада еркін бағдарлау болып табылады және бұған жоғары дәрежеде жаңа мультимедиялық инновациялар ықпал етеді, олар оқытудың ақпараттық технологиялары ретінде айқындалады, кез келген нысандағы аудиовизуалды ақпаратты интеграциялайды, пайдаланушының жүйемен интерактивті диалогын және ақпаратты өңдеу бойынша дербес қызмет нысандарының әртүрлілігін іске асырады [3, 31].

Нұр-Сұлтан қаласы №72 мектеп-лицейіндегі эксперименттік жұмыс шеңберінде ұйымдастырылған оқушылардың мәдениетаралық құзыреттілігін онлайн-виртуалды жаттығулар негізінде дамыту бойынша эксперимент тобы ретінде 9 «F» сыныбының 14 оқушысы және бақылау тобы ретінде 9 «D» сыныбының 15 оқушысы қатысты. Онлайн виртуалды жаттығулар дегеніміз интернет технологиясын қолдана отырып онлайн ортада білім беру. Бұл ортада білім талапкерлері виртуалды кластарға, оқу материалдарына, тестерге, тапсырмаларға, өз алған бағаларын, академиялық күнтізбе, басқа онлайн ресурстарына интернет немесе локалды желі арқылы қол жеткізе алады. Экспериментті орындау барысында эксперимент тобының оқушылары елтанушылық тақырыптар бойынша салт-дәстүр, ұлттық стереотиптер, кинематография, әдебиет, мәдениет туралы ақпарат және т.б. мәселелер бойынша ой қозғады. Ең алдымен эксперимент басында оқушылардың білім деңгейлерін тексеру мақсатында екі сыныптан да бірдей 20 сұрақтан тұратын тест алынды. Тест сұрақтары тікелей шет елдер мәдениеті, салты жайлы, яғни жалпы елтану саласы туралы болды. Тест сұрақтарына жауап беру кезінде оқушылар дәрежелері әртүрлі болды. Кейбіреулері жауап беруге қиналса, кейбіреулеріне оңай болды. Тест жұмысын тексере келе, эксперимент тобы мен бақылау тобының елтану туралы білім деңгейлерінің арасында қатты айырмашылық байқалмады. Демек екі сыныптың арасында өткен тест жұмысы нәтижесінде эксперимент тобы 44%, бақылау тобы 41% көрсеткіштерін көрсетті.

Онлайн виртуалды жаттығулар ғалым К.Кнапптың мәдениетаралық құзыреттілік моделіне негізделді [4, 50]. Оның моделі мынадай компоненттерді қамтиды:

- коммуникативтік іс-әрекеттер және оларды оқытылатын елдің мәдениеті бойынша түсіндіре білу;

- мәдениет пен коммуникация арасындағы қарым-қатынас туралы жалпы білім, оның ішінде ой бейнесі мен мінез-құлықтың осы мәдениет үшін өзіндік ойлау ерекшеліктерінен тәуелділігі, сондай-ақ осы ерекшеліктермен анықталатын мәдениеттер арасындағы айырмашылықтар туралы жалпы білімнің болуы;

- өзара іс-қимылды тұрақтандыруға арналған стратегиялар жиынтығы, яғни коммуникация процесінде туындайтын мәселелерді шеше білуі.

К.Кнапптың моделінің бірінші компонентіне негізделе, біздер виртуалды саяхаттан кейін кері байланыс ретінде тақырыпқа сай сұрақ-жауап тапсырмасын орындадық. Оқушылар бір-біріне сұрақ қою арқылы мұражайда көргендері туралы ағылшын тілінде түсіндіру жұмысын жасады. Мысалы мынадай сұрақтар тізбегіне оқушылар жауап берді:

1. Who designed the White Tower?
2. When was the Tower of London used as a palace?
3. What year was the Tower of London built?
4. What is the symbol of the Tower?
5. What' s the name of the largest diamond in the world that was presented to the Royal Family?

Бұл тапсырманы орындау барысында оқушылар барынша белсенділік танытты, сабаққа деген қызығушылық артты. Виртуалды саяхат арқылы оқушылардың визуалды есте сақтау қабілеті жақсарып, ал сұрақ-жауап арқылы олар белсенді сөздерді бекіте алды.

Келесі екінші компонентке негізделі, өзіміздің тарихи мұражайларымыз бен ағылшындардың тарихи мұражайларын салыстырдық және сипаттама бердік. Мысалы, «The Louvre», «The British Museum», «The Natural History Museum», «The Science Museum», «The National Gallery», «The Tate Gallery», «The London Transport Museum» және отандық «The Central State Museum of the Republic of Kazakhstan», «The A.Kasteyev State Museum of Arts», «Presidential Cultural Center», «Exhibition Hall», «The Museum of the First President of the Republic of Kazakhstan».

Салыстыру кезінде оқушылар өздерінің жан-жақтылық білімдерін және ойлау қабілеттерінің деңгейін көрсете білді, тапсырма орындау барысында әр баланың жеке білім деңгейі анықталды. Бұл жаттығу арқылы мәдениеттер арасындағы айырмашылықтар туралы жалпы білім дағдысын дамыттық.

Үшінші компонентті іске асыру үшін, үй жұмысына оқушыларға мұражайдағы көрген экспонаттарға қосымша ақпарат дайындап келу болатын және келесі сабақта әр оқушы өзін мұражайдағы гид ретінде сезініп, сынып алдында шағын презентация дайындау жұмысы берілді. Әр оқушыға кем дегенде 1-2 минут уақыт жұмсалды. Осы жаттығу арқылы оқушылар коммуникация кезінде туындайтын мәселелерді шешуге тырысты. Бұл тапсырманы оқушылар жақсы орындап, оң нәтижеге қол жеткізген болатын. Онлайн виртуалды жаттығулар арқылы сабақты әрі тиімді, әрі қызықты өткізуге болады және әр оқушыны жаңа бір қырынан көруге ықпал етеді.

Осылайша онлайн-виртуалды жаттығулар арқылы жүргізілген сабақтарда оқушылар 10 баллдық жүйемен бағалануы тиіс болды. 14 оқушыдан 10 оқушы өте жақсы жауап беріп, сабақта бар ықыласымен атсалысты. Қалған оқушылар жақсы және қанағаттанарлық деген бағамен бағаланды.

8-10 («бес») баллға бағаланған оқушылар – коммуникативтік дағдыларын дамытты, сөйлеу дағдысын жақсартты, жауаптарын тиянақты, нақты жеткізе алды, ұсынылған тапсырма бойынша өз ойларын саралай алды, екі елдің көрнекі жерлерін салыстыра білді, айырмашылықтарын таба алды. Сонымен қатар қарым-қатынас процесінде туындайтын мәселелерді өз бетімен шеше алды.

5-7 («төрт») баллға бағаланған оқушылар – оқушылар ұсынылған сұрақтар бойынша жауап бере алды, бірақ өз жауаптарына сенімсіз болды, түсіндіре білу қабілеті орташа дамыды, салыстыру тапсырмасын жақсы орындады, бірақ аздап қиындық туындады, ал соңғы тапсырмада жақсы белсенділік көрсетіп, тапсырманы креативтілікпен шеше алды.

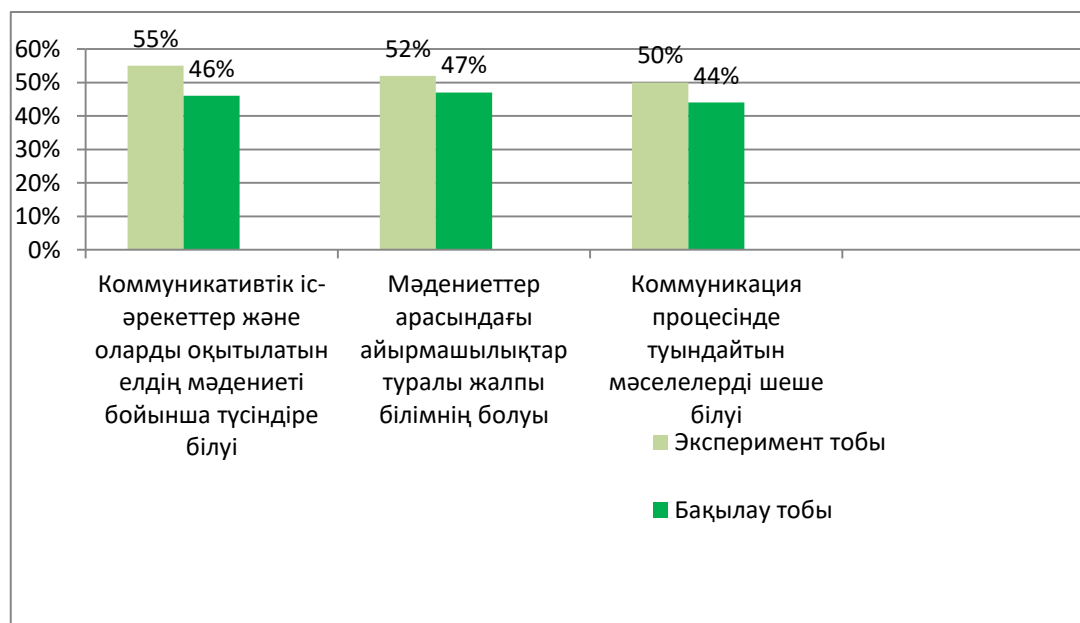
4-5 («үш») баллға бағаланған оқушылар – ұсынылған сұрақтар бойынша жауап беруге қиналды, түсіндіре білу қабілеті қалыптаспады, мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарды салыстыруды толық орындай алмады және соңғы тапсырмада қарым-қатынасқа еріксіз түсіп, өз беттерінше шешім қабылдауға қиналды.

1-3 («екі») баллға бағаланған оқушылар болмады, әрбір оқушы аздап болса да тапсырмаларды орындауға тырысты.

Осындай жаттығулар түрлерін орындай келе, К.Кнаптың мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастырудың моделі бойынша диаграммадағы көрсеткіштерге қол жеткіздік.

Диаграмма

Онлайн-виртуалды жаттығуларды қолдануда К.Кнапптың мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру моделі негізінде жүргізілген зерттеу нәтижесі

Зерттеу нәтижесі көрсетіп тұрғандай, коммуникативтік іс-әрекеттер оқытылатын мәдениетте, сондай-ақ тілде түсіндіру көрсеткіштері эксперимент тобында 55%, ал бақылау тобында 46%. Мәдениет пен коммуникация арасындағы қарым-қатынас туралы жалпы білім, сондай-ақ осы ерекшеліктермен анықталатын мәдениеттер арасындағы айырмашылықтар туралы жалпы білім деңгейі, яғни мәдениеттерді салыстыра білуі эксперимент тобында 52%, бақылау тобында 47%. Ал өзара іс-қимылды тұрақтандыруға арналған стратегиялар жиынтығы, яғни коммуникация процесінде туындайтын үйкелістер мен проблемаларды шешу білігі эксперимент тобында 50% және бақылау тобында 44% көрсетті.

Қазіргі уақытта компьютерлерді қолдану ақыл-ой қызметін белсендіруге алып келеді, оқушылардың көпшілігінің сабаққа деген оң уәждемесін қалыптастырады, алынған ақпараттың көлемін арттыруға мүмкіндік береді, ойлауды жүйелейді. Оқу үрдісінде интернет желісін пайдалану нақты қарым-қатынас не екенін сезінуге, шет тілін үйрену уәждемесін арттыруға, шетел достарының көмегімен шет тілін жақсы білуге көмектеседі, екі мәдениеттің өзара кірігуіне, коммуникациялық технологиялар арқылы шет тілінде мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайындалуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Phillips E. Developing learners' inter-cultural competence// LOTE CED Communique, – 2004. – 20 p.
2. Lehtonen J. Globalization, National Cultures, and the Paradox of Intercultural Competence, – 2003. – 53 p.
3. Рахимова А.Э. Преимущества применения компьютерных технологий при обучении иностранным языкам // Иностранные языки в школе, 2012. – №10. – С. 57-59.
4. Knapp K. Intercultural Communication in EESE // EESE Strategy Paper #4, 2003. – 83 p.

Камишева Г.А.,
п.ф.к., аға оқытушы
Каипова Г.С.,
магистрант
Қызылорда қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ- КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУЫ ӨДІСТЕРІ

Қазіргі кезеңде шет тілдерін оқытудың негізгі мақсаты – мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілікті, нақты шет тілдік қарым-қатынасқа дайындықты қалыптастыру болып табылады. Құзыреттілік дегеніміз – қалыптасқан мотивтер, жеке қасиеттер негізінде қызметті шығармашылықпен жүзеге асыру қабілеті, кәсіби салада заңды және қолайлы мінез-құлық үлгілерін қолдана білу. Құзыреттілікті меңгеру кәсібилік пен шеберлікті дамыту үшін негіз болады.

«Коммуникативті құзыреттілік» терминін ғалым Н. Хомскийдің «тілдік құзыреттілік» ұғымының негізінде жасаған, оны ғалым жеке ішкі психикалық грамматикаға сілтеме жасау үшін қолданған, ол абстрактілі тілдік ережелер жиынтығы түрінде ұсынылған, бұл тілдің жеке түпсаналық интуитивті көрінісінде айқын көрінеді.

Қазіргі таңда шет тілін меңгерген жетістікке жеткен тұлға көбінесе, басқа мәдениет өкілдерімен іскерлік немесе ғылыми қарым-қатынас процесіне қатысады. Осыған байланысты шет тілдік білім берудің негізгі талабы грамматикалық құзыреттілікпен, коммуникативтік құзыреттілікпен және тілді жалпы меңгерумен қатар, ағылшын тілі білім алушыларының шет тілі ретінде мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілігін дамыту болып табылады. Тілді жетік меңгеру үшін алдымен білім алушылар осы тілдің мәдениетімен танысуы керек. Мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілік дегеніміз – мәдениетті, соның ішінде әр адамның өз мәдениетін түсіну қабілеті және осы түсінікті басқа мәдениет өкілдерімен сәтті қарым-қатынас жасау үшін пайдалану мүмкіндігі.

Ағылшын тілі сабағында мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілікті оқыту әдістемесі

Бұл мақалада мәдениеттану аспектілерін оқыту әдістемелерінің әртүрлі әдістері ұсынылған, сондай-ақ мұғалімдерді мәдениеттануды оқытуға ынталандыратын қызмет түрлерінің мысалдары келтірілген. Байрам (1997) мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілік дәстүрлі тіл сабақтарынан әлдеқайда күрделі мәселе екенін айтады. Брукс (Брукс, 2001) мәліметтері бойынша, мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілік бойынша студенттер фонологиялық дәлдікке, синтаксиске немесе морфологияға нақты тәжірибе арқылы қол жеткізгендей, іс жүзінде жақсы нәтиже көрсете алады. Тұрақты сөйлесу тақырыптары күнделікті міндеттерге қатысты болуы керек, олар салыстырмалы мәдени үлгілердегі жеке басын, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын баса көрсетуі керек. Зерттеу нәтижелері мұғалімдердің негізінен әлеуметтік-мәдени аспектілерді (нақты ақпарат, мерекелер, дәстүрлер, тамақтану, тұрғын үй және т.б.) үйрететінін және социолінгвистикалық, прагматикалық құзыреттерге және ауызша емес қарым-қатынасқа аз көңіл бөлетінін көрсетеді. Көбінесе мәдениеттің жағымды аспектілері ұсынылады, бұл студенттердің қабылдауында шынайы емес көріністі жасайды. Күнделікті тұрақты әңгімелесу тақырыптары күнделікті міндеттерге қатысты болуы керек, олар тұлғаның жеке басын, салыстырмалы мәдени үлгілердегі ұқсастықтары мен айырмашылықтарын

баса көрсетуі керек. Зерттеу нәтижелері мұғалімдердің негізінен әлеуметтік-мәдени аспектілерді (нақты ақпарат, мерекелер, дәстүрлер, тамақтану, тұрғын үй және т.б.) үйрететінін және социолингвистикалық, прагматикалық құзыреттерге және ауызша емес қарым-қатынасқа аз көңіл бөлетінін көрсетеді. Көбінесе мәдениеттің жағымды аспектілері ұсынылады, бұл студенттердің қабылдауында шынайы емес көріністі жасайды. Оқушыларға шынайы, нақты, заманауи және нақты ақпарат ұсынылуы керек.

Салыстыру әдісі. Салыстыру әдісі – мәдениеттерді оқытудың ең көп қолданылатын әдістерінің бірі. Бұл әдіс бірінші және екінші тіл мәдениеттері арасындағы айырмашылықтарды талқылауға назар аударады (Хьюгс, 1986). Әртүрлі мәдениеттердің ерекшеліктерін ғана емес, сонымен бірге бір мәдениеттің ішіндегі ерекшеліктерді де салыстыру керек, өйткені мәдениеттер ешқашан статикалық болып қалмайды, олар үнемі өзгеріп отырады және әртүрлі ұрпақтар заттарды басқаша жеткізеді. Келесі әрекетті әлеуметтік-мәдени білімді, социолингвистикалық, прагматикалық және вербалды емес құзыреттерді дамыту үшін қолдануға болады. Бастауыш және кіші орта мектеп оқушыларымен өте танымал тақырып, мысалы – «мектеп» тақырыбы, оның ішінде мектеп тәртібі, пәндер, сабақтың ұзақтығы, киетін киімі, мектеп ғимараттары, үй тапсырмалары, мектептегі тамақтану, фразалар мен мінез-құлық. Оқушылар Британдық мектептің әдеттегі күнін көрсететін қарапайым қысқа бейнені көреді. Бейне youtube сайтында қол жетімді (<http://www.youtube.com/watch?v=yMUJKH1fFF0>) және жақсы түсіну үшін субтитрлері бар. Бейнеде 11 жастағы оқушының мектептегі күнделікті бір күнін көрсетеді. Ол әлеуметтік-мәдени білімді, сонымен қатар социолингвистикалық және прагматикалық сөз тіркестерін (сәлемдесу, адамдарға қаратпа сөз қолдану, сыпайы өтініштер, «өтінемін» және «рақмет» сөздерін дұрыс қолдану), сондай-ақ вербалды емес қарым-қатынасты ұсынады (Қазақстанда оқушылар мұғалімнің сұрағына жауап бергісі келсе, қолдарын көтеруі керек, Ұлыбританияда оқушылар мұғалімге ауызша айту арқылы білдіреді). Оқушылар қазақ және британдық типтік мектеп күнін талқылап, салыстыра алады, әр мектеп жүйесінің артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтай алады. Бұл сондай-ақ оқушының мұғалімге өтініш, ұсыныс, алғыс айту және жүгіну үшін фразалар арасындағы маңызды салыстыру болып табылады (Қазақстанда мұғалімнің аты апай (Айгүл апай), ал (Ұлыбританияда Миссис фамилиясы) қолданылады. Мен бұл әдісті өз сабақтарыма қосуға тырысамын, студенттер ағылшын халқының мәдениеттерімен танысуға қызығушылық танытады және басқа мәдениеттер туралы қызықты ақпарат тауып, бұл олардың сөйлеу дағдыларын жақсартады.

Мәдени ассимиляция. Бұл әдіс негізінде білім алушылар түсініспеушілік болуы мүмкін сыни оқиғалар көрсетеді. Оқушыларға бірнеше мүмкіндіктер беріледі, олардың ішінен дұрыс деп санайтындарын таңдайды. Ауызша емес сәлемдесу, бәлкім, түсінбеушіліктің ең көп таралған мысалдары бірі болуы мүмкін. Беттен сүю – бұл жалпыға ортақ сәлемдесу, оны адамдар әмбебап деп санайды. Алайда, белгілі бір мәдениетке байланысты беттен бір реттен төрт ретке дейін сүю деген бірнеше түрлері бар. Мәселен, мұғалім оқушыларға видео арқылы бет сүю (бір, екі немесе үш рет) арқылы сәлемдесудің әртүрлі түрлерін көрсетеді. Оқушылар сәлемдесудің қандай түрі дұрыс екенін шешуі керек. Өз тәжірибелеріне сүйене отырып, олар өздерінің мәдениетіне тән сәлемдесу түрін таңдайды. Мұғалім бет сүю арқылы сәлемдесудің барлық түрлері дұрыс, бірақ әр мәдениетте әртүрлі болатындығын түсіндіреді. Әлеуметтік ортада бет сүйіп амандасу Қазақстанда сирек кездеседі және әдетте беттен бір рет ғана сүйеді.

Мәдени капсула. Мәдени капсула техникасы, мысалы, екі мәдениетте ерекшеленетін әдет-ғұрыпты көрсетеді. Оған айырмашылықтарды көрсету үшін көрнекі құралдар және сыныпта талқыланатын сұрақтар жиынтығы қосылуы мүмкін (Хьюгс, 1986). Мысалы, негізгі тамақтану туралы талқылауға болады. Мысалы, Қазақстанда негізгі ас қабылдау – бұл ет, қамыр, сорпадан тұратын ыстық кешкі ас, ал Ұлыбританияда бұл, әдетте, негізгі тағаммен және пудингпен кешкі ас. Мұнда сіз әртүрлі типтік тағамдардың суреттерін көре аласыз. Оқушылар әр мәдениеттің тамақтану әдеттерінің жақсы және жаман жақтарын

талқылауы керек. Сондай-ақ, тамақтану әдеттерімен байланысты социолінгвистикалық және прагматикалық сөз тіркестерін салыстыру қажет.

Мәдени Арал. Мәдени Арал – бұл өте қарапайым, бірақ тиімді әдіс, өйткені ол әрдайым студенттерге саналы түрде әсер етеді. Актерлердің, әншілердің, фильмдердің, жазушылардың, кітаптардың, әйгілі орындардың заманауи плакаттары мен фотосуреттері сыныптардың қабырғаларына орналастырылуы керек. Мақсаты – оқушылардың назарын аудару, түсініктеме беру және мәдени атмосфераны құру (Хьюгс, 1986). Мәдени Арал әлеуметтік-мәдени білімге баса назар аударады. Қарап отырсақ, көптеген тілдік сабақтарда сыныптарда грамматикалық диаграммалар, сөздік плакаттар және басқа да тілге қатысты суреттер орналастырылған, алайда олар студенттерге шынымен тартымды емес. Оларды мәдениеттерге қатысты тартымды, танымал плакаттар мен суреттермен ауыстырылуы керек.

Қайта құрастыру. Қайта құрастыру әдісі – бұл оқиганы серіктеске өз сөзімен жеткізу. Байқау әдісі белгілі бір ерекшеліктерге назар аударуды білдіреді (Cullen, 2000). Оқушылар әңгімелесуде және олардың әлеуметтік-мәдени білімдерінде қолданылатын тарихтың бөліктерін қайталай алады. Бақылау – бұл өте тиімді әдіс, оның көмегімен студенттер тақырыпқа байланысты ерекшеліктерді іздейді (мысалы, британдық және қазақ мектептері арасындағы айырмашылықтар, «өтінемін» сөзі қанша рет қолданылады және т.б.). Қайта құрастыру және байқау әдістері әлеуметтік-мәдени білімді, социолінгвистикалық, прагматикалық және вербалды емес құзыреттерді дамыту үшін қолданылады.

TPR (жалпы физикалық реакция) техникасы. TPR әндерді, әңгімелерді және тіпті грамматикалық құрылымдарды ойын арқылы орындауды ұнататын жас балалар арасында өте танымал. Мәдени оқытудағы TPR техникасы ауызша емес қарым-қатынас үшін ең қолайлы және оны әртүрлі жас топтарымен қолдануға болады. Оқушылар іс жүзінде әртүрлі қимылдар мен олардың әртүрлі мәдениеттердегі маңыздылығын түсінуі керек. Жоғарыда айтылғандар сияқты жақсы мысалдар болуы мүмкін: бет сүю, қол алысу, бас бармақ көтеру, бас бармақ пен сұқ саусақтың белгісі, басын шайқау және т.б. бұл әрекеттер көбінесе әртүрлі мәдениеттерде әртүрлі мағынаға ие. Мысалы, бір оқушы әр түрлі қимылдарды жасайды, ал басқа оқушылар оларды сол қимылға сәйкес келетін немесе келмейтін мәдениеттерге тағайындайды.

Рөлдік ойын. Рөлдік ойын – бұл социолінгвистикалық және прагматикалық тіркестерді, әлеуметтік-мәдени білімді, сондай-ақ вербалды емес қарым-қатынасты қолданатын өте ықпалды әдіс. Мысалы, студенттер мейрамханада, дүкенде, автовокзалда және т.б. жағдайларды қолдана алады. Рөлдік ойындар тілді меңгерудің барлық деңгейлері мен жас топтары үшін жарамды. Рөлдік ойындар кезінде студенттер өз қателіктері туралы ұмытып кетеді, бұл сенімділікті арттыратын және сөйлеу дағдыларын жақсартатын керемет әдіс.

Бұл тапсырмалар икемді және оқушылардың қажеттіліктері мен қызығушылықтарын ескере отырып, әртүрлі контекстке сәйкес келеді. Сонымен қатар, олар әндерді, мақал-мәтелдерді, дискурстарды, спортты, гендерді, фильмдерді және анекдоттарды біріктіре алады. Сонымен қатар, студенттерді мәдениаралық дайындықтан басқа, олар бір уақытта төрт тілдік дағдыны қалыптастырады, коммуникативті құзыреттілік пен мәдениаралық-коммуникативті құзыреттілікті, екі аспектіні біріктіреді, бұл студентті шет тілін оқыту мен үйрену процесінде тамаша делдал етеді.

Ағылшын тілі пәні мұғалімі ретінде мәдениеттің кез келген тілді оқытуда тиімді құрал екенін білемін. Сондықтан сабақтарыма мәдениаралық-коммуникативті құзыреттілікке тапсырмаларды көптеп қосуға тырысамын, студенттер мәдениеттер туралы көбірек білуге талпынады. Сабақ барысында студенттерге беретін тапсырмаларды дайындауда әсерлі және нәтижеге бағытталғанына көп көңіл бөлемін. Тапсырмалардың үлгісі төменде берілген:

Task # 1

Type of activity: Reformulation

Topic: Celebration around the world

Aims:

➤ To learn about different ways of celebrating the same festivity around the world (New Year)

➤ To understand how they celebrate it in other cultures.

Level: Beginner\Intermediate

Content (Communicative Functions): Expressing wishes\congratulating someone

Teaching Aids: Magazine, Articles, Websites, Pictures

Procedure (Organization):

• Step I: Teacher divides a class into groups; each one has to choose a country where New Year is celebrated and do the work about it. The task will be a contest for the groups, so each work has to answer questions in order to fulfill as much as possible the information about each celebration, for example: Where and when does it happen? What do they celebrate? What do people wear? What do children do?

• Step II: The presentation has to be accompanied by power point, flags, posters, pictures, magazines in order to give the real image as close as possible of the reality. The students have to look for extra class materials, with the foreign student communities and so on.

• Step III: The day of presentation students have to give a moment of festivity, some could dress up, and others could bring music and dances according to the culture represented. The department should open the invitation for the other academic groups in order to enjoy the activity together. Also students could include some terms in other languages and give the translation according to the country represented. The best group wins and the pictures should be uploaded on the faculty website, for the next year inspiration.

Evaluation: None, just considerations that teacher should make in the next class.

Task # 2

Type of activity: Role play

Topic: Greeting Manners

Aims:

➤ To explore global ways of greetings

➤ To be aware about Global greeting styles

Level: Intermediate

Content (Communicative functions): Greeting someone\Being formal\informal

Teaching Aids: Paper posters

Procedure (Organization):

• Step I: Teacher divides the class into groups of four, and then asks students to prepare for the introduction of the concepts related to greeting manners when meeting somebody for the first time. Students should start a discussion on rude and polite manners in their own country\culture.

• Step II: The teacher gives to each group a piece of paper where greeting manners of different countries\culture are explained.

Example:

▪ Italy- ...Italians greet friends with two light kisses on the cheek, first the right and then the left...

▪ Japan-...Bowing, a gesture of respect, is probably the feature of Japanese etiquette that is best known outside Japan...

▪ Canada- ...In Canada when introduced to another person for the first time, it is common to be offered a firm handshake; Greetings go along with a smile and eye contact...

• Step III: The groups have to read, analyze and prepare to act for the class according to the type of greeting descriptions. Each group acts out the different ways expressed in the paragraphs, and the teacher encourages the rest of the class to guess where that greeting is from. They can ask some basic yes\ no questions in order to reach the correct conclusion.

• Step IV: After guessing the country\culture represented in the greeting acts, the teacher asks the students to set up a discussion on the different greeting styles and explain how they would react in an international context if they do not know how to greet in that context.

Evaluation: Teacher asks the students to make a report about the acts played, the greeting manners in general and the comparison among those presented in class taking into account greeting manners of the students' own home country\culture. The work should be handed in for the following class.

Қорытындылай келе, мәдениетаралық-коммуникативтік құзыреттілігі сипатталған компоненттік құрылымдар – екі мәдениетаралық қоғамдастықтың делдалының сөйлеу мәдениетінің мәдени құндылықтары мен нормаларын есепке ала отырып, шет тілін кәсіби субмәдениетте тиімді жұмысын қамтамасыз ететін шет тілін білудің мәдениетаралық және коммуникативтік деңгейін қалыптастыратын оқыту жүйесі. Мәдениетаралық қатысым құзыреттілігі – өзге мәдениет өкілдерімен шынайы қарым-қатынас орнату мақсатында өзге мәдениет ерекшеліктерін және де өз мәдениетімізді құрметтей отыра, тілдік моделін құру негізінде өзара ақпарат беру, ақпарат қабылдау. Сонымен қатар, өзара түсіністік қабілетін қалыптастыра отырып оны мақсатқа бағытталған түрде қолдана отыра нәтижелі өзара қарым-қатынас орната алу қабілеті болып табылады.

Literature

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Boston: MIT Press, 1965. 154 p.
2. Brooks N. (2001). Culture in the Classroom. In: Valdes, M. (ed.) Bridging the Cultural Gap in Language Teaching. Cambridge : Cambridge University Press.
3. Byram M. (1989). Cultural Studies in Foreign Language Education. Clevedon : Multilingual Matters.
4. Byram M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters.
5. A Common European Framework of Reference for Language Learning, Teaching, Assesment. Council of Europe. (2001). [online].[cit.19.7.2014]. Available on the internet: [http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework%20EN.pdf). 2001.
6. Cullen, B. (2000). Practical Techniques for Teaching Culture in the EFL Classroom. In: The Internet TESL Journal. Vol. 6, No. 12. (2000). [online]. [cit. 20. 8. 2014]. Available on the internet: <http://iteslj.org/Techniques/Cullen-Culture.html>.
7. Dunnett S.C., Dubin F. and Lezberg A. (1986). English language teaching from an intercultural perspective. In: Valdes, J. M. Culture Bound. Cambridge University Press.
8. Europublic. (2006). Languages and Cultures in Europe (LACE): The Intercultural Competences Developed in Compulsory Foreign Language Education in the European Union. [online]. [cit. 9. 8. 2014] Available on the internet: [http://www.scribd.com/doc/208157694/LACE-The-Intercultural-Competences-Developed-in-Compulsory-Foreign-Language Education-2006](http://www.scribd.com/doc/208157694/LACE-The-Intercultural-Competences-Developed-in-Compulsory-Foreign-Language-Education-2006).
9. Hughes G. An argument for cultural analysis in the second language classroom. In: Valdes, M. (ed.) Cultural bound. Cambridge University Press (1986).
10. Huhn P. Landeskunde im Lehrbuch: Aspekte der Analyse, Kritik und korrektiven Behnadlung. In: Byram, M. 1989. Cultural Studies in Foreign Language Education. Multilingual Matters (1978).
11. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press (1993).
12. Kramsch C. Language and Culture. Oxford : Oxford University Press (1998).
13. Reid E. 2014. Intercultural Aspects in Teaching English at Primary Schools. Frankfurt on Main: Peter Lang.
14. Robinson G. Crosscultural understanding. – New York: Prentice-Hall 1985.

Kussainova T.M.,
master degree student
Beysenbaeva L.,
PhD
Nur-Sultan (Kazakhstan)

SELF-DIRECTED LEARNING

Self-directed learning (SDL) is an instructional strategy where the students, with guidance from the teacher, decide what and how they will learn. It can be done individually or with group learning, but the overall concept is that students take ownership of their learning [1].

For example, a teacher may give a general learning goal, such as to learn about a geographical area. Students would then work with the teacher to decide the scope of the project, length of time, and the end result that would demonstrate their learning. One student may decide to learn all of South America and create an educational website. Another student may choose to research the deforestation effects of Borneo and write a report for the government. Another student may choose a specific city and focus on the historical significance, creating a video vignette from personal interviews. By allowing students to choose different learning objectives and outcomes, it allows students to choose basing on their personal interests and strengths.

Self-directed learning is learning in which the conceptualization, design, conduct and evaluation of a learning project are directed by the learner. This does not mean that self-directed learning is highly individualized learning always conducted in isolation. Learners can work in self-directed ways while engaged in group-learning settings, provided that this is a choice they have made believing it to be conducive to their learning efforts. Self-directed learners are not to be thought of as Robinson Crusoes working without human contact. Indeed, a recurring theme of the research in this area is the way learners move in and out of learning networks and consult a range of peers. The key point is that whether or not learners choose to be temporarily isolated from, or immersed within, peer networks are the learner's decision [2].

Independent study experiences can be extremely rewarding both for students and their advising instructors. Independent study gives students the opportunity to explore not only a given topic but also their own learning strategies and goals, and learning contracts can play a critical role in ensuring that this process is a successful one. Learning contracts give ownership to students over their learning at the outset of a project or class, they prompt students to reflect on how they learn, and they establish clear goals and project timelines. For instructors, learning contracts serve as an outline for independent study units and as tools to aid evaluation.

To maximize these benefits, students should develop their own learning contracts, which the advising instructor reviews to provide constructive feedback and suggestions for modification [3]. Because the contract is an agreement between instructor and student, both should sign the final contract and, if modifications become necessary as the learning experience progresses, both should approve and sign the modified contract.

The benefits and limitations of learning contracts, outlines both student and instructor responsibilities in creating learning contracts, and concludes with a sample learning contract you can draw on when designing independent study experiences for your students.

Benefits. Learning contracts:

- Require students to be intimately involved in the process of developing their unit of study.
- Require students to explore their readiness to learn and their self-directed learning skills.
- Maximize students' motivation to learn because they have chosen the agenda.
- Help to keep less independent learners the course with specific and concrete goals and deadlines.
- May include a schedule of regular meetings with the advising instructor.
- Encourage independence of students, which can result in fewer demands made on instructors' time.
- Provide a formal way to structure learning goals and activities as well as the evaluation of learning goals, which helps to minimize misunderstandings and poorly communicated expectations.
- Schedule and enable the continual feedback about student progress.

- Enable advising faculty instructors to encourage use of a wide variety of resources (e.g., peers, library, community, experiences).

Limitations. Learning contracts:

- May be challenging to create for students who are used to lecture/exam types of courses.

- May not be suitable for content with which students are totally unfamiliar – some initial guidance may be required.

- May require modification as the unit progresses – careful thought is needed for how much modification is acceptable, which could be defined at the outset of each unit.

- Require that instructors redefine their traditional roles and make the transition from teacher to advisor [4].

Self-directed learning is not the latest trend in education. It has been around since the beginning of cognitive development (Aristotle and Socrates), and is a natural pathway to deep understanding and efficacy. By being mindful of the ways self-directed learning can appear in the classroom, and leveraging it as an integral part of how we learn, we can create a more meaningful learning experience for students that will last beyond the regurgitation the memorized content. Self-directed learning is something we live.

Some of the first modern formal theories of self-directed learning came from the progressive education movement of John Dewey, who believed experience was the cornerstone of education. By integrating both past and present experiences based on personal interpretations and subject matter, students would most effectively learn. And as a result, the educator's role is to be a guide, supporting students in exploring the world around them, formulating investigative questions, and testing hypotheses [5].

Today, there are a variety of educational systems that incorporate self-directed learning as pedagogy and are based on the idea that all humans can and should be responsible for their own cognitive development. Notable models are: Democratic Free Schools and programs, such as the Institute for Democratic Education (IDEA) and the Sudbury School, which focuses on educational freedom, democratic governance and personal responsibility.

Self-directed learning can be as diverse as simply discovering new information and thinking critically about it, actively participating and contributing to a learning community, or designing your own learning path and selecting resources, guides and information [6].

A strong learning community is one that is built by self-directed learners who contribute powerfully to supporting, elevating, and empowering each other. In order to create this level of inclusion and innovation, all learners (students and teachers alike) need to know how to learn and how to collaborate effectively by taking ownership of their own contributions. Self-directed learning will always exist without our trying to force it into the curriculum, but the curriculum that illuminates and seeks intention through self-directed learning will take our communities to the transformative level.

Literature

1. Abdullah, M.H. 2001. Self-directed learning. ERIC digest. Bloomington, IN: Indiana University, ERIC Clearinghouse on Reading, English and Communication. www.ericdigests.org/2002-3/self.htm

2. Andruske, C.L. 2000. Self-directed learning as a political act: learning projects of women on welfare. In: Sork, T.J.; Lee-Chapman, V.; St. Clair, R., eds. Proceedings of the 41st annual adult education research conference. Vancouver, Canada: University of British Columbia, Department of Educational Studies.

3. Brockett, R.G.; Hiemstra, R. 1991. Self-direction in adult learning: perspectives on theory, research and practice. New York, NY: Routledge.

4. Brookfield, S.D. 1982. Independent adult learning. Nottingham, UK: University of Nottingham, Department of Adult Education.

5. Chene, A. 1983. The concept of autonomy in adult education: a philosophical discussion. *Adult education quarterly*, vol. 34, no. 1, pp. 38–47.

6. Courtney, B.C.; Merriam, S.B.; Baumgartner, L.M. 2003. Witches ways of knowing: integrative learning in joining a marginalized group. *International journal of lifelong education*, vol. 22, no. 2, pp. 111–31.

Melnova K.,
Master of Arts in Foreign Philology
Nur-Sultan (Kazakhstan)

INTERNET SLANG OF SOCIO-CULTURAL GROUPS IN EVERYDAY SPEECH OF BACHELOR AND MASTER STUDENTS

The rapid processes of computerization around the world entail the emergence of a new communication format - Internet communication, which has largely replaced the live format. The language of the Internet, undoubtedly, differs from the real one; moreover, it influences and changes the standard language and the language of everyday live communication. In addition, this new type of communication overturns many classical theories on the classification of units at all linguistic levels, posing more and more interesting problems for modern linguistic researchers [1, p. 6]. One of the brightest lexical units that make Internet speech recognizable is slang. The slang of virtual communication is distinguished by its communicative diversity, polyfunctionality, dynamism, and is currently unmatched in terms of its influence on other spheres of communication. Today, a lot of students, using social networks, use the language created on the Internet and consider it normal to write words with grammatical errors, typos or completely ignoring punctuation marks instead of using the classical spelling of words and grammatical constructions. In their works, they use a more informal language, which they have become accustomed to during the time of using the Internet and social networks. Internet slang belongs to such an informal and non-standard language. Slang is a defining characteristic of the social and/or age group of communication participants and their communication style [2, p. 261-264]. Online slang can take many forms, from simple acronyms to sarcasm and parodies.

As part of the research, written and online surveys were conducted on Google forms. The study was conducted using the methods of teaching language students of the most popular and frequently used Internet communities, such as book bloggers, music fans, and online gaming communities. The survey involved first and third-year bachelor students and master students of the first and second years of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. The responses of 100 respondents were received and processed.

The first part of the survey was to give associations to selected slang terms used by various social and socio-cultural groups in Russian-language blogs and forums. From all found and processed slang words, 15 most common terms were selected, which later bachelors and graduates wrote associations to. As a result of the first part of the survey, the following answers were obtained:

1. Bookcon [4] to this term there were given the following answers: the correct answer, fully matching the description, was given by 32 people who wrote that it was "Book Festival". 17 respondents answered that this term means "books", which is a close answer, but does not specify the direct purpose of the word. The another 10 respondents wrote that this term means "ComicCon", which is a kind of analog of a book fair but is held for comic books and movie lovers, with the aim of acquainting with the latest novelties in the world of graphic novels. 9 students called this word "exhibition", but without making any clarifications, and 7 of the interviewed students noted that this word means "meeting". The remaining 25 respondents did not define this word. Such answers mean that this term is quite common even among students

who are far from the book Internet communities, since the Bookcon event is quite popular, attended by representatives of various nationalities and states, and it is also quite widely covered in social media, due to the fact that at this event the releases of new books, series are announced and there is an opportunity to communicate directly with the authors.

2. YA [4] Out of 100 respondents who correctly deciphered this term as young adult literature, there are only 6 students. This abbreviation was noted as just the translation of the word "you" by 20 respondents. 18 respondents answered that this abbreviation means the exclamation "hey". The another 14 respondents called the term a Korean exclamation. 26 university students did not give an answer, and 15 out of 100 respondents gave answers, in total less than 4 definitions. Such answers indicate that this term in its abbreviated form is not so popular and is not known among students of language specialties, due to the fact that this abbreviation is most often used in the environment of the english-language book videos and written blogs, and is not used on Russian-language platforms because of the impossibility of giving the exact translation or picking up the nearest equivalent.

3. All-kill [5]. According to the results of the poll, we can see that 27 respondents answered that the designation of this term is *charts*, 12 respondents answered that it means being the first, 8 respondents called this term successful and 6 more gave an association with a hit song. All these associations are appropriate for this term, given as the definition above. Knowledge of this word proves once again that students of language specialties are well familiar with the slang terminology common among music fans and are part of social Internet communities on Twitter or Facebook and Russian-speaking community on VK. 26 out of 100 respondents gave a completely opposite definition of this word, having made a direct translation into Russian, which resulted in the meaning "kill everyone". And the remaining 21 respondents gave answers, the number of which does not exceed two or three repetitions, which have nothing to do with music or music charts. Such data are an indicator that despite the widespread use of musical English slang expressions, not all language students are familiar with them or are unofficial members of such groups on social platforms, where you can easily find people using these words and expressions.

In the second part of the survey, the respondents were offered five sentences collected on various social platforms from various socio-cultural groups. They all contain a slang term for which the respondents previously gave association. The purpose of this part of the survey was to check how the respondents can correctly translate and understand the slang term of a social group if given in context.

Based on the results of a survey on the topic of the scientific research, it can be concluded that undergraduate and graduate students of language specialties are not familiar with a lot of terms used in social Internet communities in which books, music, or games are discussed. Gaming slang caused the most difficulties among the respondents, from which we can conclude that the respondents are not game fans and do not play on foreign servers. And if there are people playing among them, they do not use social networks or forums where you can meet in large numbers with different terms describing the game, gameplay, players, or characters that are in the game. The terms related to literature were a little easier for the respondents. This may be the result of the fact that some respondents read modern literature in a foreign language, which is why they gave answers close to the original in this survey. All respondents did well with the terms related to music. This is due to the fact that music is currently the most popular and affordable pastime, and everyone can listen to what they like the most, at any suitable time or in any setting. In addition, the terms related to music are rarely translated into Russian from English, preferring to use transliteration, that is why these terms did not cause great difficulties in defining associations. The second part of the study traces the change in understanding and translation/assignment of associations to specific terms due to the fact that context is used here. The suggestions were taken from thematic forums or blogs that were authentic in translation and did not present much difficulty in understanding or translation. Most of the respondents coped with the translation, giving the closest translation to the meaning that was in the original

message. According to the survey results, it can be concluded that the slang of gaming and book social groups is the least understandable and familiar to students of language specialties, that proves that the Internet slang of socio-cultural and social groups is a closed type of communication and is used as a kind of code by which they find their own associates.

Literature

1. Мельнова К.В. Интернет сленг социальных и социо-культурных групп англоязычного виртуального пространства // Диссертация, ЕНУ, Нур-Султан, 2019. –С. 6
2. Bekzhanova Zh.E. Sleng agilshin zhane kazak zhastar diskursinda kommunikativtik stildin aikindaushi belgisi retinde // Al-Farabi KazNU Bulletin. Philological issue. – №5 (157). - Almaty, 2015. – С. 261-264
3. Naomi S. Baron. Always on Language in an online and mobile world. Oxford University Press, USA. 2008. P. 5-7
4. Twitter <https://twitter.com>
5. Tumblr <https://www.tumblr.com/>
6. Youtube <https://www.youtube.com/>
7. Overwatch forum <https://us.forums.blizzard.com/en/overwatch/categories>

Nabiyeva A.E.,

master degree student

Kaliyeva A.B.,

Candidate of Pedagogical Science,

acting associate professor

Nur-Sultan (Kazakhstan)

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE ENGLISH LESSONS USING QR CODES

There are many methods of teaching a foreign language that involve the use of interactive and computer technologies. These technologies provide a high informative capacity of the material, stimulate the cognitive activity of students, increase the visibility of the lesson, and the intensity of its conduct.

Learning English assumes that the process will be continuous, which means that learning using mobile technologies, using gadgets that are always at hand, is a great opportunity to improve the quality and intensity of training.

Currently, there are a large number of applications that implement the ideas of teaching English using technical means on the mobile device platform. Thus, mobile technologies have not yet found their proper application for solving cognitive and educational tasks. Even if the school has a sufficient number of mobile user devices, in most cases computer science teachers conduct lessons using them. This does not allow us to say that the capabilities of mobile devices are fully used in education.

Currently, there are about 1.5 billion mobile phones in the world, which is three times more than traditional computers. As technology advances, mobile devices gain new technical capabilities, and the speed and reliability of data transmission over wireless channels increases. Mobile phones, smartphones, and tablet computers are becoming a major part of a person's digital life. According to available data, over the past 5 years, the number of children who can use a computer and mobile information technologies has increased by about 10 times. Now almost everyone has a mobile device, which is a convenient tool for accessing any information, but students do not always use their smartphones, communicators and tablet computers for educational purposes. As revealed in many studies, children are mostly familiar with computer and mobile gaming programs and applications, and use their mobile phones and computer equipment for entertainment. At the same time, cognitive, in particular educational, motives for working with a computer are approximately in the twentieth place [1].

Studying the traditions of teaching English shows that such training has always been closely associated with the use of technical means. Thus, language laboratories are widely used, which can help you master various skills of foreign speech, such as: language communication skills, speech culture, listening, reading, speaking skills, language grammar and creating rich vocabulary. Technical means are also used to reproduce the speech of native speakers in training sessions. Computer tools for language teaching – training programs, electronic dictionaries, etc. - have become very popular. The use of audio and video courses in foreign languages is very popular [4].

QR codes are one of the sub-items of the BYOD model. The BYOD (Bring your own device) model, based on the idea of using personal mobile devices for work purposes, is widely used in the world. This model is gradually being integrated into educational organizations. Each of us, both in everyday and in the work environment, never part with a mobile phone. And children are no exception. The task of the teacher is to show students how the gadget can and should be used [2].

Despite the presence of many squares and lines, the matrix can provide a wide range of data storage options. Unlike old-style barcodes, information can be stored in a matrix both horizontally and vertically. For example, small squares can contain about 4,000 characters consisting of letters and numbers combined with special characters [3].

The most common QR code formats include:

- Contact information that can be applied, for example, on business cards.
- SMS messages that may be required to participate in the promotion.
- An Internet address that can be found in advertisements and Newspapers.
- E-mail address.
- Phone number. Thanks to these codes, you can immediately call.

Creating a QR code is not difficult. These codes were not licensed, so anyone can not only use them, but also create them for free. You only need a generator to create a QR code. Using online services is as simple as possible and does not require any special knowledge or training [4].

1. Qrcoder.ru - allows you to encode in black and white: text, website link, business card, sms message, as well as change the size.

2. Creambee.ru - encodes: simple text, vCard contact, call to an SMS number, to a number, go to a website, send an E-Mail, message to Twitter, share to Facebook.

3. Qrmania.ru - allows you to change the color and rounding of corners. Encodes text, website link, phone, SMS message, Email address, Email message, business card, Twitter, Google maps.

4. Qrcc.ru - allows you to change the color of the code, its size, add icons and text inside the code.

5. Zxing.appspot.com encodes in black and white: event calendar, contact information, email address, geographical location, phone number, SMS, text, URL, Wi-Fi network

6. Qrcode.kaywa.com - creates b/W static and dynamic (paid) codes by encrypting: URL, Facebook, Coupon, contact.

7. Keremerkan.net - creates color codes in the following formats: QR Code (recommended), Data Matrix (only ASCII chars), Aztec Code (only ASCII chars), Micro QR Code (only ASCII chars)

8. Quickmark.com - encodes all the possible content.

9. Mojiq.kazina.com - generator of "beautiful" QR, inserting text in QR (in Chinese)

10. Goqr.me - encodes 9 standard functions in black and white.

11. Qrvoice.net - a tool for creating a voice message (up to 100 characters) and generating a QR code.

The possibilities of using QR codes are endless. But, like all technologies, QR codes are likely to be replaced in the future by other equally fun and interesting "quirks". However, they are now popular, so you need to take advantage of their popularity in your educational

activities. Promotional material, presentation materials, connection book, online reading, QR-quest, work sheets, tasks, questions and answers, annotation, information board, maps, walk through the exhibition, media stories.

There are many ways to use QR codes in the educational process: from conducting games to creating a resume. The easiest way is to print out and place QR codes on information sheets or posters to get more information about the planned events, Olympiads, competitions, educational sites, and so on.

In conclusion, we can add that our proposed approach to the organization of the English language teaching using mobile devices not only continues the previously established traditions of teaching foreign languages using technical devices, but also expands them by using fundamentally new features of mobile platforms. The proposed approach expands the foreign language learning environment, taking it beyond the computer application and even the computer network. Our experience in using the proposed technologies has shown their feasibility and effectiveness in modern real educational practice. At the same time, learning English is included not only in the system of lessons, but also implemented in the form of independent and playful activities, which are very important for the successful development of a foreign language.

The optimal model for using new technologies in the current education system is a skillful combination of communication with the teacher, communication and digital technologies. This is by no means ignoring or replacing the teacher. The goal is to create conditions in which students can effectively apply existing technologies to form their own knowledge.

QR codes are just a mini – milestone in technology, and after a while they will be no less ridiculous than floppy disks. But while this small pattern in the corner of the printout or site can save time and paper, save yourselves from reprinting long links, or at least diversify your routine, it is relevant.

Literature

1. Samokhina N. V. Use of mobile technologies in teaching English: development of traditions and search for new methodological models // Fundamental research. – 2014. – № 6-3. – P. 591-595;
URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34208> (accessed: 14.12.2018).-
2. Yakovlev A. I.: Information and communication technologies in education. ... [Electronic resource]. – Access mode <http://cor.edu.27.ru/>
3. Electronic technologies in the education system... [Electronic resource]. – Access mode. <http://som.fio.ru/getblob.asp?id=10007856#Tos26155139>
4. The use of new information technologies in the teaching of English in secondary school ... [Electronic resource]. – Access mode <http://portal.krsnet.ru/razdels/uchitelia/rmo/>

Никольшина Н.В.,
ст. преподаватель
Дьяченко О.В.,
м.п.н., ст. преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КАРТЫ» НА ЗАНЯТИЯХ ПО ДОМАШНЕМУ ЧТЕНИЮ

Ассоциативная карта, диаграмма связей, интеллект карта, карта мыслей, майнд мэппин – это все названия одной и той же технологии – интеллектуальной карты.

Эта технология получила широкое распространение в последние годы, хотя создана была давно. Многие психологи пытались создать техники, позволяющие решить проблемы запоминания и воспроизведения информации. Одним из немногих, кто совершил прорыв в этом направлении, стал Тони Бьюзен. Посвятив десятилетия своей жизни изучению этой темы, однажды он пришел к выводу: информация в текстовом виде

воспринять тяжелее, также нелегко её заложить в память. В конце 60-х ученый предложил свой способ восприятия и запоминания.

Однако Тони Бьюзен не первый, кто предложил визуализировать процесс мышления. Графические записи использовал философ Порфирий в III веке, Р. Луллий в XI веке. В середине XX века А. Коллинз и Р. Куиллиан предложили использовать «семантические сети». Чуть позже Т. Бьюзен предложил свою технику, наиболее простую и универсальную. Методику активно развивают её приверженцы с 80-годов по настоящее время. Сегодня о ментальных картах знают множество людей, их используют во всем мире [1].

Область применения данного метода: презентации; составление списка дел; разработка проектов разной сложности; подготовка материала по теме; решение творческих задач; конспектирование книг и лекций; обобщение знаний и др.

Конечно, у этой технологии есть и минусы, но в большинстве случаев они носят частный характер. Тем не менее, к числу минусов зачастую относят следующие: при попытке обработать сложный проект, может получиться запутанная схема, которая не прояснит общей картины, а может лишь ухудшить понимание; многие вещи приходится крайне упрощать и обобщать; ограниченный масштаб.

Курс домашнего чтения на английском языке должен дополнять основной курс английского языка. Целью дисциплины «Домашнее чтение» является формирование коммуникативной компетенции студентов на основе владения ими всеми видами речевой деятельности на материале оригинальных художественных произведений.

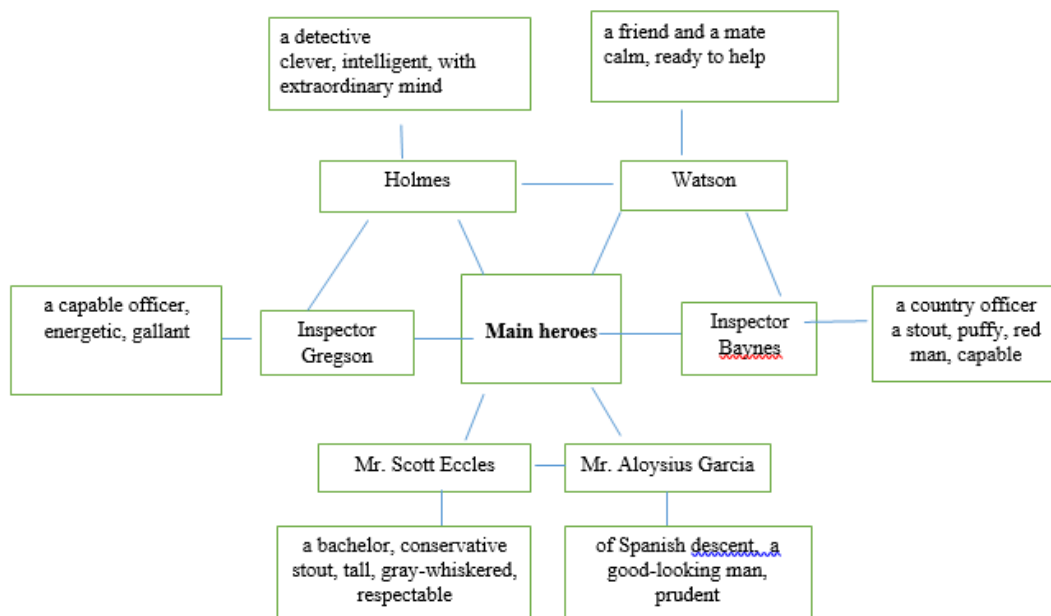
Художественная литература обладает «насыщенностью» информацией. Запоминание информации на иностранном языке «добавляет» нагрузку. Конечно, для оптимизации учебного процесса преподавателями данной дисциплины разрабатываются различного рода задания, направленные на проработку материала. Тем не менее, неизменным остается одно задание – пересказ (отрывка, главы или всего рассказа).

В качестве «палочки-выручалочки» для фиксации определенных данных здесь и выступает интеллектуальная карта. Она значительно облегчает структурировать полученную информацию.

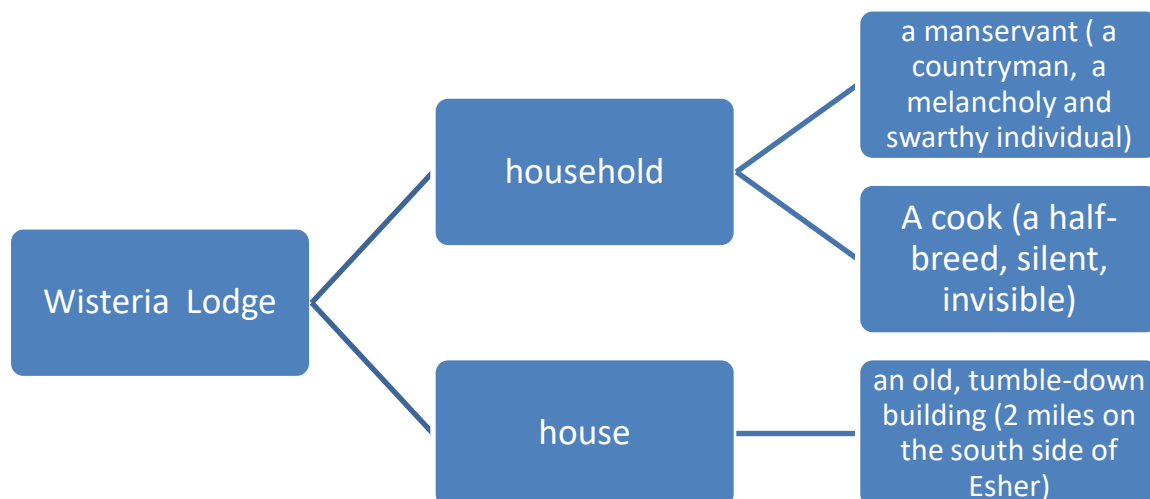
При помощи интеллект-карты можно дать характеристику героя (героев), описать его (их) действия, описать последовательность событий, описать место действия или природу и т.д.

Глядя на интеллект-карту, можно с легкостью вспомнить события и героев, описываемых в тексте. Она может послужить и опорой при пересказе отрывка или всего рассказа.

Так, интеллект-карта по первой части «The Singular Experience of Mr. John Scott Eccles» из рассказа «The Adventure of Wisteria Lodge» (by Arthur Conan-Doyle) может быть представлена следующим образом:

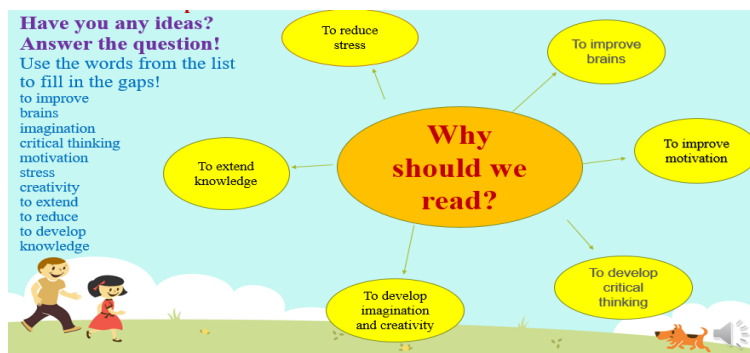

В данной интеллект-карте указаны главные герои и их краткая характеристика. Подобным образом можно охарактеризовать и место действия в рассказе:

Эти интеллект-карты могут быть объединены в одну, дополнены и являться хорошим результатом проделанной работы по прочитанному произведению.

Ещё одним примером может служить интеллектуальная карта, созданная нами для учеников 5 класса по теме «Reading for pleasure». Также (на этапе активации) ученикам предложено заполнить интеллект-карту выражениями о пользе чтения.

Считаем необходимым отметить тот факт, что объем (размер) интеллект-карты может быть разным. Все зависит от поставленной цели. Несмотря на обилие различных программ, которые помогут вам составить интеллект-карту, лучшим способом, на наш взгляд, является составление интеллект-карты вручную. Для этого понадобится лист бумаги (желательно А4 или ватман), цветные фломастеры, маркеры.

Составление интеллект-карты может быть не только полезным (в плане структурирования материала), но и увлекательным процессом. Это удобная, эффективная техника мышления и альтернативной записи, которая заслуживает применения.

Существует потребность в использовании мощных, творческих и адаптируемых методов преподавания в изучении языков. Ментальные карты могут использоваться для решения упомянутых выше проблем. Мы предполагаем, что использование интеллект-карт при преподавании и изучении английского языка будет полезно (как для преподавателей, так и для студентов), поскольку объем информации увеличивается каждую секунду, а наш мозг, который не работает линейно, не может воспринимать даже небольшую часть этого [2, с.215].

Список литературы

1. <https://xmind-map.ru/tekhnika-mind-mapping-mentalnye-karty-kak-primenyat-cto-pochitat-po-teme/>
2. Buran A., Filyukov A. Mind Mapping Technique in Language Learning. - Procedia - Social and Behavioral Sciences 206:215-218. - 2015

Nurkenova S.S.,
Candidate of Philological Sciences
acting Professor
Shagirova L.K.,
3rd year Bachelor degree
Nur-Sultan (Kazakhstan)

SUB-STANDARD VOCABULARY IN THE MEDIA LANGUAGE

Today, one of the most pressing problems of linguistics is the use of sub-standard vocabulary in live speech. Sub-standard vocabulary is the stylistically reduced vocabulary that differs from the literary language or language standard. Sub-standard vocabulary is heterogeneous in composition. Linguists give different classifications of sub-standard vocabulary. For example, E. Partridge highlights such separate aspects as vernacular (colloquialisms), slang, cant, and vulgarisms [2]. In V.A. Khomyakov's classification sub-standard vocabulary is divided into the following categories: low colloquialisms, slang, jargon, cant, and vulgarisms [2]. However, a more common classification of stylistically reduced vocabulary is considered the following classification:

Slang is a set of highly informal words and expressions used in various groups that are not considered standard in the speaker's dialect or language. For example: Eye-popping – fantastic, astonishing; idiot box – the television; go bananas – go crazy.

Jargon is the speech of a social or other group united by common interests, containing many words and expressions that differ from the common language by specific vocabulary and phraseology, expressive turns and special use of word-forming means. For instance: Medical Jargon – STAT(Immediately), Computer Jargon - HTH (Hope This Helps), Business Jargon- Ear to Ear (Let's discuss in detail over the phone).

Vulgarisms are rude words that are not usually used by educated people in society, a special vocabulary used by people of lower social status: prisoners, drug dealers, homeless people, which are not acceptable to most people. As an example we can take: "bloody", "damned", "cursed", "hell of".

Dialects are words that represent a type of language that is common in a particular area. For example: Across the UK, a bread roll might be referred to in different regions as a "bun", a "bap", or a "barm cake".

Colloquialisms (colloquial words and expressions) - this is a linguistic style used for everyday communication [2]. For example :“ain't”, “gonna”,“I reckon”.

Nowadays, colloquial and reduced vocabulary is much more widespread than before. In her study of the features of modern American slang based on the material of the US press, A.V. Guslyakova notes that one of the most common areas of formation and functioning of slangs in the United States is the mass media – more than 60% of slangs arise in this environment. Indeed, today the mass media are as close as possible to readers, and the language of the media - to live oral speech.

In particular, the Internet media plays a significant role in this process due to its leading position in the media sphere. In any society, the media, especially print media, play the role of the "fourth power"[3]. Thus, as N.A. Hristova notes, violation of speech canons in modern mass media is connected with the desire of mass media representatives to win the recognition and interest of the public. Therefore, many modern linguists believe that sub-standard vocabulary, especially slang, is not the creation of many people, but of one person - a journalist [1].

Many slang words were created by journalists than picked up by public and now are used as slang. For example, the headline of the brief news item published by The Sun about the afterparty organized by a famous singer Jay-Z is a striking instance of the hiding connotative meaning and newly created slang word: “£500,000 Jayday”. JayDay Cannabis Festival – is the annual Cannabis Festival, or JayDay, organised by the Cannabis Coalition in London and was celebrated from 2001 to 2004 in Brockwell Park. But this article is about a popular rap singer Jay-Z and maybe it should be read as Jay's day. But we also can see the parallel, the author wanted us to see, that this party has features of Cannabis Festival. Another example of slang words from the same article: “The rapper is splashing out half a million quid on an after-party for his Roc Nation employees. RITA ORA, KYLIE MINOGUE and Justin will all be attending the exclusive bash at posh London restaurant Hakkasan.” The Sun. Published: 18th February 2013.

Splash out - if you splash out on something, especially on a luxury, you buy it even though it costs a lot of money. Quid is a noun (pl. same) one pound sterling [British]. Bash is a party or celebration, especially a large one held by an official organization or attended by famous people. Posh (adj), if you describe something as posh, you mean that it is smart, fashionable, and expensive [Collins Dictionary] [4].

To form the required assessment in the public consciousness, print media often resort to a variety of expressive means, including reduced colloquial vocabulary. Thus, the consumer information product first, creates the illusion of equal dialogue, verbal interaction with "his person" who understands the problems of the people speaking in the same language and do not mind in assessing the situation with a rough word, and secondly, formed the mythical idea of the opportunity to influence the course of events [3]. For such purposes, journalists often destroy the stylistic uniformity of the text, using colloquial vocabulary: «HATO лезет в

киберпространство» (Правда, №147, 20.09.2019), «... если Украина провалится на пути к демократической реформе» (Российская газета, №7680, 20.09.2018), «Перекрыли дорогу рвачам» (Правда, №1 (30498), 10.01.2019). A common technique for attracting the reader's attention is the use of stylistically colored vocabulary and corresponding phraseological units in the headings of articles[3]: «Левые лекарства» (Российская газета, №7680, 20.09.2019), «Дурят людей» (Правда, №141, 20.12.2019), «Мотор подвел» (Российская газета, №7656, 31.08.2018), «Вакцину из-под земли достанут» (Российская газета, №7360, 31.08.2020), «Подставьте плечо», «Под нашу дудку», «Держи рот на замке» (Российская газета, №7680, 20.09.2018). Modern print media, paying tribute to the language fashion, actively use youth jargon and slang, which comes from the "etymological zone" of IT technologies and which may be incomprehensible to the older generation: «Файкам дадут ответ» (Российская газета, №7680, 20.09.2018), «Нет чека – забаним» (Российская газета, №7680, 20.09.2018), «Государство – антихакер» (Ведомости, № 4353, 30.06.2017).

The next example is an example of slang words that can be encoded by readers in a particular area that is why they can be defined both as slang and dialect words. “Nosh for less dosh. Dine out in style without putting a dent in your wallet. This is the best time of the year to find restaurant discounts.” The Sun Published: 23rd January 2013.

Nosh [n] noshes, noshing, noshed. 1) noun, uncountable - food can be referred to as nosh [British]. 2) A nosh is a snack or light meal [American]. 3) If you nosh, you eat. Dosh [d] noun, uncountable. Dosh is money [BRIT, Collins dictionary] [4].

It is difficult for the average reader to understand jargon at first glance. Although journalists can't avoid it, because if they use simple words instead of terms preferred in a particular topic, newspapers will lose most of their audience.

Today, youth magazines are also the main source of using stylistically reduced vocabulary. Youth magazines are a space where we can find a huge amount of colloquial vocabulary of different types. For example: “Для кого-то это звучит легко, но для других это целый `квест` (slang) – просто написать первое сообщение незнакомому человеку”. “Есть ряд советов, какой `контент` (slang) стоит отправлять человеку, давая вам больше шансов понравиться собеседнику, и что же всё-таки не стоит демонстрировать, потому что вас, скорее всего, `отправят куда подальше` (vernacular). (YES, July 20, 2020 “Отношения/Виртуальные поцелуи, как новая норма”). “Звучит, как какой-то `бред` (vernacular): кто же наносит на сухую пудру кремовые средства?”. “Люди часами смотрят 15 секундные ролики и повторяют оттуда разные `лайфхаки` (slang) на все случаи жизни”. (YES, August 21, 2020 Макияж/Проверяем бьюти-лайфхаки из TikTok).

Sub-standard vocabulary, although not recognized by many normative dictionaries, is already an integral part of the language, on the one hand, a source of new words, a source of language enrichment, and on the other hand, a source of language pollution and degradation. The media, contributing to the formation and dissemination of this vocabulary, has a direct impact on the process of language deformation. The media are considered the fourth power, because of having the ability to influence and change people's minds. Therefore, the media play an important role both in spreading the language and in improving the literacy of the population, so the media should carefully handle the language without polluting it. After all, language is a mirror of any nation, it is a reflection of the culture and mentality of the people. As Maxim Gorky once said “ The struggle for purity, for semantic accuracy, for the sharpness of language is a struggle for an instrument of culture. The sharper this weapon is, the more precisely it is directed – the more victorious it is”.

Literature

1. Нуркенова С.С. Проблемы передачи стилистически сниженной лексики и фразеологии (на материале русских переводов англо-американских художественных текстов): Автореф. дис. канд. филол. наук. Тбилиси, 1998, с. 3
2. https://vuzlit.ru/830573/klassifikatsiya_substandartnoy_leksiki
3. Арсюткина Т. Н. Влияние СМИ на развитие современного русского языка. Electronic resource. Access mode: <http://www.ksrok.ru>. (2013)
4. Collins Dictionary. Electronic resource. Access mode: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english> (2020).

Nurkenova S.S.,
Candidate of Philological Sciences, acting Professor
Azhigaliyeva A.Zh.,
3rd year Bachelor degree
Nur-Sultan (Kazakhstan)

COMPUTER SLANG

Currently, slang in the media has become an important component of the language and speech culture of society, since slang is widely used in all spheres of activity, oral communication of people of almost all ages and social groups, and is distributed through the media. Slang vocabulary used in the media, whose influence on language proficiency and on the language of the nation is a system is increasing, requires registration in special dictionaries. The first reason for such rapid appearance of new words in computer slang is, of course, the rapid, "jumping" development of computer technologies themselves. If you look at the numerous magazines that cover new developments in the computer technology market, you will see that almost every week there appear more or less significant developments. And in the conditions of such technological revolution, each new phenomenon in this area should receive its own verbal designation, its own name.

The study of computer slang began in the 60-70s of the 20th century and sociolinguists had to defend the right to study "low" language matter. On this occasion, the original comparison of K. Koscinski is often quoted, who wrote: «Беда нашей лексикологии, по-прежнему, заключается в том, что она исследует главным образом «хорошие» слова и с брезгливостью классной дамы из института благородных девиц обходит стороной «плохие» слова. At the end of the 20th - beginning of the 21st century, there were new trends in the study of informal computer speech: computer slang is considered from the standpoint of speech culture. During this period, jargon dictionaries are actively published.

The entire vocabulary of a language is divided into literary and non-literary. The literary category includes: 1) bookish words; 2) standard spoken words; 3) neutral words.

All this is the vocabulary used either in literature or in oral speech in an official setting. There is also a non-literary vocabulary, we divide it into: 1) professionalisms; 2) slang; 3) jargon; 4) vulgarisms.

This part of the vocabulary is distinguished by its colloquial and informal character.

But what is the difference between computer slang and other types of slang?

First, computer words are used to communicate people of the same profession-programmers, or just people who use a computer for some purpose. At the same time, they are used as synonyms for English professional terms, differing from them in their emotional coloring.

Second, computer slang is characterized by a "fixation" on the realities of the computer world. The slang names in question refer only to this world, thus separating it from everything else, and are often incomprehensible to the uninformed. For example, not everyone will understand the expression "three-finger salute", which means "resetting the computer by pressing Ctrl-Alt-Del". Thanks to the knowledge of such a special language, computer scientists feel like members of a closed community.

In addition, we must not forget that most of the words related to computer slang are derived from professional terms, almost all of which are borrowed from the English language. Therefore, it is necessary to follow:

- 1) the appearance of these terms and their transition to other languages;
- 2) the process of education from these terms of computer slang.

Recently, there has also been a craze for computer games among young people. This again served as a powerful source of new words. There are different words for various concepts, such as "аркаде", "бродилка", "босс" (meaning the main enemy in the game), "думер" (a person who

plays the game 'DOOM'), " квакать" (play the game 'Quake'), etc. It should also be noted that the majority of non-professional users do not speak a sufficient level of English. But, one way or another, they still have to use new English terminology, and often there is a wrong reading of the English word and the words that arise in this way sometimes firmly settle in their vocabulary. So, for example, from incorrect reading of the message "NO CARRIER" "in slang, the expression appeared:" НО КАРЬЕР", and both mean that there is no connection when communicating via modem. As a result, computer users began to speak the language they had invented themselves.

Speaking about the ways of slang formation in the computer sphere, O.E. Kotova points out an interesting fact: that the vast majority of slang expressions are not new formations, as it would be logical to assume for such a dynamically developing industry. Not at all: to denote new realities, existing units from the language Arsenal are used, which retain their original form, or are transformed. The ways and means of forming computer slang are very diverse, but they all come down to adapting and making it suitable for permanent use. These words seem foreign in pronunciation and spelling, they meet all the norms of the English language. Here are examples of the words borrowed entirely from English: device [девайс]; hard drive [хард]; label [лабиль]; application [апликауха-прикладная программа]; Disk drive [дискетник]; User's Manual [мануалка]; ROM [ромка]; CD-ROM [сидиромка].

During the translation process, it can be associated with items. The resulting associations or metaphors can be very different: in the form of the object or device: adapter card (плитка); patch file (заплата); disk (блин); matrix printer (вжикалка); to seek smth on disk (шуршать); virus (живность); patch file (заплата); incorrect program (глюкало); to connect two computers (шлангировать).

A feature of computer slang is that abbreviations in it can be reinterpreted, acquire humorous or punning shades, and often serve as the basis for the formation of new full-meaning words: ЧАВО – Часто Задаваемые Вопросы и Ответы на них – раздел сети Интернет; рама (от RAM – Random Access Memory) – оперативная память; ромка (от ROM – Read Only Memory) – постоянное запоминающее устройство; сидишка (сидюшник) – компакт-диск (CD-ROM).

Personal computer, having come a long way from its birth to nowadays, has improved in many ways, new devices, new software, new technologies have appeared. Computer technology users have moved from using fairly primitive devices and technologies to more modern and complex ones. As a result, the vocabulary of computer scientists is also changing. Slang also doesn't stay constant. With the change of one technology to another, the old words are forgotten, they are replaced by others [Likholtov].

This process, as well as the development of computers themselves, is very rapid. If in any other slang words can exist for decades, in computer slang only in the past decade of rapid technological progress appeared and an incredible number of words went down in history. But there are some things that have not changed much throughout the computer revolution. But their slang designations do not remain unchanged. The process of generational change is going on (although much slower than the development of computer technology), and the words that seemed fashionable and funny five or seven years ago now look outdated. Changing fashion, trends in society, some words just get boring. For example, the word "числогрыз", indicating the computer in modern slang has replaced the word "тачка" or "комп". Many words from computer slang pass into official terminology.

How does Internet slang affect our language? The majority of students indicated a negative impact (66%), 8% chose the opposite answer, and the rest noted that slang did not affect the language. What negative impact does computer slang have on the language? Respondents indicated the following: the semantic integrity of speech, coherence and consistency is violated; the language is often simplified to the point that it is impossible to understand the speaker; spelling, punctuation, language and speech norms are not observed; the vocabulary is poor. So, computer slang has now become an integral part of the speech of young people who can not do without such words as "комп", "виснуть", "клава", etc. This is determined primarily by the fact

that the age of computerization dictates its own rules related to the need to use computer slang in speech. Since the majority of respondents diversify their oral speech with slang expressions, this indicates that the style of Internet communication is moving into our daily life.

And in conclusion, you should pay attention to the negative aspects of using computer slang. First of all, this leads to a change in the language, as slang is beginning to be used in everyday life. Unfortunately, Internet communication often contains obscene language, which does not contribute to good education. Further, with constant communication in the virtual world, many people may have difficulty expressing their thoughts in literary language. And another thing: the vocabulary of a teenager includes a lot of foreign words that are used without translation. It turns out that there are more negative aspects of using computer slang.

Literature

1. Виноградова, Н.В. Компьютерный сленг и литературный язык: проблемы конкуренции/Н.В. Виноградова // Исследования по славянским языкам. Корейская ассоциация славистов. - Сеул, 2001 - С.61-72.
2. Гальперин, И.Р. Стилистика английского языка/И.Р. Гальперин. - М.: Высшая школа, 1999. – 365 с.
3. Гончаров, М.В. Интернет в вопросах и ответах/М.В. Гончаров // Библиотека. - 1998. - №1. - С.80-96.
4. Жлуктенко, Ю.А. Английские неологизмы. – Киев.: Наукова думка, 2003. – 154 с.
5. Забело, И.В. Некоторые особенности тематической организации лексики компьютерного жаргона/И.В. Забело // Библиотекаю-2001. - №6. - С.90-105.
6. Нуркенова С.С., Кинжагалиева К.У. – Стратификация элементов стилистически сниженной лексики – Қазақ білім академиясының баяндамалары 2/2020, ЕАГИ, Нур-Султан, 2020. – С.378-387

Сарсенбаева.Б.И.,

д.п.н., к.п.н.,

Ергалиева.Г.А.,

к.п.н., доцент,

Сұлтан.С.С.,

магистрант

г. Уральск (Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ

Первые представления о родном крае ребенок получает в семье и (более системно) в детском саду. Они включают сведения о природе той местности, того края, где он живет, о фольклоре, художественных промыслах, декоративно-прикладном искусстве. Народное творчество – это неисчерпаемый источник нравственного, эстетического, патриотического воспитания дошкольников. Народная мудрость, заключенная в сказках, потешках, прибаутках, на протяжении многих веков воспитывала в детях любовь к родному краю и гордость за него [6]. Использование в работе с дошкольниками элементов народного творчества, национальной культуры края не только оживляет педагогический процесс, но и оказывает особое влияние на воспитание патриотических чувств, способствует активному приобщению ребенка к социальной жизни.

Известно, что воспитательно-образовательный процесс детей с интеллектуальной недостаточностью имеет определенную специфику, которая состоит в его коррекционной направленности. При этом педагог-дефектолог исходит из того, что ребенку с нарушением развития доступно освоение предметного, природного и социального мира, но «...он не может познать их теми способами, которые доступны его нормально развивающимся сверстникам»[5, с 19-21]. Задача состоит в том, чтобы обучить его этим способам, найти психологически и педагогически более адекватные методические приемы.

Работа по ознакомлению дошкольников с интеллектуальной недостаточностью с народным творчеством является важной стороной всего коррекционного воспитательно-образовательного процесса. По сути, она является его частью, т.к опирается на содержание всех разделов: формирование представлений о себе и окружающем мире,

развитие речи, игру, музыкальное воспитание, физическое и моторно-двигательное развитие, труд, изобразительную деятельность.

Прежде чем рассказать о направлениях работы и о том, какие приемы эффективны, наиболее действенны в приобщении детей этой категории к культурному наследию, следует остановиться на специфике их игровой деятельности.

В период дошкольного возраста наиболее эффективную форму социализации ребенка, обеспечивающую освоение мира человеческих отношений, представляет сюжетно – ролевая игра [1;2;4;8].

В ряде работ, раскрывающих особенности игры детей с интеллектуальной недостаточностью, имеют указания на ее неполностью исследованный потенциал (как ведущего вида деятельности) для детей этого возраста. Традиционно обращается внимание на обедненность социального содержания роли, недостаточный объем сведений о деятельности и отношениях людей для отражения их в роли, отсутствие полной погруженности в роль и слабое развитие способности к замещению на всех трех уровнях, включая позиционное (О.П. Гаврилушкина, Н.Д. Соколова, Л.Б. Баряева, Т.Н. Исаева, А.П. Зарин и др.)

Для определения возможностей игры как социального развития ребенка, имеющего интеллектуальную недостаточность, необходимо более детальное изучение ее центрального компонента (т.е. роли), особенностей ролевого поведения.

С этой целью было проведено исследование, основным методом которого стало наблюдение за игровой деятельностью. В эксперименте принимали участие 90 детей (в возрасте от четырех до пяти лет обучались в средней группе, от пяти до шести лет – в старшей группе, от шести до семи с половиной – в подготовительной группе). Все они имели диагноз «олигофрения в степени дебильности». Исследование проводилось на базе специализированного ДООУ №15 Уральск

Говоря о содержании роли, Д.Б. Эльконин выделяет несколько уровней социальных отношений, которые дети способны вычленивать, осознать и воссоздать в игре. Так, первыми в создании дошкольника выделяются отношения близкого взрослого к нему самому, затем отношения между взрослыми людьми и далее отношение самого ребенка ко взрослому [8, с. 236]. Исходя из генезиса детской игры, были определены серии эксперимента, которые выстраивались в последовательности, соответствующей логике выделения, осознания и моделирования социальных отношений в ролевых играх.

Первая серия эксперимента была направлена на изучение ролевого поведения детей в индивидуальной игре. Одиночная игра содержит наиболее благоприятные условия для воссоздания первого уровня социальных отношений (отношения взрослого к ребенку). Этот уровень социальных отношений дети моделируют, играя с куклой. При нормальном ходе развития игры отражение отношений взрослого к ребенку оказывается доступным трех-четырёхлетним детям.

Во второй серии эксперимента проводилось наблюдение за ролевым поведением в парной игре (игры с одним игровым партнером). Известно, что совместная игра требует выделения сверстника в качестве объекта взаимодействия. Игры в парах ориентируют детей на партнера и смещают акцент игры с предметного действия на ролевое взаимодействие.

В парной игре, главным образом, воссоздаются социальные отношения, возникающие между взрослыми людьми в реальной жизни (второй уровень социальных отношений). Это становится возможным только при взаимодействии игровых программ детей, наличии чувствительности к партнеру, учете игровых интересов.

Третья серия эксперимента была направлена на выявление возможности моделирования социальных отношений в малых игровых объединениях (три-четыре ребенка). Малые игровые объединения считаются наиболее предпочитаемыми детьми в среде старших дошкольников [5]. В игре малой группой создаются условия для моделирования различных уровней социальных отношений: взрослого к ребенку, между

взрослыми людьми, ребенка ко взрослому. Нормально развивающиеся дети к шести годам, способны на протяжении одной игры воссоздавать разные уровни социальных отношений.

Полученные в ходе исследования данные позволили выявить специфические особенности игры. На протяжении дошкольного возраста характер игровых действий детей претерпевал изменения, которые выражались в появлении элементов роли в играх старших испытуемых.

Хочется отметить, что результаты проведенного эксперимента имели определенные качественные отличия от данных, полученных в исследованиях Н.Д. Соколовой, которые проводились в середине 70-х гг., (когда в нашей стране изучение аномальных детей дошкольного возраста еще только начиналось). Мы наблюдали достаточно низкий процент неспецифических манипуляций. Они присутствовали преимущественно в играх детей, первый год обучающихся по специальной программе [3]. С возрастом и по мере обучения значительно возрастает количество предметных действий, которые объединяются в короткие игровые цепочки. Такие качественные улучшения связаны с тем, что большинство испытуемых уже обучались по специальной программе.

Однако при этом в играх достаточно долго сохраняются действия не в воображаемом плане, а в реальном. Даже в подготовительной к школе группе не удавалось погрузиться в роль и устойчиво действовать в ней. Испытуемые постоянно отликались, «соскальзывали» на предметные действия. Их ролевое поведение характеризовалось слабой устойчивостью, прерывностью, дискретностью. И хотя перед игрой они назывались ролевым именем, изменить свое поведение не могли. Слово, обеспечивающее перенос нового значения, не способствовало замещению собственной позиции новой условно-динамической позицией. Это указывает на то, что игровой способ моделирования социальной действительности у детей с интеллектуальной недостаточностью остается крайне недоразвитым.

Проведенный эксперимент (наряду с общими) выявил специфические особенности, обусловленные определенными национальными особенностями. Прежде всего, это языковой барьер, возникающий между сверстниками в процессе свободного общения в игре. Как правило, дошкольные группы посещают дети разных национальностей. Часто приходится сталкиваться с тем, что в семьях детей говорят только на родном языке. При этом дети плохо владеют русским языком, на котором говорит 90% населения. По этой причине ребенок, плохо владеющий русской речью, оказывается в определенной изолированности от своих сверстников. Трудности дошкольников с интеллектуальной недостаточностью в овладении игрой как ведущей деятельностью в этом возрасте зачастую усугубляются коммуникативными проблемами.

С учетом выше перечисленных особенностей ролевого поведения, была разработана система коррекционно-педагогического воздействия, которая опиралась на национальные традиции народа.

Известно, что для обогащения ролевого поведения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью могут быть использованы разные формы работы: экскурсии и наблюдение за деятельностью взрослых, чтения и беседы по рассказам и сказкам, дидактические игры на овладении цепочками игровых действий. При этом часто не учитывается тот факт, что простое наблюдения за деятельностью взрослого и отработка цепочек игровых действий чаще всего не приводят к самостоятельному переносу детьми социального опыта на сюжетно-ролевую игру, не наделяют ее социальным содержанием. Следовательно, при решении задачи формирования ролевого поведения необходимо включение работы особого содержания, позволяющий детям с интеллектуальной недостаточностью самостоятельно или с помощью педагогов разворачивать ролевое поведение.

Исходя из общей цели исследования, были определены следующие направления коррекционно-педагогической работы .

Одним из них стало формирование собственной позиции («позиция Я») ребенка. В рамках этого направления следует развивать у детей так называемый «образ Я». Для этого требуется сформировать целый круг представлений дошкольника о себе: представления о «физическом Я» («моя внешность»), представления о своих возможностях и достижениях («что я умею, хочу, должен»), представления о своих субъективных качествах («я люблю, мне интересно, меня огорчает»).

Известно, что для создания «образа Я» необходимо общения со сверстником, в результате которого происходит соотнесение с ним, а через него познание ребенком себя. На наш взгляд, очень важно научить воспринимать сверстника как «равного» себе. Для этого следует развивать представления о внешнем виде окружающих сверстников, их возможностях, достижениях и субъективных качествах. Таким образом, складывается «образ сверстника».

Особое внимание следует уделять идентификации, сравнению собственных возможностей и достижений ребенка с возможностями и достижениями сверстника. Это становится необходимым для того, чтобы помочь ребенку в процессе идентификации выделить главным образом то, что характеризует его самого, его место в системе социальных отношений, обогащает его позицию.

Важно подчеркнуть, что социальная позиция дошкольника предполагает осознание своих национальных корней. Начинать работу нужно с формирования начальных элементарных представлений («я живу в республике ... городе... деревне...», «столица нашей республики», «я говорю на языке...» «моя национальность...», «национальность моих близких (мамы, папы, бабушки и т.д.)», «мои близкие говорят на языке...»), и таких же осознанных представлений о сверстниках, составляющих ближайшее окружение ребенка («мой друг живет в республике... городе... деревне...», «он говорит на языке...», «его национальность...» и т.д.). Такая работа проводится как индивидуально, так и с небольшими группами детей.

Другим направлением явилось развитие восприятия сверстника как игрового партнера. Его осуществление связано с открытием ровесника как объекта взаимодействия, как адресата в процессе коммуникации. Для решения подобной задачи необходимо понимание игровой программы партнера-сверстника. Это становится возможным только при наличии четкой собственной игровой программы ребенка, которая складывается на основе социальных представлений.

Также детей специально следует обучать соотнесению собственной программы с программой партнера, изменению индивидуальной программы для нахождения общей стратегии, т.е. учить пользоваться способами и средствами игрового взаимодействия. Особое внимание при обучении игровому взаимодействию мы уделяли развитию средств общения (визуальных, мимико-жестовых, речевых). С этой целью проводились занимательные упражнения на включение во взаимодействие какого-то одного из средств коммуникации. Например, только зрительных, образно-жестовых, или тактильных и т.д. Дети моделировали ситуации общения, знакомые им по собственному опыту. С помощью педагога обсуждали, а затем проигрывали проблемные ситуации, существование которых возможно в процессе межличностного взаимодействия. Эти занятия проводились с подгруппами детей.

Обучение вычленению, осознанию и воссозданию различных типов социальных отношений стало еще одним направлением коррекционной работы по формированию ролевого поведения. В его рамках предполагается накопление детьми представлений о социальных отношениях. На начальном этапе следует развивать представления детей об отношениях взрослого к ребенку, которые первыми выделяются в сознании дошкольника в случае нормального хода развития. Затем следует формировать представления об отношениях, профессиональных, вымышленных (сказочных).

В соответствии с поставленной целью, основной акцент в работе делался на знакомство воспитанников с литературными произведениями писателей, среди которых

предпочтение отдавалась сказкам. Народная сказка по своей природе, построению, выразительным средствам и языку требует, чтобы ее рассказывали, это контакт со слушателем, создает определенное настроение в детской аудитории. Впечатления детей становятся особенно яркими, если воспитатель рассказывает сказку в национальном костюме. С большим интересом воспитанниками воспринимались кукольные спектакли по мотивам сказок. Учитывая их особенности, педагог после просмотра спектакля проводил специальную работу, направленную на осознание сюжета и отношений между персонажами. В рамках этого направления решается важнейшая задача – привить любовь к устному народному творчеству родного края.

Реализация задач коррекционного воздействия обязательно предполагает создание условий для погружений детей в роль, устойчивого действовавания в ней возникновения в игре, так называемого, феномена «заигрывания». Особое внимание уделялось организации предметно-игрового пространства. Специально подбирались атрибуты, костюмы, маски, перчатки, предметно-неоформленные и сюжетные игрушки, побуждающие детей к выполнению роли. К сожалению, только в этом случае воссоздание социальных отношений в игре становится полноценными в психологическом смысле слова.

Формированию средств ролевого поведения уделялось особое внимание. Целью данного направления явилось овладение доступными детям выразительными средствами (интонационными, мимическими, речевыми, образно-жестовыми). Такая работа предполагает обучение воспитанников адекватному восприятию, осознанию и воссозданию чужого и собственного эмоционального состояния, развития техники создания игрового образа. Для этого проводились этюды, специальные упражнения с музыкальным сопровождением, короткие обыгрывания песен, прибауток, потешек.

Таким образом, в результате проведенного эксперимента произошли качественные изменения игры дошкольников с интеллектуальной недостаточностью. Она наполнилась социальным содержанием. Другим качественным достижением коррекционного воздействия стало повышение уровня представлений детей о родном крае и национальных традициях народа.

Коррекционно-воспитательное воздействие, предусматривающее формирование ролевого поведения дошкольников с интеллектуальной недостаточностью, ограничено вплетается в систему общей работы по их ознакомлению с культурными национальным наследием своего народа и, безусловно, прививает любовь детей к родному краю.

Список литературы

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 года от 13 февраля 2020 года.
2. Выгодский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л.С. Выгодский // Вопросы психологии. - 1966. - №6. - С.62-76
3. Гаврилушкина О.П. Программа для специальных учреждений: воспитание и обучение умственно отсталых детей дошкольного возраста / О.П. Гаврилушкина, Н.Д. Соколова. - М.: Просвещение, 1991. - 190 с.
4. Гаврилушкина О.П. Социализация и развитие знаково – символической деятельности у дошкольников отстающих в развитии / О.П. Гаврилушкина // Ранняя социализация детей дошкольного возраста с особенностями психофизического развития. - Минск, 1997. - С.24-32.
5. Гаврилушкина О.П. Проблемы коммуникативного поведения у дошкольников / О.П. Гаврилушкина // Ребенок в детском саду. – 2003. - №1. – С.19-21.
6. Родной край: Пособие для воспитателей детского сада. Вопросы / под редакцией С.А. Козловой. - 2-е издание, перераб. и доп. - М.: Просвещение, 1985. – 238 с.
7. Соколова, Н.Д. Игровая деятельность умственно отсталых дошкольников / Н.Д. Соколова // Дошкольное воспитание аномальных детей / Под. ред. Л.П. Носковой, Н.Д. Соколовой, О.П. Гаврилушкиной и др. М.: Просвещение, 1993. - С.135-146.
8. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – 2-е изд. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. - 360 с.

Сиренова Б.А.,
м.г.н., ст. преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Пандемия коронавируса внесла глобальные коррективы в процесс обучения. Учреждения высшего образования в сжатые сроки были вынуждены перейти от традиционной к дистанционной форме обучения. Несомненно, что такой переход является очень сложным, так как механизмы обучения в онлайн-режиме не разработаны в полной мере. Но современные реалии требуют современных решений.

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев поручил пересмотреть содержание образовательных программ и использовать дистанционные технологии. «Образование следует сделать гораздо более гибким, следует разработать протоколы и методики обучения детей и студентов в удаленном режиме, завершить реальную цифровизацию всех учебных заведений страны», – сказал К.Ж. Токаев [1].

Он подчеркнул необходимость форсированного внедрения современных дистанционных технологий. «Предстоит пересмотреть содержание образовательных программ, сделать их доступными и интерактивными. Подготовка самих педагогов должна осуществляться с учетом новых требований», – указал президент [1].

В таких условиях процесс обучения иностранному языку в дистанционном формате приобретает все большую актуальность. Успех хорошего знания иностранных языков в условиях онлайн-обучения зависит от многих факторов таких как установление непрерывной обратной связи между преподавателем и обучаемым, педагогического мастерства преподавателя и качества используемых педагогических технологий, эффективности разработанных методических материалов и оперативности их доставки, индивидуальных психологических особенностей личности обучающегося и степени его мотивации к обучению [2].

В современных условиях перехода от традиционного обучения к дистанционному именно онлайн-платформы являются основными помощниками для успешного овладения студентами иностранными языками.

В соответствии с современными реалиями в условиях повсеместного перехода на дистанционное обучение Посольство Франции и сеть Французских Альянсов Средней Азии организовали Международный обучающий онлайн-семинар для преподавателей французского языка.

В семинаре приняли участие преподаватели французского языка Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, Туркменистана, Таджикистана.

Обучающий семинар проходил в течение 5 недель и, несомненно, внес значительный вклад в повышение квалификации преподавателей по использованию онлайн-платформ в процессе обучения иностранному языку в дистанционном формате.

Каждую неделю преподаватели Французского Альянса г. Нурсултан проводили онлайн-вебинары, каждый из которых был посвящен определенным онлайн-платформам, таким как Padlet, Kahoot, LearningApps, Quizlet, Wordwall, Liveworksheets, Prezi, Coggle, Genially, Answer Garden, Jamboard, Framapad, Quizizz, Online test pad.

Презентация каждой платформы была представлена в наглядной форме, после каждого вебинара преподаватели выполняли домашние задания по пройденному

материалу, прикрепляли их на проверку на онлайн доску Padlet. Также после каждого выполнения заданий необходимо было отметить в таблице Progression насколько хорошо был усвоен процесс формирования заданий на каждой онлайн-платформе. На выполнение заданий по каждой онлайн-площадке отводилась одна неделя. Выполнение всех заданий в течение 5 недель обучения служит основанием для выдачи сертификата в объеме 75 часов.

Необходимо отметить, что для овладения в совершенстве работой на данных платформах необходим навык и тренировка, но, несомненно, что использование данных онлайн-платформ повышает эффективность проведения занятий по иностранному языку. Остановлюсь на некоторых из них.

Онлайн-платформа Padlet. Данная платформа предназначена для повышения эффективности работы преподавателя со студентами. Для сравнения в нашем ВУЗе есть стена общения, где студенты могут оставлять свои сообщения, так и на данной виртуальной стене студенты могут прикрепить свои сообщения, выполненные домашние задания, презентации, а преподаватель может проверить их в любое удобное для него время, прокомментировать и оценить каждого, не потратив на это много времени и не собирая тяжелых тетрадей. Преподаватель также прикрепляет на виртуальной стене разного рода задания для студентов. Большим преимуществом данной платформы является то, что все задания, которые прикреплены на виртуальной стене, не потеряются, доступны для просмотра и использования широкому кругу обучающихся. Использование виртуальной доски Padlet удобно для совместного сбора учебных материалов по той или иной теме. Студенты при этом могут работать как всей группой, так и в подгруппах. К тому же не стоит забывать тот факт, что онлайн-занятие проходит в интернет-пространстве, доступ к которому является всеобъемлющим. Преподаватели и студенты с любой точки мира могут просмотреть работы на виртуальной доске, использовать их для обучения или в процессе проведения занятий.

Одной из интересных и полезных онлайн-площадок является платформа **Kahoot** – сервис для создания викторин, тестов и дидактических игр.

Особенно удобно использовать данную платформу для проверки знаний студентов после прохождения определенной темы по грамматике или лексике. Задания можно составить в форме теста и выполняются они на время. Режим таймера преподаватель устанавливает сам, больше времени необходимо дать на первый вопрос, чтобы дать возможность студенту сконцентрироваться и успеть ответить на вопрос. Платформа Kahoot подходит и для соревновательных групповых игр.

Онлайн-площадка **Learning Apps** служит еще одной платформой для дистанционного обучения. Здесь можно составлять такие упражнения как «найди пару», «заполнить пропуски», «викторина с выбором правильного ответа» и другие. Благодаря этим заданиям учащиеся могут проверить и закрепить свои знания в игровой форме, что способствует формированию их познавательного интереса к определенной учебной дисциплине. В этом и заключается основная идея интерактивных заданий, которые создаются благодаря данному сервису.

В данной статье перечислены лишь несколько онлайн-платформ, которые могут быть использованы для эффективного обучения иностранным языкам в дистанционном формате. Прошедший семинар еще раз показал необходимость использования онлайн технологий, что, без сомнения, повысит интерес студентов к иностранному языку.

Список литературы

1. Выступление Главы государства на заключительном заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению <https://www.akorda.kz/> (дата выступления 11.05.2020)
2. Бижкенова А.Е. Можно ли дистанционно обучать иностранным языкам? [https:// bilimdinews.kz/?p=98279](https://bilimdinews.kz/?p=98279)

Сулятецкая Н.Л.,
м.п.н., доцент
Жанбуршинова А.Н.
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Фольклор – это сложная форма общественного сознания, область духовной культуры народа, которая выражает его мировосприятие. Истоки фольклора, являющегося исторической основой художественной культуры, уходят в глубокую древность. В фольклоре представлены основные морально-этические ценности народа, то, что принято называть его «корнями» или «душой». Фольклор – несомненно является одной из форм выражения национальной идентичности народа. И как следствие этого, литература определенной страны и эпохи нередко обращается к образам и мотивам, заимствованным из народной традиции [1, с. 297].

По мере того, как у человечества накапливался все более значительный жизненный опыт, который необходимо было передать следующим поколениям, увеличивалась роль вербальной информации. Выделение словесного творчества в самостоятельный вид искусства – важнейший шаг в предыстории фольклора. Фольклор был словесным искусством, органически присущим народному быту. Различное назначение произведений породило жанры с их разнообразными темами, образами, стилем [2, с. 57].

Язык фольклора всегда привлекал внимание ученых разных специальностей: литературоведов, историков, этнографов, антропологов, лингвистов. Аудитория народной культуры – всегда большинство общества. Произведения народной культуры существуют во множестве вариантов, передаются устно из поколения в поколение.

Каждый язык отражает особенности национальной культуры, истории, менталитета того народа, который на нем говорит, а каждый литературный текст создается в рамках определенной культуры. Элементы этой культуры могут быть совершенно незнакомы и непонятны носителям других языков. Поэтому фольклорный текст нужно адаптировать для того, чтобы он был понятен читателю перевода [1, с. 391].

В художественном переводе одним из самых интересных направлений является перевод фольклорного текста. Изучение фольклорного текста приобретает особую актуальность в настоящее время в плане изучения переводческих традиций, а также межкультурного диалога, что позволяет увидеть специфику своей культуры как бы через призму другого языка и культуры. Фольклорный текст (в силу отличий своей природы от литературного текста) предъявляет особые требования к переводу.

С одной стороны, перевод народного достояния должен быть по возможности точным, так как именно точность и полнота записи обеспечивают доверие читателя к фольклорному тексту. С другой стороны, языковое своеобразие конкретного материала с присущими ему культурно-историческими особенностями не может быть полностью воссоздано на другом языке. При переводе фольклора мы имеем дело не с прямым переводом, а с переводом текстов на русский язык с английского, который выступает в данном случае языком-посредником, что, безусловно, усложняет нашу задачу: не потерять в процессе перевода ценность произведений, донести их своеобразие до русскоговорящих читателей [3, с. 246].

К переводу фольклорных текстов разных народов мира надо подходить исключительно индивидуально, переводчик должен основательно изучить культурно-этнографический материал, особенности переводимого жанра и ознакомиться с типологически соотносимым сказочным материалом других народных традиций, чтобы не потерять своеобразие и уникальность сказочного материала. В идеале переводчик народных сказок должен быть фольклористом.

Лексические особенности перевода английских фольклорных текстов были рассмотрены на основе издания «Mother Goose Rhymes». Для анализа перевода была выбрана детская песенка *My little baby* [4, с. 78].

При сопоставлении текста оригинала и перевода данной детской песенки нами были выявлены следующие виды лексических трансформаций:

Опущение – опущение несущественной информации, которая приведет к незначительной потере информации.

Примером может служить строчка «*Vue, O my baby*», переводчик решил полностью опустить данную строчку при переводе.

«*O I fear my poor baby will die*» – Боюсь, у него больше нет уже сил.

В данной строчке переводчик опустил словосочетание «*my poor baby*», так как в предыдущей строчке уже используется слово «*сыночек*». Также мы видим, что переводчиком опущено слово «*die*», оно заменено выражением «*больше нет сил*».

«*But my baby is weeping*» – Сыночек мой плачет. В начале этого предложения был опущен союз «*but*».

Добавление – введение дополнительных слов обуславливается рядом причин: различиями в структуре предложения и тем, что более сжатые английские предложения требуют в русском языке более развернутого выражения мысли. «*When I was a lady*» – Раньше была я, как леди.

Также в глаза бросается и то, что в русском аналоге детской песенки переводчиком добавлено имя мальчика – «*Фредди*», когда в оригинале это имя не упоминается ни в одной строчке.

«*O then my baby didn't cry*» – Мой маленький Фредди слезы не лил. В этой строчке добавлены слова, такие как «маленький», «слезы», «лил».

Приём *смыслового развития* заключается в замене словарного соответствия при переводе контекстуальным, лексически связанным с ним.

«*For want of good keeping*» – Но нет мне удачи. В данной строчке применен прием *целостного преобразования*. Целостное преобразование является разновидностью смыслового развития, преобразование целого предложения.

«*O I fear my poor baby will die*» - Боюсь, у него больше нет уже сил.

Последняя строчка детской песенки переведена приемом смыслового развития. Переводчик дает понять читателям, что у мальчика не осталось сил жить дальше. Замена процесса его следствием.

Проследим приемы, используемые в процессе лингвокультурной адаптации текстов фольклора, на примере английской сказки «Джек – победитель великанов» (из сборника «Народные истории» издательства Азбука-классика). Сказка переведена Шушлебиной Т. в 2004 году.

Антонимический перевод. При использовании данного приема выражение исходного языка заменяется на противоположное.

«*So he got a horn, shovel, and pickaxe, and went over to the Mount in the beginning of a dark winter's evening, when he fell to work, and had dug a pit twenty-two feet deep, and nearly as broad, covering it over with long sticks and straw*». – Не успело настать утро, а Джек уже вырыл яму, в которой мог поместиться целый дом с курятником [5, с. 12].

В переводе фраза «*in the beginning of a dark winter's evening*» переведена как «не успело настать утро». Переводчик путем антонимического перевода перевел слово «evening» словом «утро».

Продолжая анализ данного предложения можно увидеть, что во второй части предложения оригинала описывается размер ямы в футах, а для русскоговорящих читателей такое описание ямы было бы не понятно, поэтому переводчик опустил эти детали. Но в тоже время мы видим, что в этой части предложения имеет место прием *целостного преобразования*. Фразой «*мог поместиться целый дом с курятником*» переводчик дал понять читателям, что яма не маленькая.

«*Everybody at his approach ran out of their houses, while he seized on their cattle, making nothing of carrying half a dozen oxen on his back at a time; and as for their sheep and hogs, he would tie them round his waist like a bunch of tallow-dips*». – Завидев его, люди покидали свои дома и разбежались кто куда. Великан ловил их скот – ему было нипочем утащить на спине полдюжины быков за раз, а овец и свиней он просто нанизывал себе на пояс, как связку сальных свечей [5, с. 12].

В этом предложении переводчиком применен прием смыслового развития. В начале предложения слово «*everybody*» переведено как «люди», «*ran out*» словом «покидали», а фраза «*at his approach*» адаптирована как «завидев его». Также мы видим, что переводчиком было решено поделить одно предложение на два разных предложения. Во втором предложении использован прием лексического добавления. В оригинале не упоминается слово «великан», тогда как при переводе переводчик решил добавить это слово, чтобы детям было понятнее от кого бегут люди.

В ходе нашего анализа перевода фольклорных текстов с английского языка на русский были выявлены лексические особенности перевода. Наиболее приемлемым для перевода фольклорных текстов оказался прием лексического добавления. Введение дополнительных слов обуславливается рядом причин: различиями в структуре предложения и тем, что более сжатые английские предложения требуют в русском языке более развернутого выражения мысли. Вторым приемлемым способом является опущение. Третьим, наиболее применяемым способом перевода, является прием смыслового развития, в особенности целостное преобразование. Перевод фольклорных текстов – очень сложная задача, так как мир наших сказок очень мало похож (а зачастую и противоречит) мироустройству и миропониманию сказки английской.

Список литературы

1. Аникин В.П. Фольклор как искусство. – М.: Просвещение, 1991. - 410 с.
2. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб., 1994. – 223 с.
3. Сдобников В.В. Теория перевода. – М.: Восток-Запад, 2006. – 448 с.
4. Атарова К.Н. Стихи матушки Гусыни. М.: Радуга, 2002. – 384 с.
5. Линт Ч. Народные истории. СПб.: Азбука-классика, 2005. – 63 с.

Есимова А.К.,
п.ф.м., аға оқытушысы
Төлепберген Ә.Б.,
3курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖОБА ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Жоба қызметі инновациялық болып жіктеледі, өйткені ол шындықтың өзгеруін көздейді, оны біртұтастыруға, игеруге және жақсартуға болатын тиісті технология негізінде құрылады. Жобалау негіздерін игерудің өзектілігі, біріншіден, бұл технология білім беру жүйесін ұйымдастырудың барлық деңгейлерінде кең қолданылу өрісіне ие болуымен байланысты. Екіншіден, әлеуметтік-мәдени жобалау логикасы мен технологиясын иелену талдамалық, ұйымдастырушылық және басқарушылық функцияларды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Үшіншіден, жобалау технологиялары маманның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді [1].

Студенттердің жобалық қызметі - бұл өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағытталған (проблема қою, ақпарат жинау және өңдеу, эксперимент жүргізу, алынған нәтижелерді талдау) дамытушы білім беру әдістерінің бірі, шығармашылық қабілеттер мен логикалық ойлауды дамытуға ықпал етеді, оқу процесі барысында алған білімдерін біріктіреді және нақты өмірлік проблемалармен таныстырады. Жобалық әдісті қолданған кезде мынандай жұмыс формалары орын табады: тақырыптық білім беру жобалары; олимпиадалар, жарыстар; тақырыптық конференциялар. «Ой-талқы», «әлсіз жақтарды талқылау», пікірталастар, оларды қайта қарау, редакциялау және жариялаумен эссе жазу [2], түрлі проблемалық семинарлар,

диспуттар, «дөнгелек үстел» түріндегі пікірталастар, математикалық және экономикалық пікірталастар сияқты арнайы әдістемелік әдістер талдауды, салыстыруды, саралауды, жаттығуды, материалды безендіруді қажет ететін әр түрлі тапсырмаларды орындау тиімді [3] және студенттерге тұлғааралық және іскерлік қарым-қатынас және өзара түсіністік дағдыларын алуға мүмкіндік береді. Оқыту процесінде жоба әдісін қолданудың құрамдас бөліктеріне оқыту мен студенттердің өзара әрекеттесу актілерінің жүйесі; мұғалімнің тұлғалық позитивті қатынастарды құру, эмоционалды қор құру мақсатында жекелеген оқушылар мен топтардың өзара әрекетін реттеу жөніндегі қызметі жатады[4].

Ағылшын тілін оқыту үдерісінде жоба әдісін қолдану студенттерге лингвистикалық және аймақтық білімді қалыптастыруға, сонымен бірге тыңдау, сөйлеу, оқу, жазу барысында дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді, сонымен қатар тілдің әр түрлі жақтарын жетілдіреді, сөйлеу этикетіне үйретеді, сонымен қатар өзіңіз туралы, өміріңіз, қызығушылықтарыңыз, хоббилеріңіз туралы сөйлесу барысында ойлаудың көптеген мүмкіндіктер береді.

Мысал ретінде “*What do you know about Great Britain*” тақырыбы бойынша сабақтың үзіндісін қарастыруды ұсынамыз:

Сабақтың жоспары: 1. Қарым-қатынас қызметінің міндеттері:

- Big Ben, Blues and Royal Horse-guards, Bag-Pipe, soccer шағын мәтіндерді қабылдауға және түсінуге үйрету;
- Шағын мәтіндерді оқып негізгі идея мен негізгі бөлшектерді бөліп көрсете білуге үйрету;
- Жаңа лексикалық бірліктер мен жаңа грамматикалық құрылымды қолдана отырып, өз көзқарасын білдіруге үйрету.

2. Тілдік тапсырмалар:

Лексика:

1) жаңа лексикалық бірліктерді енгізу;

2) жаңа лексикалық бірліктерді қабылдауға, түсінуге және қолдануға үйрету, жаттығулар барысында жаңа лексикалық бірліктерді қолдануға үйрету.

Грамматика:

1) жаңа грамматикалық құрылымды енгізіп, оны жаттығуларда қолдануды үйрету: *Is, are = worth ... + ing.*

Фонетика:

1) Ұлыбританияның көрнекті жерлердің атауларындағы [w], [z] дыбыстарын қолдануға үйрету.

3. Тілдік және мәдени міндет: Көрнекі материалды қолдана отырып, Ұлыбританияның басқа көрікті жерлері туралы қосымша ақпарат беру.

Көрнекіліктер:

1) Ұлыбританияның көрнекті жерлері бар иллюстрациялар; 2) ашық хаттар, фотосуреттер; 3) грамматикалық құрылымы бар кестелер.

Үйге тапсырма келесі тақырыпта жоба әзірлеу болды: “*What do you like in your home town*”. Үш микротоп құрылды, олардың әрқайсысы талқылауға жеке тақырып алды:

1. *Advantages of living in the big cities*; 2. *Disadvantages of living in the big cities*; 3. *What do you like in your native town*?

Тақырып фотожазба, қалалық макет, презентациялар, бейнежазба түрінде қорғалды. Студенттер арасында рөлдер алдын-ала бөлініп, олар психологиялық күйге келіп, өзін-өзі ұстау және сөйлеу мәнерін ойлауға мүмкіндік алды, осы тақырыпты талқылау үшін сұрақтар дайындалып таратылды.

Оқу-жаттығу барысында мұғалім мен оқушының өзара тығыз қарым-қатынасына негізделген элементтер қолданылды, бұл топтың әр мүшесіне бөлек және бәріне арналған. Жоғарыда аталған сабақ циклі барысында келесі міндеттер қойылды:

1. Ортақ мақсатты анықтау - бәрін жеке-жеке, сонымен бірге бәрін бірге оқыту;
2. Әр топтағы рөлдерді бөлу (қорытындылау, оқу үдерісінде барлығына қолдау көрсету, идеяларды дамыту);
3. Әр топ мүшелерінің білім деңгейін үнемі қадағалап отыру;
4. Әр қатысушының жұмысын жеке тексеру немесе тестілеуді өткізу үшін бір топ мүшесін таңдау;
5. Барлық топтың жұмысын қадағалау;
6. Топтың бірлескен жұмысының нәтижелерін талқылау.

Топ мүшелерінің өздерімен және басқа топтармен ынтымақтастығы келесі дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді:

- жетекшілік ету мүмкіндігі;
- шешім қабылдау мүмкіндігі;
- қақтығыстарды шешу мүмкіндігі;
- әр топ мүшесінің жұмысын талдау мүмкіндігі;
- жұмысты жалпылау және қорытындылау мүмкіндігі.

Жоба әдісін қолдану топ мүшелерінің нақты зерттеу дағдыларын дамыту үшін мақсатталды. Жобаға қатысушылар берілген тақырып аясында шығармашылық идеяларды жүзеге асыруға, өз бетінше қажетті ақпаратты алуға және талдауға мүмкіндік алды. Жобалық жұмысқа қатысу студенттерге өздерінің интеллектуалды дамуының белгілі бір деңгейін көрсетуге мүмкіндік берді. Әр оқушы пікірсайысқа қатыса алады, өйткені оның құрамына жеке топтар емес, жалпы топ қатысады, мінез-құлқы мен сөйлеуі қарапайым сабақтарға қарағанда еркін болды. Әдетте белсенді емес студенттер айтарлықтай қызығушылық таныта бастады. Сабақ аяқталғаннан кейін оқушылармен жүргізілген әңгіме топтың психологиялық бірлігін, «бірге болу сезімін», бірге жетістікке жеткеніне қуаныш сезінгенін көрсетті.

Өткізілген сабақтар циклы бізге [5]:

1) студенттерді жобалық топтарда оқытудың артықшылықтарын; 2) жобалық әдіс пен оқу сабақтарын өткізудің дәстүрлі формасы негізінде оқу сабақтарын өткізу арасындағы айырмашылықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Осылайша, оқыту әдісіне жоба әдісін енгізу мұғалімнің позициясының өзгеруіне әкеледі, ол өз оқушыларының танымдық, зерттеушілік іс-әрекеттерін, ұжымда психологиялық ахуалды ұйымдастырады, мұғалім мен студенттердің іс-әрекеттерін әртүрлі өзіндік түрлеріне бағыттайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бенно А. Выбор учебных заданий для организации групповой работы в классе // Проблемы совершенствования обучения в школе. М., 1973. С. 187-194.
2. Плотникова Н.Ф., Линючкина Е.Г. Формирование интегративных умений при игровой форме обучения студентов вуза // Вестник НЦ БЖД. 2017. № 4 (34). С. 43-48.
3. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб.: Питер, 2000. 240 с.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

Альмухамбетов Ж.Н.,
з.ғ.к., доцент
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА XIII-XV ғғ. ОРЫН АЛҒАН ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ

XIII ғасырдың отызыншы жылдарының соңына қарай қазіргі Қазақстанның бүкіл аумағы Моңғол империясының құрамына енгізілді. Белгілі болғандай, жаңа империяның бүкіл аумағы Шыңғысханның ұлдары арасында бөлінді. Қазақстан аумағы түркітілдес тайпалардың негізгі көпшілігімен бірге Шыңғысханның үлкен ұлы Жошының ұлысына кірді. Шыңғысханның көзі тірісінде ұлыс билеушісі болып Жошының екінші ұлы Бату тағайындалды. Бату әкесінің ұлысын 1242 жылға дейін биледі. Батудың басқару жылдары Жошы ұлысының де-факто дербес иелік болған уақыт деп анықталады, ал билікке оның мұрагері Берке келгесін Жошы ұлысы де-юре жеке мемлекет болады.

Алтын Орда хандары жанында *беклербек*, *ұлы уәзір* және мемлекеттік өмірдің түрлі салаларындағы істердің жағдайына жауап беретін уәзірлер құрамына кіретін *диуан* сияқты мемлекеттік билік органдары құрылып, жұмыс істеді. Олардан басқа, негізінен Алтын Орданың отырықшы аймақтарында басқару және салық мәселелерімен айналысқан шенеуніктердің үлкен аппараты болды. Түркітілдес тайпалардан құралған Алтын Орданың көшпелі халқы Шыңғысханның ұрпақтары болып табылатын, хандар тағайындаған оғландармен (сұлтандар) басқарылды. Оғландар жекелеген бөліктер – ұлыстардың басында тұрды, бұл жерде оларға бағынышты мыңбасылар, жүзбасылар, онбасылар тағайындалды. Бұл ретте ұлыстардың ара-жігін ажырату Моңғол империясында Шыңғысханның өзі енгізген моңғол жүйесі бойынша жүргізілді. Бұл жүйенің негізінде біз хұн және ежелгі түркі империяларының әскери-әкімшілік тәртібіне қатысты қарастырған ондық принцип жатты. Бұл жөнінде Э. Хара-Даван өз мемлекетінде Шыңғысхан енгізген әскерді және халықты ұйымдастырудың ондық жүйесі «ғасырлар бойы келе жатқан ескі әдет-ғұрып» деп жазды [1, 88-89 бб.].

Осылайша, Алтын Орданың мемлекеттік құқығы оны орталықтандырылған империя ретінде анықтады. Империяны Шыңғыс ұрпағының рулық игілігі ретінде қабылдау, хан билігін мұралаудың ұлыстық-сатылық дәстүрі, әскер мен халықты ұйымдастырудың ондық жүйесі, мемлекетті екі қанатқа бөлу, сондай-ақ мемлекет қызметінің қаржы, фискалды, дипломатиялық және басқа да салаларын ұйымдастырудың көптеген нормалары хұндарға, ежелгі түркілерге және ортағасырлық түркітілдес көшпелі бірлестіктерге тән мемлекеттік-құқықтық дәстүрлердің сабақтастығын көруге мүмкіндік береді.

Алтын Ордада қолданыста болған құқықтың негізгі қайнар көзі ретінде Моңғол империясының барлық бөліктерінде әрекет еткен Шыңғысханның Жасағы әділ танылады. Ең алдымен, Жасақ осы сөздің толық мағынасындағы заң болғанын үнемі есте ұстау керек. Ол Моңғол империясының Негізгі заңы және оның көшпелі, отырықшы болған барлық жерлерінде тікелей әрекет еткен жазбаша заң болды. Жасақ XIV ғасырдың бірінші

жартысында Өзбек ханның билігі кезінде исламды мемлекеттік дін деп жариялағаннан кейін де Алтын Орданың құқықтық жүйесінің негізі ретінде әрекет етті. Кейбір авторлардың Жасақ тек «әдеттік құқықты бекіткен» деген анықтамасы әділетті емес. Бұлай деуге Жасақтың жазбаша нысаны мен оны мемлекеттің жоғарғы билік органымен қабылдау тәртібі, сондай-ақ мемлекет жүзеге асырған оның іс-әрекетін қамтамасыз ету тәсілдері де мүмкіндік бермейді.

Иә, шын мәнінде, бүгінгі күнге дейін бізге жеткен Жасақ мәтінінің көптеген баптарының негізінде ежелден қалыптасқан әдет-ғұрыптардың нормалары көрінеді. Алайда, көптеген ежелгі жазбаша қабылданған құқықтық заңдардың негізіне бастапқыда белгілі бір қоғамның әдеттік нормалары алынғанын ұмытпау керек. Бұл жағдай XII кесте заңдарына да, Солон заңнамасына да, Хаммурапи заңдарына және басқа да көптеген құқықтық ескерткіштерге қатысты.

Сондай-ақ, Е.М. Абайдельдинов әділ атап өткендей, көптеген әдеттегі нормалардың Жасақ мазмұнына қосылуы адамдарды жаңа заң «халықтың өмір сүру ерекшеліктеріне, оның менталитетіне, салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына сүйенеді» деп сендіреді [2, 64 б.]. Сонымен қатар, Жасақты Шыңғысхан, бірінші кезекте, өзінің моңғол халқын басқару үшін құрды, ал басқа жаулап алынған жерлерде оны жеңімпаздардың билігі ретінде қабылдау керек еді деп айтуға болады.

Осыған байланысты, түркі және моңғол көшпенділері құқығының «XIII және XIV ғасырларда көшпелі қоғам жағдайында ортақ жерлері көп болды» деген тұжырыммен келіскен жөн [3, 66 б.]. Бізге жеткен және моңғол әдеттеріне негізделген Жасақтың көптеген баптарын талдау біз жоғарыда қарастырған түркі көшпенділерінің әдеттік құқығының нормаларымен, сондай-ақ кейін қолданылған қазақ әдет құқығының көптеген нормаларымен тығыз ұқсастығын анықтайды. Бұл қашқын тұтқындар мен құлдарды жасыру, кісі өлтіру, мал және басқа да мүліктерді ұрлау үшін жазалау, тұтқын әйелдер туған балалардың құқықтық жағдайын анықтау, левират институты және басқа да неке-отбасы нормаларына, сондай-ақ т.б. нормаларға қатысты.

Сонымен қатар, Жасақ, ең алдымен, мемлекетпен қабылданған және жаңа мемлекеттік-биліктік қатынастарды реттеуге арналған жазылған заң болды. Мемлекеттің империялық сипатын бекіткен нормалар және осы жағдайға байланысты туындайтын барлық салдарлар Жасақ мәтінінде анық көрінеді. Қазақстанның мемлекет және құқық тарихын зерттеушілер заң бұзушылықтар үшін қатаң санкциялар қолданылған мемлекеттік құқық нормаларын белгілеумен қатар, Жасақ қоғамдық билікті ұйымдастыру саласында рулық демократия дәстүрлерін толығымен жоюға ықпал етті деп пайымдайды [4, 31 б.].

Бірақ, біздің ойымызша, түркітілдес Алтын Орданың тұрғындары моңғолдар Жасақтың көмегімен орнатқан мемлекеттік-құқықтық жүйені оң қабылдады. Бұл жерде, біздің ойымызша, мәселе Қазақстанның түркітілдес тайпалары моңғол билігін мойындаған, жеңілген жағдайда қалғанында ғана емес. Жоғарыда аталып кеткен түркі тайпаларының көптеген әдеттік нормаларының Жасақта көрініс тапқан құқық нормаларымен ұқсастығы, көшпелі тұрмыс ортақтығымен, шаруашылық пен көшпелі мәдениет ұқсастықтарымен бірге мемлекеттің құқықтық жүйесін оңтайлы қабылдау үдерісіне ықпал етті. Сондай-ақ, Е. Әбіл әділ атап өткендей, Алтын Ордаға қатысты Жасақтың қолданылуы жергілікті жағдайларға біршама бейімделген болатын. Атап айтқанда, Жасақта бекітілген түрлі діни ағымдарға төзімді қарау ережесі Алтын Ордада жұмыс істеді. Бұнымен қатар, Алтын Орданың мемлекеттік тілі болып қыпшақ (ескі қазақ) тілі бекітілді, ол Жасақ нормаларының жергілікті халықпен ана тілінде қабылдануы мен қолданылуына мүмкіндік берді.

Қазақстанның Моңғол империясына қосылуымен және моңғолдардың Батыс жорықтарының басталуымен Жошы ұлысының аумағына көптеп керейттер, наймандар, жалайырлар және басқа да тайпалар келеді. Орта Азия тайпаларының бұл орын ауыстыру процесінің нәтижесінде олар Шығыс-қыпшақ бірлестігі негізінде қалыптаса бастаған

қазақ этносының құрамына кірді. Алтын Орданың құрылуына байланысты осы саяси және этникалық процестердің барлығы Алтын Орданың бүкіл халқы үшін ортақ белгілі бір шаруашылық, мәдени және құқықтық дәстүрлердің қалыптасуына алып келді.

Осылайша, Алтын Орда кезеңінде Қазақстан аумағындағы көшпелі қоғамның құқықтық жүйесі Шыңғысханның Жасағына негізделген. Елдің көшпелі түркітәлді халқы бұл құқықтық жүйені көптеген әлеуметтік-мәдени, шаруашылық және дүниетанымдық факторларға байланысты оң қабылдады. Бұнымен қатар, осы кезеңде Алтын Орда аясында көшпелі түркі және кейбір моңғол тайпаларының біртұтас этносқа одан әрі бірігуі жүріп жатты. Бұл жағдай бірыңғай құқықтық дәстүрлердің нығайуына себепші болды.

XIII ғасырдың соңы – XIV ғасырдың бірінші жартысында Алтын Орданың айтарлықтай қарқынды саяси-экономикалық дамуына қарамастан, XIV ғасырдың екінші жартысынан бастап мемлекет кейіннен оның ыдырауына әкеліп соққан саяси дағдарысқа кіреді. 1359 жылы жоғарғы хан Бердібектің өлтірілуімен Батудың билеуші әулеті үзіледі. Бірнеше маңызды саяси-құқықтық прецеденттер нәтижесінде Сол қанаттың оқшаулануы басталады. 1368 жылы кейін пайда болған Қазақ хандығына тән саяси-құқықтық дәстүрлердің алғышарты болған саяси-құқықтық прецедент орын алады. 1368 жылы Орыс (Тоқай-Темірдің ұрпағы) Сол қанаттың ханы болып көшпелі қауым өкілдерінің жиынында сайланды, яғни халықтан шыққан қара сүйек билердің көмегімен. Бұдан кейін 1380 жылы осындай жиында Тоқтамыш хан болып сайланды. XV ғасырдың басында Алтын Орданың аумағында бірқатар оқшауланған иеліктер пайда болады, оларды Шыңғыс ұрпақтарымен қатар билер де басқарады.

1428 жылы Сібірде орналасқан ұлыстардың бірінде Шибан ұрпақтарының бірі – Әбілхайыр хан болып жарияланады. Әбілхайырдың билік етуімен хан билігінің кейбір күшеюі байланыстырылады, өйткені ол өз билігінің астында Алтын Орданың Сол қанатын біріктіре алды. Алайда, көптеген зерттеушілер атап өткендей, Әбілхайыр күшті орталықтандырылған мемлекеттің дәстүрлерін қайта қалпына келтіре алмайды. Жеке ұлыстардың билеушілері – сұлтандар мен билердің рөлі тұрақты болып қала береді. Осыған орай, Л.Н. Гумилев Алтын Орда көшпенділерінің саяси-құқықтық дамуында рулық-тайпалық құрылымның дәстүрлерін қалпына келтірген «регресс» пайда болады деп айтқан еді [5, 674 б.]. Аталған барлық саяси-құқықтық қайшылықтардың салдарынан осы уақытта Жасақ бекіткен ережелерден ауытқу орын алады, құқықтың негізгі қайнар көзі болып әдет-ғұрып жаңғырады, прецеденттің рөлі артады.

Әбілхайыр қалмақтардан жеңіліске ұшырағаннан кейін, кезінде өз ұлыстарында билік етуін Әбілхайыр мойындауға мәжбүр болған Орыс-ханның ұрпақтары Керей мен Жәнібек сұлтандар қоластарындағы халықпен бірге Батыс Жетісудың сыртына қоныс аударады. Осыдан кейін 1468 жылы Әбілхайыр қайтыс болғасын Керей мен Жәнібек Дешті Қыпшаққа оралып, билік үшін күреске араласады. Нәтижесінде Өзбек ұлысы үш дербес құрылымға бөлінеді: Ноғай ұлысы, Сібір хандығы және Қазақ хандығы. Қазақ хандығы бастапқыда Орталық Қазақстан аумағын, Жетісудың бір бөлігін және Сырдарияның орта ағысын алды. «Қазақ» термині Керей мен Жәнібектің жақтаушыларына Әбілхайырдан бөлініп кеткеннен кейін бекітіледі.

Осылайша, XV ғасырдың ортасында жаңа саяси бірлестік – Қазақ хандығы пайда болады, ол қазақ халқының тарихында, еліміздің мемлекеттік-құқықтық жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихында аса маңызды рөл атқарды. Қазақ хандығының саяси-құқықтық жүйесінің қалыптасуы XIV ғасырдың екінші жартысынан бастап Дешті-Қыпшақ аумағында өткен процестерге байланысты болды деген қорытынды жасауға болады. XIV ғасырдың екінші жартысынан бастап кейін Қазақ хандығына тән болған саяси-құқықтық ерекшеліктер пайда болады: көшпелі қауымдардың автономиясы мен олардың халықтан шыққан басшылары – билердің күшейуі; хандар мен басқа да Шыңғыс ұрпақтары билік өкілеттіктерінің төмендеуі, олардың көшпенді қауымдарға және олардың басшыларына тәуелділігінің біртіндеп өсуі; Жасақ нұсқамаларын сақтаудан кету, ең

алдымен, жария билікті ұйымдастыру саласында; дәстүрлі әдеттік құқықтың басты рөлін қалпына келтіру, әдеттік құқық құқықтық жүйенің негізіне айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Хара-Даван Э. Чингисхан как полководец и его наследие. Культурно-исторический очерк Монгольской империи XII – XIV веков. – Алматы, 1992. – 272 с.
2. Абайдельдинов Е.М. Политико-правовая история Республики Казахстан. – Алматы, 1999. – Ч. 1. – 295 с.
3. Султанов Т.И. Кочевые племена Приаралья в XIV – XVII веках. – М., 1982. – 134 с.
4. История государства и права Казахской ССР / Под ред. С.С. Сартаева. – Алматы, 1982. – Ч. 1. – 184 с.
5. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – М., 1989. – 765 с.

Балжанова А.К.,
м.ю.н., старший преподаватель
Қалымжанова А.Н.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СТАТЬИ 51 НАЛОГОВОГО КОДЕКСА РК

Согласно статье 35 Конституции Республики уплата законно установленных налогов, сборов и иных обязательных платежей является долгом и обязанностью каждого.

Вместе с тем, Государство позволяет исполнять эту обязанность поэтапно и равномерно.

Новый Налоговый кодекс позволяет изменить сроки уплаты налогов и плат, введены понятия отсрочки – позволяющей перенести срок единовременной уплаты налогов до шести месяцев, и рассрочки – предоставляющей возможность поэтапной уплаты налогов в срок до трех лет (с 2018 год этот срок увеличен с 12 месяцев до 3 лет). Рассрочка предполагает ежемесячную или ежеквартальную уплату налогов и плат равными долями. Условия и порядок предоставления отсрочки и рассрочки уплаты налогов предусмотрены статьей 51 Кодекса Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс).

Отсрочка или рассрочка по уплате налогов и (или) плат может быть предоставлена налогоплательщику, финансовое положение которого не позволяет уплатить налог и (или) плату в установленный срок, однако имеются достаточные основания полагать, что возможность их уплаты возникнет в течение срока, на который предоставляется отсрочка или рассрочка.

Обязательным условием для предоставления отсрочки или рассрочки является предоставление под залог имущества налогоплательщика или третьего лица, либо наличие банковской гарантии, а также он обязан представить перечень дебиторов с указанием сумм задолженности и сроков её погашения, на основании которого орган государственных доходов может сделать вывод о наличии возможности уплаты налогов и (или) плат в течение срока отсрочки или рассрочки.

Мы бы хотели обратить внимание на пункты 6 и 7 статьи 51 Налогового Кодекса.

Ситуация состоит в следующем, пункт 6 статьи 51 Налогового кодекса гласит о том, что возможность предоставления отсрочки или рассрочки возможна лишь тогда, когда задолженность у налогоплательщика образовалась по дополнительной налоговой отчетности. Дополнительная декларация, представляемая при внесении изменений и (или) дополнений в ранее представленную налоговую отчетность за налоговый период, к

которому относятся данные изменения и (или) дополнения. Настоящий вид декларации выбирается в том случае, когда налогоплательщик самостоятельно обнаружил ошибки в поданной декларации и внес изменения и/или исправления в нее. Данное требование вызывает определенные вопросы, а именно: почему требуется именно дополнительная отчетность? Предположим, если наступил срок сдачи декларации и налогоплательщик хочет показать долг сразу, то он может указать это в очередной декларации, учитывая тот факт, что у налогоплательщика есть залоговое обеспечение, которое сможет покрыть сумму долга.

Вновь возникает ранее поставленный вопрос: почему рассрочка или отсрочка предоставляется исключительно по дополнительной отчетности?

Таким образом, выстраивается следующая картина, что налогоплательщику для того, чтобы получить рассрочку или отсрочку, требуется сдать очередную декларацию без задолженности, чтобы затем через дополнительную её показать. Необходимо ли налогоплательщикам лишнее количество дополнительных отчетов, которые будут их приближать к высокой степени риска?

На наш взгляд, данную норму Налогового кодекса стоит пересмотреть, так как это не является важным (по какому виду декларации образовалась задолженность).

Касаемо пункта 7 статьи 51 Налогового кодекса, от налогоплательщика требуется безукоризненное согласие с суммами начисленных налогов и (или) плат, указанными в уведомлении о результатах проверки.

Смоделируем ситуацию: после проверки налогоплательщик (заблуждаясь), решил обжаловать результаты проверки. Логично, что суд укажет на неправоту налогоплательщика, после чего данное лицо больше не сможет подать прошение на рассрочку/отсрочку.

Таким образом, в случае если налогоплательщиком обжаловано уведомление о результатах налоговой проверки, однако оно было оставлено в силе, то получить отсрочку или рассрочку для погашения образовавшейся налоговой задолженности такой налогоплательщик вправе только при наличии другого основания, предусмотренного пунктом 2 статьи 51 Налогового кодекса.

Наше законодательство ставит налогоплательщиков перед не совсем разумным выбором. Проблемой является нормативно-правовая основа реализации полномочий должностными лицами налоговых служб. Деятельность налоговых органов строго регламентирована Налоговым кодексом и другими нормативными правовыми актами. Однако слабая юридическая техника при подготовке этих актов привела к тому, что некоторые нормы самостоятельно трактуются налоговыми органами в свою пользу. Естественно предположить, что ввиду противоположности интересов налогоплательщика с налоговым органом, те же самые нормы налогоплательщиком будут трактоваться в ином ключе. Этим также объясняется множество налоговых споров.

В пункте 7 статьи 51 Налогового кодекса указывается, что положения настоящего подпункта не распространяются на налогоплательщиков, период с даты регистрации которых в качестве налогоплательщика до даты подачи заявления о предоставлении отсрочки или рассрочки составляет не менее пяти лет.

Данный пункт просто ограничивает в правах молодые компании, у которых имеется и залоговое обеспечение, и активы с запасами.

Налоговые органы не должны волновать срок существования компании, так как в целом рисков нет, потому что налогоплательщик полностью покрывает свою задолженность залоговым обеспечением, которое добровольно передает.

Учитывая вышеизложенное, предлагаю следующую законодательную инициативу:

- Внести поправки в пункт 6 статьи 51 Налогового кодекса, а именно предоставить возможность налогоплательщикам самим выбирать вид декларации для получения рассрочки/отсрочки.

• Внести поправки или исключить пункт 7 статьи 51 Налогового кодекса, так как настоящая норма ограничивает гражданские права налогоплательщиков и ограничивает возможности для молодых компаний.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан
2. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс)» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.07.2020 г.)

Канафина Г.А.,
м.ю.н., старший преподаватель
Актаев Ж.Б.,
студент 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРЯМЫЕ ВЫБОРЫ АКИМОВ ГОРОДОВ РАЙОННОГО ЗНАЧЕНИЯ, СЕЛЬСКИХ ОКРУГОВ, ПОСЁЛКОВ И СЁЛ КАК ПУТЬ К РАЗВИТИЮ ДЕМОКРАТИИ В КАЗАХСТАНЕ

В своём послании народу Казахстана (от 1 сентября 2020 года), Глава государства объявил о том, что выборы сельских акимов пройдут в 2021 году. В содержании общенационального плана отмечается о внесении изменения и дополнения в законодательство с целью проведения выборов в 2021 году акимов сёл, посёлков, сельских округов, полномочия которых заканчиваются в 2021 году.

Практика избрания глав городов и других территориальных единиц стала очевидным признаком демократии и гражданского общества во всём мире. Мэры, избранные народом, имеют возможность осуществлять важные для региона реформы и принимать ключевые решения, опираясь на поддержку населения. Легитимность главы региона или населенного пункта, а также его решений не должна оспариваться, поскольку в этом случае она подкреплена прямым волеизъявлением народа.

В Советском союзе отсутствие прямых выборов глав территориальных единиц обуславливалось стремлением коммунистической партии иметь все рычаги власти в своих руках и недопущения истинного народовластия с сохранением тоталитарной системы.

С развалом СССР и обретением независимости, Казахстан стал идти по пути демократии и начал постепенное внедрение региональных выборов. Косвенные выборы акимов сельского уровня проходили 29 мая 1999 года в Чемолганском сельском округе Карасайского района Алматинской области 20 октября 2001 года в качестве эксперимента были проведены выборы в 28 сёлах (по 2 села на каждую из 14 областей республики). Эксперименты с выборами акимов районов, городов областного и районного значения, сёл, посёлков, сельских округов проводились вплоть до 2013 года. Этот опыт позволил принять в 2013 году закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития местного самоуправления», благодаря которому депутаты маслихатов избирали акимов городов районного значения, посёлков, сёл и сельского округа.

На данный момент выдвижение кандидатов в акимы производится акимом района после согласования с собранием местного сообщества городов районного значения, сёл, посёлках и сельских округов, поскольку именно вышестоящий аким несёт ответственность за положение дел в каждом административном округе. Логично, что

следующим этапом развития института выборности является введение прямых выборов акимов сёл, посёлков и сельских округов.

Это должно послужить важным толчком к развитию гражданского общества и демократии в Республике Казахстан. Прямые выборы акимов позволят населению более жёстко требовать реализации тех или иных инициатив у акимов, а в случае неудовлетворённости им отправить его в отставку. Граждане станут активнее интересоваться местной политикой, следить за распределением средств и принятием тех или иных решений, чувство ответственности за судьбу своего места проживания возрастёт, поскольку человек будет чувствовать силу своего выбора.

Небезосновательны риски появления региональных политических машин, которые позволят с помощью административного ресурса избираться действующим акимам или их ставленникам неограниченное количество раз, тем самым, удерживая власть в регионе. Для этого надо развивать правовую грамотность населения и усилить контроль за деятельностью акиматов.

Таким образом, введение прямых выборов акимов сёл, посёлков и сельских округов является своевременным решением и очередной ступенью по развитию демократических устоев. У этой инициативы есть все шансы развить новый общественно-политический институт Республики Казахстан.

Список литературы

1. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
2. Ильясов Ф. Н. Электоральное поведение в авторитарном и демократическом социуме // Социальные исследования. 2018. №1. С. 1-23.
3. <https://www.election.gov.kz/rus/informatsiya-o-vyborakh-i-referendumakh-v-rk/informatsiya-oprosheedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/vybory-akimov-gorodov-rayonnogo-znacheniya-selskikh-okrugov-poselkov-i-sel-respubliki-kazahstan.php>

Крушинская Е.В.,
к.ю.н., доцент
Куклиева Е.Р.,
студент 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ГРАЖДАН: МЕЖОТРАСЛЕВОЙ ПОДХОД

Здоровье и жизнь человека – это наивысшие, неотчуждаемые блага [1], без которых утрачивают своё значение многие другие блага и ценности. Данные личные неимущественные права (естественные и неотъемлемые, в соответствии со Всеобщей Декларацией прав человека ООН 1948 г. и Конституцией РК) регулируются и охраняются Гражданским Кодексом РК, хотя и прямо не закреплены.

В данной сфере совершенно логичным выступают следующие действия законодателя по кодификации НПА. До утверждения нового, ныне действующего Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения», в Казахстане действовало значительное число нормативно-правовых актов, регулирующих социальные отношения и правоотношения, которые связаны с жизнью и здоровьем человека, что зачастую приводило к определённым сложностям в применении законодательства как об охране жизни и здоровья граждан, так и о здравоохранении, в частности. Новый Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» был принят 7

июля 2020 года. Данный Кодекс представляет принципиально иной подход в регулировании общественных отношений в области здравоохранения и определяет правовые, организационные, экономические и социальные основы деятельности здравоохранения Республики Казахстан [2].

Принятие нового Кодекса РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» вызвало огромное обсуждение среди граждан. Данный кодекс – ключевой документ, на который опирается вся медицинская (и немедицинская) общественность РК.

Пандемия коронавируса оставила свой отпечаток в нормативно-правовом регулировании охраны жизни и здоровья граждан РК [4]. Внесенные изменения в вышеназванный Кодекс затронули (в частности) и полномочия санитарных врачей.

В обновленный Кодекс добавлен пункт о том, что допускается ввоз на территорию Республики Казахстан не зарегистрированных в Республике Казахстан лекарственных средств и медицинских изделий на основании заключения разрешительного документа, выданного уполномоченным органом, если они предназначены для: гуманитарной помощи (содействия), предотвращения и (или) устранения последствий чрезвычайных ситуаций, а также профилактики и лечения последствий воздействия радиоактивных, биологических и химических веществ (вакцины, антитод). Еще на стадии рассмотрения в Парламенте проект кодекса вызвал широкий резонанс и критику со стороны общественности. Граждан беспокоили вопросы вакцинации и донорства, в связи с чем парламентарии внесли свои поправки и дополнения в документ. Теперь, согласно Кодексу, вывоз изъятых у умерших граждан РК органов и тканей за рубеж будет осуществляться исключительно при необходимости оказания медицинской помощи гражданину РК. В случае отсутствия прижизненного волеизъявления человека, право заявить о несогласии (согласии) на изъятие его органов имеют супруг (супруга), а при его (её) отсутствии – один из близких родственников.

Вакцинация населения была разделена на обязательную и добровольную. Также предусмотрено, что допуск в детские дошкольные учреждения детей, не получивших плановые профилактические прививки, осуществляется только при достижении порогового уровня коллективного иммунитета в детском дошкольном учреждении. При этом парламентарии внесли поправку, подтверждающую право родителей на самостоятельное и осознанное принятие решения по вакцинации детей.

В Уголовном кодексе было решено оставить пункт наказание за врачебные ошибки при условии, если они повлекли тяжкие последствия, либо совершены должностным лицом.

Кодекс также предусматривает ограничение потребления новых систем курения табака, а также введение административной ответственности за продажу табачных изделий лицам, не достигшим 21 года.

Таким образом, обновленный Кодекс будет способствовать укреплению здоровья нации, внесет свой вклад в развитие отечественной медицины, а также обеспечит защиту прав медицинских работников [5].

Здоровье – это первая и важнейшая потребность человека, определяющая способность его к труду и обеспечивающая гармоническое развитие личности. Согласно статье 29 Конституции РК «Граждане Республики Казахстан имеют право на охрану здоровья». Как видно из смысла статьи 29 Конституции Республики Казахстан право на охрану здоровья – благо гражданина. Согласно международному законодательству, оно не является только личным благом гражданина, а имеет еще и социальный характер и принадлежит человеку. Право на охрану здоровья – это представленная Конституцией Республики Казахстан возможность гражданина заботиться о своем здоровье и соответствующая ему обязанность государства, физических и юридических лиц не нарушать, не препятствовать реализации этого права. То есть общество обязано принимать все необходимые меры, содействующие сохранению и улучшению здоровья его членов, препятствовать посягательству кого бы то ни было на здоровье граждан. Как

мы видим, в праве на охрану здоровья отчетливо проявляется мера взаимной свободы и взаимной ответственности личности и государства, согласование личных и общественных интересов. Право на охрану здоровья граждан Республики Казахстан обеспечивается охраной окружающей природной среды, созданием благоприятных условий труда, быта, отдыха, воспитания и обучения граждан, производством и реализацией доброкачественных продуктов питания, а также предоставлением населению доступной медико-социальной помощи.

Государство обеспечивает гражданам охрану здоровья независимо от пола, расы, национальности, языка, социального происхождения, должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, а также других обстоятельств. Государство гарантирует гражданам защиту от любых форм дискриминации, обусловленной наличием у них каких-либо заболеваний. Иностранцам, находящимся на территории Республики Казахстан, гарантируется право на охрану здоровья в соответствии с международными договорами Республики. Лица без гражданства, постоянно проживающие в Республике Казахстан, и беженцы пользуются правом на охрану здоровья наравне с гражданами Республики Казахстан, если иное не предусмотрено международными договорами Республики Казахстан.

Следовательно, современный период развития системы охраны здоровья и жизни человека в Казахстане характеризуется, несомненно, значительными преобразованиями, с соблюдением правовой защиты граждан (в общем) и пациентов (в частности). Несвершенство отдельно взятых положений «медицинского права» служит доказательством наличия пробелов в гражданско-правовом регулировании охраны и защиты прав человека на жизнь и здоровье, с другой стороны, говорит о «плодотворной почве» по работе по совершенствованию правовых норм в данной сфере, над повышением эффективности уже принятых юридических норм.

Список литературы

1. Конституции Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.).
2. Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 7 июля 2020г.
3. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2020 г.)
4. Постановление Главного государственного санитарного врача Республики Казахстан от 23 октября 2020 года № 57 «О дальнейшем усилении мер по предупреждению заболеваний коронавирусной инфекцией среди населения Республики Казахстан».
5. Государственная программа реформирования и развития здравоохранения на 2005-2010 годы.

Канафина Г.А.,
м.ю.н., старший преподаватель
Қалымжанова А.Н.,
студентка 4 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОТИВ НЕУПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ

«Забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей» [1].

Алименты (alimentum с латинского «питание») – средства (деньгами или натурой) для питания (содержания), которые закон обязывает выплачивать одного из супругов

другому, родителя – несовершеннолетнему ребёнку, взрослого ребёнка – пожилому родителю и т. д.

Алименты выплачиваются добровольно или принудительно в судебном порядке. В соответствии со [статьёй 139](#) Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», при отсутствии соглашения об уплате алиментов алименты на несовершеннолетних детей взыскиваются судом с их родителей ежемесячно в размере: на одного ребенка – одной четверти, на двух детей – одной трети, на трех и более детей – половины заработка и (или) иного дохода родителей [2].

Наиболее актуальными вопросами в области алиментных отношений – вопросы взыскания алиментов.

Текущая ситуация и проблемы взыскания алиментов в РК.

За 5 лет в Казахстане число производств о взыскании алиментов увеличилось в 2 раза. Причиной такого роста являются увеличение количества рожденных детей и количество расторгнутых браков. В 2014 году Казахстан вошел в первую десятку стран по количеству разводов (по версии британского журнала «Economist»).

Только в 2015 году в органах исполнительного производства находилось 279 386 документов о взыскании алиментов на содержание 370 480 детей. Из указанного количества окончено производством 51 873 документов, в т.ч. в связи с реальным исполнением – 7 107, возвратом – 33 073, прекращением – 11 693.

Периодически не получают алименты свыше 160 тысяч детей. По 25 тысяч производствам алименты не выплачиваются свыше 3-х месяцев.

По сведениям Министерства юстиции РК, общий долг по алиментам превысил 1,8 млрд. тенге.

Если должник имеет непостоянный доход, то алименты могут определяться в твердой сумме. Если же он его не имеет и не старается искать работу, то задолженность определяется исходя из средне-республиканской заработной платы (132 769 тенге). Детям, находящимся на дневной форме обучения, алименты могут выплачиваться до 21 года.

В соответствии с пунктом 1 статьи 36 Закона «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» уполномоченный орган в целях необходимых для осуществления задач по принудительному исполнению исполнительных документов ведет Единый реестр должников (ЕРД). Сведения о должниках размещаются на официальном интернет-ресурсе уполномоченного органа. ЕРД формируется и ведется посредством автоматизированной информационной системы по исполнительному производству [3].

Анализ ситуации позволяет выделить несколько направлений, по которым возникают проблемы при взыскании алиментов.

Неэффективная система уголовного наказания.

В старой редакции в статье 136 Уголовного кодекса РК (в редакции до 1 января 2015 года) предусматривалось злостное уклонение от уплаты средств на содержание детей или нетрудоспособных родителей. В качестве наказания предусматривался штраф, обязательные либо исправительные работы (для лиц, не имеющих основного места работы), либо ограничение свободы до 2-х лет. Эта категория относилась к делам частного обвинения и предполагала самостоятельное осуществление взыскателем сбора доказательств по неуплате алиментов должников. Это отнимало силы и время.

С принятием в 2014 году нового Уголовного кодекса РК (редакция, действующая с 1 января 2015 года) эти преступления перешли из частного в частно-публичное обвинение [4]. С этого времени уголовные дела возбуждаются органами внутренних дел. Из 288 рассмотренных судами дел в 2014 году осуждено 162 лица (оправдано 110 лиц), прекращено по нереабилитирующим основаниям – 1286 дела, по реабилитирующим – 1.

В 2015 году – рассмотрено с вынесением приговора 145 уголовных дел, прекращено всего 190 дел. Осуждено 124 лица, оправдано – 35. Как показывает статистика, дел в судах стало меньше. Это обусловлено тем, что дела прекращали на стадии следствия.

В 2015 году из 8487 фактов уклонения от уплаты алиментов 7882 тысячи прекращены за отсутствием состава. В основном, 73% - в связи с отсутствием у виновных дохода. Всего осуждено 140 лиц, лишение свободы применено только в отношении 1-го лица (июнь, 2016 г.).

Основной причиной прекращения уголовных дел является несостоятельность должников, отсутствие реальной возможности погасить задолженность. В соответствии с требованиями Нормативного постановления Верховного суда РК от 19 декабря 2003 года №12 – это исключает возможность привлечения лица к уголовной ответственности.

Недостаточная работа судoisполнителей.

С 1 января 2016 года взыскание алиментов передано на исполнение частным судoisполнителям. В настоящее время их число составляет 1500. Лицензию ЧСИ получили свыше трех тысяч (3220) граждан. Имеют место факты неравномерного распределения исполнительных производств у ЧСИ.

Выявлены факты не выставления ограничений на выезд должников, длительно не выплачивавших алименты. Некоторые судoisполнители не вводили, либо несвоевременно вводили сведения о запрете на выезд в ЕИС «Беркут», сводя на нет принятые обеспечительные меры.

Проверками установлено множество фактов, когда исполнительные производства длительное время остаются без движения и внимания. Контроль за взысканием алиментов производится не систематически, а время от времени. Сегодня не существует эффективных методов выявления доходов должника. Многие должники в сговоре с работодателем умышленно занижают суммы зарплаты с целью выплаты мизерных сумм алиментов.

Отсутствие взаимодействия уполномоченных органов – проблема, которые имеет несколько аспектов, по статистике из оставшихся на начало 2020 года 227,5 тысяч документов, только 53 789 находятся на периодическом исполнении. Это означает, что только каждый четвертый (23,6 %) должник имеет постоянный заработок. Остальные 76% платят алименты от случая к случаю.

1. На сегодня не имеется алгоритма взаимодействия судебных исполнителей и органов социальной защиты по вопросам трудоустройства должников.

2. Законодательно не регламентирован порядок исполнения судебных актов о взыскании алиментов с осужденных, находящихся в местах лишения свободы. Общий суммарный долг заключенных, в том числе и по алиментам, составил почти 26 млрд. тенге. Из них возмещено лишь 88,6 млн. или 0,3%. Имеются факты, когда десятки лет исполнительные листы не направляются в колонии и осужденные лишаются права на УДО. Отсутствует единая система по обмену информацией между МВД РК и МЮ РК.

3. По данным Комитета по защите прав детей МОН РК в 2020 году лишены родительских прав 975 (в 2014 г. – 745) родителей в отношении 1314 (1132) детей. В организациях для детей – сирот находятся 6 594 детей, оставшихся без попечения родителей, 5773 имеют потенциальное право на получение алиментных платежей. Статистика судебных актов и сведений о фактическом получении детьми ОБПР алиментных платежей не ведется. Контроль над реализацией прав детей на получение алиментов от родителей не осуществляется, о чем свидетельствуют нарушения, выявленные прокурорами во всех регионах страны.

4. Данные о том, сколько детей сегодня остаются без содержания не являются полными, поскольку в отчетных данных территориальных подразделений МЮ РК нет сведений о количестве детей и суммах долга.

Недостаточные меры правового воздействия в отношении должников.

Согласно [статье 24](#) Конституции РК, принудительный труд допускается только по приговору суда либо в условиях чрезвычайного или военного положения. Судoisполнитель не обладает правом принуждения должника трудоустроиться. Это позволяет недобросовестному трудоспособному должнику не искать работу для того,

чтобы исполнить решение суда. В итоге, из-за отсутствия мер правового воздействия на должника, многие дети не получают предусмотренные законом алименты.

В законодательстве Казахстана (о браке и семье) нет механизмов, разрешающих конфликты между бывшими супругами. По данным социальных исследований, чем теснее общение отцов с детьми, тем реже случаи неплатежей алиментов. К примеру, в Испании существует институт совместной опеки. Ее суть в сохранении отношений ребенка с родителями после развода. Они сами определяют порядок содержания ребенка. Совместная опека невозможна при разводе из-за алкоголизма, пьянства, наркомании либо насилия.

По статистике примерно третья часть всего населения США хотя бы раз в жизни имела дело с психологом. Американцы большое внимание уделяют психологической стороне вопроса о супружеской жизни. Любые ситуации разбираются со всех сторон. На протяжении всей жизни решают большинство своих проблем только с помощью психологов и других специалистов, которые могут решить некоторые вопросы. В Казахстане же этого пока нет. Всего в стране насчитывается 490 семейных психологов, что конечно явно недостаточно.

ПУТИ РЕШЕНИЯ:

Причины	Суть причины	Пути решения	Результат
Не платят алименты по объективным причинам, поскольку:	а) не имеют работы и стабильного дохода Справочно: По статистике из оставшихся на начало 2015 года 227,5 тыс. документов, только 53 789 находятся на периодическом исполнении. Это означает, что только каждый четвертый (23,6 %) должник имеет постоянный заработок. Остальные 76% – платят алименты от случая к случаю.	Организационные меры: 1. Разработать и утвердить совместный Приказ об алгоритме взаимодействия судебных исполнителей и органов соцзащиты по вопросам трудоустройства должников. 2. Предусмотреть в приказе следующие действия: а) судoisполнитель разъясняет должнику порядок постановки на учет в качестве безработного б) судoisполнитель в 5-ти дневный срок направляет в территориальные органы соцзащиты список должников для постановки в качестве безработного; в) органы соцзащиты, получив списки должников, обрабатывают и включают их в список безработных, проводят с	Совместный приказ (обмен информацией)

		ними разъяснительную беседу о возможностях трудоустройства, направляют на вакантные места; г) в случае отказа должника от трудоустройства, органы соцзащиты незамедлительно информируют судoisполнителя, приложив копии подтверждающих документов; д) судoisполнитель осуществляет сбор информации.	
--	--	---	--

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)
2. Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.07.2020 г.)
3. Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.)
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.10.2020 г.)

Нурпеисов Е.К.,
к.ю.н., доцент
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПЯТЬ РЕСПУБЛИК В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

После Февральской революции в России прежние ее имперские интеграционные связи с Казахстаном стали затухать. Временное правительство, провозгласив курс на демократическую парламентскую республику, в вопросах территориального устройства, проявляла нерешительность, оставляя их детальное решение на усмотрение Учредительного собрания. В этих условиях политическая перспектива Казахстана лидерам партии «Алаш» представлялась в составе Российской Федерации в качестве автономного государства. Причем сама федерация определялась как союз равноправных государств, где «каждое отдельное государство автономно и управляется само собой на одинаковых правах и интересах» (§1 Программы партии «Алаш»)¹.

Первая республика.

13-15 декабря 1917 г. в Оренбурге состоялся II Всеказахский съезд, ставший, по сути, учредительным. Он принял историческое решение об образовании национально-территориальной автономии в Казахстане под названием «Алаш»².

Участники съезда полагая, что более подробно вопросы организации государственной власти должны быть рассмотрены на учредительном собрании при

обсуждении проекта конституции автономии Алаш, ограничились организацией Временного народного Совета «Алаш-Орда», председателем которого на альтернативной основе был избран Алихан Букейханов. При этом в императивной форме было предписано: «Алаш-Орда должна немедленно взять в свои руки всю исполнительную власть над казак-киргизским (казахским) населением» (п. VI Постановления съезда). Хотя в решении съезда не употребляется термин «республика», созданная на его основе автономия полностью соответствует статусу республики в современном понимании. Во-первых, автономия Алаш учреждена легитимным представительным органом – II Всеказахским съездом. Во-вторых, она провозглашена в составе России. В-третьих, на выборной основе сформирована высшая исполнительная власть – Временный Народный Совет. В-четвертых, определена территория юрисдикции Алаш-Орды. В-пятых, объявлена государственная собственность на природные богатства на этой территории. В-шестых, признана необходимость принятия Конституции с последующим её утверждением Всероссийским Учредительным собранием.

Но если иметь в виду, что вопреки ожиданиям участников съезда Россия не стала федеративной демократической парламентской республикой, «Алаш» (де-факто) был в статусе суверенной республики, не вошедшей в состав несостоявшейся федерации, следовательно, не имеющей наднациональных государственных органов. Свидетельством этому является то, что взаимоотношения «Алаш» с независимыми органами власти на территории России (Сибирская автономия, казачьи войсковые правительства и др.) осуществлялись на договорных началах и без иерархического принуждения.

Вторая республика.

История создания Второй республики связана с провозглашением автономии Казахстана по советскому образцу. 26 августа 1920 года Всероссийский Центральный Исполнительный комитет и Совет Народных Комиссаров принимают Декрет «Об образовании Автономной Киргизской Социалистической Советской Республики». III. настоящего Декрета провозглашает: «Образовать Автономную Киргизскую Социалистическую Советскую Республику как часть РСФСР»³. Однако этот исторически важный (можно сказать, судьбоносный) политико-правовой акт не содержит ответа на ряд принципиальных вопросов.

Было ли волеизъявление народа о присвоении статуса автономии с правами, предусмотренными Декретом? По каким соображениям Казахстан не удостоился статуса самостоятельной Советской Социалистической Республики по примеру БССР и УССР? Почему было проигнорировано естественное право наций на самоопределение? Почему не сработал широко декларировавшийся ленинский принцип: «Для того, чтобы объединиться – нужно разъединиться». Ни на один из этих вопросов ни теория, не практика советского государственного строительства вразумительных ответов не дала.

Что получил Казахстан после своей автономизации?

Во-первых, советская автономия была навязана Казахстану решением федерального органа РСФСР. Затем под него задним числом было подогнано решение учредительного съезда советов Казахстана от 6 октября 1920 г.⁴. Во-вторых, все исполнительные и контролирующие органы оказались в прямой зависимости от соответствующих федеральных органов государственной власти. В-третьих, не был определен круг вопросов, решение которых было в исключительном автономном ведении. В-четвертых, органы автономной республики фактически выполняли роль территориальных органов федеральной власти, прямо участвуя в реализации их функций, либо оказывая им всяческую содействие.

Эти и другие характеристики отличали советскую автономную республику Казахстан от автономии Алаш. Неопределенность, размытость статусу автономной республики придавало отсутствие у неё действующей Конституции, хотя её проект был принят высшими органами государственной власти КАССР, но по неизвестным причинам не был утверждён верховной властью РСФСР.

В таком политико-правовом статусе Казахская Автономная Советская Социалистическая Республика просуществовала 16 лет. В 1936 году она была преобразована в союзную республику в составе СССР.

Третья республика.

Здесь также (как в случае с учреждением КазАССР) возникает ряд вопросов, на которые пока однозначных ответов нет.

Казахстан, не уступавший по численности населения, экономическому развитию, а в территориальном и образовательном отношении превосходящий своих соседей – Узбекистана и Туркменистана, становится союзной республикой спустя 12 лет после их признания таковыми. Основанием для их включения в состав федерации были решения съездов этих республик, принятые в 1925 году. В них было выражено волеизъявление народа о вхождении в состав СССР. В связи с этим, 13 мая 1925 года III съезд советов СССР принял решение о распространении действия договора об образовании СССР на Узбекскую и Туркменскую советские социалистические республики. Тем самым состоялось юридическое оформление акта присоединения новых республик к договору об образовании СССР от 30 декабря 1922 года.

Казахстан стал союзной республикой путем включения в список союзных республик, предусмотренный Конституцией СССР 1936 года, без предварительных процедур по выявлению волеизъявления народа. Между тем, все союзные республики, ранее образовавшие СССР и позже вошедшие в него, свое решение основывали на правовых актах, отразивших волеизъявление их населения. В Казахстане такого акта не было, договор о присоединении к договору об образовании СССР им не подписывался. Решение было принято в одностороннем порядке VIII съездом Советов СССР, утвердившим текст Конституции 1936 года. Почему так произошло? Ответа пока нет.

Таким образом в составе СССР возник новый субъект федерации «Казахская советская социалистическая Республика». Государственная власть в ней была выстроена по модели открытой Лениным новой формы государственного правления – Республики Советов.

Жестко централизованная многоступенчатая система представительных органов, когда нижестоящие Советы были последовательно подотчетны вышестоящим, сопровождалась второй линией вертикальной централизации государственной власти. Речь идет об исполнительных органах Советов разных уровней, которые по горизонтали подчинялись избравшим их Советам, по вертикали были подотчетны и подконтрольны аналогичным органам вышестоящих Советов. На вершине этих двух линий централизации государственной власти находились общесоюзные органы. От них административные команды передавались высшим органам власти союзных республик, которые доводили их до местных органов для фактического исполнения.

Ситуация в решающей степени осложнялась непосредственным вмешательством партийных структур в деятельность государственных органов. Не предусмотренная законами активность партии заморозила самостоятельность Советов. В любом случае Советы оказались лжедемократической ширмой, за которой все вопросы государственного управления решались соответствующими комитетами компартии. Это они организовывали и проводили выборы в Советы, это они решали, кто должен быть председателем Совета, председателем его исполкома. Повестка дня и проекты решений Советов согласовывались с партийными комитетами. Так дело обстояло снизу доверху.

С сожалением приходится констатировать, что суверенная государственность, утраченная казахами в середине XVIII века, вопреки ожиданиям народа, не была восстановлена после октябрьской революции 1917 года. Официально не признаваемая, но фактическая партократия, не ограниченная ни законом, ни государством, ни оппозиционными партиями, просуществовала в Казахстане в форме квазигосударства Советов до декабря 1991 года.

Четвертая республика.

Союзная республика, о которой шла речь выше, оказалась ограниченной в свободе и суверенитете, с одной стороны федеральными органами, а с другой – жёстким диктатом компартии. Поэтому преодоление этой, противоречащей логике государственного развития ситуации и её негативных исторических последствий, стало главной задачей четвертой республики в истории Казахстана. Ее можно назвать переходной республикой или, что одно и то же, республикой переходного периода. Предстоял переход от системы советской власти под патронажем компартии к подлинно республиканской форме правления в виде парламентской или президентской республики. Третий вариант – советская республика, был полностью дискредитирован 73-летним периодом ее существования.

Следует отметить, что к началу девяностых годов было многое сделано для демонтажа Советской власти. 24 апреля 1990 года компартия лишилась статуса «ядра политической системы» и была уравнена в правах с другими общественными организациями. Хотя эта мера была половинчатым решением вопроса коммунистического тоталитаризма и десоветизации государственной власти, но имела определенный идеологический резонанс. Второй (не менее ощутимый) урон системе Советов был нанесен Президентским Указом от 7 февраля 1992 года, по которому от Советов всех уровней были отделены исполнительные органы с последующим их включением в целостную систему исполнительной власти.

Таким образом, демонтаж системы Советской власти начался, а форма будущего государства еще не была определена. Верховный Совет Казахской ССР двенадцатого и тринадцатого созывов еще продолжали действовать по советской системе. Учреждение поста Президента в Казахстане в 1990 году еще не означало формирование президентской республики. Президент с установленными конституционными полномочиями был выдвинут на передний фронт разворачивающейся борьбы за суверенитет Республики и государственную независимость Казахстана. При этом Президенту не было представлено непосредственно им реализуемых управленческих полномочий, исполнительно-распорядительные органы не были ему подчинены, контроль над ними осуществляли Советы. Президент был включен в систему власти не в качестве ведущего звена, а в виде института для оперативного разрешения противоречий между республикой и союзным центром. Это была должность своеобразного кризис-менеджера в сфере политических отношений.

Конституция 1993 года, как считают некоторые, установила фактически парламентскую республику, для которой в системе высшей власти характерна ведущая роль парламента. Инициатива Президента Н.А. Назарбаева о выборе президентской формы правления оказалась не реализованной. Это отрицательно сказалось на ходе экономических реформ, для успешной реализации которых нужна была жестко централизованная исполнительная власть. Противоречия в позициях Президента и Парламента не могли не сказаться на настроениях в обществе и в самом депутатском корпусе. Сформировался дуализм верховной власти в республике и, как следствие, разразился политический кризис, которого следовало ожидать. Сторонники радикальных экономических и политических реформ, придя к пониманию непродуктивной роли системы Советов в преодолении кризисных явлений, заявили о самороспуске местных Советов, а затем и Верховного Совета, которого следовало ожидать.

Между тем в Казахстане с 1991 по 1995 годы функционировала не парламентская и не президентская республика, как утверждалось некоторыми политическими деятелями, а переходная республика, сочетавшая элементы советской, парламентской и президентской республик.

Пятая республика.

В условиях политического и экономического кризисов начала девяностых годов XX века переходная республика накопила опыт государственного управления. Предстояло дальше развивать положительные, имеющие перспективу шаги, одновременно отрицая то,

что не вписывалось в объективно обусловленную модель современной республики. Стремительно развивающиеся события в период с 1990 по 1995 годы наглядно демонстрировали, что президентская республика является единственным верным политическим инструментом, способным вывести страну из кризисного состояния и обеспечить ей дальнейший рост. Признание общественным сознанием этого факта выразилось в большинстве голосов на референдуме за принятие Конституции, которая установила, что «Республика Казахстан является унитарным государством с президентской формой правления».

Эта конституционная норма явилась исходным легитимным началом формирования и деятельности пятой республики в Казахстане, соответствующий мировым стандартам президентской республики. В этой республике главой государства является всенародно избранный Президент. Первоначально его конституционные полномочия обеспечивали формирование жестко централизованной исполнительной власти, так необходимой в условиях формирования нового общественного строя, внедрения рыночной экономики, создания и укрепления основ правового государства и гражданского общества. В последующем стала заметной тенденция деконцентрации президентской власти, посредством перераспределения полномочий Президента законодательной и исполнительной ветвям государственной власти. При этом повышается роль Президента в качестве верховного арбитра при разрешении противоречий между ветвями власти.

Список литературы

1. Программа партии «Алаш» - в сборнике: «Казахстан: этапы государственности. Конституционные акты» (сост. Ж. Байшев) – Алматы, 1997 г., стр.229-232.
2. Протокол заседания общекиргизского съезда в Оренбурге 5-13 декабря 1917 г. – в сборнике: Алаш-Орда: сборник документов (сост. Н. Мартыненко) – Алма-Ата, малое издательство «Айкап», 1992 г., стр.69
3. Декрет ВЦИК и СНК «Об образовании Автономной Киргизской Социалистической Советской Республики» от 26 августа 1920 г. – в сборнике: «Казахстан: этапы государственности. Конституционные акты» (сост. Ж. Байшев) – Алматы, 1997 г., стр.238-241.
4. Декларация прав трудящихся Киргизской (Казахской АССР). Принята Учредительным съездом Советов КАСССР от 6 октября 1920 г. – в сборнике: «Казахстан: этапы государственности. Конституционные акты» (сост. Ж. Байшев) – Алматы, 1997 г., стр.233-237.

Тортаева А.Э.,
з.ғ.м., аға оқытушы
Жахина Д.М.,
1 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ТЕРРОРИЗМ ҚАЗІРГІ ӘЛЕМНІҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ

XXI ғасырдың әлем тарихында адам баласы үшін ең басты проблемалардың бірі – терроризм. Терроризм қазіргі кезде тек құқықтық тұрғыдан ғана өзекті қылмыстардың бірі болып саналмай, сонымен қатар әлеуметтік, идеологиялық та проблема болып көрініп отыр. Себебі террористер экономикалық және әлеуметтік шиеленістерді, діни фанатизмді, сепаратистік пиғылдарды табысты қолдана білуде. Қазіргі терроризм халықаралық сипат алып, жекелеген мемлекеттер үшін де немесе белілі бір аумақтар бойынша қарқын алып, жазықсыз адамдардың өміріне қауіп келтіру арқылы елдің саяси және әлеуметтік тұрақтылығына қауіп төндіріп отыр. «Террор» деген сөздің өзі – қорқыныш, үрей деген мағынаны білдіреді. «Террористер – бұлар кімдер? Не үшін оларды «террористер» деп атайды? Не себептен олар террорлық әрекеттер жасайды? Олардың мақсаты неде?

Тарихтағы бізге белгілі радикалды террористік актілер, және ондай әрекеттерден сақтану, мүше болмау жолдары». Осындай сұрақтарға мен ғылыми-зерттеу жүргіздім.

Терроризм – бұл ең алдымен саяси құбылыс. Қазіргі терроризм мемлекетаралық, ұлтаралық, діни, саяси және әлеуметтік-экономикалық қайшылықтардан туады. Террор саяси мақсаты сылтауырытып күш қолдану. Жалпы терроризм – XVIII ғасырда Француз төңкерісі кезінде пайда болған ұғым. XX ғасырда Террор түрленді, саяси топтар күшейді. Қазіргі кезде қарапайым халық: ақша үшін, кейбіреулері алданып шетелге барып террористік ұйымдарға қосылады. Соның ішінде біздің қазақ халқымыз да бар. Мысалы: Ауғаныстанда 200-ден аса қазақстандықтар террористік іс-әрекеттеріне қатысып отыр. Ұсынылған статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2018 жылы үкіметтік емес қарулы топтар бүкіл әлем бойынша 15, 3 мыңнан астам теракт жасаған. Шабуылдар салдарынан 13, 4 мыңнан астам бейбіт тұрғын қаза тапты. 2019 жылы, былтыр терроризммен байланысты өлім саны 2017 жылмен салыстырғанда 15% -ға төмендеп, шамамен 15 952 өлімді құрады. Сонымен қатар, қарулы қақтығыстар терроризмнің негізгі қозғаушы күші болып қала береді, террористік актілердің 95% -ы қақтығыстар болып жатқан елдерде болады. Соңғы 10 жылдағы статистикада терроризмнің 38 ауқымды көрінісі бар, оларда 600-ден астам адам қайтыс болды. Осы статистикаға қарап, біздің еліміз де зардап шегіп отыр. Терроризмнің саны әр сайын өсіп келеді. **Бейбітшілік пен татулықты арқау еткен мемлекеттің билігін күйретуге әсер ететін бүгінгі таңда бүкіл әлем бойынша жаһандық мәселе – терроризм.** Яғни, жек көру сезімінің, кекшілдіктің, төзімсіздіктің әбден асқынып, раққа айналған соңғы стадиясы.

Мамандардың айтуынша, лаңкестік ұйымдардың террорлық актілерді ұйымдастырудағы түпкі мақсаты – қарапайым халықты қырып-жою емес, халықтың арасында үрей тудырып, жұртты үнемі қорқыныштың құрсауында ұстау. Олар осы әрекеттері арқылы өздеріне қарсы топтарға, ұйымдар мен күштерге сес көрсетуді мақсат етеді. Басқаша айтқанда, террористік ұйымдар үшін жарылыстарда қырылып жатқан адамдар, бар болғаны, тиісті нысанға жетуі тиіс ақпараттың дәнекерлері ғана.

Елбасымыз Н. Назарбаевтың БҰҰ-ның құрылғанына 70 жыл толуына арналған жиында ұтымды ойлар айтып, оның шешу жолдарын ұсынды. Елбасы сөзінде кейбір елдерде болып жатқан өзара қақтығыстардың соңы халықаралық терроризмге ұласқанын айтты. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы терроризм қатерінен қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларының жүйесін әзірледі, оның тиімділігі біртіндеп арттырылып жатыр.

Қазақстан Республикасы терроризмді болдырмау және алдын алу мақсатында бірнеше заңдар қабылдады. Атап айтсақ, 1999 жылғы 13 шілдеде [«Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы»](#) және 2005 жылғы 18 ақпанда [«Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы»](#) Заңдары қабылданды. Бұл заңдарда экстремизм мен терроризмнің алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері белгіленген, негізгі ұғымдық анықтамалар мен осы бағыттағы мемлекеттік органдардың құзыреті, сондай-ақ осы саладағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің негізгі қағидаттары айқындалған.

Терроризм – бұл қазіргі таңда саяси құбылыс болып қалыптасты. Яғни, күш қолдану идеологиясы және халықты үрейлендіруге байланысты және жеке адамға, қоғам мен мемлекетке залал келтіруге бағытталған күш қолдану және (немесе) өзге де қылмыстық әрекеттерді жасау не жасаймын деп қорқыту жолымен мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына әсер ету практикасы. Жалпы, күш көрсетіп баса-көктеп кіріп алу. Лажы болса, сол елдің билігін тартып алып, халқын құл ету, өздерінің ырқына бағындырып ұстап отыру қалыпты жағдайға айналды. Қазіргі заманда терроризм ол біреудің қуыршағы болып отыр. Себебі лаңкестік жай елді елең еткізетін жайт түгілі, күнде көретін, еститін жаңалыққа айналды. Бұл лаңкестік шабуыл адам санасына оңай енді. Басқа бір адам баласын өзіңе ұқсамағаны үшін, өзің құсап сөйлемегені үшін, өзің сияқты құлшылық қылмағаны үшін, өзіңдей киінбегені үшін, өзің тәрізді ойламағаны үшін жек көріп тұру –

осы терроризмнің басты себептері. Бұл шабуылдың адам баласы үшін өте қауіпті екенін бәріміз де білеміз. Меніңше, бұндай ауыр қылмысқа бару өте ауыр күнә, себебі бұл істері арқылы бір емес, тіпті бірнеше адамды емес, тұтастай ұлтты жойып жіберуі мүмкін. Қазіргі терроризмнің бір ерекшелігі – оның әлемдік сипат алуы. Жылдан-жылға халықаралық терроризмнің бейбіт халық арасындағы құрбандары көбейе түсуде. Дінді, әділеттілікті, еркіндікі, теңдікті өзінше түсінетіндер арасында дау-жанжалдар күшейе түсуде. Ол экстремизм мен терроризмге, аяғы антитерроризмге ұласуда. Осы терроризмнің мен білетін «адамның санасына, соның ішінде діни санаға жасалатын терроризм» өте қауіпті. Себебі, дін арқылы тез тарайды.

Діни терроризм – діннің атын жамылып топ дйттеген мақсатына жету үшін күш қолдану арқылы көрініс табатын әдіс. Қазіргі жағдайларда діни террористер, қоғамдық мәндегі ғимараттарды басып алу, жарып жіберу, ұшақтарды алып қашу және өзге де әрекеттерге барады.

Қазақстан терроризм мен экстремизмге қарсы күресте тиісті халықаралық келісімдерге сәйкес іс қимылдар жасау мақсатында орталық Азия өңірі мемлекеттерінің ынтымақтастығына белсене атсалысады деп атап көрсетті.

Қазіргі таңда терроризм өршіп тұрған сәтте оған қарсы күрестің тиімді жолы әлі табыла қойған жоқ. Алайда, әлемдік қауымдастық онымен күрес жөнінде әскери күш қолдану үшін халықаралық дәрежеде күш біріктіру қажеттігін жариялады. Меніңше, Ең алдымен экстремистік пен терроршылдықтың шығу себептерін анықтап алу қажет. Онымен күресте әскери күш қолданудан басқа баламалы жолдарды да қарастыру керек. Терроршылдыққа қарсы күрес жүргізіп жатқан коалициялық күштердің өз саясаты да кінәратсыз емес. Ал ол ғылыми талдауды қажет етеді. Үстем болып отырған күштердің тарапынан да қателіктер, әділетсіздіктер орын алған жоқ па? Міне осыны да анықтап алу қажет. Осыдан кейін, , жастармен етене тығыз байланыс жүргізілуі керек. Себебі, қолға түскен қаскөйлер мен олардың арасындағы оққа ұшып мерт болғандардың араларында жастар көп. Демек, біз қоғам болып жастарымыздың дұрыс жолмен жүріп-тұруын қадағалап, елімізде жастар идеологиясын белсенді қолға алғанымыз жөн.

Терроризмнің объектісі қоғамның қауіпсіздігі болып табылады. Қосымша объектісі адамдардың өмірі мен денсаулығы. Сондықтан терроризмді көп объектілі қылмыс түріне жатқызады. Қылмыстың объективтік жағы – жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза болуы, елеулі мүлктік зиян келтіру, не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қауіпін төндіретін өзге де іс-әрекеттер жасау. Терроризм мен экстремизм үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК-нің 255-260 баптарында көзделген, соның ішінде терроризм актісін жасау, терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру, террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу. Мысалы, террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу үшін ең қатаң жазасы – он бес жылға дейін бас бостандығынан айыру көзделсе, терроризм актісін жасаған үшін он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға, не өмір бойына бас бостандығынан айыруға, не өлім жазасына жазалануы көзделген.

Сонымен қатар заңмен кейбір жағдайлар бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылатын мән-жайлар көзделген. Терроризм актісін дайындауға қатысқан адам егер ол мемлекеттік органдарға дер кезінде ескертуімен немесе өзге тәсілмен терроризм актісін болғызбауға септігін тигізсе және егер оның іс-әрекетінде өзге қылмыс құрамы болмаса, қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Біздер, Қазақстан Республикасының азаматтары ретінде осы террористік, экстремистік әрекеттердің алдын алуға үлес қосуымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» ҚР Заңы. – Алматы, 26 маусым, 1998.
2. «Терроризммен күрес туралы» ҚР Заңы. – Алматы, 13 шілде, 1999.
3. «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 13.07.1999. (08.01.2013 жылғы өзгерістер және толықтыруларымен), 5-бап.

4. «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 13.07.1999. (08.01.2013 жылғы өзгерістер және толықтыруларымен), 7-бап.

Тортаева А.Э.,
з.ғ.м., аға оқытушы
Каласова Ж.Ж.,
1 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ӘЙЕЛДЕР ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Тәуелсіз елімізде әйелдер құқығын қорғауға, олардың зорлық-зомбылыққа ұшырамауына, кез келген салада жемісті жұмыс атқарып, елінің лайықты азаматтары болуына барынша мән беріледі. Ұлтымыздың қалыптасқан дәстүрлеріне сәйкес қазақ қоғамы бұрыннан әйел затына, анаға зор құрметпен қарайды, оларды қадірлеп-қастерлейді.

Әйелдер мен қыздардың құқықтары адам құқықтарының ажырамас, құрамдас бөлігі болса да көп жағдайда келеңсіз оқиғалар мен төменсіту орын алып жатады. Нәзік жандыларға қатысты зорлық-зомбылық туралы ресми деректер, теңдік пен құқық мәселесі дәстүр мен әйелдің қоғамдағы таптаурын рөлінің көлеңкесінде қалып қоюда. Біздің елде әйелдер құқығын қорғауға, олардың зорлық-зомбылыққа ұшырамауына, кез келген салада жемісті жұмыс атқарып, елінің лайықты азаматтары болуына барынша мән беріледі. Ұлтымыздың қалыптасқан дәстүрлеріне сәйкес қазақ қоғамы бұрыннан әйел затына, анаға зор құрметпен қарайды, оларды қадірлеп-қастерлейді.

Қазақстан азаматтарының теңдігі, ешбір адамды жынысына қарай кемсітуге немесе оның құқығын шектеуге болмайтындығы еліміздің Конституциясында нақты көрініс тапқан. Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабында «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең. Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» деген сөздер жазылған [1]. Статистика бойынша Қазақстандағы әйелдердің 70 пайызы өмірінде бір рет болса да тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Ал республикалық дағдарыс орталықтарының айтуынша, мұндай әйелдердің тек 10 пайызы өз жағдайы туралы айтады екен. БҰҰ Қорының деректері бойынша Қазақстанда өз отбасында зорлық-зомбылық көріп, қаза болған әйелдердің саны 1 жыл ішінде 500-ге жетеді екен. Елімізде 1998 жылы Әйелдерге қатысты барлық дискриминация түрлерін жою туралы конвенцияға қосылған. Осы шараның арқасында «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» Заң қабылданды [2, 3].

Дәстүрлі ортаның әйел құны мен құқығы жайлы ұстанымдарында отбасы мүшелерін материалдық игілікпен қамтамасыз ету ер адамға жүктелгендіктен, әйел адамға құқықтық, материалдық артық міндеттеме жүктемейді. Этномәдени дәстүрдегі талап пен діни ұстанымдарға байланысты санадағы түсінік бойынша әйелдің міндеті – дүниеге ұрпақ әкелу, ұрпақ тәрбиелеу. Л.Фукстың деректері бойынша, байырғы ортада қазақ әйелдері үй шаруашылығын толық басқарған және төркінінен келген барлық мал-мүлік, тұрмыстық заттарды өз қарауына алып, шаруашылығын көбейтіп, оны күнделікті әлеуметтік қажеттілігіне жаратып отырған.

Жалпы, әйел құқығын байырғы, ерте заманнан бері қарастырған, мысалы ретінде «Жеті жарғы» дала заңдарының жинағында әйелдер құқығы туралы да баптар баршылық.

«Жеті жарғы» дала заңдары бойынша әйелді ренжіткен адам одан кешірім сұрауы тиіс, сұрамаған жағдайда арсыздығы үшін айып салынған.

«Жеті жарғыға» сәйкес, әйелді зәбірлеген, зорлаған адам өлім жазасына кесіледі. Адам өлтіру мен әйел зорлау екеуі бір дәрежедегі ауыр қылмыстар санатына жатқызылған. Кей жағдайда әйелдің күйеуі немесе күйеуі жоқ болса, туыстары қорлаған адамды кешіруі де мүмкін. Ол жағдайда қылмыскер арнайы белгіленген айыпты төлеп, жазадан құтылған. Ал, егер бойжеткенді зорлап кетсе, айыпкер оған үйленуге тиіс. Бірақ ол үшін қалың малын және айыбы үшін бір тоғыз төлейді. Жалпы, «Жеті жарғының» бір тармағы түгелдей жесір дауына арналған [4].

Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияның орындалуы туралы ақпаратқа сүйенсек, осы Конвенцияның мақсаттары үшін «әйелдерге қатысты кемсітушілік» ұғымы әйелдердің олардың отбасылық жағдайына қарамастан, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық немесе кез келген басқа салалардағы адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын ерлер мен әйелдердің теңдігі негізінде пайдалануын немесе іске асыруын жыныс белгісі бойынша әлсіретуге немесе мойындалуын жоққа шығаруға бағытталған кез келген айырмашылық, қоспай қою немесе шектеу дегенді білдіреді.

Ал, ата заңымызда Республиканың әрбір азаматына құқық субъектілікті мойындауға тең құқық және қажетті қорғанышты қоса, өзінің құқығы мен бостандығын заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау құқығына кепілдік береді. Әрбір адам өзінің құқығы мен бостандығын сот арқылы қорғауға құқылы. Әрбір адам білікті заңдық көмек алуға құқылы. Заңда көрсетілген жағдайларға сәйкес, заңдық көмек тегін көрсетіледі. Барлығы заң мен сот алдында тең. Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексіне сәйкес әрбір адам бұзылған немесе даулы конституциялық құқықтарын, бостандығын немесе заң бойынша қорғалатын мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы. Ерлер мен әйелдер сотқа жүгінуде бірдей құқықтар мен міндеттерге ие, соның ішінде, бірдей мөлшердегі мемлекеттік баж төлейді. Практика көрсеткендей, әйелдер азаматтық, отбасылық, еңбек және басқа да құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінуде өздерінің іс жүргізу құқықтарын жүзеге асыруда қысым көрмейді [3].

Шындығында, әйел – отбасының ұйытқысы, ол отбасында ғана емес, жалпы қоғамда да бейбітшілік пен тыныштықтың шырақшысы саналады. «Әйел – бір қолымен бесікті, екінші қолымен әлемді тербетеді» деген де, соны білдірсе керек. Осындайда Мемлекет басшысының: «Әйел – шексіз құдірет иесі. Тарих тағылымында ең айтулы өзгерістердің барлығы әйелдердің қолымен немесе әйелдер үшін жасалады», - деген сөзі еске оралады. Қазіргі заманда әйелдер қауымы қоғам мен мемлекет ісіне келгенде ер азаматтардан кем белсенділік танытып отырған жоқ. Яғни, әйел азаматтар тек отбасы төңірегінде ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік қызметте, бизнесте, денсаулық сақтау мен білім-ағарту жүйесінде жемісті жұмыс істеп жатыр. Сонау қиын жылдары елдің еңсесін көтеруге атсалысудан бастап, бүгінгідей ел экономикасының қарыштауына әйелдер қауымының қосқан үлесі шексіз. Олардың соңғы уақытта қоғамдық жұмысқа етене араласуы байқалып, саяси қызметтерде өсуі бекіді, мемлекеттік қызметтерде де нәзік жандылардың салмағы айтарлықтай артып келеді.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы әйел мәртебесінің биіктігі ең алдымен, әйелдердің құрметтелуінен, екіншіден, құқық берілуінен, үшіншіден, қорғалуынан танылады.

Атамыз қазақ ел басына күн туса ер азаматтармен бірдей атқа қонған, бейбіт күнде білігі асса – билікке, өнері асса – бәйгеге ерлермен бірдей таласқан әйелдеріне құқық атаулыдан тыйым салып көрген жоқ. Одан дәстүрлі қазақ қоғамы ұтпаса, ұтылмағаны тарихымыздан белгілі. Соның нәтижесінде қазақ халқы үлгілі ұлт болды. Қазақ әйелі азамат әйел болды. Өйткені нағыз азаматты сол тәрбиеледі. Бір қолымен бесікті, екінші қолымен әлемді тербететінін сезініп, елдік пен имандылықты ана сүтімен перзентіне сіңіре білді. Ел болып еңсе көтергелі ұлтына үлгі ғана емес, ұран болған аналар легі

азайған жоқ. Сондықтан да ұлт болып ұйысқаны үшін қазақ ұлдарына қандай қарыздар болса, қыздарына да сондай қарыздар.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, Жеті Жарғы, 2007
2. «Тұрмыстық зорлықтың алдын алу» туралы заңы
3. Ахметқалиев Б. «Әйелдер құқықтарының тарихи және құқықтық мәселелері» // <http://infozakon.kz/gov/1954-yelder-ytaryny-tarihi-zhne-yty-mseleler.html>
4. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011.

Тортаева А.Э.,
м.ю.н., старший преподаватель
Каппасова А.,
студент 1 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Конституция Республики Казахстан в ст. 27 как основной закон нашей жизни установила, что «брак и семья, материнство, отцовство и детство находятся под защитой государства» [1].

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Стратегия-2050» четко обозначены направления государственной политики в сфере защиты прав женщин и детей [2].

Проблема бесплодия семейных пар существовала всегда, человечество достаточно изобретательно решало эту проблему во все времена. Безусловно, вспомогательными способами пользовались лишь при невозможности зачать ребенка традиционным путем. Предполагалось, что эти способы не могут стать нормой. Использование этих методов определяется основной репродуктивной функцией человека, необходимостью воспроизводства человеческого рода.

Последние 10 лет это широко известное экстракорпоральное оплодотворение. На данный момент найти суррогатную мать не является сложным. В интернете можно встретить большое количество рекламных роликов по этой теме. В мире нет официальной информации о том, сколько родилось детей этим методом, однако по неофициальным данным, с помощью суррогатного материнства родилось около 220 тысяч детей.

В Казахстане большое внимание уделяется вопросам материнства и детства, а также репродуктивному здоровью граждан. Актуальность этих вопросов состоит в том, что от их решения зависит будущее нашей страны. Они имеют прямое отношение к росту народонаселения, а через это и к национальной безопасности страны, но это только одна сторона этого вопроса. Другая состоит в том, что репродуктивные права являются

неотъемлемой частью прав человека и признаны международными юридическими документами, например, Конвенцией ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» от 18 декабря 1979 г., членом которой является Казахстан.

Кроме того, о важности и актуальности данного вопроса говорит и тот факт, что он находится под пристальным вниманием Президента страны. В своих посланиях народу Казахстана Президент периодически обращает внимание (как медицинских работников, так и граждан) на совершенствование мер в области обеспечения законодательных гарантий, доступа населения к охране репродуктивного здоровья, соблюдению репродуктивных прав граждан и профилактике в сфере репродуктивного здоровья населения.

Суррогатная мать – это «женщина, вынашивающая плод после применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий и рожаящая ребенка (детей) для заказчиков согласно договору суррогатного материнства». Под суррогатным материнством законодатель понимает «вынашивание и рождение ребенка (детей), включая случаи преждевременных родов, по договору между суррогатной матерью и супругами с выплатой вознаграждения» [3], а под договором суррогатного материнства – «нотариально удостоверенное письменное соглашение между лицами, состоящими в браке (супружестве) и желающими иметь ребенка, и женщиной, давшей свое согласие на вынашивание и рождение ребенка путем применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий».

Во всех вышеуказанных дефинициях идет речь о правоотношениях, которые складываются, с одной стороны, между женщиной (суррогатной матерью), а с другой – заказчиками; супругами; лицами, состоящими в браке (супружестве) и желающими иметь ребенка. Отмеченное наглядно свидетельствует о том, что законодатель (в первом случае) однозначно четко определяет субъекта данного правоотношения, а во втором – субъекты именуется, то заказчиками, то супругами, то лицами, состоящими в браке (супружестве) и желающими иметь ребенка [4].

Для суррогатного материнства необходимо:

Во-первых, женщина должна быть возрасте от 25 до 35 лет, должна иметь удовлетворительное физическое, психическое и репродуктивное здоровье, подтвержденное заключением медицинской организации, а также иметь своего здорового ребенка.

Во-вторых, если суррогатная мать состоит в браке, необходимо представить письменное согласие супруга, которое должно быть удостоверено в нотариальном порядке.

Суррогатное материнство разрешено в Республике Казахстан. В стране имеется 18 клиник, способных проводить подобные процедуры. 1998 году вышел Закон «О браке и семье», который дал право на использование данного метода вспомогательных репродуктивных технологий (ВРТ). Первое суррогатное материнство было 1999 году. В 2004 году вышел Закон «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления». В 2009 году – Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения». В этих документах была заложена правовая основа суррогатного материнства.

В Кодексе о браке (супружестве) и семье [5] впервые введена глава 9 «Суррогатное материнство и применение вспомогательных репродуктивных методов и технологий», объединяющая 6 статей: ст. 54. «Договор суррогатного материнства», ст. 55. «Содержание договора суррогатного материнства», ст. 56. «Требования, предъявляемые к суррогатной матери», ст. 57 «Права и обязанности сторон договора суррогатного материнства», ст. 58 «Применение вспомогательных репродуктивных методов и технологий» и ст. 59 «Правовые последствия договора суррогатного материнства и применения репродуктивных методов и технологий», определяющих круг правоотношений, возникающих из договора суррогатного материнства, круг субъектов-участников сторон договора суррогатного материнства и ответственность сторон. Договор суррогатного

материнства занимает особое место среди гражданско-правовых договоров, к которому применимы общие положения о договоре в ГК РК [6].

В этой главе изложены основные понятия, относящиеся к институту суррогатного материнства: заключение и содержание договора суррогатного материнства; требования, предъявляемые к суррогатной матери; права и обязанности сторон договора; применение вспомогательных репродуктивных методов и технологий; правовые последствия договора суррогатного материнства.

Однако, несмотря на столь подробную правовую регламентацию, в практике применения названных норм и положений возникают неоднозначные вопросы. Это означает, что данные отношения либо получили недостаточный уровень правовой регламентации, их не хватает элементарных научно-практических комментариев, раскрывающих мысли законодателя в этом вопросе.

Непонимание сути норм или неправильная их трактовка может привести к нежелательным ситуациям, которые могут создать субъектам рассматриваемых правоотношений неожиданные проблемы.

Например, встречаются случаи, когда одиноким женщинам отказывают в заключение данного договора, мотивируя тем, что в законодательстве речь идет о супругах или иностранных гражданах по причине, что на них не распространяются нормы Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», т.к. речь в нем идет только о гражданах РК. Либо, напротив, иностранные граждане, заключившие договор суррогатного материнства в Казахстане и в соответствии с ним получившие ребенка, потом не могут его (ребенка) легализовать в стране своего постоянного пребывания. Причиной тому является запрет суррогатного материнства в этом государстве. Сразу возникает проблема: что делать с таким ребенком?

В качестве другого примера можно привести случай, когда заказчики, заключив «стандартный» договор суррогатного материнства, вместо одного ребенка получают двух, к чему они не были изначально готовы. В этой ситуации судьба одного (ли сразу двух детей) становится неопределенной. Возникают случаи, когда к моменту исполнения договора заказчики погибают, что может поставить в затруднительное положение уже суррогатную мать и т.п.

Эти незамысловатые примеры приведены для того, чтобы показать, что тема суррогатного материнства не проста, и (казалось бы) сокровенное желание заказчиков иметь ребенка или детей может повлечь целый ряд правовых проблем, которые могут превратить это позитивное желание в мытарства по инстанциям и судам [3].

В Казахстане первый ребенок «из пробирки» родился в 1996 году. Сегодня их число составляет более 12 тыс. (каждый год на тысячу счастливых родителей становится больше). Ежегодно на 10% растет число случаев суррогатного материнства в Казахстане. На данный момент услуга суррогатной матери составляет от 250 000 тенге до 4 000 000 тенге и (несмотря на цены) многие пары, которые не могут по каким-то причинам иметь детей прибегают к таким услугам. Также суррогатные мамы просят выплачивать им во время беременности ежемесячно от 50 до 100 тысяч тенге.

По данным статистики Казахстана ежегодно регистрируется 160 000 пар, из них 10% не могут родить детей. Например, в 2012 году около 270 семей решились на такой шаг, в 2013 году их количество увеличилось до 300. Правительством Казахстана с 2010 года выделяют средства для супружеских пар с бесплодием на высокоспециализированную помощь (ЭКО) в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи. 60% женщин беременеют с первого раза.

Законодатель создал правовую основу для лиц, которые, имея проблемы с репродуктивным здоровьем, хотят продолжить себя в своих детях. Суррогатное материнство – одно из решений данной проблемы.

1. Конституция Республики Казахстан 1995 г. №284, 21 мая 2007 года № 254-III. – Алматы: ЮРИСТ, – 45 с.
2. Послание Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. «Стратегия 2050»// <http://www.akorda.kz/ru>
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Рус.яз., 1991. С.209
4. Эдуард Мухамеджанов. //Правовой взгляд на вопросы связанные с суррогатным материнством// 01.03.2013 г.
5. О браке (супружестве) и семье Кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ЮРИСТ, – 120 с.
6. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая и Особенная части). – Алматы: ЮРИСТ, – 356 с.

Тортаева А.Э.,
м.ю.н., старший преподаватель
Сырлыбаева А.М.,
студентка 1 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

СВОБОДА ТРУДА КАК ИНСТИТУТ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

В современных условиях глобализации, которые характеризуются открытием мировых рынков, обострением конкурентной борьбы, ускорением технологических и структурных изменений, а также революцией в информационных технологиях, на мир труда и трудовое законодательство оказывают влияние еще в большей мере, чем в предыдущие годы.

Подписание и ратификация государством основополагающих международных актов и соглашений в социально-трудовой сфере должны иметь цель – построение действенной национальной системы защиты трудовых прав граждан. Государство, декларирующее свою социальную направленность, должно ответственно подходить к выполнению всех требований ратифицированных конвенций и принятых на себя обязательств по обеспечению стандартов реализации неотъемлемого права граждан на труд [1].

Казахстан со времени обретения независимости твердо встал на путь развития рыночных отношений в экономике. Переход к рыночным отношениям и обусловленный рядом причин экономический спад породили ряд экономических и юридических проблем занятости населения. Важными принципами, лежащими в основе формирования отношений занятости, являются принципы добровольности, свободы выбора в реализации каждым своей способности к труду в той или иной сфере трудовой деятельности в рамках форм собственности, закрепленных в Конституции Республики Казахстан [2].

Среди социально-экономических прав и свобод, закрепленных современными Конституциями в государствах с разными политическими режимами, центральное место занимает свобода труда.

Согласно пункту 1 ст. 24 Конституции Республики Казахстан «Каждый имеет право на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии» [3]. Свобода труда заключается, прежде всего, в том, что каждый вправе самостоятельно распоряжаться своей рабочей силой (способностью к труду), выбирать род деятельности, профессию в соответствии с профессиональной подготовкой, интересами, возможностями и желаниями конкретного индивида. И хотя в действующей Конституции нет традиционного для прежних конституций провозглашения «права на труд», это право, как высшая ценность общества, проявляется в определении меры свободы самостоятельных субъектов. В настоящее время любой гражданин Республики Казахстан вправе работать по найму в организациях с государственной или частной собственностью, заниматься

предпринимательской деятельностью, находиться на государственной или военной службе, заниматься индивидуальной трудовой деятельностью без образования юридического лица или вообще не заниматься трудовой деятельностью.

Согласно Трудовому Кодексу Республики Казахстан каждый человек имеет право свободно выбирать профессию и род деятельности, получать равную оплату за равный труд, право на справедливое вознаграждение, которое обеспечивает достойное существование, право отстаивать свои трудовые интересы, право на безопасные условия труда, на отдых [4].

Законодательство Республики Казахстан о труде основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из настоящего Закона и иных нормативных правовых актов, регулирующих трудовые отношения отдельных категорий работников, нормы которых не могут быть ниже норм настоящего Закона.

Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед Законом и иными нормативными правовыми актами о труде и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона Республики Казахстан. В свою очередь в ст. 23 Всеобщей декларации прав человека каждому человеку гарантируется право на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и защиту от безработицы, получение справедливого и удовлетворительного вознаграждения, обеспечивающего достойное человека существование для него самого и членов его семьи. Это неотъемлемые и неотчуждаемые социально-трудовые права человека являются юридически обязательными, общепризнанными международными нормами [1].

Статья 6 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах гласит, что участвующие в Пакте государства признают право на труд, которое включает право каждого человека на получение возможности зарабатывать себе на жизнь трудом, который он свободно выбирает или на который он свободно соглашается, и примут надлежащие меры к обеспечению этого права. Пакт акцентирует внимание на обязанности государств содействовать обеспечению права на труд, и именно государства должны создавать возможности для его реализации. Как следует из статьи 4 Европейской хартии об основных социальных правах трудящихся, каждый человек свободен выбирать и трудиться по своей специальности в соответствии с правилами, регулирующими труд в каждой профессии. Следует отметить, что в настоящее время свобода труда и право на труд необходимо рассматривать как объективно необходимые категории, которые взаимно дополняют друг друга и определяют фундаментальные правовые основы жизни и деятельности трудоспособных граждан [5].

Согласно пункту 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы». [3] Таким образом, в Конституции, в числе других, констатируется, что Казахстан – социальное государство, деятельность которого направлена на достижение высокого благосостояния общества, обеспечение достойной жизни и свободное развитие человека.

Согласно статье 24 Конституции в Республике Казахстан каждый имеет право на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой-либо дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы.

Признается право на индивидуальные и коллективные трудовые споры с использованием установленных законом способов их разрешения, включая право на забастовку.

Каждый имеет право на отдых. Работающим по трудовому договору гарантируются установленные законом продолжительность рабочего времени, выходные и праздничные дни, оплачиваемый ежегодный отпуск.

В соответствии со статьей 28 Конституции гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, специальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям.

Конституция Республики Казахстан закрепляет право на свободу объединений (статья 23), право на свободу предпринимательской деятельности (статья 26), право на охрану здоровья (статья 29), равное право на доступ к государственной службе (статья 33).

Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения (статья 39) [3].

Согласно статье 14 Конституции Республики Казахстан никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, мест жительства или по любым иным обстоятельствам.

В соответствии со статьей 141 Уголовного кодекса Республики Казахстан прямое или косвенное ограничение прав и свобод человека (гражданина) по мотивам происхождения, социального, должностного или имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства, принадлежности к общественным объединениям или по любым иным обстоятельствам наказывается штрафом, либо арестом, либо лишением свободы.

Принудительный труд запрещен. Принудительный труд допускается только по приговору суда либо в условиях чрезвычайного или военного положения.

Трудовой Кодекс Республики Казахстан не дает легального определения принудительного труда. Однако в соответствии со статьей 2 Конвенции МОТ № 29 «О принудительном или обязательном труде» – принудительный труд – это принуждение к выполнению работы (в том числе в качестве средства поддержания трудовой дисциплины) под угрозой применения какого-либо наказания. Исходя из этого, в новом трудовом законодательстве в числе мер дисциплинарного взыскания имеется перевод на нижеоплачиваемую работу или низшую должность на срок до трех месяцев [4].

Чрезвычайное положение является временной мерой, вводимой в соответствии с Конституцией Республики Казахстан на всей территории (либо части территории Республики), и означает особый правовой режим деятельности органов государственной власти и управления, устанавливающий ограничение прав и свобод граждан, прав юридических лиц, а также возложение на них дополнительных обязанностей. Чрезвычайное положение вводится исключительно в интересах обеспечения безопасности граждан и защиты конституционного строя Республики.

В условиях чрезвычайного положения предусматривается применение таких дополнительных мер, как изменение режима работы организаций независимо от форм собственности, мобилизация трудоспособного населения на спасательные работы [6].

Военное положение – особый режим осуществления государственной собственности, вводимый в связи с агрессией со стороны другого государства. В этих условиях возможны принятие государством мер, ограничивающих временно конституционные права и свободы, а также введение принудительного и обязательного труда.

Права и свободы в сфере труда включают: право на труд в условиях, отвечающих требованиям безопасности и гигиены, право на вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации и не ниже установленного федеральным законом минимального размера оплаты труда, право на защиту от безработицы, право на индивидуальные и в коллективные трудовые споры, право на забастовку, право на отдых.

Свобода труда на сегодняшний день является центральным конституционно-правовым институтом среди социально-экономических прав и свобод, закрепленных современными конституциями в государствах с разными политическими режимами.

Право на труд – это возможность для каждого самостоятельно выбирать профессию или работодателя. При этом государство гарантирует защиту от безработицы, а также обеспечивает создание комфортных и безопасных условий для работы.

Список литературы

1. Надъярных Е.Э. // Евразийский юридический журнал. -ISSN: 2073-4506.//2011 г. <http://naukarus.com/pravo-na-trud>
2. Назарбаев Н.А. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. Алматы. 1997. Отдельное издание. С. 16, 22.
3. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.)
4. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г.)
5. Баева, Д. С. Свобода труда как основополагающий принцип трудового права / Д. С. Баева, Е. О. Гладкова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 10.3 (114.3). – С. 35-37.
6. Закон "О правовом режиме чрезвычайного положения". Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, N17,ст.408)

Шамғонов А.,
қауымдастырылған профессор
Атырау қ. (Қазақстан)
Идрисов Қ.,
қауымдастырылған профессор
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

БӨКЕЙ ОРДАСЫ ҚҰРЫЛУЫНДАҒЫ СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАР

2000 жылы «Атамұра» баспасынан шыққан «Қазақстан тарихы» көптомдығының III-томында XIX-ғасырдың басында Еділ мен Жайық өзендері аралығында Бөкей ордасының (Ішкі орданың) құрылуының ішкі империялық себептері жан-жақты көрсетілген [1]. Алайда, соңғы жылдарда сол Бөкей хандығы құрылуының сыртқы факторларының да бар екендігі туралы айтылуда. Біз қолда бар деректер негізінде осы мәселе жөнінде сөз қозғамақпыз.

Тарихтан белгілі Кіші жүздегі хандық кеңестің төрағасы Бөкей сұлтан 1799 жылы Астрахань казак полкінің командирі полковник Поповқа Еділ мен Жайық өзендері аралығында, 1771 жылға дейін қалмақтар жайлаған жерге қоныстануға рұқсат етуді сұрап хат жазған. Попов Астраханның әскери губернаторы Кноррингке ал Кнорринг Бөкей сұлтанның бұл өтінішін І-Павел патшаға жолдаған. Ресей императоры І-Павел 1801 жылы 11-наурызда (жаңа стильмен 24 наурызда) Бөкей сұлтанның басқаруында Еділ-Жайық өзендері аралығында Ішкі немесе Бөкей ордасын құру туралы жарлыққа қол қойған. Сол күні түнде І-Павел қастандықпен өлтірілген. 11(24) наурыз күнгі Петербургтегі оқиғаның, яғни, Ішкі орданы құру туралы жарлыққа қол қойылуы мен императордың өлтірілуі

арасында байланыс бар ма? деген сұраққа тарихшылар бар, деп жауап беруде. Тіпті осы оқиғаларға Франция елінің басшысы Н. Бонопарттың да, Англияның Ресейдегі елшісі Ү. Уитворттың да қатысы бар деген пікірлер айтылуда.

Енді осы мәселелерді ашып көрсетуге тырысып көрейік. Тарихтан белгілі, 1801 жылғы қаңтар айында Францияның Бірінші Консулы Наполеон Бонопарт пен Ресей императоры І-Павел арасында құпия келісімге қол қойылды. Бұл келісім не туралы еді? Шын мәнінде, бұл құжат негізінде Франция мен Ресей арасында Англияға қарсы әскери одақ құрылған болатын. Әскери одақ мемлекеттік құпия болғандықтан оның мазмұны 40 жылдан кейін ғана белгілі бола бастады. Бұл құпия келісім бойынша Франция мен Ресей Англияның отары Индияға әскери жорық жасайтын болды. Осы жерде Франция тарихын зерттеушілердің пікірлеріне құлақ түрсек, академик Тарле «Дипломатия тарихы» деген кітапта былай деп жазады. «Чтобы окончательно рассорить Павла с англичанами, Наполеон предложил царю стать великим магистром Ордена Мальтийских рыцарей и «подарил» ему остров Мальту... Павел относился сочувственно к такому союзу, так как лелеял план нашествия франко-русской соединенной армий на Индию. Он уже распорядился о выступлений казачьих частей численностью в 24 тыс. человек в Среднюю Азию для разведки путей в Индию...» [2].

Осындай жағдайда Англияның Петербургтегі елшісі Ч. Уитворт британдық дипломаттардың көмегімен орыс патшасының көзін жою жоспарын жасап, Ольга Александровна Жеребцова деген әйелдің көмегімен, оның ағасы граф Платон Зубовпен, Никита Панинмен және басқалармен құпия байланыс орнатады [3]. «Дүниежүзі тарихы» деп аталатын көптомдықтың авторлары да академик Тарленің пікірін қолдайды. Олар былай деп жазады: «Поэтому внешнеполитические мероприятия усилили нараставшее среди дворян недовольство и послужили толчком к организации дворцового заговора. В нем участвовали видные сановники и столичное офицерство: о заговоре знал и наследник престола Александра Павлович; имел связи с заговорщиками и высланный Павлом-І из России английский посол в Петербурге Ч. Уитворт. Павел был убит Михайловском дворце в ночь на 12 марта 1801 г. Преемником его стал Александр-І (1801-1825)» [4]. Зерттеуші ғалымдардың пікірінше І-Павелдің өлтірілуі мен оның Индияға әскери жорық жариялауының арасында байланыс бар. Сонымен бірге жоғарыда атап өткеніміздей Ресей императорына жасалған қастандықты ұйымдастырушылардың қатарында ағылшын елшісі де болған.

1990 жылы Москва қаласынан «Цареубийство 11 марта 1801 года. Репринтное воспроизведение издания 1907 г.» деп аталатын жинақ басылып шыққан. Жинаққа І-Павелге қастандық жасалған кезеңде өмір сүрген адамдардың естеліктері енгізілген. Жинақтан Ресей империясы мен Англия арасындағы дүние жүзін отарлау мақсатындағы өзара бақталастық туралы және 1801 жылғы 11 наурыздан 12 наурызға қараған түндегі император І-Павелдің өлтірілуі туралы біраз адамдардың естеліктерін оқуға болады. Солардың ішінде А. Саблуковтың естеліктері көңіл аударарлықтай. Онда мынадай деректер айтылады. 1801 жылдың 12 қаңтарында Дон әскерлерінің атаманы Орловқа Дон казак әскерлерін бастап Индияға жорыққа аттануға бұйрық беріледі. Олар 1801 жылдың 18 наурызында Еділ өзенінен өтеді, бірақ осы жерде император І-Павелдің қаза тапқаны туралы хабар келіп жетеді.

І-Павелдің өлімі мен оның Индияға жорыққа ұмтылуы туралы мәселені тарихшы-өлкетанушы, халықаралық «Шыңғыс хан» Академиясының академигі А. Оловинцевтің де еңбектерінен көруге болады. Ол өз мақаласында: Император І-Павел Индияға жорық жасауды қолға алды. Ол үшін казак әскеріне басшы керек болады. Императордың кеңесшілері оған Дон казагі Платовтың кандидатурасын ұсынады. Көп кешікпей Платов І-Павелдің алдына келтіріледі, - деп жазады. 1801 жылдың қаңтар айында Платов бастаған Дон казактары Индияға жорыққа аттанады. Алайда, 23 наурызда оларға Петербургтен қуғыншы келіп жетіп, І-Павелдің өлтірілгендігін және оның орнына баласы І-

Александрдың император болғандығын, оның казактардың Индияға жорығын тоқтату туралы бұйрық бергенін жариялайды [5].

Тағы да бір деректерде Дон казактарынан құралған 40 полк және қалмақ полкі 1801 жылдың наурыз айында Үлкен Ырғыз өзеніне жетеді. Бұл әскер одан әрі Хиуа, Бұқара арқылы Индияға жол тартуы тиіс болатын. Алайда 1801 жылғы 11 наурызда І-Павелдің өлтірілуі бұл жоспардың орындалуын тоқтатады. Олар елге қайтып оралады [6].

Келесі әңгіме Бөкей ордасының құрылуы және оған Наполеон Бонопарттың қатысы туралы. Жоғарыда көрсетілген кітаптардағы естелік авторлары Бөкей ордасының құрылуында Н.Бонопарттың рөлі болғандығы туралы сөз қозғайды. Тіпті, бұл шындықты Әулие Елена аралында айдауда болған кезінде Н. Бонопарттың өзі де мойындаған деп те айтылады. Олардың пікірінше, Бөкей ордасын құру – Наполеон Бонопарттың 1801 жылғы Индияға жорық жоспарының бір тармағы. Дәлірек айтқанда, Бөкей ордасы император І-Павел мен Францияның Бірінші Консулы Н.Бонопарттың 1801 жылдың қаңтар айында жасаған біріккен континентаралық стратегиялық жоспары негізінде пайда болған. Екі ел басшыларының пікірінше Бөкей ордасы – Индияға жорық жолында Ресей әскерлерін азық-түлікпен қамтамасыз ететін алғашқы стратегиялық база болуға тиіс. Екінші, үшінші базалар Арал теңізі маңайында, Хиуа хандығы жерінде орналасуы керек болатын. Алайда, Индияға жорықтың тоқтатылуына байланысты 2-3 базалар құрылмай қалды. Ал І-база, яғни, Бөкей ордасы құрылып қана қоймай, 1809-1810 жылдардағы Ресей мен Франция арасындағы Орта Азияға бірлескен экспедициялар ұйымдастыру туралы кұпия қол қойылған келісімге орай, І-Александр патшаның жарлығымен 1812 жылы Ресей құрамындағы хандық мемлекет болып қалыптасты.

Ресей империясы үшін Бөкей ордасы құрылуының экономикалық және саяси тұрғыдан қажеттілігі соңғы 200 жылдан астам уақыт ішінде тарихта жан-жақты жазылып та, айтылып та келеді. Тек Франция императоры Н.Бонопарттың 1801-1810 жылдардағы Орта Азия мен Индияға жорық жасау барысында стратегиялық база ретінде Бөкей ордасын құру туралы идеясы – әлі күнге дейін қажетті дәрежеде зерттеле қойған жоқ.

Бөкей ордасы құрылуындағы сыртқы факторлар туралы сөз қозғаған кезде тарихшы Б.Аспандияров туралы айтпай кетуге болмайды. Ол 1947 жылы «Бөкей ордасының құрылуы мен жойылуы» деген тақырыпта кандидаттық диссертация қорғаған. Өкінішке орай, ғалымның бұл диссертациясы бекімей қалған. Оның себептерінің бірі 1950 жылғы «Правда» газетінде жарияланған «За марксистско-ленинское освещение вопросов истории Казахстана» деген мақаланың әсері еді десек артық айтқандық болмайды. Осы мақала негізінде Қазақстандағы біраз тарихшылар, әдебиетшілер және басқалар қуғынға ұшырады, сотталып, жер аударылды. Ал, Б. Аспандияров ҚазКСР Ғылым Академиясына қарасты Тарих, этнография және археология институтынан жұмыстан шығарылды.

2007 жылы Б.Аспандияровтың «Образование Букеевской орды и ее ликвидация» атты кітабы Алматы қаласында басылып шықты [7]. Біздің пікірімізше, бұл еңбекпен танысқан тарихшының Бөкей ордасының құрылу себептері туралы мәселенің әлі де жан-жақты зерттеуді қажет ететіндігіне көзі жеткендей болады.

Қорытындыда айтарымыз, Индияға бірлескен әскери жорық жасау туралы орыс-француз келісіміне сәйкес Н.Бонопарттың идеясымен Еділ-Жайық өзендерінің аралығында әскерлердің жолында стратегиялық база ретінде Бөкей ордасы құрылды. Бұдан шығатын қорытынды: 1801 жылы қаңтар айында «Индияға жорық» атты 2 жақты келісімге қол қойылмаса, онда әскерлердің тынығуы мен оларды азық-түлікпен қамтамасыз ету бағытында құрылуға тиісті Бөкей ордасының дүниеге келуі де неғайбыл болатын.

Мінеки, Еділ-Жайық өзендерінің аралығында Ресей империясы мен отар ел Қазақстан арасындағы буферлік мемлекет – Бөкей ордасы құрылуындағы басты сыртқы фактор осындай. Бөкей ордасы құрылуының 220 жылдығы қарсаңында біз осы мақаламызды жариялай отырып, осы мемлекеттің құрылуындағы сыртқы факторды кеңінен ашып көрсету мақсатында Ресей, Франция және басқа да мемлекеттердегі

архивтік деректермен толығырақ танысу қажеттігі туралы айтқымыз келеді. Тіпті, Индияға бірлескен жорық барысында стратегиялық база ретінде құруды ұсынған Наполеон Бонапартқа, сол базаны құрушы Бөкей ханға кезінде Бөкей ордасының орталығы болған Бөкейорда ауылында мемориалдық тақта қойса да артық болмайды деген пікірдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. История Казахстана. С древнейших времен до наших дней. Том-3. – Алматы: «Атамұра», 2000, стр. 234-237
2. История дипломатии. Том–I. Под редакцией В.П. Потемкина – Москва, 1941, стр. 362-363
3. Там же
4. Всемирная история. Том VI – Москва, 1959, стр. 85
5. Оловинцев А. Генерал от кавалерии атаман Войска Донского граф Матвей Иванович Платов. «Казачий Курьер» №06 (94), август-сентябрь, 2012
6. Серебреницкий К., Редько Н. Комплексный проект «Букеевская орда-2011» Сборник международной научно-практической конференции «Роль Букеевской орды в укреплении дружбы, социально-экономических и культурных связей народов» Атырау, 2011, стр. 5
7. Аспандияров Б. Образование Букеевской орды и ее ликвидация. – Алматы, 2007

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

Абельдинова Ж.С.,
аспирант кафедры
г. Москва (Россия)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ КАЗАХСТАНА

Современные тенденции функционирования банковского сектора экономики в мире характеризуются снижением его капиталоемкости за счет спада концентрации иностранного капитала, ухудшением качества кредитного портфеля, оттока срочных депозитных ресурсов и получением значительных убытков банковскими учреждениями в течение пандемии COVID-19. Учитывая текущие тенденции распространения вируса, фиксацию в некоторых странах второй волны заболеваний среди населения, сегодня важное значение приобретает разработка и внедрение принципиально новых подходов к антикризисному управлению в банковском секторе как мировой экономики, так и Казахстана.

В реализации программ по развитию банковского сектора экономики, а также совершенствованию и развитию перспективных методик оценки качества кредитного

портфеля банковских учреждений необходимо управлять качеством кредитного портфеля коммерческих банков. Эффективное управление кредитным портфелем подразумевает обеспечение оптимального соотношения кредитного риска, доходности и ликвидности, позволяющего банку сохранять и повышать результативность своей деятельности, что возможно осуществить, основываясь на грамотную оценку кредитоспособности заемщиков, а также формирования соответствующего портфелю оптимального резерва на возможные потери по ссудам. Недостаточная разработка методических проблем проведения оценки качества кредитного портфеля, отсутствия эффективной методики анализа кредитоспособности клиентов банка, высокий уровень кредитных рисков, отсутствие методики и опыта формирования кредитных досье заемщиков банка до сих пор выступает серьезной проблемой развития банковской системы Казахстана.

В 2018-2019 годы вместе с оживлением экономической активности восстанавливалась и кредитная активность. Наблюдался рост объемов выдачи кредитов экономике, обеспеченный, преимущественно, хорошо капитализированными банками. Ссудный портфель рос незначительно на фоне высокого роста розничного портфеля за счет роста ипотечного и беззалогового кредитования и сжатия корпоративного портфеля в результате сокращения проблемных займов и вывода несостоятельных банков из системы. Доля розницы в ссудном портфеле достигла 40% по итогам 2019 года. Положительные темпы роста были обеспечены высокими темпами роста розничного портфеля, доля которого достигла 40% по итогам 2019 года. Снижение объема корпоративного портфеля было связано с выводом из системы несостоятельных банков и продажей проблемных займов отдельных банков. Несмотря на незначительный рост ссудного портфеля, уровень кредитов к ВВП снижался с 2015 года и достиг 21% в 2019 году (рисунок 1).

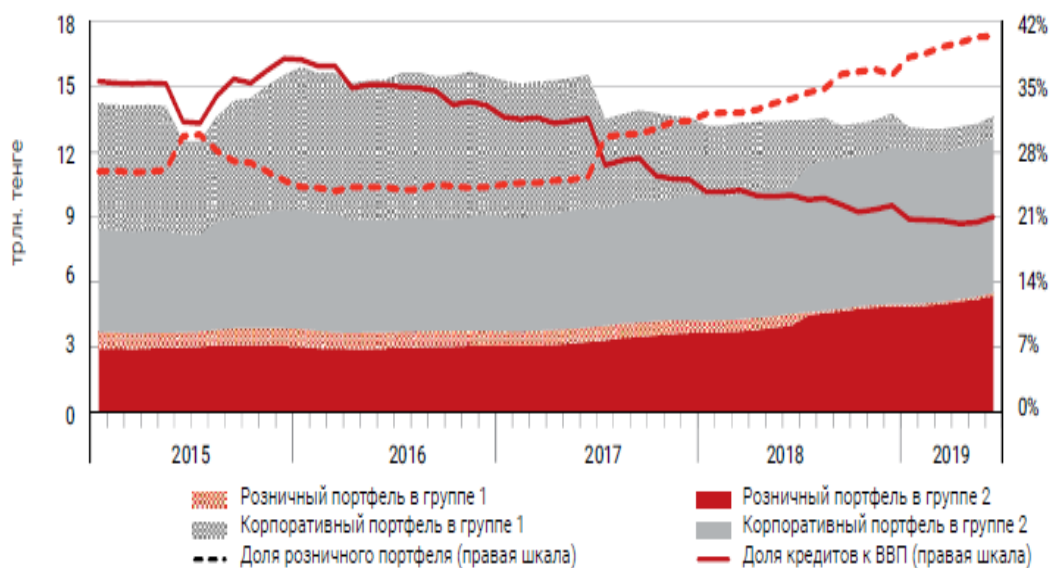

Рисунок 1 - Розничный портфель банков второго уровня

Примечание – Составлено на основании источника [1]

Прошедший 2019 год характеризуется некоторым позитивом в социально-экономическом развитии Республики Казахстан. Рано давать оценки возможному урону для глобальной экономики от коронавируса, но факт, что он может замедлить ее активность и соответственно ухудшить возможности нашей экономики. В 2019 году экономический рост Казахстана, по предварительным оценкам, превысил 4%, уровень инфляции составил 5,4% на конец периода. Темпы кредитной активности бизнеса замедляются из года в год: за период 2015-2019 кредитование бизнеса выросло только на 30%, тогда как населения – в 2,7 раза (ипотека и потребительское кредитование); доля кредитования бизнеса в структуре выданных кредитов снизилась за 5 лет с 77% до 61%, а

доля населения выросла до почти 40% с 23%. Причем в структуре инвестиций в основной капитал кредиты банков как источника финансирования за пять лет (с 2015) сократилась в 2 раза (6% – 2015, 3,2% – 2019) [1]. Это усиливает проблему кредитования реального сектора экономики отечественными банками. Банки говорят, что нет хороших проектов, то есть проработанных со всех сторон бизнес-планов с адекватными залогами. Проекты в экономике зависят от возможности (емкости) казахстанской экономики (она небольшая) и рентабельности бизнеса. При наличии залога казахстанский бизнес пока не стремится наращивать заимствования и полагается только на собственные средства.

В разрезе секторов экономики в корпоративном кредитовании в марте 2020 года выросли объемы ссудной задолженности в секторах транспорта (+10,3% м/м), горнодобывающей промышленности (+7,9% м/м), обрабатывающей промышленности (+5,4% м/м), строительства (+5,3% м/м), сельхоз (+4,9% м/м). Итоговая отраслевая структура корпоративного кредитования сложилась следующим образом: 29% – прочие займы (27,9% на конец 2019 г.), 25,8% – промышленность (26% на конец 2019 г.), 23,8% – торговля (24% на конец 2019 г.), 9,1% – строительство (9% на конец 2019 г.), 7,2% – транспорт (7% на конец 2019 г.), 3,4% – сельское хозяйство (3,5% на конец 2019 г.), 1,7% – связь (2% на конец 2018 г.) [2].

В непростое время пандемии коронавируса COVID-19 банки активно кредитуют как предприятия, так и население. Объем займов бизнесу увеличился в сравнении с февралем 2020 года на 5,9% и составил по итогам марта 2020 года 7,4 триллиона тенге (17,3 миллиарда долларов). Розничный ссудный портфель вырос за месяц на 1,2% – и сразу на 26,4% за год – и достиг 6,9 триллиона тенге (16 миллиардов долларов). Только за март 2020 года банки выдали займы в размере 1,1 триллиона тенге (2,5 миллиарда долларов) – это на 14,6% больше, чем в марте 2019 года. Из них компаниям выдано 696,1 миллиарда тенге, населению – 450,1 миллиарда тенге [3].

В этих условиях одним из вопросов дальнейшего развития банковского сектора является решение существующих проблем высокого уровня неработающих займов и дефицита долгосрочных источников фондирования, которые оказывают дестимулирующее воздействие на кредитную активность банков. Комплексный подход к улучшению структуры активов банков и снижение доли неработающих займов до приемлемого уровня, не ограничивающего возможности банков по кредитованию экономики.

В целях совершенствования системы управления кредитным портфелем в процесс управления кредитным риском необходимо включать следующие мероприятия:

1. формирование общей политики управления рисками;
2. создание и применение системы лимитов, позволяющей диверсифицировать кредитный портфель;
3. регулярный мониторинг кредитного риска;
4. мероприятия по уменьшению (ограничению) риска;
5. работа с проблемными кредитами;
6. разработка практических рекомендаций по заключению кредитного договора [4].

В отношении конкретного заемщика следует применять следующие меры по снижению риска:

1. формирование эффективного процесса принятия решения о выдаче кредита;
2. разработка условий кредитного договора, обеспечивающих минимизацию риска;
3. мониторинг выполнения условий кредитного договора заемщиком;
4. мониторинг финансово-хозяйственной деятельности заемщика;
5. мониторинг сохранности залога;
6. мониторинг платежной дисциплины заемщика;
7. мониторинг просроченной задолженности. Обобщенно данные мероприятия по снижению риска представлены в таблице 1 [5].

Таблица 1 – Мероприятия по снижению кредитного риска коммерческого банка

Уровень управления	Меры по снижению рисков	
1. Риски кредитного портфеля	1) разработка и применение методик, инструкций, норм и правил по снижению (ограничению) кредитного риска; 2) резервирование на случай возникновения потерь; 3) лимитирование кредитных операций; 4) организация внутрибанковского контроля за рисками; 5) страхование кредитов.	
2. Риски конкретного заемщика	1) формирование эффективного процесса принятия решения о выдаче кредита; 2) разработка условий кредитного договора, обеспечивающих минимизацию риска; 3) мониторинг выполнения условий кредитного договора заемщиком; 4) мониторинг финансово-хозяйственной деятельности заемщика; 5) мониторинг сохранности залога; 6) мониторинг платежной дисциплины заемщика; 7) мониторинг просроченной задолженности	
Примечание – Составлено на основе источника [5]		

При осуществлении кредитования банковским работникам необходимо проводить тщательное рассмотрение документов заемщиков, уделять особое внимание заключению кредитных договоров, акцентировать внимание на управление кредитным портфелем банка посредством разработки методологической базы и должностных инструкций, регламентирующих порядок и содержание выполнения обязанностей сотрудников, участвующих в кредитном процессе. Не менее важно на данном этапе осуществлять управление деятельностью персонала кредитного подразделения банка, участвующего в кредитном процессе, управлении кредитным портфелем и принятии решений о предоставлении кредита, изменении условий кредитного соглашения и т.п. Все перечисленное должно отражаться в разработанных банком инструкциях, методиках, нормах и правилах, которые будут способствовать снижению риска кредитного портфеля.

Одним из наиболее эффективных методов снижения уровня кредитного риска по кредитному портфелю коммерческого банка является создание резервов. Резервирование направлено на защиту интересов вкладчиков, акционеров и кредиторов банка, повышая при этом качество кредитного портфеля, надежность и финансовую устойчивость банка. Резервирование предполагает создание определенных запасов средств во избежание возникновения убытков в случае невозврата кредитов из-за неплатежеспособности заемщиков.

Одним из наиболее эффективных методов снижения уровня кредитного риска по кредитному портфелю коммерческого банка является создание резервов. Резервирование направлено на защиту интересов вкладчиков, акционеров и кредиторов банка, повышая при этом качество кредитного портфеля, надежность и финансовую устойчивость банка. Резервирование предполагает создание определенных запасов средств во избежание возникновения убытков в случае невозврата кредитов из-за неплатежеспособности заемщиков.

В рамках мер по совершенствованию процедур управления рисками были введены требования к наличию у банков Плана действий на случай возникновения непредвиденных обстоятельств, в котором должны быть определены превентивные мероприятия, содержащие количественную оценку размера финансовых потерь.

Таким образом, предложенные меры по совершенствованию управления кредитным портфелем коммерческого банка в общем виде предусматривают: оптимизацию кредитного портфеля (с помощью диверсификации, применения модели оптимизации кредитного портфеля), а также такие резервы снижения рисков кредитного портфеля, как методы снижения рисков кредитного портфеля и рисков конкретного заемщика.

В современных условиях нестабильности мировой и отечественной экономики невозможно сформировать идеально составленный оптимальный кредитный портфель, однако, предложенные меры по совершенствованию управления кредитным портфелем обеспечат коммерческим банкам возможность снизить принимаемые риски при кредитовании для достижения целей кредитной политики банка.

Список литературы

1. Текущее состояние банковского сектора на 2017-2019 года // Официальный сайт Национального банка РК // <http://www.nationalbank.kz>
2. Обследование банков второго уровня «Состояние и прогноз параметров кредитного рынка», 2019 года <http://www.nationalbank.kz/>
3. Казахстанские банки столкнутся с новыми угрозами <https://forbes.kz/process/kazahstanskie-banki-stolknutsya-s-novyimi-ugrozami/>
4. Хамитов Н.Н., Джаксыбекова Г.Н. Риск-менеджмент в сфере кредитования: проблемы и пути решения // Известия НАН РК, серия общественных наук. - 2018. - № 2 (294). - С. 54-57.
5. Аброкова Л. С. Оптимизация кредитного портфеля коммерческого банка по критериям доходности, ликвидности и риска // Институты и механизмы инновационного развития: мировой опыт и российская практика / Сборник научных статей 5-й Международной научно-практической конференции. – Курск. – 2018. – С. 14–18.

Баймамыров Б.А.,
э.ғ.м., аға оқытушы
Қайырбек Н.Б.
4 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДА ЛИЗИНГ РӨЛІ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Қазіргі кәсіпорындардың қызметін қаржыландыру көзі лизинг танымал бола бастады. Бұл үрдістің негізгі алғышарттары ұйымдардың тозған жабдықтар мен жабдықтарды ауыстыруға, сондай-ақ негізгі капиталды ұлғайту арқылы қолданыстағы өндірістік қуаттылықты арттыру арқылы қызметті кеңейтуге деген ұмтылысы болып

табылады. Лизингтік қызметтерге сұраныстың өсуіне байланысты лизингтік компаниялардың қызметіндегі басты міндеттердің бірі мүмкіндігінше көп клиенттерді тартуға және ұстап тұруға мүмкіндік беретін лизинг нарығында бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету және қолдау болып табылады. Бұл мәселені шешуде лизингтік операцияларды тиімді басқару ерекше маңызды рөл атқарады.

Бүгінгі таңда Қазақстанда қызмет ерекшелігінде әртүрлі бағыттағы 30 ірі лизингтік компания жұмыс істейді: экономиканы қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде жұмыс істейтін лизингтік компаниялар, екінші деңгейдегі банктердің еншілес кәсіпорындары болып табылатын лизингтік компаниялар және дистрибьюторлар құратын лизингтік компаниялар (кесте 1).

Кесте 1 -Қазақстан лизингі нарығының негізгі параметрлері

Көрсеткіштер	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл
Ағымдағы лизинг қоржынының көлемі, млн теңге	167 651	186 339	243 287	286 211	350 296
Өсу қарқыны, %	16,7	21,0	30,6	17,6	22,4
Лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі, млн теңге	69 682	81 110	103 766	110 153	153 270
Өсу қарқыны, %	8,8	19,3	27,9	6,2	39,1
Лизингтік компаниялардың мәмілелер саны	2 662	3 227	3 922	2 572	2 047
Өсу қарқыны, %	17,2	27,0	21,5	-34,4	-20,4
Дереккөз: [1]					

2015-2019 жылдары Қазақстанда лизингтік портфель көлемі мен лизингтік компаниялардың жаңа бизнес көлемі өсуінің оң динамикасы байқалады. Бұл үрдіс шикізат нарықтарындағы баға конъюнктурасының жақсаруымен байланысты, ол ел экономикасының жандануына, оның ішінде лизинг нарығына әсер етті. Лизинг нарығын дамытуға экономиканы, бірінші кезекте АӨК, өнеркәсіп және шағын және орта бизнес салаларындағы мемлекеттік қолдау бағдарламалары әсер етеді. Соңғы жылдары Қазақстанда лизингтік операциялар нарығының көшбасшылары «ҚазАгроҚаржы» АҚ және «БРКЛизинг» АҚ қызметі болды, олардың нарықтағы үлесі нарықтың 80% - ын қамтиды (кесте 2). Қазақстандық лизинг нарығын оң және теріс жағынан сипаттауға болады.

Кесте 2 -Қазақстанның лизингтік компаниялары

Компаниялар атауы	2016 жыл	2017 жыл	ортфель бойынша орын	2016 жылы жасалған мәмілелер саны, дана	әмілелер саны бойынша орын	2018 жыл	2019 жыл	ортфель бойынша орын	2018 жылы жасалған мәмілелер саны, дана	Мәмілелер саны бойынша орын
-------------------	----------	----------	----------------------	---	----------------------------	----------	----------	----------------------	---	-----------------------------

БРК-Лизинг	158 679	184 883	1	3 417	1	202 406	165 425	2	45	3
ҚазАгроФинанс	27 956	59 108	2	447	2	87 653	173 052	1	1 879	1
Қазақстан Иджара Компаниясы	1 176	1 041	4	33	5	1 642	5 742	3	36	4
Лизинг Групп	2 628	2 537	5	89	3	2 313	2 335	5	53	2
Аль Сақр Финанс	952	2 486	7	41	4	1 550	2 655	4	16	6
ForteLeasing	2 095	4 194	6	12	6	1 619	1 087	6	18	5
Дереккөз: [2]										

Жоғарыда көрсетілген 2-ші кесте нәтижелері бойынша, барлық компаниялар лизингтік операциялар көлемінің айтарлықтай өскенін атап өтеміз. Қазақстандық лизинг нарығын жоғары шоғырланған секторға жатқызуға болады, өйткені лизинг нарығының 80%-ын нарықтың екі көшбасшысы: «ҚазАгроҚаржы» АҚ және «ҚДБ-Лизинг» АҚ құрайды, бұл Қазақстанның агросекторын дамытудың теріс үрдісі болып табылады.

Соңғы жылдары нарық көшбасшысы «ҚазАгроҚаржы» қызметі болады. «ҚазАгроҚаржы» АҚ қызметі жыл сайын өсімді көрсетіп отыр, онда компания жаңа бизнестің айтарлықтай үлкен көлеміне ие. Мәмілелердің жиынтық көлемі 2018-2019 жылдары 68% - ға өскен, ал саланың жекелеген өкілдері жылдық айналымды бірнеше есеге арттырған қаржылық көрсеткіштердің нәтижелері бойынша. Компанияны дамытудың 2020-2026 жылдардағы негізгі миссиясы үш стратегиялық бағыт бойынша дамитын болады, ол ауыл шаруашылығы техникасын жаңартуға жәрдемдесетін болады [3].

«ҚазАгроҚаржы» АҚ лизингтің бизнес-үдерістерін басқару жұмысын келесі бағыттар бойынша жетілдіруде:

- кредиттік-лизингтік қызмет бойынша блок-схемалар ұйымдастырылды, онда өтінімдерді қабылдау мен жобаларды қараудан, лизинг заттарын сатып алудан проблемалық борышпен жұмыс істеу үдерістеріне дейін;

- лизинг заттарын сатып алудың жаңа регламенті әзірленді, бұл клиенттің қалауы бойынша сапалы лизинг заттарын уақытылы жеткізуге ықпал етеді. Лизинг нысанасын қалыптастыру процесі, оны жоспарлау, жеткізушілер базасын қалыптастыру, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге лизинг нысаналарын жеткізу және беру сәті регламенттеледі;

- несие портфелінің сапасын арттыру және жұмыс істемейтін активтердің қалдықтарын азайту үшін проблемалық борышпен жұмыс істеу регламенті;

- лизинг нысанасына мониторинг жүргізу рәсімін жеңілдету және лизинг нысанасына қашықтықтан мониторинг жүргізу мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін «лизинг нысаналарына Мониторинг жүргізу» онлайн-режимінде лизинг нысаналарын түгендеу бойынша мобильді қосымша әзірленді;

- жобаларды сүйемелдеу регламентін жетілдірді, онда қарыз алушылардың қаржылық жағдайына мониторинг, құжаттарды ұсыну бойынша клиенттер үшін жүктемені төмендету рәсімі бойынша өзгерістер енгізілді. Заңды тұлғаларды тексеру кезеңділігі жылына 1 рет өзгертілді, жобалардың жыл сайынғы кеңейтілген мониторингін жүргізу үшін қарыз алушыларды іріктеу өлшемшарттары қайта қаралды, лизинг нысанасын мониторингтеу шеңберінде қосымша бақылау рәсімдері белгіленді;

- Скорингтік талдау негізінде әзірленген «Экспресс-лизинг» бағдарламасы клиенттің өтінімі бойынша барынша қысқа мерзімде шешім қабылдауға мүмкіндік береді және табысты растаусыз, қамтамасыз етуді ұсынусыз және қосымша комиссияларды төлеусіз техниканы сатып алуды көздейді. Клиентке қаржылық есептілікті, бизнес-жоспарды, банктер мен салықтар алдындағы берешек бойынша анықтамаларды ұсыну талап етілмейді;

- «Сенімді фермер» (адал қарыз алушылар үшін техниканы аванссыз лизингке беру), «өз жемшөптері» (жемшөп дайындау және жемшөп жинау техникасының лизингіне аванс төмендетілді), «Мастер-лизинг» (шарттар жаңартылды және жақсартылды), «Экспресс-лизинг» (рәсімдер жеңілдетілді) арнайы бағдарламаларын дамытудың мынадай бағыттары бойынша клиенттер үшін жаңа азық-түлік желісі ұсынылды және қаржылық лизингтің стандартты шарттарына өзгерістер енгізілді.

Лизингтік операциялар инвестициялық сұранысты ынталандыруға және Қазақстанның агроөнеркәсіптік секторының экономикасын дамытуға оң әсер етеді. Алайда, негізгі құралдарды жаңартуды талап ететін лизинг механизмі тиімді жұмыс істемейтінін атап өтеміз.

Қазақстанның лизинг нарығының дамуын тежейтін негізгі проблемалар мынадай факторлар болып табылады:

- лизинг берушілерден қаражатты жеткіліксіз қаржыландыру (қарыз қаражаты);
- кепілдердің өтімсіздігі, инвестициялық субсидиялар алуға арналған кедергілер;
- ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының ақша ағындары тетігін басқарудың қаржылық аспектілерін жеткілікті білмеу;
- жұмыс істемейтін мәмілелердің жоғары өсуі, лизингтік қызметтердің тар ассортименти болады.

Қазақстан агросекторында лизингтің негізгі қозғалтқышы дамудың түрлі бағыттары бойынша мемлекеттік қолдау болып табылады.

Мамандардың пікірінше, ең тартымды салалар лизингі, ауыл шаруашылығы, құрылыс, ауыр машина жасау, әуе және кеме тасымалы, шағын кәсіпкерлік.

Белсенді енгізудің нақты, таза ресейлік алғышарттары лизинг операциялары қазіргі уақытта экономикалық жарамдылықта болып табылады:

- моральдық жағынан ескірген және табиғи тұрғыдан тозған жабдықтардың үлкен паркінің болуы;
- төлем жасамау жағдайында сатылмайтын тауарлық-материалдық құндылықтардың едәуір қорының болуы;
- тиісті нормативтік база болған жағдайда өз өндірісін ұйымдастырудың келешегі;
- өнімді және рентабельді жабдықтың қымбаттығы, шағын және орта компанияларға өздерін ұйымдастыруға мүмкіндік береді
- кәдімгі банктік кредит беруді пайдалана отырып өндіріс;
- жұмыс күші мен шикізаттың тарихи қалыптасқан төмен құны;
- өндірісті, сондай-ақ экспортты тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін әртүрлі тауарлар.

Осы алғышарттарды іске асыру Ресейдегі лизинг қызметіне оның дамуының жаңа кезеңіне өтуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. РА Қазақстан зерттеу сарапшысы. Аналитикалық шолулар: Лизинг.// URL : <http://www.raexpert.kz>.
2. «ҚазАгроҚаржы» АҚ жылдық есептері URL : <http://www.kaf.kz>.
3. «ҚазАгроҚаржы» АҚ 2011-2020 жылдарға арналған Даму стратегиясы // «ҚазАгроҚаржы» АҚ ресми сайты. URL : <http://www.kaf.kz>.

Дәулетханова Ж.Д.,
м.э.н., старший преподаватель
Темиргалиева А.С.,
м.э.н., старший преподаватель
Малютина М.А.,
студентка 2 курса

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Цифровизация национальной экономики уже стала важной составляющей экономического развития большинства стран и становится институциональной основой устойчивого роста производства, повышения конкурентоспособности и уровня жизни населения в ближайшем будущем. Развитие цифровой экономики – это первоочередная задача уже не только для отдельных экономических систем, но и для государства в целом. Особую важность процессу цифровизации придает ее определяющее значение в переходе к четвертой промышленной революции.

Практической реализацией поручения стала Государственная программа «Цифровой Казахстан» [1], отвечающая объективным требованиям внедрения достижений цифровой технологии в производство, повышения качества современного образования, здравоохранения, технологической и информационной революции. В программе определены основные ориентиры цифровой экономики, предусматривающие достижения целей реализации Третьей модернизации страны, – Казахстан войдет в число 30-ти развитых государств мира к 2050 г. При этом очевидно, что Индустрия 4,0 является ядром цифровой трансформации государственной политики в промышленности, научно-технологических и социальной сферах. Главной целью должно стать создание условий, при которых роль и функции ведущей силы социальноэкономического развития перейдут от традиционных отраслей к цифровому сектору экономики. Именно цифровизация этих отраслей, подразумевавшая введение в эксплуатацию новой техники, усовершенствование действующего оборудования, использование автоматизации, остаются для экономики Казахстана одним из основных резервов повышения производительности труда. Происходящие в мировой экономике качественные изменения настолько масштабные, что социально-экономическое развитие вступает в век научно-технологической революции, цифровых технологий, быстрой смены потребностей общества, нововведений новых форм взаимодействия. В связи с этим актуальным становятся теоретические и практические проблемы формирования и развития цифровой экономики [2].

В настоящее время растущая актуальность цифровизации казахстанской экономики позволит обеспечить дальнейший экономический рост. Значительные успехи достигнуты во внедрении цифровых технологий в сферы оказания государственных услуг, образования, здравоохранения, финансовый, транспортный и горно-металлургический секторы [3].

В рамках [цифровизации](#) предприятий горнодобывающей и обрабатывающей промышленности с 2018 до 2025 года запланированы к реализации 192 проекта на сумму 1,7 трлн тенге. С помощью технологий «Интеллектуальное месторождение» дополнительная добыча на месторождении может составить около 3%, время восстановления работы скважины сократится на 15-20%, щадящий режим эксплуатации подземного оборудования позволит сократить количество ремонтов с 20 до 15 в год. При прогнозе добычи нефти и газа в 2025 году на уровне 5420 млрд тенге (9% от ВВП) эффект от внедрения проекта за вычетом транспортировки составит 141 млрд тенге в 2025 году, а за период 2018-2025 год – 146-210 млрд тенге [4].

«Внедрение интеллектуального месторождения для крупных, в некоторой степени уже оцифрованных компаний, ведет к снижению валовых расходов на 1% (это 50,2% сектора: ТШО, Карачаганак Петролеум). Для остальных предполагается снижение валовых расходов на 5%.

Цифровизация рудников в рамках проекта «Цифровой рудник» позволит сократить расходы на 4%; учитывая маржинальность индустрии в размере 29%, эффект составит 12-26 млрд тенге в 2025 году и 23-40 млрд тенге в 2018-2025 гг. Крупные игроки в секторе добычи металлических руд занимают долю в 63%; около 60% из них внедряют цифровые

технологии к 2025 году. Выручка крупных игроков металлургической промышленности вырастет на 2,7%, а себестоимость снизится на 3,2%. В обрабатывающей промышленности расходы снизятся на 5-8%, а экономический эффект достигнет 51-72 млрд тенге в 2025 году [4,5].

В соответствии с прогнозными данными, внедрение проекта «Оптимизация ремонтной деятельности и сокращение простоев НПЗ» позволит повысить объем переработки на 7%, эффект от реализации данного проекта составит в 2025 году 10-14 млрд тенге, а за период 2018-2025 гг – 15-21 млрд тенге [5].

Цифровизация может стать двигателем национальной экономики и генератором устойчивых рабочих мест. Именно цифровизация станет двигателем разработки и адаптации новых технологий в экономику Казахстана, которая позволит запустить новую волну создания рабочих мест.

В части цифровизации социально-трудовой сферы успешно функционирует электронная биржа труда. В результате вдвое сокращен процесс трудоустройства, а сама процедура стала прозрачной.

В 2019 году посредством электронной биржи труда трудоустроено более 488 тыс. соискателей, из них 350 тыс. на постоянные рабочие места. Также запущены электронные трудовые договоры и уже сейчас заключено 742 тыс. электронных договоров. По результатам 2019 года в социально трудовой сфере оказано более 9,8 млн услуг, и 80% государственных услуг оказано в электронном формате. Благодаря реализации цифровых проектов работодатели и соискатели сэкономили порядка 862,2 млн тенге. Экономия затрат при использовании Единой системы учета трудовых договоров составила 292,4 млн тенге [5].

В рамках проведения работ по автоматизации государственных услуг в Реестр государственных услуг включено 723 услуги, из них по 580 услугам или 80,2% предусматривают оказание в электронной форме. Проведены работы по оптимизации государственных услуг, вследствие чего количество государственных услуг было сокращено на 17 (с 740 до 723). Проведенные оптимизации сократили средний пакет документов на 30%, а также срок предоставления государственных услуг – в среднем в 3 раза. [Автоматизация](#) государственных услуг уже позволила сократить бумажный документооборот на 70,8 млн. документов и дает косвенный экономический эффект более 8,4 млрд тенге.

Электронная коммерция (e-commerce) может стать одним из драйверов роста экономики, а также источником новых рабочих мест. В 2018 году в отрасли было занято 33 тыс. человек, к 2025 году число занятых планируется увеличить до 314 тыс. На рынке Казахстана функционирует порядка 20 платформ электронной торговли, 1,7 тыс. предпринимателей работает в электронной коммерции. Сегодня электронная торговля в РК составляет 2,9% в отношении к общей розничной торговле [6].

По линии электронной коммерции внедрен цифровой франчайзинг, который на стадии развития. Одним из примеров может послужить АО «Казпочта», который начинает работать по франшизе и внедрила систему доставки почты отдаленным районам Казахстана с помощью дронов, так же компания запустила первый цифровой офис в городе Нур-Султан, который заменяет полноценное отделение с 20 сотрудниками. Цифровые офисы и применение дронов в почтовых перевозках дает значительную экономию времени и средств, что упрощает значительное количество рабочих процессов. В компании есть ещё и роботы-консультанты, которые пока могут рассказать об услугах, но в будущем эти роботы смогут принимать заявки, к примеру, на выпуск платежной карты, просто спросив ваши личные данные. Учитывая то, что в электронных консультантах используется система с применением искусственного интеллекта, возможности для наращивания услуг у таких роботов безграничны [4].

Цифровой франчайзинг распространен в сфере услуг и преимущественно в сфере общественного питания, где постоянно происходит совершенствование бизнес-

процессов. Уточнено, что франчайзинговые сети используют цифровизацию в целях контроля за деятельностью сети. Самыми популярными метриками цифрового франчайзинга считаются Интернет – вещей и BIG DATA, а использование искусственного интеллекта считается редким явлением, но несмотря на это крупные франчайзинговые сети, преимущественно зарубежные компании, инвестируют в развитие данного направления. Таким образом, цифровой франчайзинг имеет все предпосылки для развития в нашей стране. Однако ключевым остается вопрос: какие метрики цифрового франчайзинга станут наиболее эффективными, а от каких метрик стоит и вовсе отказаться, чтобы не повредить развитию цифрового франчайзинга в Казахстане?

Сегодня в Astana Hub созданы условия для получения налоговых, трудовых и визовых льгот, имеются программы развития стартапов. В общей сложности сегодня технопарк уже включает 163 IT-компаний, около 700 стартапов, 17 R&D центров отечественных и зарубежных IT-компаний (таких как CISCO, NOKIA, IBM, Microsoft и другие), школу программирования «alem» по современной международной методике обучения. Доля местного содержания составила 57,7%. На площадке Astana Hub за 2019 год было проведено более 530 мероприятий, в которых приняли участие почти 17 тыс. посетителей. В 2019 году с 25 международными организациями заключены меморандумы по сотрудничеству в рамках развития инновационного взаимодействия [3].

Инвестиции в цифровую трансформацию экономики Казахстана имеют положительную динамику роста. По данным IDC, прямые инвестиции в цифровую трансформацию в период с 2020 по 2023 год составят 7,4 трлн долл. США. Также к 2023 году удельный вес расходов на цифровизацию вырастет до 50% от всех инвестиций в ИКТ (на текущий момент доля составляет 36%). Наибольший рост прогнозируется в области анализа данных и аналитики, поскольку компании создают конкурентные преимущества на основе информации [6].

В заключений отметим, что переход Казахстана к цифровой экономике будет являться одним из основных факторов роста ВВП. Данного эффекта можно достигнуть за счет одновременной автоматизации существующих процессов и от внедрения новых технологий и уникальных бизнес-моделей. К ним можно отнести цифровые экосистемы, платформы, 3D печать, роботизация. Основные главные поставленные цели Цифровой Программы развития экономики Казахстана невозможны без всесторонней политической, законодательной, организационной и финансовой поддержки со стороны государства. Потенциал экономического прироста Казахстана за счет секторов цифровой экономики прогнозируется к 2025 году занять 30-е место в международном рейтинге цифровой конкурентоспособности. Активное применение цифровых технологии в экономике Казахстана даст импульс развитию всех отраслей экономики, начиная с самых традиционных предприятий и заканчивая новейшими высокотехнологичными производствами. Именно цифровизация становится двигателем разработки и адаптации новых технологий в экономику Казахстана, что позволит переформатировать систему социальных взаимодействий, расширить охват онлайн-сервисами бизнеса и населения и создать новые рабочие места.

Список литературы

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2017-2020 года / https://zerde.gov.kz/upload/docs/Digital%20Kazakhstan_ru.pdf
2. Дәулетханова Ж. Д. Цифровизация экономики как фактор стимулирования экономического роста Казахстана. Научно-информационный Журнал Экономика и статистика 2/2020. Рекомендованное Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности.
3. Итоги реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» за 2019 год https://finance.kz/articles/itogi_realizatsii_gosudarstvennoy_programmy_tsifrovoy_kazahstan_za_2019_god-1482.
4. Итоги 2018 госпрограммы «Цифровой Казахстан» <https://zerde.gov.kz/press/news/itogi-2018-gosprogrammy-tsifrovoy-kazahstan/>

5. Эксперты оценили влияние цифровизации на различные сектора экономики. <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-02/eksperty-ocenili-vliyanie-cifrovizacii-na-razlichnye-sektora-ekonomiki>

6. Стратегический план развития страны до 2025 года - Режим доступа: https://primeminister.Kz/ru/page/view/strategicheskij_plan_razvitiya_kazahstana_do_2025_goda

Дәулетханова Ж.Д.,
м.э.н., старший преподаватель
Темиргалиева А.С.,
м.э.н., старший преподаватель
Баймамыров Б.А.,
м.э.н., старший преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГИИ В ФИНАНСОВОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА

Сегодня технология блокчейн имеет большую возможность изменить финансовый сектор. Основной прорыв технологии блокчейн произошел в 2009 г. и связан с появлением и реализацией криптовалюты биткоин. С 2009 г. уже прошло 9 лет, но технология блокчейн используется лишь локально и преимущественно частными компаниями или только в сфере цифровых денег. Сейчас становится понятно, что такая технология будет двигателем прогресса экономики (в частности финансового сектора) в ближайшие годы.

Blockchain уже стал модным словом в индустрии финансовых услуг, привлекая миллиарды венчурных инвестиций крупнейших фирм в этой сфере. Рассмотрим, как технологии Blockchain могут изменить процессы осуществления финансовых услуг (рисунок 1).

Рисунок 1 – Возможности blockchain в сфере финансовых услуг

Примечание: составлено на основе источников [1]

Финтех-фирмы (фирмы, которые используют в построение своего бизнеса новейшие модели разработок в сфере мобильных платежей, цифровых моментальных переводов и

других прорывных технологий), такие как Chain, R3, Coinbase и т.д., проводят соответствующие исследования и разработки. В скором времени технологию blockchain будут использовать финансовые институты, такие как ING, Citi Bank, Visa, DBS и Commonwealth Bank, которые экспериментируют в решениях на blockchain либо самостоятельно, либо в партнерстве с финтех-фирмами.

Blockchain, основанный на технологии распределенных реестров, доступен для всех сторон, участвующих в транзакциях. Технология помогает хранить все данные транзакций, включая их истории, в форме блока. Являясь распределенным регистром, blockchain приносит пользу финансовым системам – прямо из обеспечения прозрачности, безопасности, надежности, неизменности, предотвращения от мошенничества.

Внедряя blockchain в финансовые учреждения, они получают следующие преимущества:

- снижение транзакционных издержек (так как блок-цепь построена на концепции обмена информацией между сторонами во время транзакций, она помогает экономить на расходах на сверку между банками и убытках их-за документальные мошенничества;
- сведение к минимуму роль посредников (блок-цепь работает по принципу одноранговых транзакций, роль любого посредника, центральной власти или центра обмена информацией, сводится к минимуму, что приводит к более быстрой и плавной обработке транзакций);
- прослеживание пути транзакций (blockchain имеет возможность отслеживать всю цепочку для конкретной транзакции, которая помогает контролировать мошенничество и черные деньги) [2].

Blockchain является надежным и прозрачным источником правды. Принимая во внимание эти преимущества, внедряя blockchain в финансовую сферу, она приобретает огромный потенциал. Рассмотрим возможные области ее применения (таблица 1).

Таблица 1 – Области применения Блокчейн

Финансовый сектор	Банковский сектор	Страховой сектор
Увеличение эффективности совершения денежных операций за счет ускорения сделок, снижения транзакционных расходов при реализации бизнес-планов, отказа от дублирующих операций, а также за счет упрощения проверки транзакций и достоверности информации	Обеспечение высокого уровня безопасности и надежности при обмене данными и деньгами; облегчение процесса операций, уменьшение посредников, делающих отрасль более дешевой, сокращение рисков и время расчетов, снижение рисков контрагентов, человеческих ошибок и издержек	Защищенная проверка данных, ускорение эффективности процесса приема новых клиентов, выявление мошенничества и повышение экономической эффективности, автоматизация выплат по страховым случаям, решение проблем перестрахования, идентификации
Примечание: составлено на основе источников [2]		

Финтех-компании используют blockchain для предоставления полноценных P2P платежных сервисов для выполнения денежных переводов. P2P – это платежные системы, функционирующие на основе blockchain-протокола и обеспечивающие проведение равноправных платежей без посредников, ограниченных внутренней экосистемой провайдера платежных услуг. Так, например, финтех-компания Venmo обеспечивает перевод денежных средств без комиссии с любой дебетовой карты или банковского счета, оплату счетов, покупок в интернет-магазинах, а также возможность моментального

перевода денежных средств другим пользователям в любом банке стране, практически в любой валюте, без комиссии. В 2016 г. компанией Venmo проведены транзакции на общую сумму 17 млрд. долл. США [3].

Блокчейн поможет устранить многие недостатки работы финансовой системы. В таблице 2 представлены преимущества использования технологии блокчейн, а также устранение недостатков работы в финансовой системе.

Таблица 2 – Управление технологии Blockchain в финансовом секторе

Преимущества использования технологии	Недостатки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Позволяет сократить время, затрачиваемое на обслуживание клиентов; 2. Снижает себестоимость операционных процессов; 3. Электронный документооборот; 4. Снижает уровень мошенничества; 5. Упрощает процесс аудита; 6. Высокий уровень защиты информации при обмене между участниками; 7. Снижение размера расходов при осуществлении прямых взаиморасчетов и гарантий; 8. Открывает возможность для запуска новых совместных продуктов. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отсутствие доверия между клиентами и банковскими учреждениями. 2. Завышенная стоимость предоставляемой информации; 3. Предоставление недостоверной информации в отчетах, договорах, доверенностях и других документах; 4. Проверка документов вручную; 5. Большой штат сотрудников, занимающихся поиском и проверкой документации, информации, репутации клиентов; 6. Процесс проверки информации проводится в несколько этапов, при участии не только банковских учреждений, но и различных внутренних подразделений.
Примечание: составлено на основе источников [4]	

Сейчас Blockchain уже стал необходимым в индустрии финансовых услуг, привлекая миллиарды венчурных инвестиций крупнейших фирм в этой сфере. Сначала рассмотрим, как технологии Blockchain могут изменить процессы осуществления платежных операций. Хотя прикладное использование технологии Blockchain в рамках платежей уже активно обсуждается, в реальности все еще сосредоточено на тестировании прототипов [4].

В Казахстане Национальным Банком Республики Казахстан было осуществлено практическое применение технологии блокчейн в рамках нового технологического проекта – системы Invest Online (www.investonline.kz). Система позволяет гражданам инвестировать средства в ценные бумаги, в том числе через мобильное приложение. Блокчейн используется для учета операций с ценными бумагами и подтверждения прав собственности по ним. В рамках данного проекта была осуществлена первая эмиссия краткосрочных нот Национального Банка. Применение данного приложения расширятся инструменты для сбережения и инвестирования средств населения. Вложения населения в ноты Нацбанка могут стать альтернативой вкладам в иностранной валюте, и, самое главное, что все эти инвестиции гарантированы Нацбанком. Ноты не подвержены никакому дефолту и не имеют никаких рисков. Мы надеемся, что система сможет стать для населения эффективным инструментом инвестирования сбережений в ценные бумаги [5].

Казахстан активно планирует использовать технологию блокчейн в финансовом секторе. Блокчейн – технология в Республики Казахстана в данное время проходит на уровне разработки. Внедрение и программирование будет проходить в рамках проекта цифровой Казахстан. Существуют некие барьеры для качественного развития системы: организационные, управления системой на территории Республики Казахстан на законных

основаниях и вопросы связанные с социальным обществом. Определены инвесторы по развитию безопасности технологии блокчейн в Казахстане.

Несмотря на заметные успехи, для внедрения блокчейна в различные отрасли нашей экономики необходимо преодолеть множество препятствий. Одной из основных проблем является информационная безопасность, ведь в сети блокчейна необходимо хранить большое количество конфиденциальной информации. Еще одной проблемой является взаимодействие с регуляторами и соответствие законодательным нормам разных стран. С другой стороны, несмотря на большое количество проблем, факт остается фактом – блокчейн обладает огромным потенциалом, который способен осуществить революцию в отрасли ипотечного кредитования.

В заключение хотелось бы сказать, что сегодня блокчейн-технология не стоит на месте, а ее возможности уже давно вышли за пределы криптовалютной сети. В ближайшем будущем блокчейну предстоит стать одним из ключевых инструментов цифрового общества, который не только оптимизирует всевозможные процессы, но и принесет простоту, прозрачность и эффективность в сферу финансов.

Список литературы

1. Технология блокчейн: Как изменится финансовый рынок. – URL: <http://www.thevillage.ru/village/weekend/books/285328-kniga>.
2. Блокчейн: десять методов применения в бизнесе. – URL: <https://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=199123>.
3. Эволюция блокчейна: исследование Deloitte. – URL: <https://decenter.org/p/10-deloitte-blockchain>.
4. Ковальчук А. В., Сайбель Н. Ю. Блокчейн-технологии в финансовом секторе экономики: преимущества и проблемы использования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2018. – № 4 (апрель). – 0,4 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2018/184019.htm>.
5. Блокчейн в Казахстане: достижения и перспективы <https://wfin.kz/publikatsii/technology/item/25522-blokchejn-v-kazakhstan-dostizheniya-i-perspektivy.html>

Дәулетханова Ж.Д.,
э.ғ.м., аға оқытушы
Жалмышева Д.М., Көпжасар А.Е.
4 курс студенттері
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯНЫҢ ЗАМАНАУИ БИЗНЕС-МОДЕЛЬДЕРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ

Инновациялық бизнес-модельдер жаһандық құндылықтар тізбегін (GVC) және жеткізілім тізбегін оңтайландырады, бұл электрондық коммерцияның даму тенденцияларын ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Интернет және цифрлық технологиялар кез келген көлемдегі фирмаларға инновациялық бизнес-модельдер жасап, өз ауқымын кеңейте отырып, жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді.

«Интернет тауарлары», үлкен деректерді талдау және автономды робототехника сияқты 4.0 индустриясының алдыңғы қатарлы технологияларын қолдану жеткізілім тізбегін басқару моделін сызықтық модельден өзгертеді, онда нұсқаулар жеткізушіден өндірушіге, дистрибьюторға, тұтынушыға және керісінше ақпарат жеткізілім тізбегінің барлық буындарына енетін интеграцияланған модельге ауысады [1].

Ақпараттық технологиялар, адами ресурстар және деректерді талдау қауіпсіздік құралдарын, бизнес-процестерді және қызметкерлердің кәсібилігін қоса алғанда, ішкі және сыртқы нарықтарда компанияны дербес басқару стратегиясында шешуші рөл атқарады. Цифрландыру кеңінен таралған сайын, оның электрондық коммерцияның

дамуына әсері артып келеді. Автоматтандыру өнімнің өзіндік құнын, тұтынушы үшін үстеме бағаны және өнімнің кірістілігін анықтайтын шығындарды есепке алу қабілетін едәуір жақсартты.

Қазіргі кезеңінде Қазақстанда электрондық коммерция бірқатар мәселелер мен проблемаларды қамтиды, сондықтан даму тенденцияларын талдау және оның құрылымдық элементтерін анықтау әрі қарай дамудың қажетті шарттары болып табылады.

Электрондық коммерция бизнесінің көлемін анықтаудың бірнеше жолы бар. Салыстырудың ең әмбебап әдісі – GMV (Gross merchandise value). GMV – бұл интернет-дүкенде немесе нарықта сатылған барлық тауарлардың жалпы құнының сомасы бойынша (кесте. 1).

Кесте 1 - 2019 жылғы Gross merchandise value (GMV) бойынша әлемдегі ең ірі электрондық коммерция компаниялары

Компания атауы	Категория бойынша	GMV млн долл.	Электрондық сауданың жалпы көлеміндегі компанияның үлесі
Alibaba	(B2B, C2C)	853	44,1%
Amazon	(B2C, C2C)	335	17,3%
JD.com	(C2C, B2C)	310	16%
eBay	(C2C, C2B)	99	5,11%
Walmart	(B2C, C2C)	29	1,49%
Дерек көзі [2]			

Әлемдік бөлшек сауда нарығының көшбасшылары бойынша 1-ші кестеден көріп отырғанымыздай, Alibaba нарықтың шамамен 44% - ына иелік етеді, Amazon 17% иелік етеді. Екі компания да өз базарларында арзан бағамен және жылдам жеткізіліммен тауарлардың үлкен таңдауын ұсынады. Бұл жағдайда Amazon және JD.com өз тауарларын сататын, сондай-ақ басқа сатушыларға базарлар ұсынатын жергілікті нарықтардағы өз үлестерін арттыруды жоспарлауда.

Интернеттегі сатылым нарығының ірі ойыншыларының үстемдігі нарықтағы үлесі үшін күресетін көптеген интернет-дүкендер үшін қиындық тудыруы мүмкін. Дегенмен олардың кейбіреулері бұл мәселені жай ғана шешті – олар осы базарлармен ынтымақтаса бастады.

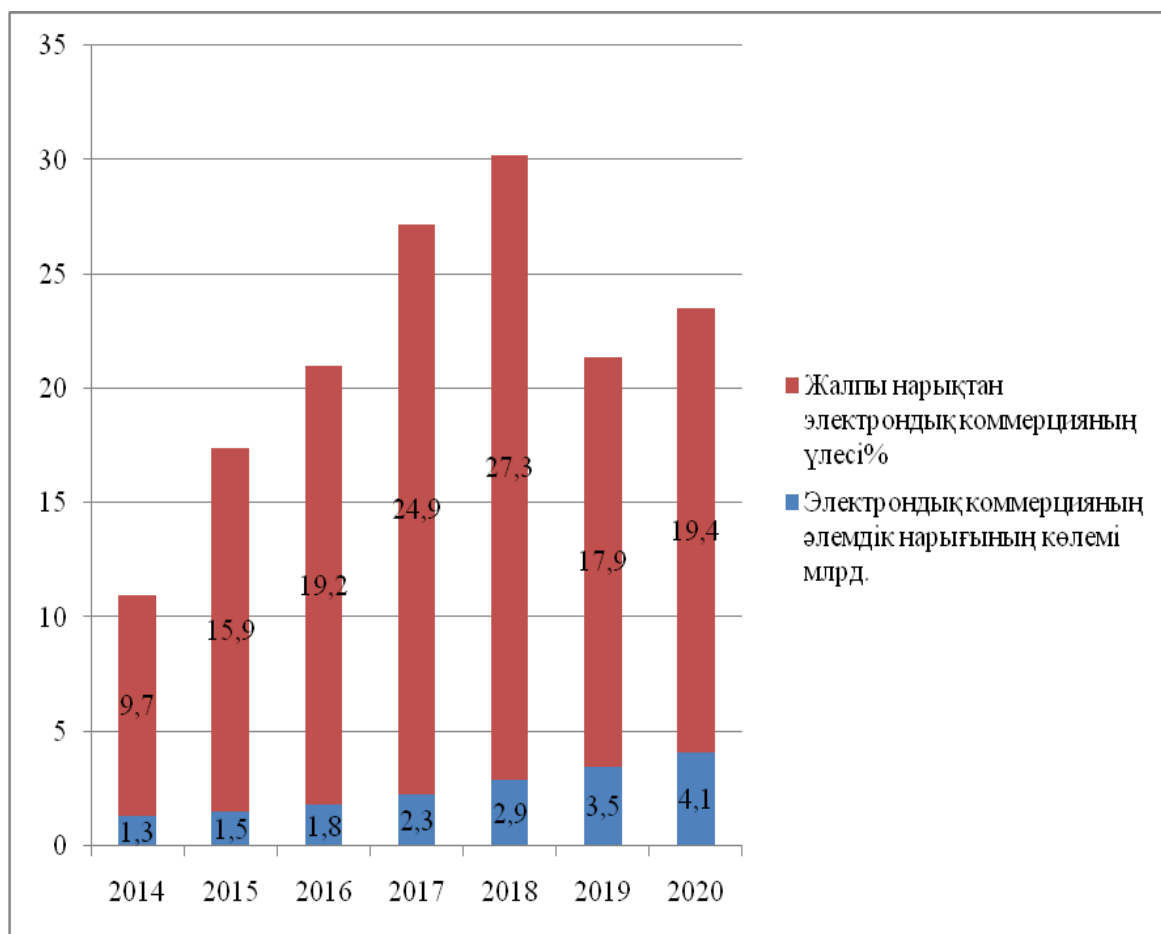
Электрондық коммерция нарығының отандық және шетелдік тәжірибесіне талдау жасасақ, 2-ші кестеде көрсетілгендей, Қытай мен Америка Құрама Штаттары электрондық коммерция нарығының әлемдік көшбасшылары болып табылады.

Кесте 2 - Әлемдік электрондық сауда нарығы

Елдер атауы	2018 жылы млн долл.	2019 жылы млн долл.	Өсімі %
Қытай	1 520,10	1 934,78	27,3
АҚШ	514,84	586,92	14,0
Ұлыбритания	127,98	141,93	10,9
Жапония	110,96	115,40	4,0
Германия	75,93	81,85	7,8
Франция	62,27	69,43	11,5
Канада	41,12	49,80	21,1
Үндістан	34,91	46,05	31,9

2019 жылы электрондық коммерцияның ең ірі әлемдік нарығы 1, 935 триллион долларлық электронды сауда сатылымы бар Қытай болды, бұл 586, 92 миллиард доллармен екінші орында тұрған АҚШ-тың көрсеткіштерінен үш есе көп [3]. Қазірдің өзінде құрылған ірі нарық алыстарының артықшылықтарына қарамастан электрондық сауда, интернет-аландар басқа елдерде де дамуда: Малайзия, Үндістан, Ресей, Қазақстан.

Бөлшек тауар айналымындағы электрондық сауданың әлемдік үлесі 2019 жылы 11,6% - ға жетті. Қытайда бұл үлес 23,7% – ды, ЕО – да – 14,8% - ды, АҚШ-та-10,8% - ды, Оңтүстік Кореяда – 7,2% - ды құрады. Бұл ретте, таяудағы бес жылда әлемде электрондық сауданың 1 трлн долларға ұлғаюы орын алады. Сарапшылардың пікірінше, интернетті көбірек пайдалану, мобильді трафик үлесінің артуы, сессиялардың саны мен ұзақтығы, әртүрлі санаттағы өнімдердің онлайн-сауда форматына көшуі, алдағы жылдардағы нарықтың дамуын анықтайтын негізін қалайды.

Сурет 1 - Жалпы сауда айналымындағы әлемдік электрондық коммерция нарығының динамикасы

Дерек көзі [4]

Сауданы цифрландыру жаһанданып жатыр, 2019 жылы электрондық сауданың нарықтағы көлемі 1,8 трлн АҚШ доллары шамасында. Бұл әлемдік бөлшек сауда тауары айналымының 11,6%-ын құраған. Әлемдегі электрондық сауда нарығы жыл сайын 11%-дан аса өсіммен қарқынды дамып жатыр. Алдағы 5 жыл ішінде әлемде электрондық сауда 1 трлн АҚШ долларына ұлғаяды. Электрондық сауданың шексіз мүмкіндіктері дәстүрлі дүкендердің интернет жүйесіне жаппай көшуіне ықпал етіп отыр. Соңғы 2 жылда АҚШ-та

10 мыңнан астам дүкен жабылды. Алдағы 5 жылда мұнда сауда орталықтарының 20-25%-ның жабылуы мүмкін. Халықаралық сарапшылардың болжамдарына сәйкес, 2023 жылға қарай электрондық коммерцияның әлемдік нарығы 2,8 трлн АҚШ долларына дейін жетеді [5].

Карантин кезінде онлайн сауда мен төлем операцияларын жүргізудің ұлғаюы байқалды. Ұлттық банктің мәліметтеріне сәйкес, 2020 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша елдегі қолма-қол ақшасыз операциялардың көлемі 2,5 есеге ұлғайып, шамамен 7,5 трлн теңгені құрады. Электрондық сауда үлесінің өсуіне қарамастан, осы күнге дейін онлайн-желіге толық көшу үшін кедергілер бар екенін айтты. Олар – көлеңкелі экономиканың үлесінің жоғары болуы, банкаралық төлемдер, эквайринг бойынша комиссияның жоғары болуы, шағын орта кәсіпорындардың дайын еместігі және тауарларды уақытылы жеткізе алмау сияқты проблемалар [6].

Электрондық коммерцияның даму тенденциялары, оның ішінде инновациялық бизнес-модельдер арқылы, электрондық коммерцияда инновацияларды ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Интернет және сандық технологиялар барлық көлемдегі фирмаларға жаңа нарықтарға шығуға және олардың қарқынды өсуіне мүмкіндік береді. Бұл мақалада біз «Индустрия 4.0» технологияларын қолдана отырып, электрондық коммерцияның бизнес-моделін – онлайн платформаны қалыптастыру тетіктерін қарастырамыз. Интернет-платформалар көбінесе сатып алушы мен сатушының байланыс тетіктерін әзірлеуді талап етеді. Бұл электрондық коммерцияның белгісіз қатысушылары арасында сенімділікті арттырады және жергілікті компаниялардың халықаралық электрондық сауда нарығына шығуына түрткі болады.

Электрондық коммерцияның, оның ішінде инновацияның даму тенденциялары электрондық коммерцияда инновацияларды ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Интернет және сандық технологиялар барлық көлемдегі фирмаларға жаңа нарықтарға шығуға және олардың өсуіне, масштабталуына және білім таратудың пайдасын көруге мүмкіндік береді, өйткені олар жаһандық құндылықтар тізбегіне қатысуды жеңілдетеді.

Электрондық коммерция трансшекаралық сауданы жеңілдетеді, тұтынушылардың ыңғайлылығын арттырады және фирмаларға жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Электрондық коммерция нарығындағы прогресс инновациялық технологиялар негізінде компанияның тауарлары мен қызметтерін әртараптандыруда үнемі жетілдіруді талап етеді, өйткені үздіксіз прогресс және бейімделу қабілеті электрондық бизнестің бәсекелестік тиімділігі мен күрделілігінің себептерінің бірі болып табылады.

Электрондық коммерция әлемдік сауданың және тұтастай алғанда әлемдік экономиканың серпіні мен ауқымының өсуінің негізгі драйвері болып табылады. Электрондық коммерция саласындағы өзгерістер өте серпінді және компанияларды ұйымдастырушылық, экономикалық тұрақтылықты бақылауға және технологиялық инновацияларды енгізуде әсері айрықша болуда. Интернет және цифрлық технологиялар кез келген көлемдегі фирмаларға инновациялық бизнес-модельдер жасап, өз ауқымын кеңейте отырып, жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Инновациялық бизнес-модельдер жаһандық құндылықтар тізбегін (GVC) және жеткізілім тізбегін оңтайландырады, бұл электрондық коммерцияның даму тенденцияларын ынталандыруда маңызды рөл атқарады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Захаров В.Я., Трофимов О.В., Фролов В.Г., Кудайбергенова Н.С. Механизмы интеграции и кооперации сложных экономических систем в соответствии с концепцией «Индустрия 4.0» // Вопросы инновационной экономики, 2019. – № 4. – С. 1341-1356. – doi: 10.18334/vinec.9.4.41283.
2. На что делают ставку 7 крупнейших e-commerce компаний в мире. Retail-life. ru. [Электронды ресурс]. URL: [https://retail-life.ru/7-krupnejshih-e-commercekompanij- v-mire](https://retail-life.ru/7-krupnejshih-e-commercekompanij-v-mire)
3. Global e-commerce 2019. Emarketer.com. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-ecommerce-2019>

4. E-Commerce Impacts Global Trade. [Электронды ресурс]. URL: https://globalshippersalliance.org/wp-content/uploads/2018/03/2017_AAEL_e-Commerce-Benchmark-Report.pdf

5. Костин К.Б., Субоч А.Н. Современные бизнес-модели электронной коммерции. //Вопросы инновационной экономики Том 10 Номер 3 Июль-сентябрь 2020. С.1624-139

6. Үкімет отырысында электронды сауданы дамыту мәселесі [Электрон. ресурс] URL: https://www.kt.kz/kaz/economy/kimet_otyrysynda_elektrondy_saudany_damytu_m_selesi_araldy_1377902226.html

Мажитова Б.Б.,

М.Э.Н., доцент

Берстембаева Р.К.,

К.Э.Н., доцент

г. Нур-Султан (Казахстан)

МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

В настоящий момент экономическая среда очень нестабильна. Предполагается, что нужно вести систематический анализ финансового состояния предприятия, которое находится внутри данной среды. При этом основным объектом исследования должны быть финансовые риски организации и возможные пути снижения их влияния на хозяйствующий субъект. Такое управление играет большую роль в жизнедеятельности предприятия и обеспечивает надежное достижение целей и задач его финансово-хозяйственной деятельности. Умение эффективно и оперативно воздействовать на риски дает возможность предприятию быть финансово устойчивым, прибыльным и конкурентоспособным.

Современная система управления рисками представляет собой достаточно сложную структуру, присущей рыночной экономике XXI в. На сегодняшний день в казахстане весьма заметно повысилось внимание к вопросам управления рисками на предприятиях. Большинство компании внедрили системы по управлению рисками, однако в соответствии с экономической и политической нестабильностью в мире необходимо постоянно совершенствовать и оптимизировать данные системы управления.

Система управления рисками предполагает всесторонний анализ совокупности имеющихся рисков, их идентификацию, оценку и выработку механизмов контроля.

На основании опыта работы специалистов казахстанских консалтинговых компаний был выявлен целый ряд проблем, с которыми сталкиваются отечественные предприятия в области организации финансового планирования:

- нереальность формируемых финансовых планов;
- низкая оперативность составления планов;
- отсутствие четких внутренних стандартов составления финансовых планов;
- «оторванность» стратегического планирования от текущего;
- слабая выполнимость планов с точки зрения обеспечения необходимыми финансовыми и материальными ресурсами [1, с. 10].

Проблема управления финансовым риском существует в любом секторе экономики – от сельского хозяйства и промышленности до торговли и финансов, что и объясняет ее постоянную актуальность.

Понимание специфики рисков конкретной отрасли является важнейшим звеном управления рисками, а также обеспечивает экономию ресурсов и эффективность реализации программы их снижения.

Система управления риском учитывает все специфические черты отрасли и служит для повышения финансовой устойчивости организаций. Управление риском является достаточно сложным процессом из-за наличия большого количества развитых внутренних взаимосвязей. На основе отношения к риску данный процесс можно разделить на два вида – активный и пассивный.

Пассивное управление осуществляется в рамках существующей организационной системы, реализации процессов планирования, обеспечения материально-техническими и другими видами ресурсов, экономического и финансового анализа. Активное управление риском предполагает постоянное проведение мероприятий по учету и контролю его воздействия, создание стабильно развивающейся системы риск-менеджмента с использованием современной технологии оценки рисков.

Проблема управления рисками не может быть эффективно решена набором отдельных мероприятий и услуг. Данная задача решается исключительно внедрением комплексной технологии управления рисками, затрагивающей все аспекты деятельности компании. В основе технологии должен лежать принцип, согласно которому ни одно бизнес-решение не может быть принято без осознания степени риска, адекватного принимаемому решению.

Результатами развития управленческих технологий принятия решений и минимизации возможных потерь явилась концепция комплексного (глобального) управления рисками. Комплексное управление рисками должно являться неотъемлемой частью стратегического и оперативного управления любой компанией, стремящейся стать лидером на рынке.

Эффективное функционирование системы управления рисками требует соблюдения ряда принципов, которые должны быть заложены в нее на этапе ее проектирования и построения, в частности:

- максимальный охват совокупности рисков предусматривает стремление к наиболее полному охвату возможных сфер возникновения рисков, что позволяет свести степень неопределенности к минимуму;
- минимизация влияния рисков требует усилий в направлениях минимизации спектра возможных рисков и степени их влияния на деятельность компании;
- принятие обоснованного риска, т.е. принятие риска возможно лишь в том случае, если он идентифицирован и оценен, выработан и внедрен механизм его мониторинга [2, с. 68].

На сегодняшний день существует большое количество методов минимизации риска, представленные различными учеными.

К основным способам минимизации рисков относят: распределение риска по разным агентам, страхование риска, осуществление самострахования рисков, организация диверсификации производства, лимитирование, осуществление альтернативного планирования, создание гибкой структуры производства, создание резервных фондов, мониторинг информации, обучение и тренировка персонала, применение гибких технологий, уклонение от риска.

С учетом отраслевых особенностей предприятий в управлении производством следует выделять способы снижения риска, направленные на ресурсное обеспечение производства и проведение эффективной снабженческой деятельности (таблица 1).

ТАБЛИЦА 1 – способы снижения риска на предприятиях

Виды риска	Способы снижения риска
В сфере производства	
Технический риск	Проведение профилактических мероприятий, формирование резервных фондов, страхование
Технологический риск	Контроль качества, мониторинг ситуации
Риск организации производства	Разработка перспективных направлений развития, построение рациональной производственной структуры, проведение эффективной инновационной и инвестиционной политики
Риск обеспечения трудовыми ресурсами	Повышение квалификации, обучение персонала, аттестация, страхование от несчастных случаев
Исполнительский риск	Методы мотивации работников, способствующие достижению целей предприятия (объединения)
Риск стихийных бедствий	Страхование, самострахование - формирование резервных фондов
В сфере снабжения и сбыта	
Рыночный риск	Проведение интеграционных процессов (заключение долгосрочных договоров, соглашений), диверсификация производства Проведение интеграционных процессов (заключение долгосрочных договоров, соглашений), диверсификация производства
Транспортный риск	Самострахование, введение штрафных санкций, неустоек
Складской риск	Внедрение ресурсосберегающих, энергосберегающих технологий
Риск закупки сырья	Внедрение методов научного управления запасами
Маркетинговый риск	Проведение маркетинговых исследований, диверсификация рынков сбыта, создание и продвижение торговой марки (бренда)
Примечание- составлено на основе источника [2].	

Для осуществления эффективной деятельности предприятиям необходимо постоянно анализировать финансовое состояние предприятия, при этом основным объектом исследования является финансовые риски, а также пути их снижения. На рисунке 1 представлены основные методы нейтрализации рисков.

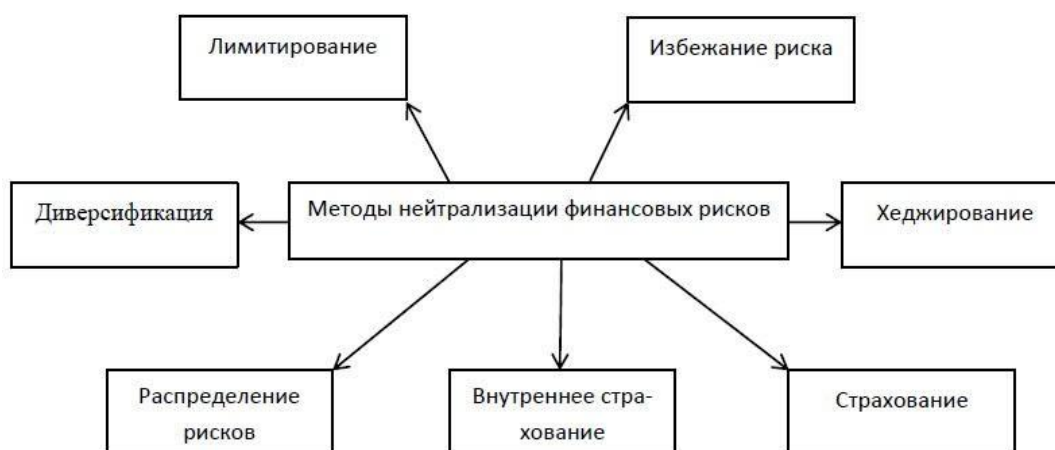

Рисунок 1 – методы нейтрализации финансовых рисков

Примечание – составлено на основе источника [2]

Как упоминалась ранее, в условиях нестабильности внешней среды, наиболее радикальным методом снижения риска является диверсификация.

Диверсификация – это метод, при котором предприятие использует свои средства в разных сферах, чтобы в случае потери одной из них компенсировать это за счет другой сферы. Метод является последовательным, рациональным, а также недорогостоящим и мало затратным. Следовательно, диверсификация направлена на рассеивание рисков и не на их ликвидацию, а минимизацию. Все это связано с действием внешней среды на деятельность предприятия.

Всякая экономическая деятельность непременно сопровождается как выгодами, так и негативными факторами. В общем виде риски представляют собой возможность наступления неблагоприятных обстоятельств, грозящих предприятию финансовыми, капитальными или ресурсными потерями. Не менее интересны для рассмотрения методы снижения и нейтрализации рисков.

Нейтрализация финансовых рисков – именно тот механизм, который позволяет предприятию «застраховать» себя от невыгодных последствий. Иными словами, нейтрализация рисков является одним из основных направлений стратегии обеспечения финансовой безопасности предприятия. Однако нельзя сказать, что способы снижения негативных последствий являются универсальными для всех рисков.

На основании изложенного материала можно сделать вывод, что финансовые риски, а также их последствия, способны оказывать значительное влияние на финансовую деятельность предприятия. Методы нейтрализации подобных рисков в основном не предусматривают в своём числе универсальных, предполагая зависимость между видом риска и методом воздействия на него. Некоторые методы могут устранить возникновение нескольких рисков, но никак не повлияют на существование других.

Список литературы

1. Алиева Б.Г. Проблемы эффективного использования финансовых ресурсов предприятий реального сектора экономики // "Вестник" - КазНУ, Серия Экономика 2015 1- том, №3, 3 - стр. 61-66.
2. Ситникова Н.Ю., Мамедов А.О. Управление финансовыми рисками: учебное пособие. М.: ГОУ ВПО «РЭА им. Г.В. Плеханова, 2017. С. 10- 15.
3. Ильин В.В. Системный подход к оценке финансовых рисков / В.В. Ильин, Н.А. Сердюков // Финансы. - 2016. - № 1. - С. 68- 71.

Мажитова Б.Б.,

м.э.н., доцент

Шишкова Е.А.,

студентка 3 курса

г. Нур-Султан (Казахстан)

СОСТОЯНИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

Как известно, страхование сегодня является не только частью финансового механизма, но и частью социальной сферы, которая прямо затрагивает самые насущные интересы людей, в связи, с чем оно должно приобретать более существенное значение в новых экономических условиях. В связи с этим, проведём анализ некоторых секторов страхового рынка Республики Казахстан.

Сектор туризма. Так как туризм является одним из наиболее развитых направлений, то из-за пандемии и введенных ограничений на поездки, объем премий в сегменте обязательного страхования ГПО туроператора и турагента упал сразу вчетверо за год.

В год пандемии и повсеместных локдаунов с закрытием границ объем премий, собранных в сегменте обязательного страхования гражданско-правовой ответственности туроператора и турагента, за январь-август 2020 года составил 437,1 млн тг – ожидаемо более чем в 4 раза меньше, чем за аналогичный период 2019 года. Их доля от премий по обязательному страхованию за год сократилась с 2,3% до всего 0,5% (см. рисунок 1).

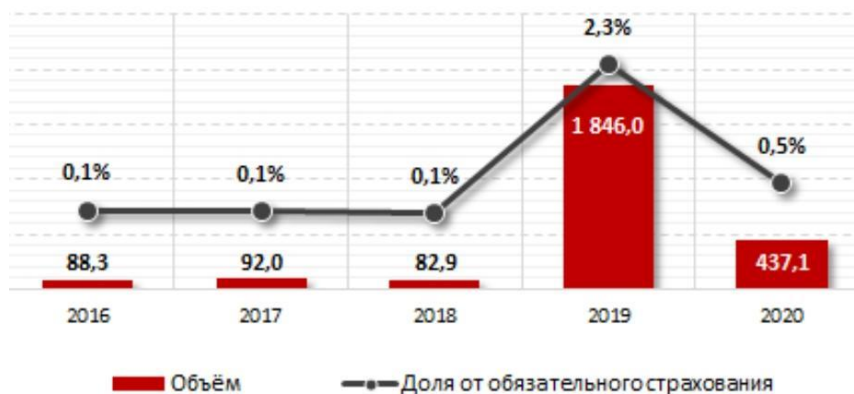

Рисунок 1 – Обязательное страхование ГПО туроператора и турагента за январь – август 2020 г по премиям

Обязательным страхованием ГПО туроператора и турагента в текущем периоде занимались всего три страховые компании в РК, причём почти весь объём собранных премий пришёлся лишь на одну из них – СК «НОМАД Иншуранс»: 419,2 млн тг – почти в 4 раза меньше по сравнению с прошлым годом. Следом идут СК Sinoasia B&R (15,8 млн тг) и КК ЗиМС «ИНТЕРТИЧ» (2,2 млн тг) (см. Таблицу 1).

Таблица 1 – Обязательное страхование ГПО туроператора и турагента (млн. тг)

Наименование	Всего		Рост к итогу	
	2020/08	2019/08	2019/08	
СК «НОМАД Иншуранс»	419,2	1610,0	26,0 %	-1190,8
СК Sinoasia B&R	15,8	116,9	13,5 %	-101,1
КК ЗиМС «ИНТЕРТИЧ»	2,2	119,0	1,8 %	-116,8
Всего	437,1	1846,0	23,7 %	-1408,8

На СК «НОМАД Иншуранс» приходится также 96% от всех выплат в сегменте: 333,1 млн. тг, рост за год – в 3,2 раза.

На оставшиеся две страховые компании – СК Sinoasia B&R и КК ЗиМС «ИНТЕРТИЧ» – приходится 8 млн. и 5,9 млн. тг соответственно.

Таблица 2 – Обязательное страхование ГПО туроператора и турагента

Наименование	Всего		Рост к итогу	
	2020/08	2019/08	2019/2020	
СК «НОМАД Иншуранс»	333,1	103,8	321,1 %	229,4
СК Sinoasia B&R	8,0	56,4	14,3 %	- 48,3
КК ЗиМС	5,9	7,1	82,8 %	- 1,2

«ИНТЕРТИЧ				
Всего	347,0	167,2	207,6 %	179,8

Сектор страхования жизни. В активах компаний по страхованию жизни (КСЖ) на сегодня сконцентрировано свыше 500 млрд тенге. Большая часть из них финансирует экономику Казахстана. Сейчас мы рассмотрим, как страховщики влияют на бизнес, фондовый рынок и на жизнь каждого казахстанца.

В Казахстане страховой рынок пока развивается, совокупные страховые премии не превышают даже 1% к ВВП. Однако именно страхование жизни стало катализатором роста страхового рынка. По итогам 2019 на премии КСЖ пришлось 38,8%.

Сегодня бизнес КСЖ – один из самых интересных для экономики и способен влиять на экономику через такие механизмы, как: экономия расходной части государственного бюджета (в части возмещения ущерба жизни и здоровью, например, на производстве), воздействие на социально-экономическую сферу (например, воздействие на пенсионную систему через аннуитетное страхование) и поддержка экономики (через инвестирование в ценные бумаги казахстанских эмитентов).

Страхование жизни играет важную социальную роль в экономике, так как это выстроенная система защиты страхователя в случае преждевременного ухода из жизни или при получении инвалидности, дополнительный доход для пожилых людей при выходе на пенсию. Именно страховщики осуществляют выплаты людям, потерявшим свою профессиональную трудоспособность, а также иждивенцам людей, погибших при исполнении своих трудовых обязанностей. По оценкам зарубежных экспертов, увеличение страховой премии на 1% повышает ВВП на 0,06%, то есть прослеживается прямая долгосрочная связь между развитием рынка страхования жизни и экономическим ростом.

Наравне с паевыми инвестиционными фондами, в Казахстане появился новый инвестиционный продукт – unit-linked. В планах, клиенту будут предлагаться на его выбор несколько инвестиционных портфелей, состоящих из активов под управлением глобальных инвестиционных компаний с мировым именем.

Если мы будем говорить о влиянии на фондовый рынок, то в результате мы получаем основные принципы работы КСЖ на РЦБ – это ликвидность, сохранность, доходность, а инвестиционные решения принимаются с учётом анализа риска эмитента финансового инструмента, макроэкономической среды и диверсификации активов по эмитенту, отрасли, стране. КСЖ будут интересны и казахстанские фининструменты, которые в оптимальном соотношении объединят надёжность и доходность. Этот фактор сможет стать триггером для развития отечественного рынка ценных бумаг, усиления конкуренции на нём, повышения качества предложения, что конечно, не может быть невыгодным для государства.

Рассматривая добровольное страхование жизни по случаю болезни можно так же отметить, что за период карантина в Казахстане премии по добровольному страхованию на случай болезни выросли на 7%, при этом выплаты сократились сразу на 15%, но эффект снижения убыточности будет кратковременным.

Объём собранных премий по добровольному страхованию на случай болезни за январь-июнь 2020 года составил 22,2 млрд тг – на 7% больше, чем в прошлом году. Их доля от всех премий по добровольному личному страхованию также выросла за год – с 21,6% до 22,1%.

При этом объём выплат по страхованию на случай болезни после прошлогоднего роста на 37% сократился (несмотря на пандемию) на 15,2% и за январь-июнь 2020 года составил 10,3 млрд тг. Доля от всех страховых выплат по добровольному личному страхованию заметно уменьшилась: с 57,7% до 47,7%.

Более трети всех собранных премий по добровольному личному страхованию приходится лишь на одну страховую компанию – СК «Халык»: объём составил 7,6 млрд

тг – на 34,5% больше, чем годом ранее. Всего же на тройку лидеров приходится 68,6% от всех собранных премий в сегменте. КК ЗиМС «ИНТЕРТИЧ» собрала премий на 5,4 млрд тг, рост за год – на 0,5%; объём премий, собранных СК Sinoasia B&R, достиг 2,3 млрд тг, рост за год – на 71,7% (см. Таблицу 3).

Таблица 3 – Поступления по страховым премиям. Страхование на случай болезни (млн. тг)

Наименование	Всего		Рост к итогу	
	2020/06	2019/06	2019/2020	
СК «Халык»	7550,5	5615,4	134,5 %	1935,0
КК ЗиМС «ИНТЕРТИЧ»	5363,9	5338,2	100,5 %	25,8
СК Sinoasia B&R	2302,0	1340,4	171,7 %	961,6
СК «Евразия»	1962,4	2871,2	68,3 %	- 908,8
«Нефтяная Страховая Компания»	1086,1	1126,5	96,4 %	- 40,4
СК «Лондон – Алматы»	929,0	1416,6	65,6 %	- 487,5
КСЖ КМ Life	647,4	-	-	-
СК «Казахмыс»	497,0	613,2	81,1 %	- 116,2
СК «Коммеск -Өмір»	488,9	471,2	103,8 %	17,8
СК «НОМАД Иншуранс»	464,4	922,3	50,4 %	- 457,9
СК «СентрасИншуранс»	379,5	428,1	88,7 %	- 48,6
СК JysanGarant	353,0	-	-	-
СК FreedomFinanceInsurance	70,9	12,7	557,5 %	58,2
СК Amanat	56,1	97,7	57,4 %	- 41,7
СК «АСКО»	22,7	25,2	90,2 %	-2,5
КСЖ StandardLife	4,9	5,9	82,5 %	- 1,0
КСЖ FreedomFinanceLife	4,6	2,4	187,3 %	2,1
«Европейская Страховая Компания»	4,0	0,0	-	-
СК «Виктория»	1,0	1,6	60,6 %	- 0,6
КСЖ «Халык – Life»	0,3	0,2	146,2 %	0,1
Всего	22188,6	20741,5	107,0 %	1447,1

Подводя итоги, можно сделать вывод, что рынок сужается, но говорить о том, что пандемия коронавируса остановила страхование, нельзя. Напротив, пандемия стала для всех компаний стресс-тестом. Развитие получили новые направления, которые могут существенно упростить жизнь клиентам и работу самих компаний. Здесь имеется ввиду цифровизация. С 2019 года в стране можно заключать договоры страхования по обязательным видам в режиме онлайн, но COVID-19 вынудил страховщиков перевести некоторые процедуры по урегулированию убытков в дистанционный режим. Карантин показал, что страховщикам необходимы изменения в нормативных документах, которые позволят осуществлять множество функций в цифровом формате.

В концепции изменений и дополнений в законодательстве по вопросам страхования и рынка ценных бумаг (над которой работает Агентство по регулированию и развитию финансового рынка совместно с Ассоциацией финансистов Казахстана), безусловно, уделено внимание вопросам цифровизации услуг в финансовом секторе. Например, там есть предложения по развитию в Казахстане системы Европротокола. Вообще Европротокол – это упрощенная процедура оформления ДТП без участия сотрудников полиции, если не был нанесен ущерб жизни и здоровью, а у участников ДТП нет

разногласий по вопросу, чья ответственность наступила. Иными словами, Европротокол – это возможность самостоятельно задокументировать факт ДТП, чтобы затем обратиться в страховую компанию за возмещением и оперативно разъехаться, не создавая заторов на дороге.

С начала года объем собранных премий компаниями по страхованию жизни составил 91 млрд тенге. Выплаты за первые шесть месяцев – 12,5 млрд. При этом и в I, и во II квартале суммы примерно одинаковые – 6,2 млрд тенге. Если сравнивать эти цифры с первым полугодием прошлого года, то выплаты выросли (за шесть месяцев 2019 года этот показатель составил 10,5 млрд).

Надо признать, что во всех отраслях страхования заметен спад: снижаются заинтересованность и платежеспособность населения, а также предприятий. Ведь рынок страхования напрямую зависит от состояния экономики. Когда идет рост бизнеса и благосостояния населения, растет и потребность в страховании. Поэтому мы пока не ожидаем роста по итогам года. Если по обязательным видам страхования рынок останется на уровне 2019 года, это уже очень хорошо. По добровольным видам страхования ожидается снижение, особенно в сегменте предприятий малого и среднего бизнеса. Однако есть уверенность, что все страховые компании приложат усилия по повышению качества обслуживания, развитию дистанционных услуг, формированию и персонализации новой линейки страховых продуктов все станет хорошим заделом на будущее.

Список литературы

1. <https://allinsurance.kz/> Казахстанский портал о страховании, архив
2. <http://ranking.kz/> Статистика на основе данных НБ РК
3. https://www.zakon.kz/top_news/ Информационный казахстанский портал, архив

Мажитова Б.Б.,

м.э.н., доцент

Макашева А.К.,

м.э.н., старший преподаватель КазУЭФМТ

Штеккер Н.А.,

студентка 3 курса

г. Нур-Султан (Казахстан)

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Финансовая устойчивость предприятия, несомненно, является одной из важнейших характеристик, которые определяют эффективность финансового управления предприятием и перспективность его дальнейшего функционирования.

В отношении предприятий реального сектора экономики эта проблема приобретает еще большее значение в связи с рядом особенностей их деятельности. К этим особенностям, в частности, относятся сложное организационное устройство; наличие большого объема товарно-материальных запасов; длительный производственный цикл; высокая фондоемкость; значительная стоимость инвестиций в обновление основных фондов и, как следствие, высокий уровень привлечения заемных средств и др. Наличие легко применимых на практике инструментов управления финансовой устойчивостью, интегрированных в общую систему финансового менеджмента на предприятии, способствует повышению эффективности его функционирования как открытой социально-экономической системы, взаимодействующей с внешней средой.

Также необходимо заметить, что проблема формирования и функционирования системы управления финансовой устойчивостью предприятия является достаточно сложной в силу емкости и многоаспектного содержания понятия финансовой устойчивости, что обуславливает потребность в ее более глубоком изучении. В связи с этим, возникает объективная необходимость продолжения научной и практической разработки вопросов оценки и управления финансовой устойчивостью предприятия, дальнейших исследований и подготовки научно обоснованных предложений по формированию и эффективному функционированию системы управления финансовой устойчивостью предприятия.

На сегодняшний день проблемы обеспечения финансовой устойчивости предприятия приобрели чрезвычайную значимость. Во многом это связано с повышением экономической нестабильности, а также с глобализацией экономического пространства, которая привела к росту числа угроз в виде нестабильности финансовых рынков, аномальных вариаций цен на энергоносители, прежде всего на нефть, и т.д. Именно поэтому в современных условиях большинство субъектов, ведущих хозяйственную деятельность, столкнулись с необходимостью решения возникающих проблем обеспечения финансовой устойчивости, а соответственно, возникла необходимость формирования новых подходов к ее обеспечению.

В связи с этим представляется необходимым выявление основных проблем, возникающих при обеспечении финансовой устойчивости современного предприятия. Для решения проблемы обеспечения финансовой устойчивости предприятия должны ставиться следующие задачи:

1. рассмотрение основных показателей, характеризующих предприятие как финансово устойчивое;
2. подробное рассмотрение каждой проблемы обеспечения финансовой устойчивости предприятия;
3. поиск возможных решений для предотвращения формирования возможных проблем обеспечения финансовой устойчивости предприятия [1, с. 34].

В условиях современной экономики Казахстана, а также при нестабильной внешней среде, как для новых, так и для опытных предприятий важнейшим фактором успешного осуществления своей деятельности является финансовая устойчивость. Иными словами, если предприятие финансово устойчиво, то оно имеет несомненные преимущества перед предприятиями-конкурентами, например, в получении кредитов, в выборе поставщиков или подборе квалифицированного персонала.

Финансово устойчивым предприятие считается в случае, когда обладает рядом характеристик:

1. Высокая ликвидность баланса: чем выше ликвидность баланса, тем больше скорость погашения задолженностей предприятия. Важно отметить, что низкая ликвидность баланса является первым признаком возможности банкротства.
2. Высокая платежеспособность: способность хозяйствующего субъекта к своевременному выполнению денежных обязательств, обусловленных законом или договором, за счёт имеющихся в его распоряжении денежных ресурсов.
3. Высокая кредитоспособность: способность компании своевременно и в полном объеме погашать свои краткосрочные обязательства. Иными словами, данный показатель характеризует способность предприятия платить по кредитам, выплачивать проценты по ним, а также погашать их точно в срок.
4. Высокая рентабельность: показатель, который отражает эффективность использования материальных, трудовых, денежных и других ресурсов [1, с. 34].

Система показателей рентабельности дает представление об экономической эффективности работы организации и помогает принимать управленческие решения [2, с. 38]. Наличие вышеперечисленных характеристик у предприятия говорит о его высокой финансовой устойчивости. Однако важно отметить, что в настоящее время для

предприятий обеспечение финансовой устойчивости является достаточно проблематичным.

Одной из основных проблем, которая способствует снижению текущей финансовой устойчивости предприятия, является недостаток денежных оборотных средств, необходимых для обеспечения текущего производства.

Среди главных причин, влияющих на формирование данной проблемы, выступают неплатежи покупателей, а также значительная доля денежной составляющей в расчетах за поставленную продукцию.

Для решения данной проблемы руководству предприятия необходимо наиболее рационально осуществлять ведение бизнеса, исключая участие в малоэффективных проектах, а также целесообразно основную часть прибыли использовать в качестве оборотного капитала, а не личного дохода. Еще одна не менее серьезная проблема обеспечения финансовой устойчивости – это преобладание заимствований над мероприятиями по увеличению собственного капитала.

Данная тенденция характерна для большинства предприятий практически любой отрасли экономики. Именно поэтому малым предприятиям достаточно сложно получить кредиты на свою деятельность, так как многие банки просто не доверяют их платежеспособности. Кроме того, чрезмерная зависимость предприятия от внешних кредиторов и инвесторов также говорит о слишком высокой доле заемных средств в капитале, что, естественно, негативно сказывается на финансовой устойчивости [3, с.216].

Из вышеизложенной проблемы вытекает проблема, заключающаяся в наличии просроченной задолженности предприятия перед персоналом, поставщиками, а также банками и т.д. Соответственно, ухудшается соотношение между кредиторской и дебиторской задолженностью предприятия, что приводит к снижению финансовой устойчивости.

Также нередко в качестве фактора, влияющего на финансовую устойчивость, выступают условия среды, в частности глобальные кризисы, затрагивающие зачастую многие страны одновременно. Решить проблему улучшения финансовой устойчивости предприятия также имеет возможность в случае, если будет делаться расчет на минимизацию потерь при наступлении кризисных ситуаций во внешней среде.

Именно это позволит ему эффективнее использовать все свои активы, а также в случае падения прибыли покрывать запасами дополнительные расходы и успешно функционировать. Также возможным вариантом решения возникающих проблем обеспечения и улучшения финансовой устойчивости для предприятия может выступать ограничение в займах, для того чтобы обеспечить ему стабильный рост и избежать в случае нестабильной ситуации во внешней среде возможности не расплатиться по своим обязательствам в необходимый срок.

Такие явления нельзя отнести к управляемым, однако предприятие, вне зависимости от обстоятельств, должно оценивать риски своей деятельности в случае возникновения глобальных кризисных явлений, так как это также уменьшит риск снижения его финансовой устойчивости.

Подводя итог всего вышеизложенного, можно сделать вывод, что каждое предприятие, функционирующее в современных условиях, неизбежно сталкивается с рядом проблем, которые могут привести к уменьшению уровня финансовой устойчивости. Именно поэтому руководство компании должно своевременно проводить мероприятия, способствующие ликвидации возникающих проблем.

Список литературы

1. Ахметжанов Б.С. Финансовая устойчивость в контексте антикризисного управления организацией // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. - 2016. - № 3 (75). - С. 34. 18
2. Слуцкий Л.Э. Финансовая устойчивость предприятия: проблемы и пути решения // Деньги и кредит. - 2018. - № 10. - С. 12-17. 5.

Оспанова А.С.,
доцент
Сеңгірбекова Ә.А.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРОСТЫЕ И СЛОЖНЫЕ ПРОЦЕНТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ РАСЧЕТАХ

Проценты – одно из математических понятий, которые часто встречаются в повседневной жизни: повышение или снижение цен, зарплат, рост стоимости, снижение покупательской способности населения и другие. Понятие процентов и умение производить процентные расчеты необходимы в настоящее время каждому человеку: прикладное значение этой темы очень велико и затрагивает финансовую, демографическую, экологическую, социологическую и другие стороны нашей жизни. Слово «процент» произошло от латинского слова *procentum*, что буквально переводится «за сотню» или «со ста». Процентами очень удобно пользоваться на практике, так как они выражают части целых чисел в одних и тех же долях сотых. Это дает возможность упрощать расчеты и легко сравнивать части между собой и целыми. Идея выражения частей целого постоянно в одних и тех же долях, вызванная практическими соображениями, возникла еще в древности у вавилонян, которые пользовались шестидесятеричными дробями. До нас дошли составленные вавилонянами таблицы процентов, которые позволяли быстро определить сумму процентных денег. Индийские математики вычисляли проценты, применив так называемое тройное правило, то есть пользовались пропорцией. Денежные расчеты с процентами были особенно распространены в Древнем Риме. Римляне называли процентами деньги, которые платил должник заимодавцу за каждую сотню. Введение процентов было удобным для определения содержания одного вещества в другом; в процентах стали измерять количественное изменение производства товара, рост и спад цен, рост денежного дохода и т.д. Символ % появился не сразу. Знак % это упрощение буквы *t* в слове «*cto*» (которым ранее обозначали проценты). В скорописи буква *t* превратилась в наклонную черту (*/*), а затем и современный знак *cto - c/o - %*.

Как экономическое понятие, понятие процента в значении прибыль, выгода, преимущество стало использоваться во второй половине XIX века. Под процентными деньгами или процентами, понимают абсолютную величину дохода от предоставления денег в долг в любой его форме: выдача ссуды, продажа товара в кредит, помещение денег на депозитный счет, учет векселя, покупка сберегательного сертификата или облигации и т.д. Под процентной ставкой понимается относительная величина дохода за фиксированный отрезок времени – отношение дохода (процентных денег) к сумме долга. Она измеряется в виде десятичной или обыкновенной дроби или в процентах. При выполнении расчетов процентные ставки обычно измеряются в десятичных дробях. В

финансовом анализе процентная ставка применяется как измеритель степени доходности (эффективности) любой финансовой, кредитной, инвестиционной или коммерческо-хозяйственной деятельности вне зависимости от того, имел место или нет факт непосредственного инвестирования денежных средств и процесс их наращивания. Временной интервал, к которому приурочена процентная ставка, называют периодом начисления. В качестве такого периода принимают год, полугодие, квартал, месяц или даже день. Чаще всего на практике имеют дело с годовыми ставками. Проценты согласно договоренности между кредитором и заемщиком выплачиваются по мере их начисления или присоединяются к основной сумме долга (капитализация процентов). Процесс увеличения суммы денег во времени в связи с присоединением процентов называют наращиванием (или ростом) этой суммы. В этом случае процентные ставки называют ставками наращивания. При дисконтировании (сокращении) сумма денег, относящаяся к будущему, уменьшается на величину соответствующего дисконта (скидки). Соответственно говорят, что применяют дисконтные (или учетные) ставки. Для начисления **простых** процентов применяют постоянную базу начисления. Когда за базу принимается сумма, полученная на предыдущем этапе наращивания или дисконтирования, используют **сложные** процентные ставки. В этом случае база начисления последовательно изменяется, то есть проценты начисляются на проценты.

Процентные ставки могут быть фиксированными (в контракте указываются их размеры) или плавающими. В последнем случае указывается не сама ставка, а изменяющаяся во времени база (базовая ставка) и размер надбавки к ней – маржи. Размер маржи определяется рядом условий, финансовым положением заемщика, сроком кредита и т.д. Она может быть постоянной или переменной на протяжении срока ссудной операции.

При последовательном погашении задолженности возможны два способа начисления процентов. Согласно первому, процентная ставка (простая или сложная) применяется к фактической сумме долга. При втором способе, который применяется в потребительском кредите, простые проценты начисляются сразу на всю сумму долга (без учета последовательного его погашения).

В практических расчетах применяют дискретные проценты, т.е. проценты, начисляемые за фиксированные интервалы времени (год, полугодие и т.д.).

Если наращивание или дисконтирование производится непрерывно, за бесконечно малые промежутки времени, то применяют непрерывные проценты. Они используются в аналитических и теоретических финансовых расчетах.

Рассмотрим на примерах применение простых и сложных процентов в банковской деятельности. Банки находятся в центре экономической жизни, обслуживают интересы производителей, связывая денежным потоком промышленность и торговлю, сельское хозяйство и население. Для чего человек несет свои сбережения в банк? Конечно же, чтобы обеспечить их сохранность и получить доходы. Знание формул простых и сложных процентов, а также умение составить предварительный расчет по вкладу пригодится как никогда. Ведь прогнозирование процентов по вкладам или процентов по кредитам относится к одной из составляющих разумного управления своими финансами. Основополагающим фактором для этого является процентная ставка. Первый вид процентов – это простые проценты. Методом расчета процентов, при котором начисления происходят на первоначальную сумму вклада (долга) являются простые проценты. Под наращенной суммой ссуды (долга, депозита, других видов выданных в долг или инвестированных денег) понимают первоначальную ее сумму с начисленными процентами к концу срока начисления. Обозначим: I – проценты за весь срок ссуды; P – первоначальная сумма долга; S – наращенная сумма, т. е. сумма в конце срока; i – ставка наращивания процентов в виде десятичной дроби; n – срок ссуды. Начисленные за весь срок проценты составят $I = Pni$. Наращенная сумма представляет собой сумму первоначальной суммы и наращенных процентов:

$$S = P + I = P + Pni = P(1 + ni) . (1.1)$$

Выражение (1.1) называют формулой простых процентов. Выражение $(1 + ni)$ называется множителем наращивания простых процентов, который показывает, во сколько раз наращенная сумма больше первоначальной.

Если проценты не выплачиваются сразу после их начисления, а присоединяются к сумме долга, применяют сложные проценты. Присоединение начисленных процентов к сумме базы начисления называют капитализацией процентов. Применим те же обозначения, что и в формуле наращивания по простым процентам. В конце первого года проценты равны величине Pi , а наращенная сумма составит $P + Pi = P(1 + i)$. К концу второго года она достигнет величины $P(1 + i) + P(1 + i)i = P(1 + i)^2$ и т.д. В конце n -го года наращенная сумма будет равна

$$S = P(1 + i)^n . (2.1)$$

Проценты за этот срок: $I = S - P = P[(1 + i)^n - 1]$. Величину $(1 + i)^n$ называют множителем наращивания по сложным процентам. Значения этого множителя для целых чисел n приводятся в таблицах сложных процентов.

Пример1.

Выдан кредит на покупку автомобиля в размере 650 000 руб. на 8 лет, под 15% годовых. Рассчитать наращение суммы в конце срока по простой и сложной процентной ставке и сравнить результат.

Решение:

$$\text{Прост} = 650\,000(1 + 0.15 \cdot 8) = 1\,430\,000$$

$$\text{Сложн} = 650\,000(1 + 0.15)^8 = 1\,988\,364,86$$

$$1\,988\,364,86 - 1\,430\,000 = 558\,364,86$$

$$\text{Разница} = 558\,364,86$$

Таким образом, методы финансово-математических расчетов позволяют определять проценты, процентные деньги и процентные ставки для планирования погашения задолженностей, кредитов. Методы математического расчета процентной ставки очень важны в банковских финансах, как в экономической, так и социальной сферах современной жизни. Всё это происходит благодаря прогрессивному развитию приложений математики на данном этапе современной рыночной экономики.

Список литературы

1. <https://vse-dengy.ru/upravlenie-finansami/banki/prostyie-i-slozhnyie-protentyi-v-bankah.html>
2. <https://www.nkj.ru/archive/articles/16385/>
3. <https://www.kn.kz/article/8520/>
4. https://studme.org/1719051217214/finansy/prostye_slozhnye_protenty

Оспанова А.С.,
доцент
г. Нур-Султан (Казахстан)

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЕ ИСЧИСЛЕНИЕ В ЭКОНОМИКЕ

Дифференциальное исчисление – это раздел математического анализа, в котором изучаются понятия производной и дифференциала, способы их применения к исследованию функций. Целью изучения данного раздела является овладение основами математического анализа, приобретение навыков использования универсального понятийного аппарата при дальнейшем изучении профильных дисциплин, построении математических моделей различных экономических закономерностей и процессов, описании динамики социально-экономических систем и прогнозировании развития

экономики. Дифференциальное исчисление – широко применяемый для экономического анализа математический аппарат. Базовой задачей экономического анализа является изучение связей экономических величин, записываемых в виде функций. Важным методом дифференциального исчисления, применяемого в экономике, является метод предельного анализа. Предельный анализ в экономике – это совокупность приемов исследования изменяющихся величин затрат при изменениях объемов производства, потребления на основе анализа их предельных значений. К предельным величинам в экономике относятся предельный доход, предельные издержки, предельная полезность, предельная производительность труда. Они характеризуют не состояние, а процесс, то есть изменение экономического объекта. В математике предельный показатель – это предельный показатель функции $y=f(x)$, то есть ее производная в случае функции одной переменной, или частные производные в случае функции нескольких переменных. Поэтому производная показывает скорость изменения некоторого экономического объекта или процесса с течением времени или по отношению к другому исследуемому фактору. **Пример:** Объем продукции u , произведенной бригадой рабочих может быть описан уравнением $u=-5/6t^3+15/2t^2+100t+50$ (ед.), $1 \leq t \leq 8$, где t – рабочее время в часах. Вычислить производительность труда, скорость и темп ее изменения через час после начала работы и за час до ее окончания. Решение: Производительность труда определяется производной: $z(t)=-5/2t^2+15t+100$ (ед./час), а скорость и темп изменения производительности соответственно производной от $z_1(t) = -5t+15$ (ед./час) и логарифмической производной $T_z(t)=2t-6/t^2-6t-40$ (ед./час). В данные моменты времени $t_1=1$ и $t_2=8-1=7$ соответственно имеем $z(1) = 11,25$ (ед./час), $z_1(1)=10$ (ед./час). $T_z(1)=0,09$ (ед./час). $z(7)=82,5$ (ед./час), $z_1(7)=-20$ (ед./час), $T_z(7)=-0,24$ (ед./час). Итак, к концу работы производительность труда заметно снижается при этом изменение знака $z_1(t)$ и $T_z(t)$ с плюса на минус свидетельствует о том, что увеличение производительности труда в первые часы рабочего дня сменяется ее снижением в последние часы. Из этой задачи следует, что производная объема произведенной продукции по времени t есть производительность труда в момент времени t . С помощью второй производной определили изменение производительности к концу рабочего дня. Производная в экономике позволяет определить соотношения между средним и предельным доходом в условиях монополия и конкурентного рынков. Суммарный доход (выручку) от реализации продукции r можно определить как произведение цены продукции p на количество продукции, то есть выполняется равенство $r=pq$. В условиях монополия рынка одна или несколько фирм полностью контролируют предложение определенной продукции и предельный доход, а соответственно и цены на них. Как правило, при этом с увеличением цены спрос на продукцию падает, то есть в условиях монополия рынка с ростом количества реализованной продукции предельный доход снижается, что приводит к уменьшению среднего дохода. В условиях совершенной конкуренции, когда число участников рынка велико, но не каждая фирма способна контролировать уровень цен, товар реализуется по преобладающей рыночной цене, то есть в условиях свободного конкурентного рынка (в отличие от монополия) средний и предельный доходы совпадают. Важнейшим направлением применения дифференциального исчисления в экономике является введение с его помощью понятия эластичности. Коэффициент эластичности показывает относительное изменение исследуемого экономического показателя под действием единичного относительного изменения экономического фактора, от которого он зависит при неизменных остальных влияющих на него факторах. Интересно, что концепция эластичности в экономической теории появилась достаточно поздно, но очень быстро стала одной из фундаментальных. Общее понятие эластичности пришло в экономику из естественных наук. Впервые термин «эластичность» был использован и применен в научном анализе известным ученым XVII в., физиком и химиком Робертом Бойлем (1626-1691) при изучении свойств газов (знаменитый закон Бойля-Мариотта). Экономическое определение эластичности было впервые дано

Альфредом Маршаллом в 1885 г. Известный английский ученый не изобретает это понятие, но используя достижения английских классиков (Адама Смита и Давида Рикардо) и математической школы в экономической теории, дает определение коэффициента ценовой эластичности спроса. Для исследования экономических процессов и решения многих прикладных задач используется понятие эластичности функции, как предельного отношения приращения функции к относительному приращению переменной. По существу, это понятие является чисто математическим и может применяться при анализе любых дифференцируемых функций [2]. **Пример:** Зависимость между себестоимостью единицы продукции y (тыс.тг.) и выпуском продукции x (млрд.тг.) выражается функцией $y = -0,5 \cdot x + 80$. Найти эластичность себестоимости при выпуске продукции, равном 60 млн.тг. Решение. По формуле эластичность себестоимости $E_x(y) = (-0,5 \cdot x) / (-0,5 \cdot x + 80) = x / (x - 160)$ При $x = 60$, $E_x(x=60)(y) = -0,6$, то есть при выпуске продукции, равном 60 млн.тг., увеличение его на 1% приведёт к снижению себестоимости на 0,6%. Значение коэффициента эластичности изменяется относительно единицы: Если $E_p > 1$, то спрос на товар эластичный, т.е. изменение величины спроса происходит в большей степени, чем изменение цены. Покупатель быстро реагирует на незначительное снижение или повышение цен. Если $E_p < 1$, то спрос на товар неэластичный, т.е. изменение цены на товар происходит в большей степени, чем величина спроса. Покупатель слабо реагирует на незначительное снижение или повышение цен. Если $E_p = 1$, то эластичность считается единичной, т.е. величина спроса и цена изменяются в равной степени. [3]. Понятие производной используется и для определения максимизации прибыли. В микроэкономике известно утверждение: для того чтобы прибыль была максимальной, необходимо, чтобы предельный доход и предельные издержки были равны. Пример. Найти максимальный размер прибыли, если доход и издержки определяются следующими формулами:

$$R(Q) = 100 \cdot Q - Q^2 \quad C(Q) = Q^3 - 37 \cdot Q^2 + 169 \cdot Q + 4000.$$

$$\text{Решение. Так как } \Pi(Q) = R(Q) - C(Q), \text{ то } \Pi(Q) = -Q^3 + 36Q^2 - 69Q - 4000. (1)$$

Найдем производную этой функции $\Pi'(Q) = -3Q^2 + 72Q - 69$, и приравняем её к нулю $\Pi'(Q) = 0 \Rightarrow Q^2 - 24 \cdot Q + 23 = 0$ откуда находим корни уравнения $Q_1 = 1$, $Q_2 = 23$. подставив значения Q_1 и Q_2 в уравнение (1) находим, что максимальная прибыль достигает при $Q = 23$ и равна $\Pi_{\max} = 1290$. Среди приложений дифференциального исчисления функций одной переменной традиционно большое время уделяется исследованию и построению графиков функций. Во время практических занятий уделяется внимание различным функциям, содержащим экстремумы в условиях отсутствия производной; несколько точек перегиба; имеющих различные неперпендикулярные асимптоты в окрестности положительной и отрицательной бесконечности и т.д. Вместе с этим в экономической теории используются функции полезности и производственные функции Кобба-Дугласа. В рамках изучения темы «Исследование функций и построение графиков» можно рассматривать задачи на определение оптимального плана выпуска продукции и соответствующую ему прибыль. Используя второе достаточное условие экстремума, связанное с вычислением второй производной функции прибыли, определяем экстремум функции и максимальную прибыль. Это же условие экстремума позволяет решать задачи на определение выбора вложения имеющегося капитала в производство или чистого размещения в банке. Методы дифференциального исчисления широко применяются не только для анализа взаимодействия отдельных экономических факторов, определения их взаимозаменяемости или оптимального сочетания, но и в сложных моделях экономики, в частности в моделях экономической динамики. Дифференциальное исчисление – это не только аппарат, позволяющий находить решения таких моделей, но и необходимый составной элемент для их построения. Динамические модели применяются для решения таких задач, как определение оптимальной или равновесной траектории развития экономической системы, её состояний в заданные моменты времени, анализ системы на устойчивость, анализ структурных сдвигов и т.п. В заключении можно сказать, что дифференциальное исчисление – это один из важнейших математических аппаратов, применяемых в

экономике. Дифференциальное исчисление незаменимо при планировании производственной деятельности предприятия, и помогает находить наиболее оптимальный путь развития, максимально сокращать издержки производства, а также решать ещё ряд необходимых задач по осуществлению планов. Согласно учебного плана Образовательной программы «Финансы» преподавание математики осуществляется у студентов первого курса, когда в основном изучаются общеобразовательные дисциплины и студенты не обладают достаточным багажом экономических знаний. В целом, в процессе обучения высшей математике у студентов развивается логическое мышление, приобретаются такие навыки мыслительной деятельности, как умение анализировать, абстрагировать, схематизировать, вычленять частные случаи. В современный период развития общества, характеризующийся коренными изменениями социально-экономической, политической и других сфер, целью высшего образования становится формирование творчески мыслящих специалистов высокого уровня, что требует развития творческих способностей, сотрудничества преподавателей взаимосвязанных дисциплин в учебном процессе.

Список литературы

1. Красс М.С. «Математика в экономике.» ФБК-Пресс, 2005г., 472 стр.
2. Морозов В.В. «Исследование операций в задачах и упражнениях», «Либроком», 2013г., 288стр.
3. Гусак А.А. «Высшая математика», Т.1-Мн. ТетраСистемс, 2009г.

Оспанова А.С.,
доцент
Абдибекова Г.Б.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ

Математика и экономика – независимые сферы познаний, каждая из которых обладает своим предметом, а также объектом изучения. Математический аппарат является универсальным инструментом решения многих задач в различных областях. Математика и экономика связаны с древних времен до наших дней и совместно применяются во многих сферах деятельности человека. Экономика – одна из тех наук, в которой использование математики столь естественно, столь и необходимо. Действительно, подавляющее число экономических показателей носят количественный характер. Например, валовой национальный продукт, объем экспорта, импорта, темп инфляции, объем выпуска, спрос и предложение, прибыль и т.д. имеют цифровое выражение. Многие экономические показатели тесно взаимосвязаны (спрос и предложение, доход и потребление, инфляция и безработица и т.д.). Это дает основание использовать математические формулы для описания и анализа этих взаимосвязей. Математические методы в последнее время используются с целью управления, планирования, бухгалтерского учёта, статистики. Для решения множества экономических, инженерных заданий на практике возможно лишь применение математического программирования и моделирования, но невозможно без использования счётной техники. Одним из важных разделов дисциплины «Математики в экономике» является дифференциальное исчисление. Понятие производной и ее приложения, изучаемые в этом разделе нашли наибольшее применение в экономической теории, задачах экономического содержания. Наряду с механическим и геометрическим смыслом производной рассматривается и экономический смысл: производительность труда

в момент времени t_0 можно определить как предельное значение средней производительности за период времени от t_0 до $t_0 + \Delta t$, то есть производная объема произведенной продукции по времени — это производительность труда в момент t_0 .

$$y' = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x}$$

Экономический смысл производной иллюстрирует и понятие предельных издержек. Издержки производства y будем рассматривать как функцию количества выпускаемой продукции x . Пусть Δx — прирост продукции, тогда Δy — приращение издержек производства на единицу продукции. Производная в математике представляет предельное значение функции, а в экономике выражает предельные издержки производства и характеризует приближенно дополнительные затраты на производство единицы дополнительной продукции. Предельные издержки зависят от уровня производства (числа издаваемой продукта) формируются никак не стабильными производственными расходами, но только неустойчивыми (на сырье, топливо и т.п.). Использование дифференциального исчисления к исследованию экономических объектов и процессов на основе анализа этих предельных величин приобрело наименование максимального рассмотрения. Предельные величины характеризуют не состояние (как суммарная или средняя величины), а процесс, изменение экономического объекта. Таким образом, производная выступает как скорость изменения некоторого экономического объекта (процесса) по времени или относительно другого исследуемого условия. Суммарный доход (выручку) от реализации продукции r можно определить как произведение цены единицы продукции p на количество продукции q , т.е. $r = pq$. В условиях монопольного рынка одна или несколько фирм полностью контролируют предложение определенного товара, а следовательно, и цены на них. При этом, как правило, вместе с ростом цены потребность в продукции снижается. Будем полагать, что это происходит по прямой, т.е. кривая спроса $p(q)$ — есть линейная убывающая функция $p = aq + b$, где $a < 0$, $b > 0$. Тогда суммарный доход от реализованной продукции составит $r = (aq + b)q = aq^2 + bq$ (рис. 2). В данном случае обычный средний доход на единицу продукции $r_{ch} = r/q = aq + b$, а предельный доход, т.е. дополнительный доход от реализации единицы дополнительной продукции, составит $r'_q = 2aq + b$ (см. рис.2). Следовательно, в условиях монопольного рынка с ростом количества реализованной продукции предельный доход снижается, что приводит к уменьшению (с меньшей скоростью) среднего дохода. В условиях совершенной конкуренции, когда число участников рынка велико, каждая фирма не способна контролировать уровень цен, устойчивая продажа товаров возможна по преобладающей рыночной цене, например, $p = b$. При этом суммарный доход составит $r = bq$, а средний доход $r_{cp} = r/q = b$ и предельный доход $r'_q = b$ (рис.3). Таким способом, в обстоятельствах независимого конкурентноспособного рынка в отличие от монопольного средний и

дают.

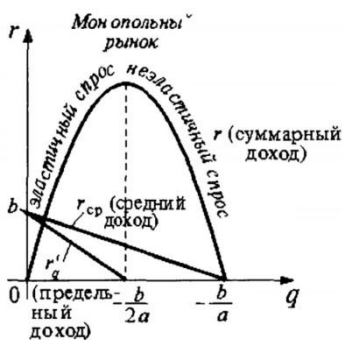

Рис.2

Рис.3

Для исследования экономических процессов и решения других прикладных задач часто используется понятие эластичности функции. Общее понятие эластичности пришло в экономику из естественных наук. Первый раз термин «эластичность» применен и использован в академическом рассмотрении популярным ученым XVII в. Робертом Бойлем при исследовании качеств газов (знаменитый закон Бойля-Мариотта).

Эластичностью функции $E(y)$ называется предел отношения относительного приращения функции к относительному приращению переменной x при $\Delta x \rightarrow 0$:

$$E_x(y) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \left(\frac{\Delta y}{y} : \frac{\Delta x}{x} \right) = \frac{x}{y} \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{x}{y} \cdot y'$$

Эластичность функций показывает приближенно, на сколько процентов изменится функция $y=f(x)$ при изменении независимой переменной x

Пример 1: Зависимость между себестоимостью единицы продукции y (тыс. тг.) и выпуском продукции x (млрд. тг.) выражается функцией $y = -0,5x + 80$. Найти эластичность себестоимости при выпуске продукции, равной 60 млн. тг. Решение:

При $x = 60$ $E^x_{x=60}(y) = -0,6$, т.е. при выпуске продукции, равном 60 млн. тг., увеличение его на 1% приведет к снижению себестоимости на 0,6%.

$$E_x(y) = \frac{-0,5x}{-0,5x + 80} = \frac{x}{x - 160}, \quad E_d = \frac{\Delta Q}{(Q_1 + Q_2) : 2} : \frac{\Delta P}{(P_1 + P_2) : 2} = \frac{15 - 5}{20} : \frac{5 - 10}{15} = -1,5$$

$|E_d| > 1$

Пример 2: Цена на товар падает с 10 р. до 5 р. Это увеличивает спрос с 5 единиц товара до 15 единиц. Какова эластичность спроса на данный товар?

Ответ: Спрос на данный товар эластичен.

Отметим свойства эластичности функции, которые также используются при анализе экономических процессов.

1. Эластичность функций равна произведению независимой переменной x на темп изменения функций

$$T_y = (\ln y)' = \frac{y'}{y}, \text{ т.е.} \quad E_x(y) = x T_y.$$

2. Эластичность произведения двух функций равна сумме эластичностей этих функций:

$$E_x(uv) = E_x(u) + E_x(v),$$

$$E_x\left(\frac{u}{v}\right) = E_x(u) - E_x(v).$$

3. Эластичность взаимно обратных функций – взаимно обратные величины:

$$E_x(y) = \frac{1}{E_y(x)}.$$

Учитывая свойство 3 для эластичности взаимнообратных функций, эластичность спроса относительно цены обратна эластичности цены относительно спроса. Это означает, что с возрастанием цены для продукции эластичного спроса суммарный доход от реализации продукции увеличивается, а для товаров неэластичного спроса – уменьшается. Кроме рассмотренных понятий дифференциального исчисления в экономике используются прикладные экономико-математические модели: оптимизационные, трендовые модели экономической динамики на основе одномерных временных рядов, балансовые модели в статистической и динамической постановке, модели спроса и

потребления, управления запасами и систем массового обслуживания, теории игр, стохастические модели и другие, которые позволяют осуществлять анализ, прогнозирование, поиск и выбор оптимальных решений в различных областях экономики. Математика является мощнейшим инструментом экономического исследования, она дает возможность установить связи между явлениями и факторами, которые можно не заметить на интуитивном уровне даже в достаточно общей форме. Также математика позволяет наглядно и достаточно доступно объяснить суть многих экономических процессов и явлений.

Список литературы

1. Н.Ш. Кремер. Высшая математика для экономистов М., 2010. - 199с.
2. Борисов Е.Ф. Экономическая теория: учебник. - М., 2005. - 567с.
3. Лебедев О.Т. Основы экономики. СПб.: ИД "МиМ", 2001. – 224 с.\

Смоляков П.П.,
к.ю.н., доцент
г. Волгоград (Россия)
Тажбенова Г.Д.,
к.т.н., доцент
Сейдіхан А.Р.,
студентка 4 курс
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ОБРАБАТЫВАЮЩИЕ ОТРАСЛИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Уже многие годы особое положение в экономике Казахстана занимает обрабатывающая промышленность. Это обособляется тем что, именно в ней создаются технологии для обеспечения роста других отраслей экономики. Одно из главных задач для Казахстана является усиление двухстороннего сотрудничества с иностранными государствами. На данный момент обрабатывающая промышленность в Казахстане нуждается в новых видах технологических оборудований, а также в повышении квалификации персонала на предприятиях в условиях цифровизации, Из-за стремительного роста научно-технического прогресса без повышения квалификации невозможно гарантировать качество и эффективность работы представителей обрабатывающего сектора. Было бы неплохо, если государство поддержит создание курсов, а также особой программы и системы повышения квалификации для работников обрабатывающей промышленности без необходимого выезда за границу территорий РК. Тем самым, получается экономия во времени и в финансах. Если будет работа на качество, то возрастет привлекательность несырьевого сектора по сравнению с нефтегазовой или металлургической отраслью.

Предприятия обрабатывающей промышленности в малых городах простаивают или частично загружены из-за низкой конкурентоспособности выпускаемой продукции, отсутствия спроса, удаленности рынков сбыта и высоких тарифов на транспортировку. Их положение усугубляется физически и морально устаревшим оборудованием, потерей квалифицированных кадров в результате миграции. Среди малых городов выделяется группа городов, в которых свернуто или сведено до минимума промышленное производство (Степняк, Державинск, Каркаралинск, Темир, Казалинск, Жанатас, Каратау).

Доля обрабатывающей промышленности в ВВП возросла с 10,1% в 2015г. до 11,6% в 2019 году (таблица 1). Данный показатель менялся с годами по разным причинам. Так снижение в 2013-2015 гг. частично связано с падением цен на нефть.

Таблица 1. Доля обрабатывающей промышленности в структуре ВВП*

Год	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Доля обрабатывающей промышленности в структуре ВВП	11,0	11,0	10,7	10,2	10,1	10,3	11,2	11,4	11,4

*Составлена по данным комитета по статистике Министерства национальной экономики РК (1)

За последние годы данный показатель растет вверх, однако уровень занятости населения в обрабатывающей промышленности составляет 6-7% сильно уступая сферам услуг и сельскому хозяйству (диаграмма 1.) Это связано с тем, что в сфере услуг требуется меньше затрат для себестоимости продукции, что приводит к большим доходам нежели в других отраслях.

Необходимо отметить, что роль обрабатывающего сектора в качестве основной отрасли для роста экономики Казахстана и увеличения уровня занятости населения пока еще не задействована. Она имеет большой потенциал, который может изменить структуру внутренней добавленной стоимости и диверсифицировать экспорт за счет несырьевых товаров.

Задача экономики развития нашей страны состоит в преобразовании модели роста, не полагаясь только на добычу природных ресурсов. Продвижение более трудоемких отраслей обрабатывающей промышленности может способствовать созданию новых рабочих мест. Увеличение экспортных цен на сырьевые товары помогают Казахстану в краткосрочном периоде, но эти значения часто являются недолговечными. Этот факт подтверждается спадом экономики страны за 2014 году после падения мировых цен на нефть (2)

Диаграмма 1. Занятость населения по секторам за 2016-2019 гг. (тыс.чел)*

*Составлена автором по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК (1)

В Казахстане преобладает металлургическая промышленность (диаграмма 2), составляя 36% от общей суммы массы. В особенности рост объема производства приходится на литье металлов и обработку других металлических изделий. В стране сосредоточено 30% мировых запасов хромовой руды, 25% – марганцевых руд, 10% – железных руд. Запасы меди, свинца и цинка составляют, соответственно, 10% и 13% от

мировых. Из 105 элементов таблицы Менделеева в недрах Казахстана выявлено 99, разведаны запасы по 70, вовлечено в производство более 60 элементов. Производство металлов и металлических изделий является крупнейшим компонентом общего объема производства обрабатывающей промышленности, за которым следуют продукты питания, как показано на рисунке 2.

Диаграмма 2. Структура продукции обрабатывающей промышленности, (в %)*

*Составлена автором по данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК [1].

Согласно данным рейтингового агентства «Эксперт РА Казахстан» составлен список лидеров предприятий по отраслям обрабатывающей промышленности (таблица 2). По объему реализации лидируют предприятия горно-металлургической промышленности и цветной металлургии. За ними следуют предприятия пищевой промышленности, машиностроения, химической и нефтехимической промышленности.

Таблица 2. Предприятия обрабатывающей промышленности

Наименование	Отрасль промышленности	Объем реализации (млн.тенге)	Чистая прибыль (млн.тенге)
Корпорация Kazakhmys Plc	Горно-металлургическая	522 407	136 357
АО «АрселорМиттал Темиртау»	Горно-металлургическая	416 136	84 254
ТОО «Казцинк»	цветная металлургия	389 265	20 746
АО «ИП «Эфес Караганда пивоваренной завод»	пищевая	31 203	5 432
АО «Рахат»	пищевая	28 761	1 470
АО «LG Electronics Алматы Казахстан»	машиностроение	34 792	1 155
АО «Степногорской подшипниковый завод»	машиностроение	18 796	189
АО «Актюбинский завод хромовых соединений»	Химическое и нефтехимическая	20 426	932
АО «Азия авто»	машиностроение	87 891	7 037
ТОО «Казфосфат»	химическая и нефтехимическая	57 742	3 100

**Составлена по данным Рейтингового агентства «Эксперт РА» [3].*

Отсутствие привлекательности предприятий обрабатывающей промышленности делает их недоступными в качестве объекта инвестирования, а также для кредитов банков второго уровня, что не может способствовать повышению их конкурентоспособности. Тем не менее, государство принимает меры поддержки предприятий обрабатывающей промышленности, не ожидая от них немедленной отдачи, к примеру, реализует программу поддержки в развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025». На реализацию Программы в 2020-2024 гг. будут направлены средства бюджета в размере 421 421 239 тыс. тенге [4]. В свою очередь, такие акционерные общества, как АО «Банк развития Казахстана», АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», АО «Национальное агентство по технологическому развитию», АО «Национальный управляющий Холдинг «Байтерек», АО «Экспортно-кредитная страховая корпорация «KazakhExport» оказывает поддержку в виде субсидирования, кредитования и предоставление инновационных грантов. Также утверждена «Концепция индустриально-инновационного развития на 2020-2025 годы», цель которой – формирование конкурентоспособности обрабатывающей промышленности Республики Казахстан на внутреннем и внешних рынках [5].

Кроме того, в Казахстане были созданы специальные экономические зоны(СЭЗ): «Астана – новый город»(2002-2027), «Астана-Технополис» (2017-2042 гг.), «Морпорт Актау» (2003-2028 гг.), «Парк инновационной технологий» в Алматинской области (2003-2028 гг.), «Онтустик» Южно-Казахстанской области (2005-2030 гг.), «Национальный индустриальный нефтехимический техно-парк» в Атырауской области (2007-2032 гг.), «Хоргос – Восточные ворота» в Алматинской» в Алматинской области (2011-2036 гг.) «МЦПС «Хоргос» (2017-2041гг.), «Химический парк Тараз» (2012-2037 гг.). Основная цель создания специальных экономических зон заключалась в привлечении инвестиции в экономику Казахстана и развитии экспорта, путем предоставления налоговых каникул. Так, инвестиции в проекты СЭЗ составили 713,8 млрд тенге, доля иностранных инвестиций в проекты СЭЗ составила 26,7%, было создано 12949 постоянных рабочих мест. К настоящему моменту привлечено инвестиции более 600 млрд тенге, создано 20 тыс. рабочих мест, запущено 75 проектов. При этом инвесторы, к примеру, в СЭЗ «Онтустик» освобождаются от уплаты корпоративного подоходного налога на имущество и землю, таможенных пошлин сроком до 2030 г. [6].

Немаловажным фактором развития обрабатывающей промышленности является привлечение иностранных инвестиций. С помощью иностранных инвестиций можно улучшить деформированную производственную структуру, создать новые высокотехнологические производства, что поможет увеличить объемы реализованной продукции и наполнить внутренний рынок качественными товарами отечественного производства с одновременным увеличением объемов экспорта в зарубежные страны.

Факторами, способствующими привлечению иностранных инвестиций в Республику Казахстан являются:

- инвестиционный климат: минимальная бюрократия, стабильный валютный курс;
- конкурентоспособность экспорта: диверсификация «экспортный корзины», увеличение на международных рынках
- увеличение инвестиций в развитие инфраструктуры: модернизация транспортной, логистической и энергетической системы;
- повышение качества образования повышение уровня квалификации для расширение производственных возможностей.

Несмотря на то, что Казахстану свойственны изобилие природных ресурсов и стратегическое месторасположение, по мнению многих иностранных инвесторов, инвестиционный климат Республики Казахстан перспективен, но все же нестабилен. Нестабильность сопровождается преобладанием ряда факторов, таких как финансовый риск; налоговый и финансовый режим Казахстана; правовая инфраструктура – темпы

перемен в сфере права; валютный контроль. Финансовый риск тесно связан с инфляцией и колебаниями валютных курсов, которые зачастую происходит в стране.

Следует отметить, что диверсификация товаров экспорта обеспечит стране более высокие темпы роста экспорта, расширение базы отечественных компаний, способных вести конкурентную борьбу на международном уровне. Экспортные товары Казахстана за период 2019 года не являются столь разнообразными. Страна в больших количествах экспортировала минеральные продукты, недрагоценные металлы и изделия из них, продукты химической и связанных с ней отраслей промышленности, продукты растительного происхождения и другие товары. Из этого можно сделать вывод, что остальные товары страна импортирует соседних государств. Диверсификация экспорта может уменьшить волатильность и нестабильность экспортных поступлений, а экономический спад непродолжителен в странах с более диверсифицированной структурой экспорта [7].

За 2019 г. валовой приток иностранных инвестиций составил 12,1 млрд долл. США (в 2018 г. – 12,5 млрд долл. США), из них в обрабатывающую промышленность было вложено 13,6 млрд долл. США, что в 4 раза больше, чем в обрабатывающую отрасль. Это связано с благоприятным инвестиционным климатом в этом секторе экономики. В сравнении с 2017 г. приток иностранных инвестиций снизился с 5,1 млрд долл. США до 3,5 млрд долл. США [8].

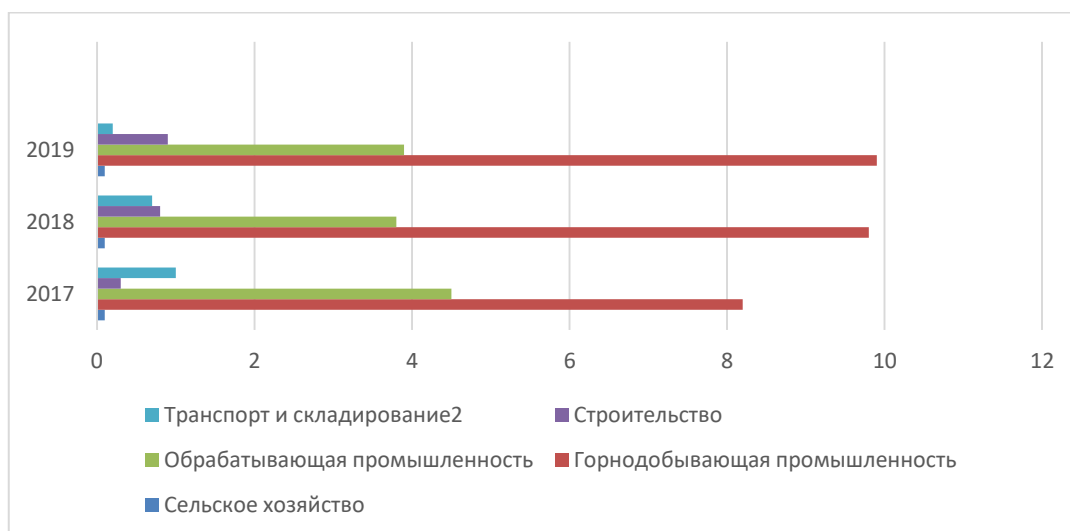

Диаграмма 3. Валовой приток иностранных инвестиций по секторам экономики (млрд долл. США)*

*Составлена автором по данным Национального банка РК [8].

С целью оперативного решения проблемных вопросов иностранных инвесторов, возникающих в ходе инвестиционной деятельности в Казахстане, созданы диалоговые площадки: Совет иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан, Совет по улучшению инвестиционного климата при Премьер-Министре Республики Казахстан. В целях обеспечения защиты прав и законных интересов инвесторов, осуществляющих инвестиционную деятельность в Республике Казахстан создан институт Инвестиционного омбудсмена, который служит платформой взаимодействия инвесторов и государства для решения текущих проблем инвесторов во внесудебном досудебном порядке [9].

Необходимо отметить, что в Казахстане ежегодно прибывает десятки миллиардов долларов инвестиций для развития экономики, но, как свидетельствуют данные, Казахстан значительно отстает от передовых стран мира. Темпы роста притока инвестиций в обрабатывающую промышленность недостаточны для ее благоприятного

развития. Тем не менее, при расширении продукции экспорта и наличии стабильного инвестиционного климата, государство способно преодолеть все актуальные проблемы.

Список литературы

1. Статистические данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК. <http://stat.gov/>(Дата обращения:01.04.2020)
2. Казахстан: ускорение экономической диверсификации/Под ред. К.Андерсона, Дж. Капанелли, Э. Гинтинга и К.Танигучи. <http://www.adb.org/>(Дата обращения 30.03.2020)
3. Данные Рейтингового агентства «Экспорт РА», <http://www.raexpert.kz/>(Дата обращения 01.09.202)
4. Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дородная карта бизнеса 2025», http://egov.kz/cms/ru/articles/road_business_map (Дата обращения: 27.03.2020).
5. Бизнес без налогов: обзор специальных экономических зон Казахстана. <http://astana.zagranista.com> (Дата обращения: 27.03.2020)
6. Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан. <http://www.baiterek.gov.kz/ru/> (Дата обращения:01.09.2020)
7. База данных KazData. <http://kazdata.kz/> (Дата обращения 01.04.2020).
8. Официальный сайт Национального банка Казахстана. <http://nationalbank.kz/> (Дата обращения 01.04.2020).
9. Официальный сайт Министерства иностранных дел. <http://www.mfa.kz/> (Дата обращения 01.04.2020)

Тажбенова Г.Д.,
к.т.н., доцент
Матаев Ж.О.,
директор ЦФ АО «ЖССБК»
Абильдинова Д.Ж.,
студентка 3 курса
г. Нур-Султан (Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЖИЛИЩНО-СБЕРЕГАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

На сегодняшний день нет более насущной темы для обсуждений в социально-экономических сферах жизни каждой страны, чем распространение COVID-19. Мировая экономика значительно пострадала от закрытия границ, национальных карантинных и финансовой неопределенности. Статья посвящена исследованию основных проблем и развития функционирования банковской системы в условиях пандемии. Также стоит отметить, что обеспечение обслуживания через цифровые каналы, гарантия безопасности бесконтактного обслуживания, реструктуризация кредитов и упрощение самоуправления являются приоритетными направлениями изменений текущих принципов работы банковской системы.

У каждого государства свои стратегические цели и задачи. Для Казахстана одним из важных направлений социальной политики является обеспечение граждан доступным и качественным жильем.

АО «Жилстройсбербанк Казахстана» является единственным банком в стране, который реализует систему жилищных строительных сбережений. Система ЖСС направлена на обеспечение и улучшение жилищных условий населения. На 01.11.2020 года сбережения вкладчиков составляют 925 млрд. тенге. За текущий год заключено 338 тыс. договоров о ЖСС с договорной суммой 1 079 млрд. тенге, предоставлено 39 тыс. займов на сумму 446 млрд. тенге. Действующий кредитный портфель составляет 1 252 млрд. тенге.

Банку выделены кредитные средства из национального фонда и государственного бюджета на сумму 384 млрд. тенге, по состоянию на 01.11.2020 года из выделенных средств освоена сумма 305 млрд. тенге.

Министерством финансов Республики Казахстан выделены Банку средства:

- на общую сумму 257 млрд. тенге для выдачи предварительных и промежуточных жилищных займов участникам Программы жилищного строительства «Нурлы жер». По состоянию на 01.11.2020 года из выделенных средств освоена сумма 251 млрд. тенге.

Национальной компанией АО «НУХ Байтерек» выделены Банку средства:

- на общую сумму 112 млрд. тенге для выдачи предварительных и промежуточных жилищных займов участникам Программы жилищного строительства «Нурлыжер». По состоянию на 01.11.2020 года из выделенных средств освоена сумма 40 млрд. тенге. Акиматом города Алматы выделены Банку бюджетные средства:

- на сумму 12,2 млрд. тенге для выдачи предварительных и промежуточных жилищных займов участникам Программы «Дорожная карта поддержки молодежи города Алматы – 2020». По состоянию на 01.11.2020 года из выделенных средств освоена сумма 11,5 млрд. тенге.

- на сумму 2,5 млрд. тенге для выдачи предварительных и промежуточных жилищных займов участникам Программы «Бақытты отбасы». На сегодня выделенная сумма по данной Программе освоена в полном объеме.

Акиматом города Нур-Султан выделены Банку бюджетные средства:

- на сумму 80 млн. тенге для выдачи предварительных жилищных займов предварительных жилищных займов. На сегодня выделенная сумма освоена в полном объеме.

На протяжении всей своей деятельности АО «Жилстройсбербанк Казахстана» постоянно совершенствует свои услуги и качество их предоставления. По срокам накопления депозитные программы банка варьируются от 3 до 15 лет, а сроки предоставления жилищного займа – от 6 до 25 лет. Необходимо отметить, что государство обеспечивает финансовую поддержку системы жилищных строительных сбережений путем выплаты премий вкладчикам по депозитам Жилстройсбербанка. Ежегодная премия государства установлена в размере 20% от суммы поощряемого вклада (но не более 200 МРП).

Таблица 1. Показатели по системе жилстройсбережений

Наименование	Ед.изм	01.01	01.02	01.03.	01.04.	01.05	01.06	01.07	01.08	01.09	01.10	01.11
Договоры ЖСС за период	тыс.ед.	406 954	37 495	73 391	93	99,7	124,4	160,5	191	233	282	338,2
Договорная сумма за период	млрд.тг	1 191 619	115 158	224 895	287	307	385	499	598	732	894	1 079

П
анде
мия
коро
нови
руса
силь
но
повл

Средняя догоров ная сумма	Действующие договор а ЖСС	
	млрд.тг	тыс.ед.
2,9	806 004	1 553 276
3,1	813 544	1 581 662
3,1	857 865	1 598 956
3,1	861	1 603
3,1	867	1 607
3,1	871	1 619
3,1	877	1 636
3,1	887	1 652
3,1	896	1 677
3,2	907	1 708
3,2	925	1 747,2

ияла на платежеспособность граждан. 27 марта банк объявил об акции «Семь шагов навстречу клиентам». АО «Жилстройсбербанк Казахстана» первый и, наверное, единственный банк, который дал отсрочку по кредиту на три месяца без подтверждающих документов. Банк решил поддержать своих заемщиков и перешел на режим максимального онлайн-общения. С 15 апреля клиенты банка подавали онлайн-заявку на отсрочку выплат по кредитам на 90 дней и данной услугой воспользовались 27 897 (18%) человек.

В Нур-Султане из 34 тысяч заемщиков получили отсрочку по кредитным выплатам порядка семи тысяч клиентов. Данная мера была принята в связи с введением чрезвычайного положения в стране. Отсрочка будет предоставлена способом продления срока займа на 3 месяца, что позволит клиенту не увеличивать ежемесячные платежи в следующие периоды. Таким образом, переход на жилищный заём, запланированный в сентябре, будет осуществлён в декабре. Также банк не будет начислять штрафы и пени по возникшим просроченным платежам с 16 марта по 16 июня 2020 года.

В целом, АО «Жилстройсбербанк Казахстана» и клиенты данного банка, не пострадали от коронавирусной ситуации в стране. Однако не стоит забывать о том, что основная проблема деятельности банка заключалась в том, что были кредиты с просроченной задолженностью. Общий долг казахстанцев перед банками сократился в июне 2020 года по сравнению с маем месяцем. Однако даже эти показатели почти на 10% больше, чем в 2019 году. К началу июля 2020 года общий долг заемщиков перед банками второго уровня составлял 14,99 триллиона тенге. Это на 0,5% меньше, чем месяцем ранее, но на 9,9% больше, чем за тот же период 2019 года. Несмотря на это, в июне 2020 на 5,1% сократилась доля займов с просрочкой свыше 90 дней.

В дополнение к управлению прямым экономическим воздействием на ситуацию с пандемией, АО «Жилстройсбербанк Казахстана» успешно провел план для защиты сотрудников и клиентов от его распространения. Многие банки уже начинают поощрять удаленную работу некоторых сотрудников. Клиенты, которые все чаще опасаются проводить время в людных общественных местах, должны иметь возможность получать банковские услуги без физического взаимодействия. Внедряя полностью оцифрованные и удаленные транзакции клиентов, банки обязаны гарантировать, что как повседневные, так и исключительные процессы будут выполняться с ограниченным нарушением. Ситуация в банковской сфере оценивается как стабильная несмотря на сложности, возникшие у отдельных участников финансового рынка.

Пандемия сыграла значительную роль в ускорении онлайн-банкинга, ранее сообщалось что до конца 2023 года 70% услуг будут предоставляться в онлайн режиме. Во время карантина было открыто более 19 тысяч договоров, люди целенаправленно открывали депозиты использовали услугами банка. С начала 2020 года было открыто 233 тысячи новых депозитных договоров, на сегодняшний день банк имеет более 1 600 000

вкладчиков, а также количество растет на ежедневной основе. До конца года банк планирует выдать порядка 6 500 займов.

Глава государства Касым-Жомарт Токаев в Послании народу «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» поручил разработать единую жилищную политику, которая будет соответствовать различным уровням семейного дохода. Дальнейшее развитие жилищной политики по обеспечению населения жильем планируется реализовывать через Отбасы банк, который будет создан на базе АО «Жилстройсбербанк Казахстана».

Программа «5-10-20» была разработана по поручению Главы государства 11 мая 2020, когда жители страны находились в условиях карантина. Было сказано, что проблему очередников нужно решать более быстрыми темпами. Тогда АО «Жилстройсбербанк Казахстана» было выделено 210 млрд. тенге, первые 90 млрд банк получил и уже с начал выдачу займов. По программе «5-10-20» было подано на получение кредитов 26 959 заявок (с 17 августа 2020-го по 21 сентября 2020 года). Количество прошедших заявок по условиям программы – 12 656, непрошедшие – 14 303. С 17 августа 2020г. с момента запуска программы «5-10-20», одобрено порядка 700 заявок. По программе «Шаңырақ» «5-10-20» с 28.10.2020 г. участвуют граждане, состоящие в очереди на жилье в местных исполнительных органах с 1986 по 2020 год в том числе и очередники-пенсионеры. Работающие пенсионеры могут участвовать в программе при условии привлечения двух созаемщиков. Вопрос касательно неработающих пенсионеров на рассмотрении. Следует отметить, что по программе «5-10-20» можно приобретать только первичное жилье, в том числе по договорам о долевом участии. Максимальная сумма займа для приобретения жилья у частных застройщиков в Нур-Султане, Алматы и их пригородных зонах – не более 18 миллионов тенге (42 тысячи долларов), в Атырау, Актау, Актобе, Шымкенте, Туркестане и Карагандинской области – не более 15 миллионов тенге (35 тысяч долларов); в иных регионах – не более 12 миллионов тенге (28 тысяч долларов). Доход каждой казахстанской семьи, состоящей в очереди на жилье и претендующей на получение льготной ипотеки по программе «5-10-20», не должна превышать 101 271 тенге.

За 17 лет работы АО «Жилстройсбербанк Казахстана» стал флагманом в сфере жилищного займа. В настоящее время, каждый девятый казахстанец имеет счет в этом финансовом учреждении. Желаящим иметь собственные квадратные метры предоставляется ипотека с различными льготами. Также банк позаботился и о тех, кто не подходит под категории, включенные в государственные программы.

Таблица 2. Информация об основных показателях ЖССБК и займов по состоянию на 2020 г.(январь-ноябрь)

Наименование	Ед.изм	01.01	01.02	01.03.	01.04	01.05	01.06	01.07	01.08	01.09	01.10	01.11
Действующий кредитный портфель	млрд.тг	1 004 333	1 012 876	1 018 655	1 034	1 034	1 038	1 071	1 108	1 155	1 205	1 252
Жилищный заем	млрд.тг	275 846	278 988	285 161	291	292	298	309	314	323	335	347

Нур
-
Сул
тане
през
ент
ова
ли
нов
ую
сов
мес
тну
ю

Доля в общем бюджет еделов	Кредиты с просроч койплат ежей	Предвар ительны й заем	Промеж уточный заем
%	млрд.тг	млрд.тг	млрд.тг
1,22	12 243	362 036	366 451
1,53	15 460	367 110	366 777
1,92	19 516	364 942	368 553
4,05	41,9	365	378
7,90	81,7	368	374
3,00	31,2	370	370
2,17	23,2	384	378
2,35	26,0	405	389
2,75	31,7	429	404
2,38	28,7	447	423
1,95	24,5	465	441

программу VI Group и АО «Жилстройсбербанк Казахстана». Банк разработал новый продукт, в котором снижен первоначальный взнос от 50% до 36%. Тем самым дает возможность вкладчикам покупать на льготных условиях под 7% квартиры в строящихся объектах. После оплаты 50% от стоимости жилья в среднем это может занять около 6 лет, годовая ставка снизится до 5%. По ипотеке не нужно предоставлять дополнительный залог. Максимальная сумма кредита на приобретение жилья по программе составляет 90 млн тенге, срок кредитования – от 6 месяцев до 25 лет. Только в столице больше 12 тысяч клиентов уже могут стать участниками новой программы. Выбрать квартиру своей мечты можно уже как в уже сданных в эксплуатацию 6 жилых комплексах, так и в планируемых 11. Минимальная стоимость – 9 млн тенге.

Клиент может выбрать дома, которые построены по ФГЖС, то есть на стадии строительства по сниженной стоимости. Стоит отметить, что к моменту сдачи квартиры будут дороже. В данное время они будут по доступной цене для многих клиентов. Ежедневно около 250 клиентов АО «Жилстройсбербанк Казахстана» получают ключи от долгожданных квартир. Максимальный срок ипотеки – 25 лет. Новая программа стартовала 2 ноября текущего года.

Список литературы

1. <https://hcsbk.kz/ru/about-the-bank/>
2. <https://hcsbk.kz/ru/about-the-bank/history/>
3. <https://baq.kz/news/othernews/7-pen-uy-aluga-bolatyn-zhana-bagdarlama-iske-kosyldy-/?live=Y>
4. Источник: <https://primeminister.kz/ru/news/interviews/preobrazovanie-zhilstroysberbanka-v-otbasy-bank-i-obespechenie-kazahstancv-zhilem-intervyu-s-lyazzat-ibragimovoy-37376>
5. Источник: <https://primeminister.kz/ru/news/zhilstroysberbank-soobshchil-o-7-shagah-navstrechu-klientu-v-rezhime-chrezvychaynogo-polozheniya-2621038>
6. https://ru.sputnik.kz/press_center/20201001/15101937/Okolo-27-tysyach-vkladchiko-Zhilstroysberbanka-podali-na-otsrochku-vo-vremya-karantina.html
7. <https://informburo.kz/stati/zhssb-snizil-pervonachalnyy-vznos-s-50-do-36-po-ipoteke-dlya-klientov-bi-group-.html>

Тажигулова А.Ж.,
аға оқытушы
Хамзина Б.,
2 курс студенті

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ МАҢЫЗЫ

Қазіргі таңдағы халыққа қызмет көрсететін барлық салаларды цифрлық технологиялар қолданысы арқылы оңтайландыру жобасына кіретін маңызды дүние – бұл мобильді банкинг болып табылады. Бүгінгі күні еліміздегі екінші деңгейлі банктердің барлығында онлайн және мобильді банкинг жүйелері жұмыс істейді.

Мобильді банкинг – өз шотыңыздағы қаржы қозғалысын арнайы банк бөлімшелеріне бармай-ақ, қолыңыздағы смартфондағы қосымша не оған жолданатын SMS хабарлама арқылы бақылауға мүмкіндік беретін жүйе.

Бірнеше жыл бұрын сарапшылар интернет-ресурстар банктердің негізгі бәсекелестігін құрайтынын болжады, соның арқасында транзакциялар бірнеше есе жылдам жүзеге асырылады. Осының арқасында қаржы құрылымдары мұндай жүйелерді ашуға алдын-ала дайындалып, тұтынушыларды осындай қызметтермен қамтамасыз етті, дамыған құрылымдардың идеяларын қабылдады.

Барлық заманауи банктер Қазақстан клиенттеріне өте ыңғайлы және тиімді шарттарды ұсынады. Көбінесе интернет-банкингке көшу сонымен қатар кейбір транзакциялар үшін төлеуі қажет комиссияларды үнемдеуге болатындығымен анықталады. Онлайн-операциялар арзанға шығып қана қоймайды, сонымен қатар қауіпсіз де болады, өйткені клиент карточканы жоғалту немесе қаскүнемдермен жеке кездесу тәуекеліне ұшырамайды. Төлемдер мен басқа да онлайн рәсімдерді жүзеге асыру кезінде қаражатты жоғалту ықтималдығы өте аз.

Қазақстандағы интернет-банкинг клиенттерге қашықтықтан қызмет көрсету жүйесі болып табылады, ол оларға осындай функционал арқылы әртүрлі қаржы операцияларын дербес жүргізуге мүмкіндік береді. Бұл жеке шот пен ақша аударымдарын басқаруды қамтиды.

Интернет-банкинг жүйелерін пайдалану бірқатар артықшылықтар береді: Біріншіден, банкке жеке бару қажеттілігін болдырмау есебінен уақыт айтарлықтай үнемделеді, екіншіден, клиенттің тәулігіне 24 сағат бойы өз шоттарын бақылау және қаржы нарықтарындағы өзгерген жағдайға сәйкес, осы өзгерістерге бірден ден қою мүмкіндігі бар (мысалы, банктегі салымдарды жабу, валютаны сатып алу немесе сату және т.б.).

Интернет-банкинг жүйелері пластикалық карталармен жасалатын операцияларды қадағалау үшін де өте қолайлы. Карточкалық шоттан кез келген қаражатты есептен шығару, жүйелер дайындаған шоттар бойынша үзінді көшірмелерде жедел көрсетіледі, бұл да клиент тарапынан өз операцияларын бақылауды арттыруға зор ықпал етеді.

Пластикалық карталардың шоттарымен жұмыс істеу мүмкіндігі мемлекет деңгейінде де, шетелде де интернет-дүкендердің қызметтерін мүлдем қауіпсіз деңгейде пайдалануға мүмкіндік береді. Интернет-банкинг жүйесінің көмегімен қажетті қаражат сомасын картаға аудару жеткілікті, содан кейін осы картаны пайдаланып, кез келген қызметті немесе өнімді төлеуге болады. Бұл ретте жүйеде карталық шот бойынша үзінді-көшірмелер қолжетімді болып табылады және олардан картадан қаражаттың қандай сомасы алынғанын, не үшін және т. б. анықтауға болады.

Дүниежүзілік интернет тармағын пайдаланушылардың кең желісі банктерге өз қызметін географиялық тұрғыдан байланыстырмай таратуға мүмкіндік береді, осы арқылы клиенттерге көп мүмкіндік беріледі.

Мәселен, төлем карточкаларын пайдалана отырып, интернет/мобильдік ресурстар арқылы қолма-қол ақшасыз төлем жүргізу барынша танымал және Қазақстан халқының арасында сұранысқа ие болып келеді.

Бүгінгі күні республиканың аумағында жұмыс істейтін банктер жеке тұлғалар үшін интернет/мобильдік банкинг қызметін ұсынып отыр.

2018 жылдың соңында банктердің интернет/мобильдік қосымшаларында 13,1 млн пайдаланушы тіркелді, оның 5,0 млн белсенді болып табылады. Осы пайдаланушылар 2018 жылы 3,1 трлн теңге сомаға 190,2 млн транзакция жүргізді (2017 жылмен салыстырғанда өсу тиісінше, 2,1 және 2,6 есе).

Төлем карточкасымен бір интернет транзакцияның орташа сомасы 2018 жылдың қорытындысы бойынша 16 525,8 теңге болды, ол 2017 жылғы осындай көрсеткіштен 27,1%-ға артық. Орташа алғанда, 2018 жыл бойы бір қолма-қол ақшасыз транзакцияның орташа сомасы бір айдан бір айға 3,5%-ға ұлғайды.

Ал, 2020 жылдың қаңтар-қыркүйек аралығында қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана жүргізілген транзакциялардың көлемі 34,7 трлн. теңгеге жетіп (2019 жылдың осындай уақыт аралығымен салыстырғанда 65,5%-ға өскен), транзакциялар саны 2 091,5 млн. бірлікті құрады (2019 жылдың қаңтар-қыркүйек аралығымен салыстырғанда 96,2%-ға ұлғайды). Оның ішінде қолма-қол жасалмайтын транзакциялар саны 2,4 есе, ал сомасы 2,6 есе өсті (транзакциялардың саны 1 868,0 млн. бірлік және көлемі 22,8 трлн. теңге). Төлем карточкаларын ұстаушылардың қолма-қол ақшаны алу операцияларының саны 223,5 млн. бірлікті, көлемі 11 862,9 млрд. теңгені құрады. 2019 жылдың осындай уақыт аралығымен салыстырғанда ақша шешу операцияларының саны 21,0%-ға, көлемі 1,6%-ға азайды.

Қазақстан аумағында қолма-қол ақшасыз операциялардың негізгі үлесі интернет/мобильді банкинг (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 56,6% және 81,0%) және POS-терминалдар (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 43,2% және 18,5%) арқылы жүргізілді. Қолма-қол ақшаны беру операциялары негізінен банкоматтар арқылы жүзеге асырылған (қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялардың жалпы саны мен көлемінен сәйкесінше 98,8% және 92,1%).

Осы көрсеткіштердің негізінде Қазақстандағы Интернет-банкинг дамуының заманауи үрдістерін атап өту керек. Біріншіден, интернет-банкингтің қажеттіліктері үшін мамандандырылған жабдықтар мен бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеушілердің белсенділігі артып, рөлі артты.

Екіншіден, банктерде интернет-банкингпен бір мезгілде және қашықтағы банк сервисінің басқа да бағыттарын: телефон банкингін енгізу кеңеюде. Сонымен қатар, қашықтан қызмет көрсетудің әртүрлі нысандары бір-бірімен бәсекелеспейді, керісінше, бір-бірін толықтырады, бұл клиенттерге өздерінің банктік шоттарына қол жеткізу арналарының кең таңдауын ұсынады.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін ескере отырып, бүгінде қазақстандық интернет-банкинг нарығын сандық та, сапалық та елеулі прогрессивті өзгерістер күтіп тұр деп болжауға барлық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2018 ж. есебі
2. 2018 жылғы төлем жүйелерін қадағалау (оверсайт) және көрсетілетін төлем қызметтері нарығының даму нәтижелеріне шолу
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің интернет-ресурсындағы Қазақстан Республикасының төлем жүйелері бойынша Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері

Тажигулова А.Ж.,
аға оқытушы
Арыстанов Н.,
2 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ЕСЕП АЙЫРЫСУДАҒЫ ТӨЛЕМ КАРТОЧКАЛАРЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

Соңғы жылдар статистикасы қолма-қол ақшамен есеп айырысу тұрақты тәжірибесінің елеулі өзгеріске ұшырағанын және қолма-қол ақшасыз төлемдерді жүзеге асыру үшін төлем карточкаларын пайдалануға біртіндеп көшуін көрсетеді. Қызметтерді цифрландыру деңгейінің өсуіне байланысты халықтың онлайн төлемдер мен ақша аударымдарын жүргізуге қызығушылығы арта түсті. Бұрын тұтынушылардың көпшілігі төлем карточкасын тек еңбекақыны алу үшін қолданса, қазіргі кезде оны қолайлы және сенімді төлем құралы ретінде қабылдайды.

Төлем карточкаларын ұстаушыларының көбісі олардың артықшылықтарын және тауар мен қызметтерді, соның ішінде интернет-ортасы арқылы, төлеудегі қолайлықты бағалайды.

Қолма-қол ақша иесіне қарағанда төлем карточкалары өзінің ұстаушысына біраз артықшылықтар ұсынады. Карта ұстаушысы заманауи технологиялар пайдаланушысына айналып, сауда және қызмет көрсету кәсіпорындарында есеп айырысуға мүмкіндік алады. Төлем карточкасы өте ыңғайлы төлем құралы болып табылады, өйткені өзімен бірге ірі ақша сомасын алып жүру қажет емес, егер карточка иесі пластикалық карточкасын жоғалтқан жағдайда, онда қашанда банк-эмитентке қоңырау шалу арқылы, шотқа блок қою мүмкіндігі бар.

Интернет арқылы тауар және қызметтерді қай елдің дүкені немесе фирмасы ұсынғанына қарамастан пластикалық картаның көмегімен есеп айырысуға болады. Электронды пластикалық карталардың артықшылықтарының бірі, олар тек тікелей емес, сонымен қатар қашықтан да мемлекеттік немесе жеке тұлғалардың қызметтерін алуға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде артық құжат айналымын төмендетіп, уақытты және еңбек шығынын үнемдейді. Қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың бюджеттік төлемдерді төлеудегі артықшылықтарын да атап өту қажет. Бюджетке төленетін салықтарды банктердегі немесе салық органдарындағы кезекте тұрмай төлем карталары арқылы төлеудің артықшылығын атап айту қажет. Салық төлемдерін төлеу барысында, банкоматпен берілген чек төлемді растайтын құжат болып табылады, ал жасалған төлем салық органының ағымдағы шотына операциялық күн ішінде немесе төлемдер демалыс күні жасалған болса, демалыстан кейінгі бірінші операциялық күні түседі.

2020 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша төлем карточкаларын шығаруды 21 банк және «Қазпочта» АҚ жүзеге асырады. Аталған ұйымдар келесі халықаралық жүйелердің төлем карточкаларын шығарып, таратумен айналысады: VISA International, MasterCard Worldwide, UnionPay International, American Express International және Diners Club International. Бұдан басқа келесі Қазақстан банктері жергілікті жүйелері төлем карточкаларын шығарады: Altyn Card – «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, Ситибанк Қазақстан жергілікті карточкасы - «Ситибанк Қазақстан» АҚ және Kaspi.kz төлем карталары жүйесі – «Kaspi Bank» АҚ.

2020 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша банктердің айналымдағы карточкаларының саны 44,3 млн. жетіп, карточкаларды ұстаушылардың саны – 37,2 млн. адам болды (2019 жылғы осындай күнгі жағдаймен салыстырғанда – тиісінше 44,9% және 36,7% өсім байқалады). Кеңінен таралған карточкалар түрі дебеттік карточкалар болып табылады, олардың үлесі 76,5%, екінші орындағы кредиттік карточкалардың үлесі – 20,0%. Кредиттік лимиті бар дебеттік карточкалар мен алдын ала ақысы төленген карточкалардың үлесіне сәйкесінше 2,4% және 1,2% тиеді.

2020 жылдың қаңтар-қыркүйек аралығында қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана жүргізілген транзакциялардың көлемі 34,7 трлн. теңгеге жетіп (2019 жылдың осындай уақыт аралығымен салыстырғанда 65,5%-ға өскен), транзакциялар саны 2 091,5 млн. бірлікті құрады (2019 жылдың қаңтар-қыркүйек аралығымен

салыстырғанда 96,2%-ға ұлғайды). Оның ішінде қолма-қол жасалмайтын транзакциялар саны 2,4 есе, ал сомасы 2,6 есе өсті (транзакциялардың саны 1 868,0 млн. бірлік және көлемі 22,8 трлн. теңге). Төлем карточкаларын ұстаушылардың қолма-қол ақшаны алу операцияларының саны 223,5 млн. бірлікті, көлемі 11 862,9 млрд. теңгені құрады. 2019 жылдың осындай уақыт аралығымен салыстырғанда ақша шешу операцияларының саны 21,0%-ға, көлемі 1,6%-ға азайды.

Қазақстан аумағында қолма-қол ақшасыз операциялардың негізгі үлесі интернет/мобильді банкинг (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 56,6% және 81,0%) және POS-терминалдар (қолма-қол жасалмайтын операциялардың жалпы саны, көлемінен сәйкесінше 43,2% және 18,5%) арқылы жүргізілді. Қолма-қол ақшаны беру операциялары негізінен банкоматтар арқылы жүзеге асырылған (қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялардың жалпы саны мен көлемінен сәйкесінше 98,8% және 92,1%).

Қолма-қол ақшасыз төлемдер нарығының қалыптасу сәтінен бастап, екінші деңгейдегі банктер өздерінің карталық бизнестерін дамытуға бағытталған белсенді жұмыстарын жүргізуде. Банктер өздерінің төлем карталарын ұстаушыларға, тауарлар мен қызметтерді сатып алу барысында төлем картасын белсенді қолданған жағдайда жұмсалатын қаражатты үнемдеуге немесе бонустар жинап, оны қажетті тауар немесе қызметтің түрін сатып алуға жұмсау мүмкіндіктерін беру сияқты түрлі бонустық бағдарламалар ұсынады. Бұлардан басқа, бүгінгі таңда төлем қызметтері нарығында онлайн режимде, тек банк өзі шығарған картаның ұстанушысына ғана емес, басқа да банктердің карталары бойынша нольдік ставкамен төлемдер жасауға мүмкіндік беретін жүйелер де пайда болды. Онлайн режимінде төлем жасауға болатын қызметтердің саны айтарлықтай кең. Осылайша, Интернет арқылы, кез келген тауарды сатып алуға және т.с.с. қызметтер үшін төлемдер жасауға болады. Сонымен қатар, Интернет-банкинг арқылы салықтар және мемлекеттік салымдар, кредиттік және сақтандыру төлемдерін, жол ережесін бұзғаны үшін айыппұлдар, білім беру саласының қызметтері үшін төлемдерді де төлеу мүмкіндігі бар.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2019 ж. есебі
2. 2018 жылғы төлем жүйелерін қадағалау (оверсайт) және көрсетілетін төлем қызметтері нарығының даму нәтижелеріне шолу
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің интернет-ресурсындағы Қазақстан Республикасының төлем жүйелері бойынша Қазақстан Республикасының нормативтік – құқықтық актілері

Тажигулова А.Ж.,
аға оқытушы
Токова А.,
2 курс студенті
Нұр-Сұлтан қ. (Қазақстан)

ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫ БОЛЖАМДАУ ӘДІСТЕРІНІҢ МӘНІ

Қаржылық нәтижелерді болжаудың табысты болуы әрине, осы процесс үшін таңдалатын әдістерге байланысты. Қаржылық болжамдау әдісі деп қаржылық жоспарды жасау кезінде қандай да бір проблеманы шешуге, сондай-ақ қаржылық жоспар, стратегиялық даму және басқа жоспарлар көрсеткіштерінің сандық мәнін есептеуге болатын нақты техникалық тәсіл немесе әдіс түсіндіріледі.

Ғалымдардың көпшілігі өз жұмыстарында қаржылық болжамдау әдістерінің

бірыңғай жіктемесін келтіреді.

Кесте 1 – Қаржылық болжау әдістерін жіктеудің негізгі критерийлері

Жіктеу критерийлері	Қаржылық болжау әдістері
Қаржылық жоспарды әзірлеу үшін бастапқы позиция бойынша	Ресурстық әдіс (мүмкіндіктері бойынша)
	Мақсатты әдіс (қажеттіліктер бойынша)
Қаржылық жоспардың көрсеткіштерін айқындау қағидаты бойынша	Экстраполяциялық әдіс
	Интерполяциялық әдіс
Қаржылық жоспардың көрсеткіштерін есептеу тәсілі бойынша	Статистикалық әдіс
	Факторлық әдіс
	Нормативтік әдіс

Қаржылық болжаудың әдісін таңдау кезінде белгілі бір талаптарға сәйкес жүзеге асыру қажет, атап айтқанда:

- қаржылық болжамдау әдістері сыртқы экономикалық жағдайларға барабар болуы тиіс;

- болжау объектісінің профилін және пайданы арттырудың негізгі бизнес-мақсатына қол жеткізу жолдары мен құралдарының әртүрлілігін толық ескеру;

- әзірленген жоспардың нысанына байланысты әр түрлілігі.

Қаржылық болжаудың негізгі әдістері келесі әдістерді қамтуы тиіс:

- қаржылық көрсеткіштерді болжаудың нарықтық әдістерінің ең танымал бірі болып табылатын есептік-талдау әдісі. Қаржылық көрсеткіштер өткен кезеңдегі қол жеткізілген нәтижелерді талдау, олардың даму көрсеткіштері және жоспарлы кезең ішінде осы дамудың сараптамалық бағалары, сондай-ақ осы параметрлер бойынша әртүрлі факторлардың (инфляция, кредит беру шарттарының өзгеруі және т.б.) әсерін айқындау негізінде есептеледі. Қаржылық көрсеткіштердің өндірістік, коммерциялық және басқа көрсеткіштермен өзара байланысы қарастырылады.

- баланстық әдіс алынған бюджет қаражатының бөлінуін болжау кезінде пайдаланылады. Оның мәні қолда бар қаражаттың балансын және оларды пайдалану бағыттарын (кірістер мен шығыстар немесе бюджет балансы) болжамдау;

- нормативтік әдіс қаржы ресурстарына қажеттілікті есептеу үшін қаржылық нормалар мен стандарттарды пайдалануға және оларды қалыптастыру көздерін (амортизация ставкалары, салық ставкалары және мемлекеттік бюджеттен тыс қорларға үстеме тарифтер және т.б.) анықтауға негізделген.

Орта мерзімді және қысқа мерзімді болжамдарды жасау кезінде экспоненциалды тегістеу немесе жылжымалы орта әдісін қолдану неғұрлым тиімді болып табылады. Бұл әдістердің ерекшелігі, бірінші кезеңде уақытша қатарларды тегістеу үшін тек алғашқы бірнеше деңгейлер қолданылады, олар t тегістеу интервалын құрайды. Таңдалған полиномды пайдалана отырып, орташа аралықтарды тегістеу деңгейлерінің жаңа, түзетілген мәндері анықталады. Сонымен қатар, тегістеу аралығы бір жолға оңға жылжиды, қатардың келесі мәні анықталады және т.б. болжамның дәлдігі болжау әдісін дұрыс таңдауға тікелей байланысты. Алайда, бұл әрбір жағдайда тек бір модель бар дегенді білдірмейді. Кейбір жағдайларда бірнеше түрлі модельдер салыстырмалы түрде сенімді баға береді. Кез келген болжау моделінің негізгі элементі тренд немесе негізгі үрдістер желісі болып табылады. Көптеген модельдерде тренд сызықтық болып табылады, бірақ бұл болжам әрқашан табиғи емес және болжамның дәлдігіне теріс әсер етуі мүмкін.

Айнымалылардың арасындағы тәуелділікті анықтау мақсатында регрессиялық талдау қолданылады. Регрессиялық модельдердің мұндай артықшылықтары бар:

- салыстырмалы түрде зерттелетін көрсеткіштер мен факторлар арасындағы өзара байланысты көрсетеді;

- жеке факторлардың көрсеткішке әсер ету дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді;
- барлық факторлардың көрсеткішке әсерін бағалауды анықтауды қамтамасыз етеді;
- оларды қазіргі электронды есептеуіш машиналарда салыстырмалы түрде жүзеге асыруға болады;

Регрессиялық модельдер негізінде болжау келесі кезеңдерді көздейді.

1. Зерттеу мақсатын анықтау. Экономикалық субъектінің мінез-құлқын түсіндіретін тиісті теорияны таңдау. Көрсеткіштер жүйесін құру, әрбір көрсеткішке барынша әсер ететін факторларды іріктеу және болжамның логикалық-ақпараттық схемасын әзірлеу.

2. Эконометриялық модельді құру, яғни регрессия теңдеуі немесе айнымалыларды байланыстыратын теңдеулер мен тепе-теңдік жүйесі түрінде теорияның бейнеленуі. Әсіресе, теңдеулердегі айнымалы әсерінің кешігуі мен озуын, сондай-ақ болашаққа арналған перспективалар туралы ақпаратты қамтитын айнымалыларды ескеру қажет.

3. Айнымалы мәндер туралы деректерді, мүмкіндігінше, теориялық концепцияларды ұстана отырып табу. Ақпаратты талдау. Ең дұрысы, барлық қажетті айнымалы туралы нақты деректер қажет.

4. Модель теңдеуіне кіретін белгісіз параметрлерді бағалау үшін тиісті эконометриялық әдісті қолдану.

5. Ең алдымен, оның зерделенетін экономикалық процеске сәйкестігін, сондай-ақ барабарлығын, дәлдігін және болжамды қабілетін болжайтын құрылған үлгінің сапасын тексеру.

6. Табылған қолайлы модельді болжау үшін пайдалану. Бағаланған параметрлері бар теңдеулердің және болжамды экзогенді айнымалылардың негізінде қажетті көрсеткіштердің, атап айтқанда эндогенді айнымалылардың мәндерінің болжамдарын жасайды. Егер бірнеше кезеңдерге болжам қажет болса, оны бір кезеңге арналған болжамдар реттілігі арқылы алуға болады. Экзогенді ауыспалы шамалардың мәндерін табуға болады, оларға болжам тәуелді болады.

Көптеген сызықтық регрессия теңдеуі зерттелетін көрсеткіштердің статистикалық өзара байланысын белгілеуді қамтамасыз етеді, және оның маңыздылығы болған жағдайда – аналитикалық және болжамды бағаларды айқындауды қамтамасыз етеді.

Регрессиялық модельдер жалпы маңызды рөл атқарады және дәстүрлі талдау әдістерінің шекаралары мен мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді. Осылайша, эконометриялық модельдер негізінде болжау артықшылықтары есептеуіш техника мен бағдарламалық өнімдерді дамытудың арқасында байқалады. Оларды пайдалану арқасында модельдің өлшемділігін арттыруға, экономикалық байланыстардың егжей-тегжейін терең қарауға болады. Модельдік есептеулер көрсеткіштердің көп санынан болжам алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен қатар көрсеткіштер теңдестірілген болып табылады, олар бір-біріне қайшы келмейді және жүйеге өзара байланысты.

Бұдан басқа, қаржылық нәтижелерді болжаудың маңызды проблемасы қаржылық жоспардың ақылға қонымды, оның шынайылығын қамтамасыз ету болып табылады. Бұл көбінесе сату бойынша деректердің сенімділігіне, дебиторлық берешекке және оны өтеу шарттарына, қаржылық қажеттіліктерге, қаржылық жоспарды дайындауға қатысатын жақсы жұмыс істейтін жұмыс бірліктеріне және оны әзірлеудің жеделдігіне байланысты. Сондықтан кәсіпорында қаржылық нәтижелерді болжауды ақпараттық қамтамасыз ету сапасы маңызды мәселе болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Өтебаев Б.С. Қаржылық талдау: Оқулық – Астана: ҚазЭҚХСУ, 2008.
2. Финансовый менеджмент И.А.Бланк, Учеб.курс – 2-е изд., перераб.и доп. – К.: Эльга, Ника-центр, 2010.
3. Бочаров В.В. «Финансовый анализ». – г.Санкт-Петербург, 2012 г.

Темиргалиева А.С.,
м.э.н., старший преподаватель
г. Нур-Султан (Казахстана)

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КЛАССА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

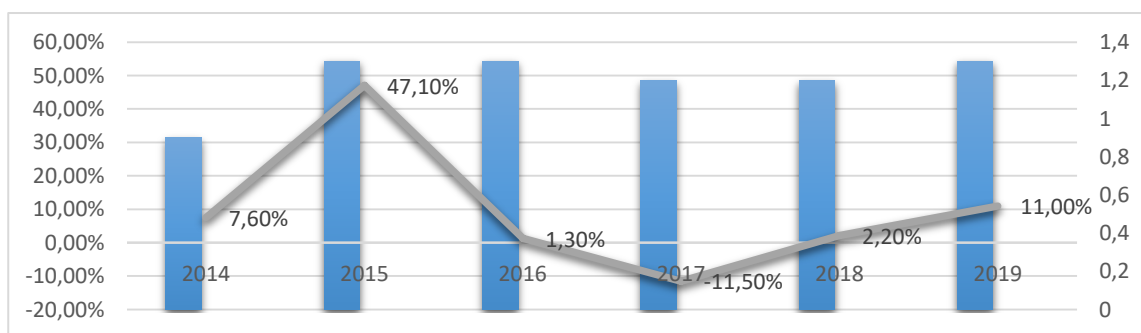
Казахстан является и одной из самых благоприятных стран для ведения бизнеса. В стране сформировалась новая ниша предпринимательского класса. В этот период бизнес, динамично развиваясь, стал наиболее креативным сегментом и охватывает практически все сферы экономики. Государство создает благоприятные условия для ведения предпринимательской деятельности, субъекты предпринимательства стали более экономически свободны, появились возможности действовать им по собственной инициативе, при этом неся полную ответственность за неудачу или успех своей деятельности. В настоящее время предпринимателю в его практической деятельности важна доступность ресурсов, информации, легкость получения кредитов или выхода на внешние рынки и другие составляющие предпринимательской деятельности. Помимо этого необходимы четкие правовые и процедурные гарантии по всем этим вопросам. Предприниматель нуждается в системе коммерческого или товарного права более, чем в неограниченном праве частной собственности самой по себе.

В современных условиях особую роль в экономике Казахстана играет малое и среднее предпринимательство. На сегодня данный сектор – это более 1,5 млн. предприятий и индивидуальных предпринимателей, 35% рабочих мест, более 23% ВВП и 26% налоговых поступлений. Стратегической задачей в диверсификации экономики является доведение к 2050 году вклада малого и среднего бизнеса в экономику до 50%. Одной из инициатив государства является Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы, работу по автоматизации государственных услуг в сфере поддержки МСП, таких как: гарантирование кредитов и субсидирование ставки, финансирование Фондом «Даму» и Акиматами регионального предпринимательства с учетом специфики региона по льготной ставке. Уделяется особое внимание поддержке начинающих и молодых предпринимателей, функционируют программы поддержки начинающего бизнеса через региональные филиалы Фонда, открываются стартап академии на базе государственных и частных ВУЗов [1].

С 2020 года началась реализация 3-й программы индустриально-инновационного развития, которая должна следовать следующим принципам: преемственность индустриально-инновационной политики; поддержка эффективных производителей; развитие «экономики простых вещей»; сопряжение индустриально-инновационного и пространственного развития; синергия индустриально-инновационного развития и цифровых технологий. В Казахстане имеются достижения в отрасли развития МСБ, это повлияло на заметное улучшение в позиции Казахстана в международных рейтингах. В 2019 году в рейтинге Doing Business Казахстан улучшил свои позиции и поднялся с 28 места на 25-е. Казахстан опередил Исландию (26 место), Австрию (27 место), Россию (28 место), Японию (29 место), Испанию (30 место), Армению (47 место), Беларусь (49 место), Кыргызстан (80 место) и другие страны. Повышение позиций Казахстана в рейтинге Doing Business стало возможным благодаря работе правительства по реформированию действующего законодательства, совершенствованию разрешительной системы, упрощению процедур создания бизнеса, оптимизации государственной контрольно-надзорной деятельности и улучшению бизнес климата. Последние три года Казахстан активно проводит политику сокращения доли участия государства в экономике [2].

В рамках программы приватизации в настоящее время реализовано 500 объектов. Выполнение правил Yellow Pages Rule позволило сократить виды деятельности субъектов с государственным участием с 652 до 346. Начата передача государственных функций в конкурентную среду. Для этого был принят Закон «О саморегулировании», введен анализ готовности рынка, созданы институциональные механизмы. Всего государством на развитие предпринимательства было выделено 386,3 млрд тенге, однако, перехода малых предприятий в категорию средних не наблюдается. В 2010 году действовало: малых предприятий – 66 492 ед. с ростом к 2018 году в 3,5 раза (всего – 231 325); средних предприятий – 8 712, с уменьшением к 2018 году на 70% (всего – 2 620). По количеству лидируют индивидуальные предприниматели, доля ИП составила 65,5% от субъектов МСП, или 856,8 тыс. чел. Количество малых предприятий составило всего 243,3 тысячи (18,6%). Ещё 205 тыс. субъектов МСП приходится на долю крестьянских и фермерских хозяйств (15,7%). Доля действующих субъектов МСП в 2019 г. представлена на рисунке 1.

Данные комитета по статистике МНЭ РК

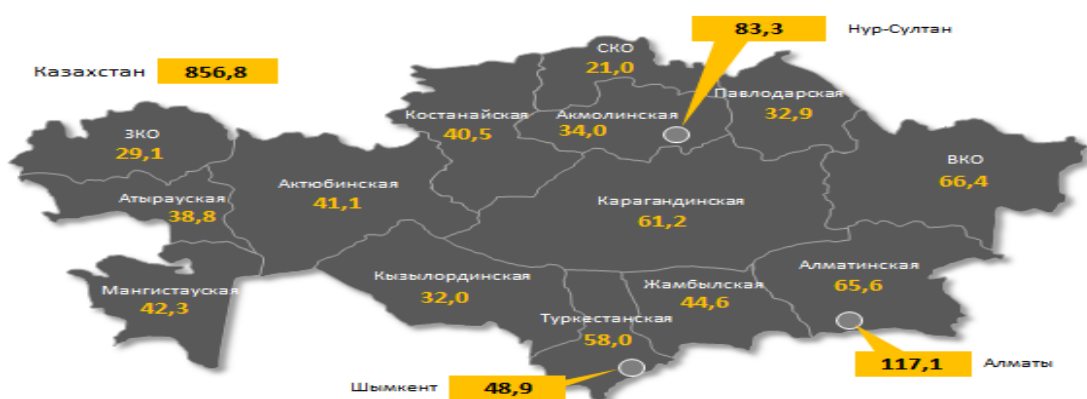

Рисун
ок 1-
Дейс
твую
щие
субъ
екты
мало

го и среднего предпринимательства (апрель, млн.ед.)

Индивидуальные предприниматели в основном находятся в Алматы: 117,1 тыс. ИП – на 7,9% больше, чем годом ранее. В Нур-Султане действуют 83,3 тыс. ИП, ещё 66,4 тыс. – в Восточно-Казахстанской области. На долю трёх вышеперечисленных регионов приходится 31,1% от всего количества ИП в стране (рисунок 2).

Индивидуальные предприниматели в разрезе регионов. Апрель (тыс. ед.)

На основе данных Комитета по статистике МНЭ РК

Finprom.kz

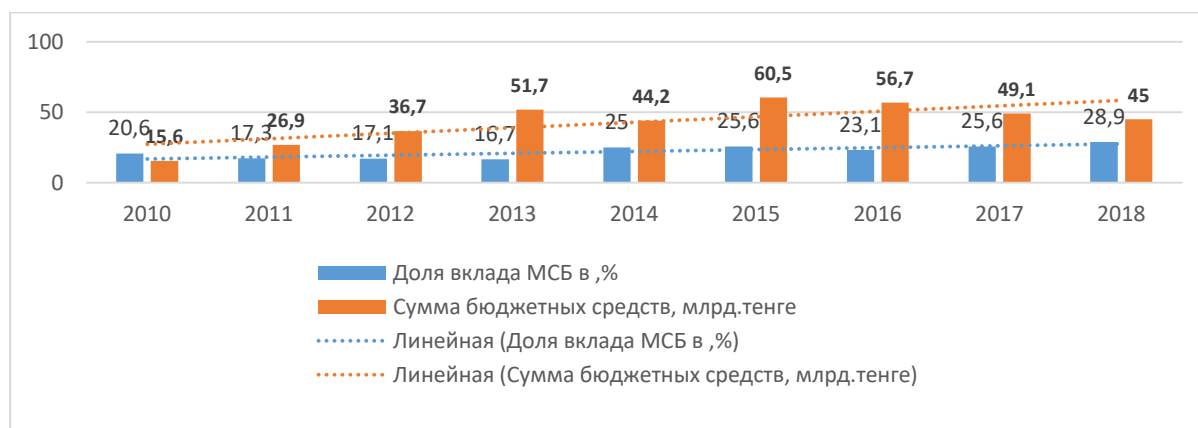
Данные комитета по статистике МНЭ РК

Рисунок 2 - Индивидуальные предприниматели в разрезе регионов

На сравнительно низком уровне в 26,8% остается вклад субъектов МСБ в экономику, сокращается количество средних предприятий.

Сдерживающими факторами развития бизнеса остаются ограниченный доступ к финансированию, существенный разрыв между регионами в условиях ведения бизнеса,

пробелы в законодательстве, приводящие к дроблению бизнеса вместо его укрупнения. Динамика объемов финансирования ДКБ и доли вклада МСБ в ВВП за девятилетний период представлена на рисунке 3.

Данные комитета по статистике МНЭ РК

Рисунок 3 – Динамика объемов финансирования ДКБ и доли вклада МСБ в ВВП за 2010-2018 годы

За данный период из бюджета страны на развитие и поддержку малого и среднего бизнеса всего выделено 386,3 млрд тенге, с ростом объема финансирования к 2018 году в 3 раза. Однако вклад МСБ в ВВП Казахстана увеличился в 2018 году по отношению к 2010 году всего на 40,3% (в 1,4 раза). В предыдущие четыре года (с 2014 по 2017) вклад оставался почти на одном и том же уровне. Это свидетельствует о слабой взаимосвязи выделяемых бюджетных средств с показателями результатов, в том числе о низкой эффективности самих мер государственной поддержки. Несмотря на постоянное увеличение финансирования господдержки, в Казахстане нестабильна динамика действующих субъектов МСБ, а также численности занятых в этом секторе. И совершенно несоизмерима «отдача» от этого сектора в экономику [3,4]. Оценивая непосредственно работу, эксперты отмечают: из выделенных на реализацию программы 45,9 млрд тенге (за счет республиканского и местных бюджетов) фактическое освоение составило 45 млрд тенге (98%). Не были освоены средства, выделенные регионам в виде целевых трансфертов на развитие индустриальной инфраструктуры (план – 6,5 млрд тенге, фактически – 5,5 млрд тенге), в сумме 920,1 млн тенге [5]. Мировой опыт свидетельствует о необходимости децентрализации финансовой поддержки предпринимательского сектора. В условиях реализации программы очень важно дать возможность регионам участвовать в формировании региональной инновационной политики и финансировании проектов малого и среднего бизнеса.

К регионам с высоким научно-производственным потенциалом, со специализацией на отраслях тяжелой индустрии, с само обеспечением финансовыми ресурсами относятся: Восточно-Казахстанская область, Павлодарская, Карагандинская, Костанайская и Северо-Казахстанская области [6]. В настоящее время происходит постепенное реформирование экономики этих регионов: структурная реконструкция крупного производственного потенциала; организация выпуска новой наукоёмкой продукции на базе новейших технологий, в том числе путем использования внешних источников финансирования и передовых зарубежных технологий; ускоренное развитие рыночной инфраструктуры.

Эффективное развитие предпринимательства является одной из ключевых проблем структуризации экономики Казахстана и рационального интегрирования в мировое рыночное хозяйство. Кроме того, это и еще существенная основа для роста деловой активности в обществе, позволяющая успешно решать комплекс социально-экономических задач, обеспечивая, с одной стороны, структуризацию экономики, а с

другой – дополнительные рабочие места и тем самым объективно необходимый социальный комфорт в обществе. Однако, следует отметить, что реализация преимуществ предпринимательства требует учета многих факторов, связанных с развитием различных его форм и содействующих осуществлению его функциональной роли в обществе. Круг факторов, содействующих развитию предпринимательства весьма обширен по своему содержанию. К тому же каждый фактор специфичен по своей направленности на развитие предпринимательских структур, начиная от начальных стадий его формирования и кончая его взаимодействием с другими секторами экономики и нагрузкой в обеспечении главных стратегических задач ее развития.

Сегодня страны – технологические лидеры поддерживают показатель наукоемкости ВВП на уровне 2,7-4,3%. Значение этого показателя, равное 1% или менее, считается критическим для научно-технологической безопасности страны. В Казахстане, по данным Комитета по статистике РК, за последние пять лет наукоемкость составляет в среднем 0,16%, то есть в шесть с лишним раз ниже критического уровня. Как показывают данные в отдельные годы данный показатель чуть превышал 3%; в 2017 она достигла 3,7%.

Согласно одному из существующих подходов выделяются такие принципы государственной поддержки малого бизнеса, как протекционизм; программно-целевой характер; дифференцированность; обусловленная гарантированность поддержки и ответственность госорганов; учет динамичности и противоречивости процесса становления слоя малых предпринимателей; ориентированность системы поддержки МП на регулирование внешней среды малого предпринимательства, на внутренние функциональные области малых предприятий и на самоорганизацию соответствующей системы институтов. Данные принципы, на наш взгляд, также применимы для системы господдержки и малого инновационного предпринимательства.

Исследование показало, что перечень принципов, по нашему мнению, необходимо дополнить следующими принципами: оптимизация государственной поддержки; постоянное совершенствование форм государственной поддержки и способов ее реализации; рациональность предоставления государственной поддержки. Вместе с тем, результаты исследования инновационной деятельности показали, что инновационная активность субъектов предпринимательства реального сектора крайне низка из-за отсутствия условий, препятствующих инновационным процессам. Инновационным процессом препятствуют: недостаточное финансирование научной, научно-технической и инновационной деятельности, доля затрат на науку в ВВП мала в сравнении с развитыми странами; доля исследователей, работающих в государственных организациях, снижается; недостаточная информация, предоставляемая производственными и научно-техническими учреждениями; количество выдаваемых охранных документов невелико и отстает от заявленного количества; низка доля инновационной продукции в валовом выпуске промышленной продукции.

Список литературы

1. Отчет о состоянии развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане и его регионах, Алматы, 2017 г., выпуск №9. с.115
2. Казахстан занял 25-е место в рейтинге Doing Business. [Электронный ресурс] <https://primeminister.kz/ru/> (Дата обращения 24.10. 2019).
3. Болатханова З.А., Сыздыков Е.К. Государственная поддержка развития предпринимательства в Республике Казахстан.
4. Объемы производства МСП выросли до рекордных 26,5 трлн тенге. [Электронный ресурс] <https://turantimes.kz/ekonomika> (Дата обращения: 21.05.2019)
5. Почему неэффективна господдержка бизнеса. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://kz.expert/ru/mate..> (Дата обращения: 21.06.2019)
6. Самолдин А.Н. Государственная поддержка малого инновационного предпринимательства в странах Европейского Союза //Труд и социальные отношения.-2018.-№5.-с.91-95.

Халилова М.В.,
к.э.н., доцент
Аскарбек кызы К.,
докторант Phd по направлению экономика
г. Бишкек (Кыргызстан)

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Вирус Covid-19 шокировал многие страны, поскольку он затронул все сферы экономики и жизнедеятельности людей, заставил жить по-другому. Объявив карантин, мы смогли адаптировать профессиональную и личную жизнь под диктовку Covid-19 (полностью перешли на цифровые технологии). Влияние и последствия вируса на жизнь общества и на экономику стран можно назвать термином «коронакризис». Во многих странах (с большим количеством заболевших) закрывались предприятия, заведения общественного питания, отдыха, приостанавливалась работа аэропортов, железнодорожных вокзалов, закрывались границы для иностранцев и ограничивалось передвижение людей. Вместе с этим возрастал спрос на продукты питания, противовирусные медикаменты, медицинские изделия, защищающих от заражения вирусом. К сожалению, борьба с вирусом Covid-19 продолжается и по сей день. Однако первая волна сменяется второй, открываются предприятия и школы, наблюдаются ослабление физического дистанцирования людей и профилактических мер по борьбе с вирусом.

Распространение короновиральной инфекции отрицательно сказалась на экономике многих стран. Наблюдаются последствия в виде роста государственного долга и высокой инфляции.

В период распространения вируса Covid-19 выросла производительность товара и приостановилась деятельность в сфере услуг.

Таблица 1 – Доля отраслей в структуре ВВП Кыргызстана

Отрасли, производящие товары	январь-июнь 2019 год	январь-июнь 2020 год
Промышленность	20,6%	25,3%
Обрабатывающая промышленность	16,4%	20,9%
Предприятия по месторождению «Кумтор»	9,4%	14,2%
Сельское, лесное хозяйства и рыболовство	8,6%	9,4%
Строительство	6,8%	6,4%
Добыча полезных ископаемых	0,9%	1,1%
Снабжение электричеством, газом, паром и кондиционированным воздухом	3,0%	3,0%
Водоснабжение, очистка, обработка отходов и получение вторичного сырья	0,3%	0,3%
Отрасли, производящие услуги		
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей и мотоциклов	15,4	14,2
Транспортная деятельность и хранение товаров	4,3	3,1

Информационные услуги	2,9	3,0
Гостиничный и ресторанный бизнесы	1,4	0,9
Другие услуги	24,6	26,6

Составлено автором по данным НСК КР 2020. www.stat.kg

Как видно из данных таблицы, за первое полугодие 2020 года наблюдаются небольшой рост доли в ВВП обрабатывающей промышленности, сельского хозяйства, добычи золота и полезных ископаемых, но понижение доли в ВВП в отраслях, предлагающие услуги в транспортных, торговых, гостиничных и ресторанных сферах.

Добыча на руднике «Кумтор» за 1 полугодие 2020 года составляет 14,2% ВВП, когда как в прошлом году составляло 9,4% ВВП. Из этого следует, что растет зависимость кыргызской экономики от добычи золота, но по официальным данным драгоценного металла в Иссык-кульском руднике хватит всего еще на 6 лет [1].

Диаграмма 1. Доля отраслей в структуре ВВП и чистые налоги на продукты

Составлено автором по данным НСК КР 2020. www.stat.kg

По диаграмме 1 видно, что за 2020 год производство товаров увеличилось на 5,1%, услуги же уменьшились на 0,9%, чистые налоги на продукты за 2020 год уступают данным за 2019 год на 4,3%

Диаграмма 2. Экспорт некоторых видов товаров с января по май 2020 года

Составлено автором по данным НСК КР 2020. www.stat.kg

Приостановка деятельности многих предприятий, рост курса иностранной валюты и закрытия границ привели к снижению импорта. По диаграмме 2 видно, что большую долю экспорта занимает немонетарное золото. Также мы можем наблюдать, что экспорт увеличился за счет отправки молока и молочных продуктов, сушеных бобовых овощей, фруктов, орехов, предметов одежды, бумажных изделий и мясных продуктов. За первое полугодие 2020 года произошел спад импорта и вырос экспорт.

Развлекательные компании, гостиничный бизнес, ремонтно-обслуживающие организации, общепит, кинопроизводство оказались в списке пострадавших от коронавирусной инфекции [3].

Если в прошлом веке стимулом технического прогресса была Великая Отечественная война, то сегодня пандемия дала толчок развитию цифровых технологий. После объявления карантина и социального дистанцирования, многие учреждения не останавливаясь, принялись развивать свою деятельность посредством новейших технологий [4].

Одним из главных факторов, которые тормозят развитие цифровых трансформаций промышленной сферы бизнеса, является недостаточно проанализированный потенциал модернизации промышленности, инфраструктуры, кадров, а также научно-технологической базы.

Возвращаясь к истории, в периоды депрессии и экономических спадов, экономика всегда готова к внедрению технологических инноваций.

Цифровые технологии должны обеспечить способность к обновлению экономики в соответствии с подвижностью внешней среды, когда инновации будут развивать промышленные базы и этим способствовать реиндустриализации экономики.

Цифровизация в период пандемии внедрилась в такие области, в которых ранее даже не представлялась возможным. Медицинские работники активно и неустанно оказывали помощь больным и зараженным в этот не простой период. Используя видеосвязь, они оказывали консультации, обучались сами и координировали своих коллег в регионах.

Образовательные учреждения также, используя новейшие технологии, не прерывали учебный процесс и посредством образовательных порталов продолжали поддерживать связь с учениками, студентами и их родителями. Электронные платежи исключили контакт покупателя и продавца, обмен денежными купюрами, нахождение в одном помещении. Развлекательные отрасли перешли на связь в формате онлайн, проводились чемпионаты по некоторым видам спорта, театральные спектакли, концерты транслировались посредством сети Интернет [2].

Многие предприятия работали дистанционно, общение происходило в социальных сетях, обучения проводилось в удаленном формате, это сказалось на интернет-провайдерах, которые в свою очередь, не выдержав такую нагрузку, снижали качество вещания и трансляции, видео происходило в стандартном разрешении вместо HD и Full HD [5].

Подводя итоги, можно отметить, что для нашей страны наступление пандемии сказалось на быстром развитии цифровых технологий. Возможно, в привычных обстоятельствах переход на новые технологии был бы непрост.

Качественная подготовка IT-специалистов, внедрение в образовательную программу дисциплин по цифровым технологиям, обучение и проведение мероприятий по повышению квалификации в сфере нанотехнологий сопутствовали бы росту цифрового уровня нашей страны.

Цифровизация и технологическое развитие, может осуществляться и основываться на инновационном развитии и внедрении в сферу экономики следующих этапов:

1. Анализ внешней и внутренней среды экономики.
2. Планирование технологических приоритетов.
3. Создание условий внедрения цифровых технологий.
4. Подготовка профессионально обновленных кадров.
5. Качественная и своевременная оценка каждого этапа внедрения технологий.

Принимая во внимание вышеописанные предложения, мы действительно можем реализовать внедрение новейших технологий, их повсеместное освоение и возвращение промышленного потенциала в современных условиях цифровой реиндустриализации.

1. НСК КР 2020. www.stat.kg
2. Научная электронная библиотека Cyberleninka. 2019 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-i-ee-vliyanie-na-rossiyskuyu-ekonomiku-i-obschestvo-preimuschestva-vyzovy-ugrozy-i-riski>
3. Международный журнал открытых информационных технологий серийный номер: 2307-8162 уровень 4, №1.2016 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://scholar.google.ru/citations?User=UauJEeYAAAAAJ&hl=ru>
4. Издательство Креативная экономика. Том-13. №3. 2019. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://creativeconomy.ru/lib/40085>
5. Евразийская экономическая комиссия. Аналитический доклад. Механизмы реагирования на угрозы макроэкономической стабильности в условиях глобального экономического кризиса, вызванного пандемией. Москва. 2020. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_makroec_pol/economyViews/Documents/pdf

Халилова М.В.,

к.э.н., доцент

Биланова А.Б.,

докторант PhD, направление «Политология»

г. Бишкек (Кыргызстан)

ВНЕДРЕНИЕ РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ПРИВЛЕЧЕНИЯ БИЗНЕС-ЭЛИТЫ

Реиндустриализация в настоящее время считается в мировом экономическом развитии основным путем достижения дальнейшего экономического роста. Процессы реиндустриализации протекают сегодня как в развитых странах Запада, так и во многих развивающихся странах, показывая при этом значительные результаты в экономическом развитии стран, проводящих эту экономическую политику. Развитие и внедрение реиндустриализации на государственном уровне во многом может зависеть от бизнес-элит, которые должны быть заинтересованы в подъеме экономики страны.

Реиндустриализация особенно остро необходима в постсоветских государствах, так как без нее невозможно стране развиваться в русле мировых экономических тенденций. Отказ от ее проведения означает отказ от модернизации всей социально-экономической системы, огромную социальную деградацию, мировую экономическую изоляцию, превращение страны в сырьевой придаток развивающихся стран, а, следовательно, в конечном счете, потерю суверенитета, угрозу национальной безопасности.

Всем странам-участникам ЕАЭС в той или иной степени необходимо включиться в процесс реиндустриализации для преодоления экономического отставания, падения уровня промышленного производства, возникших в результате развала СССР и мировых экономических кризисов. В силу различных путей экономического развития возможности и пути для осуществления реиндустриализации в разных странах ЕАЭС различаются.

К 1940 году в СССР была совершена подлинная индустриальная революция, коренным образом преобразовавшая всю экономику страны, которая из аграрной превратилась в индустриальную державу, добившись полной экономической независимости от стран Запада.

Распад СССР и социалистической системы, всей советской производственной системы, переход от плановой экономики к рыночным отношениям, а также ошибочность проводившейся политики по минимизации роли государства в технологическом обновлении отечественной промышленности вызвали масштабную деиндустриализацию в России и странах бывшего СССР. На развитие деиндустриализации повлияла также

конкуренция на внутреннем рынке между отечественной продукцией и импортными товарами.

Кыргызстан (как и многие бывшие Республики СССР) столкнулся с этой проблемой. Потеря общего экономического ориентира очень сильно отразилась на принятии продуманных управленческих решений и привело к потере промышленного комплекса страны.

За годы независимости Кыргызстан стал членом многих интеграционных объединений, возникших на постсоветском пространстве. Экономика Кыргызстана, как и других среднеазиатских государств, закавказских республик и Молдавии, как известно, имела средний уровень развития с преобладанием таких отраслей, как сельское хозяйство, добывающая промышленность и первичная обработка минерального сырья и топлива [1].

Таблица 1 – Динамика основных экономических показателей деятельности (в % к предыдущему году) [2]

	2015 г.	2016 г.	2017г.	2018г.	2019г.
Объем промышленной продукции	95,6	104,9	111,5	105,4	106,9
Продукция сельского хозяйства	106,2	103,11	102,41	102,71	102,61
Оборот розничной торговли	106	105	106	107	104

Вступление Кыргызстана в ЕАЭС стало важным фактором ее экономического развития. Республика, которой при вступлении в союз были предоставлены существенные преференции, в целом сумела преодолеть сложности адаптации к условиям ЕАЭС. Как отмечал Национальный статистический комитет КР, «к концу 2016 г. рост ВВП не только вошел в положительную траекторию, но и показал неплохой рост. Увеличение показателей по сравнению с 2015 г. говорит о том, что экономика республики практически оправилась от шоков регионального кризиса и сложностей в связи со вступлением Кыргызстана в Евразийский экономический союз» [3].

Таблица 2 – Основные макроэкономические показатели КР (%) [4]

	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018г.	2019г.
Реальный ВВП	4,0	3,9	4,3	4,7	3,8
Экспорт в страны Содружества	8,6	10,1	12,4	10,8	9,7
Инвестиции	4,0	5,8	6,6	3,4	5,8
Импорт из стран Содружества	8,4	6,6	8,1	6,1	5,7

Рассматривая анализ основных макроэкономических показателей, мы можем сказать о неутешительном положении страны.

Ближайшие страны-соседи являются для Кыргызстана самым доступным внешним рынком, но многие производимые товары не имеют сертификатов международных стандартов.

В 2018 г. товарооборот республики составил 5 млрд. 968 млн. долларов, из которых 2,1 млрд. долл. пришлось на страны ЕАЭС. Среди стран союза главными торговыми партнерами Киргизии являются Россия (66% товарооборота с ЕАЭС) и Казахстан (32,3%).

Импорт из стран ЕАЭС в Киргизию составил (по итогам 2018 г.) 1,6 млрд. долл., экспорт – только 500 млн. долл.[5].

Главной проблемой является низкая конкурентоспособность производимых товаров. В период вступления Кыргызстана в ЕАЭС в 2015 году, была достигнута договоренность об организации ветеринарных клиник и фитолaborаторий, а также оснащении контрольно-пропускных пунктов на границе, но до сих пор деятельность в этом направлении не закончена, что является большим барьером для прохождения через таможенную территорию стран ЕАЭС и несет большой ущерб производителям.

Среди факторов, которые способствуют реиндустриализации, можно отметить присутствие политической решительности руководством страны. Также необходимы ресурсы – это сырьевая рента – для гарантии внедрения реиндустриализации. Необходима технологическая база или производственный потенциал. Руководством страны должны быть разработаны структурная политика, планы и стратегия развития реиндустриализации. Всё это дополняют квалифицированные кадры. И, самое главное, – это рынки сбыта.

Особенности ресурсной база Кыргызстана:

- Недоверие инвесторов, следовательно, недостаточный приток инвестиций;
- Нехватка квалифицированных кадров, возрастание сферы услуг;
- Недостаточно сертифицированной продукции, соответствующей международным нормам.

Так как Кыргызстан (на сегодняшний день) не имеет ни технологической базы, ни рентабельных ресурсов, ни профессиональных кадров, то необходимо решать эти проблемы в тесной связи правительства и бизнес-сообществ.

В связи с происходящими политическими переменами надеяться на российские инвестиции мы не можем, поэтому, привлекая бизнес-сообщества (в лице бизнес-элит), необходимо разработать конкретный план промышленного развития на восстановление и обновление индустриального потенциала республики.

Бизнес-элита в лице крупных предпринимателей, имея наличие экономических ресурсов и финансовое могущество, может оказать большое значение на развитие реиндустриализации, которое приведет к реальному подъему экономики страны.

Кризис в России и Казахстане действительно оказал серьезное влияние на экономику Кыргызской Республики. Планировалось, что после вступления в Евразийский союз Кыргызстан получит возможность провести реиндустриализацию и запустить новые отрасли, в частности, строительство малых ГЭС, тепличных комплексов и т.д. Теперь реализация данных проектов переживает дополнительные трудности. Однако открылась текстильная фабрика с персоналом на 150 человек – на данный момент – это наиболее крупный успешный проект, связанный с деятельностью РКФР и членством в ЕАЭС. Кроме того, на сайте фонда размещена информация, что были профинансированы бизнес-проекты в строительстве, производстве соков, одежды, в пчеловодстве и других отраслях сельского хозяйства, но результаты этих вложений можно будет оценить лишь через несколько лет [6].

Наибольшие перспективы для внимания бизнес-элиты может представлять агропромышленный комплекс. Кыргызстан богат продуктами животноводства, поэтому это направление видится наиболее перспективным для вложения капитала в инновационные проекты современного бизнеса. Сила страны в том, что она всегда была и есть аграрной, а создание мелких хозяйств в период непродуманной приватизации привело к тому, что они не могут производить конкурентоспособную товарную продукцию (как это было в промышленных комплексах во времена СССР).

Также экспортноориентированным и перспективным является развитие промышленных баз по переработке овощей и фруктов.

Можно также выделить и некоторые промышленные отрасли, которые получают второе дыхание в рамках ЕАЭС в скором будущем. «Крупным промышленным проектом

является добыча золота на месторождении «Кумтор», обеспечивающая 7-8% ВВП. Можно также отметить деятельность РКФР, который финансирует средний и крупный бизнес. Что касается нефтеперерабатывающих заводов, есть надежда, что после отмены российских пошлин для КР на сырую нефть удастся запустить на полную мощность НПЗ» [7].

Привлечение бизнес-элиты для развития реиндустриализации послужит хорошим толчком для поднятия наиболее выгодных, фундаментальных сфер экономики, что скажется на её росте.

Бизнес-элита – это верхушка крупных предпринимателей, которые благодаря своему финансовому могуществу и наличию экономических ресурсов могут оказывать существенное влияние на принятие общегосударственных решений.

Нельзя ожидать быстрых темпов роста и восстановления экономики, но принятие реальных мер позволит поднять государство на новый уровень:

1. Вложение капитала в развитие обрабатывающей промышленности;
2. Сертификация продукции аграрного сектора для выхода на международные рынки;
3. Профессиональный подход к сфере услуг;
4. Развитие цифровых технологий и платформ;
5. Вхождение бизнес-элит в развитие реиндустриализации в РК.

Список литературы

1. Аманова, У.О. Международный бизнес и его развитие в Кыргызстане / У. О. Аманова. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 26 (130). – С. 241-246. – URL: <https://moluch.ru/archive/130/36166/>
2. Данные НСК КР 2019. URL: www.stat.kg/ru/statistics/investicii/
3. Кудрявцева Т. Итоги 2017 года. В Кыргызстане вслед за экономикой начали расти и цены. URL: https://24.kg/ekonomika/73234_itogi_2017goda_vkyrgyzstane_vsled_za_ekonomikoy_nachali_rasti_itsenyi/
4. Данные НСК КР 2019. URL: www.stat.kg/ru/statistics/investicii/
5. Файзулин Р. Способность правительства Киргизии обеспечить рост экономики поставлена под сомнение. 01.02.2019. URL: <https://www.ritmeurasia.org/news--2019-02-01--sposobnost-pravitelstva-kirgiziiobespechit-rost-ekonomiki-postavlena-pod-sommenie-40835>.
6. Интервью директора Центральноазиатского института по развитию, Алибека Тусупбекова, URL: <http://kabar.kg/news/ia-centr-za-schet-chego-vvp-kyrgyzstana-vyros-bol-she-vsekh-sredi-stran-eaes/>.
7. Интервью директора Центральноазиатского института по развитию, Алибека Тусупбекова, URL: <http://kabar.kg/news/ia-centr-za-schet-chego-vvp-kyrgyzstana-vyros-bol-she-vsekh-sredi-stran-eaes/>.

Хубиева С.А.,
магистр, старший преподаватель
г. Бишкек (Кыргызстан)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Трансформация процессов социально-экономического развития, цифровизация общественного производства требует выработки и обоснования новых (адекватных вызовам информационного и цифрового общества) стратегий и тактики повышения эффективности общественного производства, ставит перед странами мира новые задачи, которые необходимо эффективно решать в ближайшие сроки.

Цифровая экономика – это экономика, которая основывается на масштабном внедрении, освоении инноваций во всех сферах и отраслях народного хозяйства,

высокотехнологичном производстве продукции и постоянной модернизации, технологическом совершенствовании. Основой такого развития должна служить цифровизация экономических процессов.

Перспективы развития глобальных и локальных цифровых рынков создает благоприятные условия для страны с высоким уровнем образования населения. Поэтому каждая страна находит возможности для выхода на мировые рынки. Однако изменения в экономических отношениях на международном уровне приводит к необходимости накопления и эффективного использования отдельными странами мирового опыта в новых условиях. В современных условиях для производственной деятельности каждому хозяйствующему субъекту и странам (в целом) необходима информация о партнерах, заинтересованных в установлении устойчивых экономических связей. Основными из них являются инвестиционно-инновационное сотрудничество и цифровизация общественных отношений на макроуровне (государство) и микроуровне (предприятия). Цифровая экономика создает новые продукты, формирует новые потребности, а скорость и объем информации растут с каждым днем.

Цифровое управление национальной экономикой и ее отдельными субъектами является основой устойчивого развития страны.

В программных заявлениях правительства КР неоднократно отмечалось о поддержке принципов концепции устойчивого развития страны путем построения и реализации Концепции цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан 2019-2023».

Основными из них являются цифровизация государственных и транспортных услуг. Кыргызстан стремится внедрить цифровую экономику в деятельность государственных органов. Они способствуют повышению качества жизни граждан. Ведь именно эти приоритетные направления активно стимулируют развитие общества, чтобы сократить бумажную работу, увеличить участие граждан в государственном управлении и внедрить программу «Таза Коом» и проект «Умный город». Одним из примеров является «Безопасный город», который включает установку видеочамер, систему мониторинга соблюдения правил дорожного движения, которая была введена в начале 2019 года в городах Чуйской области, а также в Бишкеке. Как и ожидалось, по результатам реализации первого этапа проекта «Безопасный город», смертность на дорогах в Чуйской области снизилась на 36,8 процента. После окончания реализации проекта «Безопасный город» по всей стране будет установлено 314 программно-аппаратных комплексов.

Согласно процедурам (после монтажа, установки камер и внутреннего приема аппаратно-программных комплексов) вся система передается на прием межведомственной комиссии.

Необходимо развивать информационно-коммуникационные технологий с применением инновационных подходов в государственном управлении. Переход к электронному управлению – это неустанная борьба и болезненный процесс, а также один из главных компонентов борьбы против коррупции. Это также инструмент, который позволит повернуть систему государственного и муниципального управления в сторону гражданина, его ценностей и потенциала.

«Умный город» – это не только «Безопасный город», но и другие проекты, охватывающие жилищно-коммунальное хозяйство, предоставление гос. услуг, образование и здравоохранение.

Цифровая экономика создает новые продукты, формирует новые потребности, а скорость и объем информации растут с каждым днем.

Так, 2020 год стал для Кыргызской республики годом развития регионов, цифровизации страны и поддержки детей. Планируется уделять особое внимание созданию благоприятных условий для успешного развития малого и среднего бизнеса в регионах.

В связи с этим в Налоговый кодекс КР внесены изменения, касающиеся налоговых льгот для инновационных и промышленных предприятий, функционирующих в

дотационных районах республики. В связи с данными изменениями, предприятия перерабатывающей и легкой промышленности, сборочное производство, предприятия, ориентированные на экспорт, будут освобождены от уплаты налогов (например: налог с продаж, налог на имущество, налог на прибыль и земельный налог) сроком от пяти до десяти лет.

Также правительство запустило портал государственных услуг, где можно проверить наличие штрафа за нарушение правил дорожного движения, подлинность диплома, семейное положение и многое другое. По замыслу властей через портал можно будет подать заявку на получение паспорта и воспользоваться другими услугами госучреждений.

Заработал совместный проект Министерства образования и науки, Управления образования мэрии и ЮНИСЕФ: необходимо зарегистрироваться в электронной записи чтобы ребенок пошел в школу в 2020/21 учебном году.

Правительство также работает над другими проектами, разрабатывает портал с открытыми данными о работе всех госорганов, который должен определить единые стандарты благоустройства общественных пространств.

В медицинской сфере также будут внедрены цифровые технологии. Планируют начать с создания электронного реестра пациентов и автоматизации их услуг в Национальном центре онкологии и гематологии.

В проект «Умный город» также включены «Центры обслуживания населения» (ЦОН). По всей стране было открыто 17 центров общественного обслуживания с электронной базой данных, электронными очередями и консультантами для работы с посетителями. Власти заявляют, что время ожидания в новых центрах было сокращено в три раза.

Среди проблем в переходе на цифровую экономику наблюдается слабое финансирование внедрения информационных технологий, отсутствие единого стратегического документа о цифровизации и низкая заинтересованность государственных органов в переходе на предоставление цифровых услуг. Стоит отметить, что на цифровизацию государственных органов правительство выделило 50 млн. долларов, но результатов пока нет.

Список литературы

1. Конягина М.Н. Основы цифровой экономики: учебник и практикум для вузов / М.Н. Конягина – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 235 с.
2. Маркова В.Д. Цифровая экономика: учебник / В.Д. Маркова. – М.: ИНФРА-М, 2018г.
3. kloop.kg/blog/2018/05/07/что-такое-umnyj-gorod-i-...t-ego-v-kyrgyzstane/

Шамбетов А.Т.,
магистрант 2 курс
г. Бишкек (Кыргызстан)

ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ СРЕДСТВАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Одна из важнейших проблем, стоящих перед АО «Эгут» – это проблема эффективного и гибкого механизма управления денежными потоками.

Еще одна проблема, с которой сталкивается АО «Эгут», заключается в том, что практически любое предприятие сталкивается с нехваткой средств. Проблемы могут возникнуть как в виде операционных кассовых разрывов, так и из-за отсутствия достаточного денежного потока для осуществления инвестиций. Помимо наличия

внешних источников финансирования, у любой компании есть огромные возможности эффективно использовать собственные средства.

Неэффективное использование внутренних резервов проявляется в следующем:

- противоречивые условия предоставления отсрочки покупателям и отсрочки от поставщиков; наличие одновременной нехватки средств на одном предприятии и излишка на другом;

- отсутствие централизованного казначейства не позволяет оперативно перераспределять денежные потоки на предприятии;

- чрезмерная централизация денежных потоков ведет к задержкам платежей и риску возникновения претензий;

- плохая работа с дебиторами; отсутствие ответственных лиц и т.д. Нерегулярная инвентаризация долгов может привести к увеличению стоимости финансовых ресурсов (в случае несвоевременного взыскания дебиторской задолженности), а также к риску заказанных банкротств (в случае неэффективного управления кредиторской задолженности).

Часто решение задач управления денежными потоками сводится к диагностике и устранению несогласованных действий различных сервисов. Иногда для решения проблемы требуются довольно серьезные реорганизационные мероприятия. Для достижения наилучшего результата управление денежными потоками компании всегда должно строго регламентироваться.

При переходе к рыночным условиям глава АО «Эгут» был не готов обеспечивать эффективность не только самого производственного процесса, но и обслуживающих его процессов (например, финансовые потоки). Также он не думал о рисках, которые присущи деятельности любого хозяйствующего субъекта в рамках рыночных отношений. Недооценка важности обеспечения эффективности денежных потоков влияет на рентабельность производства и, в конечном итоге, на его конкурентоспособность, а недооценка фактора риска может нарушить баланс деятельности предприятия, привести к значительным убыткам и подорвать его финансовую устойчивость.

Помимо осознания потребности руководителя в управлении денежными потоками промышленного предприятия, ему необходимо иметь надежный инструмент для своевременного анализа и оценки рисков, связанных с денежным потоком, а также для прогнозирования развития предприятия и реализации новых проектов. В качестве такого инструмента можно предложить моделирование денежных потоков предприятия и составление отчета о фактических и прогнозируемых денежных потоках.

Оценка и управление рисками.

Из всех субъектов хозяйственной деятельности промышленное предприятие наиболее ориентировано на внутренние факторы развития. Погружаясь в проблемы своего технологического процесса, руководство предприятий очень часто забывает о внешних факторах. Именно замкнутость во внутренней жизни предприятия, неумение менеджмента видеть и учитывать внешние факторы деятельности, на наш взгляд, стали причиной низкой конкурентоспособности советских, а затем и предприятий Кыргызстана в период образования рыночных отношений. Сегодня большинству производственных компаний пришлось переориентироваться на нужды и требования своих клиентов. Однако от руководителей производственных компаний все еще можно услышать, что они не финансисты, а производственники, поэтому не считают своим долгом разбираться в том, как строятся денежные потоки. Однако производственное предприятие подвержено ряду рисков (помимо производственных) и управление ими жизненно важно для этих компаний.

Риски, с которыми сталкивается риск-менеджер на предприятии очень разнообразны, но к наиболее значимым из них (с точки зрения практики промышленных предприятий) можно отнести ресурсные, маркетинговые и кредитные риски.

На наш взгляд, анализ денежных потоков является одним из основных инструментов управления рисками предприятия. В частности, это касается управления кредитным риском. Проблема большинства средних предприятий сегодня – это острая конкуренция с иностранными производителями. Все это выражается в необходимости «стимулировать» продавцов и распространителей их продукции различными способами, как посредством различных бонусов, так и путем увеличения отсрочки платежа за проданную продукцию, что приводит к увеличению дебиторской задолженности. При этом, как правило, рост продаж приводит к ускоренному увеличению объема операционной задолженности.

Текущая просроченная задолженность ОАО «Эгут» составляет 6% от задолженности покупателей. Около половины этой задолженности вряд ли будет взыскано. Эту сумму просроченной задолженности можно оценить как приемлемую, но существующий подход к управлению кредитным риском приведет к увеличению просроченной задолженности. Поскольку на кыргызском рынке существует практика отсрочки платежа за доставку покупателям, то невозможно включить риск потерь в цену товара. Единственный способ справиться с увеличением убытков может заключаться в оценке платежеспособности должников при определении лимита просрочки и методической работе с просроченной задолженностью. Большинство предприятий, следуя тенденциям рынка и увеличивая задолженность клиентов, пренебрегают этими мерами.

В качестве рекомендации по управлению кредитным риском может быть предложена разработка кредитной политики, которая будет включать в себя экспресс-оценку риска, связанного с потенциальным должником, введение системы лимитов и контроля дебиторской задолженности. Основанием для оценки дебиторов и определения лимитов может служить официальная финансовая отчетность компании с указанием объемов продаж, чистых активов и т.д., а также обстоятельств, затрудняющих работу по взысканию просроченной задолженности, например, территориальная удаленность. В качестве рекомендации для компании предлагается определить размер лимита для нового должника как не превышающий среднемесячную выручку компаний за последний год и как 50% от среднемесячной выручки для остальных. При этом размер лимита не должен превышать чистые активы компании-должника и должен быть уменьшен в 2 раза, если отношение текущих активов к краткосрочным обязательствам меньше единицы. Такой подход позволит избежать больших потерь ликвидности и предотвратить образование значительных разрывов в ликвидности. Жесткость кредитной политики можно регулировать в зависимости от ситуации.

В условиях переходной экономики большинство отечественных промышленных предприятий не готовы к рыночным условиям деятельности и содержащимся в них рискам. Жизненно важна способность оценивать и контролировать не только производственные, но и кредитные, ресурсные и маркетинговые риски.

Список литературы

1. Ключников, И. К. Финансы. Сценарии развития : учебник для вузов / И. К. Ключников, О. А. Молчанова. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 206 с.
2. Белов, А.В. Финансы и кредит. Структура рыночной экономики: курс лекций / А.В. Белов. - М.: форум, 2018. - 224 с.
3. Голодова, Ж.Г. Финансы и кредит: Учебное пособие / Ж.Г. Голодова. - М.: ИНФРА-М, 2017. - 448 с.

Югай Н.А.,
к.э.н, доцент
г. Бишкек (Кыргызстан)

Для привлечения квалифицированного персонала ОсОО «Алтынкен» реализует политику продвижения положительного имиджа компании, придерживается политики открытости, то есть информирует кандидатов и сотрудников о целях, задачах, ценностях, приоритетах, возможностях, предоставляемых сотрудникам, а также:

- использует интегрированную систему поиска персонала;
- отбирает кандидатов на конкурсной основе, используя для этого внешние и внутренние источники, отдавая предпочтение «внутренним» кандидатам при заполнении вакансий, тем самым расширяя карьерные возможности сотрудников, в том числе молодых специалистов;
- проводит профессиональную и психологическую оценку персонала не только при приеме на работу, но и периодическую оценку, аттестацию рабочего персонала.

Процесс найма на вакантные должности является ключевым компонентом. Целью данной процедуры является отбор кандидата на вакансию, наиболее отвечающего требованиям. В рамках данной процедуры отбора персонала, которая состоит из нескольких этапов, на каждом из которых оцениваются кандидаты на вакантную должность, ставится оценка на основании этой оценки принимается решение о переходе кандидата на следующий этап или о непригодности кандидата на эту должность.

Для привлечения кандидатов предприятие может использовать методы поиска внутри организации и привлечения кандидатов извне.

Собственная организация рассматривается как внутренний источник покрытия потребности в персонале, которое осуществляется за счет:

- перемещения сотрудников внутри одного или нескольких отделов;
- перевода сотрудников на более высокий иерархический уровень организации;
- наделения сотрудника новыми функциями, которые он будет выполнять на предыдущем рабочем месте;
- набора сотрудников во временные отряды и творческие коллективы.

Это снижает затраты на привлечение персонала, позволяет заполнять наиболее важные вакансии за счет быстрого перемещения и поддерживать стабильность команды, создает стимулы для сотрудников повышать компетентность (знания, навыки, умения), обеспечивает сотрудникам дополнительный доход. Во внешних источниках набор персонала позволяет предоставить более широкий выбор кандидатов на должность, удовлетворяя при этом абсолютную потребность в персонале. К ним относятся: объявления в СМИ; биржи труда; компьютеризированные рекрутинговые услуги (Internet-технологии); агентства; аренда персонала. Также сюда входят те люди, которые сами обращались в организацию в поисках работы.

Подбор персонала состоит из следующих этапов.

Шаг 1. Объявление о вакансии. Поиски внутри организации и привлечение кандидатов извне.

Шаг 2. Подбор резюме. Образование, опыт работы, наличие необходимых знаний / навыков, стиль изложения.

Шаг 3. Интервью (интервью).

Исследования показали, что более 90% решений по отбору соискателей в фирмы принимаются по результатам беседы.

Собеседование – наиболее распространенный метод оценки кандидатов на должность. Во время собеседования информацию о кандидате получает не только работодатель. Сам кандидат имеет возможность узнать больше не только об условиях работы (задавая вопросы интервьюеру), но и о корпоративной культуре этой организации. Кандидат может сделать выводы о корпоративной культуре организации-работодателя, а также о своей совместимости с ней в зависимости от уровня организации и условий собеседования, в соответствии с профессионализмом интервьюера и т. д.

Шаг 4. Отбор по результатам собеседования. На данном этапе отбора специалисты по персоналу вместе с линейными руководителями, руководством подразделения и отдела, в который должен быть принят сотрудник, анализируют и сравнивают результаты профессионального отбора всех претендентов на эту должность, прошедших необходимый отбор. На основании проведенного анализа выбирается наиболее подходящий кандидат на вакантную должность (рабочее место), принимается окончательное решение о его приеме на работу.

Шаг 5. Направление на медкомиссию. Компания нуждается в особом медицинском наблюдении за своими сотрудниками. Соискатели обязаны проходить медицинское обследование по параметрам, установленным для сотрудников определенных профессий и должностей. Кроме того, при отборе кандидатов проводится медицинский контроль для исключения возможных недоразумений, например, случаев жалоб сотрудников на компенсацию за потерю здоровья на работе, а также для предотвращения попадания переносчиков инфекционных заболеваний. Медико-психологический контроль осуществляется на основе утвержденных методик с использованием специальных инструментов и оборудования.

Шаг 6. Сбор документов. Перечень документов для приема на работу, таких как: паспорт, трудовая книжка, справка о медосмотре, военный билет, справка об образовании (диплом).

Шаг 7. Заключение трудового договора. Оформление работника на вакантную должность.

Подбор персонала – один из ключевых элементов работы службы управления персоналом любой организации, так как от качества набираемого персонала зависит эффективность работы организации в целом. Таким образом, ошибки при приеме на работу могут дорого обойтись организации, а поиск хороших людей может являться хорошим вложением.

Отбор – это скрытая функция, выполняемая организацией для определения из списка кандидатов, которые лучше всего подходят на вакантную должность. Поскольку персонал набирается в организацию на основе как тактических, так и стратегических целей, крайне важно, чтобы:

- при подборе персонала были отобраны наиболее подходящие для организации сотрудники;
- затраты на привлечение рабочей силы были незначительны по отношению к результатам;
- сохранен состав персонала с одновременным притоком новых идей в организацию;
- психологический климат организации не пострадал;
- оправдались личные ожидания сотрудников организации.

Список литературы

1. Дуракова, И.Б. Управление персоналом. Учебник /И.Б. Дуракова, Л.П. Волкова, С.М. Талтынов и др.; ИНФРА -М; Москва 2016. -569с.
2. Кибанов, А.Я. Управление персоналом: учебное пособие / А.Я. Кибанов. - 6-е изд., стер. - М. : КНОРУС, 2016. - 202 с.
3. Михайлина, Г.И. Управление персоналом: учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К0, 2018. – 281 с.

МАЗМУНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІС

ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

Құсайынов А.Қ.	ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ.....	3
Тулеубаева С.А.	ФЕНОМЕН АБУ НАСРА АЛЬ-ФАРАБИ В ИСТОРИИ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ.....	4
Федорова М.А.	ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ: РЕФЛЕКСИВНЫЙ ПОДХОД.....	8
Ибраева А.Т.	ГИБКОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ.....	11
Шаматов Д.	ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ КАЗАХСТАНА.....	15
Әбішев Қ.Ә.	МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫНЫҢ ЖОЛДАУЫ – ҚҰҚЫҚТЫҚ БАЗИСТІК РЕФОРМА БАСТАУЫНЫҢ НЕГІЗІ.....	18
Карыбаев А.А.-К.	ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	19
Нуржанова Ж.Д	INNOVATIVE METHODS FOR DISTANCE LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES.....	25

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Абдрашитова Т.А., Аннаева Д.Г.	ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ДЕТСКИХ СТРАХОВ	29
Абдрашитова Т.А., Эюбова Г.Р.	ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА ДЕТЕЙ АССИМИЛЯТИВНО-АККОМОДАТИВНОГО УРОВНЯ.....	31

Абенова Б.Т., Садвакасов А.	ВОПРОСЫ АКТИВИЗАЦИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ.....	33
Аязбаева А.Т., Қабыл А.Н.	ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАҒЫ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫНДА КЕЗДЕСЕТІН ҚИЫНДЫҚТАР.....	36
Байжуманова Б.Ш., Бердалы А.	ЖАСТАРДЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫ ЖӘНЕ ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ДАЙЫНДЫҒЫ.....	42
Байжуманова Б.Ш., Тамшыбай Р.	ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ БУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ.....	45
Болатбекова Н.Ж., Ахмедина А.Ғ.	ОТБАСЫНДАҒЫ АТА-АНА ҚАТЫНАСЫ МЕН БАЛА ТӘРБИЕСІ МӘСЕЛЕСІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕР.....	48
Болатбекова Н.Ж., Бәкір А.А.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БАРЫСЫ.....	50
Болатбекова Н.Ж., Әбіш А.Т.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	52
Бекова Ж.К., Казначеева Ю.В.	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.....	54
Baigozhina Zh.M., Iskenderova M.S.,	TEACHING GRAMMAR THROUGH THE USE OF DEDUCTIVE AND INDUCTIVE METHODS IN ENGLISH.....	57
Башеева А.О., Малыхина Н.Г.	МЕТОДИКА РЕШЕНИЯ СТЕРЕОМЕТРИЧЕСКИХ ЗАДАЧ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРИИ В СТАРШИХ КЛАССАХ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ.....	59
Галиев Т.Т., Алиева Э.	АКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК ФАКТОР ИНТЕНСИФИКАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА.....	62
Галиев Т.Т., Тортаева А.К.	ЭЛЕКТРОННЫЕ УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ КАК СРЕДСТВО АКТИВИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ	65
Gauriyeva G.M., Alibekova K.	IMPLEMENTATION OF THE REGIONAL COMPONENT IN TEACHING ENGLISH.....	67
Gauriyeva G.M., Kosbanova D.N.	DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMPENSATORY SPEAKING SKILLS.....	69
Gauriyeva G.M., Yskakova Zh.R.	THE CONCEPT OF BACKGROUND KNOWLEDGE AND ITS TYPES.....	72

Гауриева Г.М., Мизамадин Ә.М.	ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ МӘСЕЛЕСІ.....	74
Дуйсенбенова С.Д., Сапаргужина Б.К.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ТӘРБИЕ МЕН ОҚЫТУДА М. МОНТЕССОРИ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ РӨЛІ.....	76
Есенғалиева А.М., Кан Л.Ю.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ.....	79
Каирбаева Р.М.	ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІН ҮЙРЕТУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....	81
Кемайкина Т.Н., Бочарова Д.А.	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ПРИЕМНОГО РОДИТЕЛЯ.....	84
Мәжит А.Ж.	БЕЙСТАНДАРТ ТЕҢСІЗДІКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ КЕЙБІР ӘДІСТЕРІ ТУРАЛЫ.....	86
Муликова А.С., Мұхтар Н.	ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ПРОФАЙЛИНГТЕ ЭМОЦИЯЛЫҚ ЭМБЛЕМАЛАРДЫ ТАЛДАУ.....	90
Мұратқызы А.	М. МОНТЕССОРИ ТЕХНОЛОГИЯСЫН МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	93
Накипбекова Р.У.	ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ГРАМОТНОСТЬ КАК НОВЫЙ КАЧЕСТВЕННЫЙ РЕЗУЛЬТАТ ОБУЧЕНИЯ.....	97
Нығыманова Н.Т.	ЭТНОПЕДАГОГИКА МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	100
Нығыманова Н.Т., Елеукулова А.	ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	102
Нығыманова Н.Т., Тынысбек М.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МЕДИА БІЛІМ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	104
Нурмухамбетова Н.Н., Токпанова А.М.	ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ КЕЗІНДЕГІ ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	106
Оқай А., Жусупова Д.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	108
Оқай А., Махамбетова М.И.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАРДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТТАРЫ.....	111
Омарова С.М., Дулат Ш.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН АРТТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ	

	ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ	115
Оспанова А.С., Тынысбек М.А.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМДЕРІН БАҒАЛАУ.....		118
Оспанова А.С., Ляшенко К.О.	РАЗВИТИЕ МЫСЛИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ.....		121
Сарсекеев Б.С.	СОВРЕМЕННЫЙ УЧЕБНИК ИСТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....		123
Сейлхан Г.И., Тоқбай М.	ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ САРАЛАП-ДЕҢГЕЙЛЕП ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....		126
Сүлейменова Ж.Т.	ЦИФРЛЫҚ БІЛІМДІК ОРТАДА БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ДАЯРЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....		129
Суртубаева Д.А.	ПРОГРАММА ПОДДЕРЖИ ШКОЛ, НАХОДЯЩИХСЯ В КРИЗИСНОЙ СИТУАЦИИ.....		131
Тилегенова Г.С., Балтабаева А.М.	ПЛАСТИК ЖӘНЕ МЕНІҢ ҚАЛАМ.....		134
Тобагабылова И.А., Казалиева А.Д.	БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН ДАМУ ТУРАСЫНДА ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....		136
Тобагабылова И.А., Қарсыбек А.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАР ТӘРБИЕСІНДЕ ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ		139
Тобагабылова И.А., Шепелева Н.Г.	ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ В МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ ШКОЛЕ.....		142
Турманова Ж.Е.	ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА КЕРІ БАЙЛАНЫС ОРНАТУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....		145
Чуйко В.Т., Базарбаев С.Е., Сыздыкова А.С.	СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ПЛАВАНИЮ В РАННЕМ И ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ КАК СРЕДСТВА ЗАКАЛИВАНИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ ОРГАНИЗМА.....		149
Оқай А. Қуанышова М.Н.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРҒА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....		152
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТАРИХ, ӘЛЕУМЕТТАНУ, ФИЛОСОФИЯ, ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ			
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ: ИСТОРИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА, ЭКОЛОГИЯ, ВАЛЕОЛОГИЯ			
Аманбаев А.Ж.	ШОКАН ВАЛИХАНОВ В ГОДЫ ОБУЧЕНИЯ В СИБИРСКОМ КАДЕТСКОМ КОРПУСЕ.....		155

Бекова Ж.К., Татибаева С.А.	ӨЗІН-ӨЗІ ОҚШАУЛАУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ӘЛ- АУҚАТТЫҢ ФАКТОРЛАРЫ	ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ	157
Бураканова Г.М., Анафина А.Ж.	РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ.....		161
Валитова З.Х., Муравьева О.О.	ОБРАЗЫ КАРАГАНДЫ В ПРЕДСТАВЛЕНИЯХ ГОРОЖАН (НА ОСНОВЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ).....		163
Демесинова А.М.	ҚОС ҮКІМЕТ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАР МЕН КЕЛІССӨЗДЕР.....		166
Джанпеисова М.М., Кайдарова Д.	К ВОПРОСУ О КИНО КАК ИСТОРИЧЕСКОМ ИСТОЧНИКЕ.....		170
Еслямова А.З.	ЖӘДИДТІК ҚОЗҒАЛЫС ЖӘНЕ «ЖАҢА ӘДІСТЕГІ» МЕКТЕПТЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ (ХІХ Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ МЕН ХХ Ғ. БАСЫ).....		174
Жасымбекова А.Р., Мукушева Г.К., Нуркенов О.А., Нурмаганбетов Ж.С., Мажитов А.С.	ИССЛЕДОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОСТРАНСТВЕННОГО СТРОЕНИЯ 1- N-НИТРОФЕНИЛ-2- ЦИТИЗИНИЛЭТАНОЛА.....		176
Игибаева А.К., Забенов А.Қ.	ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘДІСТЕР.....	ТИІМДІ	178
Карибаев Б.Б., Алдыбекова М.К.	ХVІІІ ҒАСЫР БАСЫНДА БАТЫРЛАР РӨЛІНІҢ КҮШЕЮІНЕ ӘСЕР ЕТКЕН СЕБЕПТЕР МЕН ФАКТОРЛАР.....		181
Мухамбетова К.А.	АНАЛИЗ КОНЦЕПТА ОБЩЕСТВЕННОГО УЧАСТИЯ В ОТНОШЕНИИ ВОПРОСОВ ЗДОРОВЬЯ.....		185
Судейменова Г.Б., Тамаев Н.Б., Кабденова М.Д., Кадырова А.К.	ПРОБЛЕМЫ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ.....		187
Urunbasarova E.A., Yunissov Y.A.	PRINCIPLES OF HUMANISM IN THE LEGACY OF SH. KUDAIBERDIEV.....		191
Өскембаев Қ.С.	ХХ Ғ. 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК БИЛІККЕ ҚАРСЫ ТОЛҚУЛАР МЕН БҮЛІКТЕР ЖАЙЛЫ.....		194

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ФИЛОЛОГИЯСЫ

КАЗАХСКАЯ И РУССКАЯ ФИЛОЛОГИЯ

Алимбаев А.Е.	МӘНГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫ: ПІШІН ӨЗГЕРГЕНМЕН, МАЗМҰН ӨЗГЕРМЕЙДІ.....	198
Алькеева С.М., Жарикова Д.Р., Елубек С.Е., Молдагалиева Р.Ш.	НРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ КАЗАХСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ И ВЫДАЮЩИХСЯ ДЕЯТЕЛЕЙ КАК ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ ТЕОРИИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ.....	200
Дәуренбекова Л.Н., Қойшығарина А. Елубек С.Е., Секбаева Ж.Д.	ҚАЛАМГЕР ЖӘНЕ ДЕРБЕС СТИЛЬ..... СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	205 207
Қалиева Ж.Ә.	ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ АЛУШЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	209
Қоңыратбаева Ж., Айтілеу Ж.Н.	ӘЛЕМНІҢ ТЫЛДІК БЕЙНЕСІНДЕГІ «КҮЛКІ» КОНЦЕПТІ.....	211
Нуркенова С.С., Турлыбекова И.А. Нурсадықова Ж.Д.	ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ..... К ПРОБЛЕМЕ ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИСЕМИИ В ПРАКТИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ГРУППАХ С КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ.....	213 216
Омарова С.М., Үсен А.Ә.	АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ ЖӘНЕ ӘЛШЕР НАУАИ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДИДАКТИКАЛЫҚ САРЫН.....	218
Рамазанова Н.А.	МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ПЕН БАТЫС.....	220
Смагулова Н.К., Дәут А.	РЫМҒАЛИ НҰРҒАЛИ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ.....	223

ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ АУДАРМА ІСІ

ИНОСТРАННАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ПЕРЕВОДЧЕСКОЕ ДЕЛО

Tulegenova A.M., Ақан Г.Д.	INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES	226
Auyelbayeva A.A., Osrapova F.A.	FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE BASED ON MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH.....	228
Алипбекова Л.У., Әмірова Л.Б.	АУДАРМАДАҒЫ БАЛАМАЛЫЛЫҚ ПЕН БАРАБАРЛЫҚ.....	231
Алипбекова Л.У.,	ФИЛЬМДІК ДИСКУРС ТҮСІНІГІ.....	233

Бейсекеева К.		
Аренова Г.У., Романтеева А.	ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ КИНОТЕКСТА С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	236
Аренова Г.У., Байжуманова Д.	ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ТЕКСТОВ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО СТИЛЯ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	238
Алдабердіқызы А., Байдышева И.	ШЕТЕЛ ТІЛІ САБАҒЫНДА БЫҚШАМДАП ОҚУДЫ ҚОЛДАНУ.....	240
Алдабердіқызы А., Калиева М.	СИЛА ТЕКСТОВ РЕКЛАМЫ FAST FOOD: СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	243
Weisenbayeva L.Zh., Satybalдина N.M.	THE EFFECT OF DIARY IN IMPROVING WRITING SKILLS.....	246
Bekmash A.N., Osmanova F.A.	DEVELOPING LINGUOCULTURAL COMPETENCE IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE BASED ON VIDEO TECHNOLOGY.....	249
Байжуманова Д.Б., Косжанова А.С., Доланова Г.Л., Есимова А.К.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ.....	250
Байтурина У.К., Кардыбаева М.С.	ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ «ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКВИВАЛЕНТНОСТИ» В ПЕРЕВОДЕ.....	253
Weisenbayeva Zh., Daurenkyzy A.	CREATIVE ASSIGNMENTS IN DEVELOPING WRITING SKILLS....	255
Weisenbayeva Zh., Kartayeva T.	INTERACTIVE MODELS OF ORGANIZING FOREIGN LANGUAGE CLASSES.....	257
Weisenbayeva Zh., Padsabayev M.E.	RECENT TRENDS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE BY USING GRAPHIC ORGANIZERS.....	260
Балабекова Б.І.	ТЕХНИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ ОҒАН ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.....	262
Волкова Л.В., Кардыбаева М.С.	КУЛЬТУРА РЕЧЕВОГО ОБЩЕНИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ КОМПОНЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЕ «ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК: ДВА ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКА».....	264
Gauriyeva G.M., Zharylkhap A.T.	DIFFICULTIES IN ASSESSING INTERCULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS.....	267

Gauriyeva G.M., Sadiyeva A.D.	FOSTERING NON-COGNITIVE ELEMENTS OF MODERN STUDENTS THROUGH GLOBAL CITIZENSHIP EDUCATION (GCE)	270
Gauriyeva A.K., Tunybek A.G.	IMPLEMENTATION OF MULTICULTURAL EDUCATION IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....	272
Давлетова С.Е., Абдужаббарова Д.Х.	АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖҰПТЫҚ-ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	274
Дьяченко О.В., Абрамова Е.А.	МЕТОД НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ.....	277
Давлетова С.Е.	АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖОБА ҚЫЗМЕТІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	280
Дьяченко О.В., Ёлкина Т.В.	ОБУЧЕНИЕ ПОИСКОВОМУ ЧТЕНИЮ.....	283
Дьяченко О.В., Пугачева Д.М.	МЕТОД ВИЗУАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ В РАЗВИТИИ НАВЫКА ЧТЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В 6 КЛАССАХ.....	286
Евсеев В.С.	СЕМАНТИКА ПРЕДЕЛЬНОСТИ ГЛАГОЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ В АНГЛИЙСКОМ, НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	289
Есимова А.К., Саргужинова Д.Н.	ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДА САКАІ БІЛІМ ПЛАТФОРМАСЫ НЕГІЗІНДЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ГРАММАТИКАСЫН ҚОЛДАНУ	292
Есимова А.К., Косжанова А.С., Байжуманова Д.Б., Доланова Г.Л.	АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНДЕГІ ДЕНЕ МҮШЕЛЕРІ АТАУЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ ИДИОМАЛАРДЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.....	294
Загатова С.Б., Юсупова Д.Р., Салахлы Р.З.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ МОТИВАЦИИ.....	297
Ильясова А.У., Бурханова Р.	СТИМУЛИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИГРОВЫХ ПРИЕМОВ ОБУЧЕНИЯ В СРЕДНЕМ ЗВЕНЕ.....	299
Ильясова А.У., Ержанова К.Т.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СРЕДСТВ НАГЛЯДНОСТИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ УСВОЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА.....	301
Pyassova A.U., Jalalov Sh.F.	FORMATION OF LINGUA-CULTURAL COMPETENCE OF STUDENTS BY USING ROLE PLAYS.....	303

Косжанова А.С., Умбетова К.Е., Изтлеуова Қ.Е.	ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕГІ СОКРАТТЫҚ ӘДІСТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	306
Ильясова А.К.	ФАТИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ – ОСОБАЯ ФОРМА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	309
Ильясова А.У., Ишанова С.М.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУТЕНТИЧНЫХ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ЦЕЛЯХ РАЗВИТИЯ УМЕНИЯ ГОВОРЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	312
Дукеева А.С., Косжанова А.С.	АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ.....	314
Камишева Г.А. Каипова Г.С.,	АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ- КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУЫ ӘДІСТЕРІ....	318
Kussainova T.M., Beysenbaeva L.	SELF-DIRECTED LEARNING.....	322
Melnova K.	INTERNET SLANG OF SOCIO-CULTURAL GROUPS IN EVERYDAY SPEECH OF BACHELOR AND MASTER STUDENTS...	325
Nabiyeva A.E., Kaliyeva A.B.	INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE ENGLISH LESSONS USING QR CODES.....	327
Никкульшина Н.В., Дьяченко О.В.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КАРТЫ» НА ЗАНЯТИЯХ ПО ДОМАШНЕМУ ЧТЕНИЮ.....	329
Nurkenova S.S., Shagirova L.K.	SUB-STANDARD VOCABULARY IN THE MEDIA LANGUAGE.....	332
Nurkenova S.S., Azhigaliyeva A.Zh.	COMPUTER SLANG.....	335
Сарсенбаева.Б.И., Ергалиева.Г.А. Сұлтан С.С.	ФОРМИРОВАНИЕ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ С ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ.....	337
Сиренова Б.А.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ.....	342
Сулятецкая Н.Л., Жанбуршинова А.Н.	ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ.....	344
Есимова А.К., Төлөпберген Ә.Б.	АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖОБА ӘДІСІН ҚОЛДАНУ.....	345

ҚҰҚЫҚТАНУ

ПРАВО

Альмухамбетов Ж.Н.	ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДА XIII-XV ҒҒ. ОРЫН АЛҒАН ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ.....	347
Балжанова А.К., Қалымжанова А.Н.	НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СТАТЬИ 51 НАЛОГОВОГО КОДЕКСА РК.....	350
Канафина Г.А., Актаев Ж.Б.	ПРЯМЫЕ ВЫБОРЫ АКИМОВ ГОРОДОВ РАЙОННОГО ЗНАЧЕНИЯ, СЕЛЬСКИХ ОКРУГОВ, ПОСЁЛКОВ И СЁЛ КАК ПУТЬ К РАЗВИТИЮ ДЕМОКРАТИИ В КАЗАХСТАНЕ.....	352
Крушинская Е.В., Куклиева Е.Р.	ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ ГРАЖДАН: МЕЖОТРАСЛЕВОЙ ПОДХОД.....	353
Канафина Г.А., Қалымжанова А.Н.	ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОТИВ НЕУПЛАТЫ АЛИМЕНТОВ В КАЗАХСТАНЕ.....	355
Нурпеисов Е.К.	ПЯТЬ РЕСПУБЛИК В ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....	359
Тортаева А.Э., Жахина Д.М.	ТЕРРОРИЗМ ҚАЗІРГІ ӘЛЕМНІҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕСІ РЕТІНДЕ.....	363
Тортаева А.Э., Каласова Ж.Ж.	ӘЙЕЛДЕР ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	365
Тортаева А.Э., Каппасова А.	ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....	368
Тортаева А.Э., Сырлыбаева А.	СВОБОДА ТРУДА КАК ИНСТИТУТ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА.....	370
Шамғонов А., Идрисов Қ.	БӨКЕЙ ОРДАСЫ ҚҰРЫЛУЫНДАҒЫ СЫРТҚЫ ФАКТОРЛАР.....	374

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ

ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ

Абельдинова Ж.С.,	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ ПОРТФЕЛЕМ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ КАЗАХСТАНА.....	377
Баймамыров Б.А., Қайырбек Н.Б.	.. КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУДА ЛИЗИНГ РӨЛІ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....	381
Дәулетханова Ж.Д., Темиргалиева А.С., Малютина М.А.	ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ.....	384

Дәулетханова Ж.Д., Темиргалиева А.С., Баймамыров Б.А.	ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГИИ В ФИНАНСОВОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА.....	387
Дәулетханова Ж.Д., Жалмышева Д.М., Көпжасар А.Е	ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯНЫҢ ЗАМАНАУИ БИЗНЕС- МОДЕЛЬДЕРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ.....	391
Мажитова Б.Б., Берстембаева Р.К.	МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ И НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	395
Мажитова Б.Б., Шишкова Е.А.	СОСТОЯНИЕ СТРАХОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ.....	398
Мажитова Б.Б., Макашева А.К., Штеккер Н.А.	СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	402
Оспанова А.С., Сеңгірбекова Ә.А.	ПРОСТЫЕ И СЛОЖНЫЕ ПРОЦЕНТЫ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ РАСЧЕТАХ.....	405
Оспанова А.С.	ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЕ ИСЧИСЛЕНИЕ В ЭКОНОМИКЕ.....	407
Оспанова А.С., Абдибекова Г.Б.	ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ	410
Смольяков П.П., Тажбенова Г.Д., Сейдіхан А.Р.	ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ОБРАБАТЫВАЮЩИЕ ОТРАСЛИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА....	413
Тажбенова Г.Д., Матаев Ж.О., Абильдинова Д.Ж.	ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ЖИЛИЩНО- СБЕРЕГАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ.....	418
Тажигулова А.Ж., Хамзина Б.	ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ МАҢЫЗЫ.....	422
Тажигулова А.Ж., Арыстанов Н.	ЕСЕП АЙЫРЫСУДАҒЫ ТӨЛЕМ КАРТОЧКАЛАРЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ.....	424
Тажигулова А.Ж., Токова А.	ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫ БОЛЖАМДАУ ӘДІСТЕРІНІҢ МӘНІ.....	426
Темиргалиева А.С.	АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КЛАССА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В РЕГИОНАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	428
Халилова М.В., Аскарбек кызы К.	ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ.....	433

Халилова М.В., Биланова А.Б.	ВНЕДРЕНИЕ РЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ПРИВЛЕЧЕНИЯ БИЗНЕС-ЭЛИТЫ.....	436
Хубиева С.А.	ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	439
Шамбетов А.Т.	ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ СРЕДСТВАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ.....	441
Югай Н.А.	ОРГАНИЗАЦИЯ ПОДБОРА ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ.....	443

Абай Құнанбаевтың 175 жылдығына және Әбу Насыр Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдардың қазіргі мәселелері»: халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференция материалдары / жалпы редакциясын басқарған А.Қ. Құсайынов. – Нұр-Сұлтан: Еуразия гуманитарлық институты, 2020. – 457 б.

Современные проблемы гуманитарных и социальных наук: материалы международной научно-практической онлайн-конференции, посвященной 175-летию Абая Кунанбаева и 1150-летию Абу Насыр Аль-Фараби: / Под общей редакцией А.К. Кусаинова. – Нур-Султан: Евразийский гуманитарный институт, 2020. – 457с.

Редактор: А.Т. Аязбаева
Компьютерная верстка: А.С. Сыздыкова

Сдано в набор 09.11.2020 г. Подп. В печать 25.11.2020 г. Формат 60x84/8
П.л. 57 Усл. п. л. 52,9 Уч.-изд. л. 28,5
Тираж 300 Заказ 19

Отпечатано с готового набора в ИП «Ахтаев У.Е.» в г. Нур-Султан